

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ



KIŞ 2023 CİLT: 14 SAYI: 2  
WINTER 2023 VOLUME: 14 ISSUE: 2



# AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

ISSN: 2146-1740

# İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

---

## AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

(JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES)

---

**YAYIN NO** : ISSN: 2146-17/E-ISSN: 2146-17

---

**YAYININ TÜRÜ** : Süreli-Yılda 2 sayı olarak yayınlanır.  
Uluslararası hakemli bir dergidir.

---

**Sahibi** : İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına  
(Owner) Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

---

**Alan Editörler** : Çalışma Ekonomisi, Endüstri İlişkileri, Ekonometri, İktisat, Maliye  
(Field Editors) Prof. Dr. Tetsuya BAHARA  
Doç. Dr. Kadir KARAGÖZ  
Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK  
Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler  
Prof. Dr. Arshi KHAN  
Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA  
Doç. Dr. Murat SEZİK  
Uluslararası Ticaret- İşletme  
Prof. Dr. Hüseyin ALTAY

---

**Editör Yardımcıları** : Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ  
(Associate Editors) Dr. Öğr. Üyesi Umut Turgut YILDIRIM

---

**Teknik Editörler & Yazım Dil Editörleri** : Arş. Gör. Mehmet Emin GÜVEN  
(Technical Editors & Copyeditors) Arş. Gör. Ökkeş KISA  
Arş. Gör. Fatih TEKİN  
Arş. Gör. Emre ÖZSALMAN  
Arş. Gör. Onur ÖZKAN  
Arş. Gör. Kaan POLAT

---

**Hukuk Danışmanı** : Dr. Öğr. Üyesi Murat Buğra TAHTALI  
(Legal Advisor)

---

**Adres** : İnönü Üniversitesi İİBF  
(Address) 44280 MALATYA

---

**Telefon (Phone)** : +90 422 377 30 00 **Faks (Fax):** +90 422 341 04 38

---

**E-mail** : [akademikyak@inonu.edu.tr](mailto:akademikyak@inonu.edu.tr) **Web:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>

**DANIŞMA KURULU**  
(EDITORIAL ADVISORY BOARD)

---

Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İÇDUYGU	Koç Üniversitesi
Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Bharat SARATH	Rutgers, The State University of New Jersey
Prof. Dr. E. Fuat KEYMAN	Sabancı Üniversitesi
Prof. Dr. Enver BOZKURT	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. H. Cemil KOÇAK	Sabancı Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan D. Dağı	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. James ALM	Tulane University
Prof. Dr. James L. BICKSLER	Rutgers, The State University of New Jersey
Prof. Dr. Jorge MARTINEZ-VAZGUEZ	Georgia State University
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Kerem ALKİN	İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. M. Hakan YAVUZ	University of Utah
Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin KAPLAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım ENGİN	Piri Reis Üniversitesi
Prof. Dr. Oya ÖZÇELİK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan BENK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Shyam SUNDER	Yale University
Prof. Dr. Ş.Halis ÇALIŞ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Zühtü ARSLAN	Anayasa Mahkemesi
Doç. Dr. Michael ALLES	Rutgers, The State University of New Jersey

**Akademik Yaklaşımlar Dergisi:**

*Bilimsel/özgün araştırma makaleleri yayınlayan ve yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.*

*Dergimiz aşağıdaki dizinlerde taranmaktadır: TR Dizin*



**YAYIN KURULU**  
(EDITORIAL BOARD)

Prof. Dr. Adnan GERÇEK

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ

İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU

Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Dilek TEMİZ DİNÇ

Çankaya Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan BURAN

Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Latif ÖZTÜRK

Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ

Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Metin BAYRAK

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Muzaffer KOÇ

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Recep KARABULUT

İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Tamer BUDAK

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Dr. Masood Nawaz KALYAR

Government College University Faisalabad

## EDİTÖRÜN NOTU

Akademik Yaklaşımlar Dergisi ISSN:2146-1740 Cilt 14 Sayı 2 on altı tane araştırma/derleme makalesi ile yayınlanmıştır. Bu makalelerden on beş tanesi araştırma türünde iken bir tanesi derleme türündedir. Bu sayının yayın sürecindeki makalelerin % 57 ret, % 43'ü kabul almıştır.

“SES TONU VE DUYGULAR: SEMBOLİK TÜKETİME FARKLI BİR BAKIŞ” başlıklı makale, Aybike Tuba ÖZDEN tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, pazarlama, tüketici odaklı stratejiler üzerine odaklanmaktadır. Çalışmada, ses tonu ve duygular arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada ayrıca, bir iletişim şekli olarak tanımlanan sembolik tüketimin ses tonu ile ilişkisi ele alınmaktadır. Çalışmanın bulgularına göre, bas ses tonuna yönelik pozitif duygular ile sembolik tüketim arasında pozitif bir ilişki bulunduğu ve negatif duyguların en yüksek olduğu ses tonunun ise Soprano olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerin, özellikle sembolik ürünlerin tutundurma çalışmalarında veya satış personeli seçiminde ses tonunu dikkate alarak hareket etmeleri gerektiği ve ses tonlarının etkilerini dikkate alarak tüketicilerle daha etkili iletişim kurabileceği açıklanmaktadır.

“DİNİ YÖNELİMİN MARKA TERCİHİNE ETKİSİNDE ETNOSENTRİZMİN ARACI ROLÜNÜN İNCELENMESİ: GIDA VE SİGORTA SEKTÖRLERİNDE BİR İNCELEME” başlıklı makale, T. Şükrü YAPRAKLI ve Kübra KAVALCI tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, gıda sektörü ve sigorta sektörü açısından dini yönelimin marka tercihi üzerindeki etkisinde etnosentrizm aracı rolünün var olup olmadığı üzerine odaklanmaktadır. Ayrıca bu etki üzerinde etnosentrizmin aracılık etkisinin gıda sektörü ve sigorta sektörü arasında farklılık gösterip göstermediği incelenmektedir. Sonuç olarak çalışmada hem gıda sektöründe hem de sigorta sektöründe dini yönelimin marka tercihini etkilediği ve etnosentrizmde etkileşime tam aracılık ettiği sonucuna ulaşılmaktadır.

“TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KARIYER: KAYNAKLARIN KORUNMASI PERSPEKTİFİ” başlıklı makale Volkan AŞKUN tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, 2.287 katılımcının yer aldığı Dünya Değerler Anketi (WVS) verilerinden yararlanarak nitel karşılaştırmalı analiz yöntemiyle sürdürülebilir kariyeri oluşturan koşulların nedensellik ilişkisi üzerine odaklanmaktadır. Çalışmada, kaynakların korunması teorisi perspektifinden aile ve arkadaşlık gibi sosyal kaynaklar ile boş zaman, mutluluk, sağlık, kontrol odağı ve esenlik gibi bireysel kaynaklardan yararlanarak sürdürülebilir kariyeri oluşturan asimetrik yedi farklı konfigürasyonlar elde edilmektedir. Bu doğrultuda sonuç olarak farklı konfigürasyonlarda yer alan katılımcıların sürdürülebilir kariyerleri adına bağlamsal ve bireysel kaynakların kaybını önlemek, kaynak kaybı yaşadıysa telafi etmek veya kendi çıkarları için yeni benzer kaynaklar elde etmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır.

“THE EFFECTS OF COVID-19 PANDEMIC ON FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS OF AUTOMOTIVE COMPANIES: A STUDY IN BIST” başlıklı makale, Sezin AÇIK TAŞAR tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, Türkiye’de BİST’te işlem gören otomotiv şirketlerinin finansal performanslarının pandemi sürecinde ve sonraki dönemde etkilenip etkilenmediği üzerine odaklanmaktadır. Çalışmada, çeşitli firmaların pandemi dönemlerindeki finansal performans durumları analiz edilmektedir. Sonuç olarak çalışmada,

Covid-19 Pandemi döneminde BİST’te yer alan otomotiv şirketlerinin finansal performans oranlarının önemli ölçüde etkilenmiş olduğu tespit edilmektedir.

“G-20 ÜLKELERİ ARASINDA İŞSİZLİK YAKINSAMASININ FOURIER PANEL BİRİM KOK TESTİ İLE İNCELENMESİ” başlıklı makale, Ahmet DEMİRALP ve İbrahim Sezer BELLİLER tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, G-20 ülkelerindeki istihdam oranları ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine odaklanmaktadır. Çalışmada, G-20 üye ülkelerin 1991-2022 yılları arasındaki işsizlik oranlarını kapsayan panel veri seti kullanılmaktadır. G-20 ülkelerinin işsizlik yakınsamasının tespit edilebilmesi için Bahmani-Oskooee vd. (2014) Fourier panel birim kök testi uygulanmaktadır. Çalışma sonuçlarına göre birçok ülkenin işsizlik oranlarının G-20 ortalamasına göre yakınsama davranışı gösterdiği tespit edilmektedir.

“AKADEMİK GİRİŞİMCİLİK NİYETİ: BİREYSEL VE ÇEVRESEL FAKTÖRLERİN ROLÜ” başlıklı makale, Emine Beyza AYKUTOĞLU ve Ebru ÖZTÜRK KÖSE tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, akademik girişimcilik niyeti ile belirleyici faktörler arasındaki ilişkiyi geliştirmekte olan bir ülke ve şehir özelinde incelemektedir. Çalışma, akademisyenlerin girişimcilik niyetlerine etki eden bireysel (psikolojik faktörler, insan sermayesi ve sosyal sermaye) ve çevresel (iş ortamı, pazar ve bilgi engelleri) faktörleri analiz edilmesini amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan çevresel faktörlerden olan, olumlu iş ortamının ve pazar engellerinin akademisyenlerin girişimcilik niyetine anlamlı etkisi görülmezken, bilgi engellerinin girişimcilik niyeti üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmektedir.

“21. YÜZYILDA SÜRDÜRÜLEBİLİR BÜYÜME ANLAYIŞI DEĞİŞİYOR MU?” başlıklı makale, Metin BERBER, Mücahid Samet YILMAZ ve Büşra YILDIZ tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, sürdürülebilir büyümenin belirleyicileri bileşenleri üzerine odaklanmaktadır. Çalışma, sürdürülebilirlik olgusu çerçevesinde sürdürülebilir büyümeye ilişkin farklı kullanım alanlarını inceleyerek bir teorik arka plan sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, sürdürülebilirliğin iktisadi ve çevresel olmak üzere iki boyutunun bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

“ARE GREEN CRYPTOCURRENCIES SAFE? INVESTIGATION OF THE GREEN AND NON-GREEN CRYPTOCURRENCIES” başlıklı makale, Metin KILIÇ ve İnci Merve ALTAN tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada, Ocak 2022- Temmuz 2023 döneminde yeşil kripto paraların, yeşil olmayan kripto paralar karşısında güvenli bölge olup olmadığı incelenmektedir. Analizde güvenli bölge analizi için DCC-GARCH, risk ve getiri analizleri yapılmaktadır. Çalışma, kripto paralar arasında yeşil kripto paraların güvenli sığınak olma olasılıklarının diğerlerine göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

“SİYASAL UZLAŞMA BAĞLAMINDA SİYASİ İTTİFAKLAR: CUMHUR İTTİFAKI VE MİLLET İTTİFAKI’NA YÖNELİK BİR İNCELEME” başlıklı makale, Mehmet KAPUSIZOĞLU ve Tuğba YOLCU tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, Türkiye’de 2018 sonrası kurulan Cumhur İttifakı ve Millet İttifakını siyasal uzlaşma, katılımcılık, güven, ortak hedefler ve uzun vadeli iş birlikleri çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada, Cumhur İttifakı ve Millet İttifakı’nın oluşum süreçleri eleştirel söylem analizi çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışma sonucunda elde edilen

veriler ışığında, örnek olarak seçilen her iki ittifakın temel zeminini ideolojik benzeşme ya da ortak ideolojik zeminin oluşturduğu görülmektedir.

“DÜNYADAN ÖRNEKLERLE BELEDİYE WEB SAYFA KULLANIMININ DİJİTAL YÖNETİŞİM EKSENİNDE ANALİZİ” başlıklı makale, Kübra İLHAN ve Yücel ÖZDEN tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, yönetim kavramı üzerinden belediyelerin dijital yönetim uygulamaları üzerine odaklanmaktadır. Çalışmada, dijital yönetimin yerel yönetimler boyutu ele alınarak yerel yönetimlerde görülen dijitalleşmeye ve en somut olarak nitelendirilen e-belediye uygulamalarına değinilmektedir. Ayrıca dünyadan başarılı e-belediye uygulamaları incelenerek dijital yönetim kapsamında karşılaştırmalı bir analiz yapılmaktadır.

“ŞERİF MARDİN’İN ESERLERİ ÜZERİNDEN ENTELEKTÜELLER VE İDEOLOJİLER: SOSYOLOJİK BAKIŞ AÇISININ GÜCÜNE DAİR KİŞİSEL BİR İZAH” başlıklı makale, Kenan TAZEFİDAN tarafından kaleme alınmaktadır. Çalışmada, Şerif Mardin’in eserleri üzerinden Türk sosyolojisi bağlamında entelektüeller ve ideolojiler konusunda bazı çıkarımlar, değerlendirmeler ve dönemseller olarak birtakım sınıflandırmalar üzerine odaklanmaktadır. Çalışmada, Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısı ile düşünce tarihine ilişkin araştırmalarıyla tanınan Mardin’in eserleri perspektifinden entelektüeller, ideolojilere ve onun sosyolojik bakış açısı üzerinden söz konusu sürecin izleri takip edilerek gelinen noktada kemikleşen ideolojilerin entelektüellerin üzerindeki etkiyi tarihsel aşamalarıyla irdelenmektedir.

“EVALUATION OF RIVAL PAIRS’ COMPETITIVE ACTIONS: THE CASE OF TURKISH INTERNATIONAL AIRLINE MARKET” başlıklı makale, Mehmet YAŞAR ve Ender GEREDİ tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada, havayolu pazarında gerçekleştirilen rekabetçi eylemlerin sınıflandırılması ve bu eylemlerin rakip çiftler bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada, Türk dış hatlar havayolu pazarında rekabet eden 26 havayolu işletmesinin rekabetçi eylemleri 2014-2018 dönemleri arasında rakip çift analizi üzerinden değerlendirilmektedir. Çalışma sonuç olarak, rakip çifti temelindeki hamle analizleri havayolu işletmeleri arasında rekabet asimetrisinin var olduğunu ortaya koymaktadır.

“YÖNETİM MUHASEBESİ AÇISINDAN TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ 4.0 VE YALIN ALTI SİGMA YAKLAŞIMLARI” başlıklı makale, Demet EVER ve Elif Nursun DEMİRCİOĞLU tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, işletmeler için oldukça önemli faydalar sağlayan TKY 4.0 ve Yalın Altı Sigma yaklaşımlarının yönetim muhasebesi açısından önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma, endüstri 4.0 ile önem kazanan yaklaşımları öncelikle TKY 4.0 yaklaşımı, ardından YAS yaklaşımı literatür incelemesi suretiyle yönetim muhasebesi kapsamında teorik olarak ortaya koymaktadır.

“ENTEĞRE RAPORLAMA FARKINDALIK DÜZEYLERİNİN ANALİZİ: MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI ÜZERİNE ANKARA İLİNDE ALAN ÇALIŞMASI” başlıklı makale, Erkan UZUN ve Zeynep GÖKSUN tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, Ankara ilinde faaliyet gösteren bağımlı ve bağımsız muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma sonucunda, katılımcı eğitim düzeyi, aylık geliri, mesleki tecrübesi, mesleki unvanı ve entegre raporlama bilgisi ile boyutlar karşılaştırıldığında sigma değerlerinin 0,05’ten küçük olmasından dolayı gruplar arası ve içinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmektedir.

“LÜBNAN’DA GIDA GÜVENSİZLİĞİNİN SURİYELİ MÜLTECİLERE ETKİSİ” başlıklı makale, Pelin ALİYEV ve İrem ALGEDİK tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada, Lübnan’ın gıda krizine çözüm bulmak için siyasi ve ekonomik kapasiteden yoksun olması nedeniyle, Lübnan nüfusu gibi Suriyeli mültecilerin de ciddi bir gıda kriziyle karşı karşıya olması sorununa odaklanmıştır. Çalışmada, uluslararası yardım ve finansmanda süreklilik olmadığı için, Lübnan’da istikrarın sağlanması ve devlet kapasitesinin geliştirilmesi için küresel iş birliğinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

“THE RISK OF POLITICAL MANIPULATION TURNING INTO A POLITICAL INFODEMIC: PRECAUTIONS FOR GENERATION Z” başlıklı makale, Ertuğrul Buğra ORHAN tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, bir vaka çalışması olarak Z kuşağına odaklanmakta ve siyasi manipülasyonla bağlantılı olarak infodemi kavramını incelemektedir. Çalışma ayrıca, yapay zekâ, siber güvenlik konuları ve özellikle infodemiklerin potansiyel tehlikeleri üzerine odaklanmaktadır. Nihai olarak çalışma, demokratik normlar ve toplumsal sonuçlar açısından sorunlara yol açabilecek siyasi bilgi patlamalarına ve manipülasyonlarına karşı Z Kuşağı’nı korumak için iş birliğinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Yayın süreci boyunca özverili ve titiz çalışmalarından dolayı yazarlara, hakem kuruluna ve kurul üyelerimize, değerli editörlerimize ve yayın kuruluna teşekkür ederiz.

Bu sayıda Sosyal Bilimlere yönelik çeşitli yaklaşımlar sunulmaktadır. Bu sayımızın sizlere akademik açıdan fayda sunmasını temenni ediyoruz. Dergimize gösterdiğiniz ilgi için minnettarız.

**Prof. Dr. Gökhan TUNCEL**

**Dekan**



## **EXECUTIVE SUMMARY**

Journal of Academic Approaches ISSN:2146-1740 Volume 14 Issue 2 has been published with sixteen research/review articles. Fifteen of these are research articles, while one is review article. The articles in the publication process of this issue received 57 % rejection and 43% acceptance.

The article titled “TONE OF VOICE AND EMOTIONS: A DIFFERENT PERSPECTIVE TO SYMBOLIC CONSUMPTION” was written by Aybike Tuba ÖZDEN. The study focuses on marketing, consumer-oriented strategies. The study aims to examine the relationship between tone of voice and emotions. The study also examines the relationship between symbolic consumption, defined as a form of communication, and tone of voice. According to the findings of the study, it was determined that there was a positive relationship between positive emotions towards the bass tone and symbolic consumption, and the tone with the highest negative emotions was Soprano. It is explained that businesses should take into account the tone of voice, especially when promoting symbolic products or selecting sales personnel, and that they can communicate more effectively with consumers by taking into account the effects of tone of voice.

The article titled "INVESTIGATION OF THE INTERMEDIATE ROLE OF ETHNOCENTRISM IN THE EFFECT OF RELIGIOUS ORIENTATION ON BRAND PREFERENCE: AN EXAMINATION IN THE FOOD AND INSURANCE SECTORS" was written by T. Şükrü YAPRAKLI and Kübra KAVALCI. The study focuses on whether ethnocentrism has a mediating role in the effect of religious orientation on brand preference in terms of the food industry and the insurance industry. Additionally, it is examined whether the mediating effect of ethnocentrism on this effect differs between the food sector and the insurance sector. As a result, it is concluded in the study that religious orientation affects brand preference in both the food sector and the insurance sector and fully mediates the interaction with ethnocentrism.

The article titled “SUSTAINABLE CAREERS IN TURKEY: A CONSERVATION OF RESOURCE PERSPECTIVE” was written by Volkan AŞKUN. The study focuses on the causality relationship of the conditions that create a sustainable career through a qualitative comparative analysis method, using World Values Survey (WVS) data, which includes 2,287 participants. In the study, from the perspective of conservation of resources theory, seven different asymmetrical configurations that create a sustainable career are obtained by taking advantage of social resources such as family and friendship and individual resources such as leisure, happiness, health, locus of control and well-being. As a result, it is concluded that participants in different configurations should prevent the loss of contextual and individual resources for their sustainable careers, if they have experienced resource loss they need to compensate for the loss of resources or obtain new similar resources for their own interests.

The article titled “THE EFFECTS OF COVID-19 PANDEMIC ON FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS OF AUTOMOTIVE COMPANIES: A STUDY IN BIST” was written by Sezin AÇIK TAŞAR. The study focuses on whether the financial performances of automotive companies traded on BIST in Turkey are affected during the time of pandemic and

in the following period. In the study, the financial performance of various companies during the time of pandemic is analyzed. As a result, the study concludes that the financial performance rates of automobile firms in BIST were considerably impacted during the Covid-19 Pandemic period.

The article titled "EXAMINATION OF UNEMPLOYMENT CONVERGENCE AMONG G-20 COUNTRIES USING FOURIER PANEL UNIT COOK TEST" was written by Ahmet DEMİRALP and İbrahim Sezer BELLİLER. The study focuses on the relationship between employment rates and economic growth in G-20 countries. In the study, a panel data set covering the unemployment rates of G-20 member countries between 1991 and 2022 is used. In order to determine the unemployment convergence of G-20 countries, Bahmani-Oskooee et al. (2014) Fourier panel unit root test is applied. According to the results of the study, it is determined that the unemployment rates of many countries show convergence behavior compared to the G-20 average.

The article titled "ACADEMIC ENTREPRENEURSHIP INTENTION: THE ROLE OF INDIVIDUAL AND ENVIRONMENTAL FACTORS" was written by Emine Beyza AYKUTOĞLU and Ebru ÖZTÜRK KÖSE. The study examines the relationship between academic entrepreneurial intention and determining factors in a developing country and city. The study aims to analyze the individual (psychological factors, human capital and social capital) and environmental (business environment, market and information barriers) factors affecting the entrepreneurial intentions of academicians. While the positive business environment and market barriers, which are among the environmental factors discussed within the scope of the study, do not have a significant effect on the entrepreneurial intention of academicians, it is determined that information barriers have a negative and significant effect on entrepreneurial intention.

The article titled "IS THE UNDERSTANDING OF SUSTAINABLE GROWTH CHANGING IN THE 21. CENTURY?" was written by Metin BERBER, Mücahid Samet YILMAZ and Büşra YILDIZ. The study focuses on the determinants of sustainable growth. The research seeks to establish a theoretical basis by investigating various applications of sustainable growth within the context of the phenomenon of sustainability. The study concludes that sustainability has two dimensions: economic and environmental.

The article titled "ARE GREEN CRYPTOCURRENCIES SAFE? "INVESTIGATION OF THE GREEN AND NON-GREEN CRYPTOCURRENCIES" was written by Metin KILIÇ and İnci Merve ALTAN. The study examines whether green cryptocurrencies are a safe haven against non-green cryptocurrencies between January 2022 and July 2023. For safe zone analysis, DCC-GARCH and risk and return analyses are used. According to the examination, green cryptocurrencies are more likely to be safe havens than other cryptocurrencies.

The article titled "POLITICAL ALLIANCES IN THE CONTEXT OF POLITICAL RECONCILIATION: A REVIEW OF THE CUMHUR AND MİLLET ALLIANCES" was written by Mehmet KAPUSIZOĞLU and Tuğba YOLCU. The study aims to evaluate the People's Alliance and the Nation's Alliance, established after 2018 in Turkey, within the framework of political reconciliation, participation, trust, common goals and long-term

cooperation. In this context, the founding processes of the People's Alliance and the Nation's Alliance are addressed in this paper using a critical discourse analysis methodology. According to the findings of the study, the fundamental underpinning of both coalitions used as examples is intellectual resemblance or common ideological ground.

The article titled "ANALYSIS OF MUNICIPALITY WEB PAGE USE ON THE AXIS OF DIGITAL GOVERNANCE WITH EXAMPLES FROM THE WORLD" was written by Kübra İLHAN and Yücel ÖZDEN. Through examining the concept of governance, the research focuses on municipal digital governance practices. In the study, the local governments dimension of digital governance is discussed, and the digitalization seen in local governments and the most concrete e-municipality applications are touched upon. The paper discusses the local government dimension of digital governance, as well as the digitalization experienced in local governments and the most concrete e-municipality applications. In addition, successful e-municipal applications from around the world are examined and a comparative analysis is made within the scope of digital governance.

The article titled "INTELLECTUALS AND IDEOLOGIES THROUGH THE WORKS OF ŞERİF MARDİN: A PERSONAL EXPLANATION ON THE POWER OF SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE" is written by Kenan TAZEFİDAN. The study focuses on some inferences, evaluations and periodic classifications about intellectuals and ideologies in the context of Turkish sociology through Şerif Mardin's works. In the study, from the perspective of the works of Mardin, who is known for his research on the Ottoman political and social structure and the history of thought, the effects of the ideologies that have become ossified on the intellectuals are examined in historical stages by following the traces of the said process through intellectuals, ideologies and his sociological perspective.

The article titled "EVALUATION OF RIVAL PAIRS' COMPETITIVE ACTIONS: THE CASE OF TURKISH INTERNATIONAL AIRLINE MARKET" was written by Mehmet YAŞAR and Ender GEREDİ. The study aims to classify the competitive actions taken in the airline market and evaluate these actions in the context of competing pairs. In the study, the competitive actions of 26 airline companies competing in the Turkish international airline market are evaluated through competitor pair analysis between 2014 and 2018. As a result of the study, analysis of moves based on competitor pairs reveals that there is a competitive asymmetry between airline companies.

The article titled "TOTAL QUALITY MANAGEMENT 4.0 AND LEAN SIX SIGMA APPROACHES FOR MANAGEMENT ACCOUNTING" was written by Demet EVER and Elif Nursun DEMİRCİOĞLU. The study aims to reveal the importance of Total Quality Management (TQM) 4.0 and Lean Six Sigma (LSS) approaches in terms of management accounting, which provide significant benefits for businesses. In this direction, the study theoretically reveals the approaches that have gained importance with Industry 4.0, firstly the TQM 4.0 approach and then the LSS approach, within the scope of management accounting by reviewing the literature.

The article titled "ANALYSIS OF INTEGRATED REPORTING AWARENESS LEVELS: A FIELD STUDY ON ACCOUNTING PROFESSIONAL MEMBERS IN

ANKARA" was written by Erkan UZUN and Zeynep GÖKSUN. The study aims to determine the integrated reporting awareness of dependent and independent accounting professionals working in Ankara. When the dimensions of the participants' education level, monthly income, professional experience, professional title, and integrated reporting information are compared as a result of the study, it is determined that there is a significant difference between and within the groups since the sigma values are less than 0.05.

The article titled "IMPACT OF FOOD INSECURITY ON SYRIAN REFUGEES IN LEBANON" was written by Pelin ALİYEV and İrem ALGEDİK. The study focused on the problem that Syrian refugees, like the Lebanese population, are facing a serious food crisis, as Lebanon lacks the political and economic capacity to find a solution to the food crisis. The study concludes that global cooperation is important to ensure stability and develop state capacity in Lebanon, as there is no continuity in international aid and financing.

The article titled "THE RISK OF POLITICAL MANIPULATION TURNING INTO A POLITICAL INFODEMIC: PRECAUTIONS FOR GENERATION Z" was written by Ertuğrul Buğra ORHAN. The study focuses on Generation Z as a case study and examines the concept of infodemic in connection with political manipulation. The study also focuses on artificial intelligence, cybersecurity issues, and especially the potential dangers of infodemics. Ultimately, the study highlights the need for collaboration to protect Generation Z against political information explosions and manipulations that could cause problems in terms of democratic norms and social outcomes.

We are grateful to the Authors, the Referee committee, and our Board Members, as well as to our dear Editors and the Editorial Board for their dedication and meticulous work throughout the publication process.

This issue presents a variety of approaches to social sciences. We hope this issue will provide you with academic pleasure and enjoyment. We are truly grateful for your ongoing interest in our journal.

**Prof. Dr. Gökhan TUNCEL**

**Dean**

# İÇİNDEKİLER

(Contents)

<b><u>ARAŞTIRMA/DERLEME MAKALELERİ</u></b>	
<b>SES TONU VE DUYGULAR: SEMBOLİK TÜKETİME FARKLI BİR BAKIŞ</b> TONE OF VOICE AND EMOTIONS: A DIFFERENT PERSPECTIVE TO SYMBOLIC CONSUMPTION <i>Aybike Tuba ÖZDEN</i>	-480
<b>DİNİ YÖNELİMİN MARKA TERCİHİNE ETKİSİNDE ETNOSENTRİZMİN ARACI ROLÜNÜN İNCELENMESİ: GIDA VE SİGORTA SEKTÖRLERİNDE BİR İNCELEME</b> INVESTIGATION OF THE INTERMEDIATE ROLE OF ETHNOCENTRISM IN THE EFFECT OF RELIGIOUS ORIENTATION ON BRAND PREFERENCE: AN EXAMINATION IN THE FOOD AND INSURANCE SECTORS <i>T. Şükrü YAPRAKLI, Kübra KAVALCI</i>	-508
<b>TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KARIYER: KAYNAKLARIN KORUNMASI PERSPEKTİFİ</b> SUSTAINABLE CAREERS IN TÜRKİYE: A CONSERVATION OF RESOURCE PERSPECTIVE <i>Volkan AŞKUN</i>	-533
<b>THE EFFECTS OF COVID-19 PANDEMIC ON FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS OF AUTOMOTIVE COMPANIES: A STUDY IN BIST</b> COVID-19 PANDEMİSİNİN OTOMOTİV ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİNE ETKİLERİ: BİST'TE BİR ARAŞTIRMA <i>Sezin Sezin AÇIK TAŞAR</i>	-555
<b>G-20 ÜLKELERİ ARASINDA İŞSİZLİK YAKINSAMASININ FOURIER PANEL BİRİM KOK TESTİ İLE İNCELENMESİ</b> EXAMINATION OF UNEMPLOYMENT CONVERGENCE BETWEEN G-20 COUNTRIES WITH FOURIER PANEL UNIT ROOT TEST <i>Ahmet DEMİRALP, İbrahim Sezer BELLİLER</i>	-576
<b>AKADEMİK GİRİŞİMCİLİK NİYETİ: BİREYSEL VE ÇEVRESEL FAKTÖRLERİN ROLÜ</b> ACADEMIC ENTREPRENEURIAL INTENTION: THE ROLE OF INDIVIDUAL AND CONTEXTUAL FACTORS <i>Emine Beyza AYKUTOĞLU, Ebru ÖZTÜRK KÖSE</i>	-591

<p><b>21. YÜZYILDA SÜRDÜRÜLEBİLİR BÜYÜME ANLAYIŞI DEĞİŞİYOR MU?</b> IS THE UNDERSTANDING OF SUSTAINABLE GROWTH CHANGING IN THE 21ST CENTURY? <i>Metin BERBER, Mücahid Samet YILMAZ, Büşra YILDIZ</i></p>	-621
<p><b>ARE GREEN CRYPTOCURRENCIES SAFE? INVESTIGATION OF THE GREEN AND NON-GREEN CRYPTOCURRENCIES</b> YEŞİL KRİPTO PARALAR GÜVENLİ Mİ? YEŞİL VE YEŞİL OLMAYAN KRİPTO PARALARIN İNCELENMESİ <i>Metin KILIÇ, İnci Merve ALTAN</i></p>	-651
<p><b>SİYASAL UZLAŞMA BAĞLAMINDA SİYASİ İTTİFAKLAR: CUMHUR İTTİFAKI VE MİLLET İTTİFAKI'NA YÖNELİK BİR İNCELEME</b> POLITICAL ALLIANCES IN THE CONTEXT OF POLITICAL RECONCILIATION: A REVIEW OF THE CUMHUR AND MİLLET ALLIANCES <i>Mehmet KAPUSIZOĞLU, Tuğba YOLCU</i></p>	-664
<p><b>DÜNYADAN ÖRNEKLERLE BELEDİYE WEB SAYFA KULLANIMININ DİJİTAL YÖNETİŞİM EKSENİNDE ANALİZİ</b> POLITICAL ALLIANCES ANALYSIS OF MUNICIPAL WEBSITE USE ON THE AXIS OF DIGITAL GOVERNANCE WITH EXAMPLES FROM THE WORLD <i>Kübra İLHAN, Yücel ÖZDEN</i></p>	-693
<p><b>ŞERİF MARDİN'İN ESERLERİ ÜZERİNDEN ENTELEKTÜELLER VE İDEOLOJİLER: SOSYOLOJİK BAKIŞ AÇISININ GÜCÜNE DAİR KİŞİSEL BİR İZAH</b> EXAMINATION OF UNEMPLOYMENT INTELLECTUALS AND IDEOLOGIES THROUGH THE WORKS OF ŞERİF MARDİN: A PERSONAL EXPLANATION OF THE POWER OF SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE <i>Kenan TAZEFİDAN</i></p>	-721
<p><b>EVALUATION OF RIVAL PAIRS' COMPETITIVE ACTIONS: THE CASE OF TURKISH INTERNATIONAL AIRLINE MARKET</b> HAVAYOLU PAZARINDAKİ REKABETÇİ EYLEMLERİN RAKİP ÇİFTLERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ: TÜRKİYE DIŞ HATLAR ÖRNEĞİ <i>Mehmet YAŞAR, Ender GEREDİ</i></p>	-753
<p><b>YÖNETİM MUHASEBESİ AÇISINDAN TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ 4.0 VE YALIN ALTI SİGMA YAKLAŞIMLARI</b> TOTAL QUALITY MANAGEMENT 4.0 AND LEAN SIX SIGMA APPROACHES FOR MANAGEMENT ACCOUNTING <i>Demet EVER, Elif Nursun DEMİRCİOĞLU</i></p>	-782

<p><b>ENTEĞRE RAPORLAMA FARKINDALIK DÜZEYLERİNİN ANALİZİ: MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI ÜZERİNE ANKARA İLİNDE ALAN ÇALIŞMASI</b> ANALYSIS OF INTEGRATED REPORTING AWARENESS LEVELS: A FIELD STUDY ON ACCOUNTING PROFESSIONALS IN ANKARA PROVINCE <i>Erkan UZUN, Zeynep GÖKSUN</i></p>	<p><b>-806</b></p>
<p><b>LÜBNAN'DA GIDA GÜVENSİZLİĞİNİN SURİYELİ MÜLTECİLERE ETKİSİ</b> THE IMPACT OF FOOD INSECURITY ON SYRIAN REFUGEES IN LEBANON <i>Pelin ALİYEV, İrem ALGEDİK</i></p>	<p><b>-838</b></p>
<p><b>THE RISK OF POLITICAL MANIPULATION TURNING INTO A POLITICAL INFODEMIC: PRECAUTIONS FOR GENERATION Z</b> SİYASİ MANİPÜLASYONUN SİYASİ BİGİ SALGININA DÖNÜŞME RİSKİ: Z KUŞAĞI İÇİN ÖNLEMLER <i>Ertuğrul Buğra ORHAN</i></p>	<p><b>-860</b></p>

**SAYININ HAKEMLERİ**  
(REFEREE OF THIS ISSUE)

Prof. Dr. Alper ÖZER	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Arzu TEKTAŞ	Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir GÖVDERE	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Çiğdem BAŞFIRINCI	Trabzon Üniversitesi
Prof. Dr. Derviş BOZTOSUN	Kayseri Üniversitesi
Prof. Dr. Harun BAL	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan AYYILDIZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hayriye ÖZEN	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ALTAY	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ERCAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Börteçine AVCİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Selahaddin BAKAN	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Alptekin ULUTAŞ	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah AYDIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet ŞİT	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent ŞENER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Can ÖZTÜRK	Çankaya Üniversitesi
Doç. Dr. Cevdet KIZIL	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Emel FAİZ	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Emin YÜREKLİ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan YILDIZ	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma OKUR ÇAKICI	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret ÇELİK	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Gül Pınar ERKEM GÜLBOY	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet İnanç ÖZEKMEKÇİ	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Tuğçe ERSOY CEYLAN	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf ÖCEL	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Ahmet USLU	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arif GÜMÜŞ	Malatya Turgut Özal Üniversitesi



Dr. Öğr. Üyesi İlker Salih EBREM	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İrfan SEKTİOĞLU	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kaya AĞIN	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Korkmaz YILDIRIM	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Orhan POLAT	İstanbul Topkapı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar AYDOĞAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sami ZARİÇ	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ünal KÜÇÜK	İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zühal ARSLAN	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. Zeynep Dilara TINAZ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi



ISSN: 2146-1740  
https://dergipark.org.tr/pub/ayd,  
Doi: 10.54688/ayd.1266371



Araştırma Makalesi/Research Article

## SES TONU VE DUYGULAR: SEMBOLİK TÜKETİME FARKLI BİR BAKIŞ

TONE OF VOICE AND EMOTIONS: A DIFFERENT PERSPECTIVE TO SYMBOLIC CONSUMPTION

Aybike Tuba ÖZDEN<sup>1</sup>

### Öz

#### Makale Bilgi

**Gönderilme:**  
16/03/2023

**Kabul:**  
21/05/2023

Pazarlama, tüketici odaklı stratejiler üzerine odaklanmıştır. Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamak ise onları yakından tanımayı ve tüketim sürecinde etkilendikleri her bir faktörü dikkate almayı gerektirmektedir. İnsan ses tonunun tüketiciler üzerinde çeşitli duygular yarattığı ve bu duyguların tüketim davranışlarını etkilediği söylenebilir. Bu çalışmanın temel amacı ses tonu ve duygular arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmanın bir diğer amacı, bir iletişim şekli olarak tanımlanan sembolik tüketimin ses tonu ile ilişkisini ele almaktır. Bu amaçlarla 498 katılımcı ile anket çalışması yürütülmüştür. Ölçek puanlarının iki grulu değişkenler açısından incelenmesi t testi, üç ve daha fazla grulu değişkenler açısından incelenmesi ANOVA testi ile yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, Bas ses tonuna yönelik pozitif duygular ile sembolik tüketim arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Negatif duyguların en yüksek olduğu ses tonu Soprano'dur. İşletmeler, özellikle sembolik ürünlerin tutundurma çalışmalarında veya satış personeli seçiminde ses tonunu dikkate alarak hareket etmelidirler ve ses tonlarının etkilerini dikkate alarak tüketicilerle daha etkili iletişim kurabilirler. Bu çalışma, ele aldığı konusu ve elde ettiği sonuçlarıyla ilgili literatürde öncü bir çalışma niteliğindedir.

**Anahtar Kelimeler:** Sembolik tüketim, Ses tonu, Pozitif duygular, Negatif duygular

**Jel Kodları:** M30, M31.



<sup>1</sup>**Sorumlu Yazar:** Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-3133-3620, e-posta: [aybike.ozden@omu.edu.tr](mailto:aybike.ozden@omu.edu.tr)

**Etik Beyan:** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 24.02.2023 tarihli ve 2023-48 sayılı numaralı izin alınmıştır.

**Atıf:** Özden, T. A. (2023). Ses tonu ve duygular: sembolik tüketime farklı bir bakış. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 480-507.



***Article Info***

***Received:***  
***16/03/2023***

***Accepted:***  
***21/05/2023***

**Abstract**

Marketing focuses on consumer-oriented strategies. Meeting the demands and needs of consumers requires getting to know them closely and considering each factor that they are affected by during the consumption process. It can be said that human voice tone creates various emotions on consumers and, these emotions affect consumption behaviors. The main purpose of this study is to examine the relationship between the tone of voice and emotions. Another aim of this research is to discuss the relationship between symbolic consumption, which is defined as a form of communication, and tone of voice. A questionnaire was administered to 498 participants. Examination of the scale scores in terms of variables with two groups was performed using the t-test, and analysis in terms of variables with three or more groups was performed using the ANOVA test. There was a positive relationship between positive emotions towards bass tones and symbolic consumption. The tone of voice with the highest negative emotion was Soprano. Businesses should take into account the tone of voice, especially in the promotion of symbolic products or in the selection of sales personnel, and can communicate more effectively with consumers by considering the effects of the tone of voice. This is a pioneering study in the literature on the subject it deals with and the results obtained.

**Keywords:** Symbolic consumption, Tone of voice, Positive emotions, Negative emotions

**Jel Codes:** M30, M31.

## **Extended Summary**

Consumer-oriented understanding prevails at every stage of the product, starting with the design process and reaching the end user. The reason for this is to provide the most appropriate response to consumers' wishes and needs. For this reason, businesses have developed strategies for relationships in which they communicate with consumers in all aspects of the marketing mix. The voice is an important component of communication. Each individual has a unique tone of voice similar to a fingerprint. Symbolic consumption refers to buying because the products represent outside of their apparent properties. For this reason, the relationship between human voice, the emotions, and symbolic consumption, which is a form of communication, is a situation that businesses should consider when developing their marketing strategies.

The voices of males and females are also different. The female and male voice types are classified into three main categories: Soprano, Mezzo-Soprano, and Alto in women; men are called Tenor, Baritone, and Bass, respectively. In this study, the tone of voice refers to the types of natural tones, not how consumers use their voices in communication. Along with the importance of how consumers use their voices, it should be considered that natural tones can also be effective in communication. The aim of this study is to determine whether the emotional states created by the tone of voice in consumers are related to symbolic consumption. In line with the results obtained, we aimed to develop suggestions for researchers and businesses and to enrich the relevant literature. Questionnaires from 498 consumers were evaluated. In the survey, the symbolic consumption scale, positive and negative emotions scale, and demographic information questions were used. Symbolic consumption has a two-factor structure. These are the lifestyle and self. Participants evaluated the positive and negative emotions of each tone of voice they created. Examination of the scale scores in terms of variables with two groups was analyzed using the t-test, and the analysis in terms of variables with three or more groups was analyzed using the ANOVA test. Pearson's correlation test was used to determine the relationship between the scale scores.

A statistically significant difference was found between the negative and positive emotions created by the Bass, Baritone and Tenor tones. Compared to the average values, positive emotions were higher in Bass, Baritone, and positive emotions were similarly higher in tenor voice tones. The tone with the highest negative emotions was Tenor, whereas that with the highest positive emotions was Bass. A statistically significant difference was found between the negative and positive emotions created by the Alto, Mezzo-Soprano, and Soprano voice tones. According to the average values, positive emotions were higher in the Alto and Mezzo-Soprano voice tones, while negative emotions were higher in the Soprano voice tones. The voice tone with the highest negative emotions was Soprano, whereas the voice with the highest positive emotions was Mezzo-Soprano. There was a weak positive relationship between lifestyle and positive emotions in Bass tones and a weak negative relationship between Soprano tones and positive emotions. The positive emotions created by the Bass tone positively affected the self. Positive emotions created by Tenor, and Soprano tones negatively affect the self. Emotions with the highest average for bass tone were interesting and strong. The emotions with the highest average The baritone tones were attentive, distressed, and active. Emotions with the highest average tenor tone were active, excited, and irritable. Emotions with the highest average Alto tone were determined to be strong and interested. The emotions with the highest averages for the Mezzo-Soprano tone were enthusiastic, interested, and attentive. Emotions with the highest averages for soprano voice tone were nervous, hostile, and scared. Therefore, tone of voice creates both positive and negative feelings on consumers.

It seems that the concept of human voice is still not sufficiently researched in marketing literature. In today's marketing understanding, where communication is very important, it is thought that the effect of the type of voice that human beings use for self-expression on emotions and consumption is of great importance. Businesses should act by taking into account the tone of voice, especially in the promotion of symbolic products, or in the selection of sales personnel. This is a pioneering study in the literature on the subject it deals with and the results it obtains.

## **1. Giriş**

Ürünün tasarım sürecinden başlayan ve son kullanıcıya ulaştığı her aşamada, tüketici odaklı bir anlayış hâkimdir. Bunun sebebi, tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına en uygun karşılığı verebilmektir ki bu doğru iletişim ve etkileşimle ancak mümkündür. Bu nedenle işletmeler, tüketicilerle iletişim odaklı stratejiler geliştirmektedirler (Zavrsnik & Jerman, 2011). Rekabetin artması, ürün ve marka sayısının fazlalığı, ürün yaşam süresinin kısalığı, teknolojinin gelişimi, sosyal medya, tüketicilerin bilgi ve refah seviyelerindeki değişiklikler işletmelerin tüketicilerle olan ilişkilerine de yansımıştır. Örneğin internetin ekonomik bir şekilde tüm tüketicilerin kullanımına açılması pazarlama stratejilerinde devrimsel değişikliklere yol açmıştır (Chaffey vd., 2013: 102). Sonuç olarak günümüzde tüketicileri ikna edebilmenin gücü, tüm iletişim kanallarını kullanmaktan ve doğru iletişim kurabilmekten geçmektedir.

Ses, iletişimin önemli bir parçasıdır. Her bireyin tıpkı parmak izi gibi sadece kendisine özgü bir ses tonu bulunmaktadır. Doğada her canlı, ses ile kendisini ifade etmeye çalışır. İnsan da doğduğu andan itibaren ölene kadar kendisini ifade edebilmek için sesi kullanır. Ses, iletişim dışında tıbbın farklı alanlarında ve bütünsel şifacılık alanlarında da kullanılmaktadır (Karamızrak, 2014: 55). Bu, sesin insanı hem fiziksel hem de ruhsal olarak etkilediğinin göstergesidir. Ses tonu ise seçtiğimiz kelimelerden daha fazlasıdır, kişiliğimizi iletme şeklimizdir (Moran, 2016). Ses tonu ile ilgili yapılan araştırmalarda ses tonunun tüketiciler üzerindeki etkileri ortaya çıkmaktadır. Örneğin, hâkimlerin bireylere ilişkin nezaket derecelendirmelerinde ses tonundan etkilendikleri görülmüştür (Laplante & Ambady, 2003: 434). Farklı bir çalışmada ise iletişim kurulan kişiler hakkındaki fikirlerin ses tonunu ve konuşma şeklini değiştirdiği görülmektedir (Rosenthal vd., 1984: 679). İlgili literatürde birçok araştırma insan ses tonu ve duygular üzerine odaklanmakta ve bu araştırmalarda duyguların ses tonlarını etkilediği görülmektedir (Banse & Scherer, 1996; Laukkanen vd., 1997; Tartter, 1980; Williams & Stevens, 1972). Benzer şekilde ses tonları da duygularda değişiklik yaratmaktadır (Borkowska & Pawlowski, 2011; Erkuş & Günlü, 2009; Tigue vd., 2012; Sporer & Schwandt, 2006; Wang vd., 2021).

Tüketicilerin satın alma kararları, duygusal süreçlerden etkilenmektedir. Bu nedenle tüketiciler, sadece fiziksel ihtiyaçları değil duygusal ve psikolojik ihtiyaçları nedeniyle de ürün satın almaktadırlar. Sembolik tüketim, ürünleri görünen özelliklerinin dışında temsil ettiği anlamlardan dolayı satın almak şeklinde ifade edilebilir. Sembolik tüketim, tüketici ve onun önem atfettiği referansları arasında bir iletişim aracı olarak hizmet eden bir sosyal işleve sahiptir (Grubb & Grathwohl, 1967: 24). Dolayısıyla sembolik tüketim, tüketiciler için bir iletişim

şeklidir. İletişimin ve iletişim araçlarının tüketici odaklı pazarlama anlayışında elzem bir konu olduğu aşikârdır. Bu nedenle insan sesi, insan sesinin yarattığı duygular ve bir iletişim şekli olan sembolik tüketim arasındaki ilişki, işletmelerin pazarlama stratejileri geliştirirken dikkate almaları gereken faktörlerdir. Satın alınan ürünlerin, tüketicileri temsil ettiği yönündeki inanışla yapılan sembolik tüketim gibi ses de tüketiciyi temsil eden bir unsurdur. İlgili literatürde bu konu ile ilgili yapılmış araştırmaların sınırlı olduğu gözlenmiş; ses türü, pozitif-negatif duygu ve sembolik tüketim ilişkisi ile ilgili yapılmış herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Tüketicilerin gelirleri veya sosyal statüleri ne olursa olsun sıklıkla sembolik tüketim yaptıkları ve sembolik tüketimin satın alma davranışını önemli ölçüde etkilediği unutulmamalıdır (Leigh & Gabel, 1992: 37).

Bu çalışmada, ses tonlarının doğal halinin tüketicilere etkisi üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla insan sesinin sınıflandırıldığı kategoriler dikkate alınmıştır. Öncelikle ses, kadın ve erkek sesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Kadın ve erkek sesleri de birbirinden farklıdır. Kadın ve erkek ses türleri üç ana kategoride sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmada ince sestene kalın sese doğru kadınlarda Soprano, Mezzo-Soprano ve Alto; erkelerde Tenor, Bariton ve Bas olarak adlandırılmaktadır (Avcı vd., 2019: 26). Bu çalışmada, insanların ses tonu türlerinin pozitif veya negatif duygu yaratabileceği ve sembolik tüketim eğiliminde olan tüketicilerin ses tonu türlerinden etkileniyor olabileceği dikkate alınmıştır. İnsan sesi kavramının, pazarlama literatüründe hala yeterince araştırılmadığı görülmektedir (Barcelos vd., 2018: 72). İletişimin bu denli önemli olduğu günümüz pazarlama anlayışında, insanoğlunun kendini ifade etme amacıyla kullandığı ses tonlarının yarattığı duygular ve tüketime etkisinin büyük önem taşıdığı düşünülmektedir.

## **2. Literatür Taraması**

### **2.1. Tüketici Davranışında Ses Tonu, Pozitif ve Negatif Duygular**

İletişim, en yalın haliyle bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma sürecidir (Dökmen, 2004:19). Dolayısıyla bir kaynaktan çıkan herhangi bir mesajın alıcıya ulaşması ve alıcının da bu mesajı anlamlandırarak tepki vermesi söz konusudur. İletişimin iki tür kodu bulunmaktadır. Birincisi; sembollerin ve onların dilbilgisi kurallarıyla düzenlendiği sözlü iletişim kodu ve ikincisi; kelimeler dışındaki tüm sembollerin kullanıldığı sözsüz iletişim kodudur (Küçük, 2012: 8). Ses tonu ve beden dili, sözsüz iletişimin unsurlarıdır. Türk Dil Kurumu sesi “kulağın duyabildiği titreşim, seda, ün” şeklinde tanımlamaktadır (Türk Dil Kurumu, 2023). İletişimin öğeleri; kaynak, mesaj, kanal, hedef ve geri dönüttür. Ses, mesajın iletmek için kullanılabilen kanallardan biridir. Doğada tüm canlılar iletişim halindedir. Tıpkı insanlar gibi bitkiler ve

hayvanlar da sesle iletişim kurmaktadır. Her varlığın kendi eşsiz frekansı bulunmaktadır (Karamızrak, 2014: 55). Ses, müzik ve konuşmayla insanoğlunda bir anlam bulur ve bireylerin kendilerini ifade etmelerini ve iletişim kurmalarını sağlar.

Mehrabian & Ferris (1967: 252) yapmış oldukları araştırmada, kişilerarası iletişimde %7 sözcüklerin, %38 kullanılan ses tonunun ve %55 beden dilinin önem taşıdığını tespit etmişlerdir. Sözel olmayan ipuçları, kullanan bireylerle özdeşleşerek kaynağın güvenilir olup olmadığına veya samimi olup olmadığına yönelik mesajlar vermektedir. Bu nedenle sözel olmayan mesajlar ne anlatıldığının önüne geçebilmektedir. Dolayısıyla tüketiciler, ne söylendiğinden çok nasıl söylendiğine önem vermektedirler. Bu bağlamda ses tonu, kişilerarası iletişimde, mesajın nasıl iletildiğine ilişkin önemli ipuçları taşımaktadır.

Ses tonu; sesin düşük, yüksek, tiz veya pes halidir. Bu çalışmadaki ses tonundan kasıt, tüketicilerin iletişimde seslerini nasıl kullandıkları değil doğal ses tonlarının türleridir. Tüketicilerin seslerini nasıl kullandıklarının önemiyle birlikte doğal ses tonlarının da iletişimde etkili olabileceği dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla bu çalışma, insan ses tonlarının sınıflandırılması dikkate alınarak geliştirilmiştir. Ses tonları aktarılmadan önce sesle ilgili bazı kavramların açıklanmasında fayda vardır. Bu kavramlardan biri registerdir. Ses tellerinin değişik hareketlerine verilen bir isim olan register, arka arkaya devam eden bir grup tonun belirli bir yerden sonra başka bir ses tını kazanarak devam etmesidir (Otacıoğlu, 2020: 1298). Eğitilmiş bir ses, tek registerde devam edebilir ve eğitilmiş bir sesin hangi tür ses olduğunu anlamak çok daha kolaydır. Bireyin mevcut ses tonu, eğitilerek konuşma ve şarkı söylemek için etkili kullanılabilir (Gürhan, 2013: 34). Bu nedenle bu çalışmada, katılımcılara eğitilmiş ses sanatçılarının ses tonları dinletilerek pozitif ve negatif duyguları ve sembolik tüketim eğilimleri incelenmiştir.

Ayrıca müzikte, ses için kullanılan pes ve tiz kavramları yer almaktadır. Pes, kalın sesler için kullanılır; tiz ise ince sesler için kullanılmaktadır (Zeren, 2003: 99). Kadın ve erkek sesi için temel bir sınıflandırmanın yapıldığı görülmektedir. Bu sınıflandırmada ses tonunun, en inceden en kalına doğru kategorize edildiği görülmektedir. Ses, sesin tonuna veya genişliğine göre alt sınıflara da ayrılmaktadır. Bu araştırmada, ses tonu için birincil sınıflandırmalar dikkate alınacaktır. Bu sınıflandırmaya göre kadın ve erkek sesleri şu şekildedir (Aladağ, 2017: 33-37):

Kadın ses tonlarından Soprano, tiz registeri en gelişmiş olan ses türüdür. Soprano kelimesinin kökü İtalyanca “sopra” kelimesinden gelmektedir ve “üstünde” anlamına gelmektedir. En ince kadın sesidir. Mezzo-Soprano, Soprano ve Alto seslerin arasındaki ses

tonudur. Mezzo İtalyanca yarım veya orta anlamındadır. Mezzo-Soprano orta kalınlıktaki kadın sesidir (Sabar, 2008: 112). Alto, en kalın ve dolgun kadın sesine verilen isimdir. Alto ses, nadir bulunan bir ses türüdür. Erkek ses tonlarında Tenor, en ince, yani en tiz erkek sesidir. Bariton, en tiz ve en pes erkek sesinin ortasında kalan ses türüdür. Bas ise en kalın erkek sesine verilen isimdir.

Ses ve tüketici davranışı ile ilgili araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Araştırmalar genellikle sesli asistanlar (Klaus & Zaichkowsky, 2020; Moriuchi, 2019) üzerine odaklanmıştır. Araştırmacılar yapay zekâ ile kurulan sesli iletişimin eğlenceli bulunduğunu ve sosyal arzuya katkıda bulunduğunu belirtmektedirler (Hernandez-Ortega & Ferreira, 2021). Yapay zekânın insancıl sese sahip olması ise hem tüketici memnuniyetine hem de yapay zekâ ile etkileşimde kalma isteğine yol açmaktadır (Poushneh, 2021). Tüketici etkileşiminde konuşan insan sesi kullanımının kurumsal ses kullanımına kıyasla daha olumlu algılara yol açtığı (Javornik vd., 2020), kişiselleştirilmiş ses tonunun, marka bağlılığını ve satın alma niyetini arttırdığı (Jeong vd., 2022) ve insan sesinin yüksek düzeyde bir sosyal aidiyet ve güven sağladığı (Cherif & Lemoine, 2017) görülmektedir.

Sesle ilgili yapılan araştırmaların yoğunlaştığı bir başka nokta, satış elemanlarının sözsüz iletişimleri üzerinedir (Walker & Raghunathan, 2004). Bu araştırmalarda satış elemanlarının sözsüz iletişimlerinin tüketici davranışı ile ilişkili olduğu aktarılmaktadır. Gabbott & Hogg (2000), ses tonu ve beden dili arasında bir ilişki olduğunu ve müşterilerin doğru vücut dili veya sözel olmayan ipuçları olmadan tatmin olmadıklarını, tekrar satın alma davranışı geliştirmediklerini ve empati kuramadıklarını tespit etmişlerdir.

De Keyzer vd. (2017) yapmış oldukları araştırmada sosyal medyada ağızdan ağıza iletişimi konu edinmişler ve ses tonunun bir hizmetin doğasına uygun hale getirilmesinin, büyük bir mesaj değeri etkisine yol açmadığını tespit etmişlerdir. Sözen (2020), sinema filmindeki konuşmacıların ses tonlarının, karakterleri ve karakterlerin dramatik duygusunu etkilediğini belirtmektedir.

Yapılan diğer araştırmalarda insanların kadın ve erkek sesine farklı tepkiler verdikleri, dinlendirici nitelikte ve bilgi içeriklerinde kullanılacağı zaman kadın sesinin; otorite ve saygı göstermenin gerekli olduğu alanlarda ise erkek sesinin daha uygun olduğu görülmüştür (Reeves & Nass, 1996: 19). Benzer şekilde Demir (2006: 301), reklamlarda erkek sesinin otorite için kullanıldığını tespit etmiştir. Kocabaş (2017: 140) sesli yanıt sistemlerinde yumuşak ses tonunun müşteri memnuniyetini arttırdığını belirtmektedir. Ses perdesi ile kişiliğe ilişkin yargıların olduğu araştırmalar da mevcuttur. Örneğin düşük ses perdesine sahip kadın ve



erkeklerin daha baskın (Puts vd., 2007) ve tiz seslilerin daha gergin (Apple vd., 1979) olduğu görülmüştür. Ayrıca ses perdesine göre tüketicilerin kendilerini kişilik, hakimiyet ve sosyoseksüel yönelimleri ile ilgili bildirimleri arasında ilişki olduğu görülmüştür (Stern vd., 2021).

Bu bilgiler ışığında sesin karşı tarafta çeşitli duygular yarattığı söylenebilir. Psikolojik olarak iyi oluşun sağlanmasında duyguların önemli bir yeri bulunmaktadır (Winkelman, 2000) ve birçok insani eylemin hedefi psikolojik iyi oluş kazanmaktır. Dolayısıyla tüketiciler, iyi hissettiren şeylere yönelme eğilimindedirler. İyi hissettiren duygulara pozitif duygu, kötü hissettiren duygulara ise negatif duygu denilebilir. Suçlu, ürkmüş, utanmış, korkmuş, tedirgin, mutsuz, düşmanca, sıkıntılı, sinirli ve asabi, negatif duygulardır; dikkatli, hevesli, aktif, kararlı, ilgili, gururlu, heyecanlı, güçlü, ilhamlı ve uyanık, pozitif duygulardır (Gençöz, 2000: 22). Pozitif duygular bireyin coşkulu, aktif ve uyarılmış olduğunun işaretidir (Watson vd., 1988). Pozitif duygular dayanıklılık (Montero-Marin vd., 2015), iyimserlik (Calandri vd., 2018) ve stresle baş edebilme (Coyle & Vera, 2013) gibi birçok olumlu davranışla ilişkilidir. Negatif duygu ise bireyin kendini yansıtması konusunda isteksizliğine (Watson & Clark, 1984), depresyon ve strese neden olmaktadır (Fredrickson, 2001).

Sesin; tonuna, perdesine, hızına veya şiddetine göre karşı tarafta uyandırdığı duyguların farklı olduğuna ilişkin araştırmalar mevcuttur. Örneğin kalın sesli bireyler, daha güvenilir ve zeki (Tigue vd., 2012), daha baskın (Borkowska & Pawlowski, 2011), sert mizaçlı ve lider ruhlu (Collins, 2000) ve başarılı (Mayew vd., 2013) algılanmaktadır. İnce sesli bireylerin ise aldatma, yalan söyleme ve kandırma (Erkuş & Günlü, 2009; Sporer & Schwandt, 2006), panik, korku ve stres gibi olumsuz duygularla (Banse & Scherer, 1996; Wittels vd., 2002) ilişkilendirildiği görülmektedir. Ayrıca ses tonunun ikna (Borkowska & Pawlowski, 2011; Wang vd., 2021), çekicilik (Collins & Missing, 2003) ve ilgi (Fichten vd, 1992) ile ilişkili olduğunu gösteren araştırmalar da mevcuttur. Araştırmalarda elde edilen sonuçlara göre erkekler, ince sesli kadınları daha çekici bulurken (Collins & Missing, 2003; Fraccaro vd., 2010) ve hem kadınlar hem erkekler kalın sesli erkekleri daha çekici bulmaktadırlar (Jones vd. 2010; O'connor vd., 2012).

## **2.2. Sembolik Tüketim**

Bir varlığı temsil eden somut şekil, sembol olarak tanımlanmaktadır (Uçar, 2004: 24). Dolayısıyla ürünleri birer sembol olarak gören tüketiciler, bu ürünlere somut varlıklar olmalarının ötesinde onlara anlamlar yüklemekte ve onları fiziksel doğalarının ötesine geçen

özelliklerle donatılmaktadırlar (Hirschman, 1981: 4). Sembolik tüketim, tüketicilerin diğer bireylere karşı bir kimlik oluşturma ve onaylatma arzusuyla kendisini gösterir (Belk vd., 1982: 4). Levy (1959: 117) işletmelerin, ürünlerinin sembolik bir değeri olduğunu unutmamaları gerektiğini belirtmektedir. Nitekim bu sembolik değer, tüketicileri satın almaya motive eden bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüketim karmaşık bir süreçtir ve sadece fizyolojik ihtiyaçlarla açıklanamaz; duygusal uyarılma, sosyal tanıma, benlik saygısı veya kimlik inşası gibi özellikler de bu ihtiyaçlar arasındadır (Witt, 2010: 18). Dolayısıyla tüketim aynı zamanda psikolojik bir ihtiyaçtır (Wattanasuwan, 2005: 180).

Landon (1974: 45) sembolik tüketimi, tüketicilerin kendilerini ifade etme aracı olarak tanımlamaktadır. Belk vd. (1982: 4), tüketicilerin kimliklerinin yaratılmasına, onaylanmasına ve iletilmesine yardımcı olacak ürünleri seçtiklerinde ve satın aldıklarında sembolik tüketimin ortaya çıktığını belirtmektedirler. Sembolik tüketimin yaşam tarzı ve benlik kavramı olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır (Tangsupwattana & Liu, 2018). Benlik, bireyin kendisini tanımlama şekli olarak tanımlanabilir (Grubb & Grathwohl, 1967: 24). Sembolik tüketime eğilimi olan tüketiciler için satın aldıkları ürünler, onların kim olduklarını göstermektedir (Sirgy vd., 2000). Dolayısıyla benlik, tüketicilerin satın aldıkları ürünler ve ilişki kurdukları insanları da içeren ve kendisi hakkında sahip olduğu algı olarak tanımlanabilir (Todd, 2001: 185). Benliğin; insanların kendilerini gerçekte nasıl gördükleri (gerçek benlik), kendilerini nasıl görmek istedikleri (ideal benlik), başkalarının onları nasıl gördükleri (sosyal benlik) ve başkalarının onları nasıl görmek istedikleri (ideal sosyal benlik) olmak üzere dört boyutu bulunmaktadır (Sirgy, 1982).

Yaşam tarzı ise tüketicilerin değerleri tarafından şekillendirilen davranış kalıplarıdır (Tangsupwattana & Liu, 2018: 516). Bu bağlamda tüketiciler, sembolik tüketimleri ile hem benliklerini hem de yaşam tarzların yansıtmaktadırlar. Yaşam tarzı; tüketim kalıpları, beğeniler ve diğer gruplardan farklılaştıran sembolik öğelerden oluşmaktadır (Solomon, 2002). Tüketicilerin meslekleri, üye oldukları dernekler, gelir düzeyleri, cinsiyetleri, etnik kökenleri veya yaşları gibi birçok faktör yaşam tarzlarını belirlemektedir. Sonuç olarak tüketiciler benliklerine ve yaşam tarzlarına uygun ürünleri tercih etmektedirler (Hogg vd., 2000:642).

Sembolik tüketimle ilgili yapılmış araştırmalara bakıldığında sembolik tüketim olarak boş zaman ve tüketici davranışı arasındaki ilişkinin incelendiği (Dimanche & Samdahl, 1994), turizm destinasyon markalarının sembolik anlamının ele alındığı (Ekinci vd., 2013) görülmektedir. Ayrıca, genç tüketicilerin kıyafet seçimlerinde sembolik tüketimin etkili olduğu (Piacentini & Mailer, 2004), müziğin sembolik tüketim alanı olduğu (Larsen vd., 2010), estetik

cerrahi tüketiminin sembolik tüketim davranışıyla ilişkili olduğu ve tüketim faaliyetlerinin istikrarlı benlik kavramının sürdürülmesi ve geliştirilmesi için önemli olduğu (Schouten,1991), tüketicilerin olumsuz sembolik anlamları olan ürünlerden kaçındıkları (Banister & Hogg, 2004), hayatlarında bir yaşam geçişi yaşıyan tüketicilerin geçmişlerini simgeleyen veya yeniliği temsil eden sembolik ürünlere güvendikleri (Noble & Walker, 1997), tüketicilerin sembolik özellikleri ve kendi imajlarıyla uyumlu ürünleri satın aldıkları (Gazley & Watling, 2015), özgünlük güdülerinin, üretim tarzı ile sembolik güdüler arasındaki etkileşimi düzenlediği (Granulo vd., 2021), sembolik tüketimin marka tutumu ve satın alma niyeti üzerinde pozitif etkisi olduğu (Tangsupwattana & Liu, 2017) tespit edilmiştir.

Larsen vd. (2001) yapmış oldukları çalışmada müziğin duygusal ifade ve estetik zevkin yanı sıra sembolik amaçlarla da tüketildiğini göstermişlerdir. Müzik ve ses, bir iletişim şeklidir. Sembolik tüketim de tüketicilerin diğerlerine kendilerini ifade ettikleri bir iletişim şeklidir. Elliott & Wattanasuwan (1998) tüketicilerin kendileri ve başkaları ile iletişim kurmak için markaları sembolik araçlar olarak kullandıklarını savunmaktadırlar. Nitekim tüketimin bizatihi kendisi tüketiciler için bir iletişim aracı haline gelmiştir. Bu bağlamda ürünlere sembolik anlamlar yükleyen tüketicilerin ses tonu gibi fiziksel bir göstergeden etkileniyor olabilecekleri düşünülmektedir. Sosyal görünürlüğü olan ürünlerin sembolik olarak tüketiminin daha çok olduğu (Hyatt, 1992) ve bunun kimlik yansıtması olarak kullanıldığı (Lee, 1990) görülmektedir. Nitekim ses de insanın fiziksel ve somut temsilidir ve sembolik tüketime eğilimi olan insanlarda etkili olabileceği düşünülmektedir.

### **3. Araştırmanın Yöntemi**

#### **3.1. Araştırmanın Amacı**

Bu araştırmanın amacı, ses tonlarının tüketicilerde yarattığı duygu durumlarının sembolik tüketimle bir ilişkisi olup olmadığını tespit etmektir. Araştırma kapsamında ayrıca insan ses tonlarının yarattığı pozitif ve negatif duygular arasındaki farklılık da ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda araştırmacılara ve uygulayıcılara öneriler geliştirilmesi ve ilgili literatürün zenginleştirilmesi hedeflenmektedir.

#### **3.2. Araştırmanın Önemi**

Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının anlaşılması, taleplerinin karşılanması veya talep yaratma gibi süreçlerin başlaması, devam etmesi ve sürdürülebilirlik kazanması iletişime dayanmaktadır. Özellikle ses, hem doğanın hem de insanların iletişim için kullandıkları temel unsurlardan biridir. Tüketicilerin zihninde kalıcı bir yer edinmek isteyen işletmeler etkili

iletişimle bunu başarabilmektedirler. Dolayısıyla ses, pazarlamada iletişimin önemli bir parçasıdır ancak sesin varlığı, iletişimin etkili olabilmesi için yeterli değildir. Sesin tonu, şiddeti, temposu veya tonlaması etkili iletişimde dikkat edilmesi gereken özelliklerdir. Tigue vd. (2012), insan sesinin kalın ve ince ses tonlarına yönelik farklı duyguların geliştiğini belirtmektedir ancak sesin tüketici davranışını etkileyip etkilemediğine ilişkin araştırmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Sembolik tüketim ve ses tonu ile ilgili yapılmış herhangi bir araştırmaya ise rastlanılmamıştır. Sembolik tüketim, önemi giderek artan bir tüketim şeklidir. Çünkü günümüz tüketicileri, tükettikleri ürünlerin temsil ettikleriyle daha çok ilgilenmeye başlamışlardır. Bu çalışma, ses tonunun yarattığı pozitif veya negatif duyguların sembolik tüketimle ilişkisini ele alarak işletmelerin geliştirecekleri pazarlama stratejilerine katkı sunması açısından önem taşımaktadır.

### **3.3. Araştırmanın Örnekleme**

Bu çalışmada, nicel araştırma kapsamında anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın evreni 18 yaşından büyük tüketicilerden oluşmaktadır. Araştırma kolayda örnekleme ile yürütülmüştür. Kolayda örnekleme; ana külteden verilerin toplanmasında yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Kinneer & Taylor, 1996). Hızlı bir şekilde veri toplanmasını sağlaması, maliyetinin az olması, hedef kitleye kolay ve çabuk ulaşılmasını sağlaması ve karmaşık olmayan bir yapıya sahip olması nedeniyle kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Anket çalışmasında 542 tüketiciye ulaşılmıştır. Bazı katılımcıların anketi yarım bırakması, yanlış veya eksik doldurmuş olması nedeniyle 44 anket analiz dışı tutulmuş ve 498 anket değerlendirmeye alınmıştır. Evren 1 milyon ile 100 milyon arasında olduğunda örneklem büyüklüğünün 384 olması yeterlidir (Yazıcıoğlu&Erdoğan, 2004: 49-50). Bu nedenle ulaşılan katılımcı sayısının yeterli olduğu görülmüştür.

### **3.4. Araştırmanın Hipotezleri**

Baydağ (2018), ses tonu ve duygu durumları üzerine yapmış olduğu çalışmasında en fazla endişe veren hissettiren ses tonlarının sırasıyla Bas, Soprano, Alto ve Tenor olarak sıralandığını tespit etmiştir. Laplante & Ambady (2003) hem olumlu ve hem de olumsuz içerik aktarımında ses tonunun, dinleyicilerin nezaket değerlendirmelerini etkilediğini belirtmektedirler. Yapılan başka araştırmalarda Bas ve Soprano ses tonlarının endişe duygu durumu yaratabildiği görülmüştür (Banse & Scherer, 1996). Ayrıca konuşma sinyali, anlamsal içeriğine ek olarak konuşmacının niyetleri ve duygusal durumu hakkında bilgi taşımaktadır (Wittels vd., 2002). Bu bağlamda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H<sub>1</sub>. Ses tonu ile pozitif duygular arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H<sub>1a</sub>. Erkek ses tonları Tenor, Bariton ve Bas ile pozitif duygular arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H<sub>1b</sub>. Kadın ses tonları Soprano, Mezzo-Soprano ve Alto ile pozitif duygular arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H<sub>2</sub>. Ses tonu ile negatif duygular arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H<sub>2a</sub>. Erkek ses tonları Tenor, Bariton ve Bas ile negatif duygular arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H<sub>2b</sub>. Kadın ses tonları Soprano, Mezzo-Soprano ve Alto ile negatif duygular arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Tracer (1958); perde aralığı, rezonans, artikülasyon kontrolü ve vokal dudak kontrolü gibi özelliklerin sözsüz iletişimde sesin niteliğini oluşturduğunu ve bu özelliklerin iletişimi etkilediğini belirtmektedirler. Yapılan araştırmalarda satış elemanlarının iletişimde kullandıkları sözsüz ipuçlarının satın alma karar sürecinde etkili olduğu tespit edilmiştir (Leigh & Summers, 2002; Whittler, 1994). Williams vd. (1990), satış elemanlarının perde ve ritim gibi ses özelliklerinin satış yapma olasılıklarını artıran sözsüz ipuçları arasında olduğunu belirtmektedir. Yapılan araştırmalarda duygusal deneyimin sembolik tüketimin boyutları olan yaşam tarzını ve benliği önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir (Schmitt vd., 2015; Tangsupwattana & Liu, 2018). Ayrıca müziğin sembolik tüketimle yakından ilişkisi vardır ve müzik, önemli ölçüde sembolik tüketim alanıdır (Larsen vd., 2010). Bu nedenle ses tonu ve duygu ile sembolik tüketim arasında bir ilişki olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H<sub>3</sub>. Ses tonuna yönelik pozitif duygular ile sembolik tüketim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H<sub>3a</sub>. Kadın ses tonu Soprano, Mezzo-Soprano ve Alto'ya yönelik pozitif duygular ile sembolik tüketimin benlik boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H<sub>3b</sub>. Erkek ses tonu Tenor, Bariton ve Bas'a yönelik pozitif duygular ile sembolik tüketimin benlik boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H<sub>3c</sub>. Kadın ses tonu Soprano, Mezzo-Soprano ve Alto'ya yönelik pozitif duygular ile sembolik tüketimin yaşam tarzı boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H<sub>3d</sub>. Erkek ses tonu Tenor, Bariton ve Bas'a yönelik pozitif duygular ile sembolik tüketimin yaşam tarzı boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H<sub>4</sub>. Ses tonuna yönelik negatif duygular ile sembolik tüketim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H<sub>4a</sub>. Kadın ses tonu Soprano, Mezzo-Soprano ve Alto'ya yönelik negatif duygular ile sembolik tüketimin benlik boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H<sub>4b</sub>. Erkek ses tonu Tenor, Bariton ve Bas'a yönelik negatif duygular ile sembolik tüketimin benlik boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H<sub>4c</sub>. Kadın ses tonu Soprano, Mezzo-Soprano ve Alto'ya negatif duygular ile sembolik tüketimin yaşam tarzı boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H<sub>4d</sub>. Erkek ses tonu Tenor, Bariton ve Bas'a yönelik negatif duygular ile sembolik tüketimin yaşam tarzı boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

### **3.5. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı**

Çalışmada kullanılan anket, dokuz bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ses tonlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler; "Lütfen size dinletilen ses kayıtlarını dikkatle dinleyiniz. Ses kayıtlarının içeriklerinde her ses tonu tanıtılmakta ve sonrasında örnekleri sunulmaktadır. Sizden beklenen ses tonlarına ve sizde yarattığı duyguya odaklanmanızdır. Ses tonu, kadın ve erkek sesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Kadın sesi ve erkek sesi ise kalından inceye doğru sınıflandırılmaktadır. Kadın sesinde en kalından inceye doğru "Alto, Mezzo-Soprano ve Soprano" şeklindedir. Erkeklerde ise ses tonu kalından inceye "Bas, Bariton ve Tenor" şeklindedir. Daha sonraki altı bölümde, her ses tonu için Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği yer almaktadır. Katılımcılara, sırayla ses tonları dinletilerek her ses tonu için Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği'ni doldurmaları sağlanmıştır. Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği, Watson vd. (1988) tarafından geliştirilmiş, Gençöz (2000) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Pozitif ve negatif olmak üzere iki boyutlu ve 10'ar tane olan ölçek ifadeleri, beşli Likert yöntemiyle değerlendirilmiştir (1. Çok az veya hiç - 5. Çok fazla). 2 ve 8. bölümler arasında katılımcılar ses tonlarını pozitif ve negatif duygu bağlamında değerlendirmişlerdir. Dokuzuncu bölümde Sembolik Tüketim Ölçeği bulunmaktadır. Bu ölçek Tangsupwattana & Liu (2018) tarafından

geliştirilmiş, Gürbüz & Bozkurt (2022) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Bu ölçek dokuz ifadeden ve iki boyuttan (benlik ve yaşam tarzı) oluşmaktadır. İfadeler 5’li Likert yöntemiyle değerlendirilmiştir (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum). Anketin son bölümünde katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir düzeylerine yönelik bilgileri içeren sorular yer almaktadır.

Anketler 1 Ocak-1 Mart tarihleri arasında yüz yüze olarak Ankara, Samsun ve İstanbul şehirlerinde uygulanmıştır. Anket çalışmaları müzik enstrümanları mağazalarındaki müşteri ve çalışanlarla, müzikle ilgili kurs ve derneklerdeki kursiyer ve hocalarla, alışveriş merkezleri ve sivil toplum kuruluşlarındaki tüketicilerle yürütülmüştür. Çalışmanın 24.02.2023 tarihli, 2023-48 sayılı “Etik Kurul Onayı”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’ndan alınmıştır. Katılımcılara araştırmanın amaç ve içeriği aktarılmış ve anket formunu doldurarak onam metnini onaylamış olacakları bilgileri verilmiştir.

### 3.6. Verilerin Analizi

Verilerin analizi SPSS 21.0 ile yapılmıştır ve %95 güven düzeyinde çalışılmıştır. Değişkenlerin normal dağılıma uygunluğunun belirlenmesi için basıklık ve çarpıklık katsayıları incelenmiştir. Değişkenlerden elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (Groeneveld & Meeden, 1984). Ölçek puanlarından elde edilen çarpıklık basıklık değerleri +3 ile -3 arasında olan değişkenler için normallik sağlanmış olup parametrik testler kullanılmıştır. Ölçek puanlarının iki gruplu değişkenler açısından incelenmesi t testi, üç ve daha fazla gruplu değişkenler açısından incelenmesi ANOVA testi ile analiz edilmiştir. ANOVA testinde fark çıkması durumunda çoklu karşılaştırma Tukey testi ile yapılmıştır. Ölçek puanları arasındaki ilişki ise Pearson korelasyon testi ile analiz edilmiştir.

## 4. Bulgular

Katılımcıların tanımlayıcı bilgilerine ilişkin demografik özellikleri Tablo (1)’de sunulmuştur.

Tablo 1.

### *Demografik Değişkenler*

		n	%
Cinsiyet	Kadın	285	57,2
	Erkek	213	42,8

Yaş	18-28 yaş	153	30,7
	29-39 yaş	102	20,5
	40-50 yaş	163	32,7
	51 yaş ve üzeri	80	16,1
	İlköğretim	25	5,0
Eğitim durumu	Lise	97	19,5
	Ön lisans	113	22,7
	Lisans	158	31,7
	Yüksek lisans	77	15,5
	Doktora	28	5,6
Aylık bireysel net geliriniz	Asgari ücretten az	101	20,3
	8.500-13.500 TL	155	31,1
	13.501-18.500 TL	133	26,7
	18.501-23.500 TL	59	11,8
	23.501 TL üzeri	50	10,0

Tablo (1)'e göre katılımcılardan kadınların oranı %57,2; 40-50 yaş arası olanların oranı %32,7; lisans mezunu olanların oranı %31,7; aylık bireysel net geliri 8.500-13.500 TL olanların oranı %31,1'dir.

Ölçek puanlarına ait betimsel istatistikler ve güvenilirlik katsayıları Tablo (2)'de sunulmuştur.

Tablo 2.

*Ölçek Puanlarına Ait Betimsel İstatistikler ve Güvenirlik Katsayıları*

	n	Minimum	Maximum	Ortalama	ss	Çarpıklık	Basıklık	Güvenirlik
<b>Bas - Negatif Duygular</b>	498	1,00	4,60	1,89	0,64	1,575	2,937	,762
<b>Bas - Pozitif Duygular</b>	498	1,60	5,00	3,56	0,48	,088	1,121	,608
<b>Bariton - Negatif Duygular</b>	498	1,00	4,30	2,08	0,61	,882	1,233	,722
<b>Bariton - Pozitif Duygular</b>	498	1,40	5,00	3,11	0,64	,487	,695	,615
<b>Tenor - Negatif Duygular</b>	498	1,00	4,70	2,15	0,60	1,059	2,042	,742
<b>Tenor - Pozitif Duygular</b>	498	1,40	5,00	2,80	0,61	,978	1,999	,556
<b>Alto - Negatif Duygular</b>	498	1,00	3,50	1,50	0,41	1,462	2,946	,766
<b>Alto - Pozitif Duygular</b>	498	1,50	5,00	2,76	0,66	1,358	2,092	,807
<b>Mezzo Soprano -Negatif Duygular</b>	498	1,00	5,00	1,97	0,59	,879	1,466	,637
<b>Mezzo Soprano - Pozitif Duygular</b>	498	1,00	5,00	2,82	0,74	,464	,353	,761
<b>Soprano - Negatif Duygular</b>	498	2,30	5,00	3,71	0,46	,225	1,052	,519
<b>Soprano - Pozitif Duygular</b>	498	1,00	4,50	1,84	0,64	1,508	2,383	,816



<b>Benlik</b>	498	1,00	5,00	4,05	1,24	-1,537	,826	,968
<b>Yaşam Tarzı</b>	498	1,00	5,00	3,88	1,30	-1,180	-,027	,944
<b>Sembolik Tüketim Ölçeği</b>	498	1,00	5,00	3,99	1,22	-1,533	,799	,973

Tablo (2)'ye göre cronbach's alfa katsayısı ölçeğin güvenilirlik düzeyini vermektedir. Katsayı 0 ile 1 arasında değişmektedir. Alfa ( $\alpha$ ) katsayısına bağlı olarak ölçeklerin güvenilir olduğu görülmüştür. Ölçek puanlarından elde edilen çarpıklık ve basıklık değerleri +3 ile -3 arasında olduğundan normallik sağlanmış olup analizlerimizde parametrik olan test teknikleri kullanılmıştır.

Erkek ve kadın ses tonlarına ilişkin betimsel istatistikler Tablo (3)'te sunulmuştur.

Tablo 3.  
Ses Tonları İçin Betimsel İstatistikler

	<b>Bas</b>		<b>Bariton</b>		<b>Tenor</b>		<b>Alto</b>		<b>Mezzo-Soprano</b>		<b>Soprano</b>	
	<b>Ort</b>	<b>ss</b>	<b>Ort</b>	<b>ss</b>	<b>Ort</b>	<b>ss</b>	<b>Ort</b>	<b>ss</b>	<b>Ort</b>	<b>ss</b>	<b>Ort</b>	<b>ss</b>
<b>Suçlu</b>	1,88	1,21	1,84	1,19	1,98	1,10	1,40	0,82	2,05	1,37	4,06	1,05
<b>Ürkmüş</b>	1,76	1,12	1,73	1,07	2,17	1,14	1,52	0,98	2,12	1,38	4,34	1,00
<b>Utanmış</b>	1,66	0,98	1,62	0,94	2,08	1,10	1,62	0,94	2,14	1,39	1,93	1,18
<b>Korkmuş</b>	1,79	1,10	1,90	1,19	2,12	1,02	1,37	0,74	2,12	1,31	2,30	1,29
<b>Tedirgin</b>	2,63	1,07	1,74	1,08	3,16	1,30	1,53	0,79	2,07	1,30	4,15	1,14
<b>Mutsuz</b>	1,75	1,12	1,63	0,92	2,06	1,08	1,29	0,64	1,95	1,23	4,31	0,98
<b>Düşmanca</b>	1,57	0,92	2,27	1,33	1,80	1,07	1,75	0,91	1,83	1,14	4,42	0,83
<b>Sıkıntılı</b>	2,00	1,31	3,49	1,18	2,17	1,05	1,43	0,70	2,02	1,25	2,69	1,38
<b>Sinirli</b>	2,01	1,31	2,29	1,27	1,92	1,08	1,46	0,89	1,68	0,97	4,54	0,80
<b>Asabi</b>	1,88	1,23	2,29	1,33	2,04	1,20	1,64	1,01	1,68	1,07	4,33	0,89
<b>Dikkatli</b>	2,85	0,96	4,48	0,88	1,88	1,16	1,88	1,24	3,28	1,49	1,96	1,21
<b>Hevesli</b>	2,61	1,26	3,26	1,26	1,88	1,20	1,81	1,20	4,06	1,17	1,83	1,20
<b>Aktif</b>	2,67	1,07	3,47	1,41	4,21	1,18	1,81	1,15	3,21	1,42	1,78	1,20
<b>Kararlı</b>	4,44	0,91	3,42	1,50	2,59	1,42	4,75	0,56	2,64	1,42	1,86	1,16
<b>İlgili</b>	4,60	0,82	2,22	1,41	2,59	1,46	4,52	0,59	3,85	1,33	1,93	1,15
<b>Gururlu</b>	3,57	1,14	2,37	1,45	2,60	1,47	2,03	1,34	2,37	1,33	1,98	1,07
<b>Heyecanlı</b>	3,64	1,10	3,27	1,50	3,89	1,28	1,92	1,20	2,30	1,34	1,61	0,93
<b>Güçlü</b>	4,42	0,96	2,95	1,46	2,78	1,52	4,60	0,62	1,74	1,13	1,63	0,99
<b>İlhamlı</b>	3,30	1,22	2,92	1,47	2,96	1,54	2,16	1,37	2,21	1,32	2,01	1,24
<b>Uyanık</b>	3,46	1,17	2,78	1,34	2,65	1,47	2,08	1,30	2,57	1,37	1,80	1,03

Tablo (3)'e göre Bas ses tonu için ortalaması en yüksek olan duygular sırasıyla ilgili, kararlı ve güçlüdür. Bariton ses tonu için ortalaması en yüksek olan duygular sırasıyla dikkatli, sıkıntılı ve aktiftir. Tenor ses tonu için ortalaması en yüksek olan duygular sırasıyla aktif,

heyecanlı ve tedirgindir. Alto ses tonu için ortalaması en yüksek olan duygular sırasıyla kararlı, güçlü ve ilgilidir. Mezzo-Soprano ses tonu için ortalaması en yüksek olan duygular sırasıyla hevesli, ilgili ve dikkatlidir. Soprano ses tonu için ortalaması en yüksek olan duygular sırasıyla sinirli, düşmanca ve ürkmüştür.

Erkek ses tonlarının oluşturduğu negatif ve pozitif duygu durumları arasındaki farklılığa ilişkin veriler Tablo (4)'te sunulmuştur.

Tablo 4.  
*Erkek Ses Tonlarının Oluşturduğu Pozitif ve Negatif Duygular*

	Ort.	ss	F	p
Erkek Bas Ses Tonu Negatif Duygular	1,90	0,65		
Erkek Bas Ses Tonu Pozitif Duygular	3,55	0,51		
Erkek Bariton Ses Tonu Negatif Duygular	2,09	0,62	601,420	0,000*
Erkek Bariton Ses Tonu Pozitif Duygular	3,11	0,66		
Erkek Tenor Ses Tonu Negatif Duygular	2,16	0,62		
Erkek Tenor Ses Tonu Pozitif Duygular	2,80	0,62		

\* $p < 0,05$

Erkeklerin ses tonu ile oluşan duygu durumu değişkenleri kullanılarak 6 farklı ölçüm yapılmıştır. Bas, Bariton ve Tenor ses tonlarının oluşturduğu negatif ve pozitif duygu durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Ortalama değerlere göre Bas ses tonunda pozitif duygular daha yüksek, Bariton ses tonunda pozitif duygular daha yüksek ve Tenor ses tonunda da benzer şekilde pozitif duygular daha yüksektir. Bas ses tonundaki pozitif duygular ile negatif duygular arasındaki fark daha yüksektir. Negatif duyguların en yüksek olduğu ses tonu Tenor iken pozitif duyguların en yüksek olduğu ses tonu Bas'dır.

Kadın ses tonlarının oluşturduğu negatif ve pozitif duygu durumları arasındaki farklılığa ilişkin veriler Tablo (5)'te sunulmuştur.

Tablo 5.  
*Kadın Ses Tonlarının Oluşturduğu Pozitif ve Negatif Duygular*

	Ort.	ss	F	p
Kadın Alto Tonu Negatif Duygular	1,53	0,51		
Kadın Alto Tonu Pozitif Duygular	2,75	0,67		
Kadın Mezzo Soprano Tonu Negatif Duygular	1,98	0,61	844,269	0,000
Kadın Mezzo Soprano Tonu Pozitif Duygular	2,81	0,76		
Kadın Soprano Tonu Negatif Duygular	3,71	0,47		

Kadınların ses tonu ile oluşan duygu durumu değişkenleri kullanılarak 6 farklı ölçüm yapılmıştır. Alto, Mezzo-Soprano ve Soprano ses tonlarının oluşturduğu negatif ve pozitif duygu durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Ortalama değerlere göre Alto ve Mezzo-Soprano ses tonunda pozitif duygular daha yüksek iken Soprano ses tonunda negatif duygular daha yüksektir. Negatif duyguların en yüksek olduğu ses tonu Soprano iken pozitif duyguların en yüksek olduğu ses tonu Mezzo-Soprano'dur.

Sembolik tüketim ile pozitif ve negatif duygular arasındaki ilişkinin incelenmesi Tablo (6)'da sunulmuştur.

Tablo 6.

*Sembolik Tüketim ile Pozitif ve Negatif Duygular Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*

		Benlik	Yaşam Tarzı	Sembolik Tüketim Ölçeği
<b>Bas - Negatif Duygular</b>	r	-,036	-,029	-,035
	p	,420	,523	,440
<b>Bas - Pozitif Duygular</b>	r	,111*	,160**	,132**
	p	,013	,000	,003
<b>Bariton - Negatif Duygular</b>	r	,026	,047	,034
	p	,560	,295	,444
<b>Bariton - Pozitif Duygular</b>	r	,066	,037	,058
	p	,142	,406	,198
<b>Tenor - Negatif Duygular</b>	r	-,052	-,049	-,053
	p	,243	,271	,238
<b>Tenor - Pozitif Duygular</b>	r	-,053	-,020	-,043
	p	,240	,660	,342
<b>Alto - Negatif Duygular</b>	r	-,047	-,014	-,037
	p	,298	,749	,414
<b>Alto - Pozitif Duygular</b>	r	,006	-,013	,000
	p	,891	,774	,993
<b>Mezzo Soprano - Negatif Duygular</b>	r	,063	,063	,065
	p	,164	,158	,149
<b>Mezzo Soprano - Pozitif Duygular</b>	r	,077	,054	,071
	p	,087	,228	,113
<b>Soprano - Negatif Duygular</b>	r	,022	,061	,037
	p	,617	,176	,413
<b>Soprano - Pozitif Duygular</b>	r	-,089*	-,105*	-,098*
	p	,047	,019	,029

Sembolik tüketim ile pozitif ve negatif duygular arasındaki ilişkinin incelenmesi için yapılan pearson korelasyon testi sonuçlarına göre benlik ile Bas ses tonu pozitif duygular arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ( $r=0,111$ ); Soprano tonu pozitif duygular arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ( $r=-0,089$ ) bulunmaktadır. Yaşam tarzı ile Bas ses tonu pozitif duygular arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ( $r=0,160$ ); Soprano tonu pozitif duygular arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ( $r=-0,105$ ) bulunmaktadır. Sembolik Tüketim Ölçeği ile Bas ses tonu pozitif duygular arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ( $r=0,132$ ); Soprano tonu pozitif duygular arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki ( $r=-0,098$ ) bulunmaktadır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda araştırma kapsamında geliştirilen hipotezlerin test sonuçları Tablo (7)'de sunulmuştur.

Tablo 7.  
*Hipotez Sonuçları Tablosu*

Hipotezler	Sonuç
H <sub>1a</sub> . Erkek ses tonları Tenor, Bariton ve Bas ile pozitif duygular arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Kabul
H <sub>1b</sub> . Kadın ses tonları Soprano, Mezzo-Soprano ve Alto ile pozitif duygular arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Kabul
H <sub>2a</sub> . Erkek ses tonları Tenor, Bariton ve Bas ile negatif duygular arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Kabul
H <sub>2b</sub> . Kadın ses tonları Soprano, Mezzo-Soprano ve Alto ile negatif duygular arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Kabul
H <sub>3a</sub> . Kadın ses tonu Soprano, Mezzo-Soprano ve Alto'ya yönelik pozitif duygular ile sembolik tüketimin benlik boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Kabul
H <sub>3b</sub> . Erkek ses tonu Tenor, Bariton ve Bas'a yönelik pozitif duygular ile sembolik tüketimin benlik boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.	Kabul
H <sub>3c</sub> . Kadın ses tonu Soprano, Mezzo-Soprano ve Alto'ya yönelik pozitif duygular ile sembolik tüketimin yaşam tarzı boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır	Kabul
H <sub>3d</sub> . Erkek ses tonu Tenor, Bariton ve Bas'a yönelik pozitif duygular ile sembolik tüketimin yaşam tarzı boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.	Kabul
H <sub>4a</sub> . Kadın ses tonu Soprano, Mezzo-Soprano ve Alto'ya yönelik negatif duygular ile sembolik tüketimin benlik boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.	Ret

H <sub>4b</sub> . Erkek ses tonu Tenor, Bariton ve Bas'a yönelik negatif duygular ile sembolik tüketimin benlik boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.	Ret
H <sub>4c</sub> . Kadın ses tonu Soprano, Mezzo-Soprano ve Alto'ya negatif duygular ile sembolik tüketimin yaşam tarzı boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.	Ret
H <sub>4d</sub> . Erkek ses tonu Tenor, Bariton ve Bas'a yönelik negatif duygular ile sembolik tüketimin yaşam tarzı boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.	Ret

---

## **5. Sonuç**

Günümüz pazarlama anlayışı, tüketici ve iletişim odaklıdır. Ses tonu, iletişimin önemli bir unsurudur. Ses tonu, psikolojik güce dönüşen fiziksel bir güçtür (Atak, 2001: 38). Tüketiciler ne söylendiğinden çok nasıl söylendiğine odaklanmaktadır. Kelimeleri çok güzel kullanan, alanına hâkim ve çok iyi bir konuşmacının bile ses tonu, konuşmanın içeriğini destekleyecek bir yapıda değilse o konuşmacı başarısız olabilmektedir (Aksoy & Şeren, 2018: 264). Bu nedenle tüketicilerle iletişim sürecinde işletmelerin ses tonlarını dikkate almaları gerekmektedir.

İletişimin neredeyse %90'ına kadarı sözsüz biçimde gerçekleşmektedir (Fromkin & Rodman, 1983). Sözsüz iletişimde alıcıya iletilen mesajların niteliği, mesajın önüne geçmekte ve hatta yarattığı duygular nedeniyle mesajın subjektif bir şekilde yorumlanmasına neden olmaktadır. Sembolik tüketim de bir çeşit sözsüz iletişimdir. Tüketiciler satın aldıkları ürünlerle kendilerini ifade etmektedirler. Sonuç olarak iletişimin iki farklı unsuru olan sembolik tüketim ve ses tonunun ilişkili olduğu dikkate alınmalıdır. Nitekim bu çalışma, ses tonu ile pozitif ve negatif duygular arasında bir ilişki olup olmadığını ele almıştır. Aynı zamanda ses tonlarının yarattığı bu duyguların sembolik tüketimle ilişkisi incelenmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre ses tonları ile pozitif ve negatif duygular arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Erkek ses tonlarından Bas ilgili, kararlı ve güçlü; Bariton dikkatli, sıkıntılı ve aktif; Tenor aktif, heyecanlı ve tedirgin duyguları yaratmaktadır. Kadın ses tonlarından Alto kararlı, güçlü ve ilgili; Mezzo-Soprano hevesli, ilgili ve dikkatli; Soprano sinirli, düşmanca ve ürkmüş duyguları yaratmaktadır. Dolayısıyla ses tonları tüketicilerde pozitif ve negatif duygular hissettirmektedir. İlgili literatürde de ses tonlarının tüketicilerde çeşitli duygular yarattığına ilişkin araştırmalar mevcuttur (Demir, 2006; Kocabaş, 2017; Reeves & Nass, 1996).

Araştırmanın bir diğer bulgusu, ses tonlarının yarattığı duygular ile sembolik tüketim

arasında bir ilişki olduğudur. Erkeklerde en kalın ses tonu olan Bas, sembolik tüketimle pozitif yönde ilişkilidir. Kadın ses tonlarından en ince ses tonu olan Soprano'nun ise sembolik tüketimle negatif ilişkisi bulunmaktadır. İlgili literatürde sembolik tüketimi bu bakış açısıyla değerlendiren bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Çağdaş reklam pazarında, işletmelerin bir ürünün belirli bir sembolik anlamı iletilmesini nasıl sağlayabilecekleri özellikle kritik hale gelmiştir ve işletmeler, sembolik tüketimin tüketiciler üzerindeki etkilerini göz ardı etmemelidir (Yang, 2019: 15). Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda;

- (1) İşletmeler, reklam çalışmalarında kullanacakları erkek oyuncular için özellikle Bas, kadın oyuncular için Alto ve Mezzo-Soprano ses tonu olanları tercih etmelidirler.
- (2) İşletmeler, tüketicilerle iletişim kuracak satış personeli seçim aşamasında erkekler için özellikle Bas ses tonuna sahip olanları, kadınlar için Alto ve Mezzo-Soprano ses tonuna sahip olanları seçmelidirler.
- (3) Sembolik tüketime yönelik ürün pazarlayan işletmeler, tutundurma aşamasında ve tüketicilerle iletişimde olacak personel seçiminde erkeklerde özellikle Bas ses tonu seçimine özen göstermeli ve kadınlarda Soprano ses tonunu tercih etmemelidirler.
- (4) Ses tonlarının tüketicilerde yarattığı etkileri gözlemleyebilmek için nöropazarlama araştırmalarının yapılması gerektiği düşünülmektedir. Ses tonlarına karşı verilen nörolojik tepkiler sonucunda tutundurma çalışmalarında kullanılacak ses tonlarının seçimi yapılabilir.
- (5) Gelecek araştırmalarda; ses tonlarının satın alma niyeti, satın alma tarzı, müşteri memnuniyeti ve satış personeli ile iletişim gibi değişkenlerle ilişkisinin incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.
- (6) Sesli yanıt sistemlerindeki otomatik olarak kullanılan ses tonlarının ve bu alandaki personellerin ses tonlarının yarattığı etkiler incelenmelidir.
- (7) Son olarak ses tonlarına verilen duygusal tepkilerin farklı kültürlerde de araştırılması gerektiği düşünülmektedir. Nitekim ses tonlarının etkileri incelendikçe işletmelerin tüketicilerle daha etkili iletişim kurmaları sağlanabilir.

Bu çalışmanın zaman ve maliyet açısından çeşitli kısıtları bulunmaktadır. Çalışma, yüz yüze gerçekleştirildiği için ve tüketicilere ses tonları dinletildiği için anket uygulama süresi uzamıştır. Bu nedenle bazı katılımcılar anketi yarım bırakmışlardır. Sonuç olarak ulaşılan 498 tüketiciden daha fazla tüketiciye ulaşılması daha etkili olabilir. Bu çalışmada sesin rengi, tınısı, frekansı, alt ses grubu türleri veya şiddeti gibi özellikleri göz ardı edilmiştir. Ses tonlarının bu özelliklerinin de araştırılması daha spesifik sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Çatışma Beyanı:** Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---

## KAYNAKÇA

- Aladağ, Ç. (2017). Ses eğitiminde register kavramı ve ses türleri. *Uluslararası Müzik ve Sahne Sanatları Dergisi, 1* (1), 27-39.
- Aksoy, Ş. & Şeren, M. (2018). Lise yöneticilerinin beden dili davranışlarının sıklığı ile öğretmenlerin etkilenme biçimleri (Ankara ili örneği). *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi, 5* (3), 262-279.
- Apple, W., Streeter, L. A., & Krauss, R. M. (1979). Effects of pitch and speech rate on personal attributions. *Journal of Personality and Social Psychology, 37* (5), 715-727.
- Atak, S. (2001). *Yöneticilerin sözsüz iletişim unsurlarının etkilenimlerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Avcı, K., Baydağ, C. & Ece, A. S. (2019). Tenor ve bariton ses türlerinin bilgisayar destekli temel frekans ve formant analizi. *Turkish Studies-Information Technologies and Applied Sciences, 14* (1), 21-44.
- Banister, E. N. & Hogg, M. K. (2004). Negative symbolic consumption and consumers' drive for self-esteem: The case of the fashion industry. *European Journal of Marketing, 38* (7), 850-868.
- Banse, R. & Scherer, K. R. (1996). Acoustic profiles in vocal emotion expression. *Journal of Personality and Social Psychology, 70* (3), 614-636.
- Barcelos, R. H., Dantas, D. C. & Sénecal, S. (2018). Watch your tone: How a brand's tone of voice on social media influences consumer responses. *Journal of Interactive Marketing, 41* (1), 60-80.
- Baydağ, C. (2018). *İnsan ses renklerinin duygudurum üzerine etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Belk, R. W., Bahn, K. D. & Mayer, R. N. (1982). Developmental recognition of consumption symbolism. *Journal of Consumer Research, 9* (1), 4-17.
- Borkowska, B. & Pawlowski, B. (2011). Female voice frequency in the context of dominance and attractiveness perception. *Animal Behaviour, 82*, 55-59.
- Calandri, E., Graziano, F., Borghi, M. & Bonino, S. (2018). Depression, positive and negative affect, optimism and health-related quality of life in recently diagnosed multiple sclerosis patients: The role of identity, sense of coherence, and self-efficacy. *Journal of Happiness Studies, 19* (1), 277-295.
- Chaffey, D., Smith, P. R. & Smith, P. R. (2013). *eMarketing eXcellence: Planning and optimizing your digital marketing*. Routledge.
- Cherif, E. & Lemoine, J. F. (2017). Human vs. synthetic recommendation agents' voice: The effects on consumer reactions. In P. Rossi (Eds.) *Marketing at the Confluence between Entertainment and Analytics. Developments in Marketing Science: Proceedings of the Academy of Marketing Science* (pp. 301-310). Springer, Cham.
- Collins, S. A. (2000). Men's voices and women's choices. *Animal Behaviour, 60*, 773-780.
- Collins, S. A. & Missing, C. (2003). Vocal and visual attractiveness are related in women. *Animal Behaviour, 65*, 997-1004.



- Coyle, L. D. & Vera, E. M. (2013). Uncontrollable stress, coping, and subjective well-being in urban adolescents. *Journal of Youth Studies, 16* (3), 391-403.
- De Keyzer, F., Dens, N. & De Pelsmacker, P. (2017). Don't be so emotional! How tone of voice and service type affect the relationship between message valence and consumer responses to WOM in social media. *Online Information Review, 41* (7), 905-920.
- Demir, N. K. (2006). Kültürel değişimlerin reklamlarda kadın ve erkek rol-modellerine yansımaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16* (1), 283-304.
- Dimanche, F. & Samdahl, D. (1994). Leisure as symbolic consumption: A conceptualization and prospectus for future research. *Leisure Sciences, 16* (2), 119-129.
- Dökmen, Ü. (2004). *Küçük şeyler*. (1. Baskı). Sistem Yayıncılık.
- Ekinci, Y., Sırakaya Turk, E. & Preciado, S. (2013). Symbolic consumption of tourism destination brands. *Journal of Business Research, 66* (6), 711-718.
- Elliott, R. & Wattanasuwan, K. (1998). Brands as symbolic resources for the construction of identity. *International Journal of Advertising, 17* (2), 131-144.
- Erkuş, A. & Günlü, E. (2009). İletişim tarzının ve sözsüz iletişim düzeyinin çalışanların iş performansına etkisi: Beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 20* (1), 7-24.
- Fichten, C. S., Tagalakakis, V., Judd, D., Wright, J. & Amsel, R. (1992). Verbal and nonverbal communication cues in daily conversations and dating. *The Journal of Social Psychology, 132* (6), 751-769.
- Fraccaro, P. J., Feinberg, D. R., DeBruine L. M., Little A. C., Watkins C. D. & Jones, B. C. (2010). Correlated male preferences for femininity in female faces and voices. *Evolutionary Psychology, 8*, 447-461.
- Fredrickson, B. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist, 56* (3), 218-226.
- Fromkin, V. & Rodman, J. (1983). *An introduction to language*. CBS College Publishing.
- Gabbott, M. & Hogg, G. (2000). An empirical investigation of the impact of non-verbal communication on service evaluation. *European Journal of Marketing, 34* (3/4), 384-398.
- Gazley, A. & Watling, L. (2015). Me, my tourist-self, and I: The symbolic consumption of travel. *Journal of Travel & Tourism Marketing, 32* (6), 639-655.
- Gençöz, T. (2000). Pozitif ve negatif duygu ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi, 15* (46), 19-26.
- Granulo, A., Fuchs, C. & Puntoni, S. (2021). Preference for human (vs. robotic) labor is stronger in symbolic consumption contexts. *Journal of Consumer Psychology, 31* (1), 72-80.
- Groeneveld, R. A. & Meeden, G. (1984). Measuring skewness and kurtosis. *The Statistician, 33*, 391-399.
- Grubb, E. L. & Grathwohl, H. L. (1967). Consumer self-concept, symbolism and market behavior: A theoretical approach. *Journal of Marketing, 31* (4), 22-27.

- Gürbüz, C. & Bozkurt, Ö. Ç. (2022). Gösterişçi, deneyimsel ve sembolik tüketim ölçeklerinin Türkçeye uyarlanması. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 15 (1), 193-218.
- Gürhan, D. (2013). Ses eğitimi çalışmalarının politikacıların konuşma becerilerine etkisi. *Fine Arts*, 9 (1), 33-45.
- Hernandez-Ortega, B. & Ferreira, I. (2021). How smart experiences build service loyalty: The importance of consumer love for smart voice assistants. *Psychology & Marketing*, 38 (7), 1122-1139.
- Hirschman, E. C. (1981). Comprehending symbolic consumption: Three theoretical issues. *ACR Special Volumes*, 4-6.
- Hogg, M., K., Cox, A. J. & Keeling, K. (2000). The impact of selfmonitoring on image congruence and product/brand evaluation. *European Journal of Marketing*, 34 (5/6), 641-666.
- Hyatt, E. M. (1992). Consumer stereotyping: The cognitive bases of the social symbolism of products. *Advances in Consumer Research*, 19, 299-303.
- Javornik, A., Filieri, R. & Gumann, R. (2020). "Don't forget that others are watching, too!" The effect of conversational human voice and reply length on observers' perceptions of complaint handling in social media. *Journal of Interactive Marketing*, 50 (1), 100-119.
- Jeong, H. J., Chung, D. S. & Kim, J. (2022). Brands are human on social media: The effectiveness of human tone-of-voice on consumer engagement and purchase intentions through social presence. *International Journal of Communication*, 16 (2022), 4231-4253.
- Jones, B. C., Feinberg, D. R., DeBruine, L. M., Little, A. C. & Vukovic, J. (2010). A domain-specific opposite-sex bias in human preferences for manipulated voice pitch. *Animal Behaviour*, 79, 57-62.
- Karamızrak, N. (2014). Ses ve müziğin organları iyileştirici etkisi. *Koşuyolu Kalp Dergisi*, 17 (1), 54-57.
- Kinney, T. C. & Taylor, J. R. (1996). *Marketing research an applied approach*. McGraw Hill.
- Klaus, P. & Zaichkowsky, J. (2020). AI voice bots: A services marketing research agenda. *Journal of Services Marketing*, 34 (3), 389-398.
- Kocabaş, İ. (2017). Çağrı merkezi müşteri temsilcisinin imajının müşteri memnuniyeti üzerindeki rolü. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5 (1), 118-147.
- Küçük, M. (2012). İletişim kavramı ve iletişim süreci. İçinde N. Orhon ve Ü. Eriş (Ed.), *İletişim bilgisi*, (ss.2-20). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Landon Jr, E. L. (1974). Self concept, ideal self concept, and consumer purchase intentions. *Journal of Consumer Research*, 1 (2), 44-51.
- Laplane, D. & Ambady, N. (2003). On how things are said: Voice tone, voice intensity, verbal content, and perceptions of politeness. *Journal of Language and Social Psychology*, 22 (4), 434-441.
- Larsen, G., Lawson, R. & Todd, S. (2001). More than a feeling: An exploration into the self-symbolic consumption of music. *ACR European Advances*, 5, 124-129.
- Larsen, G., Lawson, R. & Todd, S. (2010). The symbolic consumption of music. *Journal of Marketing Management*, 26 (7-8), 671-685.

- Laukkanen, A. M., Vilkman, E., Alku, P. & Oksanen, H. (1997). On the perception of emotions in speech: the role of voice quality. *Logopedics Phoniatrics Vocology*, 22 (4), 157-168.
- Lee, D. H. (1990). Symbolic interactionism: Some implications for consumer self concept and product symbolism research. *Advances in Consumer Research*, 17, 386-393.
- Leigh, J. H. & Gabel, T. G. (1992). Symbolic interactionism: Its effects on consumer behaviour and implications for marketing strategy. *Journal of Consumer Marketing*, 9(Winter), 27-38.
- Leigh, T. W. & Summers, J. O. (2002). An initial evaluation of industrial buyers' impressions of salespersons' nonverbal cues. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 22 (1), 41-53.
- Levy, S. J. (1959). Symbols for sale. *Harvard Business Review*, 37 (1959), 117-124.
- Mayew, W. J. Parsons, C. A. & Venkatachalam, M. (2013). Voice pitch and the labor market success of male chief executive officers. *Evolution and Human Behavior*, 34, 243-248.
- Mehrabian, A. & Ferris, S. R. (1967). Inference of attitudes from nonverbal communication in two channels. *Journal of Consulting Psychology*, 31 (3), 248-252.
- Montero-Marin, J., Tops, M., Manzanera, R., Demarzo, M. M. P., de Mon, M. Á. & GarcíaCampayo, J. (2015). Mindfulness, resilience, and burnout subtypes in primary care physicians: The possible mediating role of positive and negative affect. *Frontiers in Psychology*, 6, 1-8.
- Moran, K. (2016). The four dimensions of tone of voice. 21 Aralık 2022, <https://www.nngroup.com/articles/tone-of-voice-dimensions/>
- Moriuchi, E. (2019). Okay, Google!: An empirical study on voice assistants on consumer engagement and loyalty. *Psychology & Marketing*, 36 (5), 489-501.
- Noble, C. H. & Walker, B. A. (1997). Exploring the relationships among liminal transitions, symbolic consumption, and the extended self. *Psychology & Marketing*, 14 (1), 29-47.
- O'Connor, J. J. M., Fraccaro, P. J., Feinberg, D. R. (2012). The influence of male voice pitch on women's perceptions of relationship investment. *Journal of Evolutionary Psychology*. 10 (1), 1-13.
- Otacıoğlu, S. (2020). Ses eğitiminde register algısı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (3), 1295-1311.
- Piacentini, M. & Mailer, G. (2004). Symbolic consumption in teenagers' clothing choices. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 3 (3), 251-262.
- Poushneh, A. (2021). Humanizing voice assistant: The impact of voice assistant personality on consumers' attitudes and behaviors. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 102283.
- Puts, D. A., Hodges, C. R., Cárdenas, R. A. & Gaulin, S. J. (2007). Men's voices as dominance signals: vocal fundamental and formant frequencies influence dominance attributions among men. *Evolution and Human Behavior*, 28 (5), 340-344.
- Reeves, B. & Nass, C. I. (1996). *The media equation: How people treat computers, television, and new media like real people and places*. Center for the Study of Language and Information; Cambridge University Press.

- Rosenthal, R., Blanck, P. D. & Vannicelli, M. (1984). Speaking to and about patients: Predicting therapists' tone of voice. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 52 (4), 679-686.
- Sabar, G. (2008). *Sesimiz (eğitimi ve korunması)*. (1. Baskı). Pan Yayıncılık.
- Schmitt, B., Brakus, J. J. & Zarantonello, L. (2015). From experiential psychology to consumer experience. *Journal of Consumer Psychology*, 25 (1), 166-171.
- Schouten, J. W. (1991). Selves in transition: Symbolic consumption in personal rites of passage and identity reconstruction. *Journal of Consumer Research*, 17 (4), 412-425.
- Sirgy, J. (1982). Self-concept in consumer behavior: A critical review. *Journal of Consumer Research*, 9(3), 287-300.
- Sirgy, M.J., Grewal, D. & Mangleburg, T. (2000). Retail environment, self-congruity, and retail patronage: An integrative model and a research agenda. *Journal of Business Research*, 49 (2), 127-138.
- Solomon, M. R. (2002). *Consumer behaviour: Buying, having, and being*, Prentice Hall.
- Sözen, M. (2020). Sinemasal anlatılarda konuşma sesinin tonalitesi ve anlam yaratımı: Örnek filmler, çözümlenmeler. *Kurgu*, 28 (1), 169-193.
- Sporer, S. L. & Schwandt, B. (2006). Paraverbal indicators of deception: A meta-analytic synthesis. *Applied Cognitive Psychology*, 20 (4), 421-446.
- Stern, J., Schild, C., Jones, B. C., DeBruine, L. M., Hahn, A., Puts, D. A., ... & Arslan, R. C. (2021). Do voices carry valid information about a speaker's personality?. *Journal of Research in Personality*, 92, 104092.
- Tangsupwattana, W. & Liu, X. (2017). Symbolic consumption and Generation Y consumers: Evidence from Thailand. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 29 (5), 917-932.
- Tangsupwattana, W. & Liu, X. (2018). Effect of emotional experience on symbolic consumption in generation Y consumers. *Marketing Intelligence & Planning*, 36 (15), 514-527.
- Tartter, V. C. (1980). Happy talk: Perceptual and acoustic effects of smiling on speech. *Perception & psychophysics*, 27, 24-27.
- Tigue, C. C. Borak, D. J., O'Connor, J. J. M., Schandl, C. & Feinberg D. R. (2012). Voice itch influences voting behavior. *Evolution and Human Behavior*, 33, 210-216.
- Todd, S. (2001). Self-concept: A tourism application. *Journal of Consumer Behaviour*, 1 (2), 184-196.
- Tracer, G. L. (1958). Paralanguage: A first approximation. *Studies in Linguistics*, 13, 1-12.
- Türk Dil Kurumu (2023). Nostalji. 15 Ocak 2023, <https://sozluk.gov.tr/>
- Uçar, T. F. (2004). *Görsel iletişim ve grafik tasarım*. (3. Baskı). İnkılap Yayınevi.
- Walker, R. E. & Raghunathan, R. (2004). *Nonverbal cues-based first impressions: what can static images of salespeople tell us about their success at selling?*. In B. E. Kahn and M. F. Luce (Eds.), Valdosta GA: Advances in Consumer Research Volume 31 (pp. 198-199), ACR North American Advances.

- Wang, X., Lu, S., Li, X. I., Khamitov, M. & Bendle, N. (2021). Audio mining: The role of vocal tone in persuasion. *Journal of Consumer Research*, 48 (2), 189-211.
- Watson, D. & Clark, L. A. (1984). Negative affectivity: The disposition to experience a versive emotional states, *Psychological Bulletin*, 96, 463-490.
- Watson, D., Clark, L. A. & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: the panas scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 1063-1070.
- Wattanasuwan, K. (2005). The self and symbolic consumption. *Journal of American Academy of Business*, 6 (1), 179-184.
- Whittler, T. E. (1994). Eliciting consumer choice heuristics: Sales representatives' persuasion strategies. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 14 (4), 41-53.
- Williams, C. E. & Stevens, K. N. (1972). Emotions and speech: Some acoustical correlates. *The Journal of The Acoustical Society of America*, 52 (4B), 1238-1250.
- Williams, K. C., Spiro, R. L. & Fine, L. M. (1990). The customer-salesperson dyad: An interaction/communication model and review. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 10 (3), 29-43.
- Winkelman, D. K. (2000). *The relationship among ambivalence over the inhibition and expression of specific emotions, physical health, and psychological well-being* (Unpublished Doctoral Dissertation). Brandeis University, Massachusetts.
- Witt, U. (2010). Symbolic consumption and the social construction of product characteristics. *Structural Change and Economic Dynamics*, 21 (1), 17-25.
- Wittels, P., Johannes, B., Enne, R., Kirsch, K. & Gunga, H. C. (2002). Voice monitoring to measure emotional load during short-term stress. *European Journal of Applied Physiology*, 87, 278-282.
- Yang, C. M. (2019). Influences of product involvement and symbolic consumption cues in advertisements on consumer attitudes. *International Journal of Marketing Studies*, 11 (2), 15-28.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. (4. Baskı). Detay Yayıncılık.
- Zavrnsnik, B. & Jerman, D. (2011). Measuring integrated marketing communication. *Scientific Annals of the Alexandru Ioan Cuza University of Iasi: Economic Sciences Series*, 2011 (LVIII), 351-362.
- Zeren, A. (2003). *Müzik fiziği*. (1. Baskı). Pan Yayıncılık.



ISSN: 2146-1740  
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,  
Doi: 10.54688/ayd.1259161

[Araştırma Makalesi/Research Article]



## DİNİ YÖNELİMİN MARKA TERCİHİNE ETKİSİNDE ETNOSENTRİZMİN ARACI ROLÜNÜN İNCELENMESİ: GIDA VE SİGORTA SEKTÖRLERİNDE BİR İNCELEME

INVESTIGATION OF THE INTERMEDIATE ROLE OF ETHNOCENTRISM IN THE EFFECT OF RELIGIOUS ORIENTATION ON BRAND PREFERENCE: AN EXAMINATION IN THE FOOD AND INSURANCE SECTORS

T. Şükrü YAPRAKLI<sup>1</sup> Kübra KAVALCI<sup>2</sup>

[Öz]

### Makale Bilgi

**Gönderilme:**  
02/03/2023

**Kabul:**  
17/08/2023

[Tüketicilerin marka tercihleri, davranış bilimcilerin yıllardır araştırdığı konuların başında gelmektedir. Tüketicinin marka tercihini etkileyen birçok etken vardır. Fakat dini değerler ve etnosentrizm bir toplumun tüketim davranışını etkilemenin yanı sıra aynı zamanda markalara yönelik tutum ve davranışlarını da etkileyen en önemli faktörlerdir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı; gıda sektörü ve sigorta sektörü açısından dini yönelimin marka tercihi üzerindeki etkisinde etnosentrizm aracı rolünün var olup olmadığını araştırmak ve aracılık etkisi varsa gıda sektörü ve sigorta sektörü arasında farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, 200 gıda sektörü için 200 sigorta sektörü için ayrı kişilere anket yapılarak elde edilen verilere regresyon analizi yapılmış ve 8 hipotezin tamamı kabul edilmiştir. Kısacası çalışmada hem gıda sektöründe hem de sigorta sektöründe dini yönelimin marka tercihini etkilediği ve etnosentrizmde etkileşime tam aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır.]

**Anahtar Kelimeler:** Dini Yönelim, Marka Tercihi, Etnosentrizm, Aracılık

**Jel Kodları:** [M1, M11, M3, M31]



<sup>1</sup>Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1756-1491, [sukruyaprakli@atauni.edu.tr](mailto:sukruyaprakli@atauni.edu.tr)

<sup>2</sup> Sorumlu Yazar: Dr. Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-8551-6406, [k.kavalci@gmail.com](mailto:k.kavalci@gmail.com)

**Etik Beyan:** Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığından 29.03.2022 tarihli ve E-88656144-000-2200099649 sayı numaralı izin alınmıştır.

**Atıf:** Yapraklı, T. Ş. & Kavalcı, K. (2023). Dini yönelimin marka tercihinin etkisinde etnosentrizmin aracı rolünün incelenmesi: Gıda ve sigorta sektörlerinde bir inceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 508-532.



**Abstract**

---

***Article Info***

***Received:***  
***02/03/2023***

***Accepted:***  
***17/08/2023***

[Consumers' brand preferences are at the top of the issues that behavioral scientists have investigated for years. There are many factors that affect the consumer's brand preference. However, religious orientations and ethnocentrism are the most important factors affecting the consumption behavior of a society, as well as their attitudes and behaviors towards brands. In this direction, the main purpose of the study is to investigate whether there is a mediator role of ethnocentrism in the effect of religious orientation on brand preference in terms of the food sector and the insurance sector, and to examine whether it differs between the food sector and the insurance sector if it has a mediating effect. For this purpose, a regression analysis was made on the data obtained by conducting a questionnaire for 200 food sectors and for 200 insurance sectors, and all 8 hypotheses were accepted. In short, in the study, it was concluded that religious orientation affects brand preference in both the food sector and the insurance sector and fully mediates the interaction in ethnocentrism.]

**Keywords:** Religious Orientation, Brand Preference, Ethnocentrism, Mediating

Jel Codes: [M1, M11, M3, M31.]

## **Extended Summary**

In the present study, it is aimed to examine the effect of consumers' religious orientation on brand preference in the food and insurance sectors and the mediating role of ethnocentrism in this effect. The scope of the research consists of consumers aged 18 and over, living in Erzurum and consuming products from the food and insurance sector. The reason for choosing the food and insurance sectors in the research is that there are domestic and foreign companies in both sectors in our country and consumers can easily access the products in these sectors. In the research, questionnaire method was used to obtain information from primary sources. In the survey; religious orientation, brand preference, ethnocentrism and demographic variables. Participants; A 5-point Likert scale (1: Strongly disagree, 5: Strongly agree) was used to measure religious orientation, brand preference, and ethnocentrism variables. Since it is not possible to reach the whole number of consumers living in Erzurum and consuming food and insurance products, convenience sampling method was preferred. Ethical approval for the study was obtained from the ethics committee of social and human sciences of Atatürk University, numbered E-88656144-000-2200099649.

Reliability values and normality tests of all scales used in the research were analyzed and it was seen that all variables had acceptable reliability values and normal distribution. According to the results of the regression analysis conducted within the scope of the research, all 8 hypotheses were accepted. In the research, it was concluded that religious orientation affects brand preference in both food and insurance sectors and that this effect is fully mediated by ethnocentrism.

Since religious orientation is seen as taboo in many societies, businesses do not want to be seen as prone to any religious orientation. For this reason, the relationship between religious orientation and the marketing field does not receive the necessary attention. However, as seen in this study, religious orientation is effective on many consumer behaviors. While ethnocentrism is a disadvantage for foreign businesses, it is a concept that can be an advantage for domestic businesses.

In both sectors, which are the subject of this study, it is seen that religious orientation and ethnocentrism affect brand preference. In addition, it has been observed that religious orientation is a factor affecting ethnocentrism in both sectors. Therefore, an increase in the level of religious orientation of consumers will indirectly increase their ethnocentrism tendencies, which will be reflected in brand preference. The fact that businesses in these two sectors have an idea about the religious orientation of the consumers in the markets in which they operate will enable them to have an idea about their ethnocentrism tendencies. For this reason, foreign businesses, especially in the food and insurance sector, should have information about the religious orientation of consumers and these businesses should be able to use public relations, advertising, etc. In the promotion studies, it should be emphasized that the religious values of the consumers are given importance by the business, the products are halal and the consumers do not behave morally wrong. In addition, foreign businesses can engage in marketing activities that include ethnocentric concepts such as domestic and national in their products and emphasize that they do not harm domestic production and domestic employment in order to destroy the "foreign" image in the eyes of consumers.

Local food and insurance sector businesses should be able to use the advantages of knowing the religious orientation of the society they live in and having a common ethnic origin with consumers in their marketing activities. These businesses can use logos that remind these values in their brands, and they can use ethnocentric words in product packaging, labels and names. In addition, each of the businesses operating in the food and insurance sectors should consider each of the variables included in this study, especially during the creation of their brands. In addition, these businesses should consider these variables when segmenting the market and positioning for this segment.

It is thought that this study will have a positive effect in order to understand how the brand phenomenon, which helps to distinguish a business from others in the mind of the consumer, is preferred and to investigate the variables that affect this brand preference. Because in today's competitive conditions, businesses that want to achieve success in both sectors should consider these values in the marketing strategies they implement in order to ensure that their brands are preferred primarily by consumers. For this reason, it is believed that the study will give an idea to the businesses in both sectors and contribute to the literature.



## 1. Giriş

Son yıllarda özellikle teknoloji, küreselleşme, ekonomi vb. alanlarda yaşanan değişimler, sadece tüketicilerin tüketim alışkanlıklarında değil işletmelerin rekabet koşullarında da önemli değişikliklere neden olmuştur. Özellikle teknolojinin ilerlemesi sonucu ortaya çıkan küresel pazar, işletmelerin yoğun rekabet ortamlarında birçok rakiple mücadele etmesini gerekli kılmıştır. Bu yoğun rekabet koşullarında, işletmelerin güçlü bir markaya sahip olması hem ayakta kalabilmesini hem de başarı elde etmesini sağlayan unsurlardan biri olarak gösterilmektedir.

Marka, rekabet avantajı geliştirmek isteyen işletmeler için işletmenin sahip olduğu en değerli varlıklardan biridir. Marka, tüketicinin zihninde yer alan işletmeye ait maddi olmayan unsurdur. Tüketicinin ürün ve hizmete yönelik algı ve kavramlarını sembolize eder. Marka tercihi ise, tüketicinin sınırsız sayıdaki markaya kıyasla belli bir markayı tercih etme eğilimini yansıtır. Başka bir ifadeyle aynı özellikteki ürün ve hizmetler arasından sırf markası için belli bir ürün ve hizmetin tercih edilmesidir. Bu nedenle tüketicilerin markayı ziyaret etme veya markayı satın alma niyeti üzerindeki etkisini anlamak açısından marka tercih davranışını anlamak, işletmeler için kritik bir öneme sahiptir. Güçlü markalar oluşturmak, marka tercihinin iyileştirmektedir. Fakat sadece güçlü bir markayla tüm pazara seslenmek günümüz pazar ortamında çoğu zaman mümkün olmayabilir. Bu nedenle her geçen gün rakibin arttığı rekabet ortamında markasının tercih edilmesini isteyen işletmelerin bazı kültürel ve toplumsal değerleri dikkate alarak bu değerlere yönelik hareket etmeleri ve markalar oluşturması daha uygun olacaktır.

Dini yönelim ve etnosentrizm sosyolojik kavramlardır ve bireyin ait olduğu grupla, kültürle ve toplumla arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Birçok araştırma, bu değerlerin her birinin ayrı ayrı olarak bireyin sadece sosyal davranışlarını değil tüketim davranışlarını da etkilediğini öne sürmektedir. Din, bireyler, aileler, gruplar, örgütler ve topluluklar arasındaki ilişkileri etkilediğinden dolayı bu grupların ahlaki standartlarının, düşüncelerinin, eylemlerinin, tutumlarının ve sosyalleşme süreçlerinin oluşmasını doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Etnosentrizm ise, bireyin ait olduğu grup ve ait olmadığı grup arasındaki ilişkiyi gösterir. Bu grup sosyal ya da ırksal grup dışında bazen cinsiyete yönelik bir grup bazen bir din grubu bazen aynı zevkleri paylaşan insanlardan oluşan bir grup olabilmektedir. Pazarlama alanında ise tüketicilerin yabancı veya yerli ürünleri tercih etme niyeti olarak bilinmektedir.

Toplumlara ait olan bu iki temel değer uzun yıllar sonucu oluştuğu için onları değiştirmek oldukça zordur. Bu nedenle bu çalışmada bireyin veya toplumun sahip olduğu dini yönelimin

ve etnosentrizm eğilimlerinin marka tercihi üzerindeki etkisini göstermek amaçlanmıştır. Bu bilgi ışığında gerek işletmeler gerek pazarlamacılar, markalarını veya pazarlama stratejilerini oluştururken hitap ettikleri toplumların dini yönelim ve etnosentrizm eğilimlerini dikkate almaları yararlı olabilir.

## **2. Dini Yönelim**

Din olgusu, tarih öncesi zamanlardan günümüze kadar, insan yaşamının ve kültürün temel bir parçası olarak tüm zamanlarda ve bütün toplumlarda var olmuştur (Nelson, 2009: 3). Yüzyıllardır, insanların ve toplumların yaşamlarında önemli bir olgu olarak rol oynayan din, kolay tanımlanabilecek bir kavram değildir (Barak, 2021: 17; Harlak & Eskin, 2018: 25). Dinin uzun ve eski bir tarihe sahip olması, insan ve toplum hayatından etkilenmesi; kişinin hissettiklerine, yaşadığı duygu yoğunluğuna, deneyimlerine, onu anlamlandırmasına göre değişkenlik göstermesine ek olarak ibadet ve ritüeller açısından da farklılık göstermesinden dolayı belirli bir din tanımının yapılması zorlaşmaktadır (Barak, 2021: 17). Dinin tanımı hakkında ortak bir görüş bulunmasa da din; öncelikli olarak ilahi bir gücün var olduğuna inanmanın ve bu güce bağlanmanın sonucunda bu inanç ve bağlılıkla bazı eylemlerin gerçekleşmesini kapsayan bir sistem şeklinde ifade edilebilmektedir (Kandemir, 2021: 230-231). Din psikolojisinin öncülerinden biri olan James dini “bireyin duyguları, fiilleri ve tecrübeleri” olarak tanımlamaktadır (James, 2017: akt. Barak, 2021: 17). Mathews dini, “Tanrı’ya yakınlığı sağlamak için tasarlanmış organize inançlar, uygulamalar ve semboller sistemi” olarak tanımlamıştır (Mathews, 1996: akt. Hussain vd., 2021: 44). Pazarlı’ya göre din; tüm insan yaşamının kaynağı ve amacı olan, kutsal kabul edilen Tanrı ile O’nun yaratmış olduğu insanlar arasındaki ilişkinin (Nelson, 2009: 3) nasıl olması gerektiğini öğreten hüküm ve emirleri kapsayan bilgiler bütünü olup, insanlık tarihiyle başlayarak günümüze kadar devam eden bireysel ve toplumsal gerçekliktir (Pazarlı, 1982: 29). Din, kendine özgü duyguları, alışkanlıkları, arzuları, tutkuları, inançları, taahhütleri ve düşünme yolları olan faaliyetler bütünü ve bir yaşam biçimi olarak düşünülmektedir (Nelson, 2009: 3). Bu nedenle dinin, bireyin iç dünyasını ve dış dünyasını biçimlendiren çok boyutlu bir olgu olduğu ifade edilmektedir (Kandemir, 2021: 230).

Dindarlık, herhangi bir dine bağlılık seviyesinin yanı sıra bu dinin gereklerinin yerine getirilmesidir (Harlak & Eskin, 2018: 25). Yani bir kişinin mensubu olduğu dine karşı ilgisi veya o dine ait faaliyetlerle meşgul olma düzeyi olarak ifade edilmektedir (Kandemir, 2021: 231). Kısacası bireyin dini yaşantısı, dini algılaması ve hayatına yansıtması gibi dine ait gözlemlenebilen davranışları olarak tanımlanmaktadır (Barak, 2021: 18). Dini yönelim;

bireyin, dine ve dini uygulamalara hangi güdülemeler ve motivasyonlar ile yöneldiğini ifade etmek için kullanılan bir terimdir (Harlak & Eskin, 2018: 25; Kandemir, 2021: 231). Dini yönelim ve dindarlık terimleri birbiriyle ilişkili kavramlar olmasına rağmen ayrı ayrı ele almak daha uygun görünmektedir. Çünkü dindarlık belirli bir dine inanmanın yanı sıra o dinin hem inanç gereklerini yerine getirmeyi hem de faaliyetlerini günlük hayatta uygulamayı içerirken, dini yönelim ise kişinin inandığı dine hangi güdülerle inandığını içermektedir (Harlak & Eskin, 2018: 25). Dini yönelimlerin temelini oluşturan ve kavramsallaştıran ilk araştırmacılardan biri Gordon Allport'tur. Allport (1950) çalışmasında bireylerin dine yaklaşımını olgun veya olgunlaşmamış olarak iki şekilde ifade etmektedir (Akt. Hunter & Merrill, 2013: 852; Hussain vd., 2021: 44; Navara & James, 2005: 41). Bu olgun ve olgunlaşmamış dini yönelim ayrımını daha sonraki çalışmasında sırasıyla içsel ve dışsal dini yönelimler olarak yeniden kavramsallaştırmıştır (Arli vd., 2021: 296; Ercan, 2009: 20; Hunter & Merrill, 2013: 852; Hussain vd., 2021: 44; Navara & James, 2005: 41).

Allport ve Ross (1967) tarafından ileri sürülen bu dini yönelim teorisine göre içsel yönelim, bireyin yaşam tarzı için ana motivasyon ve itici güç olarak hizmet eden olgun ve içselleştirilmiş bir dindarlık biçimini ifade etmektedir (Allport & Ross, 1967: 434; Hichy vd., 2020: 2; Hussain vd., 2021: 44-45). Bu yönetime sahip kişiler esas güdülerini dinde bulmaktadırlar. Dini, özündeki değeri için benimsemekte ve yaşamlarının temel nedeni olarak görmektedirler. Ayrıca bu kişiler dini ilkeleri tamamen takip etmeye ve dini içselleştirmeye çalışmaktadırlar. Bireyin dini ihtiyaçları dışındaki diğer ihtiyaçları ne kadar güçlü olursa olsun, daha az önemli görülmekte ve bu ihtiyaçlar mümkün olduğu kadar dini inançlar ve emirlerle uyumlu hale getirilmektedirler (Allport & Ross, 1967: 434; Hichy vd., 2020: 2; Parenteau, 2018: 1213; Francis vd., 2016: 2).

Dışsal yönelim ise faydacı ve aracı değerlerle karakterize edilen ve kendini tatmin etmek gibi bencil hedeflere ulaşılmasını sağlayan olgunlaşmamış dindarlık biçimini ifade etmektedir (Allport & Ross, 1967: 434; Hichy vd., 2020: 2; Hussain vd., 2021: 44). Bu yönetime sahip kişiler, dini kendi amaçlarına ulaşmak için kullanmaya eğilimlidirler ve gizli güdüler tarafından yönlendirilmektedirler. Bu bireyler, sadece nihai çıkarlarına hizmet ettiği ve diğer ihtiyaçlarına uyum sağladığı sürece dine mensup olmaktadır (Allport & Ross, 1967: 434; Hichy vd., 2020: 2; Parenteau, 2018: 1213; Francis vd., 2016: 2). Başka bir ifadeyle içsel dini yönelim; bireyin inandığı dini dikkate alarak, bir çıkar beklentisi olmadan dini uygulamalarını yerine getirme durumu şeklinde ifade edilirken, dışsal dini yönelim ise bireyin kişisel rahatlık, statü, güvenlik, kendini haklı çıkarmak, sosyalleşmek gibi birtakım dünyevi amaçları veya diğer dünya

hedeflerini gerçekleştirmek için dini araç haline getirmesi olarak ifade edilmektedir (Allport & Ross, 1967: 434; Ercan, 2009: 20; Harlak & Eskin, 2018: 25; Kandemir, 2021: 231).

İçsel dindarlık, dinin temel değerleri tarafından yönlendirilen bir motivasyondur. Dışsal dini yönelim ise, kişisel çıkar tarafından yönlendirilen dini bir motivasyonu ifade etmektedir. Yani içsel olarak motive olan dinini yaşarken dışsal olarak motive olan kişi dinini kullanmaktadır (Allport & Ross, 1967: 434; Arlı vd., 2021: 296; Navara & James, 2005: 41). İçsel ve dışsal dini yönelime ek olarak Batson ve arkadaşları, evrensel şefkat ve hoşgörü ile bağlantılı bir dini yönelimi tanımlamayı amaçlayan arayış yönelimi ya da sorgulayıcı yönelim olarak adlandırılan üçüncü bir dindarlık türünün de bulunduğunu öne sürmüştürler (Hichy vd., 2020: 2). Bu dini yönelim; şüphe, belirsizlik ve karmaşıklığa dayanmaktadır (İkis & Kuşat, 2021: 114). Bu yönelime sahip olan bireyler, dini konulardaki gerçeği bilmediklerini ve belki de asla bilemeyeceklerini kabul ederler (Hichy vd., 2020: 2).

Dini yönelim hakkında yapılan birçok çalışmada içsel, dışsal ve sorgulayıcı olarak üçlü boyut ele alınmıştır. Bu çalışmada da dini yönelim bu üç boyut doğrultusunda ele alınmıştır.

### **3. Marka Tercihi**

Marka tercihi, bilim insanlarının son zamanlarda ilgisini çeken bir kavram haline gelmiştir (Dam, 2020: 941). Pazarlamada; marka tercihi kavramı, mal veya hizmet alma niyetinde olan tüketicilere yol gösteren önemli bir nokta olarak görülmektedir. Bu nedenle marka tercihi olgusunu, tüketiciler üzerinde anlamlı hale getiren faktörleri üretici ve satıcı işletmelerin iyi bir şekilde anlaması ve marka konumlandırma stratejileri bu yönde belirlemesi büyük önem arz etmektedir (Urmak, 2021: 27). Genel bir ifadeyle marka tercihi; alıcının, markaya karşı olumlu duygular beslediği için belirli bir markayı tercih ettiği bir durum şeklinde ifade edilmektedir. Bu nedenle marka tercihi, bir alıcının bir markaya karşı tutumunu ortaya koyan davranışsal bir eğilim olarak kabul edilmiştir (Dam, 2020: 941; Kaur ve Sohal, 2022: 8).

Marka tercihi, ürün ve hizmet seçim unsurlarını içeren tüketici karar verme sürecinde önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Tüketiciler, marka tercihini belirlerken, farklı markaları farklılıklarına odaklanarak karşılaştırır, bir sıralama yapar ve davranışını bu yönde gerçekleştirir (Jin & Weber, 2013: 97). Yani marka tercihi genellikle müşteri karar verme sürecinde yer alan alternatif değerlendirme adımları içerisinde yer almaktadır. (Dam, 2020: 941). Marka tercihi sadece bir tür davranış süreci değil, aynı zamanda bir tür psikolojik karar değerlendirme süreci olarak görülmektedir. Bu nedenle özellikle ürün tasarımcıları, üreticiler ve satıcılar için oldukça önemlidir, çünkü tüketicilerin marka tercihinin kapsamını belirlemek,

hangi doğru ve etkin operasyon kararların verilmesi gerektiğini belirlemede yardımcı olmaktadır (Xu, 2010: 1).

Literatürde bazı araştırmacılar; satın alma niyetinde, marka tercihinin önemli bir öncül olduğunu öne sürmüşlerdir (Dam, 2020: 941). Bazı araştırmacılar ise, marka tercihinin bilginin işlenmesi ile satın alma niyeti arasında bir bağlantı görevi gördüğünü belirtmişler (Kaur & Sohal, 2022: 9). Dolayısıyla işletmeler bu durumu göz önüne alarak dikkatli olmalı ve markalarının tüketiciler tarafından tercih edilme nedenlerini anlamaya çalışmalıdırlar. Bu sayede, işletmenin müşterisi olmaya aday olan potansiyel müşterileri kendi markalarına çekerek daha fazla müşteri elde etme olanağına sahip olmanın yanı sıra var olan müşterilerin markalarını tercih etmeye devam etmelerini sağlayabilirler. Böylece işletmeler müşteri sadakatinin oluşmasına ve uzun vadede sürdürülmesine katkıda bulunabilmektedirler (Güner vd., 2021: 257).

#### **4. Tüketici Etnosentrizmi**

Küreselleşmenin ve yoğun rekabetin ortaya çıkmasıyla birlikte, tüketicilerin yabancı ve yerli ticari ürünlere karşı tutum ve tercihlerini değerlendirmek ve anlamak, giderek daha önemli hale gelmektedir. Tüketiciler, yabancı ürünleri satın almanın uygunluğu ve ahlakı konusunda farklı bir inanca sahip olabilirler ve yüksek düzeyde etnosentrik tüketiciler, yabancı üretim ürünleri satın alma eylemini uygunsuz ve vatansever olmayan bir davranış olarak görmektedirler (Huang vd., 2020: 1). Tüketici etnosentrizmi, tüketicilerin ticari ürünlere yönelik tutumlarını değerlendirmek için 1987'de Shim ve Sharma tarafından geleneksel etnosentrizm kavramının pazarlama alanına uyarlanmasıyla ortaya çıkan bir kavramdır (Huang vd., 2020: 1; Ma vd., 2020: 375). Tüketici etnosentrizmi, tüketicinin ulusal markaların ürünlerine bağlılığını ve ithal ürünleri kesinlikle milliyetçi nedenlerle reddetmesini ifade etmektedir (Durço vd., 2021: 2). Etnosentrik tüketicilere göre ürünlerin ithalatı yerel ekonomiyi olumsuz etkiler, iş kayıplarına neden olur ve vatansever bir davranış değildir. Bu nedenle yabancı markaları (Durço vd., 2021: 2) satın almayı yanlış bir davranış olarak görebilmektedirler. Bu tür tutumlar belirli bir ülkeden ürün satın almayı boykot etmekten farklı olarak (Huang vd., 2020: 1) kişinin ülkesine karşı beslediği vatanseverlik, sevgi ve fedakârlık ile bağlantılı olduğu için araştırmacılar tüketici etnosentrizminin “yurtsever” tüketim davranışı olarak anlaşılabilirliğini öne sürmektedirler (Sun vd., 2021: 565).

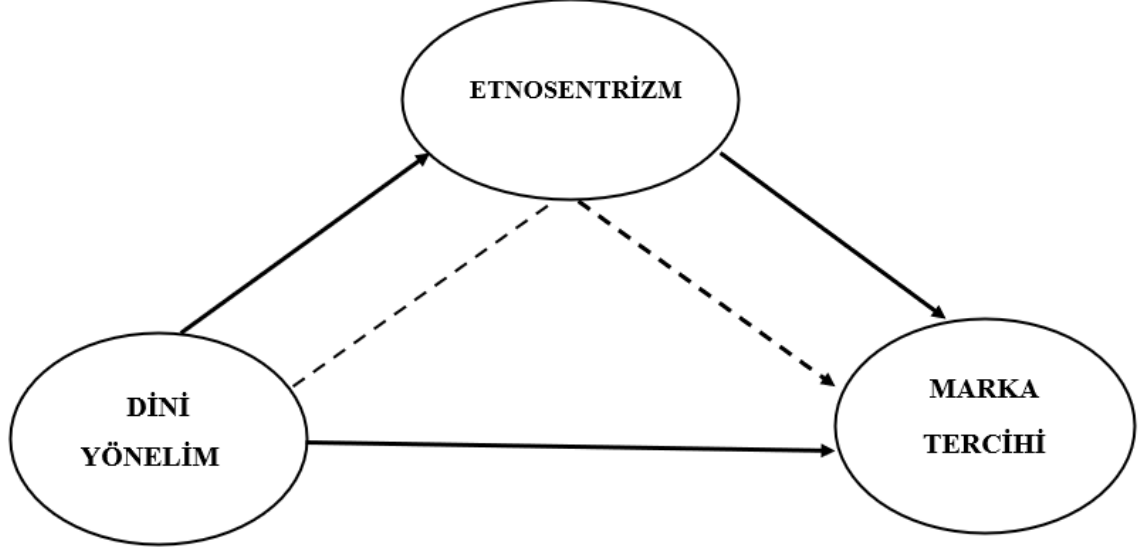
Tüketici etnosentrizmi genel, olarak yerli ürünlerin satın alınmasını ve yabancı ürünlerin reddedilmesini öngörmekle birlikte, pazarlama etkileri muhtemelen ülkelerin ekonomik kalkınma durumuna göre değişmektedir. Spesifik olarak gelişmiş ekonomilerdeki tüketiciler, yerli ürünleri abartma, ithal ürünleri küçümseme ve ahlaki olarak yerli ürünleri satın alma

zorunluluğu hissetme eğilimi göstermektedirler. Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerdeki tüketiciler, özellikle daha sanayileşmiş veya ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde üretilen ithal ürünleri, yerli muadillerinden daha kaliteli olarak algılama eğilimindedir (Ma vd., 2020: 375). Ayrıca bazı araştırmacılar, ülkeler arasında yüksek düşmanlık ve yüksek etnosentrik eğilimlerin olduğu bir durumda bile tüketicilerin, üstün kalitede yabancı ürünlere yönelik olumlu tutum gösterebildiklerini iddia etmektedirler (Stepchenkova, 2022: 1). Tüketicilerin etnosentrik eğilimlerinin anlaşılması, yabancı markalara karşı tutumlarının anlaşılmasının yanı sıra ulusal kimlik ve gurura verdikleri önemi tahmin etmede yararlı olmaktadır. Ayrıca, uluslararası pazarlama literatürüne bakıldığında, küresel konumlandırma ve markalaşma stratejileri için kararlar alınırken tüketici etnosentrizmi hakkındaki bilgilerin çok değerli olduğu görülmektedir (Sun vd., 2021: 565).

## **5. Metodoloji**

Mevcut çalışmada tüketicilerin dini yöneliminin gıda ve sigorta sektörlerinde marka tercihindeki etkisi ve bu etkide etnosentrizmin aracı rolünü incelemek amaçlanmıştır. Araştırmanın kapsamını Erzurum'da yaşayan, gıda ve sigorta sektörüne ait ürünleri tüketen 18 yaş ve üzeri tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırmada gıda ve sigorta sektörlerinin seçilmesinin nedeni ülkemizde her iki sektörün de yerli ve yabancı firmalarının var olması ve bu sektörlerdeki ürünlere tüketicilerin kolaylıkla ulaşabilmesidir. Araştırmada, birincil kaynaklardan bilgi elde etmek amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Ankette; dini yönelim, marka tercihi, etnosentrizm ve demografik değişkenler yer almaktadır. Katılımcıların; dini yönelim, marka tercihi, etnosentrizm değişkenlerini ölçmek için (1: Kesinlikle katılmıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum) 5'li Likert ölçeğinden yararlanılmıştır. Erzurum ilinde yaşayan gıda ve sigorta ürünlerini tüketen tüm tüketicilerin sayısının tamamına ulaşamayacak olmasından dolayı kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Çalışma için Atatürk üniversitesi sosyal ve beşerî bilimler etik kurul başkanlığından E-88656144-000-2200099649 sayılı etik onayı alınmıştır. Anket operatörü kullanıcılarına 20/03/2022 ve 28/07/2022 tarihleri arasında yüz yüze olarak uygulanmıştır. Toplamda 400 adet anket yapılmış olup katılımcıların 200 tanesi gıda sektörü, 200 tanesi sigorta sektörü tüketicilerinden oluşmaktadır. Anket yöntemi ile elde edilen bilgilerin analizinde SPSS 26.0 istatistik programından yararlanılmıştır.

### 5.1. Araştırma Modeli ve Hipotezleri



Şekil 1.

Araştırmanın modeli

Araştırmanın amaçları ve modeli doğrultusunda geliştirilen hipotezler şu şekildedir;

**H<sub>1</sub>:** Gıda sektöründe dini yönelimin, marka tercihi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

**H<sub>2</sub>:** Gıda sektöründe dini yönelimin, etnosentrizm üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

**H<sub>3</sub>:** Gıda sektöründe etnosentrizmin, marka tercihi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

**H<sub>4</sub>:** Gıda sektöründe etnosentrizm, dini yönelimin marka tercihi üzerine etkisine aracılık eder.

**H<sub>5</sub>:** Sigorta sektöründe dini yönelimin, marka tercihi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

**H<sub>6</sub>:** Sigorta sektöründe dini yönelimin, etnosentrizm üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

**H<sub>7</sub>:** Sigorta sektöründe etnosentrizm, marka tercihi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

**H<sub>8</sub>:** Sigorta sektöründe etnosentrizm, dini yönelimin marka tercihi üzerine etkisine aracılık eder.

### 5.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Dini yönelim değişkenleri için 1967’de Allport ve Ross tarafından geliştirilen dini yönelim ölçeğini Türkiye şartlarına uyarlayan Harlak ve Eskin’in (2018) çalışmasındaki ölçek

kullanılmıştır. Ölçek, 3 boyut ve 25 sorudan oluşmaktadır. Marka tercihi değişkenleri için Cobb-Walgren vd., (1995) ve Hellier vd., (2003) dayanılarak Chang ve Liu'nun (2009) geliştirdikleri 5 sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır. Etnosentrizm değişkenleri için Shimp ve Sharma'nın 1987'de Amerikan halkı için geliştirdiği ölçeği Türkçeye çeviren Yapraklı ve Keser'in (2013) çalışmasında yer alan tek boyutlu 17 sorudan oluşan CESTCALE ölçeği kullanılmıştır. Kullanılan bu ölçeklerin her biri kendi alanlarında geçerliliği ve güvenilirliği kabul edilmiş ölçekler olduğu için çalışmada kullanılmıştır.

### **5.3. Verilerin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi**

Çalışmada, 200 gıda sektörü ve 200 sigorta sektörü olmak üzere toplam 400 tüketiciden elde edilen bilgiler ışığında SPSS programı kullanılarak her sektör için ayrı ayrı aritmetik ortalama alınmış, normallik testleri yapılmış, standart sapma hesaplanmış ve güvenilirlik analizi ile regresyon analizi yapılmıştır.

*Tablo 1*  
*Araştırma ölçeklerinin güvenilirlik düzeylerinin incelenmesi*

	Alt değişken sayısı	Cronbach's Alpha (Gıda)	Cronbach's Alpha (Sigorta)
Dini Yönelim	25	0,857	0,841
Marka Tercihi	5	0,712	0,617
Etnosentrizm	17	0,850	0,887

Cronbach alfa şu şekilde ifade edilmektedir:

0.00 <math>\alpha</math> <math><0.40</math> ise güvenilir değil,

0.40 <math>\alpha</math> <math><0.60</math> ise düşük güvenilirlikte,

0.60 <math>\alpha</math> <math><0.80</math> ise oldukça güvenilir,

0.80 <math>\alpha</math> <math><1.00</math> ise yüksek güvenilirlikte (Uzunsakal & Yıldız, 2018: 19).

Tablo 1'e göre, dini yönelim, marka tercihi ve etnosentrizm ölçeklerine yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda elde edilen katsayıların 0,617 ve üzerinde değerlere sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, araştırmaya dahil olan ölçeklerin genel güvenilirlik düzeylerinin kabul edilebilir olduğunu göstermektedir.

### **5.4. Katılımcıların Demografik Özellikleri**

Araştırmaya dahil olan katılımcıların demografik özellikleri aşağıdaki Tablo 2'de verilmiştir.



*Tablo 2*  
*Katılımcıların demografik özellikleri*

		N (Gıda)	% (Gıda)	N (Sigorta)	% (Sigorta)
<b>Cinsiyet</b>	Kadın	117	58,5	70	35,0
	Erkek	83	41,5	130	65,0
<b>Yaş</b>	18-28	51	25,5	54	27,0
	29-38	61	30,5	70	35,0
	39-48	46	23,0	45	22,5
	49-58	32	16,0	23	11,5
	59 ve üstü	10	5,0	8	4,0
	<b>Medeni Hali</b>	Evli	141	70,5	127
Bekar		59	29,5	73	36,5
<b>Eğitim</b>	İlk okul	3	1,5	9	4,5
	Orta okul	10	5,0	3	1,5
	Lise	68	34,0	47	23,5
	Ön lisans- Lisans	111	55,5	121	60,5
	Lisans Üstü	8	4,0	20	10,0
<b>Gelir</b>	3000 ve altı	49	24,5	46	23,0
	3001-4500	20	10,0	10	5,0
	4501-6000	53	26,5	55	27,5
	6001-7500	35	17,5	52	26,0
	7501 ve üzeri	43	21,5	37	18,5
<b>Meslek</b>	Öğrenci	37	18,5	31	15,5
	Memur	56	28,0	50	25,0
	Esnaf	19	9,5	12	6,0
	İşçi	21	10,5	31	15,5
	Emekli	18	9,0	10	5,0
	Ev hanımı	18	9,0	11	5,5
	Diğer	31	15,5	55	27,5

Tablo 2'den elde edilen bilgilere göre, gıda sektöründe araştırmaya dahil olan katılımcıların; çoğunlukla evli, 29-38 yaş aralığında, kadın, 4501-6000 TL maaşa sahip, ön lisans veya lisans mezunu ve memur katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Bunun yanı sıra sigorta sektöründe araştırmaya dahil olan katılımcıların, çoğunlukla evli, 29-38 yaş aralığında, erkek, 4501-6000 TL maaşa sahip, ön lisans veya lisans mezunu, diğer meslek türüne sahip katılımcılardan oluştuğu görülmektedir.

### **5.5. Katılımcıların Dini Yönetime İlişkin Değerlendirmeleri**

Araştırmaya dahil olan katılımcıların dini yönelim ölçeğinde bulunan ifadelere verdikleri yanıtların standart sapma değerleri ile aritmetik ortalamaları aşağıdaki Tablo 3'de verilmiştir.

*Tablo 3*  
*Katılımcıların dini yönelime ilişkin değerlendirmeleri*

<b>Dini Yönelim</b>	<b>Ort. (Gıda)</b>	<b>Std.Sapma (Gıda)</b>	<b>Ort. (Sigorta)</b>	<b>Std.Sapma (Sigorta)</b>
1-Allah'ın varlığını sık sık derinden hissedirim	4,21	1,436	4,07	1,474
2-İçimden geldiği için dua ederim.	4,36	1,065	4,30	1,069
3-İbadet, benim için Allah'tan bir şey dileme fırsatı değil, sükûnet ve Allah'ın varlığını hissetme yoludur	4,35	1,106	4,34	1,076
4-Kendimi üzgün ve talihsiz hissettiğim zamanlarda din beni rahatlatır	4,38	1,082	4,31	1,014
5-İçimden geldiği için Allah'a inanırım	4,37	1,067	<b>4,38</b>	0,932
6-Allah'ın varlığını hissettiğim zamanlarda şükrederim	<b>4,41</b>	1,113	4,34	1,132
7-Hayatımda tanrının varlığını somut bir biçimde hissettiğim anlar olmuştur	4,26	1,116	4,32	1,059
8-Allah'a gönülden bağlı olmak, doğru ve mükemmel bir din anlayışına sahip olmaktan daha önemlidir	4,09	1,161	4,17	1,008
9-Gönülden inanan bir insan, ibadet etmese de Allah onu korur ve ona yardım eder	3,92	1,164	3,95	1,140
10-Günümüz dünyasında insanın kendini güvende hissedebilmesi için bir dini inancının olması zorunludur	4,19	0,919	4,15	0,984
11-İbadetin amacı insanın mutlu ve huzurlu hissetmesini sağlamaktır	4,07	1,089	4,09	1,006
12-Hayatın anlamını sorguladıkça dine inanmaya başladım	4,17	1,148	4,16	1,076
13-Başım dara düştüğünde dua ederim	3,86	1,439	3,94	1,286
14-Sevap kazandırdığı için ibadet ederim	3,57	1,302	3,64	1,220
15-Din, her şeyden önce, başımıza acı ve felaket geldiği zaman size teselli verir	3,92	1,202	3,90	1,229
16-Başıma iyi şeyler gelmesini dilediğim zamanlarda Allah'a dua ederim	4,10	1,137	4,08	1,102
17-İbadet etmek için en önemli sebep Allah'ın yardımını ve korumasını sağlamaktır	4,08	1,118	4,09	1,161
18-Dua etmenin amacı mutlu ve sakin bir hayatı garanti etmektir	3,56	1,271	3,66	1,259
19-Ben değiştikçe dini inançlarım da benimle birlikte değişip gelişir	3,59	1,273	3,66	1,262
20-Dini inançlarımı sürekli olarak sorgularım	3,60	1,240	3,81	1,181
21-Birçok dini konu hakkındaki görüşlerim hâlâ değişmektedir	3,55	1,255	3,57	1,290
22-Dini konulardaki kuşkularım benim için değerlidir	3,44	1,258	3,43	1,297
23-Hiçbir dini inanç sistemi herkes için geçerli, tam ve kesin gerçek değildir	<b>3,04</b>	1,256	<b>3,09</b>	1,277
24-Dini konularda kuşkulanmayı rahatsız edici bulurum.	3,63	1,039	3,62	1,101
25-Dini inancımın hayatta yaptığım her şeyi etkilemesine çalışırım.	3,69	1,193	3,75	1,182
<b>Ortalama</b>		<b>98,41/25=3,94</b>		<b>98,82/25=3,95</b>

Tablo 3'e göre, gıda sektörü katılımcılarının dini yönelime ilişkin ifadelerine verdikleri cevaplara göre; en yüksek değer 4,41 ortalamaıyla "Allah'ın varlığını hissettiğim zamanlarda şükrederim" ifadesi iken, en düşük değer 3,04 ortalamaıyla "Hiçbir dini inanç sistemi herkes

için geçerli, tam ve kesin gerçek değildir” ifadesidir. Ayrıca Tablo 3’e göre, sigorta sektörü katılımcılarının dini yönelime ilişkin ifadelere verdikleri cevaplara göre; en yüksek değer 4,38 ortalamayla “İçimden geldiği için Allah’a inanırım ifadesi iken, en düşük değer 3,09 ortalamayla “Hiçbir dini inanç sistemi herkes için geçerli, tam ve kesin gerçek değildir” ifadesidir.

### 5.6. Katılımcıların Marka Tercihine İlişkin Değerlendirmeleri

Araştırmaya dahil olan katılımcıların marka tercihi ölçeğinde bulunan ifadelere verdikleri yanıtların standart sapma değerleri ile aritmetik ortalamaları aşağıdaki Tablo 4’de verilmiştir.

*Tablo 4*  
*Katılımcıların marka tercihinin ilişkin değerlendirilmesi*

Marka Tercihi	Ort. (Gıda)	Std.Sapma (Gıda)	Ort. (Sigorta)	Std.Sapma (Sigorta)
1-Yerli markanın diğer rakip markalardan daha üstün olduğunu düşünüyorum	3,25	1,392	3,34	1,357
2-Yerli markayı tercih ederim	<b>3,82</b>	0,867	<b>3,90</b>	0,739
3-Bir ürünü satın alacak olursam öncelikle yerli markayı düşünürüm	3,52	0,967	3,57	0,927
4-Yerli marka dışında diğer markaların ürünlerini kullanmayı düşünmüyorum	<b>2,83</b>	1,274	3,00	1,244
5-Yerli markayı diğer markalarla değiştirmemekte kararlıyım	2,84	1,344	<b>2,95</b>	1,279
<b>Ortalama</b>	<b>16,26/5=3,25</b>		<b>16,76/5=3,35</b>	

Tablo 4’e göre, gıda sektörü katılımcılarının marka tercihinin ilişkin ifadelerine verdikleri cevaplara göre; en yüksek değer 3,82 ortalamayla “Yerli markayı tercih ederim” ifadesi iken, en düşük değer 2,83 ortalamayla “Yerli marka dışında diğer markaların ürünlerini kullanmayı düşünmüyorum” ifadesidir. Ayrıca Tablo 4’e göre, sigorta sektörü katılımcılarının marka tercihinin ilişkin ifadelerine verdikleri yanıtlara göre; en yüksek değer 3,90 ortalamayla “Yerli markayı tercih ederim” ifadesi iken, en düşük değer 2,95 ortalamayla “Yerli markayı diğer markalarla değiştirmemekte kararlıyım” ifadesidir.

### 5.7. Katılımcıların Etnosentrizme İlişkin Değerlendirmeleri

Araştırmaya dahil olan katılımcıların etnosentrizm ölçeğinde bulunan ifadelerine verdikleri yanıtların standart sapma değerleri ile aritmetik ortalamaları aşağıdaki Tablo 5’de verilmiştir.

*Tablo 5*  
*Katılımcıların etnosentrizme ilişkin değerlendirilmesi*

Etnosentrizm	Ort. (Gıda)	Std.Sapma (Gıda)	Ort. (Sigorta)	Std.Sapma (Sigorta)
1-Türk halkı, ithal ürünler yerine her zaman Türk yapımı ürünler satın almalıdır	3,61	1,124	3,61	1,069
2-Sadece, Türkiye’de üretilmeyen ürünler ithal edilmelidir.	3,63	1,127	3,60	1,112

3-Türk yapımı ürünler satın alın, Türkiye'nin çalışmaya devam etmesini sağlayın	4,03	0,829	4,01	0,854
4-Türk yapımı ürünler her zaman önce gelir	3,70	1,112	3,70	1,067
5-Yabancı ürünler satın almak Türklüğe aykırıdır	2,78	1,418	2,97	1,403
6-Yabancı ürünler satın almak doğru değildir. Çünkü bu Türklerin işsiz kalmasına yol açar	3,20	1,235	3,27	1,202
7- Gerçek bir Türk her zaman Türk yapımı ürünlerini satın almalıdır	2,87	1,397	3,17	1,299
8- Diğer ülkelerin bizim üzerimizden zengin olmasına müsaade etmek yerine Türkiye'de üretilmiş ürünleri satın almalıyız	3,71	1,159	3,66	1,146
9- Türk ürünlerini satın almak her zaman en iyisidir	3,61	1,120	3,61	1,093
10- Çok gerekli olmadıkça diğer ülkelerden mal satın alımı veya ticaret çok az olmalıdır	3,63	1,109	3,65	1,041
11- Türkler yabancı ürünler satın almamalıdır. Çünkü bu Türk ekonomisine zarar verir ve işsizliğe neden olur.	3,25	1,201	3,37	1,117
12- İthalatın her türüne sınırlamalar getirilmelidir	3,26	1,216	3,29	1,179
13- Uzun dönemde bana maliyetli de olsa Türk ürünlerini desteklemeyi tercih ederim	3,48	1,244	3,49	1,203
14- Yabancıların ürünlerini bizim pazarlarımıza sürmelerine izin verilmemelidir.	2,88	1,194	3,06	1,237
15- Yabancı ürünlerin Türkiye'ye girişlerini azaltmak için vergi yükleri artırılmalıdır.	3,44	1,054	3,59	0,989
16- Sadece kendi ülkemizde bulamadığımız ürünleri yabancı ülkelerden satın almalıyız	3,65	1,142	3,70	1,095
17- Diğer ülkelerde üretilen ürünleri satın alan Türk tüketiciler, kendi Türk çalışanlarının işsiz kalmasından sorumludur	2,88	1,309	3,14	1,290
<b>Ortalama</b>		<b>57,61/17=3,39</b>	<b>58,89/17=3,46</b>	

Tablo 5'e göre, gıda sektörü katılımcılarının etnosentrizme ilişkin ifadelerine verdikleri cevaplara göre; en yüksek değer 4,03 ortalamayla "Türk yapımı ürünler satın alın, Türkiye'nin çalışmaya devam etmesini sağlayın" ifadesi iken, en düşük değer 2,78 ortalamayla "Yabancı ürünler satın almak Türklüğe aykırıdır" ifadesidir. Ayrıca Tablo 5'e göre, sigorta sektörü katılımcılarının etnosentrizme ilişkin ifadelerine verdikleri cevaplara göre; en yüksek değer 4,01 ortalamayla "Türk yapımı ürünler satın alın, Türkiye'nin çalışmaya devam etmesini sağlayın" ifadesi iken, en düşük değer 2,97 ortalamayla "Yabancı ürünler satın almak Türklüğe aykırıdır" ifadesidir.

### 5.8. Araştırma Modelinin Test Edilmesi

Model kapsamında öncelikle normallik testleri yapılmış ve yapılan analiz sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

*Tablo 6  
Betimsel İstatistik Analiz Tablosu*

Gıda	Sigorta
------	---------

		İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata
Dini Yönelim	Ortalama	3,934	,039	3,949	,037
	Medyan	3,960		4,00	
	Varyans	,316		,279	
	Standart Sapma	,561		,528	
	Minimum	2,84		2,84	
	Maksimum	4,76		4,76	
	<b>Çarpıklık</b>	<b>-,194</b>	,172	<b>-,202</b>	,172
	<b>Basıklık</b>	<b>-,987</b>	,342	<b>-,828</b>	,342
Marka Tercihi	Ortalama	3,249	,057	3,350	,050
	Medyan	3,200		3,200	
	Varyans	,655		,508	
	Standart Sapma	,809		,712	
	Minimum	1,00		1,00	
	Maksimum	5,00		5,00	
	<b>Çarpıklık</b>	<b>-,707</b>	,172	<b>-,679</b>	,172
	<b>Basıklık</b>	<b>,029</b>	,342	<b>,592</b>	,342
Etnosentrizm	Ortalama	3,400	,048	3,464	,048
	Medyan	3,357		3,647	
	Varyans	,476		,469	
	Standart Sapma	,690		,684	
	Minimum	1,86		2,00	
	Maksimum	4,64		4,53	
	<b>Çarpıklık</b>	<b>-,329</b>	,172	<b>-,505</b>	,172
	<b>Basıklık</b>	<b>-,467</b>	,342	<b>-,669</b>	,342

Hair vd. (2013) +1 ve -1 aralığının dışında kalan diğer değerlerin büyük ölçüde normal bir dağılımı göstermediğini ifade etmektedirler. Bu bilgi ışığında çalışmada çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1 ve -1 değer aralığına dahil olduğu ve bu nedenle normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir.

### 5.9. Araştırma Değişkenleri Açısından Gıda ve Sigorta Sektörleri Arasındaki Farklılığın İncelenmesi

Araştırmaya konu olan gıda ve sigorta sektörleri arasında araştırma modelinde yer alan değişkenler açısından bir farklılığın olup olmadığının anlaşılabilmesi amacıyla t-testi analizi yapılmış ve sonuçlar aşağıdaki Tablo 7’de verilmiştir.

*Tablo 7  
Gıda ve sigorta sektörleri t-testi sonuçları*

	Grup	N	Ortalama	t	df	p
<b>Dini Yönelim</b>	Gıda	200	3,9340	-0,279	396,539	0,285
	Sigorta	200	3,9492			
<b>Marka Tercihi</b>	Gıda	200	3,2490	-1,324	391,740	0,116
	Sigorta	200	3,3500			
<b>Etnosentrizm</b>	Gıda	200	3,3868	-1,078	397,887	0,678
	Sigorta	200	3,4600			

Tablo 7’ye göre gıda sektörünün sigorta sektörünün dini yönelim, marka tercihi ve etnosentrizm değerleri gıda sektörüne göre daha yüksek olmasına rağmen incelenen sektörler açısından anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

### **5.10. Dini Yönelimin Marka Tercihine Etkisinde Etnosentrizm Aracı Rolünün İncelenmesi**

Aracılık etkisini analiz etmek için Baron ve Kenny' nin (1986) geliştirdiği ve sonrasında Kenny (1998, 2010) tarafından tekrar incelenen ölçütler dikkate alınmıştır. Bu ölçütler;

1. Bağımsız değişken (dini yönelim) bağımlı değişkeni (marka tercihi) anlamlı olarak yordamalıdır.

2. Bağımsız değişken (dini yönelim) aracı değişkeni (etnosentrizm) anlamlı olarak yordamalıdır.

3. Bağımsız değişken (dini yönelim) ile aracı değişken (etnosentrizm) birlikte regresyon analizine dahil edildiğinde aracı değişken (etnosentrizm), bağımlı değişkeni (marka tercihi) anlamlı olarak yordamalıdır. Bu durumda bağımsız değişken (dini yönelim) ile bağımlı değişkeni (marka tercihi) anlamlı olmayan ilişki çıkarsa tam aracılık etkisi, bağımsız değişken (dini yönelim) ile bağımlı değişkeni (marka tercihi) arasındaki ilişkide azalma meydana gelirse kısmi aracılık etkisi olduğu sonucuna varılmaktadır (Gürbüz & Bayık, 2021: 4)

*Tablo 8*

*Gıda sektörü için dini yönelimin marka tercihi üzerindeki etkisi*

Bağımlı Değişken	R	R2	Düzeltilmiş R2	Tahminin Std. Hatası			
Marka Tercihi	,205	,042	,037	,79416			
Bağımsız Değişken	b	Std. Hata	$\beta$	t	p	Hipotez	Karar
Dini yönelim	,296	,100	,205	2,949	,004	H <sub>1</sub>	KABUL

Modelde yer alan ve 0,05'ten küçük anlamlılık değerine sahip olan dini yönelim (,004) bağımsız değişkeni, marka tercihi bağımlı değişkeni üzerinde etkili olduğuna yönelik geliştirilen hipotez (H<sub>1</sub>) kabul edilmiştir. Gıda sektöründe, dini yönelim marka tercihinin etkilemektedir ve dini yönelim güçlendikçe marka tercihi de artmaktadır.

*Tablo 9*

*Gıda sektörü için dini yönelim etnosentrizm üzerindeki etkisi*

Bağımlı Değişken	R	R2	Düzeltilmiş R2	Tahminin Std. Hatası			
Etnosentrizm	,272	,074	,070	,66556			
Bağımsız Değişken	b	Std.Hata	$\beta$	t	p	Hipotez	Karar
Dini yönelim	,335	,084	,272	3,985	,000	H <sub>2</sub>	KABUL

Modelde yer alan ve 0,05 ten küçük anlamlılık değerine sahip olan dini yönelim (,000) bağımsız değişkeni, etnosentrizm bağımlı değişkeni üzerinde etkili olduğuna yönelik geliştirilen hipotez (H<sub>2</sub>) kabul edilmiştir. Gıda sektöründe dini yönelim etnosentrizmi etkilemektedir ve dini yönelim artıkça etnosentrizminde güçlendiği görülmektedir.

*Tablo 10*

*Gıda sektörü için etnosentrizm marka tercihi üzerindeki etkisi*

Bağımlı Değişken	R	R2	Düzeltilmiş R2	Tahminin Std. Hatası			
Marka tercihi	,418	,175	,171	,62826			
Bağımsız Değişken	b	Std. Hata	$\beta$	t	p	Hipotez	Karar
Etnosentrizm	,357	,055	,418	6,483	,000	H <sub>3</sub>	KABUL

Modelde yer alan ve 0,05 ten küçük anlamlılık değerine sahip olan etnosentrizm (,000) bağımsız değişkeni, marka tercihi bağımlı değişkeni üzerinde etkili olduğuna yönelik geliştirilen hipotez (H<sub>3</sub>) kabul edilmiştir. Gıda sektöründe etnosentrizm marka tercihinin etkilemektedir ve etnosentrizm güçlendikçe marka tercihi artmaktadır.

*Tablo 11*

*Gıda sektörü için etnosentrizm aracılık etkisi*

Bağımlı Değişken	R	R2	Düzeltilmiş R2	Tahminin Std. Hatası			
Marka Tercihi	,429	,184	,176	,73479			
Bağımsız Değişken	b	Std. Hata	$\beta$	t	p	Hipotez	Karar
Etnosentrizm	,459	,078	,392	5,855	,000		
Dini yönelim	,142	,096	0,98	1,471	,143		
Aracılık						H <sub>4</sub>	KABUL

Tablo 11'e bakıldığında etnosentrizm ile marka tercihi arasında anlamlı bir ilişki çıkarırken, dini yönelim ile marka tercihi arasındaki anlamlı ilişkinin değiştiği ve anlamsız olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda etnosentrizm gıda sektörü için dini yönelim ile marka tercihi arasındaki ilişkiye tam aracılık ettiği belirlenmiştir. Bu çerçevede H<sub>4</sub> hipotezi kabul edilmiştir.

*Tablo 12*

*Sigorta sektörü için dini yönelimin marka tercihi üzerindeki etkisi*

Bağımlı Değişken	R	R2	Düzeltilmiş R2	Tahminin Std. Hatası			
Marka Tercihi	,183	,034	,029	,70248			
Bağımsız Değişken	b	Std. Hata	$\beta$	t	p	Hipotez	Karar
Dini yönelim	,247	,094	,183	2,621	,009	H <sub>5</sub>	KABUL

Modelde yer alan ve 0,05 ten küçük anlamlılık değerine sahip olan dini yönelim (,009) bağımsız değişkeni, marka tercihi bağımlı değişkeni üzerinde etkili olduğuna yönelik geliştirilen hipotez (H<sub>5</sub>) kabul edilmiştir. Sigorta sektöründe dini yönelim marka tercihinin etkilemektedir ve dini yönelim güçlendikçe marka tercihi de artmaktadır.

*Tablo 13*

*Sigorta sektörü için dini yönelim etnosentrizm üzerindeki etkisi*

Bağımlı Değişken	R	R2	Düzeltilmiş R2	Tahminin Std. Hatası			
Etnosentrizm	,221	,049	,044	,66972			

Bağımsız Değişken	<b>b</b>	<b>Std. Hata</b>	<b><math>\beta</math></b>	<b>t</b>	<b>p</b>	<b>Hipotez</b>	<b>Karar</b>
Dini yönelim	,286	,090	,221	3,189	,002	<b>H<sub>6</sub></b>	<b>KABUL</b>

Modelde yer alan ve 0,05 ten küçük anlamlılık değerine sahip olan dini yönelim (,002) bağımsız değişkeni, etnosentrizm aracı değişkeni üzerinde etkili olduğuna yönelik geliştirilen hipotez (H<sub>6</sub>) kabul edilmiştir. Sigorta sektöründe dini yönelim etnosentrizmi etkilemektedir ve dini yönelim geliştikçe etnosentrizm güçlenmektedir.

*Tablo 14*

*Sigorta sektörü için etnosentrizm marka tercihi üzerindeki etkisi*

Bağımlı Değişken	<b>R</b>	<b>R2</b>	<b>Düzeltilmiş R2</b>	<b>Tahminin Std. Hatası</b>			
Marka tercihi	,426	,181	,177	,62143			
Bağımsız Değişken	<b>b</b>	<b>Std. Hata</b>	<b><math>\beta</math></b>	<b>t</b>	<b>p</b>	<b>Hipotez</b>	<b>Karar</b>
Etnosentrizm	,409	,062	,426	6,616	,000	<b>H<sub>7</sub></b>	<b>KABUL</b>

Modelde yer alan ve 0,05 ten küçük anlamlılık değerine sahip olan etnosentrizm (,000) bağımsız değişkeni, marka tercihi bağımlı değişkeni üzerinde etkili olduğuna yönelik geliştirilen hipotez (H<sub>7</sub>) kabul edilmiştir. Sigorta sektöründe etnosentrizm marka tercihinin etkilemektedir ve etnosentrizm güçlendikçe marka tercihi de artmaktadır.

*Tablo 15*

*Sigorta sektörü için etnosentrizm aracılık etkisi*

Bağımlı Değişken	<b>R</b>	<b>R2</b>	<b>Düzeltilmiş R2</b>	<b>Tahminin Std. Hatası</b>			
Marka Tercihi	,435	,189	,181	,64498			
Bağımsız Değişken	<b>b</b>	<b>Std. Hata</b>	<b><math>\beta</math></b>	<b>t</b>	<b>p</b>	<b>Hipotez</b>	<b>Karar</b>
Etnosentrizm	,421	,068	,405	6,155	,000		
Dini yönelim	,126	,089	,094	1,424	,156		
Aracılık						<b>H<sub>8</sub></b>	<b>KABUL</b>

Tablo 15'e bakıldığında; etnosentrizm ile marka tercihi arasında anlamlı bir ilişki çıkarken, dini yönelim ile marka tercihi arasındaki anlamlı ilişkinin değiştiği ve anlamsız olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda etnosentrizm sigorta sektörü için dini yönelim ile marka tercihi arasındaki ilişkiye tam aracılık ettiği belirlenmiştir. Bu çerçevede H<sub>8</sub> hipotezi kabul edilmiştir.

*Tablo 16*

*Araştırmanın hipotez sonuçları*

Sektör			<b>Hipotezler</b>	<b>Karar</b>
Gıda	Dini yönelim	Marka tercihi	H <sub>1</sub>	Kabul
	Dini yönelim	Etnosentrizm	H <sub>2</sub>	Kabul
	Etnosentrizm	Marka tercihi	H <sub>3</sub>	Kabul
	Etnosentrizm, Dini Yönelim ve Marka Tercihine aracı		H <sub>4</sub>	Kabul
Sigorta	Dini yönelim	Marka tercihi	H <sub>5</sub>	Kabul



Dini yönelim	Etnosentrizm	H <sub>6</sub>	Kabul
Etnosentrizm	Marka tercihi	H <sub>7</sub>	Kabul
Etnosentrizm, Dini Yönelim ve Marka Tercihine aracı		H <sub>8</sub>	Kabul

Tablo 18'e göre; araştırmada yer alan toplam 8 hipotezin tamamı kabul edilmiştir.

### **Sonuç ve Öneriler**

Çalışma, dini yönelimin marka tercihi üzerindeki etkisinde etnosentrizmin aracı rolünü ölçmek amacıyla yürütülmüştür. Araştırmada kullanılan bütün ölçeklerin güvenilirlik değerleri analiz edilmiştir ve bütün değişkenlerin kabul edilebilir güvenilirlik değerlerine sahip olduğu görülmüştür. Araştırmada her iki sektörde de tüketicilerin ortalamanın üzerinde yüksek bir dini yönelim, marka tercihi ve etnosentrizm derecesine sahip olduklarını sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada ele alınan gıda sektöründe hem de sigorta sektöründe dini yönelimin marka tercihinin etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında yapılan literatür taramasında dini yönelimin marka tercihi üzerindeki etkisine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat Agarwala vd. (2021) dini simgelerin ve sembollerin, markaların değerlendirilmesindeki etkisini araştırmak için yaptıkları çalışmada dini işaretler kullanmanın marka etkisini, marka güvenini ve satın alma niyetini olumlu yönde etkilediği bulmuşlardır. Bir başka çalışmada; Alam vd. (2012) marka güvenilirliği, müşteri sadakati ve dini yönelimin rolü üzerine yaptıkları araştırmada müşterinin dini yöneliminin güvenilirlik ve marka güvenilirliği arasındaki ilişkiyi güçlendirdiğine yönelik kanıtlar sunmaktadır. Bu çalışmaların sonuçları, tüketicilerin dini yönelimlerinin markaya yönelik tutumlarını etkilediği söylenebilmektedir ve kısmen de olsa çalışmanın sonucuyla benzerlik göstermektedir.

Ayrıca çalışmada, dini yönelimin etnosentrizm üzerinde, etnosentrizmin ise marka tercihi üzerinde bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ahmad (2023) yaptığı çalışmada dindarlık ile etnosentrizm arasında bir ilişki olduğunu bulmuştur. Correa ve Parente-Laverde (2017), tüketici etnosentrizmi ülke imajı ve yerel marka tercihi üzerine yaptıkları çalışmada tüketicinin ne kadar etnosentrik ise, yerel markaları o kadar fazla tercih edeceği sonucuna ulaşmıştır. He ve Wang (2015), etnosentrizm ithal markaların tercihi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu, ancak yerli markaların tercihi üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı bulunmuştur. Sousa vd. (2018), etnosentrizmin yerli ürünlere karşı yabancı ürünlere yönelik tüketici tercihindeki etkilerini araştırdığı çalışmasında tüketicilerin kendi yerli markalarını hatırlama ve tercih etme eğiliminde olduklarından, etnosentrizmin yabancı markalar için bir engel görevi gördüğünü de göstermektedir. Bu çalışmalarda da araştırmamızın sonuçlarını destekler nitelikte benzerlikler görülmektedir.

Çalışmada; son olarak etnosentrizm, dini yönelimin marka tercihinde etkisinde tam aracılığa sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Etnosentrizm dini yönelim ve marka tercihinde aracılık ettiğine yönelik literatürde bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat literatürde etnosentrizm birçok değişkene aracılık ettiği çalışmalarla desteklenmiştir. Örneğin Arlı vd. (2021) etnosentrizmin dışsal dindarlığın her türlü etik dışı tüketici davranışı üzerindeki etkilerine aracılık ettiğini bulmuştur. Rainput vd. (2022) etnosentrizmin sosyal medya kampanyaları ile yerli ürünlerin satın alma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini bulmuştur. Bu araştırmalar, çalışmada bulunan sonuçlar ile kısmen benzerlik göstermektedir.

Dini yönelimin birçok toplumda tabu olarak görülmesi nedeniyle işletmeler herhangi bir dini yönetime yatkın olarak görülmek istenmezler. Bu nedenle dini yönelimin pazarlama alanıyla arasındaki ilişki gereken ilgiyi görmemektedir. Oysaki bu çalışmada da görüldüğü gibi dini yönelim, tüketici davranışlarının pek çoğu üzerinde etkilidir. Etnosentrizm ise yabancı işletmeler için dezavantaj olurken yerli işletmeler için ise avantaj olabilecek bir kavramdır.

Bu çalışmada; konu olan her iki sektörde de dini yönelimin ve etnosentrizmin marka tercihinin etkilediği görülmektedir. Ayrıca her iki sektörde de dini yönelimin, etnosentrizmi etkileyen bir unsur olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla tüketicilerin dini yönelim seviyesinde meydana gelen bir artış dolaylı olarak etnosentrizm eğilimlerini de artıracak bu da marka tercihinin yansıyacaktır. Bu iki sektörde yer alan işletmelerin, faaliyet gösterdikleri pazarlarda yer alan tüketicilerin dini yönelimleri hakkında fikir sahibi olmaları onların etnosentrizm eğilimleri hakkında da fikir sahibi olmalarını sağlayacaktır. Bu nedenle özellikle gıda ve sigorta sektöründeki yabancı işletmeler, tüketicilerin dini yönelimleri hakkında bilgi sahibi olmalı ve bu işletmeler halkla ilişkiler, reklam vb. tutundurma çalışmalarında, işletme tarafından tüketicilerin dini değerlerine önem verildiği, ürünlerin helal olduğu ve tüketicilerin ahlaki olarak yanlış davranmadığı vurgulanmalıdır. Ayrıca yabancı işletmeler, tüketicilerin gözündeki “yabancı” imajını yok edebilmek adına ürünlerinde yerli, milli gibi etnosentrik kavramlar içeren ve yerli üretime, yerli istihdama zarar vermediğini vurgulayan pazarlama faaliyetlerinde bulunabilirler.

Yerli gıda ve sigorta sektörü işletmeleri ise yaşadıkları toplumun dini yönelimlerini bilmenin ve tüketiciler ile ortak bir etnik kökene sahip olmanın avantajlarını pazarlama faaliyetlerinde kullanılabilmelidirler. Bu işletmeler markalarında bu değerleri hatırlatan logolar kullanabilir, ürün ambalaj, etiket ve isminde etnosentrik kelimeler kullanabilirler. Ayrıca gıda ve sigorta sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin her biri özellikle markalarını oluşturma aşamasında bu çalışmada yer alan değişkenlerin her birini dikkate almalıdır. Ayrıca bu

işletmeler pazar bölümlendirme ve bu bölüme ait konumlandırma yaparken bu değişkenleri dikkate almalıdır.

Tüketici zihninde bir işletmeyi diğerlerinden ayırmaya yarayan marka olgusunun nasıl tercih edildiğini anlayabilmek adına ve bu marka tercihinin etkileyen değişkenlerin araştırılması açısından bu çalışmanın pozitif yönde bir etkiye sahip olacağı düşünülmektedir. Çünkü günümüz rekabet koşullarında her iki sektörde de başarı elde etmek isteyen işletmelerin kendi markalarının tüketiciler tarafından öncelikli olarak tercih edilmesini sağlamak için uyguladıkları pazarlama stratejilerinde bu değerleri göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Bu nedenle çalışmanın her iki sektördeki işletmelere fikir vereceğine ve literatüre katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Diğer taraftan bu çalışma Erzurum ili merkez ilçelerde yaşayan tüketicileri de kapsamaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın farklı illeri veya farklı sektör çalışanlarını kapsayacak şekilde ele alınıp uygulanması faydalı olabilir.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**Çatışma Beyanı:** Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Contribution Rate Statement:** Corresponding author: 50% Other author: 50%

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---

**KAYNAKÇA**

- Agarwala, R., Mishra, P., & Singh, R. (2021). Evaluating the impact of religious icons and symbols on consumer's brand evaluation: Context of Hindu religion. *Journal of Advertising*, 50 (4), 372-390.
- Ahmad, M. S. (2023). Buying US products and services: religiosity, animosity, and ethnocentrism of young consumers. *Journal of Islamic Marketing*, 14 (5), 1188-1210.
- Alam, A., Usman Arshad, M., & Adnan Shabbir, S. (2012). Brand credibility, customer loyalty and the role of religious orientation. *Asia pacific journal of marketing and logistics*, 24 (4), 583-598.
- Allport, G. W., & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of personality and social psychology*, 5 (4), 432.
- Arli, D., Septianto, F., & Chowdhury, R. M. (2021). Religious but not ethical: the effects of extrinsic religiosity, ethnocentrism and self-righteousness on consumers' ethical judgments. *Journal of Business Ethics*, 171 (2), 295-316.
- Barak, A. (2021). *Tüketici dindarlığı ve alışveriş tutumu üzerine bir inceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Chang, H. H. & Liu, Y. M. (2009). The impact of brand equity on brand preference and purchase intentions in the service industries. *The Service Industries Journal*, 29 (12), 1687-1706.
- Correa, S., & Parente-Laverde, A. M. (2017). Consumer ethnocentrism, country image and local brand preference: The case of the Colombian textile, apparel and leather industry. *Global Business Review*, 18(5), 1111-1123.
- Dam, T. C. (2020). Influence of brand trust, perceived value on brand preference and purchase intention. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 7 (10), 939-947.
- Durço, B. B., Pimentel, T. C., Pagani, M. M., Cruz, A. G., Duarte, M. C. K., & Esmerino, E. A. (2021). Influence of different levels of ethnocentrism of the Brazilian consumer on the choice of dulce de leche from different countries of origin. *Food Research International*, 148, 110624.
- Ercan, N. (2009). *The predictors of attitudes toward physical wife abuse: Ambivalent sexism, system justification and religious orientation* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Francis, L. J., Fawcett, B. G., Robbins, M., & Stairs, D. (2016). The new indices of religious orientation revised (NIROR): A study among Canadian adolescents attending a Baptist youth mission and service event. *Religions*, 7 (5), 56.
- Güner, E., Yerden, N. K., & Öztekin, M. Y. (2021). Marka denkliği ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide marka tercihinin önemi ve mobil telefon sektörü üzerine bir araştırma. *Öneri Dergisi*, 16 (55), 250-285.
- Gürbüz, S., & Bayık, M. E. (2021). Aracılık modellerinin analizinde yeni yaklaşım: Baron ve Kenny'nin yöntemi hâlâ geçerli mi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 37 (88), 1-14.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2014). *Multivariate data analysis*. Pearson Education Limited.

- Harlak, H., & Eskin, M. (2018, April). Dini yönelim ve dindarlık ölçeklerinin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Yeni Symposium*, 56 (2). <https://doi.org/10.5455/NYS.20180730021249>
- He, J., & Wang, C. L. (2015). Cultural identity and consumer ethnocentrism impacts on preference and purchase of domestic versus import brands: An empirical study in China. *Journal of Business Research*, 68 (6), 1225-1233.
- Hichy, Z., Sciacca, F., Di Marco, G., & De Pasquale, C. (2020). Effects of religious orientation and state secularism on pre-implantation genetic diagnosis. *Heliyon*, 6 (8), e04798.
- Huang, J., Wan, X., Peng, K., & Sui, J. (2020). Grey matter volume and amplitude of low-frequency fluctuations predicts consumer ethnocentrism tendency. *Neuroscience Letters*, 732, 135053.
- Hunter, B. D., & Merrill, R. M. (2013). Religious orientation and health among active older adults in the United States. *Journal of religion and health*, 52 (3), 851-863.
- Hussain, S., Jan, S., & Shekhawat, P. (2021). Gender comparison in religious orientation and hope among young adults.44-47
- İkis, M. & Kuşat, A. (2021). Öz-duyarlık ve dini yönelim ilişkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 109-125.
- Jin, X., & Weber, K. (2013). Developing and testing a model of exhibition brand preference: The exhibitors' perspective. *Tourism Management*, 38, 94-104.
- Kandemir, S. (2021). Lise Öğrencilerinde Din Dışı Yönelim: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 230-256.
- Kaur, H., & Sohal, S. (2022). Political brand endorsers, political brand preference, and political brand equity: A mediated moderated model. *Journal of Marketing Communications*, 28 (1), 3-37.
- Ma, J., Yang, J., & Yoo, B. (2020). The moderating role of personal cultural values on consumer ethnocentrism in developing countries: The case of Brazil and Russia. *Journal of Business Research*, 108, 375-389.
- Navara, G. S., & James, S. (2005). Acculturative stress of missionaries: Does religious orientation affect religious coping and adjustment? *International Journal of Intercultural Relations*, 29 (1), 39-58
- Nelson, J. M. (2009). *Psychology, religion, and spirituality*. Springer Science & Business Media.
- Pazarlı, O. (1982). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi
- Parenteau, S. C. (2018). Depressive symptoms and tobacco use: Does religious orientation play a protective role? *Journal of Religion and Health*, 57 (4), 1211-1223.
- Sousa, A., Nobre, H., & Farhangmehr, M. (2018). Exploring the effects of ethnocentrism and country familiarity in consumer preference and brand recognition. *International Journal of Business and Globalisation*, 20 (2), 139-151.
- Sun, Y., Gonzalez-Jimenez, H., & Wang, S. (2021). Examining the relationships between e-WOM, consumer ethnocentrism and brand equity. *Journal of Business research*, 130, 564-573.
- Stepchenkova, S. (2022). Comparative analysis and applicability of GENE, CETSCALE, and TE ethnocentrism scales in tourism context. *Current Issues in Tourism*, 1-18.

Urmak, T.T., (2021). *Marka imajının marka tercihi üzerindeki etkisinde elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın aracılık rolü: Bilişim sektöründe bir uygulama.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Ulusal Tez Merkezi (<https://tez.yok.gov.tr> - 665027).

Uzunsakal, E., & Yıldız, D. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 14-28.

Xu, D. (2010, August). *A ranking method and its application of consumers' brand preference under uncertainty.* In 2010 International Conference on Management and Service Science (pp. 1-4). IEEE.

Yapraklı, T. Ş., & Keser, E. (2013). Tüketici etnosentrizmi: Beyaz eşya ve içecek sektörlerinde karşılaştırmalı bir saha araştırması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (25), 385-420.



ISSN: 2146-1740  
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,  
Doi: 10.54688/ayd.1267791  
Araştırma Makalesi/Research Article



## TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KARIYER: KAYNAKLARIN KORUNMASI PERSPEKTİFİ

SUSTAINABLE CAREERS IN TÜRKİYE: A CONSERVATION OF RESOURCE  
PERSPECTIVE

Volkan AŞKUN<sup>1</sup>

### Öz

#### Makale Bilgi

**Gönderilme:**  
21/03/2023

**Kabul:**  
17/08/2023

Hızlı teknolojik gelişmeler, sosyoekonomik değişimler, küreselleşme, göçler, salgınlar ve giderek daha dinamik hale gelen çalışma ortamları, sürdürülebilir kariyer konusunda bireylere benzersiz zorluklar sunmaya devam etmektedir. Bu gelişmeler sonucunda kariyerlerin dönüşmesi ve uyum sağlaması adına bireylerin, örgütlerin ve devletlerin nelere önem vermesi gerektiği konusu her geçen gün değer kazanmaktadır. Bu anlamda çalışmada, 2.287 katılımcının yer aldığı Dünya Değerler Anketi (WVS) verilerinden yararlanarak nitel karşılaştırmalı analiz yöntemiyle sürdürülebilir kariyeri oluşturan koşulların nedensel ilişkisinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda kaynakların korunması teorisi perspektifinden aile ve arkadaşlık gibi sosyal kaynaklar ile boş zaman, mutluluk, sağlık, kontrol odağı ve esenlik gibi bireysel kaynaklardan yararlanarak sürdürülebilir kariyeri oluşturan asimetric yedi farklı konfigürasyonlar elde edilmiştir. Bu konfigürasyonlar sonucunda bireylerin sürdürülebilir bir kariyerleri aynı koşullarda oluşturmalarının olası olmadığı saptanmıştır. Farklı konfigürasyonlarda yer alan katılımcıların sürdürülebilir kariyerleri adına bağlamsal ve bireysel kaynakların kaybını önlemek, kaynak kaybı yaşadıysa telafi etmek veya kendi çıkarları için yeni benzer kaynaklar elde etmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Sürdürülebilir Kariyer, Kaynakların Korunması Teorisi, Esenlik, Kontrol Odağı, Nitel Karşılaştırmalı Analiz

**Jel Kodları:** C38, E24, J2, J5, O15



<sup>1</sup> Öğretim Görevlisi Doktor, Akdeniz Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-2746-502X, [volkanaskun@gmail.com](mailto:volkanaskun@gmail.com)  
**Atf:** Aşkun, V. (2023). Türkiye'de sürdürülebilir kariyer: Kaynakların korunması perspektifi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 533-554.



## **Abstract**

### **Article Info**

**Received:**  
**21/03/2023**

**Accepted:**  
**17/08/2023**

Rapid technological developments, socio-economic changes, globalization, migration, pandemics and increasingly dynamic work environments continue to present unique challenges to individuals in terms of sustainable careers. As a result of these developments, the issue of what individuals, organizations and governments should pay attention to in order for careers to transform and adapt is gaining value day by day. In this sense, the study aims to reveal the causal relationship of the conditions that constitute sustainable careers through qualitative comparative analysis using the World Values Survey (WVS) data of 2,287 participants. In this direction, seven different asymmetric configurations that constitute sustainable careers were obtained by utilizing social resources such as family and friendship and individual resources such as leisure time, happiness, health, locus of control and well-being from the perspective of resource conservation theory. As a result of these configurations, it was determined that individuals can’t create sustainable careers under the same conditions. It is concluded that participants in different configurations need to prevent the loss of contextual and individual resources in the name of sustainable careers, compensate for the loss of resources or acquire new similar resources for their own benefit.

**Keywords:** Sustainable Career, Conservation of Resource Theory, Well-being, Locus of Control, Qualitative Comparative Analysis

**Jel Codes:** C38, E24, J2, J5, O15



## **Extended Summary**

The changing landscape of work in the face of rapid technological developments, socio-economic changes, globalization, migration, pandemics, and increasingly dynamic work environments has raised the importance of sustainable careers for individuals, organizations, and governments. This study aims to reveal the causal relationship of the conditions that contribute to sustainable careers and the actions that individuals should take to maintain these conditions.

The study uses qualitative comparative analysis (QCA) to examine the World Values Survey (WVS) data of 2,287 participants to identify the social and individual resources that contribute to sustainable careers. Social resources such as family and friendship, and individual resources such as leisure time, happiness, health, locus of control, and well-being are examined from the perspective of resource conservation theory.

Through the QCA, seven different asymmetric configurations that constitute sustainable careers are identified. It is revealed that individuals cannot create sustainable careers under the same conditions. Instead, participants in different configurations must prevent the loss of contextual and individual resources, compensate for the loss of resources, or acquire new similar resources to achieve sustainable careers. The study highlights the importance of social and individual resources in creating sustainable careers. It is found that individuals need to maintain a balance between their work and personal lives and have access to supportive relationships and resources, such as leisure time and good health, to ensure sustainable career development. This underscores the need for organizations and governments to create supportive work environments that enable individuals to maintain their resources and prevent their loss.

The findings of the study have significant implications for individuals, organizations, and governments. Individuals need to recognize the importance of maintaining their social and individual resources to achieve sustainable careers. This may involve taking steps to prevent resource loss, such as building supportive relationships and engaging in leisure activities. Alternatively, individuals may need to acquire new resources, such as skills or education, to compensate for the loss of existing resources. Organizations can play a crucial role in fostering sustainable careers by providing supportive work environments that enable employees to maintain their resources. This may involve offering flexible work arrangements, providing opportunities for skills development, and promoting work-life balance. By supporting sustainable career development, organizations can improve employee engagement, productivity, and retention, leading to improved organizational performance.

Governments can also contribute to sustainable career development by providing policies and programs that enable individuals to maintain their social and individual resources. This may involve providing access to healthcare, education, and training programs. By supporting sustainable career development, governments can enhance the well-being of their citizens, reduce social inequality, and promote economic growth. The study reveals that the conditions that contribute to sustainable careers differ among individuals. It is not possible for individuals to have sustainable careers under the same conditions. The study also highlights the importance of social and individual resources in creating a work environment that fosters sustainable careers. The loss of these resources can lead to negative consequences for individuals, such as burnout, stress, and decreased job satisfaction. It is essential for individuals, organizations, and governments to take action to maintain and acquire these resources for sustainable career development.

In conclusion, the study provides insights for individuals, organizations, and policymakers to create supportive work environments that foster sustainable career development and growth. It highlights the importance of recognizing and supporting individual and contextual resources to create a work environment that fosters sustainable careers. The study emphasizes that the loss of these resources can lead to negative consequences for individuals and highlights the need to prevent the loss of these resources and compensate for their loss. By recognizing and supporting these resources, organizations can create a work environment that fosters sustainable careers, leading to higher employee engagement, productivity, and overall organizational success.

## 1. Giriş

Fiziksel sürdürülebilirliğin maddi ve fiziksel kaynaklar üzerindeki etkilerini ve sosyal sürdürülebilirliğin insanların fiziksel ve zihinsel sağlığını ve esenliğini nasıl etkilediğini dikkate almak önemlidir. Bu anlamda, kariyer sürdürülebilirliği de insan sürdürülebilirliğinin, yani zaman içinde yaratma, yenilik yapma ve uyum sağlama kapasitesinin belirli bir biçimi olarak görülebilir (De Vos & Van der Heijden, 2017; Di Fabio, 2017; Richardson & McKenna, 2020; Ryan & Deci, 2000; Straub vd., 2020; Tordera vd., 2020). Son yıllarda, insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkisi ve kariyer de dahil olmak üzere hayatın her alanında sürdürülebilir uygulamalara duyulan ihtiyaç konusunda artan bir endişe söz konusudur. Sürdürülebilir bir kariyer, yalnızca finansal istikrar sağlamakla kalmayıp aynı zamanda toplumun ve çevrenin refahına da katkıda bulunan bir kariyerdir. Bu bakımdan bir kişinin yaşam süresini kapsayan ve aynı zamanda başta iş, sosyal ve aile olmak üzere çeşitli yaşam alanları arasında köprü kuran iş deneyimleri, sürdürülebilir kariyerlerini oluşturur (Van der Heijden & De Vos, 2015).

İşgücü ve iş piyasalarının artan karmaşıklığı ve küreselleşmesinin yanı sıra işyerindeki daha hızlı değişim oranları da dahil olmak üzere bir dizi sosyoekonomik değişken, bu modern sürdürülebilir kariyer kavramının gelişimine katkıda bulunmuştur (Hall vd., 2018). Sürdürülebilir kariyer bakış açısını diğer kariyer paradigmalardan farklı kılan şey, kariyer yönetimiyle bağlantılı hem bireysel hem de bağlamsal değişkenlere açık ve güçlü bir şekilde dikkat çekmesidir. Kariyer çoğunlukla bireysel düzeyde bir olgu olmuştur ve olmaya devam etmektedir; bu da ağırlıklı olarak bireylerin başarılı ve sürdürülebilir kariyerler elde etmek için neler yapabileceklerine odaklanan araştırmalara yansımaktadır (Spurk vd., 2019).

Uluslararası sürdürülebilir kariyer yazınına bakıldığında yeni gelişen bir yapısı olduğu gözlenmektedir. Özellikle 2020 yılında Journal of Vocational Behavior (Van der Heijden vd., 2020) dergisinin yayımladığı özel sayısından sonra bu konudaki çalışmaların artarak devam ettiği belirtilebilir. Ancak Türkiye’den bu konuda hem uluslararası ve hem de ulusal yayınlara bakıldığında yeterli bir ilginin olmadığı gözlenmektedir. Çalışmanın, bu anlayışla sürdürülebilir kariyer konusunu ülke gündemine getirmek ilk amaçlardan biridir. Diğer yandan araştırmada kullanılan asimetrik bakış açısını ortaya koyan nitel karşılaştırmalı analiz yönteminin de ulusal yazında neredeyse hiç kullanılmaması ve bu konuda da farkındalık kazandırılması amaçlanmaktadır. Bu genel amaçlarla birlikte çalışmanın merkez aldığı amacı; kaynakların korunması teorisi bakış açısıyla (Hobfoll, 1989, 2001) bireysel kaynaklardan ve sosyal kaynaklardan yararlanan Türkiye’deki bireylerin sürdürülebilir kariyerlerini oluşturan koşul ve koşul konfigürasyonlarını ortaya koymaktır.

Bu çalışma Türkiye'deki kariyer yazınındaki çalışmalardan farklı olarak öne çıkan özellikleri de şu şekildedir;

- (1) İlk sürdürülebilir kariyer konusundaki çalışma,
- (2) İlk nitel karşılaştırmalı analiz yöntemini kullanan çalışma,
- (3) Kaynakların korunması teorisinden yararlanan çalışma,
- (4) Korelasyon veya regresyon analizlerindeki simetrik analiz yorumları yerine asimetrik nedensel ilişkiyi yorumlaması,
- (5) Yazında simetrik analizlerin kullanılması adına ağırlıklı olarak lisans ve/veya üzeri katılımcıların yer aldığı çalışmaların aksine bu çalışmada lisans ve/veya üzeri ile birlikte ağırlıklı olarak (%82,9) ilkokul dahil herhangi diploması olmayan, ilkokul, ortaokul ve lise düzeyindeki Türkiye'nin farklı bölgelerindeki 2.287 katılımcının yer aldığı geniş örneklemlerle çalışmadır.

## **2. Literatür**

Bu bölümde, kariyer gelişiminin inceliklerini anlamak için bahsi geçen iç içe geçmiş iki kavram incelenecektir: Sürdürülebilir kariyer ve kaynakların korunması (COR) teorisi. Amaç, bu iki alanla ilgili ayrıntılı bir perspektif sunmak ve bu konularla ilgili anlayışımızı bilgilendiren mevcut bilgi birikimine kapsamlı bir genel bakış sağlamaktır.

### **2.1. Sürdürülebilir Kariyer**

Sürdürülebilir kariyer (SK), bir bireyin zaman içinde değişen süreklilik örüntüleri ile gösterilen, birçok sosyal bağlamdan geçen ve bireye anlam sunan bireysel aktörler tarafından ayırt edilen çeşitli kariyer deneyimleri dizisi olarak tanımlanmaktadır (Van der Heijden & De Vos, 2015). Her ne kadar tüm meslekler zaman içinde bir dizi iş deneyimi içerse de tüm iş türleri eşit derecede sürdürülebilir olmayabilir ve birçok faktör bir bireyin çalışma hayatı boyunca kariyer sürdürülebilirliğini etkileyebilir. Buna ek olarak, meslekler nesnel deneyimler ve öznel değerlendirmelerden oluşan karmaşık bir mozaikten oluşur ve bu da kariyerlerin nasıl gelişebileceği konusunda büyük bir çeşitlilik ve bir kariyerin sürdürülebilir olup olmadığına dair çok çeşitli bireysel bakış açıları ile sonuçlanır (De Vos vd., 2020; De Vos & Van der Heijden, 2017).

Mutluluk, kişinin işinde başarılı veya gerçekleştirilmiş hissetmesinin öznel yönlerini ifade eder, ancak daha geniş bir yaşam görüşü bağlamındadır. Mutluluk birçok birey için önemli bir hedeftir. Mutluluğun kişinin kariyerinin değerleri, kariyer hedefleri veya iş-yaşam dengesi ya da kişisel gelişim ihtiyaçlarıyla dinamik bir şekilde uyumlaştırılmasıyla ilgili olduğunu iddia

edilmektedir (Van der Heijden & De Vos, 2015). Bu da öznel kariyer başarısı veya kariyer memnuniyeti ölçütleriyle yakalanabilir. Bu taleplerin ve dolayısıyla iş başarısı veya memnuniyeti duygularına katkıda bulunan unsurların kişinin kariyeri boyunca değişebileceği düşünüldüğünde, sürdürülebilir kariyerin bu bileşenini önemli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir (Barthauer vd., 2020).

Sağlık hem fiziksel hem de zihinsel sağlığı kapsar ve bir kişinin işi ile zihinsel ve fiziksel yetenekleri arasındaki dinamik uyumu ifade eder. Örneğin, üretim kuruluşlarında vardiyalı çalışmanın fiziksel etkisini ya da inşaat işçilerinin veya hemşirelerin karşılaştığı ve kariyerin uzun ömürlü olmasını etkileyebilecek fiziksel engelleri düşünülebilir (Wang vd., 2011). Bu işlerin fiziksel talepleri kariyerin ilk aşamalarında önemli olmasa da bireyin fiziksel durumu üzerindeki etkileri yaş ilerledikçe belirginleşebilir ve bu zorlanmaları ele almak için daha az önleyici tedbir alınmışsa, daha da önemli hale gelebilir. Aynı durum zihinsel taleplerin etkisi için de geçerlidir ve bu etki kişinin kariyerinin belirli bir noktasına kadar, örneğin yaşlanma veya beklentilerdeki artış nedeniyle kişi artık zorlu bir işin üstesinden gelemediğinde ve tükenmişlik nedeniyle işi bıraktığında, belirgin hale gelmeyebilir (Khamisa vd., 2016). Dolayısıyla hem fiziksel hem de ruhsal sağlık, kariyerlerin sürdürülebilirliğinin önemli göstergelerini oluşturmaktadır.

Geniş anlamda esenlik, olumlu duygu ve ruh hallerinin varlığı, olumsuz duygu ve ruh hallerinin yokluğu ve yüksek düzeyde yaşam tatmini ve işlevsellik anlamına gelmektedir (Diener vd., 2018). Araştırmacılar esenlik ile psikolojik sermaye, iş performansı ve bireyin başkalarına fayda sağlayan örgütsel vatandaşlık davranışlarında bulunma isteği de dahil olmak üzere çalışma alanındaki bir dizi olumlu sonuçla ilişkilendirmiştir (Avey vd., 2022; Çizel & Aşkun, 2023). Çünkü sürdürülebilir bir kariyer, insanların zaman içinde elverişli ve güvenli koşullardan yararlanarak işyerinde esenliği yaşaması ve daha yüksek bir genel yaşam tatmininden yararlanması anlamına gelir (Van der Heijden & De Vos, 2015). Son derece etkin kişilerin bile esenliği az deneyimlediklerinde psikolojik ihtiyaçlarını karşılamayan hedefler peşinde koşmaları muhtemeldir ve bu hedeflere başarıyla ulaşmaları halinde bile kariyerlerinde olumsuzluklar gözlenmesi olasıdır. Hirschi (2009)’in belirtildiği gibi zaman içinde kariyer uyumluluğu ile bireylerin yaşam tatmini pozitif ilişki içindeyken sürdürülebilir kariyer adına esenliğin önemi anlaşılmaktadır.

Kontrol odağı, insanların bir davranışın sonucuna ilişkin sorumluluk beklentilerini ifade eder (Rotter, 1966). Kontrol odağı, bireyin davranışını kontrol eden kariyer anlamında karar vereceği nispeten istikrarlı bir bireysel kaynaktır. Rotter (1966) iç ve dış kontrol odağı arasında

ayrım yapmıştır. Aynı çalışmada bir kişinin yeteneği ve çabası başarı veya başarısızlığın içsel nedenleri olarak görülürken, güçlü diğer durumlar ve şans dışsal nedenler olarak kabul edilir. Yüksek dış kontrol odağına sahip bireylerin genellikle pasif olmaları ve bir durumu değiştirmeme eğiliminde olmaları beklenir. Bunun aksine, yüksek iç kontrol odağına sahip bireyler durumların kendi kontrolleri altında olduğunu düşünür, gelecekleri için sorumluluk alır ve herhangi bir sorunla aktif bir şekilde başa çıkarlar. Kontrol odağı ve sürdürülebilir kariyer arasındaki ilişki kapsamlı bir şekilde bakıldığında Hartman vd. (1988) göre, iç kontrol odağı yüksek olan bireyler daha yüksek düzeyde sürdürülebilir kariyer kararı vermektedir. Dolayısıyla, araştırmalar kontrol odağının sürdürülebilir kariyeri etkilediğini göstermektedir (Kim & Lee, 2018).

Aile yaşamı üzerindeki potansiyel etkilerinin büyüklüğü nedeniyle, önemli kariyer kararları küçük olanlardan daha fazla aile ile ilgili olabilir. Değiştirilmesi daha zor olan iş kararları, daha kolay değiştirilebilenlere kıyasla daha büyük ölçüde aile faktörlerini içeren diğer türden karar alma süreçlerini ortaya çıkarabilir. Hirschi vd. (2020) hayatın iş içermeyen kısmı olarak nitelendirdiği aile gibi arkadaşların da bağlamsal kaynaklar olarak sürdürülebilir kariyerde etkili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca aile ve arkadaşlar gibi sosyal ağlar da kişiye sağladıkları destek veya bireyin kariyer kararları üzerinde uyguladıkları sosyal etki yoluyla bireylerin kariyer sürdürülebilirliğini etkileyebilir. Bu nedenle, bir kariyeri neyin sürdürülebilir kıldığını tam olarak anlamak için bağlamsal kaynaklara bakmak ve diğer bağlamlardaki paydaşların bir kişinin kariyerini etkilemede nasıl etkileşime girdiğini ele almak önemlidir (De Vos vd., 2020; Van der Heijden & De Vos, 2015).

## **2.2. Kaynakların Korunması Teorisi**

Kaynakların Korunması (COR) teorisi (Hobfoll, 1989, 2001), insanların mevcut kaynakları korumak ve yeni kaynaklar edinmek için motive oldukları önermesine dayanan bir motivasyon teorisi içerdiğinden, bu konuda önemli bir teorik çerçevedir. COR teorisinin ilk önermesi kaynak kaybının önceliğidir ve "bireylerin kaynaklarını kaybetmelerinin onları yeniden kazanmalarından psikolojik olarak daha zararlı olduğu" fikrini ifade eder (Halbesleben vd., 2014: 1335). Koruma ilkesinin bir uzantısı olarak, COR teorisinin ikinci ilkesi kaynak yatırımdır ve insanların kaynakları üç nedenden ötürü harcadığını ifade eder: (1) kaynak kaybını önlemek; (2) kaynak kaybını telafi etmek ve (3) kendi çıkarları için kaynak elde etmek (Hobfoll, 2001). COR teorisi, sürdürülebilir kariyer anlayışımızı geliştirmemize yardımcı olur. Özellikle, COR teorisindeki kaynak yatırımı fikrine göre, bir kaynak, profesyonel bir hedefe ulaşmada veya bir ihtiyacı karşılamada yardımcı olabiliyorsa, bir birey için daha değerli

olmalıdır. Bununla birlikte, kişinin kayıplara etkili bir şekilde yanıt verebilmesi durumunda kariyerinin sürdürülebilirliğinin korunması daha olasıdır. Sonuç olarak, alternatif, faydalı kaynakları korumaya ve edinmeye yatırım yaparak iç ve dış güçlere proaktif bir şekilde yanıt veren bireylerin, örneğin daha yüksek düzeyde esenlik, sağlıklı, kontrol odaklı ve mutlu olarak kariyerlerinin sürdürülebilirliğini daha iyi koruyabileceklerini iddia edilmektedir (De Vos vd., 2020).

Bozionelos vd. (2020) COR teorisini bireysel ve bağlamsal olarak ele alırken bireysel kaynakların bireyin içinde yer alan ve fiziksel, duygusal, bilişsel, entelektüel olarak psikolojik nitelikleri olduğunu belirtir. Bu anlamda mutluluk, esenlik, sağlık, kontrol odaklılık ve boş zaman bireysel kaynaklardır ve bunlar bireyin diğer kaynakları ve bilgi, beceri, yetkinlik gibi sonuçları elde etmesinde etkilidir. Diğer yandan bireyin yakın veya daha geniş çevresinde yer alan aile ve arkadaşlar bağlamsal kaynaklardır. COR teorisi temelinden yola çıkıldığında aile ve arkadaşlar gibi bağlamsal kaynaklara erişim ve mevcut olması, bireysel kaynakların geliştirilmesine de katalizördür (Hobfoll, 2001). Belirli kaynaklar bir arada olma eğilimindedir, çünkü biri diğerini besler veya diğerinde üretim ve kazanım için gerekli koşullar yaratır (Hobfoll vd., 2018).

Boş zaman da mutluluk, sağlık, esenlik ve kontrol odaklılık gibi bir başka bireysel kaynaklardır. Kelly vd. (2020) boş zamana bireysel ya da kurumsal anlamda yatırım yapıldığında bireylerin bunu kaynak olarak değerlendirmesinden dolayı sürdürülebilir kariyerlerine olumlu etkisi olacağını belirtmektedirler. Boş zamanın kaynak yaratma açısından önemli bir alan olduğunu göstermektedir çünkü bireyler genellikle boş zaman faaliyetlerine zaman ayırıp ayırmamaya özgürce karar verebilmekte, bu da onlara kaynak yaratmaya elverişli yüksek derecede özerklik ve seçim olanağı sağlamaktadır (De Vos vd., 2020; Ryan & Deci, 2000). Boş zaman kazanımı bireylerde kariyer anlamında pozitif etki gösterirken bu kaynak kaybının da diğer bireysel kaynaklarda olduğu üzere psikolojik olarak olumsuz etkilemesi olasıdır.

Bu bahsi geçen kaynaklar yalnızca birey özelinde üretilmez, aynı zamanda birey dışında da geliştirilebilir. Birey ve daha geniş yaşam alanları arasındaki bu tür olumlu etkileşimler, sürdürülebilir kariyerlerin temel bir özelliğidir. Aile alanının potansiyel olarak kaynak üretimi için bir alan sunabileceğine dair kanıtların olması (Greenhaus & Powell, 2012) yanı sıra arkadaşlar ve boş zaman, kişiye sağladıkları destek veya bireyin kariyer kararları üzerinde uyguladıkları sosyal etki yoluyla bireylerin kariyer sürdürülebilirliğini etkileyebilir. Çeşitli

kariyer kararları verilme yöntemleri ile aile koşullarının dikkate alınma miktarı arasında önemli ilişkiler olabilir (Greenhaus & Powell, 2012).

### **3. Veri ve Yöntem**

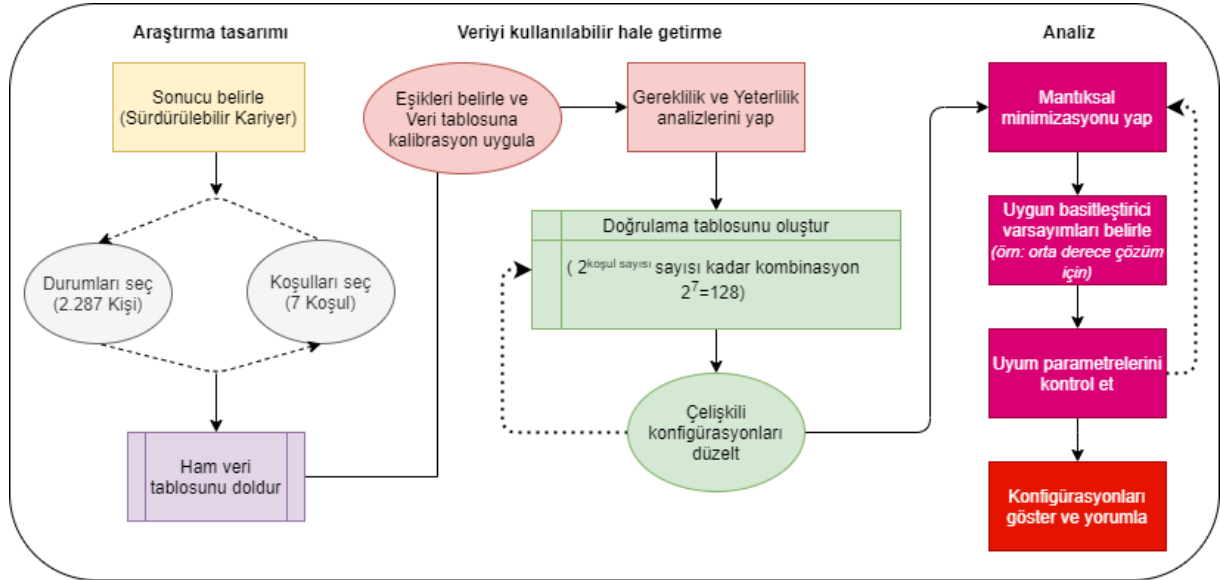
Çalışma, Dünya Değerler Anketi (WVS) (Haerpfer vd., 2020) teorik çerçevesi tarafından bulunan belirli bazı verilerini kullanmaktadır. WVS, dünya genelinde yaygın olan ve bireysel, sosyal ve siyasi yaşam üzerinde etkisi olan bireysel, sosyal ve kültürel enformasyonlar bulunduran bir ankettir. Anket, derinlemesine görüşmeler yoluyla, çeşitli bireysel ve kültürel bağlamlara sahip uluslarda yaşayan insanların tutumları, davranışları, düşünceleri, değerleri ve inançları hakkında bilgi toplamaktadır. Bu çalışmada, Türkiye özelinde kariyerine devam eden ya da etmeyen 2.287 kişiden elde edilen WVS ikincil verileri (Haerpfer vd., 2020) kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir (Toplam 2.415 katılımcıdan 128 öğrenci olan katılımcılar çalışma dışında bırakılmıştır). Buna göre katılımcıların demografik özellikleri şu şekildedir: 1.145 kadın (%50,1) ve 1.142 erkek (%49,9); yaş grupları sırasıyla 18-29 yaş – 594 kişi (%24,9), 30-45 yaş – 927 kişi (%38,9), 46-55 yaş – 565 kişi (%23,7), 56-65 yaş – 183 kişi (%7,7), 66 ve üzeri yaş – 18 kişi (%0,8); medeni durumu sırasıyla 729'u bekar (%31,9), 1.497'i evli (%65,5) ve 61'i boşanmış (%2,6); öğretim seviyeleri sırasıyla 273 diplomasız (%11,9), 865 ilkokul (%37,8), 249 ortaokul (%10,9), 510 lise (%22,3), 383 yüksekokul (%16,7) ve 7 kişi cevapsız.

WVS'de yer alan (Haerpfer vd., 2020) bağlamsal kaynaklar olarak aile (Ailenizin hayatınızdaki önemi nedir?) ve arkadaş (Dost ve arkadaşlarınızın hayatınızdaki önemi nedir?) ile ilgili sorularının yanı sıra bireysel kaynaklar olarak boş zaman (Kendiniz için ayırdığınız boş zamanın hayatınızdaki önemi nedir?) (Inglehart & Welzel, 2005; Inglehart vd. 2008; Lavrinenko, 2023), mutluluk (Bugünlerde, genel olarak mutlu olup olmadığınızı söyler misiniz?), sağlık (Genel olarak bugünlerde sağlık durumunuz nasıl?), kontrol odağı (Hayatınızın akışı ve başınıza gelenler konusunda ne kadar özgürlüğe ve kontrole sahip olduğunuzu düşünüyorsunuz?) ve esenlik (Genel olarak bugünlerde hayatınızdan ne kadar memnun ve tatmin olmuş hissediyorsunuz?) (Araki, 2023; Aşkun & Erkoyuncu, 2023; Helliwell & Putnam, 2004) soruları kullanılmıştır. Bu sorular koşul değişkenleri olarak ele alınırken çalışmaya katılanların çalışma hayatına ilişkin sorusu da (Bir işte çalışıyor musunuz? Yani şu anda para kazandığınız bir iş yapıyor musunuz?) sonuç değişkeni sürdürülebilir kariyer adına kullanılmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'de sürdürülebilir kariyeri oluşturan koşulları incelemek için Charles Ragin tarafından 1987 yılında önerilen nitel karşılaştırmalı analiz (QCA) yaklaşımı (Ragin, 1987) kullanılmıştır. Sosyal bilimlerde araştırmalarında yaygın olarak kullanılan QCA

yaklaşımı, araştırma ihtiyaçlarını karşılamak için genellikle küçük, orta ve büyük ölçekli bir durum karşılaştırması yoluyla birden fazla eşzamanlı nedenselliğin keşfedilmesine katkıda bulunur (Rihoux & Ragin, 2008). QCA, nedenselliğin analitik çerçevesini genişletmektedir.

İlk olarak, eş zamanlı nedensellik varsayımı, bağımsız hareket eden tek bir faktör ideolojisinin yerini almaktadır. İkinci olarak, birden fazla öncül kombinasyonunun belirli bir sonucun ortaya çıkması üzerinde eş değer etkileri vardır. Yine, nedensel etkiler artık tutarlı değildir, sonuç değişken diğer koşullarla kombinasyonuna bağlı olarak pozitif veya negatif fayda sağlar. Son olarak, QCA nedenlerin asimetrisini vurgular, yani bir sonucun ortaya çıkması veya çıkmaması, onu ayrı ayrı açıklamak için farklı neden kombinasyonları gerektirebilir. Özetle, QCA durumlar arasındaki heterojenliği ve koşullar arasındaki karmaşık konfigürasyon etkisini daha iyi açıklayabilir (Çizel, vd., 2022), ki bu da sürdürülebilir kariyerin nedenlerini araştıran bu çalışmanın en önemli özelliğidir.



Şekil 1.

*fsQCA Uygulama Adımları*

Kaynak: Çizel vd. (2022)’den uyarlanmıştır.

Aynı zamanda QCA kullanarak, belirli bir araştırma sorusuna ilişkin birden fazla koşulların mekanizmasının araştırılması için olası koşul kombinasyonlarının etkisini değerlendirilebilir. Daha yaygın olarak kullanılan QCA analiz teknikleri arasında crisp-set QCA (csQCA), multi-value set QCA (mvQCA) ve fuzzy-set QCA (fsQCA) bulunmaktadır. csQCA, değişkenleri 0 veya 1 olarak atanan ikili değişkenler olarak kalibre eder. mvQCA, çok değerli değişkenlere izin veren csQCA'nın bir uzantısıdır ve fsQCA, 0-1 arasında herhangi değerler aracılığıyla farklı durumları belirli bir kümeye ait olma derecesini temsil eden küme



ilişkisi kavramını ortaya koyar. Bu çalışma, WVS verilerinden yararlanarak sürdürülebilir kariyeri oluşturan koşulları anlamak adına fsQCA sürüm 3.1b programı (Ragin, 2018) kullanılarak Çizel vd. (2022)'nin Şekil 1'deki uygulama adımları benimsemiştir. Buna göre araştırma tasarımı basamağı yukarıdaki bilgiler dahilinde gerçekleştirildikten sonra WVS verisini kullanılabilir hale getirme ve analiz adımları, analiz ve bulgular bölümünde yer almaktadır.

#### **4. Analiz ve Bulgular**

Değişken kalibrasyonu fsQCA'nın özel bir sürecidir ve orijinal değişkenlerin 0-1 aralığında sürekli üyelik kesirlerine dönüştürülmesine yardımcı olur (Aşkun vd. 2021; Çizel vd., 2022; Fiss, 2011; Greckhamer vd., 2018). İlk olarak yedi koşul değişken ve bir sonuç değişkeni (sürdürülebilir kariyer) arasındaki tamamen bağlı ve tamamen bağlı olmayan kesişme noktaları, katılımcıların tanımlayıcı istatistiklerinin sırasıyla maksimum, ortalama ve minimum değerleri olarak belirlenmiştir. Tablo 1'de kalibrasyonların hangi noktalarda yapıldığı gösterilmektedir.

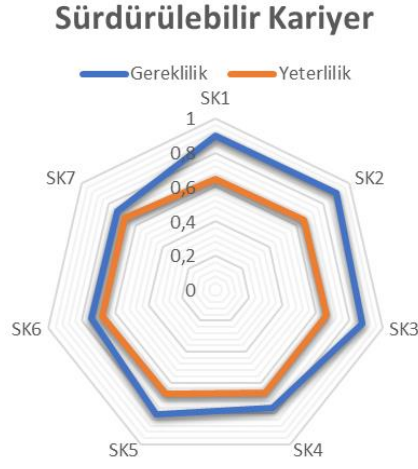
Tablo 1.

*Küme ve Kalibrasyon İstatistikleri*

	<b>Tam bağlı olmayan nokta</b>	<b>Kesişme noktası</b>	<b>Tam bağlı nokta</b>
Aile (SK1)	4	2,5	1
Arkadaşlık (SK2)	4	2,5	1
Boş Zaman (SK3)	4	2,5	1
Mutluluk (SK4)	4	2,5	1
Sağlık (SK5)	5	3	1
Kontrol Odağı (SK6)	1	5,5	10
Esenlik (SK7)	1	5,5	10

İkinci olarak, sürdürülebilir kariyer varlığında her bir koşul için normal gereklilik ve yeterlilik analizi yapılmıştır. Yeterli koşul, beklenen sonucu öngörebilen ancak sonucun tek nedeni olmayan bir koşulun varlığını ifade eder. Gerekli koşul, diğer koşullarla birlikte sonucu öngörür ve gerekli koşul bu tür tüm kombinasyonlarda ortaya çıkar (Schneider & Wagemann, 2012). Tutarlılık ve kapsam, koşullar ve sonuç arasındaki gereklilik veya yeterlilik yargısı için iki göstergedir (Ragin, 2006). Sonuçların bir üst kümesi bir gerekliliktir. Bir gereklilik analiz için doğruluk tablosuna dahil edilirse, "mantıksal kalan terim" olarak basitleştirilebilir. Kombinasyon analizinden önce gereksinimlerin analiz edilmesi gerekir (Çizel vd., 2022). Şekil 2'de aile, arkadaşlık, boş zaman, mutluluk, sağlık, kontrol odağı ve esenlik tutarlılığının 0,9'dan az olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, sürdürülebilir kariyer için bu yedi koşul sürdürülebilir kariyerin oluşması incelemek adına geçerlidir. Bunun yanı sıra sürdürülebilir kariyerin

oluşmasında şekilde görüleceği üzere koşulların gereklilik (0,7 ve üzeri) ve yeterlilik değerleri (0,6 ve üzeri) kabul edilir sınırlardadır (Çizel vd., 2022; Rihoux & Ragin, 2008).



*Sürdürülebilir Kariyer İçin Koşulların Gereklilik ve Yeterlilik Özellikleri*

QCA için koşul kombinasyonlarının sayısı koşulların eklenmesiyle katlanarak artar (Rihoux & Ragin, 2008). Doğrulama tabloları, sonuç kümesindeki tüm olası koşul kombinasyonlarını ve durumları ve her bir konfigürasyondaki durum sayısını gösterebilen biçimsel mantık ilkesine dayalı bir analiz aracıdır. Doğrulama tablosu oluşturulurken  $2^{\text{koşul sayısı}}$  şeklinde sonucu oluşturacak koşul konfigürasyonları analiz edilir. Çalışmada 7 koşul olması durumunda  $2^7 = 128$  olası konfigürasyon bulunmaktadır. Doğrulama tablosu analizinde tutarlılık eşiği olarak oldukça yüksek olan 0,85 (Rihoux & Ragin, 2008) kullanılarak çelişkili konfigürasyonlarında da düzeltilmesiyle 47 anlamlı konfigürasyona düşülmüştür. Bu noktada fsQCA sürüm 3.1b programının mantıksal konfigürasyon minimizasyonu özelliğiyle ve orta derece çözüm değerlendirilmesi yapılarak son sekiz konfigürasyon bulunmuştur. Bu sekiz konfigürasyonun son olarak uyum parametreleri de kontrol edilerek yedi konfigürasyon elde edilmiştir.

Bu aşama sonucunda oluşturulan Tablo 2, sürdürülebilir kariyerin gerçekleşmesine yol açan kombinasyonların nedensel konfigürasyonları göstermektedir. Tabloda yer alan sürdürülebilir kariyeri oluşturan her bir konfigürasyonun tutarlılığına ve toplam konfigürasyonların çözüm tutarlılığına bakıldığında 0,8 olan yüksek tutarlılığın (Ragin, 2018; Rihoux & Ragin, 2008; Schneider & Wagemann, 2012) üzerinde olduğu gözlenmektedir. Bu tutarlılık seviyeleri de çalışmanın tam anlamıyla tutarlı olduğunu göstermektedir (Aşkun vd., 2021; Çizel vd., 2022; Ragin, 2008, 2014, 2018).

Tablo 2.  
Sürdürülebilir Kariyeri Oluşturan Kombinasyonlar

	Sürdürülebilir Kariyer						
	1	2	3	4	5	6	7
Aile (SK1)	⊗	•	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗
Arkadaşlık (SK2)	•	⊗	⊗	⊗	⊗	•	⊗
Boş Zaman (SK3)	•	⊗	⊗	•	⊗	⊗	⊗
Mutluluk (SK4)	•	⊗	•	⊗	⊗	•	•
Sağlık (SK5)	•	⊗	•	⊗	⊗	⊗	•
Kontrol Odağı (SK6)		⊗	⊗	•	•	•	•
Esenlik (SK7)	•	⊗	⊗	⊗	•	•	•
Tutarlılık	,93	,86	,94	,95	,96	,96	,94
<b>Çözüm Tutarlılığı</b>	<b>0,85</b>						

Bu sürece kadar yapılan analizler sonucunda Tablo 2 yorumlamasında kullanılacak ‘~’ sembolü, herhangi bir durumun veya sonucun nadirliğini temsil ederken, tablodaki karşılığı "⊗"dir. ‘•’ sembolü ise o koşulun sonuç üzerinde ne kadar etkili olduğunu temsil eder ve boş olan koşul değerleri ise o kombinasyon adına varlığı ya da yokluğunun önemli olmadığı yorumu yapılabilir.

Buna göre (1) ~Aile\* Arkadaşlık\* Boş Zaman\* Mutluluk\* Sağlık\* Esenlik konfigürasyonu ile hayatında ailesine yüksek önem vermemesi yanı sıra arkadaşlarına ve boş zamana yüksek önem veren ve bunu yanı sıra kendisini mutlu, sağlıklı ve esenlik içinde hisseden; (2) Aile\* ~Arkadaşlık\* ~Boş Zaman\* ~Mutluluk\* ~Sağlık\* ~Kontrol Odağı\* ~Esenlik konfigürasyonu ile hayatında ailesine yüksek önem vermesi yanı sıra arkadaşlarına, boş zamana yüksek önem vermeyen ve bunu yanı sıra kendisini mutlu, sağlıklı, kontrol odaklı ve esenlik içinde hissetmeyen; (3) ~Aile\* ~Arkadaşlık\* ~Boş Zaman\* Mutluluk\* Sağlık\* ~Kontrol Odağı\* ~Esenlik konfigürasyonu ile hayatında ailesine, arkadaşlarına ve boş zamana yüksek önem vermeyen ve kontrol odaklı, esenlik içinde hissetmeyen ve bunun yanı sıra mutlu ve sağlıklı hisseden; (4) ~Aile\* ~Arkadaşlık\* Boş Zaman\* ~Mutluluk\* ~Sağlık\* Kontrol Odağı\* ~Esenlik ile hayatında ailesine ve arkadaşlarına yüksek önem vermeyip boş zamana yüksek önem veren ve bunu yanı sıra kendisini mutlu, sağlıklı ve esenlik içinde hissetmeyip kontrol odaklı hisseden; (5) ~Aile\* ~Arkadaşlık\* ~Boş Zaman\* ~Mutluluk\* ~Sağlık\* Kontrol Odağı\* Esenlik ile hayatında ailesine, arkadaşlarına ve boş zamana yüksek önem vermeyen ve bunu yanı sıra kendisini mutlu, sağlıklı hissetmeyip kontrol odaklı ve esenlik içinde hisseden; (6) ~Aile\* Arkadaşlık\* ~Boş Zaman\* Mutluluk\* ~Sağlık\* Kontrol Odağı\* Esenlik hayatında ailesine ve boş zamana yüksek önem vermeyip , arkadaşlarına önem veren ve bunu yanı sıra kendisini sağlıklı hissetmeyip mutlu, kontrol odaklı ve esenlik içinde hisseden; (7) ~Aile\*

~Arkadaşlık\* ~Boş Zaman\* Mutluluk\* Sağlık\* Kontrol Odağı\* Esenlik ile hayatında ailesine, arkadaşlarına ve boş zamana yüksek önem vermeyen ve bunu yanı sıra kendisini mutlu, sağlıklı, kontrol odaklı ve esenlik içinde hisseden kişilerin sürdürülebilir kariyer yaptıkları sonucuna ulaşılabilmektedir.

## **5. Tartışma ve Sonuç**

Van der Heijden ve De Vos'a (2015) göre, günümüz dünyasının karmaşıklığı, insanların içsel motivasyonları doğrultusunda karar vermeleri için birçok fırsat sunmaktadır, ancak kariyerleri ya da en azından kişisel olarak tatmin edici bir dizi iş deneyimini gerçekleştirme sürekliliğini tehlikeye atan uzun bir faktör listesi de vardır. Dahası, kısa vadede başarılı ya da tatmin edici görünen bir kariyer uzun vadede her zaman aynı olmayabilir. Bu durum, insanların kariyerlerini ilerletmeyi amaçlayan politikaların hem kısa hem de uzun vadeli etkileri göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, toplum, kurumlar ve bireyler kariyerlerle etkileşim kurma yöntemleriyle ya kariyerlerin sürdürülebilirliğine yardımcı olurlar ya da kariyerleri riske atarlar. Bu noktada genel bir sürdürülebilir kariyer reçetesi sunulması olası görülmemektedir. Bu amaçla çalışmada yedi koşulun bireylerin sürdürülebilir kariyerlerini ne şekilde etkilediğini gözlemlemek adına WVS verileri kullanılarak nitel karşılaştırmalı analiz yardımıyla farklı konfigürasyonlar bulunmuştur.

1. konfigürasyonda yer alan katılımcıların lise öncesi farklı öğretim seviyelerinde yer aldıkları ve en fazla 30 yaşında bekar ya da boşanmış kadın ya da erkek olduğu gözlenmektedir. Bu katılımcılar hayatında ailesine yüksek önem vermezken onlar için arkadaşları ve boş zaman önemlidir. Diğer yandan kendisini mutlu, sağlıklı ve esenlik içinde hissetmesi sürdürülebilir kariyerini etkileyebilmektedir. Özellikle bu gruptaki katılımcıların en önemli amaçlarından biri olarak anne ve babasının onlarla gurur duymasının önemsiz olduğunu belirtmektedirler. 2. konfigürasyonda yer alan katılımcıların erkek, en fazla 39 yaşında, evli ve ilköğretim mezunu olduğu görülmektedir. Bu erkek katılımcılar hayatlarında ailelerine yüksek önem vermeleri kariyerleri adına yeterli iken diğer tüm koşulları onlar için önemsizdir. Bu gruptaki katılımcıların en önemli amaçlarından biri, anne ve babanın onlarla gurur duymasıdır. 3. konfigürasyonda yer alan katılımcıların öğretim seviyeleri en fazla lise iken evli ya da bekar, en fazla 45 yaşındaki erkeklerden oluşmaktadır. Bu erkek katılımcılar hayatında ailesine, arkadaşlarına ve boş zamana önem vermeden ve kontrol odaklı, esenlik içinde hissetmeden sadece kendilerini mutlu ve sağlıklı hissetmeleri durumunda kariyerlerini sürdürmeleri olasıdır. 4. konfigürasyona özel olarak evli gibi yaşayan (olası imam nikahı) 37 yaşında diplomasız bir kadın katılımcı tek başına yer almaktadır. O, hayatında ailesine ve arkadaşlarına yüksek önem

vermeyip kendisini mutlu, sağlıklı ve esenlik içinde hissetmeyebilir. Ancak boş zamana sahip olduğunda ve kontrol odaklı hissettiğinde kariyerine devam etmektedir. 5. konfigürasyonda yer alan katılımcıların yüksek öğretimli bekar kadınlar iken hayatlarında ailesine, arkadaşlarına ve boş zamana yüksek önem vermeyip ve kendisini mutlu, sağlıklı hissetmemesi kariyerlerini durdurmada etkili değildir. Onlar için kontrol odaklı ve esenlik içinde hissetmeleri yeterli görülmektedir. Diğer yandan bu grupta yer alan kadınların hayatlarındaki en önemli amaçlarından biri, anne ve babanın onlarla gurur duyması değildir. 6. konfigürasyonda yer alan en fazla 24 yaşında ve ilkokul mezunu, bekar, erkek katılımcılardır. Bu erkek katılımcılar hayatında ailesine ve boş zamana önem vermeyip, arkadaşlarına önem vermeleri ve bunu yanı sıra kendilerini mutlu, kontrol odaklı ve esenlik içinde hissetmeleri kariyerlerini etkileyebilmektedir. Son olarak 7. konfigürasyonda yer alan en fazla 24 ve ortaokul mezunu, bekar, kadın katılımcıların hayatlarında aile, arkadaşlar ve boş zaman önemsiz olsa da kendilerini mutlu, sağlıklı, kontrol odaklı ve esenlik içinde hissetmeleri sürdürülebilir kariyerlerini etkileyebilmektedir.

Yedi farklı konfigürasyon genel olarak değerlendirildiğinde çalışmada koşullar olarak ele alınan bireysel ve bağlamsal kaynaklardan ailenin, arkadaşların, boş zamanın, mutluluğun, sağlığın, kontrol odağının ve esenliğin bireylerin sürdürülebilir kariyerlerinde farklı şekillerde etkileyebileceği gözlenmektedir. COR teorisinden yola çıkarak farklı konfigürasyonlarda yer alan katılımcıların bu kaynakları elde ettiyse kaybını önlemek, kaynak kaybı yaşadıysa telafi etmek veya kendi çıkarları için yeni benzer kaynaklar elde etmesi (Hobfoll, 1989, 2001; Hobfoll vd., 2018) sürdürülebilir kariyerleri adına önemlidir. Dikkat edileceği üzere tüm konfigürasyonlarda yüksek önemli olarak değerlendirilen bağlamsal kaynak ya da yüksek düzeyde hissedilen bireysel kaynak mutlaka yer alacak diye bir durum gözlenmemektedir. Bunun yanı sıra herhangi bir ya da birden fazla kaynağa sahip bireyler diğerlerinin yokluğunda ya da azlığında dahi kariyerlerini sürdürebilmeleri olasıdır. Bu da farklı kaynakların bireyler üzerinde farklı etkileri olacağı ve bu anlamda tek bir çerçevede ele alınabilecek bir kariyer planlaması ya da kariyer anlayışı olamayacağını ortaya koymaktadır.

Çalışmada ele alınan COR teorisi, bireylerin sınırlı kaynaklara sahip olduğunu ve bu kaynakları refahlarını en üst düzeye çıkaracak ve stresi en aza indirecek şekilde tahsis ettiklerini öne sürmektedir (Hobfoll, 1989). Sürdürülebilir kariyer bağlamında, çalışanların mutluluk, sağlık, esenlik, boş zaman ve kontrol odaklı kaynaklar gibi bireysel kaynakları, kariyer seçimlerini, işe bağlılıklarını ve sürdürülebilir iş davranışlarını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Boş zaman, Türkiye'de çalışanların sürdürülebilir kariyerlerine katkıda bulunan

önemli bir bireysel kaynaktır. Hobiler, sosyalleşme ve fiziksel egzersiz gibi boş zaman aktiviteleri stresi azaltabilir, yaratıcılığı artırabilir ve genel refahı iyileştirebilir (Kelly vd., 2020). Ancak Türkiye’de uzun çalışma saatleri ve kısıtlı tatil süreleri nedeniyle çalışanların boş zamanları sınırlıdır. Örgütler, esnek çalışma düzenlemelerini benimseyerek, sosyal faaliyetler için fırsatlar sunarak ve sağlıklı bir iş-yaşam dengesini teşvik ederek çalışanların boş zamanlarını değerlendirmelerini destekleyebilir. Mutluluk, Türkiye’de bir çalışanın sürdürülebilir kariyerini etkileyen önemli bir bireysel kaynaktır. Mutlu çalışanlar daha yüksek iş tatminine, daha iyi ruh sağlığına ve daha yüksek iş bağlılığına sahip olma eğilimindedir; bu da daha iyi iş performansı ve kariyer başarısına yol açabilir (Van der Heijden & De Vos, 2015). Türkiye’de çalışanlar arasındaki mutluluk düzeyi, düşük maaşlar, uzun çalışma saatleri ve iş güvensizliği gibi çeşitli faktörler nedeniyle nispeten düşüktür. Ancak örgütler destekleyici çalışma ortamları, esnek çalışma düzenlemeleri ve kişisel ve mesleki gelişim fırsatları sunarak çalışanların mutluluğunu teşvik edebilir. Çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlığı, Türkiye’de sürdürülebilir kariyerleri etkileyen bir diğer kritik bireysel kaynaktır. Sağlık sorunları devamsızlığa, işe bağlılığın azalmasına ve iş performansının düşmesine neden olabilir (Khamisa vd., 2016). Türkiye’de çalışanlar, işle ilgili stres, mesleki tehlikeler ve sağlık hizmetlerine yetersiz erişim gibi sağlıkla ilgili çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Sürdürülebilir kariyerleri teşvik etmek için Türkiye’deki örgütler, çalışanlarının fiziksel ve ruhsal sağlık ihtiyaçlarını ele alan sağlık ve zindelik programlarını benimseyebilir. Kontrol odaklı kaynaklar, bireyin çalışma ortamı, görevleri ve kariyer gelişimi üzerindeki kontrol ve özerklik duygusunu ifade eder. İşlerinin kontrolünün kendilerinde olduğunu hisseden çalışanlar daha bağlı, üretken ve işlerinden memnun olma eğilimindedir; bu da sürdürülebilir kariyerlere katkıda bulunabilir (Kim & Lee, 2018). Türkiye’de çalışanlar, sınırlı kariyer gelişim fırsatları ve işleri üzerinde özerklik eksikliği de dahil olmak üzere, kontrol odaklı kaynaklar açısından çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Sürdürülebilir kariyerleri teşvik etmek için Türkiye’deki örgütler çalışanlarına açık kariyer gelişim yolları, beceri geliştirme fırsatları ve işleri üzerinde daha fazla özerklik sağlayabilir. Esenlik, bireyin kişisel ve mesleki yaşamı da dahil olmak üzere genel mutluluk ve yaşam memnuniyeti duygusunu ifade eder (Di Fabio, 2017; Diener vd., 2018). Türkiye’de çalışanların esenliği, iş güvencesizliği, düşük ücretler ve iş-yaşam dengesi eksikliği gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Örgütler esnek çalışma düzenlemelerini benimseyerek, kişisel gelişim ve büyüme için fırsatlar sunarak ve iş-yaşam dengesini teşvik ederek çalışanların esenliğini artırabilir.

Sonuç olarak boş zaman, mutluluk, sağlık, kontrol odaklı ve esenlik kaynakları da dahil olmak üzere çalışanların bireysel kaynakları, Türkiye'de sürdürülebilir kariyerlerin şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Örgütler bu kaynakları teşvik ederek çalışan bağlılığını, üretkenliğini ve refahını artıran destekleyici çalışma ortamları yaratabilir ve nihayetinde sürdürülebilir kariyerlere katkıda bulunabilir.

Kaynakların korunması teorisine göre aile ve arkadaşlar gibi bağlamsal kaynaklar da bireyin sürdürülebilir kariyerini şekillendirmede önemli bir rol oynayabilir. Bu kaynaklar, bireyin ailesi, arkadaşları ve meslektaşları da dâhil olmak üzere kişisel ağından aldığı sosyal desteği ifade etmektedir (Greenhaus & Powell, 2012; Hirschi vd., 2020). Aile ve arkadaşlardan gelen duygusal destek, Türkiye'de bir çalışanın sürdürülebilir kariyeri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilir. Bu tür bir destek, çalışanların işle ilgili stresle başa çıkmalarına, iş-yaşam dengesini korumalarına ve motivasyonlarını korumalarına yardımcı olabilir (Budhiraja vd., 2022). Çalışanların genellikle işle ilgili yüksek düzeyde stres ve uzun çalışma saatleriyle karşı karşıya kaldığı Türkiye'de, aile ve arkadaşlardan gelen duygusal destek, iş ve özel yaşamlarını yönetmelerine yardımcı olabilir ve sonuçta sürdürülebilir kariyerlere yol açabilir. Aile ve arkadaşlardan gelen maddi destek de bir çalışanın Türkiye'deki sürdürülebilir kariyerini etkileyebilir. Finansal destek, çalışanların eğitim kurslarına katılmak veya ileri eğitim almak gibi eğitim ve kariyer gelişimi fırsatlarını takip etmelerine yardımcı olabilir. Kariyer geliştirme fırsatlarına erişimin sınırlı olabildiği Türkiye'de, aile ve arkadaşlardan gelen maddi destek, çalışanların kariyerlerini ilerletmelerini sağlayarak sürdürülebilir kariyer yollarına öncülük edebilir. Aile ve arkadaşlar, çalışanlara profesyonel ilişkiler kurmalarına ve kariyerlerini ilerletmelerine yardımcı olabilecek değerli ağ fırsatları da sağlayabilir (De Vos vd., 2016; Ryan & Deci, 2000). Kişisel bağlantıların ve ilişkilerin son derece değerli olduğu Türkiye'de, aile ve arkadaşlar çalışanlara iş fırsatlarına ve mesleki gelişim kaynaklarına erişim sağlayabilir ve sonuçta sürdürülebilir kariyerlere yol açabilir. Aile ve arkadaşlar, sürdürülebilir kariyer için kritik bir faktör olan çalışanın psikolojik refahını da etkileyebilir. Aile ve arkadaşlardan alınan sosyal destek, çalışanların kendilerini değerli, saygın ve bağlı hissetmelerine yardımcı olarak daha yüksek iş tatmini, işe bağlılık ve kariyer başarısına yol açabilir (De Vos vd., 2016; Shulga & Busser, 2019). Sosyal ilişkilere büyük değer verilen Türkiye'de aile ve arkadaşlar, çalışanların psikolojik refahını desteklemede önemli bir rol oynayabilir ve nihayetinde sürdürülebilir kariyerlere katkıda bulunabilir. Aile ve arkadaşlar duygusal destek, finansal destek, ağ kurma fırsatları, iş-yaşam dengesi ve psikolojik sermaye sağlayarak Türkiye'de bir çalışanın sürdürülebilir kariyerini etkileyebilir. Örgütler, esnek çalışma düzenlemelerini

benimseyerek, sosyal faaliyetler için fırsatlar sunarak ve iş-yaşam dengesini teşvik ederek çalışanlarının sosyal ağlarını destekleyebilir. Örgütler, çalışanların sosyal kaynaklarını destekleyerek çalışan bağlılığını, üretkenliğini ve refahını teşvik eden destekleyici bir çalışma ortamı yaratabilir ve nihayetinde sürdürülebilir kariyerlere katkıda bulunabilirler.

Özetle bu çalışma, kaynakların korunması teorisi hem bireysel hem de bağlamsal kaynaklarla bir çalışanın Türkiye'deki sürdürülebilir kariyerini önemli ölçüde etkileyebileceğini öne sürmektedir. Boş zaman, mutluluk, sağlık, kontrol odağı ve esenlik gibi bireysel kaynaklar, çalışanların etkili ve verimli bir şekilde performans göstermelerinde önemli bir rol oynarken, aile ve arkadaşlar gibi bağlamsal kaynaklar, çalışanlara iş-yaşam dengesini korumaları, kariyer fırsatlarını takip etmeleri ve psikolojik refahlarını sürdürmeleri için gerekli destek ve kaynakları sağlamaktadır. Örgütler hem bireysel hem de bağlamsal kaynakları tanıyıp destekleyerek sürdürülebilir kariyerleri teşvik eden bir çalışma ortamı yaratabilir ve bu da daha yüksek çalışan bağlılığı, üretkenlik ve genel kurumsal başarıya yol açabilir.

Genel olarak, sürdürülebilir kariyer adına ampirik araştırma uygun şekilde geniş bir bakış açısı gerektirecektir, ancak De Vos vd. (2020)'nin önerdiği üzere her bileşenini tek bir araştırmaya dahil etmekten kaçınmak uygun olacaktır. Bununla birlikte, sürdürülebilir kariyerler üzerine yapılacak ampirik araştırmalar, odağını herhangi bir bağlamdan soyutlanmış bireyle sınırlandırarak incelenen değişkenleri veya ilişkileri aşırı basitleştirme eğiliminin üstesinden gelme potansiyeline sahip olmalıdır. Hiçbir akademik çalışmanın sürdürülebilir kariyerle ilgili tüm faktörleri araştırması makul olarak beklenemez. Bu nokta da çalışmanın sınırlılığı olarak değerlendirilebilir.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Çatışma Beyanı:** Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---



## KAYNAKÇA

- Araki, S. (2023). Life satisfaction, skills diffusion, and the Japan Paradox: Toward multidisciplinary research on the skills trap. *International Journal of Comparative Sociology*, 64 (3), 278–299.
- Aşkun, V., Çizel, R., & Çizel, B. (2021). Complex relationship of countries' innovation level with social capital, economic value perception and political culture: fsQCA. *Eskişehir Osmangazi University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 16 (2), 317-340.
- Aşkun, V. & Erkoyuncu, M. (2023). Toplumsal cinsiyet algısı ve demografik farklılıkların esenlik üzerindeki karmaşık etkisi: Türkiye örneği. *Eskişehir Osmangazi University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 18 (3), 834-855.
- Avey, J., Newman, A., & Herbert, K. (2022). Fostering employees' resilience and psychological well-being through an app-based resilience intervention. *Personnel Review*, ahead-of-print (ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/PR-08-2021-0612>
- Barthauer, L., Kaucher, P., Spurk, D., & Kauffeld, S. (2020). Burnout and career (un)sustainability: Looking into the Blackbox of burnout triggered career turnover intentions. *Journal of Vocational Behavior*, 117 (103334), 1-15.
- Bozionelos, N., Lin, C. H., & Lee, K. Y. (2020). Enhancing the sustainability of employees' careers through training: The roles of career actors' openness and of supervisor support. *Journal of Vocational Behavior*, 117 (103333), 1-16.
- Budhiraja, S., Varkkey, B., & McKenna, S. (2022). Work–life balance indicators and talent management approach: A qualitative investigation of Indian luxury hotels. *Employee Relations*, ahead-of-p.
- Çizel, R., Aşkun, V., & Çizel, B. (2022). Sosyal bilim araştırmalarında bulanık küme nitel karşılaştırmalı analiz yönteminin kullanımı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42 (2), 549-588.
- Çizel, R. & Aşkun, V. (2023). Psikolojik sermayenin incelemesi ve sentezi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 13, 91-122.
- De Vos, A., Dujardin, J. M., Gielens, T., & Meyers, C. (2016). Developing sustainable careers across the lifespan: European social fund network on career and AGE (age, generations, experience). İçinde *Developing Sustainable Careers Across the Lifespan: European Social Fund Network on 'Career and AGE (Age, Generations, Experience)*.
- De Vos, A., & Van der Heijden, B. I. (2017). Current thinking on contemporary careers: The key roles of sustainable HRM and sustainability of careers. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 28, 41-50.
- De Vos, A., Van der Heijden, B. I. J. M., & Akkermans, J. (2020). Sustainable careers: Towards a conceptual model. *Journal of Vocational Behavior*, 117 (103196), 1-13.
- Di Fabio, A. (2017). The psychology of sustainability and sustainable development for well-being in organizations. *Frontiers in Psychology*, 8 (1534), 1-7.
- Diener, E., Oishi, S., & Tay, L. (2018). Advances in subjective well-being research. *Nature Human Behaviour* 2018, 2 (4), 253-260.

- Fiss, P. C. (2011). Building better causal theories: A fuzzy set approach to typologies in organization research. *Academy of Management Journal*, 54 (2), 393-420.
- Greckhamer, T., Furnari, S., Fiss, P. C., & Aguilera, R. V. (2018). Studying configurations with qualitative comparative analysis: Best practices in strategy and organization research. *Strategic Organization*, 16 (4), 482-495.
- Greenhaus, J. H., & Powell, G. N. (2012). The family-relatedness of work decisions: A framework and agenda for theory and research. *Journal of Vocational Behavior*, 80 (2), 246-255.
- Haerpfner, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., Lagos, M., Norris, P., Ponarin, E., & Puranen, B. (2020). *World values survey: Round seven - country-pooled datafile version 5.0*. JD Systems Institute & WWSA Secretariat.
- Halbesleben, J. R. B., Neveu, J.-P., & Westman, M. (2014). Getting to the “COR”: Understanding the role of resources in conservation of resources theory. *Journal of Management*, 40 (5), 1334-1364.
- Hall, D. T., Yip, J., & Doiron, K. (2018). Protean careers at work: Self-direction and values orientation in psychological success. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 5, 129-156.
- Hartman, B. W., Fuqua, D. R., & Jenkins, S. J. (1988). Multivariate generalizability analysis of three measures of career indecision. *Educational and Psychological Measurement*, 48 (1), 61-68.
- Helliwell, J. F., & Putnam, R. D. (2004). The social context of well-being. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 359, 1435–1446.
- Hirschi, A. (2009). Career adaptability development in adolescence: Multiple predictors and effect on sense of power and life satisfaction. *Journal of Vocational Behavior*, 74 (2), 145-155.
- Hirschi, A., Steiner, R., Burmeister, A., & Johnston, C. S. (2020). A whole-life perspective of sustainable careers: The nature and consequences of nonwork orientations. *Journal of Vocational Behavior*, 117 (103319), 1-16.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of Resources: A New Attempt at Conceptualizing Stress. *American Psychologist*, 44 (3), 513-524.
- Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology*, 50 (3), 337-421.
- Hobfoll, S. E., Halbesleben, J., Neveu, J.-P., & Westman, M. (2018). Dynamic Self-Regulation and Multiple-Goal Pursuit Dynamic system: A system in which the elements change over time. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 5, 103-128.
- Inglehart R., Welzel C. (2005). *Modernization, cultural change and democracy: The human development sequence*. New York: Cambridge University Press.
- Inglehart, R., Foa, R., Peterson, C., & Welzel, C. (2008). Development, freedom, and rising happiness: A global perspective (1981–2007). *Perspectives on Psychological Science*, 3 (4), 264–285.
- Kelly, C. M., Strauss, K., Arnold, J., & Stride, C. (2020). The relationship between leisure activities and psychological resources that support a sustainable career: The role of leisure seriousness and work-leisure similarity. *Journal of Vocational Behavior*, 117 (103340), 1-15.

- Khamisa, N., Peltzer, K., Ilic, D., & Oldenburg, B. (2016). Work related stress, burnout, job satisfaction and general health of nurses: A follow-up study. *International Journal of Nursing Practice*, 22 (6), 538-545
- Kim, N. R., & Lee, K. H. (2018). The effect of internal locus of control on career adaptability: The mediating role of career decision-making self-efficacy and occupational engagement. *Journal of Employment Counseling*, 55 (1), 2-15.
- Lavrinenko, O. (2023). WINGOs as conduits of world culture, their relationships with emancipative values, and women's political empowerment worldwide, 1981–2020. *International Journal of Comparative Sociology*, 0 (0). <https://doi.org/10.1177/00207152231188316>
- Ragin, C. C. (1987). *The comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative strategies*. University of California Press.
- Ragin, C. C. (2008). *Redesigning social inquiry: Fuzzy sets and beyond*. University of Chicago Press.
- Ragin, C. C. (2014). *The comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative strategies with a new introduction*. University of California Press.
- Ragin, C. C. (2018). *User's guide to fuzzy-set/qualitative comparative analysis 3.0*. Department of Sociology, University of California.
- Richardson, J., & McKenna, S. (2020). An exploration of career sustainability in and after professional sport. *Journal of Vocational Behavior*, 117 (103314), 1-14.
- Rihoux, B., & Ragin, C. C. (2008). *Configurational comparative methods: Qualitative comparative analysis (QCA) and related techniques*. Sage.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80 (1), 1-28.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55 (1), 68-78.
- Schneider, C. Q., & Wagemann, C. (2012). *Set-theoretic Methods for the Social Sciences: A Guide to Qualitative Comparative Analysis*. Cambridge University Press.
- Shulga, L. V., & Busser, J. A. (2019). Talent management meta review: A validity network schema approach. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31 (10), 3943-3969.
- Spurk, D., Hirschi, A., & Dries, N. (2019). Antecedents and outcomes of objective versus subjective career success: Competing perspectives and future directions. *Journal of Management*, 45 (1), 35-69.
- Straub, C., Vinkenburg, C. J., & van Kleef, M. (2020). Career customization: Putting an organizational practice to facilitate sustainable careers to the test. *Journal of Vocational Behavior*, 117 (103320), 1-16.
- Tordera, N., Peiró, J. M., Ayala, Y., Villajos, E., & Truxillo, D. (2020). The lagged influence of organizations' human resources practices on employees' career sustainability: The moderating role of age. *Journal of Vocational Behavior*, 120 (103444), 1-16.

Van der Heijden, B. I. J. M., & De Vos, A. (2015). Sustainable careers: Introductory chapter. İçinde *Handbook of Research on Sustainable Careers* (ss. 1-19). Edward Elgar.

Van der Heijden, B. IJ. M., De Vos, A., Akkermans, J., Spurk, D., Semeijn, J., Van der Velde, M., & Fugate, M. (2020). Sustainable careers across the lifespan: Moving the field forward. *Journal of Vocational Behavior*, 117 (103344), 1-9.

Wang, X. S., Armstrong, M. E. G., Cairns, B. J., Key, T. J., & Travis, R. C. (2011). Shift work and chronic disease: The epidemiological evidence. *Occupational Medicine*, 61 (2), 78-89.



ISSN: 2146-1740  
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,  
Doi: 10.54688/ayd.1243765

[Araştırma Makalesi/Research Article ]



## THE EFFECTS OF COVID-19 PANDEMIC ON FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS OF AUTOMOTIVE COMPANIES: A STUDY IN BIST

Sezin AÇIK TAŞAR<sup>1</sup>

### Abstract

#### **Article Info**

**Received:**  
28/01/2023

**Accepted:**  
17/08/2023

This study focused on exploring COVID-19 that would have an impact on the Turkish automotive companies' financial performance. For the 2012–2021 period, a research model was created using the paired samples test method with the data announced by six Turkish automotive companies in the BIST. The aim of this study is to determine whether the financial performances of automotive companies traded on BIST in Turkey were affected during and after the pandemic. According to the results of the study, it has been found that automobile companies grew their total assets during and after the pandemic, compared to pre-COVID-19 levels. It will be determined that the financial risks of companies operating on equity rather than debt are modest. Another result of the study was that COVID-19 had significantly affected BIST automotive companies' profit before tax to equity, earnings before interest and taxes to equity, and earnings before interest, taxes, depreciation, and amortization to equity ratios.



**Keywords:** Financial Performance, Covid-19, Automotive Companies, Financial Ratio

**Jel Codes:** C12, L62, M40.

<sup>1</sup> Assistant Professor, Beykoz University, ORCID: 0000-0002-0406-7734, [sezinaciktasar@beykoz.edu.tr](mailto:sezinaciktasar@beykoz.edu.tr)

**Cite:** Açık Taşar, S. (2023). The effects of COVID-19 pandemic on financial performance analysis of automotive companies: A study in BIST. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 555-575.

## **1. Introduction**

Today, companies must make prudent financial choices in order to survive in competitive marketplaces. Finance theory equips businesses with the knowledge and tools required to make prudent financial choices. Businesses may successfully allocate money, handle risks, manage capital structures, and forecast the future by implementing these principles. This, consequently, leads to enhanced profitability and long-term growth.

Finance theory has made major advances in understanding how capital markets work and how risky real and financial assets are valued. Tools derived from finance theory, particularly discounted cash-flow analysis, are widely used. Yet finance theory has had scant impact on strategic planning (Myers, 1984:126).

In the field of finance, decision makers in companies are presumed to choose opportunities which enhance the well-being of shareholders. As applied in concrete form this rule transforms into the admonition to maximize shareholder utility. To translate that broad goal into simple, easy to apply decision rules for managers is one of the tasks of finance theory (Racette, 1979:34). Therefore, finance theory is a branch of economics that studies how people, businesses, and governments make investments. It means applying basic economic concepts and mathematical techniques to comprehend and analyze numerous elements of finance, such as corporate finance, deciding on investments and valuation of assets.

As in all other sectors, in the automotive sector, starting from the theory of finance, automotive companies should be able to turn to the choices that will provide the most return to their businesses in risky situations. Since the automotive sector makes significant contributions to the country's economy, automotive company managers should analyze risky situations correctly based on the theory of finance. According to a report published in 2020, the automotive sector accounts for 5% of the world economy and generated 4.5 trillion USD in 2019 (Statista, 2020). However, the COVID-19 pandemic also drove the OECD economies into a deep economic crisis. International trade has declined significantly. Lockdown measures in spring 2020 forced many sectors to close down or operate at a fraction of their normal capacity (Klein et al., 2020). The automotive sector was one of the industries affected by the pandemic. For example, in Central and Eastern Europe, car sales have plunged by almost 32% in the first quarters of 2020 (ACEA, 2020; Klein et al., 2020). According to the OICA report, in 2020, global sales of passenger cars decreased by 16% to 54 million units compared to 2019, while this figure increased by 5% in 2021, increasing to 56 million units compared to 2020. Likewise,

global sales of commercial cars decreased by 9% in 2020 with 25 million units compared to 2019, and increased by 6% in 2021 with 26 million units sold compared to 2020 (OICA, 2021). This downward trend experienced around the world during the pandemic in the automotive sector is felt more in developing countries. In the OICA report, the number of vehicle sales in 2020 was compared with the number of vehicle sales in 2019. According to the results obtained from the report, a 23% decrease was observed in the number of vehicle sales in 2020 in India, a developing country, while a 30% decrease was observed in the number of vehicle sales in South Africa and a 21% decrease in the number of vehicle sales in Thailand (OICA, 2021). In Turkey, the automotive industry was also affected by the pandemic. According to the Ministry of Industry and Technology of the Republic of Turkey (2021), automotive companies finished 2020 13% lower in terms of automobile production amounts and 15% lower in terms of exports.

Another main crisis that poses a risk in the automotive industry is known as a chip shortage. The global chip shortage, which began in the first quarter of 2021, has delayed production of everything from smartphones and home appliances to driver-assistance systems. Major automakers, have already announced significant production cuts, decreasing revenue expectations for 2021 (Burkacky et al., 2021). Semiconductors, often known as chips, are essential components in the production of consumer electronics such as cellphones, cameras, and computers. They are required in automobiles for everything from entertainment systems to power steering. During the peak of the semiconductor scarcity, worldwide vehicle manufacturing fell by 26% in the first nine months of 2021 (JP Morgan, 2023). Therefore, an important crisis in the automotive industry was the chip crisis.

In the study, the automotive sector of a developing country such as Turkey is discussed. Because a few medium-sized developing countries, like South Africa, Thailand, and Turkey, are large and wealthy enough to support car assembly for their internal markets, as long as they can also export to their larger regions. Local automakers have an increasing opportunity to exploit the new, relatively open global supply base to become more competitive locally and globally (Biesebroeck & Sturgeon, 2010). In this study, the financial performances of the leading companies in the automotive industry in Turkey between 2012 and 2021 were analyzed using the ratio analysis method, and it was investigated whether the COVID-19 pandemic had an effect on the financial performance of the automotive companies.

## **2. Literature Review**

In this study, it was investigated how COVID-19, which turned into a major health crisis in the world and provided massive and global effects to sectors, affected the automotive sector

in Turkey, one of the world's 20 largest economies (IMF, 2022). In the literature summary section below, the problems and developments experienced by the automotive industry in different countries and in Turkey during the pandemic are included.

Kufelova and Rakova (2020) performed a study in order to understand whether the COVID-19 had an effect on the automotive industry in Slovakia and some selected countries or not. The authors tried to indicate that the pandemic had an impact on the decrease in car sales, which also affected the car production volumes in Slovakia, Germany, Britain, Russia, etc. with respect to the year before the COVID-19 pandemic. Some recommendations, such as tax cuts and university funding for teaching technology, were also made as potential solutions to the pandemic's negative consequences.

In a study made by Kapparashetty (2020), the impact of the COVID-19 pandemic was searched through industrial sectors in India. The study is informative on the negative results of the pandemic, such as a decrease in production due to workforce dislocation, supply chain disruption, and an increase in the unemployment rate.

Özdurak performed a study on the subject of automotive stock returns during COVID-19. In the study, the author indicated that despite the pandemic, the automotive industry continues to reverse the negative impact of the first period of the pandemic, with an increasing momentum both in sales and exports. In the study, it was found that after the tax increase, Tofaş percent shares increased by 1.63%, while Doğu Otomotiv shares decreased by 5.77%.

Hoelt conducted research on the automotive industry in 2021 by using agile methods in order to explore market opportunities during the COVID-19 crisis. According to his study, 18 semi-structured interviews with automobile industry manufacturer company managers were conducted and analyzed with the NVIVO program. In conclusion of the study, it was found that chosen companies' top management teams time allocation shifted from 10% to 60% on strategic issues in the pandemic with respect to the pre-COVID-19 period. Software development tools were also used to transform the way their businesses performed due to the pandemic.

Yalçın (2021) realized his study on the automotive sector by using panel data econometric methods during the COVID-19 pandemic. In his study, data from 22 EU countries was analyzed in order to examine the effects of the pandemic on the automotive industry. According to the results of the study, it was found that the pandemic has a negative impact on the automotive industry by reducing sales by 6.7%.



In their review study in 2021, Özçelik and Baran described the changes and effects experienced by the automotive industry during the COVID-19 process and what results these effects left in the sector after the pandemic. Automotive sector-oriented precautions during a global crisis such as a pandemic were also included in the study.

Demiraj et al. (2022) performed a study on the impact of working capital management in the automotive industry on the profitability of firms, which made a significant contribution to the GDP of the European continent before and during the COVID-19 pandemic. In the conclusion of the study, the results showed that the cash conversion cycle had a negative impact on return on assets (ROA), a positive relationship with accounts receivable (AR) days and inventory (INV) days, but a negative relationship with accounts payable (AP) days.

Kablan and Marşap (2022) made a study on the automotive industry in order to evaluate the financial performances during the COVID-19 pandemic. In the study, the authors used the COPRAS method to analyze the financial data of automotive companies in BIST between 2014 and 2020. The results of the study indicated that a greater part of the automobile companies in BIST did not follow the requirements of Industry 4.0 in their financial performances, and COVID-19 had a negative effect on the automotive companies' financial performances. Within the scope of the study, Ford was found to be the most financially successful business.

In the research article conducted by Şahin and Özkan in 2022, the financial success of the automotive sector in the COVID-19 process was measured. The study was carried out on the data of automotive companies traded in BIST between the years 2017 and 2022, and the Altman Z-Score (1968), Springate S-Score (1978), Taffler T-Score (1982), and Zmijewski X-Score (1984) methods were applied and the results were compared.

In their research papers, Zhurova and Moshkova (2022) investigated the effects of the COVID-19 pandemic on the Russian automotive industry. In the study designed on Russian automotive production and sales, the authors discussed the main problems of the industry and the effects of COVID-19 on the global and Russian automotive markets.

Çalış and Sakarya (2022) performed an automotive industry study by examining the financial performances of BIST automobile industry companies during the COVID-19 period (2020–2021) and before (2018–2019). In the study, the CRITIC-based CoCoSo method was used. The results taken from the study were that the most important criterion was the equity turnover ratio, and the least important criterion was the economic profitability ratio. Also realizing the impact of the pandemic period with respect to the pre-pandemic period, there was

no significant change noticed in the financial performance ratings of automobile companies. As a result of the analysis, Federal Mogul and Ford took the first two places in the financial performance ranking for all years.

When national and international studies on the automotive sector are examined in general, it is clear that much research has been conducted using various methods and factors. The purpose of this study is to determine how automotive sector companies dealt with the crisis during the COVID-19 pandemic period, taking into account the results before and after the pandemic, which companies managed the pandemic crisis well and increased their financial performance, and which companies experienced a financial decline. Given the pandemic's impact on research, few studies have been discovered that assess the financial performances of corporations in the automotive sector using up-to-date data. The work is expected to contribute to the literature in this regard.

### **3. Methodology**

#### **3.1 The Aim of the Study**

The aim of the study is to analyze the financial performance of automotive sector companies traded in BIST between 2012 and 2021 and determine whether COVID-19, which affected the whole world in 2020, has an impact on the financial performance of those companies.

The leading companies that are traded in BIST have been shown in Table 1.

Table 1.

*Leading Automotive Companies Traded in BIST*

<b>Name of The Company</b>	<b>BIST Code</b>
ANADOLU ISUZU OTOMOTİV SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	ASUZU
DOĞUŞ OTOMOTİV SERVİS VE TİCARET A.Ş.	DOAS
FORD OTOMOTİV SANAYİ A.Ş.	FROTO
KARSAN OTOMOTİV SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	KARSN
OTOKAR OTOMOTİV VE SAVUNMA SANAYİ A.Ş.	OTKAR
TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL FABRİKASI A.Ş.	TOASO

#### **3.2 The Method of the Study**

In line with the purpose of the study, liquidity ratios, financial leverage ratios, return on assets ratios, and return on equity ratios were calculated based on the data of the automotive companies traded in the BIST for the years 2012–2021 disclosed in the Public Disclosure Platform (KAP). The COVID-19 pandemic is the independent variable in the study. The dependent variables of the study are the liquidity ratios, financial leverage ratios, return on assets ratios, and return on equity ratios of automotive companies, which are shown in Table 2.

The method of the study is basic linear regression. According to the basic linear regression method, which allows to model the dependent variables and independent variables in a linear mathematical equation, the effects of the study on the COVID-19 pandemic (independent variable) and financial ratios (dependent variables) are defined by the linear function. Basic linear regression is as below:

$$p(X)=\beta_0+\beta_1X$$

X on the right side of this equation is the argument;  $\beta_1$  was the coefficient of the independent variable. In other words, a one-unit change in X affected the p(x) value (the dependent variable) by  $\beta_1$  (Şirin, 2016).

Table 2.  
*Financial Ratios Used in the Study*

<b>Financial Ratio</b>	<b>Formula</b>	
<b>Liquidity Ratios</b>	Current Ratio= Current Assets/ Current Liability	CA/CL
	Acid-test Ratio (Quick Ratio) =(Current Assets-Inventory)/ Current Liability	(CA-I)/ CL
<b>Financial Leverage Ratios</b>	Total Debt/ Total Asset	TD/TA
	Total Debt/ Shareholders' Equity	TD/SHEQ
<b>Return on Assets Ratios</b>	Profit before tax/ Total Asset	PBT/TA
	Earnings Before Interest and Taxes/ Total Asset	EBIT/TA
	Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization/ Total Asset	EBITDA/TA
<b>Return on Equity Ratios</b>	Profit before tax/ Shareholders' Equity	PBT/SHEQ
	Earnings Before Interest and Taxes/ Shareholders' Equity	EBIT/SHEQ
	Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization/ Shareholders' Equity	EBITDA/SHEQ

Moreover, in order to understand whether the COVID-19 has an effect on the financial performances of BIST automotive companies and to evaluate the level of differentiation, a “paired samples test” will be used since the data is parametric. The IBM SPSS Statistics 26 program was used to analyze the data mentioned.

Analyses were made to determine whether the changes in the current ratio, acid test ratio (quick ratio), operating profits, financial leverage, and profitability ratios are significant or not. In order to test the significance level of these expected changes, the following hypotheses were formed:

**H<sub>1</sub>:** The COVID-19 pandemic significantly affects liquidity ratios of automotive companies.

**H<sub>2</sub>:** The COVID-19 pandemic significantly affects financial leverage ratios of automotive companies.

**H<sub>3</sub>:** The COVID-19 pandemic significantly affects return on assets ratios of automotive companies.

**H<sub>4</sub>:** The COVID-19 pandemic significantly affects return on equity ratios of automotive companies.

## 4. Data Analysis

### 4.1 Liquidity Ratios

In Table 3 below, the liquidity ratios of the selected automobile companies traded on BIST are shown. The pre-pandemic period represents the average of 2012–2019 results.

Table 3.

*Liquidity Ratios of the Automobile Companies Used in the Study*

Liquidity Ratios	Company	Pre-pandemic Average	2020	2021	Pre-pandemic/2020	2020/2021
Current Ratio CA/CL	Anadolu Isuzu	1.6309	1.1151	1.3429	-32%	20%
	Doğuş	0.9588	1.0302	1.2942	7%	26%
	Ford	1.1219	1.4105	1.5789	26%	12%
	Karsan	1.2430	1.3987	0.9008	13%	-36%
	Otokar	1.4528	1.4946	1.3885	3%	-7%
	Tofaş	1.1986	1.1802	1.1753	-2%	0%
Quick Ratio (CA-I)/ CL	Anadolu Isuzu	1.0062	0.7361	1.0428	-27%	42%
	Doğuş	0.5285	0.4141	0.9070	-22%	119%
	Ford	0.8702	1.2143	1.3254	40%	9%
	Karsan	0.9433	1.2378	0.7538	31%	-39%
	Otokar	0.9214	0.8666	0.8884	-6%	3%
	Tofaş	1.0518	1.0401	1.0024	-1%	-4%

According to Table 3, the current ratio and quick ratio of selected automotive companies traded in BIST between 2012 and 2021 were calculated. In order to make a comparison between the pandemic period and the pre-pandemic period, the average of the results between 2012 and 2019 was calculated. Next, pre-pandemic period results were compared with 2020 results. The pandemic period results (2020 results) were also compared with 2021 results in order to understand if the effects of the pandemic were recovered or not.

Due to the current ratio results of the companies in Table 3, Anadolu Isuzu experienced the most significant decrease with 32% among other companies in the pre-pandemic and 2020 comparisons. The reasons for this decline are Anadolu Isuzu's 67% increase in short term bank

loans and 116% increase in short term accounts payables in 2020 compared to the pre-pandemic average. However, when the results of “2020/2021” were analyzed, Anadolu Isuzu increased its current ratio by 20%. Another important change occurred in the current ratio results for Ford. Although its competitors in the sector decreased or slightly increased their current ratios during the pandemic period, Ford achieved the highest increase compared to its competitors with an increase of 26%. Karsan experienced one of the most striking changes after the pandemic. When the “2020/2021” results were analyzed, it was observed that Karsan's current ratio had decreased by 36%. The reason for this decrease is that Karsan's short term bank loans increased by 113% in 2021 compared to 2020.

When the quick ratio results were analyzed in Table 3, Anadolu Isuzu again experienced a 27% decrease. Because the decrease in quick ratio was less than the decrease in current ratio for Anadolu Isuzu in “pre-pandemic/2020” results, it was interpreted as the increase in inventory of 43% being less than the increase in total current assets of 66%. Since inventory is not included in the quick ratio, the decrease rate for Anadolu Isuzu in the quick ratio was less than the decrease rate in the current ratio. However, when Doğu's quick ratio results were analyzed, a decrease of 22% was observed in “pre-pandemic/2020” results, although the company had a 7% increase in current ratio results for the same period. It means that the increase in Doğu's inventory exceeded the increase in its other current assets during the “pre-pandemic/2020” results. Other companies that draw attention in their quick ratio results were Ford, with a 40% increase in “pre-pandemic/2020” results, and Karsan, with a 39% decrease in the “2020/2021” results.

#### **4.2 Financial Leverage Ratios**

The ratios are also called “debt ratios” and “debt-to-equity ratios” because they measure the companies' ability to meet their long-term (one year and longer) debt obligations (Carlson, 2022). In other words, financial leverage ratios provide financial table users with information on how much the company's total assets depend on its creditors and shareholders. In Table 4 below, the financial leverage ratios of the selected automobile companies traded in BIST are shown. The pre-pandemic period represents the average of 2012–2019 results.

Table 4.  
*Financial Leverage Ratios of the Automobile Companies Used in the Study*

<b>Financial Leverage Ratios</b>	<b>Company</b>	<b>Pre-pandemic Average</b>	<b>2020</b>	<b>2021</b>	<b>Pre-pandemic/2020</b>	<b>2020/2021</b>
Debt Ratio	<b>Anadolu Isuzu</b>	0.5963	0.7019	0.6140	18%	-13%
TD/TA	<b>Doğu</b>	0.6505	0.6774	0.5527	4%	-18%

	<b>Ford</b>	0.6532	0.7107	0.7628	9%	7%
	<b>Karsan</b>	0.7745	0.7320	0.7341	-5%	0%
	<b>Otokar</b>	0.8166	0.7676	0.7501	-6%	-2%
	<b>Tofaş</b>	0.7040	0.7706	0.7553	9%	-2%
	<b>Anadolu Isuzu</b>	1.5694	2.3546	1.5909	50%	-32%
	<b>Doğuş</b>	2.1133	2.1002	1.2354	-1%	-41%
Debt to Equity Ratio TD/ SHEQ	<b>Ford</b>	1.9347	2.4568	3.2167	27%	31%
	<b>Karsan</b>	3.8851	2.7312	2.7602	-30%	1%
	<b>Otokar</b>	4.6834	3.3026	3.0023	-29%	-9%
	<b>Tofaş</b>	2.4253	3.3583	3.0870	38%	-8%

According to Table 4, the debt ratio and debt to equity ratio of Anadolu Isuzu during the “pre-pandemic/2020” period increased by 18% and 50%, respectively. It can be interpreted that either the total assets of Anadolu Isuzu depended more on its shareholders than its creditors, or this change was caused by the restriction in the money supply. When the results of Tofaş were analyzed, like those of Anadolu Isuzu, a 38% increase in debt ratios and a 9% increase in debt-to-equity ratios were observed during the “pre-pandemic/2020” process. It is possible to say that Tofaş also restructured its debts through its shareholders at the same time.

However, other noteworthy financial leverage ratios during “pre-pandemic/2020” are shown in Table 4. These are the results of Karsan and Otokar. Since Karsan and Otokar's debt-to-equity ratios decreased by 30% and 29%, respectively, and their debt ratios decreased by 5% and 6%, respectively, during the “pre-pandemic/2020” period, it can be interpreted that companies associate their assets more with creditors.

When the “2020/2021” results are analyzed, it is understood that the debt-to-equity ratios of Anadolu Isuzu and Doğuş, which decreased by 32% and 41%, decreased more than the debt-to-equity ratios, which decreased by 13% and 18%, respectively. The reason for this was that Anadolu Isuzu's equity has increased by 142% and Doğuş's equity has increased by 90% in 2021 compared to the previous year.

### **4.3 Return on Assets Ratios**

Return on assets (ROA) is one of the most popular and useful of the financial ratios. ROA has been used in industry since 1919 with the aim of failure prediction studies and the investigation of a company's financial position, performance, and future prospects (Jewell and Mankin, 2011:81).

In Table 5 below, the return on assets ratios of the selected automobile companies traded in BIST are shown. The pre-pandemic period represents the average of 2012–2019 results.

Table 5.

*Return on Assets Ratios of the Automobile Companies Used in the Study*

Return on Assets Ratios	Company	Pre-pandemic Average	2020	2021	Pre-pandemic/2020	2020/ 2021
PBT/TA	Anadolu Isuzu	0.0285	0.0003	0.0563	-99%	20324%
	Doğuş	0.0738	0.1809	0.3043	145%	68%
	Ford	0.1066	0.1687	0.2030	58%	20%
	Karsan	-0.0420	0.0208	0.0143	150%	-31%
	Otokar	0.0683	0.1442	0.1510	111%	5%
	Tofaş	0.0826	0.0940	0.1496	14%	59%
EBIT/TA	Anadolu Isuzu	0.0531	0.0274	0.0762	-48%	179%
	Doğuş	0.1309	0.2303	0.3576	76%	55%
	Ford	0.1113	0.1769	0.2086	59%	18%
	Karsan	0.0057	0.0619	0.0572	989%	-8%
	Otokar	0.1059	0.1720	0.1816	62%	6%
	Tofaş	0.0887	0.0994	0.1544	12%	55%
EBITDA/ TA	Anadolu Isuzu	0.0757	0.0502	0.0913	-34%	82%
	Doğuş	0.1463	0.2487	0.3762	70%	51%
	Ford	0.1526	0.2146	0.2332	41%	9%
	Karsan	0.0331	0.0864	0.0770	161%	-11%
	Otokar	0.1359	0.1943	0.1992	43%	2%
	Tofaş	0.1392	0.1383	0.2055	-1%	49%

According to the “profit before tax/total assets” results shown in Table 5, during the “pre-pandemic/2020” period, Karsan and Doğuş experienced a 150% and 145% increase, respectively. The gross profit of Doğuş increased by 134%; however, although the gross profit of Karsan in 2020 increased by 219% with respect to the average of the pre-pandemic period, some periods of Karsan were closed with a net loss between 2012 and 2019, thus the ratio was seen as negative. It was corrected since the ratio was increased from a negative to a positive. Analyzing the “2020 to 2021” results, the incredible change in Anadolu Isuzu's PBT/TA ratio stood out. The reason for this change of 20314% was that Anadolu Isuzu's pre-tax net profit increased by 38086% in 2021. This increase was associated with a 124% increase in gross profit.

When the EBIT/TA results in Table 4 were examined, Karsan's EBIT results during the pandemic period increased by 989% compared to the average of the pre-pandemic period. This result is consistent with the PBT/TA result in the same table. While calculating the EBIT, an interest expense of 111,659 thousand TL was also added, which caused the EBIT/TA ratio to be higher than the PBT/TA ratio.

EBITDA/TA results in the same table were also evaluated. It was observed that most automotive companies in the table experienced a smaller increase compared to the increase in the EBIT/TA ratio. This was because EBIT results, which were negative between 2012 and

2019, either became positive or their negative value decreased when depreciation and amortization were added.

It has been observed that automotive companies have increased their total assets during and after the pandemic compared to pre-COVID-19, and especially the current assets within the company. Firms that want to increase their return on assets are expected to work with higher total assets. Although the asset sizes of all automotive companies increased during and after the pandemic, it was concluded that the pandemic did not have a significant effect on their companies under the H<sub>3</sub> hypothesis. On the other hand, it has been determined that before the pandemic, the total assets of automotive companies consisted of around 10%–20% current assets, but after the pandemic, this ratio increased to 50%–70% (Karsan 40%). As a result, it can be interpreted that automotive companies have transformed their assets into cash in less than a year, despite the risks and uncertainties brought by the pandemic.

#### 4.4 Return on Equity Ratios

Return on equity (ROE) measures how well a company generates profits for its owners. It is defined as the business' net income relative to the value of its shareholders' equity (Henricks, 2022). In Table 6 below, the return on equity ratios of the selected automobile companies traded in BIST are shown. The pre-pandemic period represents the average of 2012–2019 results.

Table 6.  
*Return on Equity Ratios of the Automobile Companies Used in the Study*

Return on Equity Ratios	Company	Pre-pandemic Average	2020	2021	Pre-pandemic/2020	2020/2021
PBT/ SHEQ	Anadolu Isuzu	0.0298	0.0009	0.1459	-97%	15675%
	Doğuş	0.1987	0.5609	0.6803	182%	21%
	Ford	0.3165	0.5832	0.8560	84%	47%
	Karsan	-0.2044	0.0777	0.0539	138%	-31%
	Otokar	0.3614	0.6206	0.6044	72%	-3%
	Tofaş	0.2800	0.4097	0.6115	46%	49%
EBIT/ SHEQ	Anadolu Isuzu	0.0958	0.0918	0.1975	-4%	115%
	Doğuş	0.3950	0.7140	0.7993	81%	12%
	Ford	0.3302	0.6116	0.8795	85%	44%
	Karsan	0.0297	0.2310	0.2151	679%	-7%
	Otokar	0.5788	0.7401	0.7268	28%	-2%
	Tofaş	0.3008	0.4330	0.6310	44%	46%
EBITDA/ SHEQ	Anadolu Isuzu	0.1546	0.1682	0.2364	9%	41%
	Doğuş	0.4450	0.7710	0.8410	73%	9%
	Ford	0.4529	0.7417	0.9834	64%	33%
	Karsan	0.1605	0.3224	0.2895	101%	-10%
	Otokar	0.7489	0.8361	0.7971	12%	-5%
	Tofaş	0.4717	0.6028	0.8398	28%	39%



According to Table 6, the most noteworthy changes in PBT/SHEQ results in the “pre-pandemic/2020” period were at Anadolu Isuzu (97% decrease) and Doğuş (182% increase). The positive change in Doğuş can be explained by the fact that while the average profit before tax was 244 million TL in 2012–2019, it increased to 1288 million TL in 2020. Moreover, the negative change at Anadolu Isuzu can be explained by the fact that while the average profit before tax was 5838 thousand TL in 2012–2019, it decreased to 532 thousand TL in 2020. In the “2020 to 2021” changes, the company that experienced an extraordinary change was Anadolu Isuzu. Despite the 97% decrease experienced during the pandemic process, the 15675% increase after the pandemic was extremely remarkable. This incredible ratio was parallel to the PBT/TA ratio of Anadolu Isuzu. Since the profit before tax was 203 million TL in 2021, it created this remarkable ratio.

The most striking change from the EBIT/SHEQ results in Table 6 was the 679% increase that Karsan experienced during the pandemic period compared to the pre-pandemic average results. However, it experienced a 7% decrease in 2021 compared to 2020. The reason for this is that the company's average EBIT was 26 million TL before the pandemic, while it was 168 million TL in 2020 and 214 million TL in 2021. Although the company's EBIT results in 2021 showed an increase of 27% compared to the previous year, the SHEQ change of the same year caused a decrease in the ration as there was an increase of 36%.

The EBITDA to SHEQ result of Karsan was also remarkable among the companies examined in the “pre-pandemic/2020” period. The reason, again, was in parallel with the results of EBITDA to TA. Ford, Doğuş and Tofaş companies, on the other hand, experienced an increase in both EBIT to SHEQ and EBITDA to SHEQ results in the years examined.

The fact that the ratio of equity to total liabilities is higher than that of debts and has an effect on the return on equity means that automotive companies should work with high capital. For this reason, a high ratio indicates that businesses operate more on equity. Accordingly, it will be concluded that the financial risks of companies working with equity rather than debts will be low. Considering this result, while before the pandemic, Anadolu Isuzu and Ford companies' ratio of equity to liabilities was more than 50%, this ratio decreased to 20%–30% in all companies with the pandemic. In 2021, Doğuş and Anadolu Isuzu increased the share of equity in liabilities to 40%–45%, while the ratio of other automotive companies remained around 20%–30%. Based on this, it can be said that the financial risk of Doğuş and Isuzu is lower than that of other automotive companies.

#### 4.5 Normality Test

A normality test was also performed in the study in order to understand whether or not the study's data were normally distributed. The normality test on the financial ratios for the pre-pandemic period, during the pandemic, and after the pandemic was done using the Shapiro-Wilk test tool with a significance level of 5% (0.05). If the value of sig. is greater than 0.05, the data is normally distributed, while a value of sig. less than 0.05 means that the data is not normally distributed (Rahmah & Novianty, 2021:218).

Also, a kurtosis value between +1.0 and -1.0 is considered excellent for most psychometric purposes, but a value between +2.0 and -2.0 is in many cases also acceptable, depending on the particular application (George and Mallery, 2012). In Table 7, the normality test results were shown.

Table 7.  
*Normality Test Results of the Study*

	Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.
Liquidity Ratios	0.921	6	0.576
Financial Leverage Ratios	0.876	6	0.346
Return on Assets Ratios	0.912	6	0.507
Return on Equity Ratios	0.877	6	0.332

According to the results obtained in Table 7, since  $p > 0.05$  in all results except debt ratio 2021, it was understood that the results were parametric. The skewness value for the debt ratio in 2021 was -1.1 and 0.8, and the kurtosis value was -0.7 and 1.7. Since these values were between the +2.0 and -2.0 values accepted as the threshold value for normality by George and Mallery, it was understood that this ratio was also normally distributed and parametric tests should be applied.

#### 4.6 Paired Samples Test

In the study, the paired samples test, which is one of the parametric tests, was also applied in order to analyze whether COVID-19 had an effect on the financial performances of automotive companies. In Table 8, the results were shown.

Table 8.  
*Paired Samples Test Results of the Study*

		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	t	df	Sig. (2-tailed)
Pair 1	Current Ratio Prepandemic – Current Ratio 2020	-0.004	0.276	0.113	-0.034	5	0.974
Pair 2	Current Ratio 2020 – Current Ratio 2021	-0.009	0.286	0.117	-0.073	5	0.944

Pair 3	Quick Ratio Prepandemic – Quick Ratio 2020	-0.031	0.240	0.098	-0.319	5	0.763
Pair 4	Quick Ratio 2020 – Quick Ratio 2021	-0.068	0.334	0.136	-0.502	5	0.637
Pair 5	Debt Ratio Prepandemic – Debt Ratio 2020	-0.028	0.062	0.025	-1.085	5	0.327
Pair 6	Debt Ratio 2020 – Debt Ratio 2021	0.032	0.064	0.026	1.221	5	0.277
Pair 7	Debt to Equity Prepandemic – Debt to Equity 2020	0.051	0.998	0.408	0.126	5	0.905
Pair 8	Debt to Equity 2020 – Debt to Equity 2021	0.235	0.590	0.241	0.976	5	0.374
Pair 9	Pbt/ TA Prepandemic – Pbt/TA 2020	-0.049	0.049	0.020	-2.443	5	0.058
Pair 10	Pbt/TA 2020 – Pbt/TA 2021	-0.045	0.046	0.019	-2.390	5	0.062
Pair 11	EBIT/TA Prepandemic – EBIT/TA 2020	-0.045	0.045	0.018	-2.470	5	0.057
Pair 12	EBIT/TA 2020 – EBIT/TA 2021	-0.045	0.046	0.019	-2.353	5	0.065
Pair 13	EBITDA/TA Prepandemic – EBITDA/TA 2020	-0.042	0.047	0.019	-2.189	5	0.080
Pair 14	EBITDA/TA 2020 – EBITDA/TA 2021	-0.042	0.050	0.020	-2.040	5	0.097
Pair 15	Pbt/SHEQ Prepandemic – Pbt/SHEQ 2020	-0.212	0.140	0.057	-3.716	5	<b>0.014*</b>
Pair 16	Pbt/SHEQ 2020 – Pbt/SHEQ 2021	-0.117	0.118	0.048	-2.415	5	0.060
Pair 17	EBIT/SHEQ Prepandemic – EBIT/SHEQ 2020	-0.182	0.115	0.047	-3.862	5	<b>0.012*</b>
Pair 18	EBIT/SHEQ 2020 – EBIT/SHEQ 2021	-0.105	0.113	0.046	-2.262	5	0.073
Pair 19	EBITDA/SHEQ Prepandemic – EBITDA/SHEQ 2020	-0.168	0.119	0.049	-3.448	5	<b>0.018*</b>
Pair 20	EBITDA/SHEQ 2020 – EBITDA/SHEQ 2021	-0.091	0.124	0.051	-1.790	5	0.133

\*p<0.05

When Table 8 was examined, except for 3 of the 20 pairs, the rest of the sig. values were found to be greater than 0.05. This means that no significant relationship was found for 17 pairs. Based on this, H<sub>1</sub>, H<sub>2</sub> and H<sub>3</sub> in Table 9 created in the study were rejected. The table also indicated the accepted hypothesis, which was H<sub>4</sub>. Since the sig. values were below 0.05 in the profit before tax to equity, earnings before interest and taxes to equity, and earnings before interest, taxes, depreciation, and amortization to equity ratios, these hypotheses were accepted.

Although there was a significant difference in the comparison of the ROER hypotheses before and during the pandemic, no significant difference was found in the comparison of the same ratios in 2020 and 2021. In addition, another result obtained in the study was that no significant difference was detected in all ratio comparisons made between 2020 and 2021.

Table 9 shows the status of the hypotheses of the study.

Table 9.  
*Status of the Hypotheses*

<b>Hypotheses</b>	<b>Status</b>
<b>H<sub>1</sub></b> : The COVID-19 pandemic significantly affects liquidity ratios of automotive companies traded in the BIST.	Reject
<b>H<sub>2</sub></b> : The COVID-19 pandemic significantly affects financial leverage ratios of automotive companies traded in the BIST.	Reject
<b>H<sub>3</sub></b> : The COVID-19 pandemic significantly affects return on assets ratios of automotive companies traded in the BIST.	Reject
<b>H<sub>4</sub></b> : The COVID-19 pandemic significantly affects return on equity ratios of automotive companies traded in the BIST.	Accept

## **5. Conclusion and Recommendations**

In the study, the liquidity and financial leverage variables of the automotive sector companies in the BIST before and during the COVID-19 pandemic and the change in return on assets and return on equity ratios showing the financial performance of the company were measured. The aim of this study was to discover whether the financial performances of the leading companies in the automotive industry traded on BIST in Turkey were affected by the pandemic process or not. For this purpose, the liquidity ratios, financial leverage ratios, return on assets ratios, and return on equity ratios of six important automotive companies traded in BIST between 2012 and 2021 were calculated and analyzed in the study. In addition, the pre-pandemic and post-pandemic values of all calculated ratios were tested with the paired samples test, and the effect of COVID-19 was investigated. The study's method is basic linear regression. The effects of the study on the COVID-19 pandemic (independent variable) and financial ratios (dependent variables) are defined by the linear function.

According to the results obtained in the study, Anadolu Isuzu, and Karsan were the companies whose financial ratios changed the most when the pre-pandemic (2012-2019 average) and 2020 were compared.

Anadolu Isuzu's pre-pandemic liquidity ratios decreased more than those of the other companies examined compared to 2020. On the other hand, it was observed that the financial leverage ratios of the mentioned company also increased during the same period. According to this result, it can be said that the company borrowed more than the average of the years before the pandemic, and the risk of having difficulties paying its loans increased. Compared to other companies, the company's return on assets and return on equity ratios decreased more in the pre-pandemic and 2020 comparisons. These ratios give investors an idea of how effective the

company is at converting the money they need to invest into net income for the company. The higher the return on assets ratio, the more money the company makes with less investment. In addition, a constantly rising return on equity value indicates that the company is able to generate more profit with less equity in each period. The fact that these values of the company were decreasing can be interpreted negatively. On the other hand, Anadolu Isuzu made a positive impression on its investors with its financial performance after the pandemic by correcting all the ratios mentioned in the 2020–2021 comparison.

Karsan, on the other hand, was one of the companies that achieved the best results in pre-pandemic and pandemic comparisons. A noticeable increase was observed in the return on assets and return on equity ratios of the company compared to the pre-pandemic average. In the 2020–2021 comparison, although the company's net profit increased, a larger increase was observed in total assets and equity, which reflected a decrease in the return on assets and the return on equity ratios.

If the results in other companies were to be summarized, Ford can be defined as one of the most successful companies by achieving positive values in all ratios both in the pre-pandemic and 2020 comparison and in the 2020 and 2021 comparison. Tofaş experienced a decrease in liquidity ratios in both comparisons, but it achieved positive results in other ratios. Although Doğuş had negative results in the quick ratio of the pre-pandemic and 2020 comparison, it achieved positive results in other ratios in both the “pre-pandemic/2020” and “2020/2021” comparisons. Finally, Otokar also achieved negative results in liquidity ratios in both comparisons and return on equity ratios in the “2020/2021” comparison, while all other ratios were positive.

It has been found that automobile companies grew their total assets during and after the pandemic, particularly their present assets within the company, compared to pre-COVID-19 levels. Firms that aim to boost their return on assets should work with more total assets. Although the asset sizes of all automobile companies expanded during and after the epidemic, the H<sub>3</sub> hypothesis indicated that the pandemic had no meaningful influence on their companies. On the other hand, it has been discovered that prior to the pandemic, automotive companies' total assets comprised of 10%-20% current assets, but after the epidemic, this ratio climbed to 50%-70% (Karsan 40%). As a result, despite the risks and unpredictability posed by the pandemic, it can be concluded that automobile companies converted their assets into cash in less than a year.

Since the equity-to-total-liabilities ratio is higher than the debt-to-total-liabilities ratio and has an effect on the return on equity, automotive companies should invest significantly. Accordingly, a high ratio shows that companies rely heavily on equity. As a result, it will be determined that the financial risks of companies operating on equity rather than debt are modest. Taking this into account, although Anadolu Isuzu and Ford had equity-to-liabilities ratios of more above 50% prior to the epidemic, this ratio dropped to 20%-30% in all companies affected by the pandemic. Doğuş and Anadolu Isuzu improved their equity-to-liabilities ratio to 40%-45% in 2021, while the ratio of other automobile companies remained around 20%-30%. According to this, Doğuş and Anadolu Isuzu's financial risks are less than that of other automotive companies.

In the study, the paired samples test, which is one of the parametric tests, was also applied in order to analyze whether COVID-19 had an effect on the financial performances of automotive companies. Four main hypotheses and ten sub-hypotheses were formed in the study. One main hypothesis and its three sub-hypotheses were accepted and three main hypotheses and their seven sub-hypotheses were rejected. Accepted hypotheses were that the COVID-19 pandemic significantly affects profit before tax to shareholders' equity ratios, earnings before interest and taxes to shareholders' equity ratios, and earnings before interest, taxes, depreciation, and amortization to shareholders' equity ratios of automotive companies traded in the BIST.

According to the results obtained in the study, automotive companies need to increase their total assets in order to increase their asset profitability. When the results of 2021 are compared with the results of 2020, Anadolu Isuzu and Ford were the automotive companies that increased their asset profitability the most, with a total asset increase of 87% and 76%, respectively, while this rate was 37%–38% in other automotive companies. Tofaş, on the other hand, has a lesser increase in asset profitability compared to other companies with its 21% increase in assets. Automotive companies are expected to make more long-term investments in order to be able to produce more, as well as accelerate cash flow by forming the majority of their total assets from current assets during and after the pandemic. In addition, it is recommended that automotive companies increase the share of equity in their capital structure in order to bear lower financial risk and lower debt costs.

As a result, the effects of COVID-19, which is a global health crisis, on the automotive sector were expressed in the study. These results were obtained in parallel with the studies of Çalış and Sakarya (2022) and Kablan and Marşab (2022). It was thought that by providing

comparison and analysis of the financial results of the automotive companies traded in the BIST in the last ten years, it will be a source for both automotive companies and academicians and will guide similar studies. However, the limitation of the study is that it was carried out on the automotive sector in Turkey, and future studies in different sectors in Turkey, in the automotive sector, or in different sectors in the world will make a significant contribution to the literature.

---

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in the study.

---

## REFERENCES

- ACEA (2020). Passenger car registrations, <https://www.acea.be/press-releases/article/passenger-car-registrations-38.1-first-half-of-2020-22.3-in-june> ; Date of Access: 09.01.2023.
- Biesebroeck, J. V. & Sturgeon, T. (2010). The automotive industry in developing countries. <https://cepr.org/voxeu/columns/automotive-industry-developing-countries>; Date of Access: 04.06.2023.
- Burkacky, O., Lingemann, S. & Pototzky, K. (2021). Coping with the auto semiconductor shortage: Strategies for success. McKinsey & Company, <https://www.mckinsey.com/industries/automotive-and-assembly/our-insights/coping-with-the-auto-semiconductor-shortage-strategies-for-success>; Date of Access: 04.06.2023.
- Çalış, N. & Sakarya, Ş. (2022). Covid-19 döneminde ve öncesinde firmaların finansal performanslarının CRITIC temelli CoCoSo yöntemi ile analizi; BIST otomotiv sektörü üzerine bir uygulama. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 287-322.
- Carlson, R. (2022). Financial leverage ratios to measure business solvency. *The Balance*, <https://www.thebalancemoney.com/financial-leverage-ratios-to-measure-business-3931951>, Date of Access: 09.01.2023.
- Demiraj, R., Dsouza, S. & Abiad, M. (2022). Working capital management impact on profitability: Pre-Pandemic and pandemic evidence from the European Automotive Industry. *Risks*, 10, 236, 1-21.
- George, D., & Mallery, M. (2010). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.
- Henricks, M. (2022). Return on equity (ROE): Definition and examples. *SmartAsset*. <https://smartasset.com/investing/return-on-equity>; Date of Access: 09.01.2023.
- Hoefl, F. (2021). The case of sales in the automotive industry during the Covid-19 pandemic. *Strategic Change*, 30, 117-125.
- Jewell, J. J. & Mankin, J. A. (2011). What is your ROA? An investigation of the many formulas for calculating return on assets. *Academy of Educational Leadership Journal*, 15, 79-91.
- JP Morgan. (2023). Supply chain issues and autos: When will the chip shortage end?. <https://www.jpmorgan.com/insights/research/supply-chain-chip-shortage>; Date of Access: 05.06.2023.
- Kablan, A. & Marşap, B. (2022). BIST otomotiv sektöründe listelenen şirketlerin finansal performanslarının Endüstri 4.0 ve Covid-19 kapsamında COPRAS yöntemi ile analizi. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 67, 41-56.
- Kappurashetty, B. V. (2020). Impact of Covid-19 on industrial sector: A study. *IJRAR*, 7(1), 422-429.
- Klein, C., Høj, J. & Machlica, G. (2021). The impacts of the Covid-19 crisis on the automotive sector in Central and Eastern European Countries. OECD Economics Department Working Papers, 1658, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/a7d40030en.pdf?expires=1674593212&id=id&accname=guest&checksum=28A3711DEFBCCAFC86526C6C0D7A4E78>; Date of Access: 15.01.2023.



- Kufelova, I. & Rakova, M. (2020). Impact of the Covid-19 pandemic on the automotive industry in Slovakia and selected countries. *SHS Web Conferences* 83, 01040, Current Problems of the Corporate Sector 2020, 1-8.
- Myers, S. C. (1984). Finance theory and financial strategy. *Interfaces, Strategic Management*, 14:1, 126-137.
- OICA, (2021). Global sale statistics 2019-2021. OICA Sales Statistics, <https://www.oica.net/category/sales-statistics/>; Date of Access: 03.01.2023.
- Özçelik, A. E. & Karan, B. (2021). Pandemi sürecinin otomotiv sektörüne ve üretimine etkisi. *Mas Journal of Applied Sciences*, 6(4), 926-939.
- Özdurak, C. (2020). Covid-19 ve ÖTV artışlarının otomotiv hisse getirilerine etkisi. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 4(10), 19-28.
- Racette, G. A. (1979). The role of financial theory in educating the financial managers. *Journal of Financial Education*, 8, 33-39.
- Rahmah, I. & Novianty, I. (2021). Comparative analysis of financial distress before and during Covid-19 pandemic: Emprical evidence in Indonesia. *International Journal of Business, Economics and Law*, 24(5), 216-222.
- Republic of Turkey Ministry of Industry and Technology, (2021). Automotive Industry Analysis Report and Guide: TR42 Region, *Republic of Turkey Ministry of Industry and Technology*, Ankara.
- Statista, (2020). Global automotive industry revenue between 2017 and 2030, Statista GmbH, Hamburg.
- Şahin, T. & Özkan, N. (2022). Covid-19'un Borsa İstanbul'da işlem gören otomotiv firmalarının finansal başarısına etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 516-527.
- Şirin, E. (2016). Lojistik regresyon ve K-En yakın komşu. [https://www.veribilimiokulu.com/siniflandirma-notlari/2/#:~:text=Lojistik%20regresyon%20ile%20lineer%20regresyon,veri%20setinde%20normal%20dağılım%20ister](https://www.veribilimiokulu.com/siniflandirma-notlari/2/#:~:text=Lojistik%20regresyon%20ile%20lineer%20regresyon,veri%20setinde%20normal%20dağılım%20ister;); Date of Access: 05.06.2023.
- Yalçın, B. (2021). *Covid-19 pandemisinin otomotiv sektörü üzerindeki etkilerinin panel veri ekonometrisi yaklaşımıyla araştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Zhurova, L.I. & Moshkova, T. A. (2022). The economic impact of the Covid-19 pandemic on the Russian automotive industry. *Post-Covid Economic Revival*, 2, 217-237.



ISSN: 2146-1740  
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,  
Doi: 10.54688/ayd.1333742  
Araştırma Makalesi/Research Article



## G-20 ÜLKELERİ ARASINDA İŞSİZLİK YAKINSAMASININ FOURIER PANEL BİRİM KÖK TESTİ İLE İNCELENMESİ \*

EXAMINATION OF UNEMPLOYMENT CONVERGENCE BETWEEN G-20  
COUNTRIES WITH FOURIER PANEL UNIT ROOT TEST

Ahmet DEMİRALP<sup>1</sup> İbrahim Sezer BELLİLER<sup>2</sup>

### Öz

#### Makale Bilgi

**Gönderilme:**  
08/08/2023

**Kabul:**  
29/09/2023



Üretimin tam istihdam kapasite düzeyinde çalışabilmesi, ülkenin kaynaklarını tam verimlilikle kullanabilmesi en önemli makroekonomik göstergelerin başında gelmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin nezdinde tam istihdam düzeyi hiçbir kaynağın âtil durumda olmadığını göstermektedir. Gelişmiş ülkeler için ise işsizliğin doğal düzeyde tutulması sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması açısından önemlidir. Yakınsama kavramı iktisat literatüründe farklı alanlarda sıklıkla kullanılan bir kavram olarak araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Sıkça tartışılan gelir yakınsaması; gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksek büyüme oranlarına sahip olduğu ve bir süre sonra gelişmiş ülkelerin gelir seviyelerine ulaşma potansiyeli olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada G-20 üye ülkelerin 1991-2022 yılları arasındaki işsizlik oranlarını kapsayan panel veri seti kullanılmıştır. G-20 ülkelerinin işsizlik yakınsamasının tespit edilebilmesi için Bahmani-Oskooee vd. (2014) Fourier panel birim kök testi uygulanmıştır. Kullanılan birim kök testi hem yatay kesit bağımlılığına hem de yapısal kırılmalara izin vermesi yönünden güncel ve güçlü bir yöntemdir. Test sonuçlarına göre G-20 ülkelerinin bazılarının yakınsama davranışı gösterdiğini ifade eden heterojen alternatif hipotez reddedilememiştir. Ayrıca yumuşak geçişlerin anlamlılığını sınavan F testi sonuçlarına göre Çin, Güney Kore, Arjantin hariç diğer tüm ülkelerin Fourier terimleri anlamlı bulunmuştur. Çalışma sonuçlarına göre Brezilya, Fransa, Almanya, Hindistan, İtalya, Japonya, Suudi Arabistan ve Güney Afrika'nın işsizlik oranları G-20 ortalamasına göre yakınsama davranışı gösterdiği tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** İşsizlik yakınsaması, Fourier panel birim kök testi, G-20 ülkeleri

**Jel Kodları:** B23, C33, E24

\* Bu çalışma, 26-27 Mayıs 2023 tarihinde Sivas'ta düzenlenen "Uluslararası Ekonomi Finans ve İşletme Kongresi" adlı sempozyumda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

<sup>1</sup> Sorumlu Yazar: Dr., Harran Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-0981-7215, [ahmt.dmrlp@gmail.com](mailto:ahmt.dmrlp@gmail.com)

<sup>2</sup> Arş. Gör., Harran Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8141-6347, [sezerbelliler@gmail.com](mailto:sezerbelliler@gmail.com)

**Atıf:** Demiralp, A. & Belliler, İ. S. (2023). G-20 ülkeleri arasında işsizlik yakınsamasının fourier panel birim kök testi ile incelenmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 576-590.

## **Abstract**

### **Article Info**

**Received:**  
**08/08/2023**

**Accepted:**  
**29/09/2023**

The fact that production can operate at full employment capacity and the country's ability to use its resources with full efficiency are among the most important macroeconomic indicators. The full employment level, especially in developing countries, shows no idle resources. For developed countries, keeping unemployment at a natural level is important in terms of ensuring sustainable economic growth. The concept of convergence attracts researchers' attention as a concept frequently used in different fields in the economics literature. The frequently discussed income convergence; is defined as the potential of developing countries to have higher growth rates than developed countries and reach the income levels of developed countries after a while. In the study, a panel data set covering the unemployment rates of the G-20 member countries between the years 1991-2022 was used. Bahmani-Oskooee et al. (2014) Fourier panel unit root test was applied to determine the unemployment convergence of G-20 countries. The unit root test used is a current and powerful method in that it allows both cross-sectional dependence and structural breaks. According to the test results, the heterogeneous alternative hypothesis, which states that some of the G-20 countries show convergence behavior, could not be rejected. In addition, according to the results of the F test, which tests the significance of smooth transitions, the Fourier terms of all countries except China, South Korea, and Argentina were found to be significant. According to the results of the study, it was determined that the unemployment rates of Brazil, France, Germany, India, Italy, Japan, Saudi Arabia, and South Africa showed convergence behavior compared to the G-20 average.

**Keywords:** Unemployment convergence, Fourier panel unit root test, G-20 countries

**Jel Codes:** B23, C33, E24

## **Extended Summary**

According to the neoclassical growth model, poor or developing countries will tend to catch up with developed countries after a while, as they have higher growth potential. The tendency of countries with low per capita income to catch up with countries with high per capita income is defined as the convergence hypothesis. Although the concept of convergence is generally examined over income convergence, recent studies have focused on different regions and country groups, taking into account different macroeconomic variables such as unemployment, inflation, and energy.

Unemployment is one of the key variables in most macroeconomic theories and is a key indicator representing the economic situation. Over time, while the economy fluctuates between periods of recession and expansion, unemployment rates remain high during periods of recession and low during periods of expansion (Hazizadeh, 2021).

This study aims to test the validity of the convergence of unemployment rates in G-20 member countries to the G-20 country average. For analysis, Bahmani-Oskooee et al. (2014) Fourier Panel unit root test was used. The purpose of choosing this method is that it is both an up-to-date technique and allows for structural breaks and cross-sectional dependence. When the literature is examined, it is thought that it will contribute to the literature both for the selected country group and because of the analysis method used.

In this study, which deals with the convergence of unemployment rates in the G-20 member countries to the G-20 average, the data were obtained from the World Bank. It has been tried to go to the oldest available date of the data as much as possible. In this context, data from 1991 to the year 2022, when the data were last compiled, were used as the oldest date. In addition, the unemployment rates of 19 member countries outside the European Union among the G-20 member countries were included in the analysis.

This study will use the Bahmani-Oskooee et al. (2014) Fourier panel unit root test. The Bahmani-Oskooee test was performed by Carrion-i-Silvestre et al. (2005) and can be considered an extended version of the test. The Carrion-i-Silvestre test (abbreviated CBL) was developed as a structural break panel unit root test. The CBL test only takes into account structural breaks, allowing for sudden changes. In addition, the CBL panel unit root test allows for multiple previously unknown structural breaks. Bahmani-Oskooee et al. developed a new test that can also include soft breaks, unlike the CBL panel unit root test.

To decide on the method to be used to test the validity of the convergence of unemployment rates in the G-20 countries, it is first necessary to test the cross-sectional dependence of the series. According to the results of the applied cross-sectional dependency test, the cross-sectional dependence for the unemployment rates of the G-20 countries was found. Therefore, a second-generation panel unit root test was applied for the panel, which takes into account the cross-sectional dependence.

When the results of the F statistic, which tests the significance of smooth transitions, are examined, it has been determined that only the Fourier terms of China, South Korea, and Argentina among the G-20 countries are statistically insignificant. When the results of the Panel KPSS test statistics, which test the stagnation on a country basis, are examined, it is concluded that the unemployment rates of Brazil, France, Germany, India, Indonesia, Italy, Japan, Saudi Arabia, and South Africa are stable. For this reason, we can say that the unemployment rates of the countries included in the analysis converge to the G-20 average. When the panel stability test results are examined again, it has been determined that the unemployment rates of Australia, Canada, China, Indonesia, Mexico, Russia, Turkey, England, the USA, South Korea, and Argentina are not stationary. Therefore, it has been concluded that the unemployment levels of the countries with unit roots do not converge to the G-20 average. At the same time, the sudden break dates found for countries that show convergence can be interpreted in the context of policy changes, and local or global crises in the country.

Since the Fourier terms of China, South Korea, and Argentina are not found meaningful, a second-generation unit root test can be done for the relevant countries.

Another important inference is that the panel composed of G-20 countries has a heterogeneous structure. In other words, it was concluded that some countries followed a course other than the general trend of the G-20. As a result, it can be stated that although some countries included in the G-20 act jointly in the context of unemployment convergence, some countries do not show convergence behavior. It has been concluded that the G-20 is heterogeneous because there are countries with more fragile economies that could not fully ensure their economic stability among the G-20 countries.

## 1. Giriş

Solow (1956)'un neoklasik büyüme modeline göre yakınsama kavramı, yoksul veya gelişmekte olan ülkeler daha yüksek büyüme potansiyeline sahip oldukları için gelişmiş ülkelere bir süre sonra yetişme eğiliminde olduğu fikrine dayanmaktadır. Kişi başına milli geliri düşük olan ülkelerin kişi başı milli geliri yüksek olan ülkeleri yakalama eğilimi ise gelir yakınsaması hipotezi olarak ifade edilmektedir. Yakınsama kavramı genel olarak gelir yakınsaması üzerinden incelenmesine rağmen son zamanlarda yapılan çalışmalar işsizlik, enflasyon, sağlık ve enerji gibi farklı makroekonomik değişkenleri dikkate alarak farklı bölgeler ve ülke gruplarına odaklanmıştır.

İşsizlik, çoğu makroekonomik teorideki temel değişkenlerden biridir ve ekonomik durumu temsil eden temel bir göstergedir. İşsizlik zamanla, ekonomik durgunluk ve genişleme dönemleri arasında dalgalanırken, durgunluk dönemlerinde işsizlik oranları yüksek, genişleme dönemlerinde ise işsizlik oranları düşük seyretmektedir (Hazizadeh, 2021).

İşsizlik oranının dinamik davranışı ise, makroekonomik teoride en tartışmalı konulardan biri olmuştur. Phelps (1967) ve Friedman (1968) tarafından geliştirilen doğal işsizlik oranı hipotezine göre, doğal işsizlik oranı reel güçler tarafından belirlenir ve para politikası doğal orandan yalnızca geçici sapmalara neden olabilir. Ayrıca işsizlik, doğal oran etrafında dalgalanmakta ve uzun vadede bu orana yakınsamaktadır. Bu doğal oran, işgücü verimliliği, teknolojik gelişmeler, reel faiz oranı, reel döviz kuru, enerji fiyatları ve demografik ve coğrafi faktörler ekonominin temellerine bağlıdır (Hazizadeh, 2021; Çorakçı vd. 2022). Öte yandan, Blanchard ve Summers (1986) tarafından önerilen histeri hipotezi de işsizlik oranının denge seviyesinden sapmalarının uzun dönem denge seviyesinde bir kaymaya neden olabileceğini ve dolayısıyla kalıcı etkilere sahip olabileceğini öne sürmektedir (Corakci vd., 2022).

İş gücü piyasası uzun vadede dengeye dönme eğilimi gösterdiğinden ülkelerin işsizlik oranlarının birbirine yakınsadığı şeklinde ifade edilebilir. Bu durumun temel bir göstergesi olarak istihdam edilmeyen iş gücünün iş bulabileceği komşu veya diğer ülkelere gitmesi beklenmektedir. Ayrıca sermaye akımların ücretlerin düşük olduğu bölgeye doğru yönelmesi beklenmektedir. Ayarlama katsayısı ise iktisadi bağlamda ayarlama mekanizması olarak da tanımlanmakla birlikte uzun dönemde işsizlik oranlarının dengeye gelmesi kısa dönemde ise farklılıkların oluşabileceği anlamı taşımaktadır (Blanchard ve Katz, 1992). Kısa dönemde ayarlama katsayısında meydana gelen ani ve şiddetli değişimlerin ülkelerin işsizlik oranları arasındaki yakınsamanın bozulması yönünde etki yapabileceği düşünülebilir. Ayarlama

katsayısının düşük olduğu durumlarda ise bölgesel farklılıkların oluşması olasıdır. Düşük ayarlama katsayısı nedeniyle işgücü piyasasında oluşacak negatif talep şoklarının oluşması beklenen bir durumdur. Bu nedenle bazı ülkelerin bu şoklardan diğer ülkelere nazaran daha çok etkileneceği düşünülmektedir. Yakınsamanın test edilebilmesi için temel olarak Carlino ve Mills (1993) ve Bernard ve Durlauf (1995)'un önerisi takip edilmektedir.

Stokastik yakınsama, işsizlik oranlarının durağan davranışı ile ilgili olup bu kavram Carlino ve Mills (1993), Bernard ve Durlauf (1995), Evans ve Karras (1996) ve Li ve Papell (1999) gibi araştırmacılar tarafından zaman serisi yöntemleri kullanılarak geliştirilmiştir. Zaman serisi yöntemleri kullanılarak ülkeler arasındaki yakınsamanın incelenmesi hem bir grup ülkenin grup liderine yakınsaması olabileceği gibi hem de aynı gruptaki ülkelerin grup ortalamasına yakınsaması şeklinde de olabilmektedir (Ceylan, 2010; Nahar ve Inder, 2002).

Bu çalışmada G-20 üyesi 19 ülkenin işsizlik oranlarının G-20 ülke ortalamasına yakınsamasının geçerliliğinin test edilmesi planlanmaktadır. Analiz için Bahmani-Oskooee vd. (2014) Fourier panel birim kök testi kullanılmıştır. Bu yöntemin seçilmesindeki amaç hem güncel bir teknik olması hem de yapısal kırılmalara ve yatay kesit bağımlılığına izin vermesidir. Literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların ya benzer coğrafyadaki ülkelere veya ülke gruplarından ya da seçilen ülkeler için bölgesel işsizlik yakınsamasından oluştuğu görülmüştür. G-20 üyesi ülkeler göz önüne alındığında ise farklı coğrafyalardan dünyanın en büyük ekonomilerine sahip ülkeler olması dışında ortak bir özelliklerinin olmadığı görülmektedir. Sırf bu durumdan dolayı bile yakınsamanın olmayacağı düşünülmektedir. Ancak tam tersi durumda eğer yakınsama olursa bu yakınsama gösteren ülkelerin benzer coğrafyadan ya da benzer ekonomik iş birliği içinde olan ülkelere biri olabileceği sorusunun cevabı çalışmayı ilgi çekici hale getirmektedir. Bundan dolayı hem seçilen ülke grubu hem de kullanılacak analiz yönteminin güncel olması sebebiyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma genel hatlarıyla beş kısımdan oluşmaktadır. Giriş bölümünde yakınsama kavramı ve özelinde çalışmanın konusunu oluşturan işsizlik yakınsaması hakkında genel bilgiler verilerek çalışma özetlenmiştir. Devamında işsizlik yakınsamasını konu edinen ulusal ve uluslararası çalışmaların verildiği literatür bölümü verilmiştir. Üçüncü bölümde analizde kullanılacak ekonometrik yöntem tanımlanmıştır. Dördüncü bölümde paneli oluşturan ülkelerin işsizlik oranlarının nereden elde edildiği ve zaman aralığı, aynı zamanda tanımlayıcı istatistikleri ve grafikleri verilmiştir. Ayrıca yatay kesit bağımlılığı ve panel birim kök testinin bulgularına yer verilmiştir. Beşinci bölümde çalışmanın sonuçları özetlenmiştir ve başka çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırılarak sonuçların daha iyi kavranması sağlanmaya

çalışılmıştır.

## **2. Literatür**

İşsizlik oranının hem makroekonomik teori hem de politika yapıcılar için önemi göz önüne alındığında, doğal oran hipotezi ve histeri hipotezlerinin ampirik geçerliliğinin test edilmesi araştırmacılar arasında büyük ilgi görmüştür. Bu sebeple literatür incelendiğinde işsizlik yakınsamasını konu edinen çalışmaların çok fazla olmadığı genellikle yapılan çalışmaların histeri ve doğal oran hipotezi çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca yapılan çalışmaların çoğunun bölgesel veya ülke grupları olarak, özellikle de Avrupa kıtasındaki ülkeler için olduğu görülmektedir. Bu bölümde konuyla ilgili ulusal ve uluslararası literatürde işsizlik oranlarının yakınsamasını konu edinen ampirik çalışmalar derlenmiştir.

Bayer ve Juessen (2007), Batı Almanya’da bölgesel işsizlik yakınsamasının geçerliliğini birim kök testlerini kullanarak 1960-2002 dönemleri için incelemişler ve yakınsamanın olduğuna dair kanıtlar sunmuşlardır. Carrera ve Rodriguez (2009), 13 Avrupa ülkesinde işsizlik yakınsamasını farklı birim kök testlerini kullanarak 1984:1-2005:4 dönemleri için üç aylık verileri kullanarak analiz etmişler ve ele alınan ülkelerin çoğunda yakınsama bulmuşlardır. Gomez ve da Silva (2009), Brezilya’da bölgesel işsizlik yakınsamasının varlığını 1981:01-2002:12 dönemlerinde aylık veriler kullanarak yapısal kırılmalı birim kök testi ile analiz etmişlerdir. Porte Alegre hariç diğer bölgelerde yakınsama bulmuşlardır. Nyong (2013), Nijerya’nın 36 bölgesindeki işsizlik yakınsamasını 1990:1-2011:4 dönemleri için yapısal kırılmalı birim kök testleri ve ARFIMA yaklaşımı kullanarak incelemiştir ve sadece on bölgede koşullu yakınsama olduğunu göstermiştir. Bratu (2014), 27 Avrupa Birliği ülkesinin işsizlik yakınsamasını 2004-2013 dönemleri için incelemiş ve yavaş bir yakınsama olduğuna dair bulgulara ulaşmıştır. Cuestas vd. (2015), Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri olan Çekya, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovakya ve Almanya için işsizlik oran yakınsamasını 1994:Q1-2009:Q3 dönemleri arasında doğrusal olmayan lojistik yumuşak geçişli otoregresyon kullanarak incelemişler ve ilk grup Macaristan ve Polonya’dan ikincisi ise Çekya ve Slovakya’dan oluşan iki yakınsama kulübü bulmuşlardır. Beyer ve Stemmer (2016), 1996-2013 dönemlerinde Avrupa’daki bölgesel işsizlik oran yakınsamasını analiz etmişlerdir. Ele alınan dönemi 1996-2007 ve 2007-2013 olarak iki ayrı dönem olarak incelemişler ve sadece 1996-2007 döneminde yakınsama olduğunu belirtmişlerdir. Güriş vd. (2017), doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök testlerini kullanarak NORDIC ülkelerindeki 2000:01-2015:03 dönemlerindeki işsizlik yakınsamasını analiz ederek Finlandiya, Norveç ve İsveç’in NORDIC ortalamasına yakınsadığını göstermişlerdir. Baktumur ve Özmen (2017), gelişmiş AB

ülkelerindeki işsizlik yakınsamasını 1995-2013 dönemlerinde işsizlik verilerini kullanarak mekânsal ekonometri yöntemi ile incelemişler ve yakınsamaya dair bulgulara ulaşamamışlardır. Krištić vd. (2019), 19 Euro bölgesi ülkelerindeki işsizlik oranının stokastik yakınsamasını, 1995:Q1-2016:Q2 dönemleri arasında yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanarak analiz etmişlerdir. Ele alınan ülkelerin çoğunun ülke grup ortalamasına yakınsadığını göstermişlerdir. Kónya (2020), AB üye devletler arasında işsizlik oranı yakınsamasını 1991-2014 dönemleri arasında ele almıştır. Analiz için  $\alpha$ -yakınsaması,  $\beta$ -yakınsaması ve stokastik yakınsama şeklinde üç farklı yöntem kullanmıştır. Analiz sonuçlarından AB ülkelerinin yakınsadığına dair bulgular elde edilmiştir. Demir (2021), çalışmasında sınır komşusu olan Balkan ülkelerindeki işsizlik yakınsamasını 1991-2020 yılları arasında mekânsal panel ekonometri yöntemiyle inceleyerek Balkan ülkelerinde işsizliğin yakınsadığını göstermiştir. Hadizadeh (2021), 50 ABD eyaleti için işsizlik yakınsamasını 1976-2018 dönemleri arasında kantil birim kök testini kullanarak analiz etmiş ve 41 eyalet için yakınsama olduğu sonucuna varmıştır. Çorakçı vd. (2022), hem kademeli yapısal kırılmalara hem de asimetric düzenlemeye izin veren yeni bir panel birim kök testi önererek Euro bölgesindeki 19 ülke için 2000:M2-2020:M6 dönemlerindeki işsizlik oranlarını kullanarak stokastik işsizlik yakınsamasının olduğuna dair güçlü kanıtlar sunmuşlardır. Yiğiteli (2022), Türkiye'nin 26 bölgesini 2004-2020 dönemleri arasındaki işsizlik verilerini kullanarak  $\alpha$  ve  $\beta$  yakınsama analizlerini kullanarak incelemiştir.  $\alpha$ -yakınsama analizine göre işsizlik oranı yakınsamasının geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

### **3. Ekonometrik Yöntem**

Bu çalışmada Bahmani-Oskooee vd. (2014) tarafından literatüre kazandırılan Fourier panel birim kök testi kullanılmıştır. Bahmani-Oskooee testi temel olarak Carrion-i-Silvestre vd. (2005) testinin genişletilmiş versiyonu olarak düşünülebilir. Carrion-i-Silvestre testi (kısaltma olarak CBL) yapısal kırılmalı panel birim kök testi olarak geliştirilmiştir. CBL testi sadece ani değişimlere izin verecek şekilde yapısal kırılmaları dikkate almaktadır. Ayrıca CBL panel birim kök testi önceden bilinmeyen çoklu yapısal kırılmalara izin vermektedir. Bahmani-Oskooee vd., CBL panel birim kök testinden farklı olarak yumuşak kırılmaları da içerebilen yeni bir test geliştirmişlerdir. Yumuşak kırılmalar Fourier terimleri ile denkleme dahil edilerek aşağıdaki gibi ifade edilmiştir.

$$y_{i,t} = a_i + \sum_{l=1}^{m_i} \theta_{i,l} DU_{i,l,t} + \gamma_{1,k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_{2,k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + u_{i,t} \quad (1)$$



Denklemden ifade edilen  $m_i$ ; denklemden meydana gelen ani kırılmaların sayısını,  $t$ ; zaman trendini ve  $T$  ise örneklem büyüklüğünü göstermekte iken  $DU$  ise kukla değişkeni olarak tanımlanmaktadır. Kukla değişken tanımlaması aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$DU_{i,1,t} = \begin{cases} 1, & \text{eğer } t > TB_i^i \\ 0, & \text{diğer durumlarda} \end{cases} \quad (2)$$

Burada  $TB_i^i$ ; kırılma tarih(ler)ini göstermektedir. Her bir ülke “ $i$ ” indisi ile ifade edilmiştir.

$$Z = \frac{(\sum_{k=0}^N LM_i - N\bar{\mu}_{LM})^{0.5}}{\sigma_{LM}} \quad (3)$$

Çok kırılmalı bir panelin durağanlığını test etmek için kullanılan yukarıdaki denklemden  $\bar{\mu}_{LM}$  ve  $\sigma_{LM}$  sırasıyla  $LM$ 'nin ortalama ve standart sapmasını ifade etmektedir.  $LM$ , Lagrange çarpanı test istatistiğini ifade etmektedir ve panelde ele alınan her bir birim ( $i$ ) için aşağıdaki gibi hesaplanabilir.

$$LM = \hat{\omega}_i T^{-2} \sum_{t=1}^T \hat{S}_{it}^2 \quad (4)$$

Burada  $\hat{\omega}$  ve  $\hat{S}_{it}$  hata terimlerinin kısmi toplamını ifade etmektedir. Ayrıca uzun dönem varyansın HAC tahmincisi de yukarıdaki denklemden ifade edilmiştir.

Uygun  $k$  ve  $m$  değerleri belirlendikten sonra ikinci adım olarak Fourier terimlerinin anlamlılığını sınamak üzere hesaplanan  $F$  istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$F(k^*) = \frac{(KKT_{kısıtsız} - KKT_{kısıtlı}(k^*)) / 2}{KKT_{kısıtlı}(k^*) / (T - q)} \quad (5)$$

Yukarıdaki eşitlikte  $KKT_{kısıtsız}$ ; Fourier terimlerinin dahil olduğu denklemin kalıntı kareler toplamını ifade etmektedir.  $KKT_{kısıtlı}$ ; Fourier terimlerinin dahil edilmediği denklemin kalıntı kareler toplamını göstermektedir.  $F$  testinin standart dağılımı olmadığı için kritik değerler Monte-Carlo simülasyonu yardımıyla elde edilmiştir. Test prosedürlerinin geri kalanı ise, Carrion-i-Silvestre vd. (2005) ile aynıdır (Bahmani-Oskooee vd., 2014).

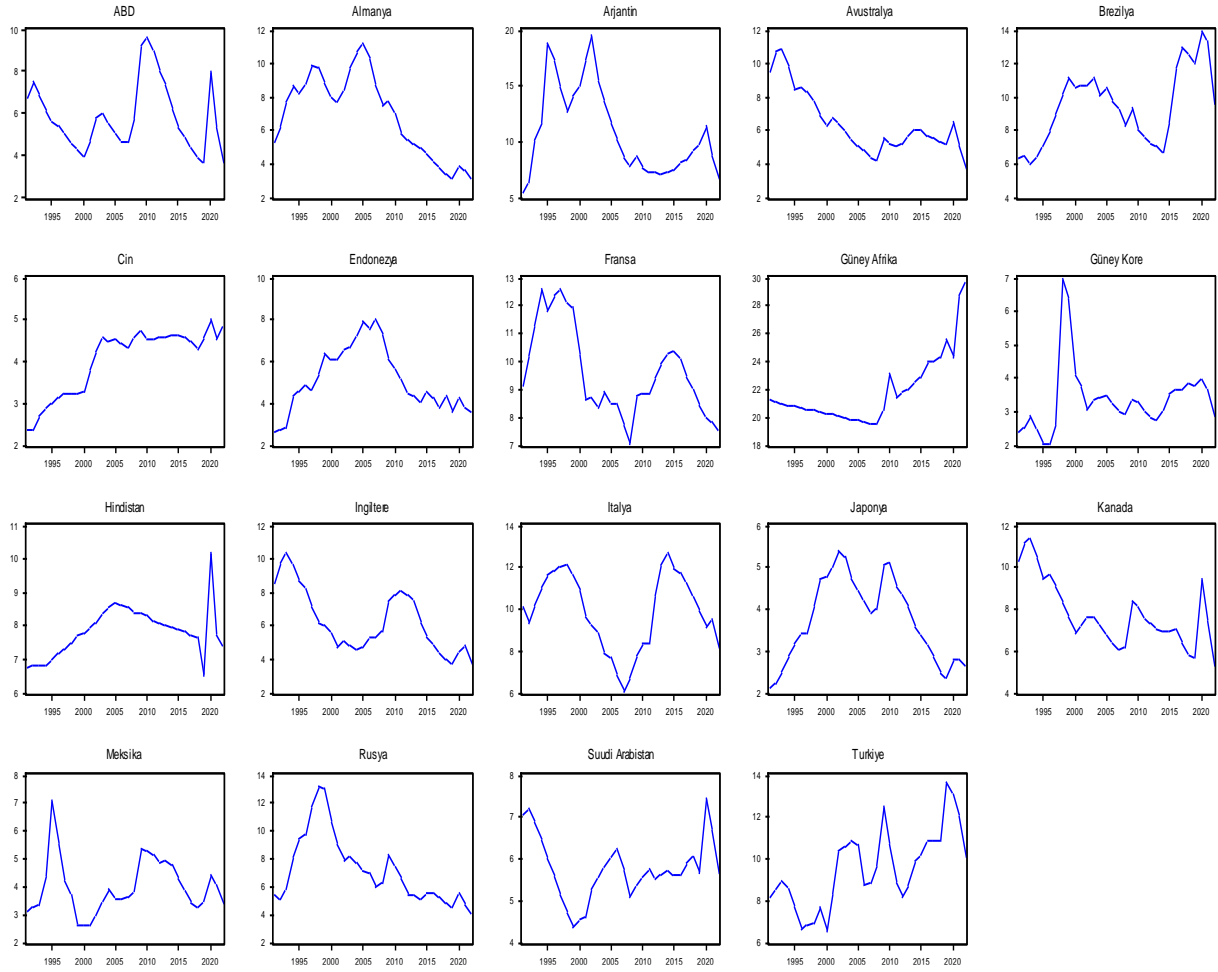
#### 4. Veri Seti ve Ampirik Bulgular

G-20 üyesi ülkelerdeki işsizlik oranlarının G-20 ortalamasına yakınsamasının ele alındığı bu çalışmada veriler Dünya Bankası elektronik veri tabanından (WDI) alınmıştır. Mümkün olduğunca verilerin ulaşılabilir en eski tarihine gidilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda en eski tarih olarak 1991 yılından verilerin en son derlendiği 2022 yılına kadar olan veriler kullanılmıştır. Ayrıca G-20 ülke grubunda, ülke bazında (Avrupa Birliği dışında kalan) 19 üye ülkenin işsizlik oranları analize dahil edilmiştir. Bernard ve Durlauf (1995, 1996) eğer stokastik

bir yakınsama varsa nisbi işsizlik oranlarının durağan olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu nedenle stokastik yakınsamanın sınanabilmesi için verilere aşağıdaki

$$Y_{i,t} = \log \frac{\text{Ülke işsizlik oranı}_i}{G - 20 \text{ ülke işsizlik ortalaması}}$$

dönüşüm uygulanmış olup elde edilen panel veri için birim kök testi uygulanmıştır. 19 ülkeye ait işsizlik oranlarının zamana bağlı grafikleri aşağıda verilmiştir.



Şekil 1.

*Değişkenlere ait zaman grafikleri*

Seçilen ülkelere ait yıllık işsizlik oranları için elde edilen tanımlayıcı istatistik değerleri aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

Tablo 1.  
*Betimleyici İstatistikler*

Ülkeler	Gözlem Sayısı	Ort.	Medyan	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque Bera (JB)	JB Olasılık
Avustralya	32	6.431	5.820	1.866	0.996	3.092	5.297	0.071
Brezilya	32	9.441	9.441	2.220	0.219	2.072	1.404	0.496

*Demiralp, A. & Belliler, İ. S. / G-20 Ülkeleri Arasında İşsizlik Yakınsamasının Fourier Panel Birim Kök Testi İle İncelenmesi*

Kanada	32	7.755	7.375	1.607	0.722	2.703	2.895	0.235
Çin	32	4.032	4.480	0.793	-0.838	2.214	4.566	0.102
Fransa	32	9.595	9.075	1.587	0.556	2.235	2.426	0.297
Almanya	32	6.917	7.600	2.468	-0.079	1.765	2.067	0.356
Hindistan	32	7.833	7.879	0.747	0.605	4.438	4.710	0.095
Endonezya	32	5.121	4.639	1.526	0.319	2.166	1.472	0.479
İtalya	32	9.868	10.03	1.824	-0.331	2.050	1.791	0.408
Japonya	32	3.728	3.740	0.999	0.022	1.727	2.165	0.339
Meksika	32	4.009	3.795	0.990	0.984	4.138	6.892	0.032
Rusya	32	7.181	6.375	2.447	1.032	3.296	5.793	0.055
Suudi Arabistan	32	5.760	5.638	0.739	0.386	3.032	0.795	0.672
Türkiye	32	9.527	9.335	1.844	0.318	2.555	0.804	0.669
İngiltere	32	6.254	5.590	1.901	0.565	2.170	2.623	0.269
ABD	32	5.838	5.490	1.642	0.776	2.726	3.312	0.191
Güney Afrika	32	21.91	20.90	2.525	1.659	5.388	22.28	0.000
Güney Kore	32	3.365	3.285	1.010	2.084	8.136	58.33	0.000
Arjantin	32	10.77	9.530	3.941	0.743	2.414	3.402	0.183

İşsizlik oranlarına ait betimleyici istatistikler incelendiğinde bütün ülkelere ait gözlem sayısının 32 olduğu görülmektedir. Tablo incelendiğinde Brezilya, Fransa, İtalya, Türkiye, Güney Afrika ve Arjantin'in ortalamalarının diğer ülkelerden daha yüksek ancak Güney Afrika'nın ülke grubu içinde en yüksek ortalamaya sahip olduğu söylenebilir. Medyan değerleri incelendiğinde de ortalama değerlerinde olduğu gibi Brezilya, Fransa, İtalya, Türkiye, Güney Afrika ve Arjantin'in medyan değerlerinin diğer ülkelerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Standart sapma değerleri incelendiğinde ise Brezilya, Almanya, Rusya, Güney Afrika ve Arjantin'in standart sapma değerlerinin diğer ülkelerden daha yüksek olduğu ve bu durumda bu ülkelerin ortalamalardan sapmalarının daha fazla olduğu görülmektedir. Çarpıklık değerlerinin  $\pm 1$  değerleri arasında olan ülkelerin normallikten büyük ölçüde sapmadıklarının söylenebilmesi mümkündür. Bu değerler arasında olmayan ülkeler Rusya, Güney Afrika ve Güney Kore'nin normal dağılımdan uzaklaştıkları söylenebilir. Jarque-Bera (JB) olasılık değerleri 0.05 değerinden küçük olan ülkeler Meksika, Güney Afrika ve Güney Kore olup hata terimlerinin normal dağıldığını söyleyen temel hipotezi reddedilmektedir.

G-20 ülkelerindeki işsizlik oranlarının yakınsamasının geçerliliğini test etmek için kullanılacak yöntemin belirlenmesi için ilk olarak serilerin yatay kesit bağımlılığının test edilmesi gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda yatay kesit bağımlılığı testinin sonuçları verilmiştir.

Tablo 2.  
*Yatay kesit bağımlılığı sonuçları*

Test Adı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Breusch-Pagan LM Testi	880.2091	0.000
Pesaran Ölçekli LM Testi	38.3496	0.000

Uygulanan yatay kesit bağımlılık test sonuçlarına göre G-20 ülkelerinin işsizlik oranları için yatay kesit bağımlılığı bulunmuştur. Yatay kesit bağımlılığın bulunması sebebiyle seriye birinci kuşak birim kök testlerinin uygulanması doğru olmayacaktır. Çünkü birinci kuşak panel birim kök testleri yatay kesit birimleri arasında korelasyon olmaması durumunda kullanılabilen testlerdir. Bu nedenle ikinci kuşak panel birim kök testi kullanılması gerekmektedir. İkinci kuşak panel birim kök testleri, birinci kuşak panel birim kök testlerindeki yatay kesit bağımlılığı eksikliğinin üstesinden gelmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda panel için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci kuşak bir panel birim kök testi olan Bahmani-Oskooee vd. (2014) Fourier panel birim kök testi uygulanmış ve sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.  
*Bahmani-Oskooee vd. (2014) Fourier Panel birim kök testi sonuçları*

Ülke	Test İst.	Kritik Değerler			Ani Yapısal Değişim Tarihleri	Optimum Frekans Sayısı	F İst.	Kritik Değerler		
		%10	%5	%1				%10	%5	%1
Avustralya	0.597	0.059	0.061	0.062	1996 2000	2	13.2	2.58	3.49	5.65
Brezilya	0.057	0.110	0.111	0.112	2000 2008 2016	3	19.97	2.54	3.39	5.56
Kanada	0.301	0.117	0.118	0.119	2000	3	2.93	2.49	3.39	5.40
Çin	0.258	0.033	0.034	0.035	1995 2002	3	0.87	2.48	3.38	5.57
Fransa	0.039	0.132	0.135	0.137	2001	2	34.88	2.29	3.09	4.97
Almanya	0.078	0.203	0.205	0.207	2000	1	219.39	2.35	3.14	5.18
Hindistan	0.068	0.280	0.287	0.290	2021	1	34.39	2.49	3.35	5.57
Endonezya	0.076	0.035	0.036	0.036	1995 1999 2013	3	9.06	2.48	3.36	5.41
İtalya	0.093	0.130	0.133	0.134	2001 2007 2013	2	74.47	2.59	3.51	5.97
Japonya	0.060	0.176	0.178	0.179	2010	1	215.13	2.35	3.16	5.32
Meksika	0.136	0.038	0.039	0.039	1995 1999	1	14.23	2.51	3.33	5.60
Rusya	0.090	0.036	0.038	0.038	1995 2002 2013	2	14.88	2.51	3.37	5.44
Suudi Arabistan	0.043	0.078	0.080	0.081	1997 2003 2009	1	9.12	2.62	3.55	5.85
Türkiye	0.273	0.121	0.123	0.125	2002 2012	1	13.96	2.61	3.46	5.53
İngiltere	0.130	0.056	0.058	0.059	1996 2015	2	66.08	2.43	3.24	5.31
ABD	0.152	0.125	0.127	0.129	2015 2021	1	17.15	2.63	3.56	5.90
Güney Afrika	0.081	0.097	0.098	0.099	2002 2011 2021	2	4.00	2.72	3.54	5.78

*Demiralp, A. & Belliler, İ. S. / G-20 Ülkeleri Arasında İşsizlik Yakınsamasının Fourier Panel Birim Kök Testi İle İncelenmesi*

Güney Kore	0.202	0.158	0.161	0.161	1999	1	2.25	2.51	3.38	5.63
					2002					
Arjantin	0.414	0.035	0.036	0.037	1995	2	2.09	2.46	3.28	5.47
					2006					

Yumuşak geçişlerin anlamlılığını sınavan F test istatistiği sonuçları incelendiğinde ise G-20 ülkelerinden sadece Çin, Güney Kore ve Arjantin'in Fourier terimlerinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir. Bu sebeple Çin, Güney Kore ve Arjantin ülkeleri için yumuşak kırılmaları içermeyen geleneksel birim kök testleri uygulanabilir. Ülke bazında durağanlığın sınındığı panel KPSS test istatistiği sonuçları incelendiğinde ise Brezilya, Fransa, Almanya, Hindistan, Endonezya, İtalya, Japonya, Suudi Arabistan ve Güney Afrika'nın işsizlik oranlarının durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu nedenle yukarıda ifade edilen ülkelerin işsizlik seviyelerinin G-20 ortalamasına yakınsadığı ifade edilebilir. Panel durağanlık test sonuçları tekrar incelendiğinde ise Avusturalya, Kanada, Çin, Endonezya, Meksika, Rusya, Türkiye, İngiltere, ABD, Güney Kore ve Arjantin'in işsizlik oranlarının durağan olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla birim köklü tespit edilen ülkelerin işsizlik seviyelerinin G-20 ortalamasına yakınsamadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 4.  
*Panelin Geneline ait Sonuçlar*

Hipotezler	Test İstatistikleri	Olasılık Değerleri
Homojen Panel Test İstatistiği	1.1604	0.1229
Heterojen Panel Test İstatistiği	1.9348	0.0265

Yukarıdaki tabloda panel KPSS test istatistikleri ve olasılık değerleri verilmiştir. Panelin geneline ait sonuçların verildiği tabloda paneli oluşturan bazı ülkelerin birim köklü bazı ülkelerin ise durağan olduğunu ifade eden heterojen panel alternatif hipotezi %5 anlamlı seviyesinde reddedilememiştir. Bu nedenle genel olarak panelin heterojen bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir.

## 5. Sonuç

Bu çalışmada G-20 ülkelerindeki işsizlik oranlarının G-20 ortalamasına yakınsaması hipotezinin geçerliliği test edilmiştir. Analizde kullanılacak yöntemi belirlemeden önce ilk olarak serilerin yatay kesit bağımlılığı incelenmiştir ve yatay kesit bağımlılığını yok sayan temel hipotez reddedilmiştir. Diğer bir ifade ile yatay kesit bağımlılık test sonuçları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yakınsama için ise yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci kuşak panel birim kök testi olan Bahmani-Oskooee vd. (2014) Fourier panel birim kök testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarından G-20 ülkeleri arasında Brezilya, Fransa, Almanya, Hindistan, İtalya, Japonya, Suudi Arabistan ve Güney Afrika'nın grup ortalamasına yakınsadığı

tespit edilmiştir. Benzer şekilde Carrera ve Rodrigez (2009), Bratu (2014), Beyer ve Stemmer (2016), Krištić vd. (2019), Kónya (2020) ve Çorakçı vd. (2022) çalışmalarında farklı dönemler ve farklı ülke grupları için yakınsamanın varlığını gösterirken Bektemur ve Özmen (2017) yakınsamanın olmadığını belirtmişlerdir. Çalışmamızda paneli oluşturan diğer 11 ülke için ise yakınsama davranışı tespit edilememiştir. Aynı zamanda yakınsama davranışı gösteren ülkeler için bulunan ani kırılma tarihleri de ülkedeki politika değişikliği, yerel veya küresel krizler bağlamında yorumlanabilir.

Diğer bir önemli çıkarım ise G-20 ülkelerinden oluşturulan panelin heterojen bir yapıya sahip olmasıdır. Başka bir ifade ile bazı ülkelerin G-20'nin genel eğilimi dışında bir seyir izlediği sonucuna ulaşılabilir. Sonuç olarak G-20'ye dahil olan bazı ülkeler işsizlik yakınsaması bağlamında ortak hareket etmesine rağmen bazı ülkelerin yakınsama davranışı göstermediği şeklinde ifade edilebilir. G-20 ülkeleri arasında ekonomik istikrarını tam olarak sağlayamamış daha kırılğan ekonomiye sahip ülkelerin olması G-20'nin heterojen bir yapıda olmasından kaynaklı olduğu söylenebilir.

Çin, Güney Kore ve Arjantin'in Fourier terimleri anlamlı bulunmadığı için ilgili ülkeler için ikinci kuşak farklı bir birim kök testi uygulanabilir. İfade edilen ülkeler için genişletilmiş farklı bir çalışma literatüre katkıda bulunacak araştırmacıların ilgisine sunulmuştur.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**Çatışma Beyanı:** Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Contribution Rate Statement:** Corresponding author: 50% Other author: 50%

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---

### **KAYNAKÇA**

- Bahmani-Oskooee, M., Chang, T., & Wu, T. (2014). Revisiting purchasing power parity in African countries: panel stationary test with sharp and smooth breaks. *Applied Financial Economics*, 24 (22), 1429-1438.
- Baktemur, F. İ., & Özmen, M. (2017). Gelişmiş AB ülkeleri için işsizlik yakınsamasının mekansal ekonometrik analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (626), 33-42.
- Bayer, C., & Juessen, F. (2007). Convergence in West German regional unemployment rates. *German Economic Review*, 8(4), 510-535.
- Bernard, A. B., & Durlauf, S. N. (1995). Convergence in international output. *Journal of Applied Econometrics*, 10 (2), 97-108.
- Bernard, A. B., & Durlauf, S. N. (1996). Interpreting tests of the convergence hypothesis. *Journal of econometrics*, 71 (1-2), 161-173.
- Beyer, R. C., & Stemmer, M. A. (2016). Polarization or convergence? An analysis of regional unemployment disparities in Europe over time. *Economic Modelling*, 55, 373-381.
- Blanchard, O. J., & Summers, L. H. (1986). Hysteresis and the European unemployment problem. *NBER Macroeconomics Annual*, 1, 15-78.
- Blanchard, O. J., Katz, Lawrence. F. (1992). Regional evolutions. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 1-61.
- Bratu, M. (2014). The convergence of unemployment rate in the European Union. *Studia Universitatis Vasile Goldiş, Arad-Seria Ştiinţe Economice*, 24 (3), 62-69.
- Carlino, G. A., & Mills, L. O. (1993). Are US regional incomes converging?: A time series analysis. *Journal of Monetary Economics*, 32 (2), 335-346.
- Carrera, D. R., & Rodríguez, G. (2009). Have European unemployment rates converged? *Banco Central de Reserva del Perú Working Papers*, 7.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., del Barrio-Castro, T., & Lopez-Bazo, E. (2005). Breaking the panels: an application to the GDP per capita. *The Econometrics Journal*, 159-175.
- Ceylan, R. (2010). Yakınsama hipotezi: teorik tartışmalar. *Sosyoekonomi*, 11 (11), 47-60.
- Cuestas, J. C., Monfort, M., & Ordóñez, J. (2015). Unemployment convergence in central and eastern European countries: Driving forces and cluster behavior. *Emerging Markets Finance and Trade*, 51 (1), 259-273.
- Corakci, A., Omay, T., & Hasanov, M. (2022). Hysteresis and stochastic convergence in Eurozone unemployment rates: evidence from panel unit roots with smooth breaks and asymmetric dynamics. *Oeconomia Copernicana*, 13 (1), 11-54.
- Demir, Y. (2021). Balkan ülkelerine ait işsizliğin mekânsal panel ekonometri yaklaşımı ile analizi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (19), 26-35.
- Evans, P., & Karras, G. (1996). Convergence revisited. *Journal of Monetary Economics*, 37 (2), 249-265.

- Friedman, M. (1968). The role of monetary policy the American economic review. *New York*, 58 (1), 1-17.
- Gomes, F. A. R., & da Silva, C. G. (2009). Hysteresis versus NAIRU and convergence versus divergence: The behavior of regional unemployment rates in Brazil. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 49 (2), 308-322.
- Güriş, B., Yurttagüler, İ. M., & Tıraşoğlu, M. (2017). Unemployment convergence analysis for Nordic countries: Evidence from linear and nonlinear unit root tests. *Theoretical & Applied Economics*, 24 (1), 45-56.
- Hadizadeh, A. (2021). Analyzing unemployment rates convergence across the US States: New evidence using quantile unit root test. *Iranian Economic Review*, 25 (3), 453-464.
- Kónya, L. (2020). Did the unemployment rates converge in the EU? *Empirical Economics*, 59, 627-657.
- Krištić, I. R., Dumančić, L. R., & Arčabić, V. (2019). Persistence and stochastic convergence of euro area unemployment rates. *Economic Modelling*, 76, 192-198.
- Li, Q., & Papell, D. (1999). Convergence of international output time series evidence for 16 OECD countries. *International Review of Economics & Finance*, 8 (3), 267-280.
- Nahar, S., & Inder, B. (2002). Testing convergence in economic growth for OECD countries. *Applied Economics*, 34 (16), 2011-2022.
- Nyong, M. O. (2013). Unemployment convergence among the 36 states in Nigeria. In *Finance and Economics Conference* (pp. 1-37).
- Phelps, E. S. (1967). Phillips curves, expectations of inflation, and optimal unemployment over time. *Economica*, 254-281.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70 (1), 65-94.
- Yiğiteli, N. (2022). Unemployment rate convergence in the case of Turkey: A Regional analysis within the scope of dollarization and real wage. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 7 (2), 239-263.





ISSN: 2146-1740  
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,  
Doi: 10.54688/ayd.1330636



Araştırma Makalesi/Research Article

**AKADEMİK GİRİŞİMCİLİK NİYETİ:  
BİREYSEL VE ÇEVRESEL FAKTÖRLERİN ROLÜ\***  
ACADEMIC ENTREPRENEURIAL INTENTION:  
THE ROLE OF INDIVIDUAL AND CONTEXTUAL FACTORS

Emine Beyza AYKUTOĞLU<sup>1</sup> Ebru ÖZTÜRK KÖSE<sup>2</sup>

Öz

**Makale Bilgi**

**Gönderilme:**  
20/07/2023

**Kabul:**  
04/10/2023



Akademik girişimcilik bilim insanlarının araştırmalarını sosyal ve ekonomik açıdan fayda sağlamak için ticarileştirme faaliyetleridir. Akademik girişimciliğin önemi artmakla beraber akademik girişimciliği belirleyen faktörler üzerine olan araştırmaların gerekliliği devam etmektedir. Bu sebeple, mevcut çalışma akademik girişimcilik niyeti ile belirleyici faktörler arasındaki ilişkiyi geliştirmekte olan bir ülke ve şehir özelinde incelemektedir. Bu araştırmanın başlıca amacı akademisyenlerin girişimcilik niyetlerine etki eden bireysel (psikolojik faktörler, insan sermayesi ve sosyal sermaye) ve çevresel (iş ortamı, pazar ve bilgi engelleri) faktörleri analiz etmektir. Akademik girişimcilik literatüründeki bilgiler ışığında mevcut çalışma bütünsel bir perspektifle bireysel ve çevresel faktörleri bir arada incelemektedir. Araştırma 2022 yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi bünyesinde fakültelerde görev yapan 348 akademik personel ile yüz yüze anket yöntemi uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre yaratıcılık, algılanan fayda ve kendine güven gibi psikolojik faktörlerin, girişimcilik üzerine aldığı eğitimi ve deneyimi içeren insan sermayesinin ve çevreleriyle iletişimi ve yakın bağlarını içeren sosyal sermayenin girişimcilik niyeti üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi olduğu saptanmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan çevresel faktörlerden olan, olumlu iş ortamının ve pazar engellerinin akademisyenlerin girişimcilik niyetine anlamlı etkisi görülmezken, bilgi engellerinin girişimcilik niyeti üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, girişimcilik niyetinin oluşmasında bireysel faktörler kadar çevresel faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Akademik girişimcilik niyeti, Bireysel faktörler, Çevresel faktörler, Üniversite, Gelişmekte olan ülkeler.

**Jel Kodları:** JO1, I23, M13.

\*Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Ebru ÖZTÜRK KÖSE danışmanlığında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Emine Beyza AYKUTOĞLU tarafından hazırlanan "Bireysel ve Çevresel Faktörlerin Akademik Girişimcilik Niyeti Üzerine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma" isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

<sup>1</sup>Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-7676-706X, beyza.aykutoglu@gmail.com

<sup>2</sup>Sorumlu Yazar: Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-4056-4105, ebru.ozturk@gop.edu.tr

**Etik Beyan:** Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 04.03.2022 tarihli ve E-36763901-044-140256 sayılı numaralı izin alınmıştır.

**Atf:** Aykutoğlu, E.B. & Öztürk Köse, E. (2023). Akademik girişimcilik niyeti: Bireysel ve çevresel faktörlerin rolü. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 591-620.

## **Abstract**

### ***Article Info***

***Received:***  
***20/07/2023***

***Accepted:***  
***04/10/2023***

Academic entrepreneurship is the commercialization of scientists' research to benefit socially and economically. Even though the importance of academic entrepreneurship is increasing, the necessity of research on the antecedents that determine academic entrepreneurship continues. For this reason, this study examines the antecedents of academic entrepreneurial intention in an emerging country and city. The main purpose of this research is to analyze the individual (psychological factors, human capital, and social capital) and environmental (business environment, market, and information barriers) factors that affect academic entrepreneurial intention. Based on the academic entrepreneurship literature, this research examines individual and environmental factors with a holistic perspective. The data is collected via the face-to-face survey method with 348 academic staff working in the faculties of Tokat Gaziosmanpaşa University in 2022. The results show that psychological factors such as creativity, perceived usefulness, and self-confidence; human capital, which includes education and experience in entrepreneurship; and social capital, which includes communication and close ties with their environment, have positive and significant effects on entrepreneurial intention. While the favorable business environment and market barriers do not significantly affect the academic entrepreneurial intention, the knowledge barriers negatively and significantly affect the entrepreneurial intention.

**Keywords:** Academic entrepreneurial intention, Individual factors, Environmental factors, Universities, Emerging economies.

**Jel Codes:** JO1, I23, M13

## **Extended Summary**

Academic entrepreneurship studies have been growing over the years. The evolving role of universities has been significant on this path since they are the driving forces of economic development. The third mission of academia, in addition to its research and teaching activities, has been critical in shaping industrial competitiveness. In this regard, universities have been important hubs of entrepreneurial activity, such as spin offs. However, it is essential to note that spin-offs' emergence has been mostly investigated in developed economies. The critical role of emerging economies needs to be taken into account here, and more studies are needed to understand the concept of academic entrepreneurship in a university operating in an emerging economy. Previous studies focusing on academic entrepreneurship in an emerging economy context have investigated the antecedents that drive academics to be entrepreneurs. However, these studies have mainly focused on individual factors, such as psychological ones, and excluded the vital role of environmental factors. Therefore, this gap in the existing literature needs to be investigated. In this regard, this research explores the role of individual and environmental factors in shaping academic entrepreneurial intention in an emerging economy context, Tokat/Turkey. Overall, this study's primary purpose is to examine the concept of academic entrepreneurship in an emerging country in detail and determine the individual (psychological factors, human capital, social capital) and environmental (business environment, market, and knowledge barriers) factors that affect academic entrepreneurial intention. The research data were obtained by applying a face-to-face survey of 1464 academic staff working in the faculties of Tokat Gaziosmanpaşa University in 2022. Due to time and difficulty in accessing academics, 348 responses were received. Descriptive statistical techniques, frequency analysis, reliability, Pearson correlation analysis, and multiple regression analysis were used to interpret the predicted model. The findings show that psychological factors (creativity, perceived usefulness, and self-confidence), human capital (entrepreneurship education and experience), and social capital have a positive and significant effect on the entrepreneurial intention of academics. However, the results show that the positive business environment and market barriers, among the environmental factors discussed within the scope of the study, do not affect the entrepreneurial intention of academics. Expectedly, the results show that the knowledge barriers negatively affect the entrepreneurial intention of academics. Overall, this research contributes to academic entrepreneurship literature in several ways. First, it adds to the literature by explaining the antecedents of academic entrepreneurial intentions by focusing both on individual and environmental factors. Rather than merely testing the influence of psychological factors as the antecedents of academic entrepreneurial intention, this research also looks at the impact of human capital and social capital to understand individual factors. Additionally, this research investigates the role of the environment as the antecedent of academic entrepreneurial intention. More importantly, this research does that by incorporating the influence of barriers within the business environment. Second, this study takes place in an under-researched emerging economy context, Turkey, where understanding the role that individual and environmental factors may play in shaping entrepreneurial intentions could prove valuable. Most studies on entrepreneurship have focused on developed economies, with very few focusing on emerging economies. Finally, this research has implications for researchers, practitioners, and academics, as well as managers and policymakers, who need to consider different factors that may influence the antecedents of intentions to increase overall academic entrepreneurship. In sum, individual and environmental factors can shape the entrepreneurial intention of academics by raising awareness and providing education and support.

## **1. Giriş**

Girişimcilik kavramı günümüzde dünyanın gördüğü en güçlü ekonomik etkidir. Yalnızca bir iş kurma amacı olmayıp bulunduğu işi, çalışma koşullarını geliştirmek ve iyileştirmek için fırsatları, yöntemleri arama ve kullanma becerilerine sahip, bunları değerlendirebilen çalışanları da ifade etmektedir (Gartner, 1989; Lumpkin & Dess, 1996; Sharma & Chrisman, 1999). Literatürde girişimcilik kavramını Drucker (1985) yeni bir zenginlik üretme olanağı ile var olan kaynakları birleştiren yenilikçi bir faaliyet olarak, Hisrich ve Peters (2002) ise gerekli zaman ve çabayı harcayarak, finansal, psikolojik ve sosyal riskleri üstlenip kişisel tatminle sonuçlanan yeni bir şey bulma şeklinde tanımlamaktadır. Akademik girişimcilik ise, bağımsız ya da kurumsal olarak hareket eden kişi ya da kişilerin oluşturduğu grupların üniversite ortamında oluşan örgütsel yaratım, yenilikçi eylemler ya da yenilenme eylemlerinin tümünü ifade etmektedir. Üniversitelerde oluşturulan bilgilerin yayılmasını ve ticarileştirilmesini sağlayan akademisyenler, teknisyenler ve araştırmalara katkıda bulunan lisansüstü öğrenciler de bu kavramın kapsamına girmektedirler (Brennan & McGowan, 2006). Üniversiteler bünyesindeki bilimsel çalışmaların ticari uygulamalara dönüştürülebilmesi akademik girişimcilik kavramının temelini oluşurmaktadır. Bu konuda yapılan ilk çalışmalara göre akademik girişimcilik üniversitede yapılan araştırmalardan elde edilen teknolojiye bağlı girişim faaliyetleri olarak ifade edilirken, son dönemde yenilikçilik, risk içeren ve kişi veya kurum için finansal getirilere yol açan geleneksel öğreti ve araştırma şekilleri dışında gerçekteşen etkinlikler olarak ifade edilmektedir (Huyghe & Knockaert, 2015). Bu etkinlikler ticari kazanç sağlamının ötesinde kaynak, bilgi ya da sosyal sermaye elde etmek gibi farklı amaçlarla gerçekteştirilebilmektedir (Klofsten & Jones-Evans, 2000; Perkmann vd., 2013). Akademik girişimciliği ve bu önemli etkilerini daha da yaygın hale getirmek için, akademik girişimcilik niyetini etkileyen belirleyicilerin incelenmesi gerekmektedir.

Son yıllarda girişimcilik araştırmalarında girişimcilik niyetinin incelenmesi, anahtar bir yaklaşım haline gelmiştir. Girişimcilik konusunda hem psikolojik hem ekonomik alanda yapılan araştırmalar niyete dayalı bir bakış açısı benimsemeye ağırlık vermektedir. Çünkü girişimcilik niyeti, girişimci davranışı geniş bir yelpazede tanımlayan kavramsal bir merkez olarak görülmektedir (Krueger & Carsrud, 1993). Girişimcilik niyeti, girişimci davranışın en önemli belirleyicisidir. Girişimcilik niyeti, bireyin girişimciliğe karşı ne kadar istekli ve hazır olduğunu ayrıca girişimci davranışı gerçekteştirmek için taahhüt etmeyi planladığı çabayı

göstermektedir. Girişimcilik konusunda insanlar önemli bilgi birikimine sahip olsalar bile niyetleri bulunmadığında girişimciliğe geçiş yapmaktan kaçınacaklardır (Krueger vd., 2000).

Bandura'ya (1999) göre, niyet ve eylem, zaman içinde ayrılmış işlevsel bir ilişkinin farklı yönleridir. Niyet, eylemin önemli bir öncülü olup girişimcilik niyetinin incelenmesi, insanların girişimci biliş ve davranış kalıplarına ilişkin anlayışlarını derinleştirebilmektedir (Barbara, 1988). Akademik girişimcilik niyetinin anlaşılması için mevcut literatür bireysel olarak akademisyenlerin önemine dikkat çekmektedir. Bireysel düzeydeki güdülerin akademik girişimciliğin en iyi belirleyicileri olduğuna işaret edilmektedir (Clarysse vd., 2011). Mevcut araştırmalar akademisyenlerin girişimcilik niyetini anlamak için psikolojik ve ekonomik bir yaklaşım gerektiğini vurgulamaktadır. Bundan ötürü akademik girişimcilik niyetinin kavramsal bir modelini kurarken, ekonomik perspektifi de dahil etmek gerekmektedir (Miranda vd., 2017; Obschonka vd., 2012). Modellerin çoğu, girişimci davranışa ilişkin niyetlerin belirlenmesinde hem bireysel hem de çevresel değişkenlerin önemli olduğunu savunmaktadır (Krueger vd., 2000). Kişinin deneyimi, sahip olunan değerler, tutumlar ve motivasyonlar bireyleri girişimcilik niyetine yatkın hale getirmektedir. Ayrıca, siyasi, politik, ekonomik faktörler ve sosyal ağlar, fırsat ve kaynakların algılanması gibi etkenlerde girişimcilik niyetinin oluşmasına katkıda bulunmaktadır (Aldrich & Zimmer, 1986). Mevcut literatüre göre, bireylerin algıladıkları çevresel faktörlerin girişimci olma yolunda kilit belirleyiciler olduğu dikkat çekmektedir (Ucbasaran vd., 2008). Çevre, girişimciliği destekler nitelikte olduğunda bireyler girişimci faaliyetlerde bulunmaya daha yatkın olacaklardır (Liñán & Chen, 2009).

Akademik girişimciliğe bütüncül bir perspektiften bakan araştırmaların sayısı sınırlı olduğu için, akademik girişimcilik kavramının derinlemesine incelenmesine ve akademisyenlerin girişimcilik niyetlerini şekillendiren faktörlerin tespitine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada bireysel ve çevresel faktörler beraber incelenerek akademik girişimcilik niyetinin belirleyicilerinin anlaşılması hedeflenmektedir. Mevcut çalışmaların çoğunluğu ya bireysel ya da çevresel faktörlere ayrı ayrı odaklanmıştır. Bu sebeple bireysel faktörlerin çevresel faktörler ile entegrasyonu önem kazanmaktadır (Feola vd., 2019; Miranda vd., 2017). Bireysel faktörler başlığı psikolojik literatürü göz önüne alındığında yaratıcılık, algılanan fayda ve kendine güven değişkenlerini kapsamaktadır (Boukamcha, 2015; Douglas & Fitzsimmons, 2011). Girişimci olma kararı, girişimcinin yaratıcılığı ve girişimin uygulanabilirliği ile ilgili olumlu algılarının yanı sıra girişimci özgüveninden de etkilenmektedir (Douglas & Shepherd, 2002; Otache vd., 2021). Mevcut literatürde bireysel değişkenler sadece psikolojik faktörler olarak değerlendirilmiş olmakla beraber, bireylerin

yetenek ve becerilerinin de bu bağlamda değerlendirilmesi önemlidir. Bu çalışmada insan sermayesi ve sosyal sermaye girişimcilik sonuçlarının öncüllerini oluşturmakta olup bireysel faktörler olarak değerlendirilmektedir (Kim & Aldrich, 2005; Unger vd., 2011). Çevresel faktörler başlığı altında ise bulunulan iş ortamı ve engeller (pazar ve bilgi engelleri) girişimcilik niyetinin açıklanmasında literatürde yer alan modeller ışığında incelenmektedir (Ajzen, 1991; Bird, 1992). Sonuç olarak bu çalışma akademik girişimcilik niyetine etki eden hem bireysel hem de çevresel faktörleri bağlamsal olarak bütünleştiren bir model sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaca ek olarak girişimcilik ve akademik girişimcilik niyeti üzerine etki eden belirleyicileri geliştirmekte olan ülke ve şehir bazında ele alarak mevcut yazına katkı yapmayı amaçlamaktadır. Mevcut çalışmaların çoğunluğu akademik girişimcilik olgusunu gelişmiş ülkeler özelinde incelemiştir (Davey vd., 2016; Feola vd., 2019; Meoili & Vismara, 2016; Miranda vd., 2017; Muscio vd., 2016). Bu bağlamda girişimcilik niyeti yazında oldukça çalışılmış olmakla birlikte geliştirmekte olan ülke bazında bireysel ve çevresel perspektif ile bütüncül açıdan ele alınması ve akademik olarak incelenmesi akademik girişimcilik niyeti kavramına dikkat çekme adına önemli olup özgünlük taşımaktadır.

## **2. Literatür Taraması ve Hipotezler**

Bu çalışma bireysel ve çevresel faktörlerin akademik girişimcilik niyetine olan etkisini araştırmaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki bölümlerde çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin kavramsal açıklamalara yer verilmekle beraber öne sürülen hipotezler açıklanmaktadır.

### **2.1. Akademik Girişimcilik**

Üniversitelerde yürütölen araştırmalar, girişimci fikir ve temel teknolojilerin oluşumunda artan bir kaynak durumundadır. Üniversitelerdeki araştırma programları ile üretilen bilgilerin ticarileştirilme ve gelir yaratmak için kullanılabileceği düşüncesini ilk belirten Etzkowitz (1983), modern ekonomide kalkınma faaliyetlerinde üniversitelerin etkilerini girişimci üniversite kavramı ile ifade etmiştir. Zamanla girişimci üniversite fikri kapsamı daraltılarak daha spesifik olan akademik girişimcilik kavramı ile somutlaştırılmıştır. Akademik girişimcilik, araştırma sonuçlarını ticarileştirmek amacıyla üniversitelerin ve endüstri ortaklarının çabalarını ifade eden şemsiye bir terimdir (O'Shea vd., 2004). Akademik girişimcilik, üniversitelerin ve üniversite bünyesindeki bilgi üreticilerinin elde ettikleri araştırma çıktılarının topluma ve ekonomiye kazandırma durumunu ifade etmektedir. Özellikle bilgi temelli ekonomilerde üniversitelerin rollerinin değişmesine bağlı olarak akademik girişimcilik kavramı karşımızda

çıkılmaktadır. Bunun nedeni ise bilimsel ve teknolojik bilgilerin ticarileştirilmesinden elde edilecek faydadır (Storey & Tether, 1998).

Akademik girişimcilik, 1980-1990 yılları arasında teknoloji transfer ofislerinin (TTO) kurulması ile gelişmeye başlamış olup o yıllarda teknoloji transferinde patentleme ve lisanslamaya ağırlık verilmektedir. Zamanla üniversite sanayi iş birliğine gidilerek; sözleşme araştırması, ortak Ar-Ge, danışmanlık ve danışma kurullarında yer almak dahil olmak üzere çok çeşitli bilgi aktarım mekanizmalarına yönelme görülmüştür (Abreu & Grinevich, 2013). Bilimsel bilginin ticarileşmesini desteklemek için birçok üniversite, TTO'lar, tekno parklar ve kuluçka merkezleri gibi kurumsal yapılar oluşturmuş ve destekleyici prosedürler geliştirmişlerdir. TTO'ların misyonu üniversitelerde bulunan yaratıcı düşüncüyü ortaya çıkarmak, uygun olan fikri mülkiyet hakları ile güvence altına alınmasını sağlamak ve dış ortaklara transferini kolaylaştırmaktır (Carlsson & Fridh, 2002). Günümüzde ise akademik girişimcilik; dışarıdan finanse edilen araştırmalara dahil olma, spin-off kurma, bir firma için danışmanlık rolü üstlenme, patentleme ve lisanslama, ortak araştırmalar ve eğitim uygulamalı araştırma merkezleri, teknoloji parklar, dış ortak teşebbüsleri, internet öğretimi, tasarım hakları, telif hakkı, endüstri bağlantı ofisleri, öğretmen topluluğu tasarıları, bilgi aktarımı tasarıları, teknoloji aktarımı ve araştırma grupları gibi bir çok alanda faaliyet göstermektedir (Abreu & Grinevich, 2013).

## **2.2. Akademik Girişimcilik Niyeti**

Girişimcilik niyeti, girişimci davranışın en önemli belirleyicisidir. Girişimcilik niyeti, bireyin girişimciliğe karşı ne kadar istekli ve hazır olduğunu ayrıca girişimci davranışı gerçekleştirmek için taahhüt etmeyi planladığı çabayı göstermektedir. Girişimcilik konusunda insanlar önemli bilgi birikimine sahip olsalar bile niyetleri bulunmadığında girişimciliğe geçiş yapmaktan kaçınacaklardır (Krueger vd., 2000). Girişimcilik niyetini tetikleyen faktörleri anlamak, girişimcilik literatürünün çoğunu oluşturur. Literatürde girişimcilik niyetinin belirleyicileri olarak birçok değişken öne sürülmüştür. Modellerin çoğu, girişimci davranışa ilişkin niyetlerin belirlenmesinde hem bireysel hem de çevresel değişkenlerin önemli olduğunu savunmaktadır. Buna göre girişimcilik niyetinin oluşumu, bireyler ve çevre arasındaki etkileşimin bir ürünüdür (Krueger vd., 2000). Kişinin deneyimi, sahip olunan değerler, tutumlar, motivasyonlar, kişilik özellikleri ve kişisel yetenekler, bireyleri girişimcilik niyetine yatkın hale getirebilir. Ek olarak, siyasi ve ekonomik faktörler ve sosyal destek olarak sosyal bağlam, fırsat ve kaynakların algılanması gibi etkenlerde girişimcilik niyetinin oluşmasına katkıda bulunabilir. Genel literatüre göre, girişimcilerin fırsatları belirleme ve bunlardan

yararlanma yetenekleri faaliyet gösterdikleri çevreden büyük ölçüde etkilenmektedir (Ucbasaran vd., 2008). Bireylerin algıladıkları çevresel faktörlerin girişimci olma yolunda kilit belirleyiciler olduğu dikkat çekmektedir. Çevre, girişimciliği destekler nitelikte olduğunda bireyler girişimci olma kararlarını çevrenin olumlu etkisini düşünme eğiliminde oldukları için girişimci faaliyetlerde bulunmaya daha yatkın olacaklardır (Liñán & Chen, 2009). Girişimcilik niyeti, bulunulan ülkenin ekonomik ve politik altyapısından etkilenmektedir. İçinde bulunulan istikrarlı çevre, kişilerin yaptıkları işler dışında girişimcilik fırsatlarına yönelme olasılığını artırmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde girişimciliğin teşviki hakkında çok az şey bilinmekte olup bugüne kadar yapılan çoğu çalışmanın odak noktası gelişmiş ülkelerde girişimciliğin teşviki olmuştur. Gelişmiş ülke ekonomilerinde girişimcilik hakkında bilinen olgular, gelişmekte olan ekonomilerdeki girişimcilik için geçerli olmayabilir. Gelişmekte olan ülkeler tipik olarak gelişmiş ülkelerden çok farklı sosyo-kültürel ve politik-kurumsal ortamlara sahiptir. Girişimcilik çalışmaları, girişimcilik faaliyetlerinin ve bunların öncüllerinin ülkeler arasında önemli ölçüde farklılık gösteren belirli sosyal, kültürel, ekonomik, yasal ve politik bağlamlara bağlı olduğunu, bu nedenle araştırma sonuçlarının gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere genelleştirilmesini sınırladığını göstermiştir (Bruton vd., 2008). Mevcut karşılaştırmalar, girişimcilik niyeti belirleyicilerinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır (Fischer vd., 2019; Schlaegel & Koenig, 2014).

Literatürdeki çalışmaların gelişmiş ülkelere odaklanması ve gelişmekte olan ülkelerin ihmal edilmesi akademik girişimcilik literatüründe önemli bir eksikliktir (Bruton vd., 2008; Hayter vd., 2018). Bu konuda yazında yapılan çalışmalarda ele alınan belirleyiciler ve çıkarımlardan bazıları şu şekildedir. Dalmarco vd. (2018) Brezilya’da yapılan çalışmada akademik girişimciliğin girişimcinin kendi teknolojisine bağlı olduğunu ve girişimcilik eğitiminin bu süreçte oldukça önemli olduğunu göstermiştir. Fischer vd. (2019) gelişmekte olan ülkelerin farklı akademik girişimcilik dinamiklerine sahip olduğunu vurgulamıştır. Brezilya üniversitelerinde yapılan çalışmaya göre akademik girişimciliğin geliştirilmesi noktasında gelişmekte olan ülkelerin çeşitli zorluklarla karşılaştığı vurgulanmıştır. Özetle, mevcut literatür gelişmekte olan ekonomilerde akademik girişimcilik çalışmalarına yönelik genel bir yetersizliğe işaret etmektedir. Ana çıkarım ise gelişmiş ülkelerde belirli üniversitelerde başarılı olduğu kanıtlanmış stratejilerin diğer üniversitelere uyarlanmasında sorunlar yaşanabileceğini göstermiştir. Bu sonuçlara göre, gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelere göre akademik



girişimcilik açısından farklılıklar göstermektedir. Bu açıdan mevcut literatüre bu konuda katkı sağlanmalıdır (Hayter vd., 2018).

### **2.3. Psikolojik Faktörler**

Psikolojik teorisinin temelinde girişimci bulunmaktadır ve girişimcinin sahip olduğu özellikler girişimciliği bir olgu olarak açıklamanın anahtarını temsil etmektedir (Gartner, 1989). Bu teori çok fazla sayıda girişimci özelliklerini girişimci niyetin tetikleyicileri olarak ifade etmesine rağmen, girişimciliğin özellikle bilişsel boyutlarını ele almak önemlidir (Boukamcha, 2015; Douglas & Fitzsimmons, 2011). Girişimci olma kararı, girişimcinin yaratıcılığı ve girişimin uygulanabilirliği ile ilgili olumlu algılarının yanı sıra girişimci özgüveninden de etkilenmektedir (Douglas & Shepherd, 2002; Otache vd., 2021).

Psikolojik belirleyicilerden yaratıcılık kavramının girişimci niyetin bir öncülü olarak öne sürülmesi olasıdır. Yaratıcılık, açık olmayan çağrışımları tanımlayıp, mevcut kaynakları belirgin olmayan bir şekilde reforme ederek problemler ve bunların tahmini çözümleri arasındaki ilişkiyi hızlı fark etme yeteneğidir (Zampetakis & Moustakis, 2006). Yaratıcılık, temel bilişsel süreçlerin işleyişinden kaynaklanıyor gibi görünmekte olup bilişsel yöntemde, araştırmacılar yaratıcılık sürecine önem vermektedir. Bunun yanı sıra yaratıcılığın girişimci niyet modelleri açısından yaratıcılık-girişimci niyet bağlantısı ve bu ilişki üzerindeki potansiyel sosyal ve bireysel etkileri yeterince ele alınmamaktadır (Zampetakis vd., 2011). Yazında yaratıcılığın girişimcilikte önemli roller oynadığı yani girişimci yönelimini artırdığını, fırsatların tanınmasını, firma oluşumunu sağladığını, bireysel, kurumsal ve bölgesel girişimcilik performansını artırdığı görülmüştür (Hamidi vd., 2008). Yapılan ampirik çalışmalar akademik araştırmacıların ticari faaliyetlere katılımlarının yaratıcılıklarından, kendi kendine yeterliliklerinden ve uyum sağlama yeteneklerinden büyük ölçüde etkilendiğini göstermiştir (Landry vd., 2006).

Algılanan fayda olgusu ise beklenti teorisi ve öznel beklenen fayda gibi modelleri kullanarak bir bireyin girişimcilik kariyerine devam etme seçimini etkileyen fayda algısını psikolojik açıdan tanımlamayı amaçlamıştır (Campbell, 1992; Katz, 1992). Bireyin beklediği geliri, bu geliri elde etmek için gerekli olan çalışma miktarını, bulunulan riski, bağımsızlık arzusunu ve beklenen iş ortamı algıları gibi faktörlerin toplamı algılanan faydayı ifade etmektedir. Motivasyonun bir uzantısı olan beklenti kavramı işyerinde motivasyonu açıklamada merkezi bir rol oynamaktadır (Ambrose & Kulik, 1999). Beklenti teorisi, bulunulan davranışın bireyin tepkisinin algılanan değeri ile birlikte davranışın tekrar edilme olasılığının artmasına ilişkin beklentiği ifade etmektedir. Bireyler başarılı olmayı umdukları ve elde

edecekleri faydanın yüksek olacağını düşündükleri işlerde daha uzun süre ısrar ederler ve daha fazla çaba harcarlar. Douglas & Shepherd'ın (2000), ekonomiden gelen fikirlere dayanan girişimci niyet modeline göre girişimciliği sürdürme seçimi bir kişinin fayda fonksiyonuna bağlıdır. Obschonka vd. (2012), ekonomik ve psikolojik bakış açılarını bütünleştiren kavramsal bir model geliştirerek bilim adamlarının girişimcilikten bekledikleri faydanın (yani finansal ve itibar kazancının) niyet üzerindeki etkisini açıklamıştır.

Kendine güven, bireyin belirli hedeflere ulaşmak için gerekli olan bir dizi görevi yürütme konusundaki kişisel becerisine duyduğu inanç ve bireyin başarıya ulaşmada sahip olduğu önemli bir varlık olarak kabul edilmektedir (Vidal-Suñé & Antoni, 2013). Otache vd. (2021), kendine güveni “bireyin belirli bir görevi başarabileceğine dair tam bir güven duygusuna sahip olma yeteneği” olarak tanımlamıştır. Buna göre kendine güven, bir bireyin girişimcilikle ilgili görevleri yerine getirebileceğine dair tam bir emin olma yeteneği olarak tanımlanabilir. Psikolojik açıdan insanları daha mutlu kıldığı, başkalarını doğru ya da yanlış şekilde ikna etmeyi kolaylaştırdığı ve bireylerin projeler gerçekteşirme amaçlarına ulaşmak için sebat etme motivasyonunu geliştirdiği için kendine güven, motivasyon beklenti teorisi ışığında değerlendirilmektedir (Bénabou & Tirole, 2002). Bu nedenle, beklenti ve öz-yeterlik teorilerinden elde edilen bilgilere dayanarak, insanlar bir eylemin olumlu sonuçları olduğunu algıarlarsa ve kendilerini gerçekteşirme yeteneğine ve güvenine sahip olduklarını algıarlarsa belirli bir eylemi gerçekteşirecekleri tartışılabilir (Boukamcha, 2015). Mevcut çalışmada ise yaratıcılığın, algılanan faydanın ve kendine güvenin akademik personelin girişimci olma niyetini arttırıcı bir etkiye sahip olacağı savunulmaktadır. Sonuç olarak aşağıdaki hipotezler öne sürülmüştür:

**Hipotez 1:** Yaratıcılık akademisyenlerin girişimcilik niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

**Hipotez 2:** Algılanan fayda akademisyenlerin girişimcilik niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

**Hipotez 3:** Kendine güven akademisyenlerin girişimcilik niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

#### **2.4. İnsan Sermayesi ve Sosyal Sermaye**

Psikolojik faktörlere ek olarak girişimcilik çalışmalarında, bireyin sahip olduğu insan sermayesi ve sosyal sermaye girişimcilik sonuçlarının öncüllerini oluşturmaktadır (Kim &

Aldrich, 2005; Unger vd., 2011). İnsan sermayesi belirli bir olgu içindeki eğitim ve deneyim anlamına gelmektedir (Becker, 1964). Buna göre bireyin sahip olduğu uzmanlık, deneyim ve bilgi düzeyinin de dikkate alınmasının çok önemli olduğu belirtilmiştir. Girişimciliğin önemli belirleyicilerinden birisi olan deneyim, geçmişte bir iş kurmuş olmak ya da küçük bir işletmeye sahip olan veya sahip olmuş bir yakın aile üyesi bulunması gibi önceki tecrübelerdir. Deneyimli girişimcilerin iş fırsatlarını ve yenilikçi fırsatları tanımlamakta deneyimsiz olan acemi girişimcilere göre daha başarılı olduklarını göstermektedir (Clarysse vd., 2011; Obschonka vd., 2012). Girişimcilik deneyimleri, belirli hedefler ve rekabet duygusu yaratarak niyeti arttırmaya ve yaratıcılığı teşvik etmeye neden olabilmektedir (Klofsten & Jones-Evans, 2000). Gelişmiş ülkelerde yapılan çalışmalar bilim adamlarının girişimci niyeti teşvik etmek için çeşitli iş deneyimi türlerine maruz kalmaları gerektiğini göstermiştir (Clarysse vd., 2011; Moog vd., 2015).

Girişimcilik eğitimi ise, bir iş girişimini başarılı bir şekilde kurmak ve yürütmek için ihtiyaç duyulan girişimci fikir, farkındalık, bilgi ve becerilerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi ile ilgili eğitimidir. Yapılan araştırmalarda girişimcilik eğitim faaliyetlerinin girişimcilik eğilimlerini olumlu yönde etkilediği ortaya konulmuştur (Giacomin vd., 2011). Mevcut akademik girişimcilik çalışmaları incelendiğinde ise Dietz & Bozeman (2005), endüstride deneyimli olan akademisyenlerin akranlarına göre daha fazla finansman ve daha yüksek bir patent üretkenliği oranına sahip olma eğiliminde olduklarını bulmuşlardır. Az gelişmiş ülke bağlamında Sudan'da akademisyenlerin girişimcilik eğitiminin algılanan davranışsal kontrol aracılığıyla niyete etkisi olduğu tespit edilmiştir (Abdelrahim, 2020). Bu sebeple aşağıdaki hipotezler öne sürülmüştür:

**Hipotez 4:** İş deneyimi akademisyenlerin girişimcilik niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

**Hipotez 5:** Girişimcilik eğitimi akademisyenlerin girişimcilik niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

Sosyal sermaye ekonomik ortamda bulunan fırsatları elde etmek isteyen bireylerin diğer bireylerle olan etkileşimleriyle oluşturduğu resmi veya gayri resmi ilişkilerin tümü olarak tanımlanmaktadır (Lin, 2002). Sosyal bağlar, bireylere hem maddi hem de maddi olmayan çok çeşitli kaynaklara erişim sağlar. Bağların sağladığı somut faydalar arasında finansal kaynaklar ve potansiyel olarak değerli bilgilere erişim yer almaktadır. Daha az somut faydalar arasında ise, başkalarından sağlanan destek, tavsiye, teşvik, güven ve elde edilebilecek iş birliği sayılabilir. Bu tür ağlar da çoğu zaman birçok değerli kaynak türünün önemli bir etkeni olup

risk sermayedarları, potansiyel müşteriler, potansiyel çalışanlar gibi faktörleri iknada rol oynadığı görülmüştür. Sosyal sermayenin, bireyleri girişimci rol modelleri ile etkilemesi sebebiyle girişimcilik niyetinin oluşturulması üzerinde önemli etkilerinin olabileceği düşünülmektedir (Krueger vd., 2000). Krabel & Mueller (2009), bilim adamlarının girişimcilik faaliyetlerinin büyük ölçüde patentleme faaliyetine, girişimcilik deneyimine ve araştırmayı ticarileştirmenin faydaları hakkındaki kişisel görüşlere, endüstri ile yakın kişisel bağlara bağlı olduğunu göstermiştir. Mosey & Wright (2007) ise, akademik girişimcilerin beşerî sermayelerinin, sosyal sermayelerini geliştirmedeki rolünü incelemiş olup radikal bir yeniliği ticarileştirme amacı güden bir akademisyenin sosyal sermaye aracılığıyla meşruiyet alanını genişletmesinin gerekli olabileceğinden bahsetmektedir. Bu sebeple aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür:

**Hipotez 6:** Sosyal sermaye akademisyenlerin girişimcilik niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

## **2.5. Çevresel Faktörler**

Girişimcilik modellerinin çoğu girişimci davranışa ilişkin niyetlerin belirlenmesinde hem bireysel hem de çevresel değişkenlerin önemli olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle akademik girişimcilik niyetine ilişkin bir tahmin modeli oluştururken bütüncül bir perspektiften ele alınması oldukça önemlidir (Foo vd., 2016; Krueger vd., 2000). Girişimcilik faaliyetleri incelenirken sadece bulunan ekonomik ortam değil ayrıca karşılaşıması yaygın olan kurumsal engellerin de dikkate alınması gerekmektedir.

Çevresel faktörlerden olumlu iş ortamı, bireylerin yaptıkları işleri dışında girişimcilik fırsatlarına yönelme olasılığını artırır. Bir girişimcinin niyeti ve pazara yönelik davranışları, bulunduğu ülkenin mevcut ve öngörülen ekonomik ve politik altyapısından etkilenmektedir (Ucbasaran vd., 2008). Buna göre kısaca ekonomik gelişme düzeyi, finansal erişilebilirlik ve hükümet düzenlemeleri, girişimcilik niyetini etkileyebilecek faktörler arasında bulunmaktadır (Liñán & Chen, 2009). Akademisyenlerin buldukları ekonomik ve sosyal ortamlarının girişimcilik niyetini etkileyebilecekleri ifade edilmektedir. Buldukları iş ortamının etkilerini açıklamak için hükümet politikalarının, bulunan yerel bağlamın özelliklerinin (örneğin, lojistik altyapının bulunması, finansal yatırımcılar, sübvansiyon ve dışsallıklar) ve daha spesifik olarak üniversite destek mekanizmalarının girişimcilik faaliyetlerini etkilediği vurgulanmaktadır (Fini vd., 2010; Foo vd., 2016). Bu durumda girişimcinin niyetini bulunduğu

ülkenin öngörülen ekonomik ve politik altyapısının yani bulunan olumlu iş ortamının etkilediği öne sürülmektedir. Sonuç olarak aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür:

**Hipotez 7:** Olumlu iş ortamı akademisyenlerin girişimcilik niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

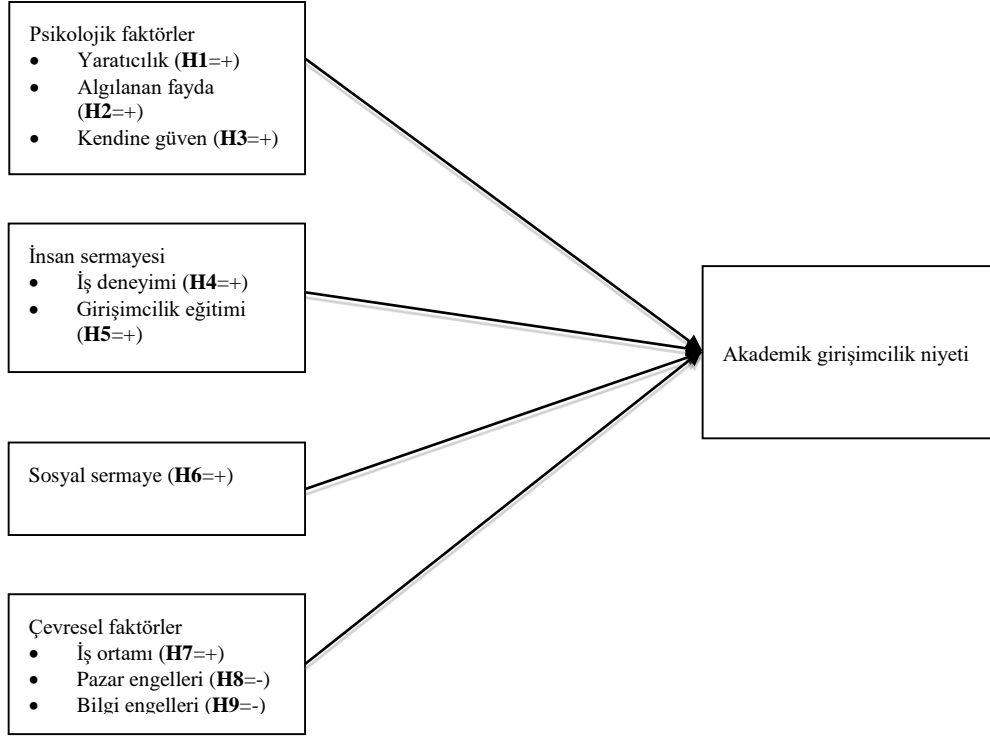
Girişimcilik faaliyetleri başlatmak için kurumsal engellerden olan pazar engelleri pazarı kontrol eden büyük rakiplerin tehdidi, pazar hakkındaki eksik bilgi, pazara giriş engelleri ve pazarda müşteri bulamama veya kabul görmeme durumlarını kapsamaktadır (Ahmad, 2012; Kebaili vd., 2017). Her endüstride, pazara giriş engellerini aşma yetenekleri açısından farklılık gösteren potansiyel girişimciler bulunmaktadır. Bu nedenle, geçerli giriş engellerini aşmak için gereken kaynaklara en fazla erişimi olan girişimcilerin pazara girme olasılığı daha yüksektir (Parker, 2018). Arrighetti vd. (2016), durgunluğun yeni pazar fırsatlarından yararlanma yönelimini güçlendirip girişimcilik niyetine olumsuz etkisini doğrulamaktadır. Martin & Javalgi (2016) ise, girişimci yönelimin ve pazarlama yetenekleri arasındaki rekabet yoğunluğunun düzenleyici rolünü ortaya koymaktadır.

Bilgi engelleri ise girişimcinin bilgi eksikliğini, beceri eksikliğı ve girişimci yeterlilikler açısından engelleri açıklamaktadır (Ahmad, 2012). Girişimcilik bilgisi, potansiyel girişimcilik fırsatlarının nasıl tanımlanacağını, fırsatlara göre nasıl hareket edileceğini öğrenme ve mevcut engellerle nasıl başa çıkılacağına dair etkilerin sonucunu ifade etmektedir (Douglas & Shepherd, 2000). Girişimcilik bilgisi, girişimciliğın çok işlevli ve çok yönlü süreçlerindeki fırsatları tanımak ve bunlara göre hareket etmek için gereken kavramsal ve analitik anlayış olarak tanımlanmaktadır. Girişimcilik bilgisi bu nedenle, çoğunlukla yeni yönetim görevlerinin organize edilmesini, az resmi yapıya sahip ancak beklenmedik engellerle dönüştürülen faaliyetlerin geliştirilmesini içeren deneyimlere bireysel olarak maruz kalma yoluyla bilgiye dönüşmesiyle inşa edilmektedir (Politis, 2005). Girişimcilik bilgisine sahip bireylerin girişimci olma olasılığı yüksektir. Bilgi eksikliğı ya da yetersizliğı girişimcilerin talebi tahmin edememe, insanları yönetememe, iş pazarlama bilgilerini veya muhasebe kayıtlarını tutamama eksikliğı olarak da tanımlanabilmektedir (Ahmad, 2012). Bilgiye sahip girişimciler mevcut fırsatları, zorlukları araştırma ve kaynakları etkin bir şekilde maksimize etme konusunda daha keskin olacaklardır. Sonuç olarak aşağıdaki hipotezler öne sürülmüştür:

**Hipotez 8:** Pazar engelleri akademisyenlerin girişimcilik niyetini negatif yönde etkilemektedir.

**Hipotez 9:** Bilgi engelleri akademisyenlerin girişimcilik niyetini negatif yönde etkilemektedir.

Yapılan bu değerlendirmeler neticesinde araştırma modeli ve ilgili hipotezler, aşağıda Şekil 1'deki gibi oluşturulmuştur.



Şekil 1.

*Tahmini Araştırma Modeli*

### 3. Araştırma Yöntemi

Nicel desenli çalışmalarda, görgül ve tümdengelim yaklaşımı benimsenir. Gözlem ve ölçümlerin tekrarlanabildiği ve nesnelliğin ön planda olduğu araştırmalardır. Genellemede bulunabilmek amacıyla geniş örneklem gruplarına yapılandırılmış veri toplama araçları uygulanmaktadır. Bu çalışmada geniş örneklem grubuna anket tekniği kullanılmakta olup elde edilen sayısal verilere istatistiksel analizler uygulanarak genellenebilir ve geleceğe yönelik önerilerde bulunabilmek amacıyla nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu bölümde yukarıda öne sürülen araştırma modelini incelemek için gerekli olan araştırmanın örnekleme ve değişkenlerine ilişkin bilgiler verilmektedir.

### **3.1. Araştırmanın Örneklemi**

Bu çalışmanın evrenini, 2020-2021 eğitim ve öğretim dönemi itibariyle Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde görev yapan 1464 akademik personel oluşturmaktadır. Çalışmada yararlanılan model ve anket formu bilimsel alanda etik kurul raporu onaylıdır. Çalışmada maliyet ve zaman kısıtlılıkları nedeniyle araştırma evrenini oluşturan akademisyenlerin deneyim, eğitim düzeyi, demografik özellikleri benzerlik gösterebilmesi açısından ulaşılması kolay ve hızlı olacağı için olasılıklı olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır. Mevcut evreni %95 güven aralığında temsil yeteneğine sahip örneklem büyüklüğü 306 olarak belirlenmiştir (Gürbüz & Şahin, 2014). Anket uygulanacak örneklem büyüklüğüne tam olarak erişebilmek amacı ile fakültelerde ulaşılabilir olan akademik personele yüz yüze olarak anket dağıtımı yapılmış olup, 348 adet form geri dönüş sağlamıştır.

### **3.2. Araştırmanın Değişkenleri**

Çalışmanın anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bireysel (psikolojik faktörler, insan sermayesi ve sosyal sermaye) ve çevresel (iş ortamı, pazar ve bilgi engelleri) faktörleri ölçmek için kullanılan değişkenlere ilişkin ölçekler bulunmaktadır. İkinci bölümde katılımcıların demografik bilgilerini elde etmek amacıyla hazırlanmış olan kontrol değişken soruları (cinsiyet, yaş, unvan vb.) yer almaktadır. Ölçeklerde bulunan ifadeler örneklemin ne ölçüde katılıp katılmadığını ölçmek adına 5'li Likert tipi dereceleme kullanılmıştır. Ankettten elde edilen veriler IBM SPSS İstatistik 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçeklerin yöntem ve madde yanlılığı ayrıca güvenilirliğinin ve geçerliliğinin test edilmesi için İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde yer alan 40 akademisyene anket uygulanarak pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışma sonuçlarına göre ölçeklerin tamamı geçerlilik ve güvenilirlikleri açısından uygundur. Aşağıda sırasıyla çalışmada yer alan ölçeklerin psikometrik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1.  
*Değişkenler ve Ölçekler*

<b>Bağımsız Değişkenler</b>	<b>Değerlendirilmesi</b>	<b>Dayandırılan Kaynaklar</b>
<b>Psikolojik Faktörler</b>		
Yaratıcılık	5'li Likert tipi 5 maddeden oluşmaktadır.	Zampetakis & Moustakis (2006) ve Zampetakis vd. (2009) çalışmaları
Algılanan fayda	5'li Likert tipi 5 maddeden oluşmaktadır.	Douglas & Shepherd'in (2000) çalışması
Kendine güven	5'li Likert tipi 5 maddeden oluşmaktadır.	Ferreira vd. (2012) ve Miranda vd. (2017) çalışmaları
<b>İnsan Sermayesi</b>		

Girişimcilik eğitimi	5’li Likert tipi 4 maddeden oluşmaktadır.	Fayolle & Gailly’nin (2015) çalışması
İş deneyimi	İş deneyimi ölçeği toplam 2 maddeden oluşmakta olup ana ölçekten farklı olarak iki seçenekli soru tipi (Evet/Hayır) kullanılmıştır.	Abreu & Grinevich’in (2013) çalışması
<b>Sosyal Sermaye</b>		
Sosyal sermaye	5’li Likert tipi 3 maddeden oluşmaktadır.	Subramaniam & Youndt (2005) çalışması
<b>Çevresel Faktörler</b>		
İş ortamı	5’li Likert tipi 6 maddeden oluşmaktadır. İlk ifadesi ters kodlanmıştır.	Manolova vd. (2008) çalışması
Pazar engelleri	5’li Likert tipi 3 maddeden oluşmaktadır.	Ahmad (2012) ve Kebaili vd. (2017) çalışmaları
Bilgi engelleri	5’li Likert tipi 3 maddeden oluşmaktadır. Son ifadesi ters kodlanmıştır.	
<b>Bağımlı Değişken</b>		
Girişimcilik niyeti	5’li Likert tipi 4 maddeden oluşmaktadır.	Autio vd. (2001), Linán & Chen (2009) ve Obschonka vd. (2015) çalışmaları

Çalışmada kullanılan bireysel ve çevresel faktör ölçekleri ile girişimcilik niyeti ölçeğinin alt boyutlarının güvenilirlik analizleri Cronbach Alpha ( $\alpha$ ) katsayıları hesaplanarak ölçülmüş ve güvenilirliğe ilişkin ölçek sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir. Tablo 2’deki bulgulara göre her bir ölçek için iç tutarlılık katsayılarının yeterli düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç itibariyle araştırmada kullanılan her ölçek için de gerekli güvenilirlik düzeyine ulaşılmıştır.

Tablo 2.  
*Araştırmada Yer Alan Ölçeklere Yönelik İç Tutarlılık Katsayıları*

Ölçekler	Madde sayısı	Cronbach alfa
Akademik girişimcilik niyeti	4	0,880
Yaratıcılık	5	0,743
Algılanan fayda	4	0,619
Kendine güven	5	0,680
Girişimcilik eğitimi	4	0,853
Sosyal sermaye	3	0,811
İş ortamı	6	0,712
Pazar engelleri	3	0,730
Bilgi engelleri	3	0,674

#### 4. Bulgular

Bu çalışmanın ana amacı bireysel ve çevresel faktörlerin akademik girişimcilik niyetine olan etkisini incelemektir. Bu sebeple araştırmanın modelini test etmek ve kontrol ve bağımsız



değişkenlerin bağımlı değişkene olan etkisini incelemek için çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Bu bölümde çalışmanın sonuçlarına ilişkin bilgiler verilmektedir.

#### 4.1. Örneklemeye İlişkin Genel Bulgular

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde çalışmakta olan akademik personelden elde edilen verilerin analizlere dâhil edilmek için gerekli özellikleri (uç değer, kayıp veri, normallik) karşıladığı görülmektedir. 348 katılımcının demografik özelliklerine ilişkin frekans (N) ve yüzde (%) dağılımları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3.  
*Akademisyenlerin Demografik Özelliklere Göre Dağılımı*

<b>Yaş</b>	<b>N</b>	<b>%</b>	<b>Mesleki Deneyim</b>	<b>N</b>	<b>%</b>
20-30	52	14,9	0-5	66	19,0
31-40	132	37,9	6-10	57	16,4
41 ve üzeri	164	47,1	11-15	81	23,3
Toplam	348	100,0	16 ve üzeri	144	41,4
			Toplam	348	100,0
<b>Cinsiyet</b>	<b>N</b>	<b>%</b>	<b>Bilim Alanı</b>	<b>N</b>	<b>%</b>
Kadın	133	38,2	Beşeri bilimler	19	5,5
Erkek	215	61,8	Fen bilimleri	161	46,3
Toplam	348	100,0	Sosyal bilimler	96	27,6
<b>Fakülte</b>	<b>N</b>	<b>%</b>	Sağlık bilimleri	37	10,6
Fen Edebiyat	59	17,0	Eğitim bilimleri	35	10,1
Ziraat	48	13,8	Toplam	348	100,0
Sağlık Bilimleri	34	9,8	<b>Unvan</b>	<b>N</b>	<b>%</b>
Diş Hekimliği	1	0,3	Araştırma Gör.	67	19,3
İlahiyat	24	6,9	Öğretim Gör.	67	19,3
Tokat Meslek Yüksek Okulu	36	10,3	Dr. Öğretim Gör.	120	34,5
Eğitim	36	10,3	Dr. Araştırma Gör.	7	2,0
İktisadi ve İdari Bilimler	21	6,0	Doçent	51	14,7
Turhal Meslek Yüksek Okulu	23	6,6	Profesor	36	10,3
Mühendislik	66	19,0	Toplam	348	100,0
Toplam	348	100,0	<b>Girişimcilik üzerine akademik N</b>	<b>%</b>	
<b>Ailede girişimci bulunmaktadırmı?</b>	<b>N</b>	<b>%</b>	çalışma yaptınız mı?		
Evet	136	39,1	Evet	32	9,2
Hayır	209	60,1	Hayır	316	90,8
Toplam	345	99,1	Toplam	348	100,0

#### 4.2. Değişkenlere Yönelik Betimsel Bulgular ve Korelasyon Sonuçları

Çalışma kapsamında yer alan değişkenlerin dağılımlarının biçimlerini tespit etmek amacıyla çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiş olup çalışmada kullanılan her bir ölçek için çarpıklık katsayısının  $\pm 1$ , basıklık katsayısının ise  $\pm 1$  arasında değerler aldığı saptanmıştır. Sonuçlar itibariyle 348 katılımcıya ilişkin veriler normal dağılım

göstermektedir. Bu başlık altında çalışmada kullanılan değişkenlerin ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış olup, elde edilen sonuçlara Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4.  
*Değişkenlere Yönelik Betimsel Bulgular*

<b>Değişkenler</b>	<b>Ortalama</b>	<b>Standart Sapma</b>
Akademik girişimcilik niyeti	2,89	0,94
Yaratıcılık	3,73	0,61
Algılanan fayda	3,36	0,45
Kendine güven	3,54	0,58
Girişimcilik eğitimi	2,37	0,86
İş deneyimi	1,70	0,32
Sosyal sermaye	4,22	0,54
İş ortamı	2,78	0,63
Pazar engelleri	3,90	0,59
Bilgi engelleri	4,24	0,59

Tablo 4’teki bulgulara göre genel olarak çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin ortalamaların, bağımlı değişken (girişimcilik niyeti) ortalamasına göre daha yüksek düzeyde oldukları dikkat çekmektedir. Bireysel ve çevresel faktörleri ortalamalarının (yaratıcılık, algılanan fayda, kendine güven, sosyal sermaye, pazar ve bilgi engellerinin) girişimcilik niyetine oranla daha yüksek düzeyde oldukları görülmektedir. Ancak girişimcilik niyeti ortalamasının iş ortamı, iş deneyimi ve girişimcilik eğitime oranla daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Sıralama olarak bakıldığında ise bilgi engelleri (Ort.= 4,24, S.S.= 0,59) ortalama değeri en yüksekken, iş deneyimi (Ort.= 1,70, S.S.= 0,32) ortalama değeri en düşüktür.

Bu çalışmada araştırma hipotezlerine ilişkin bireysel (psikolojik faktörler, insan sermayesi ve sosyal sermaye) ve çevresel olarak ele alınmış değişkenler arasındaki ilişkiler korelasyon analizi aracılığıyla test edilmiştir. Tablo 5’te yer alan sonuçlar incelendiğinde, çalışmada kullanılan değişkenlerin birbirleri ile ilişkili oldukları görülmektedir. Bu kapsamda yaratıcılığın ( $r= 0.37$ ;  $p<.01$ ) orta, algılanan faydanın ( $r= 0.32$ ;  $p<.01$ ) orta ve kendine güvenin ( $r= 0.25$ ;  $p<.01$ ) zayıf seviyeli olmak üzere girişimcilik niyeti ile pozitif yönlü anlamlı ilişkisi olduğu görülmektedir. Girişimcilik niyetinin girişimcilik eğitimi ile ( $r= 0.31$ ;  $p<.01$ ) orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişkisi ve iş deneyimi ile ( $r= 0.24$ ;  $p<.01$ ) zayıf düzeyde pozitif yönlü bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Sosyal sermaye değişkeninin girişimcilik niyetiyle ( $r= 0.16$ ;  $p<.01$ ) arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkisi bulunmaktadır. Girişimcilik niyetinin çevresel faktörlerden olan iş ortamı ile ( $r= 0.16$ ;  $p<.01$ ) zayıf düzeyde pozitif yönlü, bilgi engelleri ile

( $r = -0.15$ ;  $p < .01$ ) zayıf düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Buna rağmen, pazar engellerinin girişimcilik niyeti ile anlamlı bir ilişkisi bulunmamaktadır.

### **4.3. Regresyon Analiz Sonuçları**

Çalışma kapsamında ele alınan bağımsız değişkenler arasında çoklu eş doğrusallık problemi (multicollinearity) olup olmadığını test edebilmek adına Tolerans ve VIF değerleri incelenmiştir (Tolerans =  $1 / VIF$ ). Eğer Tolerans değeri kritik değerden ( $1 - R^2$ ) küçükse eş doğrusallık problemi bulunmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2014). Tolerans değerini karşılaştırmak için gereken kritik değer  $1 - R^2 = 1 - 0.355 = 0.645$ 'dir. İlgili değişkenler arası Tolerans değerleri kritik değerden büyüktür. Sonuçlar çoklu bağlantı sorunu olmadığını göstermektedir.

Bu çalışmanın modeli ve hipotezlerini test edebilmek ve akademisyenlerin girişimcilik niyetine etki eden belirleyicileri ortaya koymak üzere çoklu regresyon analizi yapılmış olup sonuçlar Tablo 6'da gösterilmektedir. Tablo 6'da çalışmanın değişkenlerine ilişkin regresyon analiz sonuçları verilmiş olup bireysel (psikolojik faktörler, insan sermayesi ve sosyal sermaye) ve çevresel (iş ortamı, engeller) değişkenlerin girişimcilik niyeti üzerinde etkisinin varlığı kontrol faktörleri dikkate alınarak çoklu regresyon analizi ile test edilmiştir. Değişkenler arası çoklu ilişkiyi gösteren düzeltilmiş  $R^2$  değerinin 0.326 olduğu görülmektedir.  $R^2$  değeri, bağımlı değişkendeki (girişimcilik niyeti) değişimlerin ne kadarının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir. Yapılan regresyon analizinin sonuçlarına göre bağımsız değişken durumundaki belirleyicilerin bağımlı değişken durumundaki "girişimcilik niyeti" değişkenine ait değişimi %32 oranında açıkladığı görülmektedir. Model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur [ $F_{(16,33)} = 11,304$ , ( $p < 0,001$ )]. Regresyon analizine kontrol değişkenlerini dahil edebilmek için, kategorik olarak tanımlanmış olan değişkenler yeniden kodlanarak kukla değişkenler olarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 6'da yer alan Beta katsayıları incelendiğinde ya da anlamlılık düzeylerine (Sig.) bakıldığında girişimci niyeti açıklamada psikolojik faktörlerden yaratıcılığın (Beta = 0.178,  $p < .001$ ), algılanan faydanın (Beta = 0.192,  $p < .001$ ) ve kendine güvenin (Beta = 0.107,  $p < .05$ ) pozitif yönde anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Tablo 5.

*Değişkenler Arasındaki Korelasyon Sonuçları*

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
<b>1. Y</b>	1																
<b>2. AF</b>	.25**	1															
<b>3. KG</b>	.38**	.31**	1														
<b>4. GE</b>	.19**	.03	.06	1													
<b>5. İD</b>	.15**	.09	.11**	.09	1												
<b>6. İO</b>	.05	-.02	-.05	.26**	.05	1											
<b>7. PE</b>	.08	.06	.11*	.10	.04	-.04	1										
<b>8. BE</b>	.06	-.03	-.03	-.00	-.03	-.10	.27**	1									
<b>9. SS</b>	.24**	.10	.10	.10	.16**	.05	.32**	.28**	1								
<b>10. GN</b>	.37**	.32**	.25**	.31**	.24**	.16**	.08	-.15**	.16**	1							
<b>11. CNS</b>	-.07	.03	-.06	.14**	.10	.16**	.08	.00	-.09	.16**	1						
<b>12. Yaş</b>	.02	-.01	-.01	.08	.03	.16**	-.05	.13*	.03	.04	.22**	1					
<b>13. AG</b>	.15**	.06	.05	.13*	.18**	.14**	-.03	-.01	-.03	.20**	.02	.11*	1				
<b>14. U</b>	.09	-.02	-.05	.00	-.13*	.13*	-.01	.03	.01	.03	.14**	.58**	.12*	1			
<b>15. BA</b>	.03	.05	.12*	-.22**	-.04	-.12*	-.02	.08	.01	-.11*	-.13*	-.15**	-.03	-.10	1		
<b>16. MD</b>	.01	.02	-.01	-.05	-.01	.12*	-.00	.07	-.01	.12*	.20**	.78**	.12**	.63**	-.10	1	
<b>17. AÇ</b>	.17**	.12*	.11*	.25**	.16**	.00	.01	.05	.10	.17**	.05	.04	.16**	.02	-.02	.08	1

**Not:** \*\*p<.01 \*p<.05, Y=Yaratıcılık, AF=Algılanan Fayda, KG=Kendine Güven, GE= Girişimcilik Eğitimi İD= İş Deneyimi, İO= İş Ortamı, PE= Pazar Engelleri, BE= Bilgi Engelleri, SS= Sosyal Sermaye GN= Girişimcilik Niyeti, CNS= Cinsiyet, AG= Ailede Girişimci Bulunma, U= Unvan, BA= Bilim Alanı, MD= Mesleki Deneyim,

AÇ= Akademik Çalışma

İnsan sermayesi başlığı altında bulunan girişimcilik eğitiminin (Beta= 0.186, p<.001) ve iş deneyiminin (Beta= 0.125, p<.01) pozitif yönde anlamlı etkisi bulunmaktadır. Sosyal sermayenin ise girişimcilik niyeti üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi bulunmaktadır (Beta= 0.101, p<.05). Çevresel faktörlerin girişimcilik niyeti üzerinde etkisi incelendiğinde, bilgi engellerinin negatif yönde anlamlı etkisi bulunurken (Beta= -0.159, p<.001), iş ortamının (Beta= 0.043, p=n.s.) ve pazar engellerinin (Beta= 0.013, p=n.s.) anlamsız etkisi bulunmaktadır. Kontrol değişkenlerinin girişimcilik niyeti üzerinde etkisi incelendiğinde ise, cinsiyetin (Beta= 0.118, p<.05), yaşın (Beta= 0.170, p<.05), ailede girişimci bulunma durumunun (Beta= 0.095, p<.001) ve mesleki deneyimin (Beta= 0.192, p<.05) pozitif yönde anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Tablo 6.  
*Çoklu Regresyon Sonuçları*

Değişkenler	Standart olmayan katsayılar		Standart katsayılar		Sig.
	B	S.H.	Beta	t	
<b>Kontrol Değişkenleri</b>					
Cinsiyet	0,230	0,093	0,118*	2,487	0,013
Yaş	0,225	0,100	0,170*	2,241	0,026
Ailede girişimci bulunma	0,185	0,091	0,095*	2,035	0,043
Unvan	0,015	0,036	0,025	,417	0,677
Bilim alanı	-0,057	0,042	-0,064	-1,375	0,170
Mesleki deneyim	0,158	0,064	0,192**	2,476	0,014
Akademik çalışma	-0,024	0,158	-0,007	-,153	0,878
<b>Bağımsız Değişkenler</b>					
Yaratıcılık	0,272	0,080	0,178***	3,391	0,001
Algılanan fayda	0,321	0,080	0,192***	4,027	0,000
Kendine güven	0,174	0,081	0,107*	2,138	0,033
Girişimci eğitim	0,203	0,055	0,186***	3,698	0,000
İş deneyimi	0,365	0,141	0,125**	2,590	0,010
Sosyal sermaye	0,175	0,088	0,101*	1,985	0,048
İş ortamı	0,063	0,071	0,043	,889	0,375
Pazar engelleri	0,021	0,079	0,013	,270	0,787
Bilgi engelleri	-0,252	0,078	-,0159***	-3,241	0,001

Not: \*p<.05, \*\*p<.01, \*\*\*p<.001; R<sup>2</sup>=0.35; Düz. R<sup>2</sup>=0.32; F<sub>(16,33)</sub>=11,304

## 5. Sonuç ve Değerlendirme

Girişimcilerin fırsatları belirleme ve bunlardan yararlanma yeteneklerinin, faaliyet gösterdikleri ortamdaki büyük ölçüde etkilendiği bilinmektedir. Akademik girişimciliğin

ekonomik etkisini daha iyi anlamak için farklı bağlamlardaki girişimci davranışlarını açıkça tanımaya ihtiyaç vardır. Çalışmalar girişimcilik öncüllerinin ülkeler arasında önemli ölçüde belirli sosyal, kültürel, ekonomik, yasal ve politik bağlamlarda farklılık gösterdiğini, bu nedenle araştırma sonuçlarının gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere genelleştirilmesini sınırladığını göstermiştir (Bruton vd., 2008). Akademik girişimcilik niyetini araştıran çalışmalar oldukça sınırlı düzeydedir. Bu eksiklik özellikle gelişmekte olan ülkeler çerçevesinde daha da dikkat çekmektedir (Hayter vd., 2018). Bu çalışma kapsamında ilgili yazında akademik girişimcilik niyetini açıklamaya yönelik temel çalışmaların yanı sıra ilgili teoriler ışığında yapılan çalışmalar dikkate alınmaktadır (Feola vd., 2019; Klofsten & Jones-Evans, 2000; Liñán & Chen, 2009).

Gelişmekte olan ülkelerde girişimciliğin, ekonomik zorlukları çözmek, bunlara karşı koymak, ekonomik gelişmeyi sağlamak, istihdam oluşturmak ve yoksulluğu azaltmak için yaratıcı bir çözüm getirdiği bir gerçektir. Günümüzde akademik girişimcilik üzerine yapılan çalışmalar Türkiye’de sınırlı sayıda olup genel olarak makro açıdan incelenerek ekonomik yaklaşımların hâkimiyetinde olmuş ve belirli alanlara odaklanılmıştır (örneğin; TTO’lar, patentleme). Mevcut literatürde bireysel değişkenler sadece psikolojik faktörler olarak değerlendirilmiş olmakla beraber, bireylerin yetenek ve becerilerinin de bu bağlamda değerlendirilmesi önemlidir (Ucbasaran vd., 2008). Bu sebeplerle akademik girişimcilikte akademi veya endüstri içinde girişimler yaratırken ve geliştirirken mikro temellerinin yanı sıra ilişkili olan davranışsal ve bilişsel süreçleri ortaya koyma konusunda gereksinim bulunmaktadır (Wright vd., 2004). Girişimcilik niyetinin oluşumu, bireyler ve çevre arasındaki etkileşimin bir ürünüdür. Bu nedenle girişimcilik niyetindeki artışlar, bir dizi kişisel faktörlerin yanı sıra çevresel faktörden de etkilenmekte olup bunlar arasında ekonomi, politik altyapı ve demografik özellikler de bulunmaktadır (Krueger vd., 2000). Mevcut çalışmaların çoğunluğu ya bireysel ya da çevresel faktörlere ayrı ayrı odaklanmıştır. Bu sebeple bireysel faktörlerin çevresel faktörlerle entegrasyonu önem kazanmaktadır (Feola vd., 2019; Miranda vd., 2017).

Yazında bahsi geçen çalışmalar ve eksiklikler ışığında bu çalışma, gelişmekte olan ülke bazında Türkiye’de akademik girişimcilik niyetini etkileyen bireysel ve çevresel faktörleri belirleyerek Tokat Gaziosmanpaşa üniversitesindeki akademisyenlerin girişimcilik niyetleri üzerindeki etkilerini bütüncül bir perspektifle ortaya koymaktadır. Bu kapsamda çalışma bulgularına göre katılımcıların; psikolojik faktörlerinin (yaratıcılık, algılanan fayda, kendine güven) çevreleriyle iletişimi ve yakın bağlarını içeren sosyal sermayesinin, girişimcilik üzerine

aldığı eğitimi ve deneyimlerini içeren insan sermayesinin akademik girişimcilik niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi görülmüştür. Gelişmekte olan ülke bazında ele alınan sosyal ve ekonomik ortamın akademisyenlerin girişimcilik niyetine etkisine dair belirleyicilerden bilgi engellerinin olumsuz etkisi bulunurken, yazında desteklenen olgudan farklı olarak olumlu iş ortamının ve pazar engellerinin niyet üzerinde etkisi bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Akademik girişimcilik açısından iş ortamı ve engellerin birlikte incelenmesi literatürde az rastlanan bir durumdur. Bireyin girişimcilik niyetini banka kredisi almak, finansör bulmak, girişimcilik koşulları ve ülkenin ekonomik ortamı gibi çevresel faktörlerin etkilediği bilinmektedir. Kısacası iş ortamı olarak adlandırılan yapısal destek, finans ve kamu kurumlarının olumlu durumu girişimcilik niyetini arttırmaktadır (Abedelrahim, 2020). Ayrıca bulunulan ülkenin pazar ortamında karşılaşılabilecek rekabet, piyasada kabul görme ya da iş bağlantıları pazara katılım niyetini etkilemektedir (Amanamah, 2018; Capelleras vd., 2008). Buna göre iş ortamının ve pazar engellerinin niyete etkisinin olmayışını geliştirmekte olan ülke ortamında katılımcıların iş ortamı ve pazar engellerini girişime başlama niyetine destekleyici ya da engelleyici olarak algılamadıkları şeklinde yorumlanabilir. Farklı çevresel şartlarda farklı zaman dilimlerinde ölçümlerin tekrarlanması farklı sonuçlar doğurabilir. Buna göre girişimcilik niyetine sahip akademisyenlerin girişimcilik bilgi eksiklerini engel olarak algılayarak, bulunulan iş ortamı ve pazara giriş engellerini niyet ile ilişkilendirmedikleri şeklinde açıklanabilir.

Çalışma kapsamında oluşturulan modelde yer alan belirleyicilerden farklı olarak, kontrol değişkenlerinin de bağımlı değişkeni etkileme potansiyelinin yüksek olduğu düşünülmektedir. Kontrol değişkenleri açısından akademisyenlerin girişimcilik niyetine yönelik bulgular incelendiğinde cinsiyetin, yaşın, mesleki deneyimin ve ailede girişimci bulunma durumunun akademik girişimcilik niyetine pozitif yönlü etkisi görülmüştür. Akademik alanda cinsiyetin girişimcilik süreçlerindeki etkisine ilişkin çok fazla çalışma olmamasına rağmen toplumsal cinsiyet geleneksel olarak araştırma sonuçlarının ticarileştirilmesi sürecini etkileyen faktörlerden birisi olarak kabul edilmektedir (Miranda vd., 2017). Akademik kariyer yaşam döngüsü modelleri, akademik girişimciliğin yaşla birlikte arttığını; daha yaşlı, daha mesleki deneyime sahip akademisyenlerin çalışmalarını daha fazla ticarileştirdiklerini, kariyerine yeni başlayan araştırmacıların ise itibarlarını oluşturmak ve görevde kalmak istedikleri için çalışmalarını ticarileştirmek yerine yayınlamak durumunda bulduklarına işaret edilmektedir (Stephan vd., 2007). Ayrıca yazında girişimcilik örneğinin bulunduğu aile ortamının girişimcilik niyetine etkisi araştırılmıştır. Örneğin, Rodermund (2004), girişimcilik niyetinin aile geçmişinden etkilendiğini ve girişimci ebeveynlere sahip bireylerde girişimci davranış ve

niyet gösterme veya geliştirme eğiliminde bulunduğunu saptamıştır. Görüldüğü üzere mevcut çalışmada kontrol değişkenlerinden elde edilen sonuçlar yazını destekler niteliktedir. Ancak unvan, bilim alanı ve akademik çalışma yapılması durumunun akademisyenlerin girişimcilik niyetine etkisi saptanmamıştır. Yazında akademik çalışma yapma durumunun, girişimci olma ve başarıda etkili olma konusunda ilişkileri ortaya koyan araştırmalar bulunmakta olup fakülte girişimcileri ve araştırma verimliliğini araştırmak üzere Lowe & Gonzalez-Brambila (2007) akademik girişimcilerinin fakültedeki meslektaşlarına oranla üretken araştırmacılar olduğu görülmüştür. Çalışmamızdan elde edilen sonuçları destekler nitelikte yapılan yayınların girişimcilik konusunda etkili olmadığını sonucuna ulaşan araştırmalar da bulunmaktadır (Landry vd., 2006).

Bu çalışma, aynı zamanda gelecekteki araştırmalar için olası yollar sağlayan bir dizi sınırlamaya açıktır. Araştırma evreni, teknoloji geliştirme bölgesinde bulunan bir üniversite, gelişmekte olan bir ülke ve ele alınan belirleyicilerle sınırlıdır. Ayrıca araştırmanın belirli bir zaman diliminde gerçekleştirilmiş olması ve ileride bir zaman diliminde farklı sonuçlara yol açabilmesinden dolayı genellenebilirlik sınırlıdır. Farklı bölgelerde elde edilecek bulgularda bölgesel veya kültürel olarak farklılık görülebilir. Ayrıca, kültürel değerlerin tutumları etkilemesi muhtemeldir (Taras vd., 2010). Bu nedenle, kültür ve değerlerin girişimci niyetini etkileyeceğine dair yaygın olarak kabul edilen varsayım akademik girişimcilik açısından test edilebilir. Her ülkenin girişimcilik davranışlarını etkileyebilecek kendi kültürel, sosyal veya ekonomik gelişme farklılıkları olduğundan, gelecekte yapılacak olan çalışmalarda temsil edebilirliği arttırmak için üniversite sayısı arttırılabilir, kültürel ve bölgesel özellikler dikkate alınabilir ve karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. Ayrıca boylamsal araştırmalarla akademisyenlerin araştırmalarını ticarileştirme niyetinin gerçek olup olmadığına ve akademisyenler arasında girişimcilik niyetini etkileyen teşvik edici ve engelleyici faktörlerin zaman içinde değişip değişmediğine odaklanılmalıdır.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**Çatışma Beyanı:** Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Contribution Rate Statement:** Corresponding author: 50% Other author: 50%

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---



## KAYNAKÇA

- Abreu, M. & Grinevich, V. (2013). The nature of academic entrepreneurship in the UK: Widening the focus on entrepreneurial activities. *Research Policy*, 42 (2), 408-422.
- Abdelrahim, S. (2020). Academic entrepreneurship in Sudanese universities: explaining entrepreneurial intention using the Theory of Planned Behavior (TPB). *Problems and Perspectives in Management*, 18 (3), 315-327.
- Ahmad, S.Z. (2012). Micro, small and medium-sized enterprises development in the Kingdom of Saudi Arabia: Problems and constraints. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 8 (4), 217-232.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50 (2), 179-211.
- Aldrich, H. & Zimmer, C. (1986). Entrepreneurship through social networks. In D. Sexton and R. Smilor (Eds.), *The art and science of entrepreneurship*, (pp. 3-23). Ballinger, Cambridge, MA.
- Amanamah, R.B. (2018). Barriers to entrepreneurial intention among university students in Ghana. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 6 (1), 29-43.
- Ambrose, M.L. & Kulik, C. (1999). Old friends, new faces: motivation research in the 1990s. *Journal of Management*, 25 (3), 231-292.
- Arrighetti, A., Caricati, L., Landini, F. & Monacelli, N. (2016). Entrepreneurial intention in the time of crisis: a field study. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 22 (6), 835-859.
- Autio, E., Keeley, R., Klofsten, M., Parker, G. & Hay, M. (2001). Entrepreneurial intent among students in Scandinavia and in the USA. *Enterprise and Innovation Management Studies*, 2 (2), 145-160.
- Bandura, A. (1999). Social cognitive theory: an agentic perspective. *Asian Journal of Social Psychology*, 2 (1), 21-41.
- Barbara, B. (1988). Implementing entrepreneurial ideas: the case for intention. *Academy of Management Review*, 13 (3), 442-453.
- Becker, G.S. (1964). *Human capital: a theoretical and empirical analysis with a special reference to education*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bénabou, R. & Tirole, J. (2002). Self-confidence and personal motivation. *The Quarterly Journal of Economics*, 117 (3), 871-915.
- Bird, B.J. (1992). The operation of intentions in time: the emergence of the new venture. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 17 (1), 11-20.
- Boukamcha, F. (2015). Impact of training on entrepreneurial intention: an interactive cognitive perspective. *European Business Review*, 27 (6), 593-616.
- Brennan, M.C. & McGowan, P. (2006). Academic entrepreneurship: An exploratory case study. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 12 (3), 144-164.

- Bruton, G.D., Ahlstrom, D. & Obloj, K. (2008). Entrepreneurship in emerging economies: Where are we today and where should the research go in the future. *Entrepreneurship Theory and Practice* 32 (1), 1-14.
- Campbell, C.A. (1992). A decision theory model for entrepreneurial acts. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 17 (1), 21-27.
- Capelleras, J.L., Mole, K., Greene, F. & Storey, D. (2008). Do more heavily regulated economies have poorer performing new ventures? Evidence from Britain and Spain. *Journal of International Business Studies*, 39 (4), 688-704.
- Carlsson, B. ve Fridh, A.C. (2002). Technology transfer in United States universities. *Journal of Evolutionary Economics*, 12 (1), 199-232.
- Clarysse, B., Tartari, V. & Salter, A. (2011). The impact of entrepreneurial capacity, experience and organizational support on academic entrepreneurship. *Research Policy*, 40 (8), 1084-1093.
- Dalmarco, G., Hulsink, W. & Blois, G.V. (2018). Creating entrepreneurial universities in an emerging economy: Evidence from Brazil. *Technological Forecasting and Social Change*, 135, 99-111.
- Davey, T., Rossano, S. & Sijde, P. (2016). Does context matter in academic entrepreneurship? The role of barriers and drivers in the regional and national context. *The Journal of Technology Transfer*, 41, 1457-1482.
- Dietz, J.S. & Bozeman, B. (2005). Academic careers, patents, and productivity: industry experience as scientific and technical human capital. *Research Policy*, 34 (3), 349-367.
- Douglas, E.J. & Fitzsimmons, J.R. (2011). Interaction between feasibility and desirability in the formation of entrepreneurial intentions. *Journal of Business Venturing*, 26 (4), 431-440.
- Douglas, E.J. & Shepherd, D. (2000). Entrepreneurship as a utility maximizing response. *Journal of Business Venturing*, 15 (3), 231-251.
- Douglas, E.J. & Shepherd, D. (2002). Self-employment as a career choice: attitudes, entrepreneurial intentions, and utility maximization. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 26 (3), 81-90.
- Drucker, P. (1985). *Innovation and entrepreneurship: practice and principles*. Harper and Row, New York.
- Etzkowitz, H. (1983). Entrepreneurial scientists and entrepreneurial universities in American academic science. *Minerva*, 198-233.
- Fayolle, A. & Gailly, B. (2015). The impact of entrepreneurship education on entrepreneurial attitudes and intention: Hysteresis and persistence. *Journal of Small Business Management*, 53 (1), 75-93.
- Ferreira, J., Raposo, M., Rodrigues, R., Dinis, A. & Paço, A. (2012). A model of entrepreneurial intention: an application of the psychological and behavioral approaches. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 19 (3), 424-440.
- Feola, R., Vesci, M., Botti, A. & Parente, R. (2019). The determinants of entrepreneurial intention of young researchers: combining the theory of planned behavior with the triple helix model. *Journal of Small Business Management*, 57 (4), 1424-1443.

- Fini, R., Lacetera, N. & Shane, S. (2010). Inside or outside the IP system? Business creation in academia. *Research Policy*, 39 (8), 1060-1069.
- Fischer, B.B., Marcondes de Moraes, G. & Schaeffer, P. (2019). Universities' institutional settings and academic entrepreneurship: notes from a developing country. *Technological Forecasting and Social Change*, 147, 243-252.
- Foo, M., Knockaert, M., Chan, E. & Erikson, T. (2016). The individual environment nexus: Impact of promotion focus and the environment on academic scientists' entrepreneurial intentions. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 63 (2), 213-222.
- Gartner, W.B. (1989). "Who is an entrepreneur" is the wrong question. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 13, 47-68.
- Giacomin, O., Jansen, F., Pruett, M., Shinnar, R., Llopis, F. & Toney, B. (2011). Entrepreneurial intentions, motivations and barriers: differences among American, Asian and European students. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 7 (2), 219-238.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hamidi, D.Y., Wennberg, K. & Berglund, H. (2008). Creativity in entrepreneurship education. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 15 (2), 304-320.
- Hayter, C.S., Nelson, A.J., Zayed, S. & O'Conno, A.C. (2018). Conceptualizing academic entrepreneurship ecosystems: a review, analysis and extension of the literature. *The Journal of Technology Transfer*, 43, 1039-1082.
- Hisrich, R.D. & Peters, M.P. (2002). *Entrepreneurship*. USA: McGraw-Hill Irwin.
- Huyghe, A. & Knockaert, M. (2015). The influence of organizational culture and climate on entrepreneurial intentions among research scientists. *The Journal of Technology Transfer*, 40, 138-160.
- Katz, J.A. (1992). A psychosocial cognitive model of employment status choice. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 17 (1), 29-37.
- Kebaili, B., Al-Subyae, S. & Al-Qahtan, F. (2017). Barriers of entrepreneurial intention among Qatari male students. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 24 (4), 833-849.
- Kim, P.H. & Aldrich, H. (2005). Social capital and entrepreneurship. *Foundations and Trends in Entrepreneurship*, 1 (2), 55-104.
- Klofsten, M. & Jones-Evans, D. (2000). Comparing academic entrepreneurship in Europe - the case of Sweden and Ireland. *Small Business Economics*, 14 (4), 299-309.
- Krabel, S. & Mueller, P. (2009). What drives scientists to start their own company?: An empirical investigation of Max Planck Society scientists. *Research Policy*, 38 (6), 947-956.
- Krueger, J. & Carsrud, A. (1993). Entrepreneurial intentions: applying the theory of planned behaviour. *Entrepreneurship & Regional Development*, 5 (4), 315-330.
- Krueger, N., Reilly, M. & Carsrud, A. (2000). Competing models of entrepreneurial intentions. *Journal of Business Venturing*, 15 (5/6), 411-432.

- Landry, R., Amara, N. & Rherrad, I. (2006). Why are some university researchers more likely to create spin-offs than others? Evidence from Canadian universities. *Research Policy*, 35 (10), 1599-1615.
- Lin, N. (2002). *Social capital: a theory of social structure and action (Vol. 19)*. Cambridge University Press.
- Liñán, F. & Chen, Y.W. (2009). Development and cross-cultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 33 (3), 593-617.
- Lowe, R.A. & Gonzalez-Brambila, C. (2007). Faculty entrepreneurs and research productivity. *The Journal of Technology Transfer*, 32 (3), 173-194.
- Lumpkin, G.T. & Dess, G.G. (1996). Clarifying the entrepreneurial orientation construct and linking it to performance. *Academy of Management Review*, 21 (1), 135-172.
- Manolova, T., Eunni, R. & Gyoshev, B. (2008). Institutional environments for entrepreneurship: evidence from emerging economies in Eastern Europe. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 32 (1), 203-218.
- Martin, S.L. & Javalgi, R. (2016). Entrepreneurial orientation, marketing capabilities and performance: the moderating role of competitive intensity on Latin American international new ventures. *Journal of Business Research*, 69 (6), 2040-2051.
- Meoili, M. & Vismara, S. (2016). University support and the creation of technology and non-technology academic spin-offs. *Small Business Economics*, 47, 345-362.
- Miranda, F., Chamorro-Mera, A. & Rubio, S. (2017). Academic entrepreneurship in Spanish universities: An analysis of the determinants of entrepreneurial intention. *European Research on Management and Business Economics*, 23 (2), 113-122.
- Moog, P., Werner, A., Howeling, S. & Backes-Gellner, U. (2015). The impact of skills, working time allocation and peer effects on the entrepreneurial intentions of scientists. *The Journal of Technology Transfer*, 40 (3), 493-511.
- Mosey, S. & Wright, M. (2007). From human capital to social capital: A longitudinal study of technology-based academic entrepreneurs. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 31 (6), 909-935.
- Muscio, A., Quaglione, D. & Ramaciotti, L. (2016). The effects of university rules on spinoff creation: The case of academia in Italy. *Research Policy*, 45 (7), 1386-1396.
- Obschonka, M., Goethner, M., Silbereisen, R. & Cantner, U. (2012). Scientists' transition to academic entrepreneurship: Economic and psychological determinants. *Journal of Economic Psychology*, 33 (3), 628-641.
- Obschonka, M., Silbereisen, R., Cantner, U. & Goethner, M. (2015). Entrepreneurial self-identity: Predictors and effects within the theory of planned behavior framework. *Journal of Business and Psychology*, 30 (4), 773-794.
- O'Shea, R., Allen, T.J., O'Gorman, C. & Roche, F. (2004). Universities and technology transfer: A review of academic entrepreneurship literature. *Irish Journal of Management*, 25 (2), 11-29.

- Otache, I., Edomonyi Edopkolor, J. & Chinonso Okolie, U. (2021). Entrepreneurial self-confidence, perceived desirability and feasibility of hospitality business and entrepreneurial intentions of hospitality management technology students. *International Journal of Management Education*, 19 (2), 100507.
- Parker, S.C. (2018). *The economics of entrepreneurship*. New York: Cambridge University Press.
- Perkmann, M., Tartari, V., McKelvey, M., Autio, E., Broström, A., D'Este, P. & Salter, A. (2013). Academic engagement and commercialisation: A review of the literature on university-industry relations. *Research Policy*, 42(2), 423-442.
- Politis, D. (2005). The process of entrepreneurial learning: A conceptual framework. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(4), 399-424.
- Rodermund, S.E. (2004). Pathways to successful entrepreneurship: Parenting, personality, early entrepreneurial competence, and interests. *Journal of Vocational Behavior*, 65 (3), 498-518.
- Schlaegel, C. & Koenig, M. (2014). Determinants of entrepreneurial intent: A meta-analytic test and integration of competing models. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 38 (2), 291-332.
- Sharma, P. & Chrisman, J.J. (1999). Toward a reconciliation of the definitional issues in the field of corporate entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 23 (3), 11-28.
- Stephan, P., Gurmu, S., Sumell, A. & Black, G. (2007). Who's patenting in the university? Evidence from the survey of doctorate recipients. *Economics of Innovation and New Technology*, 16 (2), 71-99.
- Storey, D.J. & Tether, B.S. (1998). New technology-based firms in the European union: An introduction. *Research Policy*, 26 (9), 933-946.
- Subramaniam, M. & Youndt, M. (2005). The influence of intellectual capital on the types of innovative capabilities. *Academy of Management Journal*, 48 (3), 450-463.
- Taras, V., Kirkman, B. & Steel, P. (2010). Examining the impact of Culture's consequences: A three-decade, multilevel, meta-analytic review of Hofstede's cultural value dimensions. *Journal of Applied Psychology*, 95(3), 405-439.
- Ucbasaran, D., Westhead, P. & Wright, M. (2008). Opportunity identification and pursuit: Does an entrepreneur's human capital matter? *Small Business Economics*, 30 (2), 153-173.
- Unger, J., Rauch, A., Frese, M. & Rosenbusch, N. (2011). Human capital and entrepreneurial success: A meta-analytical review. *Journal of Business Venturing*, 26 (3), 341-358.
- Vidal-Suñé, A. & Antoni, V.S. (2013). Institutional and economic determinants of the perception of opportunities and entrepreneurial intention. *Investigaciones Regionales-Journal of Regional Research*, 26, 75-96.
- Wright, M., Birley, S. & Mosey, S. (2004). Entrepreneurship and university technology transfer. *The Journal of Technology Transfer*, 29 (3), 235-246.
- Zampetakis, L. & Moustakis, V. (2006). Linking creativity with entrepreneurial intentions: A structural approach. *The International Entrepreneurship and Management Journal*, 2 (3), 413-428.

Zampetakis, L., Kafetsios, K., Bouranta , N., Dewett, T. & Moustakis, V. (2009). On the relationship between emotional intelligence and entrepreneurial attitudes and intentions. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 15 (6), 595-618.

Zampetakis, L., Gotsi, M. & Andriopoulos, C. (2011). Creativity and entrepreneurial intention in young people: Empirical insights from business school students. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 12 (3), 189-199.



ISSN: 2146-1740  
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,  
Doi: 10.54688/ayd.1358872  
Araştırma Makalesi/Research Article



## 21. Yüzyılda Sürdürülebilir Büyüme Anlayışı Değişiyor mu?\*

Is the Understanding of Sustainable Growth Changing in the 21st Century?

Metin BERBER<sup>1</sup> Mücahid Samet YILMAZ<sup>2</sup> Büşra YILDIZ<sup>3</sup>

### Öz

#### Makale Bilgi

**Gönderilme:**  
12/09/2023

**Kabul:**  
26/10/2023

Sürdürülebilir büyüme yüklenen anlam artan küresel sorunlara bağlı olarak son yıllarda kayda değer bir değişim göstermiştir. Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği niceliksel gelişim göstergelerinin yanı sıra çok sayıda bileşeni kapsayan bir olgu haline almaktadır. Diğer yandan, sürdürülebilirlik ve ekonomik büyümenin toplumsal getirileri dikkate alındığında ekonomik büyüme olan gereksinim de tartışmalı hale gelmiştir. Bu çalışmada sürdürülebilir büyümenin belirleyicileri olan bu bileşenler ele alınmıştır. Etki biçimleri, etkinin ortaya çıkma süreleri ve kontrol gücü açısından ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğinin iktisadi ve çevresel olmak üzere iki ana koldan sınırlanması söz konusudur. İktisadi sınırlayıcıların ekonomiler üzerindeki etkisi, küresel ekonomide meydana gelen yavaşlama eğiliminde kendisini göstermektedir. Bu sınırlayıcılar temel olarak yatırım artışlarındaki azalışlar ve demografik değişimler ile ilişkilendirilir. Gelişmiş ülkeler açısından her iki faktör önem arz ederken gelişmekte olan ülkeler için demografik fırsatların mevcut olduğu söylenebilir. Ekonomik büyümenin çevre ile olan etkileşimi üretimin hem girdi aşamasında hem de çıktı aşamasında gerçekleşmektedir. Ekonomiler büyüdükçe daha fazla enerji girdisine ihtiyaç duyarken çıktıları da çevre ve iklim üzerinde çeşitli tahribatlara yol açar. Bu sorun sürdürülebilir ekonomik büyümenin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Bu sınırlar, ağırlıklı olarak gelişmiş ülkeler üzerinde bir baskı yaratmasına rağmen gelişmekte olan ülkelerin bu çerçeveden tamamen ayrışması da olası değildir.

**Anahtar Kelimeler:** Sürdürülebilir Büyüme, Ekonomik Yavaşlama, Ekonomik Küçülme

**Jel Kodları:** O10, O13, O15.



<sup>1</sup> Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8935-8276, [berber@ktu.edu.tr](mailto:berber@ktu.edu.tr)

<sup>2</sup> **Sorumlu Yazar:** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-6161-9646, [mucahidyilmaz@ktu.edu.tr](mailto:mucahidyilmaz@ktu.edu.tr)

<sup>3</sup> Arş. Gör., Amasya Üniversitesi, ORCID: 0009-0002-7223-8336, [busra.yildiz@amasya.edu.tr](mailto:busra.yildiz@amasya.edu.tr)

**Atıf:** Berber M., Yılmaz, M. S. & Yıldız, B. (2023). 21. Yüzyılda sürdürülebilir büyüme anlayışı değişiyor mu?. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 621-650.

***Article Info***

***Received:***  
***12/09/2023***

***Accepted:***  
***26/10/2023***

**Abstract**

The concept of sustainable growth has undergone significant changes in recent years, driven by increasing global challenges. The sustainability of economic growth has evolved into a phenomenon that encompasses numerous components, not only relying on quantitative development indicators. Conversely, the necessity of economic growth is becoming debatable when considering the social returns of sustainability and economic growth. This study addresses the determinants of sustainable growth, focusing on these components. In terms of forms of impact, emergence timelines, and the power of control, the sustainability of economic growth can be constrained along two main dimensions: economic and environmental. Economic restraints reflect in the global economy's slowdown, primarily linked to declining investment growth and demographic changes. While both factors are important for developed countries, it can be said that there are demographic opportunities for developing countries. Economic growth interacts with the environment during both production input and output stages. As economies grow, they need more energy inputs, and their output causes various damage on the environment and climate. This problem poses a significant obstacle to sustainable economic growth. While these constraints predominantly put pressure on developed countries, complete detachment of developing countries from this framework is not possible.

**Keywords:** Sustainable Growth, Economic Slowdown, De-Growth

**Jel Codes:** O10, O13, O15.



## **Extended Summary**

The understanding of sustainable growth and perspectives on economic growth have significantly evolved. Classical economists prioritized the functioning of the economic system over economic growth (Harris, 2007: 3). They viewed economic growth as a byproduct of this system's operation, occurring externally. The Solow model (1965) marked a shift in economic growth theories by emphasizing economic growth but relied on external factors, limiting its policy applicability. Endogenous growth models aimed to overcome this limitation, explaining sustained economic growth (Romer, 1986; Lucas, 1988; Jones, 1995: 495). Economic growth evolved from being a system output to becoming the primary economic goal, fostering well-being and stability (Baumol et al., 2007; Jackson, 2021). Consequently, the prevailing notion is that sustained economic growth should be the primary policy goal. However, various factors, categorized as environmental and economic, pose limitations to growth.

"Economic growth brings benefits but also significant drawbacks, notably highlighted in literature from the late 20th century (Meadows et al., 1972; Brundtland, 1987; Meadows et al., 1992). These downsides stem from the energy limitations faced by growth and the unsustainable environmental impact of our current economic model. This presents a crucial issue: the impossibility of sustainable economic growth due to these constraints (Daly, 1992). The concept of sustainability has also become a structure that prioritizes environmental factors and emphasizes an intergenerational balance. Therefore, the concepts of sustained economic growth and sustainable economic growth contradict each other. If the current economic structure and growth rates sustain, economic growth will cease to be both environmentally and economically sustainable (Daly, 1990).

Environmental factors that limit sustainable economic growth are focused on intergenerational balance of economic growth. While some studies explain the intergenerational balance with the steady-state equilibrium (Daly, 2008; Kerschner, 2010), another group of studies argues that the current economic structure has already exceeded its sustainable capacity (Kallis, 2011; van den Bergh, 2011). The common view of both working groups is the limitation of economic growth and consequent economic shrinkage. In the literature this is referred to as de-growth. Rather than being seen as a goal, de-growth corresponds to a social phenomenon. Economic shrinkage is seen only as an outcome of this phenomenon (Demaria et al., 2013).

In addition to the environmental constraints of economic growth, there are also various economic factors that lead to economic slowdown. The main ones are the decrease in investment increases and demographic changes (Gordon, 2014; Eichengreen, 2015; Kose & Ohnsorge, 2023). Investments involve a trade-off between different periods. Expectations of high returns in the future are the main motivation for investments in the current period. The theories explaining investment behavior also point to this dynamic structure across time (Baddeley, 2003: 24). Therefore, in an environment of high profitability and positive expectations for the future, investment increases are expected. The main reason for decreases in profitability and unfavorable economic prospects is aggregate demand deficiencies (Fatas, 2000: 153). Increases in total demand play a key role for economic growth.

Another limiting economic factor is demographic changes. Especially developed countries have low birth rates since they have completed the demographic transition process. High life expectancy and low birth rates cause the population in these countries to follow an aging trend. The demographic structure, which tends to age, has negative effects on productivity growth, consumption and savings structure, and labor force participation levels (Aaronson et al., 2014: 203; National Research Council, 2012: 106; Sheiner et al., 2007: 7).

Environmental factors like the climate crisis and global warming have yet to fully manifest their impact on economic growth and systems. Recent global growth experiences indicate a slowdown, mainly attributed to economic factors (Kose & Ohnsorge, 2023: 6; WEF, 2017: 1). This trend is mostly associated with economic factors. However, waiting for environmental effects to surface before addressing them could be too late. Therefore, a sustainable growth should express an economic structure that incorporates qualitative factors as well as quantitative factors. A question mark regarding the sustainability phenomenon comes to the fore here. This is what the priority of a sustainable economic structure is. It should be aimed to eliminate global economic imbalances and domestic income and opportunity inequalities by considering the inequalities within the current generation as well as the potential of future generations to meet their own needs. In addition to ensuring environmental sustainability in such an environment, the problems of changing demographic structure and decreasing investment increases, which cause the problem of economic slowdown, will also be eliminated. Thus, the consumption trends of different income groups are also different (WEF, 2017: 5). Unequal income distribution limits consumption among low-income groups, leading to reduced total demand and lower profit expectations. Developed nations can counteract this by investing in technology to boost productivity, offering educational programs for the elderly to adopt new technologies, and attracting skilled workers from less developed countries. Conversely, developing countries present more significant demographic opportunities compared to developed ones.

## 1. Giriş

Ekonomik büyüme iktisadi araştırma konularının en önemlilerinden biridir. Öyle ki, toplumsal refahın artırımına ilişkin en temel argümanlar geniş bir şekilde ekonomik büyümenin sağlanması temelinde tartışılır. Bu bağlamda ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ve sürdürülmesi daha yüksek bir refah düzeyine erişmek açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte ekonomik gelişmişlik ve refah ölçütü olarak sadece hasıla ve hasıla artışlarının göstere olarak alınması artık kabul edilebilir bir ölçü olmaktan çıkmıştır. Hasıla ölçümleri yalnızca niceliksel artışları dikkate almakta, diğer niteliksel refah ölçütlerini ve büyümenin tahribatlarını göz ardı etmektedir. Buna ilave olarak iklim değişikliği, çevre sorunları ve büyümeyle ilgili diğer sorunlar giderek ekonomik büyüme olgusu üzerindeki tartışmaların yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bu sorunlar temel olarak ekonomik büyümenin sınırları, ekonomik büyümede yavaşlama ve sürdürülebilirlik başlıkları altında ifade edilebilir (Meadows, Meadows, Randers & Behrens, 1972; Ekins, 1993; Kose & Ohnsorge, 2023).

Ekonomiler büyürken belirli miktarlarda kaynağa ihtiyaç duyarlar. Daha fazla ekonomik büyüme daha fazla kaynak tüketimine neden olurken, aynı zamanda sınırlı kaynaklar üzerinde de bir azalma baskısı yaratır. Büyümenin bir gereksinimi olarak kaynakların kıtlığı sorunu, büyümenin sınırları ve yavaşlamasına ilişkin tartışmalara neden olmaktadır. Özellikle de gelişmiş ülkelerin gelişim aşamalarında tecrübe ettikleri yüksek büyüme oranları ve kirli büyümenin neden olduğu iklim ve çevre sorunları, büyümeyle ilişkin bu kuşku artmasına yol açmıştır. Diğer yandan refahın temini ve sürdürülebilir bir ekonomi için büyümenin gerekliliğine ilişkin de önemli bir literatür bulunmaktadır (Baumol, Litan & Schramm, 2007; Jackson, 2021). Dolayısıyla sürdürülebilir bir büyüme sağlıklı bir ekonominin en önemli göstergesi olarak düşünülebilir. Ancak ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ile ifade edilmek istenenin ne olduğuna ilişkin literatürde net bir ortak görüş yoktur.

Bu çalışmanın amacı sürdürülebilirlik olgusu çerçevesinde sürdürülebilir büyümeyle ilişkin farklı kullanım alanlarını inceleyerek bir teorik arka plan sunmaya çalışmaktır. Bu doğrultuda birinci bölümde sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir büyümeyle dair kavramsal terminoloji ele alınmaktadır. Mevcut terminolojiden çıkartılan sonuç sürdürülebilirliğin iktisadi ve çevresel olmak üzere iki boyutunun bulunduğuudur. Bu kapsamda ikinci bölümde sürdürülebilirlik olgusunun güçlükleri ele alınmış, üçüncü ve dördüncü bölümde sırasıyla, sürdürülebilir bir büyümenin iktisadi ve çevresel sınırları ortaya konulmuştur. Sürdürülebilir büyümenin tüm boyutları çalışma kapsamında sonuç ve değerlendirme kısmında tartışılmıştır.

## 2. Kavramsal Çerçeve

Literatürde ekonomik büyümenin gerçekleşme biçimine ve içeriğine göre çeşitli tanımlamaları bulunmaktadır. Bunların başlıcaları; sürdürülebilir (sustainable), istikrarlı (steady) ve sürekli (sustained) büyüme şeklinde ifade edilebilir. Sürdürülebilir büyüme temel olarak ekonomik büyümenin çevre ile olan ilişkisini ele alırken istikrarlı ve sürekli ekonomik büyüme kavramları ekonomik büyümenin niceliksel boyutlarını dikkate almaktadır. Yalnızca niceliksel bağlamda bir gelişim ve ilerlemeyi ifade etmek için kullanılmaları nedeniyle istikrarlı ve sürekli ekonomik büyüme kavramları için herhangi bir anlam karmaşası bulunduğu söylenemez. Ancak sürdürülebilir büyüme kavramı literatürde çeşitli yerlerde sürekli ve istikrarlı ekonomik büyüme yerine de kullanılabilir. Sürdürülebilirlik, kavramın Latince kökeni olan “sustenare” ye dayanmakta ve sürdürmek, devam ettirmek, korumak gibi anlamlara gelmektedir (Sutton, 2004: 4). Sürdürülebilirliğin literatürde iki boyutu mevcuttur. Bunlardan ilki, sürdürülebilirliğin çevresel koruma yönüne karşılık gelirken ikincisi jenerasyon içinde ve jenerasyonlar arasında eşitliğe vurgu yapar (Beltratti, Chichilnisky & Heal, 1993). Dolayısıyla bir olgunun sürdürülebilir olması, mevcut durumda herhangi bir kayıp yaşamadan veya iyileştirilmiş bir şekilde sonraki dönemlere aktarılabilmesine bağlıdır. Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu 1987 raporunda da sürdürülebilirlik; “gelecek jenerasyonların kendi ihtiyaçlarını karşılama potansiyellerinden ödün vermeden mevcut jenerasyonun ihtiyaçlarını karşılayabilmek” şeklinde tanımlanmıştır (Brundtland, 1987). Kavram özellikle de iklim ve enerji krizine ilişkin konularda ön plana çıkmaktadır. Çevre tahribatının ve tükenen enerji kaynaklarının, mevcut koşulların gelecekte de korunabilmesi adına bir engel teşkil etmesi sürdürülebilirlik olgusu içerisinde ele alınan sorunlardır.

Sürdürülebilirlik genelde jenerasyonlar arası bir dengenin sağlanması vurgusu üzerine inşa edilir. Bu dengenin önündeki en büyük engel, artan şekilde ekonomik büyüme dürtüsüdür. Çevresel açıdan büyümenin en temel girdisi enerji kaynakları, çıktısı ise çevre tahribatıdır. Hem çevre hem de enerji faktörünün kıt olduğu düşünülürse yüksek büyüme oranları yüksek tahribat ve tükenmeye, bu da gelecek jenerasyonların gereksinimlerini karşılayabilme olanaklarının zarara uğramasına neden olacaktır. Bu argümana göre ekonomik büyüme, gelecek jenerasyonların kendi ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde enerji ve yaşanabilir bir çevreye sahip olmalarının önünde bir engel konumundadır (Brundtland, 1987). Dolayısıyla sürdürülebilirliğin sağlanması jenerasyonlar arası bir iktisadi büyüme dengesini gerektirir. Bir diğer ifadeyle refahın sürdürülebilirliği için büyümenin sürdürülebilirliğine gereksinim duyulur.

Gelişmişliğin sürdürülebilirliği tartışması iktisadi konularda normatif bakış açısının yaygınlaşmasına da neden olmuştur. Bu çıkarım, sonraki jenerasyonların kapasitelerini korumanın yanı sıra mevcut jenerasyon içerisindeki dengelerin de sağlanması üzerine yapılan vurgudan kaynaklanır. Çevresel bozulma ve yenilenemeyen enerji sorunları ile yoksulluk, nüfus, göç, gelir ve fırsat eşitsizliği gibi sorunlar da sürdürülebilirliğin ana temaları içerisinde yer almaktadır (Brundtland, 1987).

Büyümenin sürdürülebilirliği, literatürde çok farklı anlamlar yüklenerek kullanılan ve sınırları tam olarak çizilmemiş/çizilememiş bir kavramdır. Çok anlamlı kullanımın temel nedeni büyüme ve kalkınma olguları arasındaki farklılıktır. Ekonomik büyüme niceliksel bir ilerlemeye karşılık gelirken ekonomik kalkınma niceliksel ilerlemenin yanı sıra niteliksel gelişimi de içerir. Dolayısıyla kalkınma büyümeyi kapsamaktadır. Diğer yandan ekonomiler büyürken kalkınma göstergeleri açısından gelişme göstermek zorunda da değildir. Büyüme uzun vadeli bir olgudur ve büyümenin niceliksel olarak uzun yıllar gerçekleştirilebilmesi için önünde engel oluşturan diğer faktörlerin de dikkate alınması gereklidir (Daly, 1990). Dolayısıyla sürdürülebilirlik çerçevesinde niceliksel gelişim ya da ekonomik büyüme çevre, enerji ve iklim gibi bir takım sınırlayıcı ve niteliksel faktörleri de içermelidir. Bu sayede yalnızca normatif bir olgu olarak jenerasyonlar arası denge sağlanmayacak bununla birlikte ekonomik büyümenin gerçekleşmesine uzun vadede engel oluşturan sorunlar da dikkate alınmış olacaktır. Öyleyse kalkınma göstergeleri dikkate alınmadan sürdürülebilir bir ekonomik büyümeden söz edebilmek kolay değildir. Bu nedenle kavrama yüklenen anlamlar farklılaşabilmektedir.

Büyümenin sürdürülebilirliğine ilişkin teorik bir çerçeve sunabilmek için çok yönlü bir perspektife ihtiyaç vardır. Bu yalnızca sonsuz büyüme düşüncesi doğrultusunda değil, büyümenin özüne ilişkin tartışmaları da gerektirir. Her şeyden önce büyümenin gerekliliği konusunda yaygın bir ön kabul bulunmaktadır. Öyle ki, refahın en büyük bileşenlerinden birisi olan gelir ve bolluk yalnızca büyüme ile sağlanabilir. Ancak, refah ve büyüme ilişkisinin evrensel olduğu argümanı da doğru değildir (Lewis, 1955: 421). Bazı ülkeler için büyümenin refah göstergeleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğu tespiti yapılamaz. Bununla birlikte, böyle bir belirsizliğin olmadığı, nispeten yüksek gelirli ülkelerde ise büyümenin refah üzerindeki marjinal etkisinin azalma eğiliminde olduğu da bilinmektedir (Jackson, 2021: 51-52). Dolayısıyla, az gelirli ülkelerin ağırlıklı bir kısmı için ekonomik büyüme bir refah unsuru olarak görülebilirken yüksek gelirli ülkeler için refah üzerindeki etkileri zayıf durumdadır. Diğer

yandan, refahın veya kalkınma ölçütlerinin çeşitliliği bu ilişkinin test edilebilmesini karmaşık hâle getirmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyüme gereksinimleri yadsınmaz bir gerçek olmakla birlikte büyümenin nasıl sağlanacağı ve nasıl sürdürüleceği temel sorunların başında yer alır. Büyümenin tetikleyici faktörleri olduğu kadar büyümeyi sınırlayan çeşitli unsurlar da söz konusudur. Bu durumda büyümenin sürekliliğini tartışırken büyümenin belirleyicilerinin yanı sıra büyümenin sınırları ve engelleyicilerinin de dikkate alınması gerekir. Büyümenin sınırlayıcısı durumundaki faktörler iki grup olarak ifade edilebilir. Bunlardan ilki büyümenin küresel sınırlarına ilişkindir. Bu görüşe göre, eğer dünyada sanayileşme, hızlı nüfus artışı, yetersiz beslenme, yenilenemeyen kaynakların tüketilmesi ve çevresel tahribat trendleri değişmeden devam ederse uzak olmayan bir zamanda ani bir çöküş beklenmelidir (Meadows vd, 1972). Mevcut büyüme trendi veya büyüme dinamikleri uzun vadede küresel ekonomi için sürdürülebilir değildir. Diğer bir ifadeyle, ekonomik büyüme olgusu ekonomik olmaktan çıkmıştır (Daly, 1990; Daly, 2008: 2). İkinci grup ise büyümenin belirleyicilerine ve büyüme dinamiğine ilişkin ülke çaplı çalışmalardır. Bu çalışmalar ülkelerin ekonomik büyümelerinin fiziksel gerçeklikler nedeniyle bir sınıra ulaşacağını ve orada duraksayacağını ileri sürmektedir (Kerschner, 2010: 545). Literatürde her iki grubun durgunluk görüşü de “durağan durum” olarak ifade edilir. Küresel durağanlık daha çok iklim, kaynaklar, enerji ve nüfus artışı gibi tükenen ve geri çevrilemeyen maddi temeller üzerine belirlenirken ülke çaplı durağanlıklar ekonomik faktörleri incelemektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir büyümenin iktisadi ve çevresel olmak üzere temelde iki boyutunun bulunduğu söylenebilir.

### **3. Sürdürülebilirlik Fenomeni**

Sürdürülebilirlik, ekolojik meseleleri önceleyen ve jenerasyonlar arası dengeyi gözeten bir olgu olmakla birlikte farklı meseleleri de kapsamına almaktadır. Ancak hangi fenomenlerin bu sürdürülebilirliğin kapsamına gireceği yani neyin sürdürüleceği belirsizdir. Bu durum sürdürülebilirlik konusunda farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Farklı kapsam ve içerikler sürdürülebilirliğin ölçümüne ilişkin çeşitli endeksleri de beraberinde getirmiştir. Farklı ağırlıklandırmalar ve farklı değişkenlere rağmen sürdürülebilirlik endeksleri ağırlıklı olarak ekoloji ve ekonomik gelişmişlik çevresinde şekillenmektedir (Bartelmus, 2013).

Endeks oluşturma, sürdürülebilirlik tartışmalarının çok daha öncesine dayanmaktadır. Genel kabul gören bir standardı ve ölçümünün kolay olması nedeniyle gelişmişliğin temel göstergesi olarak hasıla (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) istatistikleri kullanılır. Bu durum ekonomik gelişmişliğin nicel boyutunu diğerlerine göre öne çıkarmıştır (Costanza vd., 2009: 6). Ancak,

gelişmişliğin nitel boyutlarını göz ardı ettiği, gelir eşitsizliği, yoksulluk ve çevre sorunlarını kapsamına almadığı gerekçesiyle bu yaklaşıma önemli eleştiriler de yapılmıştır (WEF, 2017: 10; Fleurbaey, 2009: 1029).

Hasıla istatistiklerinin ekonominin kalitesindeki değişiklikleri ölçümlemedeki başarısızlıkları çeşitli endekslerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu endeksler kapsamlı bir çerçeve sunmamakla birlikte bölgesel ve yerel politikalar için yol gösterici olabilmektedir (Costanza vd., 2009: 11). Endekslerin oluşturulmasında herhangi bir standardın yerleşmemiş olması ise endeks üretiminde çeşitlilik ve sayısal artışları beraberinde getirmektedir. Ancak bu durum endekslere ilişkin itibar sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kararach, 2018). Diğer yandan sürdürülebilirliğin çok yönlü boyutu farklı disiplinleri bir çatı altına toplamaktadır (Sauvé, Bernard & Sloan, 2016). Ancak yapılan çalışmalar bu disiplinler arası birlikteliği yeterince sağlayabilmiş değildir. Sürdürülebilirlik araştırmaları çevre bilimleri, ekonomi bilimleri ve sosyal bilimler olmak üzere temelde üç alandan yararlanmalıdır (Schoolman vd., 2012). Sürdürülebilirliğe ilişkin bu alanlarda bireysel olarak yapılan birçok çalışma bulunsa da sürdürülebilirliğin diğer boyutları genelde ihmal edilmektedir. Bu da sürdürülebilirliğin ve oluşturulan endekslerin genel kabul görmesi önünde ilave bir engel oluşturmaktadır. Tüm bu zorluklara rağmen yaygın bir şekilde izlenen çeşitli sürdürülebilirlik endeksleri de bulunmaktadır (Bartelmus, 2013; Kararach, 2018).

#### **4. Sürdürülebilir Büyümenin İktisadi Belirleyicileri**

Ekonomik büyümenin arka planında çeşitli iktisadi belirleyiciler bulunmaktadır. Bunlar ekonominin belirli bir hasıla düzeyinden daha yüksek bir hasıla düzeyine ulaşmasında temel argümanlardır. Literatürde ekonomik büyüme ve büyüme teorilerine ilişkin yapılan çalışmalar yaygın olarak neoklasik büyüme teorisi eleştirileri ve ilaveleri üzerine kurulan içsel büyüme modellerine dayanmaktadır. İçsel büyüme modellerin en temel özelliği neoklasik büyüme teorisinden farklı olarak ekonominin durağan durum denge düzeyine ulaşmadan kesintisiz bir şekilde büyüebilmesidir. Neoklasik ve içsel büyüme modelleri literatürde ana akım (ortodoks) büyüme teorileri olarak bilinmektedir (Dutt, 2018: 103). Diğer yandan büyümeyi açıklayan çeşitli ana akım dışı (heterodoks) yaklaşımlar da vardır. Bu yaklaşıma ilişkin olarak Klasik-Marksist ve Post-Keynesyen-Kaleckici modeller öne çıkmaktadır. Anaakım ekonomik büyüme modellerinden farklı olarak heterodoks yaklaşımlar gelir dağılımına ilişkin meseleleri de modellerine dahil etmektedir. Bu nedenle de ekonomik büyüme ve gelir dağılımı modelleri olarak da ifade edilir (Dutt, 2018).

Ekonomik büyüme, iktisadın bir bilim olarak temellerinin atıldığı klasik iktisat dönemine kadar dayandırılabilir (Dutt, 2018: 103). Klasik dönem iktisatçılarına göre, ekonomik büyüme ekonominin diğer sistemlerinden ayrılmaz bir parça olarak görülmektedir. Ekonomik sistemde üretim, mübadele, dağıtım ve birikim olguları arasında önemli bir karşılıklı bağımlılık söz konusudur (Harris, 2007:3). Buna rağmen temel olarak klasik iktisatçılar ekonomik büyümeyi sermaye birikimine dayandırmaktadır. Sermaye artışları yatırım artışlarına, yatırım artışları da ekonomik faaliyette genişlemeye neden olur. Fakat sermaye birikiminin gerçekleşme biçimi ve kaynakları klasik dönem iktisatçıları açısından farklılaşmaktadır (Eltis, 2000). Özellikle sektörel açıdan farklılıklar bulunmaktadır. Fizyokrat görüşüne göre, sermaye birikimi yalnızca tarım sektörünün sağlayacağı çıktı ile gerçekleşir. Fizyokratlar sektörleri üretken ve kısır sektörler olarak ayırmış, maliyetinin üzerinde değer üretme potansiyeli olması nedeniyle yalnızca tarımı üretken veya net ürün veren sektör olarak görmüşlerdir (Meek, 1962: 20). Klasik dönem iktisatçılarının öncüsü Smith ise üretkenliği, iş bölümü ve uzmanlaşmanın bir sonucu olarak görür. Ona göre, tarım ve sanayi sektörleri iş bölümü açısından birbirinden farklı yapılara sahiptir. Tarım sektöründe yapılan işlemlerin farklı kişiler tarafından yılın farklı zamanlarında gerçekleştiriliyor olması iş bölümü avantajı yaratmamaktadır. Sanayi sektörü ise iş bölümü için oldukça elverişli bir yapıya sahiptir. Bu nedenle de tarıma kıyasla sanayi üretken sektör olarak öne çıkar (Smith, 1776/2020: 29-31).

Fizyokratlar ve Smith'in üretken olarak atfettikleri sektörler birbirlerinden farklı olsa da tarım sektörüne atfettikleri rol çok farklı değildir. Hem fizyokratlar hem de Smith tarımda azalan getirilere dair herhangi bir görüş ileri sürmemiştir (Eltis, 2000). Smith sonrası iktisatçıların en temel argümanı ise tarımda azalan getiriler olmuştur. Tarım sektörünün önemi ekonomik sistemin ve büyümenin sınırlayıcısı olarak görülmesinden kaynaklanır. Smith ve Quesney, tarımda azalan getiriler olgusuna atıfta bulunmadıkları için ekonomik büyümenin sınırları hakkında da çok az olumsuz görüş bildirmişlerdir (Eltis, 2000). Diğer yandan, Ricardo ve Malthus gibi Smith sonrası klasik iktisatçılar tarımdaki azalan getiriler nedeniyle sınırsız ekonomik büyüme hakkında olumlu görüşlere sahip değillerdi.

Klasik dönem iktisatçıları ekonomik büyüme veya toplumsal zenginliğin ana kaynağı olarak kârları görürler. Pozitif kâr güdüsü yatırım eğilimini teşvik etmektedir. Böylece kârlılık var oldukça sermaye birikimi de gerçekleşir. Ancak bu süreç bazı nedenlerle kısıtlanır. Smith (1776/2020: 91)'e göre, kârlar yatırımcıları çekmekle kalmaz bir rekabet ortamı oluşturarak zamanla kârlılığın azalmasına da yol açar. Sektörde veya alandaki fırsatı gören girişimciler bu alana hücum ederek kârlılığın azalmasına neden olurlar. Ricardo ise kârlılıktaki azalmayı

rekabet artışı ile değil arazi veya kaynak kısıtı ile açıklamaktadır (Kurz & Salvadori, 2003: 6). Arazinin kısıtlı olması her ilave üretim için daha az verimli arazilerin üretime açılmasına yol açar. Bu durum maliyetleri artırarak kârlılığın azalmasına ve belirli bir düzeyde sıfırlanmasına neden olur. Diğer yandan Malthus arazi kısıtını kârlılık üzerinde baskılayıcı bir faktör olarak görmesine rağmen, kullanılabilir verimli arazilerin mevcut olması durumunda da kârların azalabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre, kârlardaki azalmanın en büyük nedeni yetersiz efektif talep sorunudur (Fiaschi & Signorino, 2003: 90).

Keynes'e göre, ekonomik büyümenin en temel belirleyicisi efektif taleptir. Kısa dönemin analiz edildiği statik modelde Keynes (1937), üretim ve istihdamda meydana gelen değişikliklerin kaynağının toplam talepteki, özellikle de yatırımlardaki değişme olduğuna vurgu yapar. Bu yaklaşımın uzun dönemdeki etkileri ise Harrod (1939) ve Domar (1946; 1947) tarafından analiz edilmiştir. Harrod-Domar modeli olarak bilinen yaklaşımda tasarruf-yatırım eşitliğinin sağlanması durumunda dengeli büyüme, eşitsizlik hâlinde ise dengesiz büyüme süreci yaşanır. Yatırımların tasarruflardan büyük olması ya da aynı anlama gelen fiili büyümenin gerekli büyüme oranından yüksek olması durumunda ekonomide genişleme tersi durumda ise daralma ortaya çıkar (Berber, 2019: 153).

Neoklasik Solow büyüme modeline göre, ekonomik büyümenin temel belirleyicileri sermaye birikimi ve teknolojik gelişmedir (Solow, 1956). Sermaye artışının sağlanabilmesi ise tasarruflarla mümkündür. Tasarruflardaki artışlar sermaye birikimini, dolayısıyla da net yatırımları artırarak büyümeye katkı sağlar. Politik bakış açısı ile, tasarruf oranlarını artıracak herhangi bir politika beraberinde büyümeyi de getirecektir. Ancak Solow'un modelinde tasarruf artışlarından kaynaklanan büyüme sermayenin azalan verimlere tabi olması nedeniyle uzun dönemli olmayıp yalnızca farklı durağan durum denge düzeyleri arasında bir geçiş etkisi meydana getirmektedir. Dolayısıyla da sermaye birikimi uzun dönemli büyümenin belirleyicisi değildir. Verimlilik artışı ya da teknolojik gelişme ise mevcut üretim dinamiklerinde daha fazla çıktıya yol açarak hasıla artışına neden olmaktadır. Bu doğrultuda teknolojik gelişme uzun dönemli büyümenin tek bileşeni durumundadır. Ancak modelde teknolojik gelişme dışsal olarak kabul edildiği için bir politika değişkeni olarak ele alınması mümkün değildir.

Solow büyüme modelinin en temel argümanı sonsuz teknolojik gelişmenin olmadığı bir durumda ekonominin uzun dönemde durağan durum denge düzeyinde konumlanacağıdır. Ancak büyüme tecrübeleri göstermiştir ki, Solow modelinin aksine ülkeler uzun yıllar boyunca pozitif ekonomik büyüme oranları sergileyebilmektedir. Bu durum modelin en önemli eleştirisi olarak ileri sürülmüş ve uzun dönemli ekonomik büyümeyi dışsal faktörlerden (Solow'un



teknolojik gelişmesi) ziyade içsel faktörler ile açıklayan içsel büyüme modelleri ortaya çıkmıştır. İçsel büyüme modellerinin temel çıkış noktası sermaye birikiminin azalan getiri göstermek zorunda olmadığıdır (Snowdon & Vane, 2005: 553).

İçsel büyüme modellerinin ortaya çıkışı ile ekonomik büyümeye ilişkin politik bakış açıları önemli düzeyde değişmiş ve ekonomik büyüme iktisadi değişkenlerden bağımsız olarak kendiliğinden ortaya çıkıp kendiliğinden sönümlenen bir süreç olmaktan çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle, ekonomik büyüme ekonomik sistemin bir yan ürünü iken içsel büyüme yaklaşımı ile temel odak noktası haline almıştır. Bu kapsamda ekonomik büyüme üzerinde kalıcı hareketlere neden olan belirleyiciler incelenir hâle gelmiştir. Bu belirleyiciler arasında; fiziksel yatırımlar, beşerî sermaye yatırımları, ihracat oranları, ar-ge çalışmaları, hükümet harcamaları ve nüfus artışı gibi faktörler bulunmaktadır (Romer, 1986; Lucas, 1988; Jones, 1995: 495). Dolayısıyla büyümenin sürdürülebilir olmasının en temel dayanağı olan uzun dönemli büyüme veya sürekli büyüme çeşitli aksiyonlar ile sağlanabilmektedir.

Büyüme teorileri yalnızca var olan büyüme tecrübelerini açıklamaya yönelik değil aynı zamanda ekonomik büyümeye ilişkin politika tercihlerini yönlendirmede de önem arz etmektedir. Böyle bir durumda büyüme veya büyümeme yalnızca bir tercih olarak görülebilir. Şöyle ki, bir karar alıcı büyüme modellerinin öngörülerini doğrultusunda politikalar uygulayarak ekonomik büyümeyi gerçekleştirir. Diğer bir ifadeyle, içsel büyüme teorileri politikacılara uzun vadeli büyüme hedefleri için bir araç seti sunmaktadır. Bu durum teorik bir dayanak ile sonsuz büyümeye olanak verebilmektedir. Diğer yandan, çeşitli ülkelerin büyüme tecrübeleri de bir kılavuz niteliğindedir. Dünya Bankası, Büyüme ve Kalkınma Komisyonu'nun 2008 yılı büyüme raporunda, “*ekonomik mucize*” olarak da ifade edilen 13 ülke örneği üzerine yapılan incelemeler sonucunda ülkeler arasında göze çarpan 5 benzer özellik olduğuna işaret edilmektedir (World Bank, 2008):

1. Küresel ekonomiden bilgi ve teknoloji transferi ve dış pazara açıklık,
2. Makroekonomik istikrar ve öngörülebilirlik,
3. Gelecekteki getiriler öncelenerek mevcut tüketimden vazgeçme ve tasarrufları artırma,
4. Piyasa sistemine dayalı ekonomik yapı,
5. Güvenilir bir liderlik yapısı ve yüksek yönetişim.

Mucize ekonomiler sürekli büyüme için bir örnek teşkil etse de büyüme tecrübeleri verimlilik artışına dayalı olarak gerçekleşmemiştir. Verimlilik artışından ziyade kaynakların yeniden transferine dayanan bu mucize büyüme rakamlarının gelecekte yavaşlaması kaçınılmazdır (Krugman, 1994: 70; Young, 1995). Bu ülkelerdeki yüksek büyüme rakamları

neoklasik büyüme modelinin tasarruf artışlarında gerçekleşebilecek düzey etkisinin bir örneği olarak görülebilir. Bir dizi faktörden ziyade kısıtlı kaynaktan beslenen bir büyümenin sürekliliği tehlikededir (World Bank, 2008: 33). Öyle ki, neoklasik bir değerlendirmeye göre herhangi bir teknolojik gelişme veya verimlilik artışı söz konusu olmadığında yalnızca tasarruf artışlarının sürekliliği sağlanabilir olmayacaktır.

Diğer yandan maddeci ve niceliksel bakış açısına göre, ekonomik büyüme de termodinamiğin yasalarına tabidir. Dolayısıyla sürdürülebilir büyüme bir imkânsızlık teoremi olarak görülebilir (Daly, 1992). Yakın dönem büyüme tecrübeleri de imkânsızlık teoremine destek sağlamaktadır. Küresel büyüme rakamlarında bir duraklama eğilimi gözlenmektedir (Kose & Ohnsorge, 2023: 6; WEF, 2017: 1). Özellikle gelişmiş ülkelerin büyüme rakamlarında gözlenen bu durum literatürde “uzun vadeli durgunluk” (secular stagnation) olarak ifade edilebilmektedir. Uzun vadeli durgunluk kavramı, reel faiz oranlarındaki azalma eğilimine karşılık gelir (Eggertsson, Lancastre & Summers, 2019; Eichengreen, 2015). Tarihsel olarak tasarruf eğilimindeki artışın yatırım eğiliminin üzerinde gerçekleşmesi reel faiz oranları üzerinde negatif baskı yaratmaktadır. Dolayısıyla da ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilere neden olur.

Uzun vadeli ortaya çıkaran dört faktörden söz edilebilir (Eichengreen, 2015). Bu faktörler; yükselen piyasa ekonomilerinin ortaya çıkışıyla küresel tasarruflardaki artış, cazip yatırım fırsatlarındaki azalmalar, yatırım mallarının nispi fiyatlarındaki düşüşler ve nüfus artış hızındaki gerilemeler şeklindedir. Diğer yandan ekonomik büyüme hızındaki yavaşlama, ekonominin potansiyel büyüme hızlarındaki daralmalar doğrultusunda da değerlendirilir. Bu bağlamda ekonomik yavaşlama toplam faktör verimliliğindeki azalışlar, yatırımlardaki azalmalar, emek gücü artışındaki gerilemeler ile açıklanır (Kose & Ohnsorge, 2023). Toplam faktör verimliliği diğer bir ifadeyle teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi geniş çevrelerce kabul görmektedir. Ancak teknolojik gelişme, ekonomik yavaşlama eğiliminin arkasındaki tüm meseleye açıklık getirmemektedir. Tahminlere göre, teknolojik gelişme hızında kayda değer bir azalma olmaksızın; demografik yapıdaki değişim, eğitim, eşitsizlik ve kamu borçları gibi nedenlerle ekonomik yavaşlama gerçekleşmektedir (Gordon, 2014).

Yavaşlama veya durgunluk eğilimini ortaya çıkaran etmenler konusunda farklı görüşler olsa da ortak bir perspektifin oluşturulması mümkündür. Bu doğrultuda büyüme oranlarındaki gerilemeye neden olan faktörlerden öne çıkanların; yatırımlardaki azalmalar ve demografik yapıdaki değişimler olduğu ileri sürülebilir. Demografik yapıdaki değişimlerin ekonomik büyümeye etkilerinin yanı sıra yatırımlar üzerinde de birtakım etkileri vardır. Nüfus artışındaki

azalmalar sermayenin verimliliğini azaltarak yatırımlarda yavaşlamaya yol açabilmektedir (Hansen, 1939). Dolayısıyla, bu faktörler birbirinden bağımsız olarak görülmemelidir. Her bileşen birbiri ile karmaşık ilişkiler içerisindedir.

#### **4.1. Yatırımlardaki Azalmalar**

Yatırım artışları üretim kapasitesinin genişlemesi ve hasıla artışlarının desteklenmesi açısından ekonomik büyümenin en temel belirleyicilerinden birisidir. Yatırım artışlarının büyüme üzerindeki doğrudan etkilerinin yanı sıra, daha etkin teknolojilerin benimsenmesi ve kaynakların daha üretken kullanım alanlarına yeniden tahsisi açısından dolaylı pozitif etkileri de bulunmaktadır (Syverson, 2011). Bu bağlamda yatırım artışlarının kesintiye uğramaması sürekli bir büyüme için önemli görülebilir. Yatırım artışlarını belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar iktisat literatüründe “yatırım teorileri” başlığı altında ifade edilir. Bu teorilerin öncüleri Fisher ve Keynes’in yatırımları açıklayan görüşleridir (Baddeley, 2003: 24).

Yatırımlar, kapsamında farklı dönemler arasında bir ödünleşimi barındırır. Geleceğe dair yüksek getiri beklentileri cari dönemde gerçekleşen yatırımların temel motivasyonudur. Keynes ve Fisher’in yatırımlara ilişkin görüşleri, yatırım davranışının karmaşıklığı ve sübjektifliği bakımından farklılaşsa da her ikisinde de zamanlar arası bu dinamik yapıya rastlamak mümkündür. Her iki iktisatçı da cari dönemdeki sermaye ya da yatırım maliyeti ile bu yatırımdan gelecekte elde edilmesi beklenen getirilerin cari döneme indirgenmiş değerini karşılaştırarak yatırımların yapılabilirliğini irdelemektedir (Baddeley, 2003). Yatırımlar, gelecekte beklenen getirilerinin bugünkü değerinin yatırımın maliyetinin üzerinde olması durumunda tesis edilecektir. Bu durumda, yüksek kârlılık ve geleceğe ilişkin beklentilerin olumlu olduğu bir ortamda yatırım artışlarının gerçekleşmesi beklenir.

Kâr, girişimci için en temel motivasyon unsurudur. Yüksek kârlılık beklentilerinin olumlu ekonomik beklentiler ile birleşmesi yatırım artışlarına yol açar. Yeterli toplam talebin olmadığı bir durumda düşük kârlılık beklentileri dolayısıyla da düşük yatırım artışları gerçekleşir (Fatas, 2000: 153). Toplam talepteki artışlar ekonomik büyüme için anahtar roledir. Bu rol her ne kadar Neoklasik ve ardılları olan İçsel büyüme modelleri (ana akım ekoller) tarafından göz ardı edilmiş olsa da birçok heterodoks yaklaşım büyümenin ana itici gücü olarak toplam talebi görmüştür (Dutt, 2006: 350)

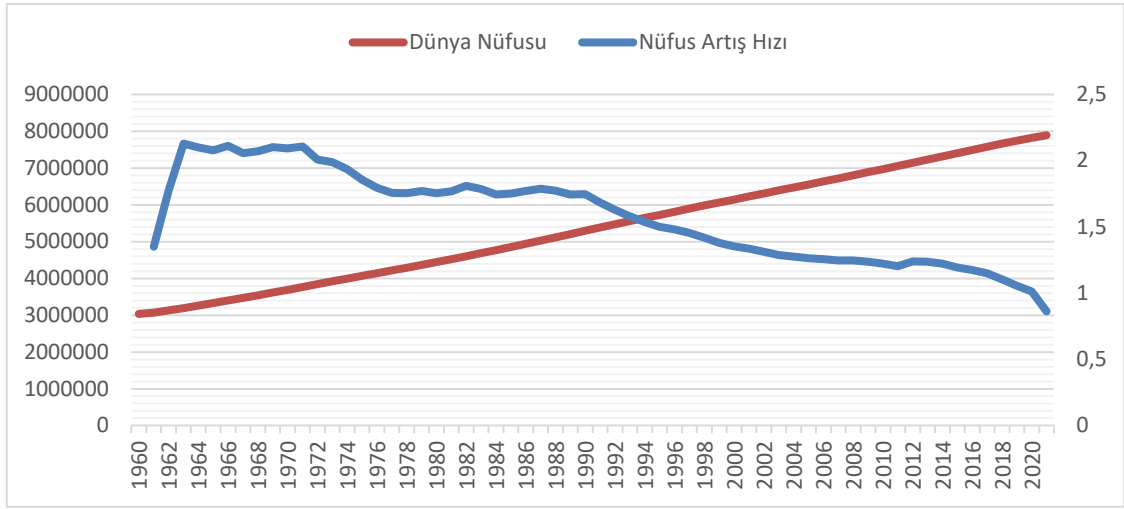
Toplam talep ağırlıklı olarak toplam tüketim tarafından belirlenir. Şöyle ki, toplam tüketimdeki artışlar toplam talep aracılığıyla ekonomik büyümeye destek sağlayabilir. Ancak toplam talebin bir bileşeni olarak tüketim, tüm gelir grupları içerisinde dengeli bir eğilime sahip

değildir. Yüksek gelir grupları daha az tüketme eğilimine sahipken alt gelir gruplarının tüketim eğilimi yüksektir (WEF, 2017: 5). Gelir grupları arasındaki tüketim kalıbı farklılıkları toplam talepteki daralmanın bir nedeni olarak gelir dağılımı eşitsizliği sorununu gündeme getirir. Gelir dağılımı alt gelir gruplarının aleyhine bozuldukça, tüketim eğilimi yüksek olan alt gelir gruplarından tüketim eğilimi düşük üst gelir gruplarına bir transfer gerçekleşir. Eşitsizliğin ekonomik büyüme üzerindeki bu negatif etkisini destekleyen birçok çalışma olmakla birlikte azımsanmayacak sayıdaki çalışma da eşitsizliğin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkileri olabileceğine işaret etmektedir (Shin, 2012; Mo, 2000). Diğer yandan yatırımlardaki azalma nispeten yüksek gelir grupları için de dolaylı olarak tüketim üzerinden toplam talebi etkileyebilmektedir. Yatırımlardaki azalma, varlık fiyatlarını ve varlık fiyatları kanalıyla üst gelir gruplarının tüketimini azaltır (Caballero & Şimşek, 2018: 3). Toplam talepteki bir daralma yatırımları, yatırımlar da tekrar varlık fiyatları üzerinden toplam talebi daraltarak bir kısır döngüye yol açar.

#### **4.2. Demografik Yapıdaki Değişim**

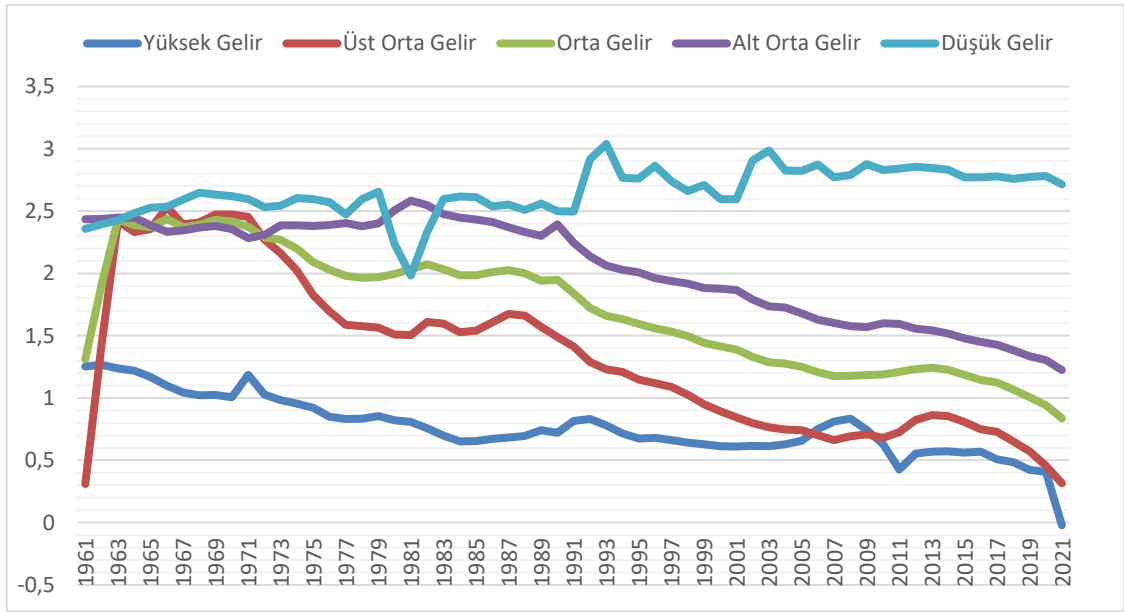
Ülkeler arasında demografik yapıdaki değişimler belirli bir trendi takip etmektedir. Bu trend *demografik geçiş* olarak da ifade edilir. Demografik geçiş teorisine göre ülke nüfusu, gelişmenin ilk aşamalarında artan doğum ve azalan ölüm oranları ile artış gösterirken, doğum ve ölüm oranlarının her ikisinin de düşük olduğu düzeylerde stabil hale gelir ve demografik geçiş ya da dönüşüm tamamlanmış olur (De Janvry & Sadoulet, 2016). Ancak farklı gelir gruplarındaki ülkeler bu değişimi aynı şekilde tamamlamazlar. Bunun nedeni ülkelerin farklı nüfus artış hızlarına sahip olmalarıdır (Van Imhoff, 1988). Nispeten gelişmiş ülkeler demografik geçişlerini tamamladıkları için nüfusları artmamakta veya mutlak olarak azalmaktadır. Düşük gelirli veya gelişmekte olan ülkelerde ise doğum oranları oldukça yüksek iken ölüm oranlarının düşük olması bu ülkelerdeki nüfus artışının oldukça yüksek olmasına sebebiyet vermektedir.

Şekil 1’de 1960-2021 dönemi dünya nüfusu ve nüfus artış hızı verilmiştir. Şekilden de görüleceği üzere dünya nüfusu artış trendini korumaktadır. Diğer yandan nüfusun artış hızında önemli düzeyde bir gerileme olduğu söylenebilir. Nüfus artış hızındaki gerileme genel bir azalma eğilimine işaret etse de nispeten düşük gelir gruplarındaki ülkelerde nüfus artış hızı oldukça yüksektir. Farklı gelir gruplarına göre nüfus artış hızının gösterildiği Şekil 2’de bu düşünce destek bulmaktadır. Gelir düzeyi yükseldikçe nüfus artış hızları azalma eğilimindedir. Öyle ki, yüksek gelirli ülkeler grubunda nüfus artış hızı 2021 yılında sıfırın altına düşerek nüfusun azaldığını göstermektedir.



Şekil 1.  
Dünya Nüfusu ve Artış Hızı (1960-2021)

Not: Veriler Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından alınmıştır.



Şekil 2.  
Farklı Gelir Gruplarına Göre Nüfus Artış Hızı (1961-2021)

Not: Veriler Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından alınmıştır.

Demografik yapı ülkeler itibariyle farklılıklar gösterir. Bu farklılık ekonomik büyümeye de yansır. Örneğin, gelişmiş ülkelerde işgücü verimliliği oldukça yüksek ancak işgücü artış hızı düşüktür. Çünkü işgücü artış hızı, nüfus artış hızı ile doğru orantılıdır. Nüfus artış hızındaki azalma, hayat beklentilerindeki artışlarla birleştiğinden demografik görünüm yaşlı nüfusun ağırlıkta olduğu bir yapıya evrilmektedir (Daniele, Honiden & Lembcke, 2019: 18; National Research Council, 2012: 32; Börsch-Supan, 2003:9). Bu durumun bir sonucu, yaşlı bağımlılık

oranı olarak ifade edilen çalışma çağının üzerindeki yaşlı nüfusun çalışma çağındaki nüfusa oranını artırmasıdır. Yüksek yaşlı bağımlılık oranı, işgücü kıtlığına yol açarak üretken emek gereksinimini ortaya çıkarmaktadır (De Janvry & Sadoulet, 2016). Diğer yandan teknolojik gelişme ve yeniliklerin genç ve dinamik bir nüfus yapısından beslendiği de ileri sürülmektedir. Bu yüzden yaşlanan bir nüfus yapısı teknolojik gelişmenin de önünde engel oluşturmaktadır (Van Imhoff, 1988).

Demografik yapıdaki değişimlerin ekonomik gelişmişlik üzerine etkileri sürekli olarak araştırılmaktadır. Demografik yapıdaki yaşlanma verimlilik artışı üzerinde, tüketim ve tasarruf yapısında ve emek gücüne katılım düzeyleri üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir (Aaronson vd., 2014: 203; National Research Council, 2012: 106; Sheiner, Sichel & Slifman, 2007: 7). Dolayısıyla yaşlanan nüfus ekonomik büyümedeki yavaşlamanın bir kaynağı olarak görülür. Diğer yandan iki fenomen arasında böyle bir ilişkin olmadığını ileri süren çalışmalar da bulunmaktadır. Acemoğlu ve Restrepo (2017)'ya göre, yaşlanan nüfus hasıla üzerinde pozitif etkilere bile yol açabilir. Emek arzındaki azalma sermayenin görece maliyetini azaltarak otomasyon teknolojilerinin benimsenmesine, dolayısıyla da verimlilik artışlarına yol açacaktır.

Demografik yapıdaki değişimin ekonomik etkileri nüfusun gelecekteki seyrine ilişkin öngörüler de önemli hâle getirmektedir. Bu kapsamda çeşitli nüfus tahminleri gerçekleştirilmiştir. Birleşmiş Milletler'in 2022 Beklentiler Raporundaki nüfus tahminine göre, dünya nüfusu 2030'da 8.5 milyar, 2050'de 9.7 milyar, 2080'de ise 10.4 milyara ulaşacaktır (United Nations, 2022). 2080'li yıllarda doğum ve ölüm oranlarının eşitleneceği ve nüfus artışının 2100 yıllarına kadar ortalama olarak sabit kalacağı, sonrasında ise azalmaya başlayacağı öngörülmüştür. Ekonomik gelişmeler ile nüfus arasındaki ilişkiyi dinamik bir sistem içerisinde modelleyen Earth4All organizasyonu tahminlerine göre ise, dünya nüfusu 21. yüzyılın ortalarında maksimum düzeyine ulaşarak azalma eğilimine girecektir (Callegari & Stoknes, 2023). Dolayısıyla da dünya nüfusu Birleşmiş Milletler'in tahmininin aksine 9 milyar düzeylerine hiç ulaşmayabilir.

Gelişmekte olan veya düşük gelirli ülkelerde, işgücü verimliliği gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça düşük düzeydedir. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerin işgücü artış hızları benzer kalıplar izlememektedir. Birtakım ülkeler düşük düzey faktör verimliliklerine rağmen gelişmiş ülkelerle benzer bir yaşlanan nüfus yapısına yakınsarken diğerleri genç nüfus ağırlıklı yapıyı sürdürmektedir. Doğum oranlarının yüksek olduğu bu tip ülkelerde işgücü artışı desteklenir. İşgücündeki artış düşük verimliliğin olumsuz etkisini telafi etse de küresel eşitsizlik ve refah farklılıklarının da kaynağı haline gelmektedir (WEF, 2017: 3). Diğer yandan yüksek

ve sürekli bir nüfus artış hızı işgücü katılımı ile üretimi desteklerken, işgücüne dahil olamayan yüksek genç nüfus ile tüketim desteklenir. Çalışma çağının altındaki bu nüfusun ağırlığını gösteren “genç bağımlılık” oranındaki artışlar, tüketenleri üretenlere baskın hâle getirerek tasarruflarda azalmalara ve toplam faktör verimliliğini artıracak yatırımları baskılamaya yol açabilmektedir (Kögel, 2005; De Janvry & Sadoulet, 2016). Diğer yandan gelişmenin daha ileri aşamalarında nüfus artış hızlarında bir azalma söz konusu olacağı için genç bağımlılık oranları düşecek ve çalışan nüfusta bir artış meydana gelecektir. Bu durumda tasarruflar pozitif etkilenecek ekonomik gelişmişliği destekleyecektir. Demografik değişimin ekonomik gelişmişlik üzerindeki bu etkisine demografik temettü adı verilmektedir (De Janvry & Sadoulet, 2016).

### **5. Sürdürülebilir Büyümenin Çevresel Belirleyicileri**

Ekonomiler büyüdükçe kıt kaynakların tükenmesi ve geri dönülemez hasarlar sorunu ortaya çıkar. Ekonomik büyüme için ilave üretime, ilave üretim için de çeşitli girdilere ihtiyaç duyulur. Bu girdilerin ağırlıklı bir kısmı enerji ve doğal minerallerden oluşmaktadır. Diğer yandan canlı, üreten, tüketen ve gelişen bir ekonomi çevre ve iklim üzerinde tahribatlara yol açar. Bu tahribatların en dikkate değer olanı da sera gazı emisyonlarının atmosferde tutularak neden olduğu küresel ısınma problemidir (Beckerman, 1992).

Ekonomik büyümenin yarattığı geri dönülemez hasarlar yalnızca ekoloji üzerinde birtakım etkiler meydana getirmekle kalmayıp, ekonomik büyümenin ve ekonomik sistemlerin sürdürülebilirliği önünde de engeller oluşturmaktadır. Tüm bu faktörler doğal kaynaklar olarak ele alınırsa büyümenin sınırları fenomeni klasik iktisadi düşüncenin temellerinin atıldığı dönemlere kadar dayandırılabilir. Ancak ekonomilerin oldukça küçük hacimli olması, düşük kirletici düzeylerinde ilkel üretim dinamiklerinin yaygınlığı ve dünya nüfusunun tehlikeli boyutlara ulaşmamış olması klasik iktisatçıların görüşlerinde doğal kaynakların kıtlığı sorununu ikinci plana itmiştir. Bunun yerine, ekonomik refahın ve zenginliğin peşindeki ekonomiler 19. ve 20. yüzyıllarda sürekli bir ekonomik büyümeyi öncelmişlerdir. Ancak, 20. yüzyılın ikinci yarısında doğal kaynakların tükenmesine ilişkin tartışmalar artmış ve büyümenin sürdürülebilirliğine ilişkin şüpheler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Kaynakların kıtlığı ve büyümenin sürdürülebilirliğine ilişkin çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemlisinin Roma Kulübü'nün Büyümenin Sınırları (Limits to Growth-LtG) serisi olduğu söylenebilir. Bu seride büyümenin sınırlarına ilişkin 1972, 1992 ve 2004 yıllarında olmak üzere birbirini takip eden 3 çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda farklı senaryolar altında geleceğe yönelik projeksiyonlar oluşturulmuştur. Çalışmaların çıkış noktası

nüfus, sanayi üretimi ve hasıladaki üstel artışlardır. Bu artışların sürdürülebilmesi sosyal ve fiziksel gereksinimlerin karşılanmasına bağlıdır. Sosyal gereksinimler dikkate alınmamakla birlikte fiziksel gereksinimlerin üstel trendi takip edemeyeceği ileri sürülür. Basitçe ifade edilirse, en temel fiziksel gereksinim olan gıda üretimindeki artış daha fazla arazi ve daha fazla sermaye gerektirecektir. Arazi stoğu sabit ve kısıtlıdır. Diğer yandan sermaye stoku ağırlıklı bir şekilde yenilenemeyen kaynaklardan oluştuğu için sermaye de kıt faktör konumundadır. (Meadows vd., 1972). Sermaye ve arazinin kıt olması, gıda gereksinimine ilişkin endişeleri beraberinde getirir. Bu nedenle mevcut durum neo-Malthusyan bir öngörü olarak da ifade edilmektedir (Jonvry & Sadoulet, 2016).

Meadows vd. (1972) çalışmalarında teknolojik, kültürel ve ekonomik eğilim durumlarına göre 12 farklı projeksiyon sunmuşlardır. Bu senaryoların yalnızca birinde ekonomik çöküşün önlenemediği görülmektedir. Senaryo, teknolojik bir dönüşümün yanı sıra toplumsal önceliklerde ve değerlerdeki değişimleri de içerir. Diğer bir ifadeyle yalnızca topyekûn bir dönüşüm senaryosu olumlu sonuçlar verebilecektir. Çalışma, fiyat mekanizmasını ve kaynaklar arası ikameyi dikkate almaması ve nüfusa ilişkin öngörülerinin hatalı olduğu üzerine önemli bir eleştiri almıştır (Solow, 1973). Çalışmanın öngörülerini 1990'lı yıllarda birtakım kaynakların tamamen tükeneceği şeklindeki bir yanlış anlamaya maruz kaldığı için bir itibar sorunu yaşamıştır. Fakat kaynaklara ilişkin çalışmanın öngörülerini 2000'li yılların ötesine işaret etmektedir (Herrington, 2021). Çalışma, dikkatleri önemli düzeyde üzerine çekmiş olsa da sonraki 20 yıl içerisinde ekolojik dengenin sağlanabilmesi adına kayda değer bir aksiyon alınmamıştır. Serinin ikinci kitabında gerçekleştirilen projeksiyonlar temel kaynakların korunumu ve kirleticiler karşısında harekete geçilmediğini göstermektedir. Çalışmanın temel bulgusu temel kaynak düzeyi ve kirleticilerin sürdürülebilirlik kapasitesini aştığı yönünde olmuştur (Meadows, Meadows & Randers, 1992). Dünyanın sürdürülebilir bir kapasiteye en son 1980'li yıllarda sahip olduğu da ileri sürülmektedir (Wackernagel vd., 2002). İlk çalışmanın öngörülerini insanlığın sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için bir hareket alanına sahip olduğunu göstermiştir. Fakat ikinci çalışmada insanlığın artık böyle bir şansının olmadığı ileri sürülür. Yine de kapasite aşımının etkilerini azaltmak için küresel politikaların uygulanmasına vurgu yapılmaktadır.

İkinci kitabın yayınlanmasından sonraki geçen yıllarda önemli teknolojik gelişmeler yaşanmış ve ekolojik dengeye yönelik çeşitli adımlar atılmıştır. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen insanlığın ekolojik ayak izi artmaya devam etmektedir. Üçüncü kitapta, 1972'de oluşturulan model üzerinden yeni projeksiyonlar gerçekleştirilmiştir. Ekolojik ayak izi ve refah



değişkenleri ilave edilerek oluşturulan yeni senaryolar göstermektedir ki, insanlık hâlâ sürdürülebilir olmayan bir patika üzerindedir. Ekonomik çöküş meydana gelmeden önce insanlığı sürdürülebilirlik düzeyine getirecek adımlar atılmalıdır (Meadows, Meadows & Randers, 2004).

Sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi, ekonomik faktörler arasında bir dengeyi ve dinamik bir yapıyı gerektirir. Bu karşılıklı ilişki, sürdürülebilirliğin güçlü veya zayıf yönüne atıfta bulunur. Şöyle ki, üretimin gerçekleştirilebilmesi için üç temel bileşenin var olması gerekir. Bunlar; emek, sermaye ve doğal kaynaktır. Her bir bileşen arasındaki ikame edilebilirlik derecesi birbirinden farklıdır. Emek ve sermaye önemli düzeyde birbirleri yerine ikame edilebilirken doğal kaynak ve sermaye arasındaki ikame edilebilirlik ilişkisi belirsizdir. Bu ilişkinin güçlü olması esnek bir yaklaşım olan zayıf sürdürülebilirliğe olanak verir. Zayıf sürdürülebilirlik durumunda gerçekleşmesi muhtemel senaryo, doğal kaynakların daha kıt hale geldiği durumda nispi fiyatında artışın ortaya çıkmasıdır. Bu durumda nispeten daha ucuz doğal kaynaklara veya sermayeye bir geçiş söz konusu olacaktır (Solow, 1973). Ancak insan yapımı ve doğal kaynak arasında genelde bir tamamlayıcılıktan söz edilir. Diğer bir ifadeyle, insan elinden çıkan sermayenin küçük istisnalar dışında doğal kaynakların yerini alabilmesi mümkün değildir. Bu durum da güçlü sürdürülebilirliğe karşılık gelmektedir (Sauvé vd., 2016). Faktörler arası bu tamamlayıcılık ilişkisinin en önemli sonucu hangisinin arzı daha kıtza gelişmişliğin sınırının da onun tarafından belirleneceğidir (Daly, 1990). Tüm çevresel etmenler doğal kaynak faktörü içerisine dahil edilirse yüksek bir ekonomik büyüme eğiliminin yol açtığı çevresel tahribat ve yenilenemeyen enerji tüketimi doğal kaynak faktörünün hızla sınıra ulaşmasına neden olacaktır. Öyleyse, sürekli büyüme çabasının sonucu bir ekonomik çöküşü ortaya çıkarabilir.

Zayıf ve güçlü sürdürülebilirlik ayrımı ekonomik büyüme ve gelişmişliğin geleceğine dair olumlu ve olumsuz bakış açılarının da temelini oluşturur. Bu bağlamda, ekonomik büyüme ve çevre ilişkisi genel olarak üç grupta ele alınır. Diğer bir ifadeyle, ekonomik büyümenin çevreyi üç yolla etkilediği ileri sürülür (Uzar & Eyuboglu, 2019; Victor, 2008):

- Teknolojik etki: Ekonomik büyüme ve teknoloji arasında karşılıklı bir nedensellik olduğu kabul edilir. Teknolojik gelişme, ekonomik büyümenin önemli bir tetikleyicisi iken ekonomik büyüme de teknolojik gelişmenin bir nedenidir. Ekonomiler geliştikçe mevcut ölçek ve kaynak stoğu ile birim başına daha fazla üretim yapar hâle gelirler. Bununla birlikte, teknolojik gelişme, fiyat mekanizması üzerinden girişimcileri kıt kaynakların yarattığı fırsatlardan yararlanmak için teşvik edebilir. Böylece daha verimli ve daha temiz üretim

yapılarını da ortaya çıkararak çevre üzerinde olumlu etkiler meydana getirir (Solow, 1973; Simon, 1994). Diğer yandan kayda değer teknolojik gelişmelere rağmen teknolojinin pozitif ekolojik etkilerinin nispeten düşük kaldığı da ileri sürülmektedir (Brender, 2007).

• Ölçek etkisi: Ekonomiler büyüdükçe daha fazla üretim ve hasıla yaratırlar. Her ilave üretim bir miktar kaynağın tüketilmesini gerektirir. Diğer yandan bu üretim dinamiği daha fazla atık ve emisyon anlamına gelir. Bu durumda artan ekonomik büyüme ölçek etkisi üzerinden çevre üzerinde olumsuz sonuçlara yol açar. Ancak bu olumsuz etkinin belirli bir gelir düzeyinde maksimuma ulaşarak daha sonraki gelişmişlik düzeylerinde azalacağı ileri sürülür. Bunun nedeni gelişmişliğin ilk aşamalarında ölçek etkisinin çevre üzerinde yaratacağı olumsuz etkinin, daha yüksek gelir düzeylerinde azalarak olumlu teknoloji ve kompozisyon etkilerinin gerisinde kalmasıdır (Dinda, 2004). Gelir düzeyi ve çevresel tahribat arasındaki ters-U biçimli bu ilişki Çevresel Kuznets Eğrisi (Environmental Kuznets Curve-EKC) olarak ifade edilir (Panayotou, 1999). Gelir düzeyi ve çevresel göstergeler arasında bu tip bir eğilimin varlığını ampirik olarak test eden birçok çalışma yapılmıştır (Aye & Edoja, 2017; Chiu, 2012; Aslanidis & Iranzo, 2009). Çalışmaların bir kısmı böyle bir eğilimin varlığına destek verirken diğer bir kısmı ise böyle bir sonuca ulaşamamıştır. EKC sürecinden sapmalar genelde gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler arasında görülür. Yani, gelir düzeyi ile çevresel değişkenler arasındaki ilişki gelişmekte olan ülkelerde belirsiz hale gelebilmektedir. Bu belirsizliğin kaynağı ülkelerin sahip oldukları siyasi sistemin yapısı ve ekonominin dışa açıklık derecesiyle ilişkilendirilir (Spilker, 2013). Ülkenin siyasi sistemi nispeten daha demokratik bir yapı içerisinde ise doğal çevrenin korunma olasılığı daha yüksektir. Dışa açıklık derecesi açısından ise doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari açıklık dereceleri arttıkça ülkelerin kirlilik potansiyelleri artarken, uluslararası örgütlere katılım çevreci eğilimleri artırabilmektedir.

• Kompozisyon etkisi: Kompozisyon ya da bileşen etkisinin çevre üzerindeki etkisi net değildir. Gelişmişlik düzeylerine göre ülkelerin üretim kompozisyonları farklılaşmaktadır. Nispeten düşük gelirli ülkelerin hasıla dağılımları yüksek tarım, düşük sanayi ve düşük hizmetler sektörü şeklinde iken daha yüksek gelirli ülkelerde önce sanayi sektörü tarım aleyhine artarken daha sonra da hizmetler sektörü artarak baskın sektör halini almaktadır. Sürecin sanayiye geçiş aşamasında çevresel kaliteye zarar verdiği, hizmetlere geçiş aşamasında ise çevresel kaliteyi olumlu etkilediği ileri sürülür. Üretim kompozisyonundaki değişimin bir diğer nedeni küreselleşme ve dış açıklıktır (Dinda, 2004). Ülkeler arası artan entegrasyon, farklı malların üretiminde karşılaştırmalı üstünlükler bağlamında uzmanlaşmalara neden olmaktadır. Uzmanlaşılmalın üretiminde kirlenici etmenler nispeten düşüğe, kompozisyon etkisi ülke

lehine gerçekleşir. Diğer yandan, eğer malın üretimi daha yüksek kirlenici düzeylerine sahipse kompozisyon etkisi olumsuz olacaktır.

Ekonomik büyümenin geleceğine dair olumsuz görüşlerin bir kısmı ekolojik kapasitenin jenerasyonlar arası bir denge düzeyinde tutulması gerektiğini savunurken diğer bir kısmı mevcut ekonomik yapının dahi sürdürülebilir kapasitenin üzerinde olduğunu ileri sürmektedir (Brundtland, 1987; Daly, 1990; Kerschner, 2010; Kallis, 2011). Her iki görüşün ortak noktası da mevcut ekonomide küçülmelere duyulan ihtiyaç vurgusudur. Diğer yandan ekonomik büyümenin dinamiklerindeki yeşil dönüşümlerle sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin mümkün olduğu tezi de çok yaygın bir şekilde savunulmaktadır (Sauvé vd., 2016; Kararach, 2018).

Jenerasyonlar arası denge görüşü ekonomilerin sürdürülebilir bir yapıda olmalarını durağan durum denge ile açıklamaktadır. Durağan durum denge görüşünün kökleri klasik iktisadi düşünceye kadar gitmektedir. Klasik iktisatçılara göre, durağan durum ekonomilerin kaçınılmaz bir varış noktası olarak görülür (Kerschner, 2010). Artan nüfus ve azalan getiriler ekonomilerin eninde sonunda durağan durum düzeyine gelmesine neden olacaktır. Daly (2008) klasik iktisadi görüşü takiben durağan durumu, “ekosistemin kendini yenileme ve özümleme kapasiteleri dahilinde olan düşük bir verim oranıyla sürdürülen sabit nüfus ve sabit sermaye stoğu” olarak tanımlamaktadır. Düşük verim ile, insanların yüksek yaşam beklentisi ve malların yüksek dayanıklılık süresi ima edilir. Eğer durağan durum denge kaçınılmaz sondan ziyade bir amaç ise dengeye ulaşma yolunda ekonomik küçülme kaçınılmazdır.

Ekonomik küçülme ile ilgili argümanlar üreten diğer bir görüş kapasite aşımına ilişkindir. Ekolojik kapasitenin aşıldığı ve ekonomik yapıda önemli değişikliklerin gerçekleştirilmesi gerektiğine dair kayda değer bir literatür oluşmaktadır (Meadows, 2004; Kallis, 2011; Herrington, 2021). Bu görüşe göre, ekonomilerin büyümesi veya durağan durum düzeyini sürdürmesi mümkün değildir. Aksine ekonomilerin sürdürülebilir bir şekilde küçülmesi (de-growth) savunulur. Kallis (2011)’e göre, sürdürülebilir küçülme, “hem ekolojik hem de ekonomik bir perspektiften, toplumun iş hacminin sosyal olarak sürdürülebilir ve adil bir şekilde azaltılması” şeklinde tanımlanır. Ancak tam olarak neyin küçülmesi gerektiği konusunda bir kafa karışıklığı da söz konusudur. Eğer ekonomik büyümenin tam karşılığı olan hasılda bir küçülme isteniyorsa bu durumun sosyal ve çevresel yıkıcı sonuçları olması muhtemeldir (Kerschner, 2010; van den Bergh, 2011).

Kapitalist sistemin sağlıklı işleyebilmesi sürekli bir büyümeyi gerektirir. Dolayısıyla sürdürülebilir bir küçülme için yapısal ve köklü dönüşümlere ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak

sürekli veya sürdürülebilir büyüme ile sürdürülebilir küçülme fenomenleri birbirlerinin tam karşıtı ifadeler gibi görünse de bu doğru değildir. Sürekli ve sürdürülebilir büyüme hedeflerinin en önemlisi hasıladaki niceliksel artışlar şeklinde ifade edilirken, sürdürülebilir küçülmenin hasılayı azaltma gibi bir hedefi veya amacı bulunmamaktadır. Sürdürülebilir küçülme sosyal bir fenomendir ve ekonomik daralma bunun yalnızca bir çıktısı olabilir (Demaria, Schneider, Sekulova & Martinez-Alier, 2013; Kallis, 2011). Bu durumda sürdürülebilir bir ekonominin anahtarı mevcut durumdan daha küçük bir iktisadi yapıdır.

21. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar süre gelen üretim dinamikleri ile ekonomik büyümenin sürdürülemediği yaygın bir şekilde kabul görmektedir. Bunun nedeni, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için yatırım artışlarına olan gereksinimdir. Ancak daha fazla üretim ve daha fazla yatırım çevre ve kaynaklar üzerinde geri dönülemez bir tahribata yol açtığından dolayı sürdürülebilir ekonomik büyümenin geleceğine dair önemli düzeyde endişeler bulunmaktadır (Sauvé vd., 2016; Kararach, 2018). Diğer yandan reel sektör yapısı üzerinde birtakım dönüşümler ile ekonomik büyümenin yeşil kaynaklardan sağlanarak sürdürülebileceği de ileri sürülür (Ioan vd., 2020). Şöyle ki, firmalar mevcut kahverengi yatırım dinamiklerinden uzaklaşıp yeşil yatırımlara yönelirse yeşil bir ekonomik büyüme dinamiği elde etmek mümkün olabilir. Ancak daha yeşil bir ekonomi niceliksel büyümenin sürdürülebilir olduğu anlamına gelmez. Bu yüzden hasıla hesaplamaları yerine ekonomilerin ne kadar yeşil olduklarına ilişkin endeksler oluşturulmaktadır (Kararach, 2018). Daha yeşil bir ekonomi yalnızca ilave yatırımların yeşil alanlara yönlendirilmesi ile değil firmaların mevcut üretim süreçlerinin de yeşil dönüşüme tabi tutulmasını gerektirir. Yatırımlar yeşil alanlara yönelse de bu yatırımları gerçekleştirecek kaynaklar oldukça kıt düzeylerde. Dolayısıyla, kaynak kullanımını ve atık oluşumunu minimize eden bir üretim ve tüketim dinamiğine de ihtiyaç bulunmaktadır. Bu ihtiyaca yönelik olarak döngüsel ekonomi süreçleri belirlenmektedir (Brendzel-Skowera, 2021). Döngüsel ekonominin aksine geleneksel üretim ilişkilerine karşılık gelen doğrusal ekonomi, tedarik zincirinin her aşamasında maliyetleri minimize etme ve kârları maksimize etme güdüsüyle hareket ederken ürünlerin yeniden kullanımı, onarımı ve geri dönüşümünün yaratacağı maliyetlerden kaçınmaktadır (Schulte, 2013). Doğrusal ekonomide üretim süreci kaynakların sürekli kullanımını ve üretim sonucunda yüksek atık oluşumunu içermektedir. Bu nedenle ekonominin sürdürülebilir bir yapı kazanmasında doğrusal ekonomiden döngüsel ekonomiye geçiş önemli bir aşama olarak görülebilir.

## **6. Sonuç Niyetine**

Ekonomik büyümeye toplumsal refaha sağladığı katkı doğrultusunda ihtiyaç duyulur. Toplumsal refahı ölçmek için ise çeşitli endeksler ve alternatif değişkenler kullanılmasına rağmen içerdiği subjektif olgular nedeniyle standart bir ölçümünü sağlamak mümkün değildir. Diğer yandan böyle bir standarda gereksinim olup olmadığı da oldukça tartışmalı bir meseledir. Ancak refah kavramını nicel göstergelerin yanı sıra farklı gelişmişlik bileşenlerini bir araya getirmesi nedeniyle ekonomik kalkınma olarak ifade etmek de mümkündür. Dolayısıyla ekonomik kalkınmaya ters düşen bir ekonomik büyümeye toplumsal bir gereksinim bulunmamaktadır. Bu durum sürdürülebilirlik fenomeni altında daha da anlamlı hâle gelir.

Sürdürülebilir bir büyüme belirli bir ekonomik büyüme oranına karşılık gelmelidir ki, bu oran gelecek jenerasyonlar boyunca da herhangi bir engel ile karşılaşmaksızın mevcudiyetini koruyabilmelidir. Ancak ekonomik büyümenin toplumsal getirileri göz ardı edildiğinde, jenerasyonlar arası niceliksel bir büyüme dengesi en azından 20. yüzyıl üretim dinamikleri ile mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte gelecek dönemlerin ekonomik büyümenin önünde ne tür engelleri ortaya çıkaracağı da sürdürülebilir büyüme öngörülerini zorlaştırmaktadır. Yine de 21. yüzyılın ilk çeyreğinden geleceğe dair ekonomik büyümenin ne tür sınırlamalar ile karşı karşıya olduğu hakkında birtakım gözlemler bulunmaktadır. Bu durum iktisadi ve çevresel olmak üzere iki bileşen tarafından belirlenmektedir.

İktisadi belirleyiciler açısından ekonomik büyüme yatırımlardaki azalma ve demografik yapıdaki değişim ile sınırlanmaktadır. Artan gelir eşitsizliği tüketim eğilimi yüksek grupların tüketimlerini kısıtlayarak toplam talebi daraltmakta ve yatırımcıların yatırım yapma konusundaki temel güdüsü olan kârlılık beklentilerini olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan ekonomiler belirli bir gelişim aşaması sonrasında azalan doğum ve ölüm oranları nedeniyle yaşlanan nüfusun ağırlıkta olduğu bir yapıya ulaşmaktadır. Bu durum ekonomilerin verimli demografik yapıdan daha az verimli nüfus dinamiklerine evrilmesine neden olur. Çevresel belirleyiciler açısından ise, ekonomik büyüme temel olarak enerji kısıtı ve küresel ısınma sorunları ile sınırlanır. Ekonomiler mevcut üretim dinamiklerinde büyürken daha fazla enerji girdisine ihtiyaç duyarlar ve büyüdükçe de küresel ısınmaya neden olan emisyon salınımlarına neden olurlar. Diğer bir ifadeyle, ekonomik büyümenin hem girdisi hem de çıktısı çevresel sorunlara neden olarak ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği önünde engel oluşturmaktadır.

Ekonomik büyüme genel anlamda diğer iktisadi faktörler olarak ifade edilen büyüme teorisi ve tecrübelerinden gelen katkılarla beslenir. Sürdürülebilirlik olgusu ise diğer iktisadi ve çevresel belirleyiciler tarafından kısıtlanmaktadır. Bu kısıtlar ülkelerin gelişmişlik düzeylerine

göre farklılık göstermektedir. Yaşlanan bir demografik yapı gelişmiş ülkelerin karşılaştığı bir problemken gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmında nüfus artmaya ve genç nüfus dinamiğini sürdürmeye devam etmektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyümeyi yavaşlatan karşıt güçler nispeten daha azdır.

Genç nüfus dinamiğinden faydalanmak isteyen gelişmiş ülkeler yüksek bir bağımlı nüfusu (yaşlı bağımlılık) beslemek için daha yüksek birim emek başına üretimi tesis edecek teknolojik gelişmelere, yaşlıların gelişen teknolojileri benimseyip üretimde aktif bir şekilde kullanabilecekleri eğitim programlarına ve demografik geçiş aşamasının daha gerisinde olan nispeten daha az gelişmiş ülkelerin yetiştirmiş olduğu vasıflı iş gücünü kendisine çekme gibi politikalar yürütebilir. Gelişmekte olan bir ülke olmasına rağmen demografik geçiş sürecinde gelişmiş ülke benzeri kalıp izleyen ülkelerde ise teknolojik gelişme ve vasıflı iş gücü transferi gibi politikaların işlerliği nispeten azdır. Bu tip ülkeler için demografik fırsatlar azalma eğilimindedir.

Diğer bir sınırlayıcı faktör olan yatırım artışlarının teşvik edilebilmesi için maliyet avantajlarından ziyade talep ve tüketim artışlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda otoriteler tüketim eğilimi yüksek kesimlere gelir transferleri ve çeşitli kamu harcamaları gerçekleştirirse yatırım artışlarını teşvik etmekle kalmayıp gelir dağılımında eşitsizliği azaltma ve istihdam artışlarına yol açarak kendi kendisi besleyen bir sürecin önünü açmış olacaktır. Gelişmekte olan ülkeler için ise yatırım artışlarını etkileyen farklı dinamikler bulunmaktadır. Bunların en başında ekonomik güven ve belirsizlik gibi unsurlar gelir. Dolayısıyla sürdürülebilir bir büyümenin önemli bir unsuru olan yatırım artışları için gelişmekte olan ülkelerin sorumlulukları daha geniş düzeyde fakat fırsatlar çok daha fazladır.

İktisadi faktörlerin yanı sıra sürdürülebilir büyüme başta enerji ve emisyon salınımı olmak üzere çeşitli çevresel etmenlerden de etkilenir. Bu etkinin ortaya çıkma süresi ve etki düzeyi hakkındaki belirsizlik, politik kararlara çevresel meselelerin dahil edilebilmesini daha da zor hâle getirmektedir. Diğer yandan çevresel etmenlerin ekonomik büyüme üzerindeki uzun vadeli etkilerinin yanı sıra sürdürülebilir bir büyümeye katkı sağlayan diğer faktörler ile etkileşimi de oldukça olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Şöyle ki, gelişmiş ülkeler doğrusal ekonomi üretim ve tüketim dinamiklerini terk etmeden yatırım artışlarını destekleyecek politikalar izlerlerse bu durumun çevre üzerinde tahrip edici etkileri olacak ve çevresel sonuçların uzun vadeli etkisini daha yakın bir tarihe çekecektir. Bununla birlikte mevcut nüfus dinamiğini geliştirecek politikalar yerine nüfus artırıcı politikalar izlenmesi de olumsuz çevresel etkilere neden olacaktır. Bu yüzden, yatırımlar çevreye zarar veren kahverengi

yatırımlar yerine yeşil yatırımlara yönlendirilmelidir. Bu kapsamda yeşil yatırımlara maliyet avantajları sağlanmalı ve beraberinde kamu transferleri bu alanlardaki ürünlere ilişkin olarak yeniden tesis edilmelidir. Bununla birlikte, üretim ve tüketim süreçleri çevre tahribatını ve ilave kaynak kullanımını minimize edecek biçimde döngüsel ekonomi dönüşümlerine tabi tutulmalıdır.

Son olarak, çevresel meselelere ilişkin argümanların ekonomilerin sürdürülebilir kapasitelerini aştığı üzerine yoğunlaştığı da dikkat çekmektedir. Diğer yandan, çevre sorunlarının maliyetine kimin katlanacağı sorusu da önem arz etmektedir. Çevresel meseleler yalnızca gelecek jenerasyonların öncelendiği bir yapıda olmamalı, geçmiş jenerasyonların maliyetlerini de dikkate almalıdır. Çevreye verilen en büyük zararların mevcut gelişmiş ülkelerin geçmiş tarihlerinde verildiği dikkate alınırsa jenerasyonlar arası dengenin yanı sıra jenerasyon içi dengenin de önemli düzeyde gözetilmesi ihtiyacı doğmaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilirlik fenomeni altında büyüme, kalkınma ve ekonomik meseleler birbirlerinden ayırtılamamaktadır. Sürdürülebilir bir büyüme veya sürdürülebilir bir ekonomi hasıla düzeyinde sürekli artışlara ihtiyaç duymadan belki de mevcut ekonomik yapının küçüldüğü ancak jenerasyonlar arası ve jenerasyon içi refah dengesinin adil bir temelde sağlandığı bir fenomen halini almaktadır.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Katkı Oranı Beyanı:** Birinci Yazar: % 50, İkinci Yazar: % 30, Üçüncü Yazar: % 20

**Çatışma Beyanı:** Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Contribution Rate Statement:** First Author: 50%, Second Author: 30%, Third Author: 20%

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---

## KAYNAKÇA

- Aaronson, S., Cajner, T., Fallick, B., Galbis-Reig, F., Smith, C. & Wascher, W. (2014). Labor force participation: Recent developments and future prospects. *Brookings Papers on Economic Activity*, 197-275.
- Acemoglu, D. & Restrepo, P. (2017). Secular stagnation? The effect of aging on economic growth in the age of automation. *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 107 (5), 174-179.
- Aslandis, N. & Ironzo, S. (2009). Environment and development: Is there a kuznets curve for co2 emissions? *Applied Economics*, 41(6), 803-810.
- Aye, G. C. & Edoja, P. E. (2017). Effect of economic growth on co2 emission in developing countries: Evidence from a dynamic panel threshold model. *Cogent Economics & Finance*, 5 (1), 1-22.
- Baddeley, M. C. (2003). *Investment Theories and Analysis*, New York: Palgrave Macmillan.
- Bartelmus, P. (2013). The future we want: green growth or sustainable development? *Environmental Development*, 7, 165-170.
- Baumol, W. J., Litan, R. E., & Schramm, C. J. (2007). *Good Capitalism, Bad Capitalism, and the Economics of Growth and Prosperity*. Yale University Press.
- Beckerman, W. (1992). Economic growth and the environment: Whose growth? Whose environment?. *World Development*, 20 (4), 481-496.
- Beltratti, A., Chichilnisky, G. & Heal, G. (1993). Sustainable growth and the green golden rule. *NBER Working Paper Series*.
- Berber, M. (2019). *İktisadi büyüme ve kalkınma*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Börsch-Supan, A. (2003). Labor market effects of population. *labour*, 17, 5-44.
- Brander, J. A. (2007). Sustainability: Malthus revisited?. *Canadian Journal of Economics*, 40 (1), 1-38.
- Brendzel-Skowera, K. (2021). Circular economy business models in the sme sector. *Sustainability*, 13, 2-21.
- Brundtland, G. H. (1987). *Our common future world commission on environment and development*. United Nations Commission.
- Caballero, R. J. & Simsek, A. (2009). A risk-centric model of demand recessions and speculation. *The Quarterly Journal of Economics*, 135 (3), 1493-1566.
- Callegari, B. & Stoknes, P. E. (2023). *People and planet: 21st century sustainable population scenarios and possible living standards within planetary boundaries*. Earth4All, March 2023, version 1.0.
- Chiu, Y. B. (2012). Deforestation and the environmental kuznets curve in developing countries: A panel smooth transition regression approach. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 60 (2), 177-194.
- Costanza, R., Hart, M., Posner, S. & Talberth, J. (2009). *Beyond gdp: The need for new measures of progress*. Boston: Pardee papers.
- Daly, H. E. (1990). Toward some operational principles of sustainable development. *Ecological Economics*, 2 (1), 1-6.



- Daly, H. E. (1992). Sustainable growth: An impossibility theorem. Daly, H. E. & Townsend, K. N. *Valuing the Earth: Economics, Ecology, Ethics*. 267-273.
- Daly, H. E. (2008). *The steady state economy*. Sustainable Development Commission.
- Daniele, F., Honiden, T. & Lembcke, A. C. (2019). *Ageing and productivity growth in OECD regions: Combatting the economic impact of ageing through productivity growth?*. OECD Publishing.
- De Janvry, A. & Sadoulet, E. (2016). *Development economics: Theory and practice*. New York: Routledge.
- Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F. & Martinez-Alier, J. (2013). What is degrowth? From an activist slogan to a social movement. *Environmental Values*, 22 (2), 191-215.
- Dutt, A. K. (2006). Aggregate demand, aggregate supply and economic growth. *International Review of Applied Economics*, 20 (3), 319-336.
- Dutt, A. K. (2018). Heterodox theories of economic growth and income distribution: A partial survey. *Analytical Political Economy*, 103-138.
- Dinda, S. (2004). Environmental kuznets curve hypothesis: A survey. *Ecological Economics*, 49, 431-455.
- Domar, E. D. (1946). Capital expansion, rate of growth, and employment. *Econometrica*, 137-147.
- Domar, E. D. (1947). Expansion and employment. *The American Economic Review*, 37 (1), 34-55.
- Eggertsson, G. B., Lancastre, M. & Summers, L. H. (2019). Aging, output per capita, and secular stagnation. *American Economic Review: Insights*, 1 (3), 325-342.
- Eichengreen, B. (2015). Secular stagnation: The long view. *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 105 (5), 66-70.
- Ekins, P. (1993). 'Limits to growth' and 'sustainable development': Grappling with ecological realities. *Ecological Economics*, 8, 269-288.
- Eltis, W. (2000). *The classical theory of economic growth*. Palgrave Macmillan UK.
- Fatas, A. (2000). Do business cycles cast long shadows? Short-run persistence and economic growth. *Journal of Economic Growth*, 5, 147-162.
- Fiaschi, D. & Signorino, R. (2003). *Income distribution and consumption patterns in a 'classical' growth model* (Ed.), *The Theory of Economic Growth a Classical Perspective* (82-103). Edward Elgar.
- Fleurbaey, M. (2009). Beyond gdp: The quest for a measure of social welfare. *Journal of Economic Literature*, 47 (4), 1029-1075.
- Gordon, R. J. (2014). The turtle's progress: Secular stagnation meets the headwinds. *In secular stagnation: Facts, Causes and Cures*, 47-60.
- Hansen, A. H. (1939). Economic progress and declining population growth. *The American Economic Review*, 29 (1), 1-15.
- Harris, D. J. (2007). *The classical theory of economic growth*. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 11.

- Harrod, R. F. (1939). An essay in dynamic theory. *The Economic Journal*, 49 (193), 14-33.
- Herrington, G. (2021). Update to limits to growth. *Journal of Industrial Ecology*, 25, 614-626.
- Ioan, B., Malar Kumaran, R., Larissa, B., Anca, N., Lucian, G., Gheorghe, F., Horia, T., Ioan, B. & Mircea-Iosif, R. (2020). A panel data analysis on sustainable economic growth in India, Brazil, and Romania. *Journal of Risk and Financial Management*, 13 (8), 170.
- Jackson, T. (2021). *Büyümesiz refah sonlu bir gezegene yönelik bir iktisat*. (Çev. Erdoğan, A. S.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jones, C. I. (1995). Time series tests of endogenous growth models. *The Quarterly Journal of Economics*, 110 (2), 495-525.
- Kallis, G. (2011). In defence of degrowth. *Ecological Economics*, 70 (5), 873-880.
- Kararach, G., Nhamo, G., Mubila, M., Nhamo, S., Nhemachena, C. & Babu, S. (2018). Reflections on the green growth index for developing countries: A focus of selected African countries. *Development Policy Review*, 36 (1), 432-454.
- Kerschner, C. (2010). Economic de-growth vs. steady-state economy. *Journal of Cleaner Production*, 18 (6), 544-551.
- Keynes, J. M. (1937). The general theory of employment. *The Quarterly Journal of Economics*, 51 (2), 209-223.
- Kose, M. A. & Ohnsorge, F. (Ed.). (2023). *Falling long-term growth prospects trends, expectations, and policies*. Washington DC: The World Bank.
- Kögel, T. (2005). Youth dependency and total factor productivity. *Journal of Development Economics*, 76, 147-173.
- Krugman, P. (1994). The myth of Asia's miracle. *Foreign Affairs*, 73 (6), 62-78.
- Kurz, H. D. & Salvadori, N. (2003). *Theories of economic growth: Old and new*. (Ed.), The Theory of Economic Growth a Classical Perspective (1-22). Edward Elgar.
- Lewis, W. A. (1955). *The theory of economic growth*. Milton Park: Routledge.
- Lucas Jr, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22 (1), 3-42.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J. & Behrens III, W.W. (1972). *The limits to growth*. New York: Universe Books.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L. & Randers, J. (1992). *Beyond the limits: Global collapse or a sustainable future*. Earthscan publications.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L. & Randers, J. (2004). *Limits to growth: The 30-year update*. Chelsea Green Publishing.
- Meek, R. L. (1962). *The economics of physiocracy*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Mo, P. H. (2000). Income inequality and economic growth. *Kyklos*, 53 (3), 293-315.

- National Research Council (2012). *Aging and the macroeconomy: Long-term implications of an older population*.
- Panayotou, T. (1999). The economics of environments in transition. *Environment and Development Economics*, 4 (4), 401-412.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94 (5), 1002-1037.
- Sauvé, S., Bernard, S. & Sloan, P. (2016). Environmental sciences, sustainable development and circular economy: Alternative concepts for trans-disciplinary research. *Environmental Development*, 17, 48-56.
- Schoolman, E. D., Guest, J. S., Bush, K. F. & Bell, A. R. (2012). How interdisciplinary is sustainability research? Analysing the structure of an emerging scientific field. *Sustainability Science*, 7, 67-80.
- Schulte, U. G. (2013). New business models for a radical change in resource efficiency. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 9, 43-47.
- Sheiner, L., Sichel, D. & Slifman, L. (2007). *A primer on the macroeconomic implications of population aging*.
- Shin, I. (2012). Income inequality and economic growth. *Economic Modelling*, 29, 2049-2057.
- Simon, J. L. (1994). More people, greater wealth, more resources, healthier environment. *Economic Affairs*, 14 (3), 22-29.
- Smith, A. (2020). *Milletlerin zenginliği'nin doğası ve nedenleri üzerine bir inceleme*. (Çev. Acar, M.). İstanbul: Liberus.
- Snowdon, B & Vane, H. R. (2020). *Modern makroekonomi temelleri, gelişim ve bugünü*. (Çev. Ed. Kablamacı, B.). Ankara: Efil Yayınevi.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Solow, R. M. (1973). Is the end of the world at hand?. *Challenge*, 16 (1), 65-94.
- Spilker, G. (2013). *Globalization, political institutions and the environment in developing countries*. New York: Routledge.
- Sutton, P. (2004). A perspective on environmental sustainability. *Paper on the Victorian Commissioner for Environmental Sustainability*, 1 (32).
- Syverson, C. (2011). What determines productivity?. *Journal of Economic Literature*, 49 (2), 326-365.
- United Nations. (2022). *World population prospects 2022: summary of results*. UN.
- Uzar, U. & Eyuboglu, K. (2019). The nexus between income inequality and co2 emissions in Turkey. *Journal of Cleaner Production*, 227, 149-157.
- Van Imhoff, E. & Ritzen, J. M. (1988). Optimal economic growth and non-stable population. *De Economist*, 136 (3), 339-357.
- Van den Bergh, J. C. (2011). Environment versus growth—a criticism of “degrowth” and a plea for “a-growth”. *Ecological Economics*, 70 (5), 881-890.

Victor, P. A. (2008). *Managing without growth: Slower by design, not disaster*. Edward Elgar Publishing.

Young, A. (1995). The tyranny of numbers: Confronting the statistical realities of the east Asian growth experience. *The Quarterly Journal of Economics*, 110 (3), 641-680.

Wackernagel, M., Schulz, N. B., Deumling, D., Linares, A. C., Jenkins, M., Kapos, V., Monfredo, C., Loh, J., Myers, N., Norgard, R. & Randers, J. (2002). Tracking the ecological overshoot of the human economy. *Proceedings of The National Academy of Sciences*, 99 (14), 9266-9271.

World Bank (2008). *The growth report: Strategies for sustained growth and inclusive development*. Washington DC.

WEF (2017). *The inclusive growth and development report 2017*. Geneva: World Economic Forum.



ISSN: 2146-1740  
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,  
Doi: 10.54688/ayd.1353759  
Araştırma Makalesi/Research Article



## ARE GREEN CRYPTOCURRENCIES SAFE? INVESTIGATION OF THE GREEN AND NON-GREEN CRYPTOCURRENCIES

Metin KILIÇ<sup>1</sup>

İnci Merve ALTAN<sup>2</sup>

### Abstract

#### Article Info

**Received:**  
01/092023

**Accepted:**  
11/11/2023

Cryptocurrencies, which started with Bitcoin, which was released differently from traditional payment and investment tools, have large transaction volumes today. In addition to the many economic benefits of cryptocurrencies, which are used both as a payment tool and as a financial investment tool, high energy consumption and a heavy carbon footprint come with them. With the owner of the automaker Tesla stating that he is worried about the increasing use of fossil fuels in Bitcoin mining and cutting its support for Bitcoin, the price of Bitcoin has fallen sharply, while green cryptocurrencies have reached historical peaks. This situation reminded the investors that they should handle risky investments carefully and also highlighted the importance of green investment tools. Understanding the relationship between green cryptocurrencies and other assets is essential for investors looking to expand their portfolios and seize emerging opportunities. In this direction, the study examined whether green cryptocurrencies are a safe haven against non-green cryptocurrencies in the period of January 2022–July 2023. In the analysis, DCC-GARCH analysis, risk, and return analyses were performed for safe haven. According to the analysis' findings, among cryptocurrencies, green cryptocurrencies are most likely to be a safe haven for investors.

**Keywords:** Green cryptocurrencies, Cryptocurrencies, DCC-GARCH, Risk-Return

**Jel Codes:** F65, G1, Q50.



<sup>1</sup>Associate Professor, Bandırma Onyedi Eylül University, ORCID:0000-0002-5025-6384, [metinkilic@bandirma.edu.tr](mailto:metinkilic@bandirma.edu.tr)

<sup>2</sup> **Corresponding Author:** Assistant Professor, Bandırma Onyedi Eylül University, ORCID: 0000-0002-6269-7726, [ialtan@bandirma.edu.tr](mailto:ialtan@bandirma.edu.tr)

**Cite:** Kılıç M. & Altan, İ.M. (2023). Are green cryptocurrencies safe? Investigation of the green and non-green cryptocurrencies. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 651-663.

## **1. Introduction**

Financial systems and, consequently, financial markets have undergone tremendous transformation at the same time as technology. Digital assets also take the stage in financial markets alongside traditional investment tools. Since the launch of the first cryptocurrency, Bitcoin, the cryptocurrency market has begun to attract increasing attention. As of October 2023, there are 8943 types of cryptocurrencies with a value of over \$1 trillion in the global cryptocurrency market (Coinmarketcap, 2023). They attract more and more attention from investors day by day for many reasons, such as rapid price changes, the volatility they create in the markets and their speculative usage characteristics, and the fact that they do not have financial or corporate risks (Pham, Karim, Naeem, & Long, 2022). In addition, cryptocurrencies can be legally preferred as a means of payment in South American countries such as Paraguay, Argentina, and Uruguay, especially El Salvador (Tradingview, 2023). Therefore, cryptocurrencies are considered both a payment tool and an investment tool.

In crypto mining, a software system based on cryptographic principles and mathematical algorithms is used to change the hands of digital currencies and monitor their records. Depending on the complexity of the password that needs to be solved in cryptocurrencies and the abundance of calculations required to verify the transactions made, a high amount of computer power and therefore energy consumption is required in cryptocurrency mining. For this reason, in addition to its many economic benefits, the energy consumption and carbon emissions during crypto mining are quite high (Pham et al., 2022). For a single Bitcoin transaction, 2143.01 kWh of electricity is consumed, which is equivalent to 496.29 days of electricity consumption for an average Turkish household and the annual electricity consumption of countries such as Thailand and Kazakhstan (TUIK, 2023; Vries, 2019; Digiconomist, 2022; Pham et al., 2022; Arfaoui, Naeem, Boubaker, Mirza, & Karim, 2023). This energy consumption is also equivalent to 2,257,087 VISA transactions and causes 1017.93 kg of carbon emissions (Digiconomist, 2022; Pham et al., 2022; Arfaoui et al., 2023).

As a result of the exacerbation of the impact of environmental pollution on climate change as a result of carbon emissions resulting from high fossil fuel and energy use, the 21st UN Climate Change Conference of the Parties (COP21) was held, and with the signed Paris Agreement, a consensus was reached on the creation of a stable financing flow to ensure low carbon gas emissions. Approaches to financing projects planned to be carried out in a wide range of sectors for the purpose of protecting the environment and reducing the effects of climate change have also formed the basis for the development of the concept of sustainable

finance (Robbins, 2016; Rhodes, 2016). Green financing tools, one of the elements of sustainable finance, are frequently preferred by governments, financial institutions, and investors for the use of environmentally beneficial or less harmful products and the implementation of projects (Kuloğlu & Öncel, 2015). Today, cryptocurrencies, which come to the fore with the influence of technology and cause high carbon gas emissions, are also on their way to becoming green financial assets. So much so that the Crypto Climate Pact, launched in April 2021, a privately led movement dedicated to making the cryptocurrency industry fully renewable, was established in response to growing concerns about the environmental impacts of cryptocurrencies (Cryptoclimate, 2023). The agreement aims to achieve this by working collaboratively with the cryptocurrency industry, including all blockchains, to switch entirely to renewable energy by 2025 or sooner (Cryptoclimate, 2023). Thus, a new class of sustainable cryptocurrencies, namely green cryptocurrencies, has emerged, and as of October 2023, there are 40 million green tokens in circulation (Energyfi, 2023).

The percentage of Bitcoin in the total transaction volume in the cryptocurrency market varies between 70–95% in 2020, 40–44% in 2022, and 37–52% in 2023. Bitcoin is followed by Ethereum, and Ripple in total transaction volume (Coinmarketcap, 2023). Since the significant increases in Bitcoin prices in recent years have increased demand, investors have turned to the production of completely new cryptocurrencies. Therefore, with the increasing popularity of cryptocurrencies, the increase in demand for cryptocurrencies also increases the energy consumption for cryptocurrency production (Corbet, Lucey, & Yarovaya, 2021). Environmental concerns brought about by cryptocurrency mining have forced investors to choose between benefiting economically by investing in cryptocurrencies or turning to green cryptocurrencies to diversify climate and environmental risks (Naeem & Karim, 2021; O'Dwyer & Malone, 2013; McCook, 2015; Hayes, 2017; Vranken, 2017; Bevand, 2018; Krause & Tolaymat, 2018; Kumar, 2021; Pham et al., 2022). However, the reasons that direct investors to green cryptocurrencies are not limited to climate and environmental risks. In addition, social and corporate governance risks are among the factors that cause investors to turn to digital green products rather than traditional products within the scope of green finance.

The recent suspension of cryptocurrencies in Tesla's purchasing policy has raised concerns about the sustainability of cryptocurrencies for investors and policymakers (Arfaoui et al., 2023). The sharp 14% drop in Bitcoin price that occurred as a result of this situation reminded investors that they should carefully evaluate riskier investments (Naeem & Karim, 2021). Therefore, understanding the relationship between green cryptocurrencies and other

assets is crucial for investors aiming to expand their portfolios and seize emerging opportunities. In this regard, it is aimed at examining the safe haven against green and non-green cryptocurrencies in the cryptocurrency market. For this, the period between January 2022 and July 2023, when common data on variables could be accessed during the Crypto Climate Agreement process, was taken into account. In the analysis, DCC-GARCH risk and return analysis, which is frequently preferred in the literature for safe haven analysis, was performed. Thus, it was interpreted whether green cryptocurrencies were a safe haven among other cryptocurrencies for sudden price changes. Unlike the studies in the literature, this study, which was analyzed by taking into account non-green cryptocurrencies other than Bitcoin, also revealed whether green cryptocurrencies produced to protect the environment protect investors from a possible digital-based crisis.

The organisation of this study is as follows: The literature review and the framework were introduced in the first two sections of this study. The variables of the dataset investigated in the research are provided in depth in the third part. After the data information, the research methods and conclusions are presented. The paper's conclusion is provided in the final part.

## **2. Literature Overview**

Drawing attention with its advantageous features and benefits, Bitcoin also draws attention with its environmental effects due to its dependence on energy consumption during the production phase (Köhler & Pizzol, 2019; Schinckus, Nguyen, & Ling, 2020; Jana, Ghosh, Das, & Dutta, 2021; Roeck & Drennen, 2022; Miśkiewicz, Matan, & Karnowski, 2022). Using the temperature projection prediction model, Mora, Rollins, Taladay, Kantar, Chock, Shimada, & Franklin (2018) found that the use of Bitcoin alone emits enough carbon to increase global warming above 2°C in less than three decades. Mohsin, Naseem, Zia-ur-Rehman, Baig, & Salamat (2020) researched the empirical effects of cryptocurrency volume, GDP, and energy use upon environmental sustainability. According to the error correction model they applied, they obtained a bidirectional causal relationship between the volume of cryptocurrencies and environmental degradation in the short and long term. Di Febo, Ortolano, Foglia, Leone, & Angelini (2021) examined the tail relationship between the carbon credit market and Bitcoin price with the MVQM-CAViaR Model and Granger Causality Test. They concluded that Bitcoin diffusion has a strong impact on the carbon credit market.

In order to cope with the climate crisis, green financial investment tools such as green bonds, green coins, and sustainability indexes have been created. When studies on green financial investment tools are examined, it shows that green investment tools have a positive



effect on protecting traditional investors (Bouri, Iqbal, & Klein, 2022). Ren & Lucey (2021) examined whether clean energy cryptocurrencies, namely green coins, are a haven for investors. They pointed out that clean energy is more likely than green energy to serve as a safe haven for filthy cryptocurrencies during this period of increased uncertainty. Naeem & Karim (2021) examined the multi-tail dependency regimes that characterise the overdependence between green financial assets and Bitcoin and observed that the dependency structure was mainly asymmetrical and changed over time. Patel, Kumar, Bouri, & Iqbal (2023) examined the contagions between green and dirty cryptocurrencies and socially responsible investments during the war in Ukraine. They observed that the size of the contagions and the respective roles of each cryptocurrency and socially responsible investment evolved during the war. They noted that Ethereum has consistently played an important role in the transmission of returns and volatility shocks. Pham et al. (2022) investigated the tail dependence between carbon prices and green and non-green cryptocurrencies in the period from 2017 to 2021. They found that green cryptocurrencies have a loose relationship with Ethereum and Bitcoin. Arfaoui et al. (2023) used a network approach to investigate the connections between cryptocurrency, green markets, and sustainable energy. They discover that green bonds have the least financial market integration. This result demonstrates how crucial a part it plays in giving investors the advantages of diversity.

From the perspective of cryptocurrencies, understanding the relationship between green cryptocurrencies and non-green cryptocurrencies is very important for both policymakers and investors who aim to capture the opportunities in digital assets. It allows policymakers to create appropriate mechanisms and policies to reduce the negative effects of contagion, especially during extreme-risk events. In this regard, the relationship between green and non-green cryptocurrencies is examined in the next section.

### **3. Data, Methodology and Empirical Results**

Cryptocurrencies and the amount of energy they consume are studied by most researchers (O'Dwyer & Malone, 2013; McCook, 2015; Hayes, 2017; Vranken, 2017; Bevand, 2018; Krause & Tolaymat, 2018; Kumar, 2021). Instead of an energy-intensive proof-of-work (PoW) system, green cryptocurrencies adopt a non-energy proof-of-stake (PoS) system, the Ripple Protocol, the Stellar Protocol, and some other alternative energy-efficient consensus algorithms. The cryptocurrencies with the largest market value using the PoW system are Bitcoin, Dogecoin, and Litecoin. Accordingly, in the study, while Bitcoin (BTC), Dogecoin (DOGE), and Litecoin (LTC) were selected as non-green cryptocurrencies, Ripple (XRP), Stellar (XLM),

and Chia (XCH) were selected as green cryptocurrency samples. The relationships of the selected green and non-green cryptocurrencies in the period January 2022–July 2023, where common data on the variables can be accessed during the crypto agreement climate process, were examined with DCC-GARCH risk and return analysis, and it was interpreted whether they were safe havens. The graphs of the daily return series of the variables used are given in Figure 1.



Figure 1:

*Changes in Returns of Variables*

**Source:** Created by the authors with data from Investing (2023).

The descriptive statistics of the returns of the cryptocurrencies used in the analysis are given in Table 1.

Table 1.  
*Descriptive Statistics*

	<b>BTC</b>	<b>DOGE</b>	<b>LTC</b>	<b>XRP</b>	<b>XLM</b>	<b>XCH</b>
Mean	27381.61	0.09	83.29	0.49	0.12	45.00
Median	25917.60	0.07	84.02	0.44	0.10	38.39
Max	47738.00	0.18	151.20	0.87	0.29	104.10
Min	15776.20	0.05	43.40	0.30	0.07	27.99
Std. Dev.	8548.37	0.03	24.15	0.15	0.04	17.00
Skewness	0.69	1.11	0.48	1.03	1.31	1.43
Kurtosis	2.35	3.04	2.56	2.78	3.74	3.92
Jarque-Bera	55.44*	116.34*	26.32*	102.45*	174.55*	213.25*
ADF	-2.37*	-1.65*	-2.89**	-2.06**	-3.06**	-3.44*

**Note:** \* and \*\* indicate that the level of significance is 1% and 5%, respectively.

When the statistics in Table 1 are examined, all return series are stationary according to the Augmented Dickey-Fuller test shown with ADF. According to the Jarque-Bera test of normality, all return series do not show a normal distribution.

In order to interpret whether green cryptocurrencies are a safe zone or not, the relationship between green cryptocurrencies and non-green cryptocurrencies was examined with Engle's (2005) Dynamic Conditional Correlation (DCC-GARCH) model. The reason why the DCC-GARCH model is preferred is that the conditional correlations between cryptocurrencies are not realistic and change over time. The method used by Capie, Mills, & Wood (2005), Baur & McDermott (2010), and Baur & Lucey (2010) is followed in the study. In this context, the regression model is as in Eq.1.

$$r_{green,t} = a + b_1 r_{BTC,t} + b_2 r_{BTC,t(q)} + c_1 r_{DOGE,t} + c_2 r_{DOGE,t(q)} + d_1 r_{LTC,t} + d_2 r_{LTC,t(q)} + e_t \tag{1}$$

Here green=XRP, XLM, and XCH.

$r_{BTC,t}$ ,  $r_{DOGE,t}$  and  $r_{LTC,t}$  are the Bitcoin, Dogecoin, and Litecoin returns, respectively;  $e_t$  is the error term; a, b<sub>1</sub>, b<sub>2</sub>, c<sub>1</sub>, c<sub>2</sub>, d<sub>1</sub>, d<sub>2</sub> represent the estimated parameters.  $r_{BTC,t(q)}$ ,  $r_{DOGE,t(q)}$ , and  $r_{LTC,t(q)}$  are included in the model to explain positive or negative asymmetric shocks and focus on the returns of falling non-green coins. In order to analyse the role of green cryptocurrencies in times of crisis, non-green cryptocurrencies at the lowest 5%, 2.5%, and 1% (q%) are included in the analysis.

The regression model in Eq. 1, which expresses the simultaneous measurement of the effects of non-green cryptocurrency returns on green cryptocurrency returns, is static. In the regression model, it is possible to make dynamic measurements by taking into account the lagged effects (Baur & Lucey, 2010). The dynamic state of the static model in Eq.1 is given in Eq. 2.

$$r_{green,t} = a + \sum b_{0(1)}r_{green(t-1)} + \sum b_{1(1)}r_{BTC(t-1)} + \sum b_{2(1)}r_{BTC(t-1,q)} + \sum c_{1(1)}r_{DOGE(t-1)} + \sum c_{2(1)}r_{DOGE(t-1,q)} + \sum d_{1(1)}r_{LTC(t-1)} + \sum d_{2(1)}r_{LTC(t-1,q)} + e_t \quad (2)$$

Here green=XRP, XLM, and XCH.

Accordingly, the GARCH analysis and estimation results are given in Table 2.

Table 2.  
GARCH Analysis Results

XRP	Coefficient	Std. Error	Z Statistic
$r_{BTC}$	0.001	0.000	72.179*
$r_{BTC}$ (5%)	0.001	0.000	42.340*
$r_{BTC}$ (2.5%)	0.001	0.000	25.456*
$r_{BTC}$ (1%)	0.001	0.000	18.897*
$r_{DOGE}$	0.444	0.041	10.624*
$r_{DOGE}$ (5%)	0.444	0.041	11.342*
$r_{DOGE}$ (2.5%)	0.444	0.041	10.936*
$r_{DOGE}$ (1%)	1.045	0.116	9.014*
$r_{LTC}$	0.001	0.004	38.840
$r_{LTC}$ (5%)	0.001	0.004	27.870
$r_{LTC}$ (2.5%)	0.001	0.003	8.567
$r_{LTC}$ (1%)	0.000	0.000	1.045
Wald Test	101.65*		
XLM	Coefficient	Std. Error	Z Statistic
$r_{BTC}$	0.000	0.000	101.953*
$r_{BTC}$ (5%)	0.000	0.000	107.354*
$r_{BTC}$ (2.5%)	0.000	0.000	54.358*
$r_{BTC}$ (1%)	0.000	0.000	123.011*
$r_{DOGE}$	0.690	0.013	52.351*
$r_{DOGE}$ (5%)	0.772	0.015	48.524*
$r_{DOGE}$ (2.5%)	1.073	0.015	70.986*
$r_{DOGE}$ (1%)	0.811	0.011	70.011*
$r_{LTC}$	-0.000	0.001	-47.033*
$r_{LTC}$ (5%)	-0.001	0.001	-67.812*
$r_{LTC}$ (2.5%)	-0.000	0.001	-56.758*
$r_{LTC}$ (1%)	-0.000	0.001	-62.693*
Wald Test	66.631*		
XCH	Coefficient	Std. Error	Z Statistic
$r_{BTC}$	0.000	0.001	40.971*
$r_{BTC}$ (5%)	0.000	0.000	93.737*
$r_{BTC}$ (2.5%)	0.000	0.001	48.034*
$r_{BTC}$ (1%)	0.000	0.002	32.819*
$r_{DOGE}$	312.757	4.231	73.914*
$r_{DOGE}$ (5%)	305.558	3.419	89.355*
$r_{DOGE}$ (2.5%)	320.388	5.242	61.108*
$r_{DOGE}$ (1%)	220.834	5.753	38.385*
$r_{LTC}$	-0.055	0.004	-11.587*
$r_{LTC}$ (5%)	-0.074	0.003	-22.282*
$r_{LTC}$ (2.5%)	-0.066	0.005	-11.776*
$r_{LTC}$ (1%)	-0.003	0.009	-0.331
Wald Test	46.519*		

Note: \* indicate that the significance level is 1%.

When Table 2 is examined, it is understood that Ripple does not have the feature of being a safe haven. However, Stellar is hedging on average in terms of Litecoin, and at the same time, it is a safe haven for negative stock returns, with tranches of 5%, 2.5%, and 1%. Chia appears to be an average hedging option for Litecoin and also a safe haven for extremely negative returns, with tranches of 5% and 2.5%.

In order to interpret whether green cryptocurrencies are a safe haven, a risk and return analysis was performed as a second step. In the calculation of the returns, the formula obtained by dividing the value in the current period and the value difference in the previous period by the value in the previous period is used. The formula of the return is mathematically expressed by Eq. (3), where the return is R, the return in the t period is  $R_t$ , the return in the t-1 period is  $R_{t-1}$ .

$$R = \frac{R_t - R_{t-1}}{R_{t-1}} \tag{3}$$

The risk-adjusted rate of return, which is an important indicator for investors in addition to risk and return, is formulated with equation (4), where  $\psi$  is the Sharpe ratio,  $i$  is the risk-free interest rate,  $R$  is the return, and  $\sigma$  is the standard deviation of the investment tool.

$$\psi = \frac{R - i}{\sigma} \tag{4}$$

In the light of given formulas (3) and (4), the risk-return values calculated for Bitcoin, Dogecoin, Litecoin, Ripple, Stellar and Chia are given in Table 3.

Table 3.  
*Risk and Return Analysis Results for the Safe Haven Analysis of Green Cryptocurrencies*

	Return		Risk-Adjusted Return	
	Return (%)	Rank	Sharpe Ratio (%)	Rank
BTC	-0.035	4	-0.000	1
DOGE	-0.039	5	-3.346	6
LTC	0.009	2	-0.004	2
XRP	0.111	1	-0.659	4
XLM	-0.006	3	-2.501	5
XCH	-0.142	6	-0.005	3

When Table 3 is examined, it is seen that the cryptocurrency with the highest return according to risk is Litecoin, Ripple, and Stellar, respectively. The average return of green cryptocurrencies is -0.01%, while the average return of non-green cryptocurrencies is -0.02%. Similarly, when the average of the risk-adjusted returns is taken, -105.55% for green cryptocurrencies and -111.68% for non-green cryptocurrencies are obtained. The risk-adjusted rate of return is preferred by investors as it deals with both risk and return. The higher the

Sharpe ratio, the better the return on investment for the risk. Accordingly, green cryptocurrencies are leading in risk-adjusted returns. In other words, green cryptocurrencies have relatively higher returns.

#### **4. Conclusion**

The process that started with Bitcoin, which was launched in 2009 as a different traditional payment and investment tool, has formed the basis of the crypto money market with large transaction volumes today. So much so that, as of October 2023, there are 8943 types of cryptocurrencies with a value of over \$1 trillion in the global cryptocurrency market (Coinmarketcap, 2023). In addition to the many economic benefits of cryptocurrencies, which are used both as a payment tool and as a financial investment tool, they also have high energy consumption and a heavy carbon footprint. Despite their substantial carbon dioxide emissions, cryptocurrencies are working towards becoming green financial assets.

Many cryptocurrencies, especially Bitcoin, lost value after the owner of the automaker Tesla stated that he was worried about the increasing use of fossil fuels in Bitcoin mining and that he had stopped supporting Bitcoin. In the same period, some green cryptocurrencies, which were at their lowest price, multiplied their values and reached the top. Additionally, this sharp drop in the price of Bitcoin reminded investors to carefully consider riskier investments. Understanding the relationship between green cryptocurrencies and other assets has proven to be very important for investors looking to expand their portfolios and seize emerging opportunities. In this direction, it has been examined whether there is a safe haven against green cryptocurrencies and non-green cryptocurrencies in the crypto money market in the period of January 2022–July 2023.

A DCC-GARCH model proposed by Engle (2002), used by Baur and Lucey (2010), and Ren and Lucey (2022), was used to determine the safe haven. According to the analysis findings, Stellar is, on average, hedging against Litecoin and is also a safe haven for extremely negative all-yield tranches. Chia appears to be an average hedging option for Litecoin as well as a safe haven for extremely negative 5% and 2.5% yield tranches. From the point of view of Ripple, it does not have the feature of being a safe haven. This situation at Ripple supports the findings of Ren & Lucey (2022), who found that clean energy assets cannot yet an effective direct hedging tool for cryptocurrencies.

In addition to the DCC-GARCH analysis to determine whether green and non-green cryptocurrencies are safe havens, the risks and returns of cryptocurrencies are also examined.

The risk-adjusted rate of return is preferred by investors as it deals with both risk and return. The higher the Sharpe ratio, the better the return on investment for the risk. Green cryptocurrencies have higher risk-adjusted returns. Accordingly, green cryptocurrencies have higher risk-adjusted returns. Investors have both environmental and economic interests in adding green cryptocurrencies to their portfolios, as financial risks are low in addition to environmental risks.

Stellar and Chia provide average hedging against Litecoin. Thus, in general, it can be said that green cryptocurrencies are likely to be safe havens. Future studies can compare portfolios made up of green assets versus portfolios made up of non-green assets to draw clearer conclusions. Therefore, by diversifying the assets, the risks will also be diversified, providing the potential for general inference.

---

**Peer Review:** Externally peer-reviewed.

**Contribution Rate Statement:** Corresponding author:%50 Other author %50

**Conflict of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---

## REFERENCES

- Arfaoui, N., Naeem, M. E., Boubaker, S., Mirza, N. & Karim, S. (2023). Interdependence of clean energy and green markets with cryptocurrencies. *Energy Economics*, 120, 106584.
- Bevand, M. (2018). *Electricity consumption of bitcoin: A market-based and technical analysis*. Access: <http://blog.zorinaq.com/bitcoin-electricityconsumption/>, 22.06.2023.
- Baur D. G. & Lucey, B. M. (2010). Is gold a hedge or a safe haven? An analysis of stocks, bonds and gold?, *Financ. Rev.*, 45 (2), 217-229.
- Bouri E. Iqbal, N. & Klein. (2022). Climate policy uncertainty and the price dynamics of green and brown energy stocks. *Finance Research Letters*, 47 (B), 102740.
- Capie, F., Mills, T.C. & Wood, G. (2005). Gold as a hedge against the dolar, international financial markets. *Institutions and Money*, 15, 343-352.
- Coinmarket. (2023). <https://coinmarketcap.com/tr/view/pow/> , 15.10.2023.
- Coinmarketcap. (2023). <https://coinmarketcap.com/charts/> , 13.10.2023.
- Corbet, S., Lucey, B. & Yarovaya, L. (2021). Bitcoin-energy markets interrelationships- new evidence. *Resources Policy*, 70, 101916. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101916>.
- Cryptoclimate. (2023). <https://cryptoclimate.org/accord/>, 13.10.2023.
- Di Febo, E., Ortolano, A., Foglia, M., Leone, M. & Angelini, E. (2021). From bitcoin to carbon allowances: An asymmetric extreme risk Spillover. *Journal of Environmental Management*, 298, 113384.
- Digiconomist. (2022). Bitcoin less “green” than ever before, <https://digiconomist.net/bitcoin-less-green-than-ever-before/>, 15.06.2023.
- Energyfi. (2023). <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/energyfi/> , 13.10.2023.
- Engle, R. (2002). Dynamic conditional correlation: A simple class of multivariate generalized autoregressive conditional heteroskedasticity models. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20 (3), 339-350.
- Hayes, A.S. (2017). Cryptocurrency value formation: An empirical study leading to a cost of production model for valuing bitcoin, *Telemat Inform.* 34, 1308–1321.
- Investing. (2023). Bitcoin [Data set]. Access: <https://www.investing.com/crypto/bitcoin> , 17.07.2023.
- Jana, R. K., Ghosh, I., Das, D. & Dutta, A. (2021). Determinants of electronic waste generation in bitcoin network: Evidence from the machine learning approach. *Technological Forecasting and Social Change*, 173, 121101. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121101>
- Köhler, S. & Pizzol, M. (2019). Life cycle assessment of bitcoin mining. *Environmental Science & Technology*, 53 (23), 13598-13606. <https://doi.org/10.1021/acs.est.9b05687>.
- Kuloğlu, E. & Öncel, M. (2015). Green finance application and applicability in Turkey. *Gazi University Journal of Social Sciences*, 2 (2) , 2-19.



- Kumar, S. (2021). Review of geothermal energy as an alternate energy source for bitcoin mining. *Journal of Economics and Economic Education Research*, 23 (1), 1-12.
- Krause, M.J. & Tolaymat, T. (2018). Quantification of energy and carbon costs for mining cryptocurrencies, *Nat. Sustain*, 1, 711–718.
- McCook, H. (2015). An order-of-magnitude estimate of the relative sustainability of the bitcoin network. Available online: [https://Bitcoin.fr/public/divers/docs/Estimation\\_de\\_la\\_durabilite\\_et\\_du\\_cout\\_du\\_reseau\\_Bitcoin.pdf](https://Bitcoin.fr/public/divers/docs/Estimation_de_la_durabilite_et_du_cout_du_reseau_Bitcoin.pdf), 07.08.2023.
- Miśkiewicz, R., Matan, K. & Karnowski, J. (2022). The role of crypto trading in the economy, renewable energy consumption and ecological degradation. *Energies*, 15 (10), 3805. <https://doi.org/10.3390/en15103805>
- Mohsin, M., Naseem, S., Zia-ur-Rehman, M., Baig, S. A. & Salamat, S. (2020). The crypto-trade volume, gdp, energy use, and environmental degradation sustainability: An analysis of the top 20 crypto-trader countries. *International Journal of Finance & Economics*, 25 (1), 651-667. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2442>
- Mora, C., Rollins, R. L., Taladay, K., Kantar, M. B., Chock, M. K., Shimada, M. & Franklin, E. C. (2018). Bitcoin emissions alone could push global warming above 2c. *Nature Climate Change*, 8 (11), 931-933.
- Naeem, M. A., & Karim, S. (2021). Tail dependence between bitcoin and green financial assets, *Economics Letters*, 208, 110068.
- O'Dwyer, K. J. & Malone, D. (2013). *Bitcoin mining and its energy footprint, proceedings of the irish signals & systems conference 2014 and 2014 china-ireland international conference on information and communications technologies (issc 2014/cuct 2014)*, IET, Limerick, Ireland, 26–27, 280–285.
- Pham, L., Karim, S., Naeem, M. A. & Long, C. (2022). A tale of two tails among carbon prices, green and non-green cryptocurrencies. *International Review of Financial Analysis*, 82, 102139. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2022.102139>
- Ren, B. & Lucey B. (2022). A clean, green haven?-examining the relationship between clean energy, clean and dirty cryptocurrencies. *Energy Economics*, 109, 105951.
- Rhodes, C. J. (2016). The 2015 Paris climate change conference: Cop21. *Science Progress*, 99 (1), 97-104.
- Roeck, M., & Drennen, T. (2022). Life cycle assessment of behind-the-meter bitcoin mining at us power plant. *The International Journal of Life Cycle Assessment*, 27 (3), 355-365.
- Robbins, A. (2016). How to understand the results of the climate change summit: Conference of parties21 (cop21) paris 2015. *Journal of Public Health Policy*, 37 (2), 129-132.
- Schinckus C., Nguyen C. P. & Ling, F. C. H. (2020). Crypto-currencies trading and energy consumption. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10 (3), 355. <https://doi.org/10.32179/ijeep.9258>
- TUIK, (2023). Access: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Energy-Accounts-202149751#:~:text=Enerji%20art%C4%B1klar%C4%B1n%C4%B1n%20pay%C4%B1%20%36%2C8,%259%2C9%20olarak%20hesapland%C4%B1.&text=Ekonomik%20faaliyetler%2C%202021%20y%C4%B1n%C4%B1nda%20fiziksel,%258%2C8%20olarak%20hesapland%C4%B1>, 10.06.2023.
- Vries, A. (2019). Renewable energy will not solve bitcoin's sustainability problem, *Joule*, 3 (4), 893-898.



ISSN: 2146-1740  
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,  
Doi: 10.54688/ayd.1326343  
Araştırma Makalesi/Research Article



## SİYASAL UZLAŞMA BAĞLAMINDA SİYASİ İTTİFAKLAR: CUMHUR İTTİFAKI VE MİLLET İTTİFAKI'NA YÖNELİK BİR İNCELEME

POLITICAL ALLIANCES IN THE CONTEXT OF POLITICAL RECONCILIATION: A REVIEW OF THE CUMHUR AND MİLLET ALLIANCES

Mehmet KAPUSIZOĞLU<sup>1</sup> Tuğba YOLCU<sup>2</sup>

### Öz

#### ***Makale Bilgi***

#### ***Gönderilme:***

12/07/2023

#### ***Kabul:***

14/11/2023



Siyasi partilerin temel amacı iktidarı ele geçirmektir. Bu amaç doğrultusunda yürüttükleri faaliyetler çerçevesinde bir ülkedeki mevcut seçim sistemine göre farklı ittifak arayışları gündeme gelmektedir. Türk siyasi hayatı incelendiğinde çok partili hayata geçiş sürecinden sonra 1957 yılında siyasi ittifakları engellemeye yönelik ilk yasal düzenleme gerçekleştirilmiş olmasına rağmen yasal mevzuatın dolaylı yoldan aşılmasıyla siyasi ittifakların oluşturulduğu görülmektedir. 2018 Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişe kadar yasal bir temeli olmayan siyasi ittifaklar 2939 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliklerle yasal zemine kavuşmuştur. İttifak kelime anlamı olarak anlaşma, bağlaşım olarak ifade edildiğinde açık bir müzakere sürecini de beraberinde getirmektedir. Bu müzakere siyasi uzlaşmanın temel şartıdır. Çalışma, Türkiye'de 2018 sonrası kurulan Cumhur İttifakı ve Millet İttifakını siyasi uzlaşma, katılımcılık, güven, ortak hedefler ve uzun vadeli iş birlikleri çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Cumhur İttifakı ve Millet İttifakı'nın oluşum süreçleri eleştirel söylem analizi çerçevesinde incelenmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen veriler ışığında, örnek olarak seçilen her iki ittifakın temel zeminini ideolojik benzeşme ya da ortak ideolojik zeminin oluşturduğu söylenebilir.

**Anahtar Kelimeler:** Siyasi uzlaşma, Siyasi ittifaklar, Cumhur ittifakı, Millet ittifakı

**Jel Kodları:** N4, D74, Z13, K0, D74.

<sup>1</sup>**Sorumlu Yazar:** Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-1496-1286, [mkapusiz@bayburt.edu.tr](mailto:mkapusiz@bayburt.edu.tr)

<sup>2</sup> Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-7131-7545, [tugbayolcu@tarsus.edu.tr](mailto:tugbayolcu@tarsus.edu.tr)

**Atıf:** Kapusizoğlu, M. & Yolcu, T. (2023). Siyasi uzlaşma bağlamında siyasi ittifaklar: Cumhur ittifakı ve millet ittifakı'na yönelik bir inceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 664-692.

## **Abstract**

### **Article Info**

**Received:**

**12/07/2023**

**Accepted:**

**14/11/2023**

The main purpose of political parties is to seize power. Within the framework of the activities they carry out for this purpose, different alliance searches come to the fore according to the current election system in a country. When Turkish political life is examined, it is seen that although the first legal regulation to prevent political alliances was made in 1957 after the transition to multi-party life, political alliances were formed by indirectly exceeding the legal legislation. Political alliances, which did not have a legal basis until the transition to the 2018 Presidential government system, gained a legal basis with the amendment made in number 2939 Milletvekili Seçim Kanunu. When the word alliance is expressed as agreement, it brings with it an open negotiation process. This negotiation is the basic condition of political reconciliation. The study aims to evaluate the Cumhuri Alliance and the Millet Alliance, established after 2018 in Turkey, within the framework of political consensus, participation, trust, common goals and long-term cooperation. In this context, the formation processes of the Cumhuri Alliance and the Millet Alliance were examined within the framework of critical discourse analysis. In the light of the data obtained as a result of the study, it can be said that the basic ground of both alliances chosen as an example is ideological similarity or common ideological ground.

**Keywords:** Political consensus, Political alliances, Cumhuri alliance, Millet alliance.

**Jel Codes:** N4, D74, Z13, K0, D74.

## **Extended Summary**

Political parties are fundamental institutions in the practice of representative democracy. Political parties form different alliances in the race for both power and formation of government process. Political reconciliation which is an important issue in the formation of these alliances is also one of the basic conditions for the functioning of democracy. Reconciliation contributes to democracy through an egalitarian and persuasion-based communication process.

The Presidential Government System, which has been practiced in Türkiye since 2018, has brought some changes in political life, specifically in the political party structure. In particular, the fact that the executive power has a single structure has created alliances in the electoral struggle for the power. This situation stemming from the electoral system was unofficially formed before 2018, and after this year alliances have gained a legal basis.

Since Türkiye's transition to multi-party political life in 1946, several electoral alliances has been formed and acted together in different elections. However, until 2018, there was no legal regulation on the establishment of alliances between political parties. For this reason, this study examines the process that officially started with the formation of alliances by political parties.

The study aims to evaluate the two alliances established after 2018, "Cumhur Alliance" and the "Millet Alliance" in case of the framework of political reconciliation, participation, trust, common goals, and long-term cooperation. In this context, the formation processes of the "Cumhur Alliance" and the "Millet Alliance" were analyzed within the framework of critical discourse analysis. The data is evaluated through discourse analysis method. Since the expressions in the texts in the research are evaluated in a political context, the analysis is made with considering the critical discourse analysis.

The basic assumption of the study is that political reconciliation is the most fundamental condition for political alliances. Based on this assumption, the study seeks an answer to the question "*how the political consensus is established in alliances in case of common goals, trust, policy-making and participation ?*".

The scope of the research is limited with temporal realities. The documents and discourses of the political parties that formed the "Cumhur Alliance" and the "Millet Alliance" within the time period from April 16, 2017, the date of transition to the Presidential Government System in Türkiye, until the general elections of June 24, 2018 were examined in the study.

In the study, alliance processes and essential perceptions on alliances are analyzed. In this context, when the formation processes of alliances are evaluated, it can be claimed that the formation process of the Millet Alliance was more challenging than the Cumhur Alliance because of high number of political parties forming the Millet Alliance and ideological differences between them. When this situation is evaluated in terms of political reconciliation, it is important to establish a ground for reconciliation of different ideas. However, when the discourses of alliances are analyzed, the strict declarations of will of the Millet Alliance partners can be considered as a factor that makes political reconciliation difficult.

When the founding purpose of the Cumhur Alliance is evaluated in terms of the alliance partners, it can be said that there is a complete consensus in their discourses. They constitute the purpose of the alliance on a historical background. However, it can also be claimed that the electoral threshold caused by the institutional structure becomes the main issue for the process especially in democracies. Therefore, it is seen that institutional reasons are the main factor forcing the parties to form an alliance, which approach is valid for both alliances, and it is noteworthy that this reason is a compelling factor before the negotiation processes for the establishment of an alliance.

To conclude, the motivation of alliances in Turkey is directed by the ideological similarities or partnerships. However, this argument does not support the ideas of deliberative democracy, a consensus of different views. Substantially, the formation of political alliances mainly carries the problematical process during reconciliation between different aspects. Moreover, if the ideological similarity is not provided, the central factor in reconciliation of different views in the consensus texts of alliances is the universal values.

## 1. Giriş

En basit hali ile halk yönetimi olarak tanımlanan demokrasi, geçmişten bu yana her dönem değişime ve dönüşüme uğramış bir kavramdır. Klasik demokrasi kavramında dahi halk yönetimi ya da halk iktidarı tam karşılığını bulamazken bugün temsili bir niteliğe bürünen demokrasiye yüklenen anlamlar ve yapılan tanımlar yetersiz kalmaktadır. Ancak en genel tanımı ile kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanması, siyasal karar alma, siyasal iktidarı kullanma ve denetleme amacıyla siyasal yöneticilerin belirlenmesi sürecinde vatandaşların sonuç veren yasal mekanizmalar aracılığı ile etkili olduğu yönetim şekli demokrasi olarak ifade edilmektedir (Yayla, 2015: 145). Lijphart'ın (2014: 15) ifadesi ile demokrasi halkın tercihleriyle uyumlu bir yönetimdir. Demokrasilerin vazgeçilmez unsuru olan siyasal partiler ise modern devletin salt olguları olarak (Kapani, 2016: 173) bir taraftan siyasal sisteme girdi sağlama işleviyle (Roskin vd. 2015: 230) vatandaşların istek ve beklentilerini dile getirerek halk ile hükümet arasında bir köprü görevini yerine getiren, diğer taraftan iktidarı elde etmeyi, hükümet ve bürokrasiyi elinde tutmayı ya da iktidarı değiştirmeyi amaçlayan ve bu amaçla seçimlerde yarışan özerk gruplardır (Tosun & Tepeciklioğlu, 2014: 472). Siyasal partiler, toplumsal yapı içinde ortak görüşlerin örgütlendiği siyasal birlikteliktir. Dolayısı ile siyasal partiler her şeyden önce belli bir fikir, ilke ve program etrafında uzlaşmayı ifade eder (Arıbaş & Şimşek, 2014: 213).

Günümüz modern toplumlarında doğrudan demokrasi uygulamasının hayat bulmasının imkansızlaşması, temsili demokrasiyi ve temsil mekanizması olarak siyasal partileri ön plana çıkarmaktadır (Durgun, 2017: 338). Temsili demokrasilerde siyasal partilerin farklı menfaatleri temsil etme ve bu menfaatleri birleştirme, toplumsal hedefleri ve devlet siyasasını belirleme, siyasal lider yetiştirme, siyasal sosyalizasyonu sağlama ve seçim sonuçlarına göre hükümet veya muhalefet etme gibi fonksiyonları bulunmakta (Heywood, 2017: 304) ve bu nedenle çoğu zaman temsili demokrasiler parti demokrasisi olarak adlandırılmaktadır (Katz, 2007: 1).

Temsili demokrasinin ortaya çıkışı liberalizmin düşünsel altyapısından beslenmektedir. Liberalizm, bireysel özgürlükleri temel alan ve iktidarı sınırlandırmayı hedef alan bir yaklaşımı siyasal sisteme uyarlamıştır (Holden, 2007: 14). Bu nedenle günümüzde liberal demokrasinin temel dayanağı bireysel hak ve özgürlüklerin özel alanı ile iktidarın sınırları ve temsil ilkesidir (Cunninghan, 2002). Bu yaklaşımla demokrasi günümüzde halkın kendini yönetmesinden ziyade halkın seçtiği temsilciler vasıtası ile yönetimin gerçekleşmesini ifade etmektedir (Lijphart, 2006: 13).

Klasik demokrasinin toplumsal yapıdaki ihtiyaçları karşılayamaması ile liberal demokrasinin temsil mekanizmasını işletmesi tarihsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Temsil mekanizması siyasal kararların alınmasını, belirli aralıklarla yapılan seçimler yoluyla uzmanlaşmış bürokratlara bırakması şeklinde işletmektedir. İşte tam da bu noktada temsili demokrasi eleştirilmektedir (Cunningham, 2002: 52-53). Fox ve Miller'e göre (1995: 5-10), siyasal kararların alınmasında bürokrasinin özel çıkarları yasa koyucular tarafından politik karar haline getirilmiştir. Güç sahipleri tarafından iyi bir şekilde örgütlenmiş özel çıkarlar, seçim kampanyaları ile gerçek politikanın yerini aldığından farklı sınıflar sürecin dışına itilmiş, tarafsız ve kişiliklerinden bağımsız bir bürokrasinin yokluğu aksak demokrasiyi doğurmuştur. Liberal demokrasinin bu eleştirel yönü siyaset ve yönetim ikiliği olarak ifade edilmektedir. Habermas (2002), bu durumu tıpkı Fox ve Miller'de olduğu gibi kişisel çıkarları kolektif amaçlara dönüştüren bir süreç olarak ifade etmektedir. Liberal demokraside temsilciler halk iradesini yansıtan ve bu iradeye dayanarak politika üreten kişiler olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu süreçte liberal anlayış, devleti toplum çıkarları doğrultusunda programlamaktadır. Temsilcilerden oluşan yasama, kuralları koyarken yürütme ise bu kuralların uygulayıcısıdır. Bu noktada siyaset, siyasal gücü idari düzeyde kullanan yönetim aygıtına karşı talepleri iletme işlevini görmektedir (Habermas, 2002a: 151). Liberal demokrasiye yönelik bu eleştiri, temsil mekanizmasına yönelik eleştiriye de beraberinde getirmekte ve seçimler ile gerçekleşen temsilin gerçek anlamda bir temsil olmadığı iddia edilmektedir.

Eleştirilerin yoğunlaştığı bir diğer konu ise liberalizminin bireysel tercih özgürlüğüne yöneliktir. Liberalizmde bireysel tercih özgürlüğünün soyut bir biçimde ele alınması negatif hakların piyasa ilişkileri çerçevesinde belirlenmesine neden olmaktadır. Dolayısı ile seçimlerde tercihte bulunan bireylerin kendi çıkarlarına en uygun vaatte bulunan partiyi tercih etmeleri liberal görüşün siyasetle ilgili mantığının piyasa mantığına dayanması sonucunu doğuracaktır (Habermas, 2002a: 151-156). Habermas, 1970'li yıllarda kapitalizmin yaşadığı ekonomik, siyasal ve kültürel krizi sistem krizi olarak görürken 1990'lı yıllarda demokratik sistemlerin yaşadığı bu krizi meşruiyet krizi olarak tanımlamıştır (2002b: 147-148). Liberal demokrasiye yönelik eleştirilerin temelde temsile bağlı bir kriz ile meşruiyet temelinde yoğunlaşması siyasal uzlaşmaya yönelik farklı bakış açılarını ortaya çıkarmaktadır.

Demokrasinin çatışmaları uzlaştırma zemini olarak tanımlanmasında, Habermas, siyasal özneler arasındaki süreçlerin müzakere yolu ile uzlaşmasına yönelik kavramı ifade eden "iletişimsel eylem kuramı"ni önermektedir. Habermas (2010: 38-50), iletişimsel eylem kuramını öncelikle rasyonelliğe bağlamaktadır. Her açıdan eşit öznelerin kamusal alanda

yapacakları tartışmalarda konsensüsü siyasal meşruiyetin kaynağı olarak görmekte ve bu süreci piyasa mantığına iletişimin mantığını eklemleyerek açıklamaktadır. Müzakere süreçlerinin yürütüldüğü kamusal alanı ise tüm vatandaşların açık bir şekilde katılım sağladığı özerk yapıli politik alan olarak tanımlamaktadır.

Habermas (1999: 40) liberal, cumhuriyetçi ve müzakereci olarak üç demokrasi türünden bahseder. O'na göre müzakereci model, liberal ve cumhuriyetçi modele karşıt değil, bu iki model arasındadır. Siyasal özerklik ve kendi kaderini tayin ilkesi demokrasinin bir gereği olarak bir normun ahlaki bağlayıcılığının garantisi, ilgili tüm tarafların ideal bir tartışma ortamında bu normu kabul etmesiyle mümkündür (Habermas, 1996: 107). Dolayısı ile demokratik sistemlerde kabul edilen normların meşruiyeti müzakere süreçlerinin açıklığına bağlıdır. Bu durumda ortaklık gerektiren konularda kamusal müzakere alanı meşruiyetin temel garantörüdür (Benhabib, 1999: 102-103).

İletişimin kuralları ifade ve konuşmacının sahip olması gereken birtakım özelliklere bağlıdır. Dilsel bağlamda iletişimde ifadenin nesnel ve normatif olarak meşru olması ve konuşmacının ifadesini samimiyet olarak nitelendirilen niyet ön plana çıkmaktadır. İletişimsel eylem kuramına göre iletişimde rasyonelliğın sağlanması gerekmektedir. Rasyonellikle kastedilen eleştirilebilirlik ve buna karşı olarak da savunulabilirlik kriterleridir. Habermas (2001) doğal olarak tarafların dünyaya ilişkin kavrayışlarının nesnel bir dünyaya ait olması gerektiğini ve mitsel bir dünya görüşünün rasyonelliği engellediğini ifade etmektedir.

Habermas'ın iletişimsel eylem kuramında müzakereci demokrasi modeli açısından öne çıkan unsur, eşit koşullarda ve rasyonel bir ortamda uzlaşının sağlanmasıdır. Ancak bu husus özellikle rasyonel bir ortamda sağlanan uzlaşılı radikal demokrasi taraftarlarınca eleştirilmiştir. Eleştirilerin odak noktası uzlaşının demokrasinin merkezine oturtulmasıdır. Feyerabend'in eleştirisine göre, rasyonel tartışma özgürlüğü sağlamaz. Çünkü nesnel dünya algısı kişiden kişiye değişir. Dolayısı ile nesnel dünya üzerinde ortak zemin mümkün değildir. Uzlaşmayı zorunlu bir şart olarak görmeyen ve bir dayatma olarak gören Feyerabend (1991: 40) farklılığı kabul ederek yan yana durmanın yeterli olup olmayacağını sorgulamakta, toplumda çeşitliliği ve farklılıkları tolere eden katılımcı bir süreç olarak uzlaşmayı vurgulamakta, ancak siyasi uzlaşmanın her zaman mümkün veya arzu edilen bir sonuç olmadığını belirtmektedir.

Demokratik toplumlarda uzlaşma çoğu zaman rızanın üretilmesinde yer alan araçlar sayesinde gerçekleşir. Bu sistemlerde düşünülmesi arzu edilenler, bir dayatma ile değil ancak zihinlere ince ayrıntılar ile kazınarak işlenmektedir. Sistemi güçlendirmek açısından tartışma

yasaklanmamakta, ancak ince sınırlar içinde yapılması sağlanmaktadır (Chomsky, 1993: 79-80).

Siyasi uzlaşma kavramına adalet teorisi kapsamında yaklaşan Rawls'un siyasi uzlaşma kavramı, "hakça prosedürler" üzerine odaklanır. O'na göre, siyasi uzlaşma, insanların birlikte yaşama arzularını ve çeşitli çıkarlarını dikkate alarak, toplumun temel kuralları ve politikaları belirleme sürecidir. Bu uzlaşma, herkesin eşitlik, özgürlük ve adalet ilkelerine saygı duyan bir anlaşmaya varmasını gerektirir. Rawls'a göre, siyasi uzlaşma süreci, "bilgisizlik örtüsü" adını verdiği hayalî bir durumda gerçekleşir. Bu durumda, insanlar kendi kişisel inançlarını bir kenara bırakarak, birbirlerinin farklı dünya görüşlerine saygı duyarak, adil ve eşitlikçi bir toplumsal anlaşmaya varır. Rawls'un siyasi uzlaşma teorisi, farklı toplumsal grupların ve bireylerin çıkarlarını dikkate alan bir adillik anlayışını vurgulamaktadır. O'na göre, siyasi uzlaşma, toplumun tüm üyeleri için adil bir düzenin temelini oluşturmalıdır (Rawls, 2017).

Müzakereci demokrasi açısından uzlaşma, müzakere süreçlerinin açık bir şekilde yürütülmesi ile gerçekleşmektedir. Müzakereci demokrasi, müzakere süreçlerinde bireylerin karşılıklı diyaloglarında eşitlikçi ve ikna temelli bir iletişim sürecini öngörür. Bu iletişim sürecinin meşruiyetin kaynağı ise vatandaşların önceden belirlenmiş iradeleri değil katılımları ile oluşturdukları iradeleridir. Vatandaşlar müzakere süreçlerinde farklı fikirleri görebilerek etkileşim içine girmeleri ile karar alma süreçlerine dahil olmakta ve ortak bir zeminde buluşmaktadır. Bu durum bireylerin alınan kararları benimsemelerinde de önemlidir. Bu yöntem ile alınan kararlar karşılıklı saygı ve tanımayı teşvik ettiğinden toplumsal çıkarların karar alımında öncelenmesine derin görüş ayrılıkları içermeyen konularda çözümün kolaylaşmasına olanak sağlar (Sitembölükbaşı, 2005: 148-156).

Müzakereci demokrasi vatandaş katılımını optimal düzeyde sağlamayı hedefleyen bir model olarak katılımın her aşamasını vatandaşlara açmayı hedeflemektedir. Bu durum liberal demokrasinin seçim ve temsil ilkeleri ile ortaya çıkan meşruiyet krizine bir çözüm olarak sunulmaktadır. Müzakereci demokrasinin temel argümanlarında vatandaş katılımı ağırlıklı olarak yer alsa da müzakere süreçlerinin politika oluşturma sürecinde siyasal karar alıcıları etkileyen argümanları mevcuttur. Bu argümanlar özellikle siyasal uzlaşma sürecini de önemli oranda etkilemektedir. Özellikle bölünmüş hükümet yapılarında eşitlikçi ve ikna temelli bir iletişim süreci müzakereci demokrasinin temel argümanı olarak işlenebilmektedir. Dolayısı ile liberal demokrasinin temsil mekanizmasının müzakereci demokrasinin argümanları ile işletilmesi ortak faydanın açık ve müzakere edilebilir koşullarda oluşmasına olanak tanıyacaktır. Bu durum uzlaşmanın da temelinde yer almaktadır.



Siyasal sistemin içeriği ister liberal ister sosyalist isterse otoriter ya da totaliter olsun siyasal partilerin ana amacı ve varoluş gerekçeleri siyasal ve toplumsal tasarımlarını gerçekleştirebilmek için iktidar sahibi olmaktır. Bir siyasal partinin temsil yeteneğinin ne olduğu ya da iktidarı elde etme gücü önemli değildir. Siyasal partileri baskı gruplarından ya da diğer siyasal katılım kanallarından ayıran ve o'na esas siyasal karakterini veren özelliği iktidar hedefidir (Özdemir & Atılgan, 2015: 244). Siyasal partiler iktidar hedefine ulaşabilmek için kimi zaman tek başına kimi zamansa diğer siyasal partiler ile işbirliğine girmektedirler (Arklan vd., 2021: 1182). Siyasi partilerin kimliklerini ve ideolojilerini koruyarak belirli bir amaca yönelik birlikte hareket etmelerine sıklıkla rastlanmakta ve bu davranış biçimine siyasal parti ittifakları denilmektedir (Aleskerov vd., 2010: 233).

## **2. Siyasal İttifak ve Koalisyon Kavramları**

İttifak kavramı; Türk Dil Kurumu sözlüğünde anlaşma, uyuşma, bağdaşma olarak tanımlanmakta, düşünce ve fikirleri farklı olan en az iki farklı devlet, örgüt, grup veya bireyin kimliklerini ayrı ayrı koruyarak herhangi bir konu hakkında karşılıklı menfaatleri doğrultusunda (Morgenstern, 1996; Gudergan, 2007) ortak eylem sağlama amacıyla geçici olarak birliktelik oluşturmalarını (Altman, 2000) ve genişletilmiş bir taahhüde bağlı kalmalarını (White, 2018) ifade etmektedir. Ortak bir amaç etrafında eylemlerin ve kaynakların koordine edilmesini (Ernst, 2003: 20) belirten ittifak kavramına kullanıldığı alanlara göre farklı anlamlar yüklenmesine rağmen (Yusufari, 2017: 7) kavramın özü menfaat ve yarara dayalı bir uzlaşdır. Bu uzlaşımın siyasal alanda meydana gelmesi ise siyasal ittifakı ortaya çıkarmaktadır (Arklan vd., 2021: 1183).

Siyasal ittifak; en az iki siyasi partinin ortak bir strateji etrafında eylemlerini ve kaynaklarını birleştirecek (Golder, 2006; Kadima, 2014) seçim öncesi seçmenlerden en yüksek oranda oy elde etmek amacıyla (Aliyu, 2018) ortak hedeflere ulaşma arzusu doğrultusunda ve iktidarı paylaşma taahhüdüne dayanan (Carroll, 2007) siyasi oluşumdur. Bir başka tanımlamaya göre siyasi ittifaklar, siyasi partilerin birbirleri ile rakip olmamaları hususunda karşılıklı anlaşarak uzlaşmaya varmaları ve alınan ortaklaşa kararlar doğrultusunda temsilcilikleri paylaşmasıdır (Lefebvre & Robin, 2009).

Siyasal ittifak kavramına ilişkin ilk kapsamlı analizler Duverger tarafından yapılmıştır. Duverger'e göre siyasal ittifaklar bir seçimde avantaj elde etmek veya mevcut iktidarı desteklemek için geçici ve örgütsüz olarak kurulabilirken kimi zaman da uzun süreli bir siyasal blok halinde sürekli ve sağlam örgütlü bir yapı şeklinde kurulabilmektedir (Duverger, 1974: 427). Duverger, siyasal ittifakları seçim ittifakları, parlamento ittifakları ve hükümet ittifakları

şeklinde üçlü bir ayrıma tabi tutmuştur. Seçim ittifakları genellikle yerel adaylar üzerinde, hükümet ittifakları ülke genelindeki milletvekilleri seçimlerinde, hükümet ittifakları ise hükümet kurulurken paylaşılabilecek bakanlıklar üzerinde gerçekleşmektedir.

Siyasal ittifaklar, genellikle seçimler öncesinde siyasi partiler arasında yapılan mutabakatlarla ortaya çıkmaktadır. Siyasal ittifakı oluşturan siyasi partiler birbirlerine bağımlı olarak seçim stratejisini belirlerler ve bu stratejilerini kamuoyu ile paylaşırlar. Bu nedenle siyasi ittifakların seçim sürecine ilişkin iki şekilden bahsedilebilir. Siyasal ittifakı oluşturan siyasi partiler seçimlere ya ortak aday listesi ile girerler ya da seçim çevrelerinde bölge paylaşımı yaparak o seçim çevresinde kendi adaylarını belirlemekten vazgeçip ittifakın diğer ortağının / ortaklarının adaylarını desteklerler (Demirkol & Çoban Balcı, 2021: 354).

Siyasal partiler arasında ortak bir aday listesi hazırlamak ve seçmenlere ortak aday sunmak amacıyla yapılan mutabakatların (Beyens vd., 2017: 391) bir sonucu oluşan siyasi ittifaklar genellikle seçim öncesinde söz konusu iken, seçimler sona erdikten sonra hükümet kurmak amacıyla oluşan siyasi parti birlikteliklerine ise koalisyon adı verilmektedir. Seçim sonuçlarına göre hiçbir siyasi partinin parlamentoda hükümet kurmak için tek başına gereken çoğunluğa sahip olmadığı durumlarda hükümeti kurmak amacıyla iki ya da daha fazla siyasi partinin bir araya gelerek yeterli çoğunluğu sağlayıp hükümet kurmaları ve hükümette yer alacak bakanlıkların dağıtılmasını içeren resmi sözleşmeler (Heywood, 2016) koalisyonları ortaya çıkarmaktadır.

Siyasal ittifaklar ile koalisyonlar arasında bazı farklar bulunmaktadır. Siyasal ittifaklar seçim öncesinde siyasi partilerin bir araya gelerek seçimlerde daha fazla seçmenden oy alabilme amacıyla kurulurken, koalisyonlar hükümeti kurmak amacıyla bir araya gelmiş olan siyasi partiler arasında hükümet görevlerini paylaşma noktasında söz konusu olmaktadır. Ayrıca siyasi ittifakların ortadan kalkması ülke içindeki siyasi görünüme negatif bir etki yaratırken koalisyonların bozulması hükümetin görevden düşmesi ile sonuçlanmaktadır. Bunun yanı sıra koalisyonlar genellikle kamuya açık koalisyon protokolleri üzerinden gerçekleşir. Koalisyonu oluşturacak siyasi partiler hükümetin kuruluşu sırasında hangi bakanlıklara veya hangi bürokratik makamlara sahip olacaklarını uzlaşarak belirlerken, tek bir amaç etrafında buluşurlar. Bu amaç siyasi iktidarda söz sahibi olmaktır. Buna karşılık seçimlerden önce kurulan seçim ittifaklarında ilk amaç rakibin başarısızlığını sağlayarak başarı elde etmektir. Bu nedenle genel olarak bir protokole, en azından kamuya açık bir protokole dayanmazlar.

Siyasi partiler arasında kurulan ittifaklar çeşitli yöntemlerle gerçekleşebilmektedir. Bunlardan en sık görülenleri, ortak bir liste ile seçime girmek, ortak bir ad altında seçimlere katılmak ve seçim sonrasında birlikte çalışılacağına seçmenlere duyurulmasıdır. Bunların dışında bazı siyasi partilerin seçim bölgelerinde aday çıkarmayıp ittifak adayını desteklemesi ya da baraj uygulaması olan seçim sistemlerinde baraja takılmamak için bir siyasi parti adayının ittifak partisi olan bir başka siyasi parti listesinden aday gösterilmesi gibi yöntemlere başvurabilmektedir (Miş & Duran, 2018: 8). Siyasal ittifaklar nadir de olsa iki siyasal partinin tek bir siyasal parti çatısı altında birleşmesi ile sonuçlanabilmektedir. Bu tür birleşmeler genellikle ideolojik yakınlık ve bir siyasi partinin yeni kurularak seçimlerde tek başına bir başarı elde edilemeyeceğini öngörmesi durumlarında söz konusu olmaktadır (Spirova, 2007: 22).

Rekabetçi otoriter rejimlerde siyasal ittifak oluşturmak, bir taraftan muhalefetin rejim üzerinde etkisini sürdürdüğü iktidar karşısındaki zafiyetlerini ortadan kaldırmaya yardımcı olurken, diğer taraftan ortak koordinasyon sayesinde seçim bölgeleri ve adaylar üzerinde yapılan uzlaşmalar sonucu oy bölünmesi engellenerek kazanma şansını artırmaktadır (Ong, 2022: 8).

### **3. Siyasal İttifaka Neden Olan Faktörler**

Demokratik toplumlarda iktidarı elde etmenin en temel yolu seçmenlerden en çok oyu almaktır. Ancak ülkede uygulanan hükümet sistemi bazen en çok oy almasına rağmen iktidar olmayı garanti edememektedir. Başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerde, özellikle %50+1'in çoğunluğa ulaşmanın arandığı başkanlık seçimlerinde tek bir partinin bu şartı sağlayamaması durumunda birden fazla siyasi partinin ittifak oluşturması beklenmektedir. Bu ittifakın oluşmasında başkanlık sisteminin çok seviyeli bir yönetim içermesi, uygulanan seçim sistemi ve başkanlık makamının sahip olduğu yetkiler önemli unsurlardır (Spoon & West, 2015: 394). İttifakta yer alan siyasi partiler, belirledikleri başkan adayının seçimleri kazanması halinde siyasi iktidarı ortak kullanma, bakanlıkları paylaşma ya da bazı politikalarda taviz elde etme gibi beklentiler içerisinde bulunabilmektedirler. 11 Latin Amerika ülkesini inceleyen Kellam'a (2017: 389) göre ittifak kuran siyasi partiler seçim sonrasında da ittifakın devam edeceği gibi davranmakta, ancak çok partili başkanlık sistemi uygulayan ülkelerde bu ittifaklar genellikle seçim sonrası bozulmaktadır. Buna rağmen özellikle Latin Amerika ülkelerinde başkanlık seçimlerinde bir ittifak içerisinde yer almak siyasette var olmak için bir zorunluluk oluşturmaktadır. Başkan seçilebilmek için gereken %50+1 kuralı, tek bir siyasi partinin bu orana ulaşmasını zorladığı için siyasi partiler birlikte hareket ederek siyasal ittifaklar

oluşturmakta, aynı durum parlamento seçimlerinde de görülmektedir. Çünkü parlamentoda çoğunluğun sağlanamaması halinde total ördük durumu ortaya çıkmakta ve yasama ile yürütme arasında uyumsuzluk baş göstererek ülke çıkmaza girebilmektedir. Bu duruma örnek olarak Meksika’da bulunan siyasi partilerden hiç biri 1954 seçimlerinden bu yana çoğunluğu sağlayamamış ve en büyük üç siyasi parti siyasal ittifak kurmak zorunda kalmışlardır (Çirkin, 2019: 438). Aynı şekilde Güney Afrika’da 1994 seçimlerinden beri Güney Afrika Sendikalar Birliği (COSATU), Güney Afrika Komünist Partisi (SACP) ve Afrika Ulusal Konseyi’nin (ANC) oluşturduğu siyasal ittifak halen varlığını ve iktidarını sürdürmektedir (Miş & Duran, 2018: 15).

Parlamente hükümet sistemi ile yönetilen ülkelerde ise özellikle milletvekili seçimlerinde parlamento çoğunluğunu elde edebilmek için ittifaklara sıklıkla rastlanmaktadır. Ancak bu ittifaklar genellikle seçim sonrası görüldüğü için bunları ittifak yerine koalisyon olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Özellikle Batı Avrupa ülkelerinde yürütmenin yasama organı içerisinde çıktığı parlamente hükümet sistemlerinde, meclis çoğunluğunu tek bir siyasi partinin alamadığı durumlarda güvenoyu alabilmek için başka siyasi partilerin desteğine ihtiyaç duyulmakta, bu da koalisyon hükümetlerini doğurmaktadır (Aydoğan Ünal, 2019: 324). Ancak oluşan koalisyon hükümetlerinin uyumsuzluğu istikrarsızlığa yol açmakta ve hükümetlerin görev süresini kısaltmaktadır. Parlamente hükümet sistemi ile yönetilen İtalya’da 1993 yılı sonrasında yapılan seçim sistemindeki düzenlemeler siyasi ittifakların oluşumunu yaygınlaştırmış ve hükümetin ömrünü uzatmıştır. İtalya’da 1948 – 1994 yıllarında hükümetin ortalama süresi 322 gün iken yapılan değişiklik sonrası 1994-2006 yıllarında bu süre 523’e, 2006-2014 yılları arasında ise 729’a çıkmıştır (Chiaromonte, 2015: 21). Parlamente hükümet sistemi ile yönetilen bir başka ülke olan Almanya’da da mevcut seçim sisteminin etkisi ile partiler arası ittifaklar sayesinde hükümet kurulabilmektedir. Çünkü siyasal kültürün ve seçim sisteminin doğal bir sonucu olarak tek bir siyasi partinin parlamentoda çoğunluğu sağlayabilmesi oldukça güçtür. Almanya’da siyasi partilerin ittifak kurmalarında herhangi bir yasal düzenleme bulunmamakla birlikte ittifak kurmadaki temel amaç güçlerini birleştirerek sistemde istikrar sağlamak ve parlamentoda daha fazla sayıda temsilci ile yer almaktır. Ayrıca ittifakta yer alan siyasi partiler birbirlerinin seçim çalışmalarına karışmamakta ya da seçmenler üzerinde ittifaka yönelik herhangi bir çalışmada bulunmamaktadırlar (Miş & Duran, 2018: 25).

Siyasal ittifakların oluşumunda etkili olan bir başka unsur ise ülkede uygulanan seçim sistemidir. Robert Dahl (2010: 147), bir ülkedeki politik durumu, o ülkenin siyasi partileri ile uygulanan seçim sisteminin etkileyeceği kadar hiçbir şeyin etkileyemeyeceğini belirtmiştir.

Seçim sistemleri, “seçimlerin nasıl gerçekleştirileceğini belirleyen kurallar seti” (Heywood, 2017: 262) veya “siyasi parti veya adaylara verilen oyların millet temsilciliğine dönüştürülmesindeki hukuksal kurallar bütünü” (Alkan, 2006: 151) olarak tanımlanmaktadır.

Seçim sistemlerine ilişkin temel prensipler temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri açısından önem göstermektedir. Temsilde adalet ilkesi, seçim sonuçlarında elde edilen oy sayısı ile parlamentoda elde edilen sandalye sayısının yakın olmasını; yönetimde istikrar ilkesi ise hükümetin görev süresini tamamlayabilmesini, yani seçimlerin zamanında yapılmasını ifade etmektedir. Seçim sistemleri temelde bu iki ilkeye odaklanmasına rağmen her iki ilkeyi aynı anda sağlayabilmek oldukça zordur, çünkü temsilde adalet ilkesi ile yönetimde istikrar ilkesi ters orantılıdır. Dünya üzerinde uygulanan seçim sistemleri incelendiğinde genel olarak nispi temsil sistemi ve çoğunluk sistemi ön plana çıkmaktadır. Genel kanı, nispi temsil sisteminin istikrarsız hükümetlere yol açtığı, çoğunluk sisteminin ise temsil bakımından adaletsiz sonuçlar ortaya çıkardığı yönündedir (Gözler, 2013: 327). Seçim sistemlerinin temsil ve istikrar açısından ortaya çıkardığı sonuçların yanı sıra siyasi parti sistemleri ve parti yapıları üzerinde de etkileri bulunmaktadır. Seçim sisteminin çoğunluk olarak uygulandığı yerlerde genellikle seçim ittifakları seçim öncesi dönemde yapılmakta iken nispi temsil sistemi uygulamalarında ise ittifaklar seçim sonrası oluşmaktadır (Golder, 2006: 210). Özellikle nispi temsil sisteminin koalisyon hükümetlerine yol açıyor olması siyasi partileri birbirlerine bağımlı kılmaktadır. Yine tek turlu basit çoğunluk sistemi iki partili bir sistemi; nispi temsil sistemi ise çok partili bir sisteme yol açma eğiliminde iken (Özbudun, 2000: 525); çoğunluk sistemi orta büyüklükteki partilerin ittifak kurarak seçimlere katılmasını teşvik etmektedir (Lijpart, 2012: 69). Nispi temsil sistemlerinde uygulanan baraj yöntemi ise, temsilde adalet ilkesini zedelediği kadar, baraj altında kalan siyasi partileri bir ittifak içerisinde seçimlere katılmaya zorlamaktadır. Türkiye’de gerçekleştirilen 2023 milletvekili seçimlerinde %7’lik ülke barajı uygulaması sebebiyle Deva Partisi, Saadet Partisi, Gelecek Partisi ve Demokrat Parti 6’lı Masa olarak bilinen Millet ittifakı içerisinde yer almış ve Cumhuriyet Halk Partisi aday listelerinden seçimlere katılarak milletvekili çıkarmışlar; Yeniden Refah Partisi, Cumhuri İttifakı sayesinde baraja takılmamış, Hür Dava Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi listelerinden seçimlere katılarak milletvekilliği kazanmış, Türkiye İşçi Partisi ise Emek ve Özgürlük İttifakı içerisinde yer alarak Mecliste temsil kabiliyetine sahip olmuştur.

Seçim sisteminin ortaya çıkardığı bir başka etki ise siyasi partilerin aday belirleme süreçlerinde kendini göstermektedir. Özellikle siyasi partiler arasında yaşanan oy geçişkenliği, seçmen tabanlarının sosyo-kültürel benzerliği siyasi ittifak oluşturulmasını destekleyici

unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle siyasal partiler aday belirleme süreçlerinde oluşabilecek ittifak ve koalisyon süreçlerine de dikkat etmek zorunda kalmaktadırlar (Akman, 2020: 1616).

Siyasal ittifakların oluşumunda etkili olan bir başka unsur ise ülkede yaşanan olağanüstü olaylardır. Toplumun çok büyük bir kısmını ilgilendiren önemli olaylar karşısında siyasal partiler birlikte hareket etme amacıyla ittifak kurabilmektedirler. Özellikle ülkenin siyasal bütünlüğünü bozacak nitelikte ortaya çıkan terör eylemleri, savaş durumu ya da askeri müdahalelere karşı birlik vurgusu siyasal partileri ittifak halinde çalışmaya sevk edebilmektedir.

#### **4. Türkiye’de Geçmişten Bugüne Siyasal İttifaklar**

Türkiye’de 1946 yılında çok partili hayata geçişten itibaren siyasal partilerin birlikte hareket ettiği birçok seçim süreci yaşanmasına rağmen, 2018 yılında 7102 sayılı kanunla 2839 sayılı milletvekili seçim kanununda yapılan değişikliğe kadar siyasal partiler arasında ittifak kurulabilmesine ilişkin herhangi bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Parlamenter hükümet sisteminin temel sonuçlarından biri olan koalisyon hükümetleri hariç olmak üzere Türkiye’de 2018 yılına kadar siyasal partiler arası ittifaklar ya “kanunu doldurarak” ya da “kanuna karşı hile kullanarak” (Uzun, 2018: 193) gerçekleştirilmiştir. Zira bu tarihe kadar siyasal partiler arası ittifak oluşturabilmek yasal olarak yasaklanmıştır. Bu kapsamda 2839 sayılı milletvekili seçim kanununun değişiklikten önceki 16. maddesinin 1. fıkrasında yer alan “*Siyasi partiler anlaşarak müşterek liste halinde aday gösteremezler*” ibaresi ile 2820 sayılı siyasi partiler kanununun 90. maddesinin 2. fıkrasındaki “*Siyasi partiler (...) seçimlerde başka bir partiyi destekleme kararı da alamazlar*” hükümleri siyasi partiler arasında ittifak kurulmasını engelleyen yasal düzenlemeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çok partili siyasal hayata geçtikten sonra 1954 yılında İşçi Partisi (İP) lideri Orhan Aksal seçimlerde Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) listesinden bağımsız aday gösterilmiştir. Bunun dışında 1950’li yıllardan 1991’e kadar yapılan genel seçimlerde seçim ittifakı gerçekleşmemiştir (Demirkol ve Çobanbalcı, 2021: 355). Bu dönemde siyasal partiler arası ilk ittifak 1958 seçimlerinden önce Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve Hürriyet Partisi (HP) arasında gerçekleştirilmeye çalışılmış, ancak iktidarda bulunan Demokrat Parti’nin (DP) seçimleri 27 Ekim 1957 tarihine almış olması (Demir, 2010: 324) ve 13 Eylül 1957 tarihinde seçim kanununda yapılan değişiklikle “herhangi bir partinin başka bir

siyasal parti ile bir araya gelip ortak liste oluşturarak aday çıkartılmasının” yasaklanması ittifak kurulmasını engellemiştir (Özduğun, 2021: 468).

1960 – 1980 arası dönemde hem 1961 Anayasasının etkisi, hem de yasal zorunluluklar nedeniyle siyasal partiler arasında ittifak görülmemiştir. Bu süreçte yalnızca 1977 seçimlerinden önce Adalet Partisi (AP) ile Milliyetçi Hareket Partisi arasında söylem düzeyinde kalan ittifak söz konusu olmuştur (Savut, 2020: 38).

Türkiye’de siyasal partiler arası ittifaklar daha çok 1990 sonrası dönemde görülmektedir. Özellikle baraj uygulaması, 1991 seçimlerinin siyasal ittifakların oldukça yoğun yaşandığı bir seçim olmasına sebep olmuştur. Bu seçimlerde, Demokrat Merkez Parti (DMP) Olağanüstü Kongresinde kendisini feshederek Doğru Yol Partisi’ne (DYP) katılma kararı alarak DYP listelerinden seçimlere girmiş (Uzun, 2018:197), Refah Partisi (RP), Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) arasında da seçim barajını aşabilmek için “kutsal ittifak”, “sağda ittifak” veya “üçlü ittifak” olarak nitelendirilen siyasal ittifak yapılmış, MÇP ve IDP’liler Siyasal Partiler ve Seçim Kanunundaki yasaklar yüzünden kendi partilerinden istifa ederek RP listesinden aday gösterilmiştir. 1991 seçimlerinde yaşanan bir başka siyasal ittifak ise, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile Halkın Emek Partisi (HEP) arasında gerçekleşmiştir. 1991 seçimlerinin erken seçim olması, HEP’i, SHP ile birlikte seçime girmeye zorlamıştır. O dönem yürürlükte olan seçim mevzuatına göre; bir siyasal partinin seçimlere katılabilmesi için oy verme gününden en az altı ay önce tüm illerin en az yarısında teşkilatlanmış olması ve ilk büyük kongresini yapmış olması veya TBMM’de grubu bulunması şartı aranmaktaydı. HEP’in kurucularının daha önce SHP’den ayrılan milletvekilleri ve parti teşkilatı üyeleri olduğu göz önüne alındığında bu ittifak bir bakımdan yuvaya dönüş olarak değerlendirilmiştir.

1995 seçimleri öncesinde seçim mevzuatında yapılan değişiklikle siyasal partilerin ülke genelinde almış oldukları oy oranı dikkate alınarak 100 milletvekilinin Türkiye milletvekili olarak seçilmesine, milletvekili sayısının 450’den 550’ye çıkarılmasına, ülke barajının ve seçim çevresi barajının %10 olarak uygulanmasına karar verilmiştir (Yavaşgel, 2014: 178-179). Seçimler yaklaşırken DYP genel başkanı Tansu Çiller; Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Millet Partisi (MP) ve Yeni Parti (YP) ile ittifak arayışına girmiş ancak MHP’nin seçime tek başına girme kararı alması ile bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Anavatan Partisi (ANAP) ile Büyük Birlik Partisi (BBP) arasında yaşanan ittifak girişimi ise başarılı olmuş, BBP’li yöneticiler ANAP listelerinden seçimlere katılarak 7 milletvekilliği kazanmışlardır (Kiriş, 2011: 56). Bunun yanı sıra sol siyasette de ittifak girişimleri denenmiştir. Deniz Baykal öncülüğündeki CHP,

Demokratik Sol Parti (DSP) ile birlikte hareket etmek istemiş ancak Ecevit bu çağrıya olumsuz yanıt vermiştir. Ayrıca bu seçimlerde HEP'in yerine kurulan Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) kendi çatısı altında Sosyalist İktidar Partisi (SİP), Birleşik Sosyalist Parti (BSP) ve Demokrasi ve Değişim Partisi (DDP) ile ittifak gerçekleştirmiş ve “Emek ve Barış ve Özgürlük Bloğu” adı ile seçimlere katılmıştır (Güler, 1996).

2002 yılında yapılan erken seçimde de seçim mevzuatını aşabilmek için bazı siyasi partiler ittifak oluşturmuşlardır. Anayasa Mahkemesi'nin HADEP'i kapatma ihtimaline karşı Demokratik Halk Partisi (DEHAP) adıyla seçimlere girecek olan HADEP; SHP, Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP), Emek Partisi (EMEP) ve Sosyalist Demokrasi Partisi (SDP) ile “Emek Barış ve Demokrasi Bloğu” adıyla DEHAP çatısı altında seçimlere ittifak halinde katılmışlardır (Demir, 2016: 498). Bu seçimlerdeki bir başka ittifak da DYP ile Demokratik Türkiye Partisi (DTP) ve Aydınlık Türkiye Partisi (ATP) arasında gerçekleşmiştir.

Siyasi partiler arası kurulan ittifaklar yalnızca milletvekili seçimlerinde değil yerel yönetim seçimlerinde de görülmüştür. 2004 yılında yapılan mahalli idareler seçimlerinde SHP, DEHAP, ÖDP ve EMEP “Demokratik Güç Birliği” adıyla ittifak kurmuşlar, SHP ve DEHAP SHP çatısı altında, ÖDP ve EMEP ise kendi isimleri ile seçimlere katılmışlardır.

2007 genel seçimlerinde DSP ve CHP ittifak kurmuş, DSP adayları CHP listelerinden aday gösterilerek seçimlere girmişlerdir. Ayrıca ÖDP, EMEP, SDP ve Demokratik Toplum Partisi (DTP) “Bin Umut Adayları” adı ile seçimlerde bölge taksimata yaparak ittifak oluşturmuşlardır (Tuncer, 2007: 164). 2007'de ANAP ile DYP'nin birleşmesi ile oluşan Demokrat Parti (DP) 2011 genel seçimlerinde Bağımsız Türkiye Partisi (BTP) ile ittifak kurmuş ve BTP milletvekili adaylarını kendi listesinden aday göstererek seçimlere katılmıştır. 2011 seçimlerinde yaşanan bir başka siyasal ittifak ise 2009 yılında Anayasa Mahkemesi kararı ile kapatılan DTP'nin yerine kurulan Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ile EMEP, Devrimci İşçi Sosyalist Partisi (DSİP) ve Hak ve Özgürlükler Partisi (HAKPAR) arasında yaşanan ve EDÖP adıyla bölge taksimatı yapılarak gerçekleştirilen ittifaktır (Demirkol ve Çoban Balcı, 2021: 355). 2015 genel seçimlerinde Saadet Partisi (SP), BBP adaylarına listelerinde yer vermiş, EMEP adayları ise Halkların Demokrat Partisi (HDP) listesinden seçimlere katılmıştır.

2007 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği referandumu ile Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından tek dereceli iki turlu çoğunluk sistemi ile seçilmesine karar verilmesi sonrası 2014'te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi için CHP ve MHP çatı aday formülünde anlaşmışlar, DP, BTP, BBP, DYP, DSP, Liberal Demokrat Parti (LDP), Devrimci Halk Partisi



(DHP), Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP), Kadın Partisi (KP), Halk ve Adalet Partisi (HAP), Toplumsal Uzlaşma Reform ve Kalkınma Partisi (TURK PARTİ), Büyük Anadolu Kalkınma Hareketi (BAK Parti)'nin de desteğini alarak Ekmeleddin İhsanoğlu'nu çatı aday olarak Cumhurbaşkanı adayı göstermişlerdir.

16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleşen Anayasa değişikliği referandumu ile hükümet sisteminin Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi olarak belirlenmesi sonrasında seçim mevzuatına yönelik düzenleme talepleri gündeme gelmiş ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nda "...seçimlere katılma yeterliliği taşıyan siyasal partiler, ittifak yaparak seçime katılabilir. İttifak yapan siyasal partiler, kendi aday listelerini verir..." şeklinde değişiklik yapılarak siyasal partiler arasında ittifak oluşumu yasal zemine kavuşmuştur. Bu değişiklik ile birlikte ülke genelinde uygulanan yüzde onluk barajın hesaplanmasında ittifak yapan siyasal partilerin aldıkları geçerli oyların toplamı esas alınmaya başlanmıştır (Arklan vd., 2021: 1185).

Siyasal ittifakların yasal hale gelmesi ile 2018 genel seçimlerinde AK Parti, MHP ve BBP Cumhuri İttifakı'nı oluşturmuşlar, CHP, SP, İYİ Parti ve DP Millet İttifakı içerisinde yer almışlardır. Bu ittifaklar yalnızca genel seçimlerde değil, yerel seçimlerde de devam etmiştir.

Son olarak gerçekleştirilen 2023 yılı Milletvekili seçimlerinde AK Parti, MHP, BBP ve Yeniden Refah Partisi'nin (YRP) içinde yer aldığı Cumhuri İttifakı, CHP, İYİ Parti, Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA), Gelecek Partisi (GP), SP ve DP'nin içinde yer aldığı Millet İttifakı, Türkiye Komünist Partisi (TKP), Türkiye Komünist Hareketi (TKH) ve Sol Partisi'nin içinde bulunduğu Sosyalist Güç Birliği İttifakı, Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Yeşil Sol Parti'nin (YSP) bulunduğu Emek ve Özgürlük İttifakı ile Adalet Partisi (AP) ve Zafer Partisi'nin (ZP) kurdukları Ata İttifakı oluşturulmuştur.

## **5. Çalışmanın Yöntemi**

Araştırmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nitel araştırma, olayları ve olguları kendi doğal ortamında yorumlamayı ve anlamlarını ortaya çıkarmayı hedefleyen bir araştırma türüdür (Neuman, 2012: 224). Nitel araştırmada amaç; derinlemesine tanımlama, yorumlama ve aktörlerin bakışını anlamadır (Yıldırım & Şimşek, 2008: 49). Bu çalışmanın amacı da Türkiye'deki siyasal ittifakları siyasal uzlaşma perspektifinden anlamlandırma çabasını içermektedir. Bu nedenle nitel bir yöntem izlenerek bu anlamlandırma çabası ortaya konmuştur.

Çalışma, siyasal uzlaşmanın siyasal ittifaklar üzerindeki en temel koşul olduğu varsayımından hareketle "*ittifaklara yönelik olarak ortak hedefler, güven, politika oluşturma*

ve katılım unsurları çerçevesinde siyasal uzlaşmayı nasıl sağladığı?” sorusu üzerine şekillenmiştir.

Çalışmanın veri toplanmasında nitel araştırmalarda yer alan iki yol izlenmiştir. Birincisi araştırma sürecinde neler olup bittiğini ve bu süreçlerin araştırma gruplarını nasıl etkilediğine yönelik süreçle ilgili veriler, ikincisi ise araştırma grubunda yer alan öznelere ilişkin verilerdir. Araştırmanın örneklem grubu Türkiye’de resmi olarak ittifakların başladığı 2018 yılında kurulmaya başlanmış olan Cumhur İttifakı ile Millet İttifakı’dır.

Çalışma zaman sınırlamasına tabi tutulmuştur. Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş tarihi olan 16 Nisan 2017 tarihinden 24 Haziran 2018 genel seçimlerine kadar olan zaman dilimi içerisinde Cumhur İttifakını ve Millet İttifakını oluşturan siyasi partilerin belge ve söylemleri çalışmada incelemeye alınmıştır.

Çalışmada ittifak süreçleri ve ittifaklara ilişkin algılar analiz edilmiştir. Bu amaçla ittifak mutabakatları, grup konuşmaları ve ittifak üyelerinin söylemleri veri olarak ele alınmış, AK Parti, MHP ve CHP’nin grup konuşmaları ile birlikte basında yer alan demeçleri incelenirken İYİ Parti ve Saadet Partisi’nin grubu olmaması sebebi ile basında yer alan ittifaka dair demeçleri dikkate alınmıştır. Bu açıdan ittifaklara ait veriler homojen bir nitelik taşımamaktadır.

Elde edilen veriler söylem analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmada metinler içinde yer alan ifadeler siyasal bağlamda değerlendirildiğinden eleştirel söylem analizi çerçevesinde bir analiz yapılmıştır. Eleştirel söylem analizi, toplumsal olguların dil aracılığı ile nasıl inşa edildiğini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Van Dijk, 2001). Eleştirel söylem analizinde metnin dili, ideoloji ve iktidar ilişkilerinden bağımsız bir şekilde ele alınamaz. Bu durum makro ve mikro yapılar olarak ifade edilirken, makro yapılar tarihsel ve toplumsal bağlam, mikro yapılar ise dilin kullanımına ilişkin bilgi vermektedir. Makro ve mikro yapı arasındaki ilişki dil ve bağlam ilişkisidir. Bu durumda makro düzeyde söylemin anlamından yola çıkarak dili nasıl kullandığı incelenirken mikro düzeyde ise yazıbilim ilişkileri incelenir. Eleştirel söylem analizi, metinler üzerinden yapıldığında ise söylemler arası analiz makro düzeyde analizle ilgilidir (Fairclough, 2003). Bu çalışmada metinler bir veri olarak kullanıldığından makro düzeyde bir analiz yapılmıştır.

## **6. Bulgular**

Araştırma, 2018 genel seçim sürecinde kurulan Cumhur ittifakı ile Millet ittifakının, ittifaka yönelik söylemleri ile mutabakat metinlerini değerlendirmeyi içermektedir. Bu nedenle bulgular iki aşamada incelenmiştir. İlk aşamada ittifakların oluşum sürecinde ittifaklara konu

olan siyasi parti liderlerinin söylemleri değerlendirilmiş, ikinci aşamada ise ittifakların mutabakat metinleri analiz edilmiştir.

### 6.1. İttifakların Oluşum Süreçlerine Yönelik Bulgular

Araştırmada ittifakların kuruluş aşamalarındaki söylemleri ele alınarak ittifakların kuruluşu karşılaştırılmış sonrasında ise ittifakın amacına yönelik söylemlerden elde edilen bulgular amaçlar yönünden bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu değerlendirmeler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1.  
*İttifak Oluşumu*

İttifak Adı	İttifak Sürecine Yönelik Bulgular	İttifakın Amacına Yönelik Bulgular
<b>Cumhuri İttifakı</b>	İttifakın ortağı 3 partidir. Ancak İttifak fiili olarak iki parti arasında kurulmuştur. Süreci başlatan Milliyetçi Hareket Partisi olmuştur. İttifakın kuruluş sebebi seçim sisteminden kaynaklı olsa da ittifak ortakları süreci 15 Temmuz 2016 yılında yaşanan darbe girişimine karşı gösterilen irade beyanına dayandırmaktadır.	İttifakın amacını Milliyetçi Hareket Partisi daha geniş ve soyut bir çerçevede açıklarken Adalet ve Kalkınma Partisi daha somut çerçevede anayasal değişiklikler olarak ifade etmiştir.
<b>Millet İttifakı</b>	Millet ittifakı ortağı olan Cumhuriyet Halk Partisi ile İyi Parti ittifak sürecini başlatmış, Saadet Partisi de destek vermiştir. İttifakın amacı seçim ittifakı görüntüsü taşıdığından seçim sisteminden kaynaklı bir birleşme ile süreç başlatılmıştır.	Millet ittifakının ortakları yalnızca seçime yönelik bir ittifak içinde olduklarını beyan ettiklerinden uzun vadede bir amaç ortaya koymamışlar, ittifakı seçim güvenliği ve seçim sisteminden kaynaklı sorunları aşmanın bir yolu olarak görmüşlerdir.

Cumhuri ittifakının oluşum süreci incelendiğinde ittifak ortağı MHP genel başkanı Devlet Bahçeli'nin 8 Kasım 2017 yılında yapmış olduğu konuşma sürecin başlangıcı sayılabilir. Bahçeli seçim barajı üzerinden yaptığı değerlendirmede “*Artık bu zorlamalar ve dayatmalarla birilerini öldürerek, kendini yaşatma yerine hep beraber nasıl yaşarız, demokrasi içerisinde bunu nasıl başarırız, Türkiye'yi nasıl bir istikrar ve normalleşme sürecine getirebiliriz konusunda bir uzlaşmaya varacak çalışma yapmak lazım*” (Habertürk, 2017) ifadesiyle, birlikte yaşama ve uzlaşmaya yönelik bir bağlam ile müzakere süreçlerine vurgu yaptığı görülmektedir. Cumhuri ittifakına yönelik bir diğer önemli adım ise yine Devlet Bahçeli'nin Cumhurbaşkanı adaylığına yönelik yaptığı açıklamadır. “*Genel başkan aday olmayacaktır. MHP ittifak olursa ittifakla, olmazsa kendi partisi olarak milletvekilliği seçimlerine girer, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise Yenikapı ruhuyla hareket ederek, Recep Tayyip Erdoğan'ı destekleme kararı alır*” (Hürriyet Gazetesi, 2018) şeklindeki ifadesinde yer alan “Yenikapı ruhu” vurgusu aslında resmi olmayan bir ittifakın ifadesi olarak yorumlanabilir. Dolayısı ile ittifakın resmi olmayan

boyutunun 15 Temmuz 2016 yılındaki darbe teşebbüsü sonrası Yeni Kapı'da gerçekleşen miting ile atıldığı sonucuna yönelik bir bağlam ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde ittifakın diğer ortağı Recep Tayyip Erdoğan da ittifakın temellerinin 15 Temmuz darbe girişimi sürecinde atıldığını ifade etmiştir. İttifakın oluşumunu “7 Ağustos sürecine sadık kaldık” (TCBB, 2018) ifadesi ile açıklayan Recep Tayyip Erdoğan, ittifakın başlangıcına yönelik süreci de ortaya koymaktadır.

İttifakın diğer ortağı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın ittifakın oluşum sürecindeki söylemlerinin daha somut ve resmi bir dil içerdiği görülmektedir. Recep Tayyip Erdoğan, Cumhur ittifakının iki ortağı arasında yapılan görüşme sonunda yaptığı açıklamada ittifakın ismini kamuoyu ile paylaşmış ve “genel başkanlar olarak mutabık kaldık” ifadesini kullanmıştır (Ensonhaber, 2018). Ayrıca ittifakın kuruluşuna yönelik grup toplantısında yaptığı açıklamada beyan ettiği “azami müştereklerimizin olduğu siyasi partiler ile ittifak kurmamız lazım” ifadesi, ortak alanların ötesinde bir uzlaşmayı ifade etmektedir (TCCB, 2018a). “Azami müşterekler” ifadesi ideolojik yakınlığın bir işareti olarak yorumlandığında ifadenin uzlaşma sürecinde ideolojik benzeşmenin etkili bir unsur olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Cumhur ittifakının amacına yönelik söylemler incelendiğinde, Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhur ittifakının amacını daha somut bir şekilde açıkladığı görülmektedir. TBMM Grup toplantısında ittifakın amacını “Meclis'te sadece çoğunluğu elde etmek değil, aynı zamanda reformlar için gereken anayasa değişikliği sayısına da ulaşmak” (TCCB, 2018b) şeklinde açıklamış ve kurulan ittifakın seçimle sınırlı olmayacağını belirtmiştir. Devlet Bahçeli ise ittifakın amacını, “Milletimizin talep ettiği milli birlik ve beraberlik ruhunu siyasi ve sosyal seviyede muhafaza etmek, iç ve dış tehditlere karşı daha dirençli olmak” (MHP, 2018) biçiminde açıklamış ve Cumhur ittifakını toplumsal taleplere bağlamıştır. Bahçeli'nin bu açıklaması Cumhur ittifakına iç ve dış tehditlere karşı güvence misyonu yüklediğini göstermektedir.

Cumhur ittifakı içinde yer alan bir diğer parti Büyük Birlik Partisi'dir. Büyük Birlik Partisi de ittifakı 16 Nisan referandumuna bağlamış, seçimlere de AK Parti listelerinden girme yönünde karar almıştır (Sabah Gazetesi, 2018).

Cumhur ittifakının oluşturan iki ana parti de ittifakın kuruluş amacının temellerini geçmişte yaşanan toplumsal bir krize dayandırmışlardır. Cumhur ittifakının fiili olarak başlamasını sağlayan ise seçim sisteminde uygulanan yüzde 10 barajı olmuştur. İttifak ortağı Devlet Bahçeli'nin bu konuya dikkat çeken konuşması ile atılan adım özellikle

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle Cumhurbaşkanı seçiminde partileri ittifaka zorlamıştır. Bu durum liberal demokrasinin yaşadığı temsil krizinden kaynaklı olarak ortaya çıkan müzakereci demokrasinin uygulama alanına da örnek teşkil etmektedir.

Millet ittifakının kuruluş aşaması ise 20 Nisan 2018 günü CHP ile İYİ Parti arasında gerçekleşen görüşme ile başlamıştır. Görüşmede Cumhuri İttifakı'na karşı yapılacak ittifak modelleri, seçim güvenliği ve seçim günü ortak hareket edilmesi gibi konular ele alınmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 2018). Görüşmeden iki gün sonra CHP'den 15 vekil istifa ederek İYİ Parti'ye geçmiştir. Bu durumunun temel sebebi yeni kurulan İYİ Parti'nin TBMM'de grup kurarak seçime girebilmesinin önündeki engelin kaldırılmasıdır (BBC, 2018). Bu olay, farklı tartışmaları beraberinde getirmiş ancak ittifaka yönelik somut bir adım olmuştur.

Bu tartışmalar ışığında ittifak ortağı olan İYİ Parti genel başkanı Meral Akşener'in sözleri müzakere sürecine yaklaşımı açısından büyük önem taşımaktadır. Cumhurbaşkanlığı adaylığını önceden ilan eden Meral Akşener bu konu ile ilgili *“Hiçbir koşulda ve kimse için adaylıktan çekilmeyeceğim. 20 milletvekili ile grup kurmamıza rağmen 100 bin imza ile aday olacağım. Bana Abdullah Gül için çekil derlerse çekilmem. Kendim de çatı aday olmam. Herkes kendi adayı ile çıksın. İttifak, Saadet Partisi ve Demokrat Parti ile milletvekilliği için olacak”* (Posta Gazetesi, 2018) şeklindeki ifadesi kararlı bir irade beyanını göstermektedir. Dolayısı ile bu durum, müzakere süreçlerine kapalı bir söylem olarak değerlendirilebilir.

İttifak oluşum sürecine önemli katkıları olan Saadet Partisi lideri Temel Karamollaoğlu ise ittifakın oluşum sürecinde müzakere süreçlerine açık bir irade beyanında bulunmuştur. Yaptığı açıklamada *“Biz diyaloga açıldık. Herkesle görüşeceğiz. Şu anda muhalefetteki partilerle de görüşeceğiz. Sayın Abdullah Gül ile bir fırsat olduğu takdirde görüşeceğiz. Başka birçok insanla görüşüyoruz. Fikirlerini, düşüncelerini bize takdim etmek isteyenler olursa onlarla da görüşürüz”* (Ntv, 2018) şeklindeki ifadesinde yer alan “diyalog” vurgusu, siyasi uzlaşmanın en temel kavramlarından biri olarak görülebilir. Ayrıca *“görüş ve düşüncelerini sunmak isteyen”* ifadesi ile de bu sürece yönelik tüm iletişim kanallarına açık bir irade beyanı sunmuştur.

Bu süreçte ittifakın bir diğer ortağı ise CHP olmuştur. CHP genel başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Temel Karamollaoğlu ile yaptığı görüşme sonrasındaki açıklamasında demokrasi ve seçim barajı vurgusu dikkat çekmektedir. *“Biz yüzde 10 seçim barajına yıllardır karşı çıktığımızı ifade ettik. Biz demokrasinin bu ülkede olmasını, bütün kurum ve kurallarıyla bu ülkede olmasını savunduk ve hala savunuyoruz, savunmaya da devam edeceğiz.”* (Ntv, 2018b)

şeklindeki ifadesinde seçim ittifakında ittifak ortaklarının yaşayacağı seçim barajı ile ilgili bir mesele üzerinden müzakere süreçlerini yorumlamıştır.

Millet ittifakının bir başka ortağı ise DP'dir. DP, seçimlere bağımsız parti kimliği dışında İyi Parti listelerinden katılarak ittifak içinde partinin logosunun yer almaması kararı almıştır.

Genel itibari ile değerlendirildiğinde Millet İttifakı'nın oluşum sürecinin Cumhuriyet İttifakı'na nazaran daha sancılı olduğu söylenebilir. Öncelikle Millet İttifakı'nı oluşturan parti sayısının fazla olması ve ideolojik yapı farklılığı bu süreci zorlaştırmıştır. Bu durum siyasi uzlaşma açısından değerlendirildiğinde farklı fikirlerin uzlaşma zeminini oluşturması açısından olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ancak irade beyanlarına yönelik söylemler açısından değerlendirildiğinde Millet İttifakı ortaklarının daha katı irade beyanları siyasi uzlaşmayı zorlaştırıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir. Millet İttifakı'nın kuruluş amacı ittifak ortakları açısından değerlendirildiğinde; demokrasi söylemi başta olmak üzere yine kurumsal yapıdan kaynaklı seçim barajı ön planda yer almaktadır. Dolayısı ile partileri ittifaka zorlayan en temel etmenin kurumsal sebepler olduğu görülmekte ve bu sebebin ittifak kuruluşuna yönelik müzakere süreçlerinden önce zorlayıcı bir unsur olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum her iki ittifak için de geçerlidir.

## **6.2. Mutabakat Metinlere Yönelik Bulgular**

Her iki ittifakın Yüksek Seçim Kurulu'na sunduğu mutabakat metinlerine ait bulgular siyasi uzlaşmayı sağlayacak temel kavramlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Mutabakat metinlerine yönelik bulgular Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2.  
*İttifakların Mutabakat Metnine Yönelik Bulgular*

<b>İttifak</b>	<b>Metin Adı</b>	<b>Madde Sayısı / İmza</b>	<b>Bağlam</b>
<b>Cumhuriyet İttifakı</b>	Seçim İttifakı Protokolü	5 Madde / 2 imza	Muhafazakâr ideolojiye ait semboller
<b>Millet İttifakı</b>	Partilerarası Seçim İşbirliği	4 Madde / 4 imza	Evrensel değerlere ait kavramlar

Cumhuriyet İttifakı protokol metni 4 Mayıs 2018 tarihinde Yüksek Seçim Kurulu'na sunulmuştur (Anadolu Ajansı, 2018). İki sayfalık bir metin olan protokol metni, beş maddeden oluşmaktadır. Metin incelendiğinde MHP genel başkanı Devlet Bahçeli ile AK Parti genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın imzalarının olduğu görülmektedir. İttifakın diğer ortağı olan Büyük Birlik Partisine ise metin içinde "*ittifakın bir parçası*" ifadesi ile yer verilmiştir. Dolayısı ile ittifakın asıl olarak MHP ve AK Parti arasında müteşekkil olduğu görüntüsü oluşmaktadır.

Metnin ilk maddesi ittifakın şekli şartlarına ilişkindir. Bu kısımda dikkat çeken unsurlardan biri ittifakın toplumsal tabanına yönelik göndermedir. Madde metninde yer alan “*Milletin sesine kulak vererek uzlaşan*” ifadesi ittifakın liderler düzeyinde değil, toplumsal tabandan gelen isteğe bağlandığını ve demokrasinin halka indirgemeci yaklaşımına uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca ittifakın güçlü ve istikrarlı parlamento vurgusu hedef olarak sunulmuştur.

Metnin ikinci maddesi Cumhurbaşkanı'nın ortak aday olarak kabul edilmesine yöneliktir. Seçim çalışmalarında birliktelik vurgusu bu maddede dikkat çeken unsurdur.

Metnin üçüncü maddesinde Cumhuri İttifakı'nın oluşum sürecine yönelik tarihsel arka planla sunularak ittifakın bir seçim ittifakı olmadığı vurgulanmıştır. Müzakere süreçlerine yönelik olarak ittifakın “ahlaki ve siyasi uzlaş” olarak tanımlanması uzun soluklu bir ittifakın habercisi olarak yorumlanabilir. Ayrıca madde içeriği değerlendirildiğinde her iki partinin ideolojik bakış açısına yönelik vurgular da dikkat çekmektedir. Milliyetçi bir ideolojik yapıya sahip MHP ile muhafazakâr ideolojinin temsilcisi AK Parti'nin sembol kavramlarından olan “milli” ve “ahlaki” kavramları özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca metnin dördüncü maddesinde muhafazakâr ideolojinin izlerini görmek mümkündür. İttifak metninde, “*Türkiye'nin İslam coğrafyasının ümidi*” olarak sunulması muhafazakâr ideolojinin baskın görüşleri olarak değerlendirilebilir.

Metnin son maddesi ise 24 Haziran seçimlerinin önemi üzerine kurulmuştur. Cumhuri İttifakı ile yeni sistemin hayata geçirileceğine dair temennilere yönelik söylemler ile mutabakat metni sonlandırılmıştır. Metin siyasal uzlaş perspektifinden incelendiğinde muhafazakâr ideolojiye ait sembollerin yoğun olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Dolayısı ile müzakere süreçlerinde taraflardan birinin daha baskın olduğu göze çarpmaktadır.

Millet İttifakı'nın protokol metni “partiler arası seçim işbirliği bildirisi” (cnnturk.com.tr, 2018) olarak 4 partinin genel başkanın imzası ile sunulmuştur. Metnin başlığında da vurgulandığı gibi ittifak seçim işbirliği olarak kurulmuştur. Farklı yaşam tarzlarının demokratik bir zeminde uzlaştırılması ve demokrasi, uzlaşma rejimi için bir ihtiyaç olarak görülmüş, ittifakın ortak menfaatlerinin temsilde adaleti sağlamak ve güçlü bir meclis yapısı oluşturmak olduğu vurgulanmıştır. Bildiri metninde ülke meselelerine farklı yaklaşan siyasi partiler vurgusu dikkat çekmektedir. Bu vurgu, toplumsal meseleler üzerinde müzakereden çok bu müzakereyi oluşturacak yapısal engellerin ortadan kaldırılmasını hedefleyen bir iş birliğine yöneliktir. Dolayısı ile siyasal uzlaşya yönelik kararların bizzat müzakere süreçlerinde

oluşmasını hedefleyen temel argümandan ziyade farklı fikirleri müzakereyi sağlayacak yapıya taşımak hedeflenmiştir.

Millet İttifakı'nın bildiri metninde ittifakın bir araya geliş hedefleri dört maddede toplanmıştır. Bu maddeler genel itibari ile toplumsal kutuplaşmanın ortadan kaldırılması, çoğulcu demokrasinin işletilmesi, kuvvetler ayrılığı prensibi ile temel hak ve özgürlüklerle ilgilidir. Bildiride farklı program ve dünya görüşlerinin muhafaza edilmesi özellikle vurgulanmıştır. Cumhuriyet İttifakı protokol metninde BBP imzası bulunmaz ise, Millet İttifakı bildiri metninde ittifaka İYİ Parti listelerinden girecek olan DP'nin imzası yer almıştır. İttifakın şekli şartları içinde seçim ittifakı olduğu ve DP dışında partilerin seçime kendi amblemleri ile gireceği bildirilmiştir.

Millet İttifakı bildirisi genel itibari ile değerlendirildiğinde evrensel değerlere ait kavramların yoğun bir şekilde vurgulandığı görülmektedir. Partilerin ideolojik alt yapılarının farklı olması bu durumun sebebi olarak sunulabilir.

## **7. Sonuç**

Siyasal uzlaşma, farklı politik görüşlere sahip olan tarafların ortak noktalarda anlaşarak toplumsal sorunların çözümü için iş birliği yapması anlamına gelir. Bu durum, demokratik bir toplumda çeşitli politik grupların birlikte çalışmasını sağlayarak toplumun genel çıkarlarını gösterir. Müzakereci demokrasinin temel argümanlarından birini oluşturan siyasal uzlaşma radikal demokrasi tartışmalarında ise bir dayatma olarak görülmektedir. Müzakereci demokrasi açısından siyasal uzlaşma halkın doğrudan katılımını ve farklı çıkar gruplarının görüşlerini dikkate alarak politikaların oluşturulmasını teşvik etmesidir. Bu noktada vatandaş katılımını temel alan bir yaklaşım olmakla birlikte politika oluşturma süreçlerini destekleyen argümanları da mevcuttur. Çalışmada müzakere süreçlerine yönelik temel argüman olan siyasal uzlaşmanın ittifaklar içinde nasıl işlendiğine yönelik bir okuma gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada ittifakların oluşum sürecine yönelik hem liderlerin beyanları hem de ittifak metinleri üzerinden makro düzeyde bir söylem değerlendirmesi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar farklı paydaşlar, katılımcılık, uzlaşma, güven, ortak hedefler ve uzun vadeli iş birlikleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Politika yapım sürecinde farklı paydaşların katılımını teşvik etmesi argümanından yola çıkıldığında Cumhuriyet İttifakı'nın paydaşlarının ortak bir ideolojide -muhafazakarlık- birleşebildikleri, Millet İttifakı'nda ise farklı paydaşların olduğu dolayısı ile ideolojik bir çatı



oluşmadığı görölmektedir. Bu nedenle Cumhuri İttifakı mutabakat metninde muhafazakâr sembollerin, Millet ittifakında ise evrensel değerlerin yer aldığı tespit edilmiştir.

İttifakların oluşum sürecinde katılım unsuru değerlendirildiğinde her iki ittifakın çatısını oluşturan ortakların birlikte karar aldıkları görölmektedir. İttifak içinde yer alan ancak ittifak ortağı partilerden birinin çatısı altında seçime giren iki partiden Cumhuri İttifakı'nda yer alan BBP'nin mutabakat metninde imzası yer almamış, Millet İttifakı'nda yer alan DP'nin ise İYİ Parti listelerinden girme kararına rağmen mutabakat metni içinde imzası yer almıştır. Bu durum mutabakat metinleri arasında bir karşılaştırmaya imkân tanıdığından Millet İttifakı'nın mutabakat metni hem ortakların katılımı hem de evrensel değerler çatısı altında farklı görüşler vurgusu farklılıkları bir arada tutan uzlaşma örneğini oluşturmaktadır.

Güven ve ortak hedeflerin belirlenmesi noktasında her iki ittifak değerlendirildiğinde Cumhuri İttifakı'nın ittifakın oluşum sürecinde ve mutabakat metinlerinde bu unsurlar konusunda bir çatışma gözlenmez iken Millet İttifakı'nın oluşum sürecinde özellikle Cumhurbaşkanı adaylığı sürecinde ortak bir zeminde buluşamamışlardır. Bu durum Cumhuri İttifakı'nın uzun vadeli işbirliğine kapı aralarken Millet İttifakı'nın seçim ittifakının ötesine geçememesine sebep olmuştur. İttifakların söylemlerinde bu durumu görmek mümkündür. Dolayısı ile uzun vadeli işbirlikleri konusunda Cumhuri İttifakı'nın siyasi uzlaşmayı sağladığı belirtilebilir.

Genel itibari ile değerlendirildiğinde iki ittifak örneğinden çıkan sonuç; Türkiye'de ittifakların motivasyonunu ideolojik benzeşme ya da ideolojik ortak zemin oluşturmaktadır. Ancak bu durum müzakereci demokrasinin farklı görüşlerin uzlaşısı şeklinde okunması argümanını yansıtmamaktadır. İttifak oluşumunda yaşanan durum, farklı görüşlerin uzlaşısının sancılı olduğudur. Mutabakat metinlerinden ortaya çıkan sonuç ise ideolojik benzeşmenin olmadığı durumlarda evrensel değerlerin farklı görüşleri uzlaştırma noktasında önemli bir etkiye sahip olduğudur.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**Çatışma Beyanı:** Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Contribution Rate Statement:** Corresponding author: 50% Other author: 50%

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---

## KAYNAKÇA

- Akman, K. (2020). Seçim sistemi değişiklikleri ve siyasi parti ittifaklarının siyasal sisteme etkileri: İtalya örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (4), 1610-1625. doi: 10.21547/jss.724242
- Aksu, H. (2021). *Hâkim parti sistemi: Dünyadan örnekler ve Ak Parti doğuşu – gelişimi – değişimi*. Ekin Yayınları.
- Aleskerov, F., Ersel, H. & Sabuncu, Y. (2010). *Seçimden koalisyona siyasal karar alma*. Efil Yayınevi.
- Aliyu, D. (2018). Opposition parties' pre-election alliance failure in nigeria's fourth republic. İçinde G. Ezirim (Ed.) *Studies in Politics and Society* (ss. 300-316). A Journal of the Nigerian Political Science Association.
- Alkan, M. (2006). Türkiye'de seçim sistemi tercihinin misyon boyutu ve demokratik gelişime etkileri. *Anayasa Yargısı*, 23, 33-165.
- Anadolu Ajansı (2018). "Cumhur İttifakı protokolü YSK'ye teslim edildi", <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhur-ittifaki-protokolu-yskye-teslim-edildi/1135403>, Erişim Tarihi: 20.01.2023
- Arıbaş, K. & Şimşek, Ü. (2014). *Siyaset bilimine giriş*. Çizgi Yayınları.
- Arklan, Ü., Soy, S. & Sandıkçı, Y. T. (2021). Siyasal ittifaklarda aranan özellikler ve bu özelliklerin cumhur ittifakı'na atfedilme durumu: istanbul seçmeni üzerine bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12 (3), 1182-1202.
- Aydoğan Ünal, B. (2019). Türkiye'nin yeni sisteminde seçim öncesi ittifaklar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10 (2), 321-328.
- BBC (2018). "CHP'den 15 milletvekili istifa edip İYİ Parti'ye katıldı". <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43856307>, Erişim Tarihi: 11.01.2023
- Benhabib, S. (1999). Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru. İçinde Seyla Benhabib (Ed.), *Demokrasi ve farklılık siyasal düzenin sınırlarının tartışmaya açılması*. (s. 101-139). Demokrasi Kitaplığı.
- Beyens, S., Deschouwer, K., Van Haute, E. & Verthé, T. (2017). Born again, or born anew: assessing the newness of the belgian new-flemish alliance, *Party Politics*, 23 (4), 389–399. <https://doi.org/10.1177/1354068815601347>
- Chiaromonte, A. (2015). The unfinished story of electoral reforms in Italy, *Contemporary Italian Politics*, 7(1), 10-26. <https://doi.org/10.1080/23248823.2014.1002244>.
- Chomsky, N. (1993). *Medya gerçeği*. (Çev. A. Yılmaz). Tüm Zamanlar Yayınları.
- Çirkin, F. (2019). Temsilde adalet ilkesi açısından genel seçimlerde ittifak. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 433-449. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1286558>.
- Cnntürk (2018). "Millet İttifakı protokolü YSK'ya sunuldu". <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/millet-ittifaki-protokolu-yskye-sunuldu>, Erişim Tarihi: 20.01.2023
- Cumhuriyet Gazetesi (2018). "Kılıçdaroğlu ve Akşener'in gizli randevusu". <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kilicdaroglu-ve-aksenerin-gizli-randevusu-962218>, Erişim Tarihi: 11.01.2023
- Cunningham F. (2002). *Theories of democracy: a critical introduction*. Psychology Press.

- Dahl, R. A. (2010). *Demokrasi üzerine*. (Çev. B. Kadioğlu). Phoenix Yayınevi.
- Demir, E. (1996). *Yasal kürtler: Hep'ten hdp'ye kürt siyaseti*. Ütopya Yayınevi.
- Demirkol, Ö. & Çoban Balcı, A. (2021). Türkiye'de seçim ittifakları: 1950-2018. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (2), 350-377. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.981673>
- Durgun, S. (2017). Siyasal partiler ve parti sistemleri. İçinde Yüksel Taşkın (Ed.) *Siyaset kavramlar, kurumlar, süreçler* (ss. 335-354). İletişim Yayınları.
- Duverger, M. (1974). *Siyasal partiler*. (Çev. E. Özbudun). Bilgi Yayınevi.
- Ensonhaber (2018). "AK Parti-MHP ittifakının ismi belli oldu". <https://www.ensonhaber.com/ic-haber/ak-parti-mhp-ittifakinin-ismi-belli-oldu>, Erişim Tarihi: 03.01.2023
- Ernst, D. (2003). Envisioning collaboration. İçinde J. D. Bamford, B. Gomes-Casseres ve M. S. Robinson (Ed.), *Mastering alliance strategy: A comprehensive guide to design, management, and organization*, (pp. 19-29). John Wiley & Sons.
- Fairclough, N. (2003). *Analyzing discourse: textual analysis for social research*. Routledge.
- Feyerabend, P. (1991). *Özgür bir toplumda bilim*. (Çev. C. Cerit). Pınar Yayınları.
- Fox, J. C. & Miller, H. (1995). *Postmodern public administration: toward discourse*. Sage Publications.
- Golder, S. N. (2006). Pre-electoral coalition formation in parliamentary democracies. *British Journal of Political Science*, 36(2), 193-212. <https://www.jstor.org/stable/4092227>.
- Gözler, K. (2013). *Anayasa hukukunun genel esasları*. Ekin Yayınları.
- Gudergan, S. P. (2007). Alliances. İçinde George Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. <https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeosa042>.
- Güler, A. (1996). Seçimler blok türkiye solu, *Gelenek*, 51. <https://gelenek.org/secimler-blok-turkiye-solu/>.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms*. (Çev. W. Rehg). Polity Press.
- Habermas, J. (1999). Demokrasinin üç normatif modeli. İçinde Seyla Benhabib (Ed.) (Çev. Z. Gürata & C. Gürsel). *Demokrasi ve farklılık: siyasal düzenin sınırlarının tartışmaya açılması* (ss.37-50). Demokrasi Kitaplığı.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel eylem kuramı*. (Çev. M. Tüzel). Alfa Yayınları.
- Habermas, J. (2002a). "Öteki" olmak, "öteki"yle yaşamak: siyaset kuramı yazıları. (Çev. İ. Aka). Yapı Kredi Yayınları.
- Habermas, J. (2002b). *Küreselleşme ve milli devletlerin akıbeti*. (Çev. M. Beyaztaş). Bakış Yayınları.
- Habermas, J. (2020). *Kamusallığın yapısal dönüşümü*. (Çev. T. Bora & M. Sancar). İletişim Yayınları.
- Habertürk (2017). "Bahçeli'den 'baraj' açıklaması". <https://tv.haberturk.com/tv/gundem/video/bahceli-yuzde-10-secim-baraji-cok-agir/334497>, Erişim Tarihi: 03.01.2023
- Heywood, A. (2016). *Siyasetin ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları* (Çev. F. Bakırcı), BB101 Yayınları.
- Heywood, A. (2017). *Siyaset*. (Çev. B. B. Özipek, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla & H. Y. Başdemir). Adres Yayınları.

- Holden, B. (2007). *Liberal demokrasiyi anlamak*. (Çev. H. Bal). Liberte Yayınları.
- Hürriyet Gazetesi (2018). “Bahçeli açıkladı: MHP Cumhurbaşkanı adayı göstermeyecek”. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bahceliden-ak-parti-ile-ittifak-sorusuna-yanit-40702955>, Erişim Tarihi: 03.01.2023
- Kaan, O. (2014). Siyasal temsil -partiler ve parti sistemleri. İçinde Önder Kutlu (Ed.). *Siyaset bilimine giriş* (s.283-309). Lisans Yayınları.
- Kadima, D. (2014). An introduction to the politics of party alliances and coalitions in socially-divided africa, *Journal of African Elections*, 13 (1), 1-24. <https://www.eisa.org/pdf/JAE13.1Kadima.pdf>.
- Kapani, M. (2016). *Politika bilimine giriş*. BB101 Yayınları.
- Katz, R. S. (2007). *A theory of parties and electoral systems*. John Hopkins University Press.
- Kellam, M. (2017). Why pre-electoral coalitions in presidential systems?. *British Journal of Political Science*, 47 (2), 391-411. doi:10.1017/S0007123415000198.
- Kiriş, H.M. (2011). Parti sisteminde kutuplaşma ve türk parti sistemi örneği, *Amme İdaresi Dergisi*. 44(4), 33-67.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (2017). *Hegemonya ve sosyalist strateji: Radikal demokratik bir politikaya doğru*. (Çev. A. Kardam). İletişim Yayınları.
- Lefebvre, B. & Robin, C. (2009). Pre-electoral coalitions, party system and electoral geography: a decade of general elections in india (1999-2009). *South Asia Multidisciplinary Academic Journal, Special Issue: 3*. <https://doi.org/10.4000/samaj.2795>.
- Lijphart, A. (2006). *Demokrasi motifleri (otuzaltı ülkede yönetim biçimleri ve performansları)*. (Çev. G. Ayaş & U. U. Bulsun). Salyangoz Yayınları.
- Lijphart, A. (2012). *Patterns of democracy governmentforms and performance in thirty- sixcountries*. Yale University Press.
- Mainwaring, S. & Shugart, M. S. (1997). *Presidentialism and democracy in Latin America*, Cambridge University Press.
- MHP (2018). Milliyetçi Hareket Partisi TBMM Grup Toplantısı (17 Nisan 2018). [https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel\\_baskan/konusma/4405/index.html](https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4405/index.html), Erişim Tarihi: 03.01.2023
- Miş, N. & Duran, H. (2018). *Seçim ittifakları*. SETA Yayınları.
- Mouffe, C. (1999). Demokrasi, iktidar ve siyasal düzen. İçinde Seyla Benhabib (Ed.) (Çev. Z. Gürata & C. Gürsel). *Demokrasi ve farklılık: siyasal düzenin sınırlarının tartışmaya açılması* (ss. 347-363). Demokrasi Kitaplığı.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nicel ve nitel yaklaşımlar I-II*. (5. Basım). Yayın Odası.
- Ntv (2018a). “Saadet Partisi'nden Abdullah Gül açıklaması”. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/saadet-partisinden-abdullah-gul-aciklamasi,ZW9AIr1R70GF718IRWoeCQ>, Erişim Tarihi: 17.01.2023
- Ntv (2018b). “Kılıçdaroğlu, Karamolloğlu ile görüştü”. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/kilicdaroglu-karamolloglu-ile-gorustu,GZrwr9z8XkG1uTCnH4X2QA>, Erişim Tarihi: 18.01.2023

- Ong, E. (2022). *Opposing power over time: learning to build opposition coalitions in electoral autocracies*. University of Michigan Press.
- Özbudun, E. (1995). Seçim sistemleri ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44 (1), 521-539.
- Özdemir, E. & Atılgan, G. (2015). Siyasal partiler. İçinde Gökhan Atılgan & E. Attila Aytekin (Ed.) *Siyaset bilimi*. (s. 239-251). Yordam Kitap.
- Özdurğun, Y. (2021). Türk siyasi hayatında 1957 seçimleri: beyanatlar ve tartışmalar. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 465-480. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed/issue/61126/908236>.
- Posta Gazetesi (2018). *Meral Akşener son noktayı koydu: 100 bin imza ile aday olacağım*. <https://www.posta.com.tr/gundem/meral-aksener-son-noktayı-koydu-100-bin-imza-ile-aday-olacagim-1409602>, Erişim Tarihi: 11.01.2023
- Rawls, J. (2017). *Bir adalet teorisi*. (Çev. V. A. Coşar). Phoenix Yayınları.
- Roskin, M. G., Cord, Robert L., Medeiros, James A. & Jones, Walter S. (2015). *Siyaset bilimi: Bir giriş*. (Çev. A. Yayla). Adres Yayınları.
- Sabah Gazetesi (2018). BBP'den "Cumhuri İttifakı" teşekkürü. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/05/06/bbpden-cumhuri-ittifaki-tesekkuru>, Erişim Tarihi: 03.01.2023
- Savut, E. (2020). Geçmişten bugüne Türkiye siyasetinde seçim ittifakları: tercih mi? zorunluluk mu?, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 33-48. <https://doi.org/10.30794/pausbed.660099>.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2005). Liberal demokrasinin çıkmazlarına çözüm olarak müzakereci demokrasi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*. 3(10), 139-162. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auibfd/issue/54578/743996>.
- Spirova, M. (2007). *Political parties in post-communist societies: formation, persistence, and change*. Palgrave Macmillan.
- Spoon, J. J. & West, K. J. (2015). Alone or together? how institutions affect party entry in presidential elections in europe and south america. *Party Politics*, 21 (3), 393-403. [doi.org/10.1177/1354068812473870](https://doi.org/10.1177/1354068812473870).
- TCCB (2018a). AK Parti Grup toplantısı. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/91644/ak-parti-grup-toplantisinda-yaptiklari-konusma>, Erişim Tarihi: 07.01.2023
- TCCB (2018b). AK Parti grup toplantısı. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/92824/ak-parti-grup-toplantisinda-yaptiklari-konusma>, Erişim Tarihi: 11.01.2023
- Tosun, T. & Tepeciklioğlu, A. O. (2014). Siyasal partiler, siyasal katılım ve propaganda. İçinde Halis Çetin (Ed.) *Siyaset bilimi*. (s. 471-506). Orion Yayınevi.
- Tuncer E. (2007). *Seçim 2007: 22 Temmuz 2007 milletvekili genel seçimleri sayısal ve siyasal değerlendirme*. TESAV Yayınları.
- Uzun, M. S. (2018). *Siyasal partiler ve seçim hukuku kısıtları içerisinde Türkiye'de seçim ittifakları ve alternatif seçim ittifakı modelleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Van Dijk, T.A. (2001). Critical discourse analysis. İçinde D. Schiffrin, D. Tannen (Ed.). *Handbook of discourse analysis*. Blackwell.

Yavaşgel, E. (2014). *Temsilde adalet ve siyasal istikrar açısından seçim sistemleri*. Nobel Yayınevi.

Yavuz, B. (2009). Çoğulcu demokrasi anlayışı ve insan hakları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13 (1-2), 283-302. [https://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/13\\_12.pdf](https://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/13_12.pdf).

Yayla, A. (2015). *Siyaset bilimi*. Adres Yayınları.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yurttaş, S. (2022). *Postmodern dönemde gruplar arası ilişkiler*. Gazi Kitabevi.

Yusufari, B. G. (2017). *Alliancing in complex infrastructure projects* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eastern Mediterranean University Institute of Graduate Studies and Research. Gazimağusa.



ISSN: 2146-1740  
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,  
Doi: 10.54688/ayd.1326439  
Araştırma Makalesi/Research Article



## DÜNYADAN ÖRNEKLERLE BELEDİYE WEB SAYFA KULLANIMININ DİJİTAL YÖNETİŞİM EKSENİNDE ANALİZİ

ANALYSIS OF MUNICIPAL WEBSITE USE ON THE AXIS OF DIGITAL GOVERNANCE WITH EXAMPLES FROM THE WORLD

Kübra İLHAN\*<sup>1</sup>

Yücel ÖZDEN<sup>2</sup>

### Öz

#### Makale Bilgi

**Gönderilme:**  
12/07/2023

**Kabul:**  
21/11/2023



Küreselleşme sürecinde gündeme gelen sorunlar ve fırsatlar arasında net olarak bir uyumun sağlanması için dünya çapında etkin bir yönetim anlayışının benimsenmesi ön plana çıkmıştır. Yönetimden yönetişime geçiş sürecinde ise bilgi iletişim teknolojisinin kullanımı önem arz etmiştir. Bilgi iletişim teknolojisinin yönetim yaklaşımı ile bütünleşmesi sonucunda ortaya çıkan ve son dönemlerde hem merkezi hem de yerel yönetimler tarafından benimsenmeye başlanan dijital yönetim kavramı dikkat çekmektedir. Dijital yönetim yatay koordinasyon yapısını vurgulayarak, yönetim sürecine tüm tarafları dahil etmeyi ve etkin bir katılım ile süreci şeffaf bir zemine oturturmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla dijital yönetim, yerel bilgi ağlarının kullanımını vurgulamaktadır. Yerel bilgi ağların kullanılması ile birlikte yerel nitelikteki hizmetlerin sunumu da dijitalleşmekte ve yerel halkın konumu değişmektedir. Bu noktada en çok dikkat çeken ve yerel yönetimler tarafından kullanılan e-belediyeçilik uygulaması, dijital yönetişimin yerel yönetimlerde görülen en somut örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. E-belediye uygulamasını hayata geçirmeyi hedefleyen belediyeler ise web sayfalarını dijital yönetim anlayışı ekseninde kullanmaya başlamışlardır.

**Anahtar Kelimeler:** Dijitalleşme, Yönetişim, Yerel halk.

**Jel Kodları:** M10, R10, H83.

\***Sorumlu Yazar:** Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-4665-9794, [kilhan@beu.edu.tr](mailto:kilhan@beu.edu.tr)

<sup>2</sup> Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-2455-9151, [yozden@beu.edu.tr](mailto:yozden@beu.edu.tr)

**Atıf:** İlhan, K. & Özden, Y. (2023). Dünyadan örneklerle belediye web sayfa kullanımının dijital yönetişim ekseninde analizi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt 14 (2), 693-720.



## **Abstract**

### **Article Info**

**Received:**  
**12/07/2023**

**Accepted:**  
**21/11/2023**

In order to ensure a clear harmony between the problems and opportunities that came to the fore in the globalization process, the adoption of an effective governance approach around the world has come to the fore. In the process of transition from management to governance, the use of information and communication technology has been important. The concept of digital governance, which emerged as a result of the integration of information communication technology with the governance approach and has recently been adopted by both central and local governments, draws attention. By emphasizing the horizontal coordination structure, digital governance aims to include all parties in the management process and to put the process on a transparent basis with effective participation. Thus, digital governance emphasizes the use of local knowledge networks. With the use of local information networks, the provision of local services is also digitized and the position of the local people is changing. At this point, the e-municipality application, which attracts the most attention and is used by local governments, is the most concrete example of digital governance seen in local governments. Municipalities aiming to implement the e-municipality application have started to use their web pages on the axis of digital governance understanding.

**Keywords:** Digitalization, Governance, Local people.

**Jel Codes:** M10, R10, H83.



## **Extended Summary**

It is seen that the management process has turned into a more transparent, participatory and integrative structure with the adoption of the new public management approach and the abandonment of the traditional management approach throughout the world. The governance approach, in which these principles are dominant, has gained importance day by day and has begun to be implemented at management levels. With the governance approach, a management approach has emerged in which participatory, transparent and accountable principles are adopted. In line with these principles, the roles of elected officials have also changed. At the same time, governance emphasizes the necessity of making decisions by the administrative authorities closest to the people, and adopts a strong structure of local governments rather than the central government. It is stated that as long as local governments are given more authority and duty, a participatory and transparent management approach will be formed.

Technological developments have also affected and improved the understanding of management. The possibilities offered by information and communication technology have also been actively seen in the provision of public services. In the process, the principles of digital governance began to be adopted. With the integration of the digital governance approach into the management structure, important concepts such as e-democracy, e-voting, smart city and e-participation have entered the literature.

The application area of the digital governance approach in local governments has generally been the e-municipality practice. With the e-municipality application, municipalities offer their duties and services over the internet. The e-municipality application, which is defined as the integration of information communication technology into the city management process, increases the service capacity of municipalities. Thanks to the application, municipal service delivery becomes transparent, accountable and auditable. The first examples of the e-municipality application, which had positive results for the municipality and the local people, were seen in Europe, and then it started to be adopted by local governments around the world.

The starting point of the study is to determine and reveal how and at what level the digital governance approach is reflected in the municipal administration. With the emergence of digitalization in public service provision, public institutions and organizations inform citizens about all the information they provide on their official web pages. In this direction, the municipalities that come to mind first when it comes to local governments and are described as the closest service unit to the local people list information about the services they offer locally, strategic plans, projects, all payments related to the municipality, all social and cultural activities in the city on their web pages. The research question of the study is how municipalities use web pages on the axis of digital governance understanding, their success levels, and whether they have adopted e-transformation in real terms. In this direction, the aim of the study is to reveal the impact of digital governance on municipal administration, how the use of web pages is shaped and what the benefits are, with examples from the world, and to make a general evaluation by making comparisons. For the study, the literature was searched, the studies in the field were examined and all the necessary analyzes were made using qualitative research techniques and the results were revealed.

In the study, first, a wide examination of the digital governance approach, listing the concepts in the literature on the axis of this understanding, handling the e-municipality application, which is considered as the reflection of digital governance on local governments, and examining municipal websites with examples from the world in this direction reveals the importance of the study. In addition, when the literature is searched, it is seen that the municipality websites are examined and compared with only two examples. In this study, the web pages of seven important municipal governments from different parts of the world are examined in line with the criteria determined on the axis of digital governance understanding and important determinations are made.

In line with the websites of the municipalities examined in the study, it is seen that the municipal governments of the developed countries have adopted e-transformation in terms of citizen satisfaction at the same level. It is determined that the examined municipality web pages contain many elements in the axis of digital governance understanding, carry the e-citizen phenomenon, list all the information that the local people will want to reach, and provide the necessary information about the city for domestic and foreign tourists. However, it is stated that mobile applications, which are described as a great benefit of digital governance, are not implemented by some municipalities and appear as an important deficiency. Among the seven municipalities examined, it is determined that the success of Ankara Metropolitan Municipality and New York Municipality is undeniably great, as they fully comply with the criteria set on the axis of digital governance.

## **1. Giriş**

Geleneksel yönetim anlayışının terk edilerek çok aktörlü yönetim anlayışa geçişle birlikte yönetim olgusu ön plana çıkmıştır. Bilhassa gelişmiş ülkeler yönetim anlayışını her kademeye uyarlamaya çalışmıştır. Yaşanan paradigma değişimi yanında bilgi ve iletişim teknolojisinde de büyük düzeyde gelişim yaşanmıştır. Paradigma değişimi ile gelişen teknolojinin birleşmesi neticesinde ise dijital yönetim anlayışı gündeme gelmiştir. Dijital çağda yönetim bilimi önemli değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Kamu hizmeti sunum aşaması artık geleneksel anlayışla değil, dijital yöntemlerle gerçekleştirmeye başlamıştır. Dijital yönetişimin temelinde iyi yönetim hedefleri bulunmaktadır. Şeffaflık, hesap verebilir ve katılımcı yönetim anlayışını entegre ederek demokratik yönetimi vurgulamaktır. Devlet dijitalleşerek sunmuş olduğu hizmetleri belirli web sayfaları üzerinden yürütmektedir. Devletlerin dijital dönüşümü yaşadığının en somut örneği olarak e-devlet modeli gösterilmektedir. E-devlet modeli ekseninde ise e-katılım, e-demokrasi, e-istişare ve e-belediye gibi uygulamalar hayat bulmuştur.

Dijital yönetişimin yerel yönetimler boyutunda ise yerele dair hizmetlerin dijital ortamda sunulduğu, yerel halkın yönetim sürecine aktif katılımının sağlandığı, belediye meclis kararlarının açık bir şekilde ilan edildiği, şehrin kalkınması için etkili tanıtımların yapıldığı gözlemlenmektedir. Tüm bu faaliyet alanlarının da genellikle e-belediye uygulamaları adı altında servis edildiği tespit edilmektedir. E-belediye uygulaması ile belediye hizmetleri tek bir web sayfasında sunulmakta, yerel halk yönetim sürecine dahil edilmekte, şehre dair tüm bilgiler yerli veya yabancı turistler için sıralanmaktadır.

Yerel yönetimlerde dijitalleşmenin başlaması ile birlikte yerel halkın konumunun önemli düzeyde değiştiği tespit edilmektedir. Pasif konumda bulunan yerel halk, dijitalleşme ile birlikte hem yerel hizmetlere dair bilgilere tek tıklamayla ulaşabilmekte hem de bu hizmetlerde söz sahibi olabilmektedir. Dijital vatandaş olgusu yerel yönetimler özelinde de kendisini göstermektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde dijital yönetişim kavramının açıklaması yapılmakta olup, temel karakteristik özellikleri vurgulanmaktadır. Dijital yönetişim ile yönetim bilimi alanında yıllardır var olan kavramların içeriğinde değişim yaşanmaya başlanmıştır. Bilhassa ön plana çıkan ve değişime uğrayarak hayatımızın çoğu alanında karşımıza çıkan kavramlar çalışmanın devamında ifade edilmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise dijital yönetişimin yerel yönetimler boyutu ele alınarak yerel yönetimlerde görülen dijitalleşmeye ve en somut olarak nitelendirilen e-belediye uygulamasına değinilmektedir. Ayrıca bu sürecin daha net bir şekilde

anlaşılması adına dünyadan başarılı e-belediye uygulamaları incelenerek dijital yönetim kapsamında karşılaştırmalı bir analiz yapılmaya çalışılmaktadır.

## **2. Dijital Yönetişim**

Dünya çapında görülen değişim rüzgarı yalnızca bir alanda sınırlı kalmayarak çok yönlü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu süreç içerisinde dünya küreselleşmiş ve sanayi toplumu artık bilgi toplumu olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Dönüşüm süreci içerisinde klasik yönetim anlayışı eleştirilerek yeni yönetim anlayışlarına dair arayışlar görülmüştür. Kamu yönetimi anlayışında görülen paradigma değişiminin sonucu olarak yönetim kavramı gündeme gelmiştir.

Yönetişim kavramı merkezi yönetimin dikey hiyerarşi yöntemi ile hizmet sunma anlayışını yıkararak tüm toplumsal paydaşların etkin bir yatay koordinasyon ile yönetim sürecini yürütmesini vurgulamaktadır. Yönetişim kavramının temelinde katılımcılık bulunmaktadır. Merkezi otoritenin yanında sivil toplum, özel sektör ve vatandaşın da yönetim sürecine dahil edilmesini benimsemektedir. Yönetişim yaklaşımının benimsemiş olduğu diğer kavramlar ise demokrasi, hesap verebilirlik, saydamlık, açıklık, yetki devri şeklinde sıralanabilmektedir.

Yönetişim hukukun üstünlüğüne, insan hak ve özgürlüklerine, etkinliğe, yerinden yönetime, katılımcılığa, kaliteye, liyakate, etiğe önem veren ve vurgulayan bir yaklaşımdır. Yönetişim, sivil toplum kuruluşlarının gelişimini sağlayan, bağımsız bir yargı düzenini oluşturan, teknolojideki gelişmelerle uyumlu bir yönetsel bir süreçtir (DPT Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2007: 5).

Bilgi işlem teknolojisinde görülen büyük gelişim neticesinde dünya tarihinde görülmemiş bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşüm her alanı etkilediği gibi kamu yönetimi alanını da şüphesiz büyük oranda etkilemiştir. Kamu yönetiminin geleceğine dair yürütülen çalışmalarda, bilgi teknolojisi sonucunda gündeme gelen gelişmelerin kişisel bilgilerin farklılığında büyümeye sebebiyet vereceği ve bu büyümenin de şüphesiz bir mobiliteyi ortaya çıkaracağına yönelik öngörüler sunulmaktadır. Teknolojide görülen değişim ve gelişimle birlikte kamu idarelerinin hizmet sunma kalitesi de artmıştır. Vatandaşa sunulan kamu hizmetinin sunum şeklinde de önemli bir değişim yaşandığı gözlemlenmektedir (Denek, 2018: 458-459). Bu noktada kamu yönetiminde yaşanan paradigma değişimi ile gelişen teknolojiye entegre olarak yönetim artık dijitalleşmiştir. Yönetim dijitalleşirken, vatandaş olgusu da değişime uğrayarak dijital vatandaş kavramı gündeme gelmiştir. Dijital vatandaş kamuya dair tüm işlemleri ve bilgileri tek bir web sayfası altında erişmeyi talep etmekte ve yönetim de bu talepler

doğrultusunda dönüşüme gitmektedir. Böylece dijital yönetim kavramı rağbet görmeye başlamıştır.

Dijital yönetim anlayışı hizmet sunum alanına hızlı bir şekilde nüfuz etmiştir. Bu doğrultuda hem kamu hem de özel sektörü ilgilendiren yeni yönetim modelleri, kuramları ve kavramları gündeme gelmeye başlamıştır. Bu kavramlar arasında e-devlet, e-yönetim, e-yerel yönetim ve e-belediye sayılabilir. Şemsiye bir kavram olan e-yönetim, tüm kuruluşların iş faaliyetlerini verimli ve etkin kılmada bilgi ve iletişim teknolojisinin sağladığı imkânların en üst düzeyde kullanımına olanak sunacak bir mekanizma içinde yönetilmesidir (Altınok & Bensghir, 2005: 677).

Ağlar arası iletişim sağlayan dijital yönetim, yatay koordinasyon yapısı benimseyerek ilgili tüm tarafları devlet idaresine dahil etme sürecini yönetmektedir. Tüm tarafların devlet idaresine katılımını öngören dijital yönetim, yerel bilgi ağlarını sıklıkla kullanmaktadır. Teknoloji alt yapısı ile yönetimin şeffaf, hesap verebilir ve ahlaki düzeyde olmasını öngörmektedir. Bu düzeyi sağlarken yönetsel becerilerin de doğrudan gelişeceği vurgulanmaktadır. Dijital yönetim yalnızca arka ofis işlemlerini destekleyen bir dijitalleşme faaliyeti olmadığı gibi tüm devlet faaliyetlerinin ve vatandaş-devlet ilişkilerinin doğasını köklü bir şekilde biçimlendiren bir yapıdadır. Bununla birlikte dijital yönetim e-demokrasi, e-katılım, e-iş gibi önemli kavramları da bünyesinde bulundurmaktadır (Özer, 2017: 467).

Dijital yönetişimde önemli olan husus şeffaflık, açıklık, demokrasi, katılım gibi unsurların toplum tarafından desteklenmesi ve kamu hizmetlerinin ekonomik, etkin ve verimli bir şekilde sunulmasıdır. Vatandaşa sunulan hizmetin en uygun şekilde yürütülmesi, vatandaşın kamusal olan her türlü bilgi ve veriye kolay bir şekilde ulaşabilmesi ve hizmet sunumunda sorumluluk bilinci doğrultusunda hareket edilmesi ön plana çıkarılmadır. Tüm bunları hayata geçirecek yönetim ise sorumluluk, etkinlik ve verimlilik ilkelerine dayalı, hızlı ve güvenilir iletişim ortamını sunmalıdır (Prasad, 2012:186).

Dijital yönetişimin dört temel karakteristik özelliği bulunmaktadır (Demirel, 2010:72):

*Elektronik Angajman (Sözleşme):* Verilerin elde edildiği zamanla, yayımlandığı zaman arasında meydana gelen faaliyetlerin gün geçtikçe yeniliğini yitirmesini bu sebeple hızlı bir şekilde değişmesini konu alan çok çeşitli enformatik örnekleri içeren bir alanı tanımlar.

*Elektronik Danışma Yönetişimi:* Kamu görevlileriyle vatandaşlar arasındaki iletişimi, etkileşimi ve kamu yönetimi alanındaki halkla ilişkiler faaliyetlerini anlatır.

*Elektronik Kontrolörlük (Denetçilik)*: Bir ağın alt yapısı ve içeriğini yönetmek amacıyla ağ yapısı içinde konumlandırılmıştır.

*Ağbağa (Geniş Alan Ağına)*: Gelişen kitle iletişim araçları ile geleneksel haberleşme kanalları geri planda kalarak iletişim çok daha hızlı gerçekleştiği anlatır. Son zamanlarda internet önemli çoklu bir medya vasıtası olarak haberleri yaymada daha hızlı bir araç niteliğinde olduğu genel kabul görmektedir.

### **3. Dijitalleşmenin Yönetim Sürecine Yansımaları**

Bilgi iletişim teknolojisinin gelişmesiyle birlikte hem kamu hem de özel sektör yönetim süreci dijitalleşmiştir. Hizmet sunumu ve karar alma aşamasında görülen e-dönüşüm sonucunda vatandaş da artık e-vatandaş olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Vatandaş yönetim sürecine elektronik ortamda katılmış, istek ve taleplerini bu ortamda dile getirmiştir. Tüm bu yaşanan dönüşüm neticesinde e-katılım, e-demokrasi, e-oylama ve akıllı kent kavramları literatüre kazandırılmıştır.

#### **3.1. E-Katılım**

E-katılım kavramı temel olarak “e” ve “katılım” kavramlarından oluşmaktadır (Sæbø vd., 2008: 402). E-katılım ile birlikte yürütülen hizmetler için e-katılımcıların fikirlerini sunmasına, topluluk ve politika bilgilerine erişmesine, girdilerin tüm katılımcılar tarafından kolayca görüntülenmesine imkân sağlamaktadır (Kim & Lee, 2012: 819-820).

E-katılım siyasi müzakere veya karar verme modeli şeklinde nitelendirilmektedir. Katılım siyasi süreç içerisinde olabileceği gibi dışında da gerçekleşebilmektedir. Karar alma sürecinde etkili olan birçok unsur bulunmakla birlikte tüm bu unsurların süreç dışında değerlendirilmesi de mümkün değildir. E-katılım kendisinden önce gündeme gelen tüm e-disiplinlerle açık bir şekilde ilişkilidir ve diğer disiplinlerin etkisiyle gelişme kaydetmiştir (Sanford & Rose, 2007: 407).

Yönetim bilimine e-katılım uygulamaları pek çok fayda sağlamıştır. Bilhassa demokratik açıdan değer oluşturan faydalar şu şekilde sıralanabilir: yönetime güven sağlama, yönetimin meşruiyetini kuvvetlendirme, hesap verebilir ve şeffaf bir yapının kurulmasıdır. E-katılım, kamu yönetimine yönetsel alanda fayda getirdiği gibi ekonomik alanda da birçok fayda sağlamaktadır. Bunlar yeni bilgileri daha az maliyetle elde etme, kaynakları yerinde ve doğru kullanma, kamu hizmetlerini daha az maliyetle sunma, daha hızlı ve kaliteli yerine getirme şeklinde sıralanabilir (Kocaoğlu & Saylam, 2022: 75).

Kamu hizmetinin yerel düzeyde sunum aşamasında ise e-katılım yolları, merkezi düzeyde olduğu gibi halkla ilişkiler işlevi ekseninde şekillenmektedir. Yerel veya merkezi düzey fark etmeksizin mevcut olan ortak nokta, idarenin sorumluluğu ve yetkisi doğrultusunda gerçekleştirdiği faaliyetlere dair vatandaşa bilgi sunma veya vatandaştan gelecek istek ve şikayetleri değerlendirmektir. Bu sürecin ne düzeyde işlediği ise tartışılmaktadır. Çünkü iletişim tek taraflı olmakta ve istek veya şikayetler karşısında herhangi bir hareket görülmemektedir. Yerel veya merkezi yönetimler web siteleri üzerinden bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak kente sahip çıkan duyarlı bir toplum oluşturmak ve katılımı artırmayı hedeflemektedir. Ancak, bilhassa yerel düzeyde faaliyet gösteren hizmet birimleri incelendiğinde e-katılımın bir gereği olarak yerel halkın politika oluşturma ve yürütme süreçlerine dahil olmasını öngören uygulama sayılarının az olduğu tespit edilmektedir (Karkın & Çalhan, 2011: 62).

### **3.2. E-Demokrasi**

Küreselleşme sonucunda bilgi teknolojisinde görülen baş döndürücü gelişme, bilhassa teknoloji yoluyla sosyal medya araçlarının dünyanın birbirinden farklı coğrafyalarında yaşayan milyarlarca insan tarafından kullanılması neticesinde her kesimden bireyin, merkezden yerele uzanan bir perspektifte, daha çok katılımçılık ve demokrasi talebinde bulunduğu gözlemlenmektedir. Görülen değişimin yalnızca bir alanda kalmaması böylesi geniş bir alanda ve yoğun olarak meydana gelmesi, şehirde yaşayan bireyi de aynı şekilde etkilemektedir. Şüphesiz bu durum şehirli bireyin yerel ve kentsel demokrasi taleplerini gündeme getirmektedir (Kocaoğlu, 2019: 28).

Bilgi iletişim teknolojisinde yaşanan değişim toplumları ve dolayısıyla siyasi kurumları etkilemektedir. Bu dönüşüm vatandaş ve siyasi kurumlar arasındaki iletişimi ve ilişkiyi etkileyerek demokrasi kavramının e-demokrasi kavramına dönüşümünü sağlamaktadır. Teknoloji siyasal katılımı kolaylaştırmakta, seçimleri elektronik ortamda gerçekleştirmekte ve dolayısıyla demokrasiyi modernize ederek e-demokrasiye çevirmektedir. E-demokrasi kavramı içerisinde iki temel amaç bulunmaktadır. Birinci olarak siyasal süreç ve kamu hizmetlerine dair bilgilere erişimin sağlanması, ikincisi ise pasif vatandaştan aktif vatandaş konumuna geçilmesidir. Bu hedefler nihayetinde ise vatandaşın temsil edilmesi, seçimlere katılması, bilgilendirilmesi ve danışmanlık yapılması gerçekleşecektir (Güngör, 2014: 80).

E-demokrasi yeni iletişim ve bilgi aracı olarak katılım ve danışma için yepyeni bir vatandaş profilinin oluşması adına önem arz etmektedir. Karmaşık şekilde karşımıza çıkan bilgilerin ve süreçlerin daha kolay ve kaliteli bir şekilde sunulmasını amaçlamaktadır.

Şeffaflığı, ulaşılması zor alanlara kolaylıkla ulaşılabilirliği, olumsuz durumlarda bulunan vatandaşlara yardımcı olabilmeyi öngörmektedir. Tüm bunları yaparken de hem bireysel hem de toplumsal görüşlere yer vermektedir (Avrupa Konseyi, 2008: 48).

Geleneksel demokrasi işleyişinin bir tamamlayıcısı olarak nitelendirilen e-demokrasi, bilgi toplumunun ayrılmaz bir parçasıdır. Geleneksel demokrasi anlayışı e-demokrasi ile daha etkin bir şekilde kullanılmış olacaktır. Tam anlamıyla etkinliğin sağlanması için e-demokrasi tüm paydaşlara sunulmalı ve tanıtılmalıdır. Bilgi teknolojisi sayesinde politika oluşturma aşamasında yöneticiler ile vatandaşlar kolaylıkla bir araya gelmektedir. Kamu otoriteleri bu süreç içerisinde sivil toplum kuruluşlarının e-demokrasi ortamından yaptıkları faaliyetlerden faydalanacaklardır. Şeffaflık, hesap verebilirlik gibi unsurları bünyesinde bulunduran e-demokrasi, iyi yönetim kavramıyla benzerlik göstermektedir. E-demokrasi, e-referandum, e-oylama, e-parlamento, e-uzlaştırma, e-seçim, e-dilekçe, e-müzakere, e-yargıyı kapsayarak elektronik forumları, müzakereyi ve katılımı sağlamaktadır. E-demokrasi, ülkenin ve kamu idarelerinin demokratik anlayışına bağlı olarak şekillenmektedir. Etkin sonuçların alınabilmesi için demokratik anlayışa sahip bir devlet düzeninin var olması gerekmektedir. Aynı zamanda e-demokrasi araçlarının uygulamaya konulması ve denetlenmesi de yasal otoritenin demokratik kontrollerine bağlıdır (Toprak, 2010: 98-99).

Temelinde demokrasinin ve katılımının yönetim sürecine entegre edilmesi bulunan ve e-katılımın yolunu açan e-demokrasi, demokrasiyi güçlendirme gayesi bulunan ülkelerde yoğun bir şekilde kullanıldığı tercih edilmektedir. Demokrasi yönünden gelişmeyi hedefleyen ülkeler, bu doğrultuda teknolojiyi aktif bir şekilde kullanmaktadır. E-demokrasinin uygulama alanları incelendiğinde ise liberal yönetim anlayışının ileri sürdüğü biçimde, hükümetin öncülüğünde vatandaşların karar alma süreçlerine dahil edildiği görülmektedir (Afşar, 2019: 1115).

Demokratik yönetimi güçlendirme ve kamu otoritesinin vatandaşa hızlı bir şekilde yanıt verebilme sisteminin gelişmesi adına e-demokrasi uygulamaları hayata geçirilmektedir. Vatandaş, yönetim hakkında bilgilere ulaşabilir ve değerlendirebilir ise gerçek anlamda e-demokrasi sağlanmış olacaktır. Yalnızca idari boyutu ile değil; kamu otoritesinin mali durumu, finansal performansı, hizmet çabası ve başarısı hakkında da bilgilendirme yapılmakta ve böylece yönetimin vatandaşa karşı mali sorumluluğunu artırmaktır (Perez vd. 2008: 382).

E-demokrasi ile birlikte yönetim daha şeffaf, açık, hesap verebilir ve katılımcı bir yapıya bürünmektedir. Vatandaşın fikirleri doğrultusunda yeni tartışma ve müzakere alanları açmaktadır. Aynı zamanda yurttaşlık eğitimini güçlendirmektedir (Moreira vd., 2009: 25).

### **3.3. E-oylama**

Dijital yönetim uygulamalarından ve e-demokrasinin en temel gayelerinden biri olan e-oylama vatandaşların bölgesel, yerel, ulusal ve uluslararası ölçeklerde pek çok hususta, kamu web sitelerinden veya bunun için kiosk tarzı terminallerden bağlanarak oy kullanmalarının sağlanmasıdır. E-oylama ile vatandaşların karar alma mekanizmaları üzerindeki etkinliği artırılmaktadır. Böylece vatandaş siyasal hayata direkt olarak dahil olabilme imkanı bulmaktadır. E-oylama sistemi klasik oylama sistemine göre daha düşük maliyetle gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda e-oylama seçmen davranışları hakkında araştırmaların daha etkili ve kolay şekilde yapılabilmesini sağlamaktadır. Örneğin sadece sosyodemografik değil, diğer değişkenleri de kullanarak değerlendirilmektedir. E-oylama sisteminin getirisi çok olmakla birlikte bazı teknik ve politik problemleri de beraberinde getirebilmektedir. Örneğin seçimlerin güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayacak ve tüm devletlerde uygulanabilecek bir dijital imza uygulaması üzerinde çalışmalar sürmektedir. Ancak bu uygulamanın oldukça yüksek maliyetli olduğu da vurgulanmaktadır (Ersöz, 2005: 124).

E-oylama, teknolojinin demokrasiye olumlu bir etkisi olarak gösterilebilirken öte yandan demokrasinin en temel ilkelerine zarar verebilme potansiyeline de sahip olması bakımından dikkat çekmektedir. Bu nedenle e-oylama üzerinden oy verme hususunda özenli davranılması şarttır. E-oylama sonucunda oluşabilecek tehlike olasılıklarına nasıl son verilebileceği ise genel olarak teknik sorunlarla karşımıza çıkmaktadır (Dinçkol & Işık, 2019: 721-722). 2006 yılında ABD genel seçimlerinde, Miami ve Florida'da Cumhuriyetçi aday için kullanılan oyların Demokrat adaya kaydedildiği ve incelemeler sonucunda sorunun dokunmatik ekrandan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Yazılım hatası veya siber saldırı gibi etmenlerden dolayı da e-oylama uygulamasının güven içerisinde kullanılmasını olumsuz etkilemektedir (Telciler, 2017: 117).

### **3.4. Akıllı Kent**

Avrupa Parlamentosu yoğun bir şekilde yaşanan kentleşme neticesinde şehir yaşamının karmaşıklığını ve güçlüklerini başarı ile yönetebilmek adına yenilikçi metotlara ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Yeni metotlarla birlikte yüksek nüfustan kaynaklanan sorunların, kaynak yönetimi ve enerji tüketimi gibi problemlerin çözülebileceği ileri sürülmektedir. Bu noktada akıllı kent anlayışı gündeme gelmektedir. Akıllı kentlerin yalnızca geleceğin şehir yaşamını yenilikçi bir biçimde yönetmek için değil, aynı zamanda eşitsizlik, yoksulluk ve enerji yönetimi gibi pek çok farklı problem alanlarına da çözüm getirmesi öngörülmektedir. Bu nedenle akıllı kentlerin temelinde sürdürülebilir ekonomik büyüme, daha kaliteli bir yaşam için



bilgi ve iletişim teknolojileri ile insanın birbirine entegre edilmesi bulunmaktadır. Bunun için ise *Akıllı Hareketlilik, Akıllı Ekonomi, Akıllı Çevre, Akıllı Yönetişim, Akıllı Vatandaş ve Akıllı Yaşam* olmak üzere altı ana eksen belirlenmiştir (European Parliament, 2014: 17-18).

Merkezi ve yerel yönetimlerin ekonomik büyüme, vatandaşların kaliteli bir yaşam sürmesi, sürdürülebilirlik için yürütülecek programların akıllılık görüşünü kapsayıcılık açısından büyük önem taşımaktadır. Akıllı kent inisiyatifi, teknolojik başarıya ulaşmaktan ziyade kamusal değer oluşturmak için bilgi iletişim teknolojisinin kullanılmasıdır. Akıllı girişimlerin başarıya ulaşmasında akıllı kent yönetişimi önemlidir. Akıllı kent vizyonunda, kentte bulunan tüm paydaşların sürece dahil edildiği bir politika yürütülmektedir (Varol, 2017: 46).

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojisinin kente uyarlanması sonucunda karşımıza akıllı kent uygulamaları çıkmaktadır. Akıllı kentlerde bilgi ve iletişim teknolojileri kentin her alanına hâkim kılınmak istenmektedir. Çünkü yaşanan dijital çağda daimi olarak gelişen teknolojiye paralel olarak kentlerde de bu süreç işlenmektedir (Kayan, 2018: 614).

Akıllı kent uygulamaları ile birlikte şehirler güvenli, temiz, sürdürülebilir bir şekilde büyümekte ve cazibe merkezi konumuna ulaşabilmektedir. Tüm bunların hayata geçirilmesi aşamasında ise teknoloji çok büyük bir yer almaktadır. Teknoloji bazlı hizmetler şehri yöneten iş birimleri ve şehrin sakinleri tarafından kullanılmaktadır (Güvendik, 2008: 283).

21.yüzyılda gündeme gelen akıllı kent; vatandaşların, yöneticilerin ve tüm paydaşların teknolojiyi yaygın ve kesintisiz bir şekilde şehrin her alanında kullanılabilmesine olanak sağlamaktadır (Gül & Çobanoğlu, 2017: 1545).

Kamu yönetiminde etkin ve verimli bir dijital dönüşümün yaşanabilmesi için akıllı kentlerin çoğalması ve geliştirilmesi önem arz etmektedir. Yerel yönetimler açısından dijital yönetimin gelişmesi, yatay koordinasyonun sağlanması ve uygulamaya konulabilmesi için akıllı kent uygulamaları ön plana çıkarılmalıdır (Smart Cities Preliminary Report, 2014: 19).

İnsanoğlunun geleceği akıllı kentlerde şekillenecektir. Yeni nesil, şehirlerde daha fazla teknoloji aracılığıyla hizmetlerin sunulmasını talep edecektir. Kente dair alınan her kararda vatandaşın daha çok söz sahibi olacağı ve bunu da teknoloji üzerinden gerçekleştireceği öngörülmektedir. Akıllı kent uygulamalarına yönelik yatırım yapan ülkelerin gelecekte çok kazançlı çıkacağı genel öngörüler arasındadır. Bu alanda yatırım yapmayan ülkelerin ise akıllı kent projelerini hayata geçiren ülkelere göre çok geride kalacağı vurgulanmaktadır. Akıllı kentler ile birlikte ekonomik ve toplumsal değişimlerin yaşanması kaçınılmazdır. Akıllı kentler, kent

şakinlerinin sunmuş olduğu istekler için teknolojik yenilikleri kente nasıl aktarılabilereceği ekseninde çalışmaktadır (Örselli & Akbay: 2019: 237).

Dünyadan akıllı kent örnekleri olarak Singapur, Helsinki, Zürih, Oslo, New York ve Seul Amsterdam sıralanabilir (Enerji Portalı, 2021). Türkiye’den başarılı örnekler incelendiğinde ise proje sayısı kapsamında Konya, Kocaeli, Gaziantep, Kütahya, İzmir, Manisa ve Çanakkale illerinin ön sıralarda olduğu gözlemlenmektedir (2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı, 2019).

#### **4. Dijital Yönetişimin Yerel Yönetimler Boyutu**

Bilgi teknolojileri daha açık ve başarılı bir yönetim sistemi kurmak gayesiyle katılım kanallarını çoğaltabilmektedir. Bu kanallardan belki de en etkilisi yerel yönetimlerdir. Yerel yönetimlerde bilgi teknolojisinin kullanımı ve dijital dönüşümün yaşanması hem kamu hizmetlerinde verimi artırmakta hem de vatandaş memnuniyetini en üst düzeye çıkarmaktadır. Vatandaşların yerele dair sunulan hizmetlerden yararlanmak ve buna dair işlerini halletmek için belediye kapısına gitmek zorunda kalmadığı bir sistem artık söz konusudur. Bu süreç içerisinde “*Sıraya Değil İnternete Giriniz*” sloganı ön plana çıkarak, vatandaşın artık yerel yönetimlere dair işlemlerini kolaylıkla web sayfalarından yürütebileceği vurgulanmak istenmiştir (Henden, 2005: 5).

Yerel yönetim faaliyetlerinde bilgi ve iletişim teknolojisinin kullanımı büyük önem arz etmektedir. Gün geçtikçe de dünya çapında teknoloji odaklı yerel yönetim birimlerin arttığı tespit edilmektedir. Yerel yönetimlerde teknolojinin kullanabileceği alan ve saha çok fazladır. Bunlardan birkaçı şu şekilde sıralanabilir: belediye başkanı ve belediye meclisi hakkında bilgi, şehir hakkında genel bilgi, belediyenin sosyal ve kültürel alanda yürüttüğü etkinlikler, ulaşım araçlarının çalışma planları, belediye kapsamında ödenecek borç bilgileri şeklinde sıralanabilir (Çukurçayır, 2006: 170-171).

Yerel yönetimler bilişim teknolojisinin kullanımıyla sonucunda hizmet sunumunda etkinliği sağlamak ve daha demokratik bir yapı kurmak kolay olacaktır. Yerel hizmet birimlerinde de etkinlik, verimlilik, tutumluluk, personelin daha iyi motivasyonu gibi hususlarda gelişme ve iyileşme sağlanacaktır (Kocaoğlu, 2014: 98). Dijital uygulamaların varlığı yerel yönetimlerin, şeffaf, hesap verebilir ve vatandaş odaklı bir yönetim anlayışına evrilmesini sağlamaktadır. Yerel yönetim birimleri dijitalleşme ile birlikte hızlı ve etkin kararlar alıp uygulamaya koyabilmektedir. Böylece hizmet sunan ve sunulan tüm kesimin hayatı kolaylaşacaktır. Aynı zamanda dijitalleşme sonucunda belediye hizmetlerinin tanıtımı daha

kolay olabilecektir. Vatandaş ile yerel yöneticiler arasında etkin bir iletişimin kurulması sağlanacaktır. Bilgi ve iletişim teknolojileri vasıtasıyla vatandaşın politik karar alma süreçlerine katılımı desteklenmektedir. Bunun sonucunda dijital belediyeçilik anlayışını destekleyen faaliyetlerde yerel halk yönetimin bir parçası olmaktadır. Tüm bu süreç içerisinde sunulan hizmetin kalitesi artacak, kaynak ve zaman tasarrufu sağlanacaktır. Yerel nitelikteki kamu hizmetlerinden vatandaşın çok daha ucuza yararlanabilmesi sağlanarak vatandaş memnuniyeti en üst düzeye çıkarılacaktır (Erdoğan, 2019: 68-69).

Dijital dönüşümle birlikte yerel yönetimlerde şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim anlayışının daha çok benimsediği söylenebilir. Ancak bu sürecin daimî bir şekilde ilerleyebilmesi için siyasi kararlılığa ve programa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu aşamada bilgi iletişim teknolojisinin bir rolü bulunmamasına rağmen sürece hayat verme konusunda ve daha kapsayıcı bir yönetim sergilemede büyük oranda önem arz etmektedir. Örneğin şeffaflık konusunda belediye ihalelerin belediye web sayfasından veya sosyal medya üzerinden canlı olarak yayınlanması buna örnek gösterilebilir. Bütçe oluşturma gibi herhangi bir konuda ağların, STK'ların ve kent sakinlerinin sürece dahil olmasında farklı sosyal medya platformlarından veya mobil uygulamalardan faydalanmak da bu sürece örnek verilebilir. Dijital yönetim, her kademede daha fazla paydaşın katılımı ve bilgilendirilmesi için hangi teknolojiden yararlanılacağına karar verilmesi boyutunda gündeme gelmektedir (İNGEV, 2020: 10).

Yerel yönetimler bilgi iletişim teknolojisini kullanarak yönetim, teşkilat şeması, kurumsal haberler, tarihi ve turistik mekanlar, yürütülen hizmetler, stratejik planlar, meclis kararları, sosyal ve kültürel etkinliklere dair gerekli olan tüm bilgiler sıralanabilmektedir. Böylece yerel halk ve şehri ziyaret edecekler şehir hakkında edinmek istedikleri bilgi ve verilere ulaşabilmekte, saydam bir yerel yönetim anlayışı için gerekli olan zemin hazırlanmaktadır (Tarhan, 2007: 82).

Yerel yönetimlerde dijital dönüşümün hangi boyuta ulaştığı, yerel halkın süreç içerisinde nasıl dahil edildiği, uygulama aşamasında istenilen başarıya ulaşıp ulaşamadığının en etkili bir şekilde tespit edilmesi için örnekler üzerinden gidilmesi fayda sağlayacaktır. Dijital yönetişimin yerel yönetimler boyutunda verilebilecek en güzel örneklerden biri ise e-belediyeçilik uygulamalarıdır.

E- Belediye, teknolojik gelişmelerin hızla değiştirdiği dünyada, gelişen teknolojileri kullanarak insana hizmet etmenin ve şeffaflaşmanın temelini teşkil eden yeni bir yerel yönetim aracıdır. Şehir insanı küreselleşen bilgi çağında bilgiye ulaşma şekillerinde de çağa uygun

uygulamalarda hizmet almak istemektedir. Öncesinde tüm gün zaman harcanarak alınan bazı yerel hizmetlere internet aracılığıyla bulunduğu yerden ulaşabilmektedir. Böylece her zamandan hem de harcamalardan tasarruf edilmektedir. E-belediye hizmetleri ile vatandaş, kamu kurumları ve firmalar belediyedeki tüm işleriyle ilgili bilgilere internet kanalıyla 7 gün 24 saat ulaşabilmektedir (Çoruh, 2009: 216).

E-belediye hedefleri e-devlet sistemine belediyelerin hazırlanması, belediyelerde tüm verileri ve uygulamaları kapsayan bütünleşik yapının kurulması, en son teknolojinin belediyelere entegre edilmesi, kurumlar arası bilgi alışverişinin sağlanması, karar destek sistemlerinin kurulması şeklinde sıralanabilir. Hedefler yanında ayrıca e-belediyenin gerekliliği de önem arz etmektedir. Belediye hizmetlerinde verimliliğin sağlanması, düzenli bir ulaşım sisteminin kurulması ve tüm belediye hizmetlerinde hızlı bir şekilde yürütülmesi için e-belediye uygulaması gerekli görülmektedir. Teknik altyapı hizmetleri, imar uygulaması, şehir planlama, kriz yönetimi, yeşil alanların yapımı, yapı ruhsat işlemleri, vergi ve harçlar ise e-belediye hizmet başlıklarından yalnızca birkaçıdır (Türkiye II. Bilişim Şurası Sonuç Raporu, 2004: 111-115).

E- Belediye uygulaması kapsamında yer alan demografik bilgiler, şehir bütçesi, yerel etkinliklerin takvimi, turistik yerler, basın bültenleri ve iş olanakları sunulmaktadır. Bu doğrultuda e-belediye uygulamaları bilgi sunumunda doğrudan ve kapsamlılığını vurgulayarak kullanıcılara, materyalleri departmanlara veya kullanıcı gruplarına göre önceden kategorize etmeden göz atma konusunda en büyük takdir yetkisini verir (Tat, 2002: 437).

Yerel yönetimlerde dijitalleşmenin anlamlı olabilmesi için yerel halkın sürece ilgili ve etkin katılımının sağlanması gerekmektedir. Vatandaşın bu alanda istekli konuma getirilmesinde ise yerel yönetim web sayfalarında yerel nitelikte artı değer oluşturan içeriklerin yer alması gerekmektedir. E-belediyecilik uygulamalarında şeffaf, vatandaş odaklı, katılımcı bir anlayış ekseninden hizmet sunumu yapılması halinde yerel halk sürece daha ilgili olacaktır. Aynı zamanda bunun için gerekli olan hukuki, idari ve teknik altyapının oluşturulması önem arz etmektedir (Henden & Henden, 2005: 59).

E-belediye üzerine yürütülen bir araştırmada başarılı bir e-belediye için pek çok genel faktör ileri sürülmüştür. Genel faktörler şu şekilde sıralanmıştır (Siegfreide vd., 2003: 452-453):

- (1) Gerekli strateji ve vizyonun ortaya konulması. Belediye başkanının siyasi yardımcı ve kent konseyi ile birlikte kapsamlı bir şekilde süreci yönetmesi,

- (2) Sanal bir belediye binası oluşturmak için var olan yönetsel yapılar kökten değiştirilmelidir,
- (3) E-belediye kapsamında sunulan uygulamalar arasında koordine ve bütünlük sağlanmalıdır,
- (4) Maliyetler ve faydalar hesaplanmalıdır,
- (5) Doğru teknoloji kullanılmalıdır,
- (6) Kamu personeli e-belediye için eğitilmeli ve yetiştirilmelidir,
- (7) E-belediyenin yerel halk tarafından benimsenmesi ve kabul görmesi için çalışmalar yürütülmelidir,
- (8) Sürdürülebilirliğin sağlanması için yeterli bir bütçe sağlanmalıdır.

Çalışmanın ana temasını oluşturan dünyadan başarılı belediyecilik uygulamalarını inceleme kapsamına Ankara, Berlin, Dubai, Londra, New York, Stockholm ve Sydney Belediyeleri alınmıştır. Farklı kıtalardan ve farklı yönetim yapılarına sahip ülkelerden tercih edilen yedi belediyenin web sayfaları incelenmiş ve sonuçlar ortaya konulmuştur.

- *Ankara Büyükşehir Belediyesi* (<https://www.ankara.bel.tr>) ;

Web Sitesi Ana Sayfasında yer alan Başkan sekmesinde vatandaşların direkt olarak Ankara Büyükşehir Belediye Başkanına iletmek istedikleri mesajları göndermeleri için bir bölüm bulunmaktadır.

Hizmetler başlıklı sekmenin altında ise sosyal, kültürel, aile ve kadına dair yürütülen çalışmalara yer verilmektedir. Sokakta çalışan çocuklara dair tüm problemleri çözmek adına yürütülen Sokakta Çalışan Çocuklar Merkezi hakkında bilgilere ulaşılmaktadır. Engelli, genç ve kadınlara yönelik yürütülen çalışmalar ve hizmetler ayrı ayrı başlık altında incelenebilmektedir.

Ankara Büyükşehir Belediyesi bünyesinde faaliyet gösteren meslek edindirme, teknik eğitim kursları hakkında gerekli olan bilgilere ulaşılabilir. Kültürel hizmetler sekmesi altında Ankara'nın sembolleri, Ankara Mutfağı ve Ankara'nın kültürel alanlarının görüntüleri sunulmaktadır. E-belediye sekmesi altında ise üyelik sistemi ile hizmet sunulmakta olup borç ve ödeme sorgulama işlemleri yapılabilmektedir.

Saydamlık ve Hesap Verilebilirlik sekmesinde ihale ve satın alma raporları, belediye meclisinin çalışmaları ile denetim raporlarına ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Bu sekmelerde bulunan bilgilere vatandaşlar tek tıklamayla ulaşabilmektedir.

Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından vatandaşların her an ve her yerde belediye hizmetlerine daha kolay bir şekilde ulaşabilmesi için mobil uygulamalar hayata geçirilmiştir. Başkent Mobil uygulamasında vatandaş, Çözüm Masası sekmesine girerek belediye hizmetlerine dair şikayet, öneri veya taleplerde bulunabilmektedir. Başkent Genç sekmesi ile gençlerin belediyeye dair proje ve fikir önerilerinde bulunması sağlanmaktadır. Ayrıca uygulama içerisinde bulunan Otopark sekmesi ile şehirde bulunan otoparklara tek tıklamayla ulaşılabilir. Başkent Mobil uygulamasında bulunan her bir sekme ayrı ayrı incelendiğinde e-belediyecilik anlayışının benimsenerek ortaya konulduğu gözlemlenmektedir. EGO Cepte uygulamasında “Otobüs Nerede?” özelliği ile çok hızlı bir şekilde ilgili hat otobüsünün ne zaman geleceği öğrenilebilmekte, kart dolumu yapılabilir. Ankara Trafik Yoğunluğu Uygulamasında ise Anayol, Bulvar, Cadde ve Sokakların anlık trafik yoğunluğu izlenebilmektedir (Ankara Büyükşehir Belediyesi Google Play Store uygulamaları).

- Berlin Belediyesi (<https://www.berlin.de/en>);

Web Sitesi Ana Sayfasında bulunan Politika ve Yönetim başlığı altında Berlin Belediye Başkanı, Berlin tarihi ve uluslararası arenada ortaklık kurulan şehirler ile ilgili bilgilere yer verilmektedir.

Etkinlikler ve Kültür başlığı altında Berlin kentinde yapılan tüm sosyal ve kültürel etkinliklere dair bilgilere kolaylıkla ulaşılabilir. Konserler, festivaller, sergiler ayrı ayrı kategorize edilerek vatandaşlara sunulmaktadır.

Turizm ve Seyahat başlığında ise yerli ve yabancı turistler için ulaşımdan gezilecek mekanlara kadar çok kapsamlı bilgilendirme bulunmaktadır. Ayrıca konaklanabilecek oteller, kamp alanları ve bunlara dair ayrıntılı bilgiler sıralanmaktadır. Berlin kentini kolaylıkla keşfedebilmek için elektrikli scooter, bisiklet ve toplu ulaşım hakkında vatandaşlara bilgi verilmektedir.

Berlin’de ücretsiz Wi-Fi erişimi sunan kurum, şirket ve hizmetler hakkında bilgiler sunulmaktadır.

Berlin şehir ekonomisinin her geçen gün hızla geliştiği vurgusu yapılmakta ve yeni yatırımlar için gerekli olan zeminin var olduğu belirtilmektedir. “Bir İş Yeri Olarak Berlin” sloganı ile yerli ve yabancı yatırımları şehre çekmek için belediyenin kurmuş olduğu ortaklıklarla cazip programlar sıralanmaktadır.

- Dubai Belediyesi (<https://www.dm.gov.ae/>);

Dubai belediye web sayfasının ana ekranında “Dünyanın en temiz şehri” sloganının bulunması dikkat çekmektedir. Belediye temizlik faaliyetleri incelendiğinde ise bu sloganın boş bir iddia olmadığı görülmektedir.

Dubai belediyesi hakkında geniş kapsamlı bilgiler sunulmaktadır. Belediyenin sahip olduğu misyon, değerler, organizasyon şeması ve üstlenilen kamu hizmetleri sıralanmaktadır. Ayrıca Dubai Belediyesine ait tüm rapor ve istatistikler yıl bazında sunulmaktadır.

Hizmetler adlı sekme altında üç alt başlık şeklinde sunulan hizmetler sıralanmaktadır. İş, Devlet ve Bireysel Hizmetler alt başlıkları ile sıralanan hizmetler incelendiğinde çok yönlü hizmet alanlarının kapsandığı görülmektedir. Gıda, tarım, atık, halk sağlığı ve güvenliği, hayvan sağlığı, deniz ve kıyı korumaya dair yürütülen hizmetler hakkında bilgiler sunulmaktadır.

Akıllı şehir hedefine ulaşmak için insani gelişme, vatandaşın aktif katılımını teşvik etme, toplumun refah ve farkındalık seviyesini artırma amacına vurgu yapılmakta ve tüm bunların sağlanması için şeffaf ve doğru bir Açık Veri sunulduğu belirtilmektedir. Açık Veri sistemi içerisinde tarım, sulama, hayvan kaydı, gıda sağlık sertifikaları, belediye kapsamında tüm dinlenme alanları, tarihi mekanlar hakkında bilgi ve kayıtlar yer almaktadır.

Bize Ulaşın sekmesi altında ise Belediye hizmet merkezlerinin konumları, çalışma saatleri, telefon numaralarına yer verilmektedir. Belediye hizmet merkezleri arasında ise “Müşteri Mutluluk Merkezi” dikkat çekmektedir. Müşteri Mutluluk Merkezinin içeriği incelendiğinde ise gıda, çevre, değerli metal numuneleri ile elektronik ürünlerin elektronik servis kanalları aracılığıyla önceden iletilen test talepleri için numuneler alınmakta, yerel ve uluslararası standartlara göre akredite laboratuvarlarda test edilmek amacıyla kurulduğu görülmektedir. Ayrıca talep edilen hizmetlerle ilgili ücretler dışında giriş ücreti talep etmeyen hizmet odaklı bir merkez olduğu, yaşlılar ve kadınlar için özel olarak tahsis edilen otoparkın bulunduğu belirtilmektedir.

Dubai şehri ve simge yapıları hakkında bilgiler verilen Dubai’yi Keşfet adlı başlık içerisinde şehirde bulunan müzeler, koruma alanları, çocuklar için eğlence alanları ve parklar keşfedilmekte ve kent rehberi sunulmaktadır.

Haberler sekmesi altında ise tarih bazında yürütülen tüm faaliyetler sıralanmaktadır. Haberlerin içeriği incelendiğinde ise geri dönüşümden iş sağlığı güvenliği programlarına, gıda

güvenliğinden yaşlılar için özel olarak tahsis edilen araçlara, yapay zekadan yaz kamplarına kadar belediye tarafından yürütülen çok kapsamlı projeler sunulmaktadır.

Tamamlanan ve devam eden projeler incelendiğinde ise tek yönlü veya dar kapsamlı çalışmalar olmadığı tespit edilmektedir. Çiçek parkı, spor kompleksi, çok katlı otopark, işçi konukevi, kütüphane, düğün salonları, kadınlar etkinlik kulübü, pazar alanları, astronomi merkezi, vatandaşlar için uygun konut yapımı gibi projeler geniş kapsamlı çalışma alanlarını benimsedikleri görülmektedir.

Dubai Belediyesi'ne ait mobil uygulaması belediye hizmetleri ve şehir hakkında dijital bilgilere ulaşılan akıllı ağ geçidi olarak sunulmaktadır. Dijital çağa uygun bir dizi çevrimiçi hizmet sunumu yürütülmektedir.

- Londra Belediyesi (<https://www.london.gov.uk>);

Web Sayfası ana ekranında bulunan Katılın sekmesi altında gönüllülük esası ekseninde tüm vatandaşların belediye tarafından yürütülen etkinliklere ve çalışmalara katılımın sağlanması için gerekli olan alt yapı sunulmaktadır.

Belediye tarafından yürütülen çalışmalar ile ilgili fikir sunma ve uzmanlık alanlarına giren konular hakkında danışmanlık yapma gibi vatandaşın katılımını sağlayacak uygulamalara yer verilmektedir.

Görüşlerinizi paylaşın sekmesi altında Londra kentine dair her alanda görüşlerin bildirilmesi için kapsamlı anketler düzenlenmektedir. Hakkımızda adlı sekmede belediye başkanı, meclis faaliyetleri, Londra kentine dair yürütülen çalışmalar hakkında bilgiler sunulmaktadır.

Programlar ve Stratejiler sekmesi altında sanatsal ve kültürel programlara, daha yeşil bir geleceğin sağlanması için yürütülen çalışmalara, göçmen ve mültecilerin şehre kolay entegre olabilmeleri adına gerekli olan bilgilere, sağlıklı bir Londra inşa edilmesi misyonuyla yürütülen ortaklıklara, istihdam ve yaşam boyu öğrenme için yürütülen stratejik planlara, Londra şehir merkezinde adil büyümeyi sağlama adına yapılan çalışmalara, modernize edilen ulaşım ağlarına dair bilgiler sunulmaktadır.

Londra İçin Öncelikler başlığı altında artan hayat pahalılığı karşısında yerel halkı korumak için gerekli olan önlemlerin alındığı vurgusu yapılmakta, belediye tarafından yürütülen maddi yardımların nasıl gerçekleştiği hakkında bilgiler sunulmaktadır. Düşük gelirli vatandaşlarına evlerinin daha iyi ısınması için gerekli olan tadilatların yapıldığı ve bu hizmetten



nasıl faydalandığı belirtilmektedir. Ayrıca evsiz vatandaşlar için sundukları hizmetler sıralanmaktadır.

- *New York Belediyesi* (<https://www.nyc.gov/>);

New York Belediyesi Web Sayfası ana ekranında bulunan Belediye Başkanı Ofisi başlığı altında Belediye Başkanının biyografisi ve Belediye Başkanı ile direkt olarak iletişime geçilmesi için mesaj gönderme sekmesi bulunmaktadır. Aynı başlık altında Belediye Başkanlığına dair ilgili tüm haberlere ve New York Belediyesinde görevli yetkililerin listesine yer verilmektedir.

Olaylar başlığı altında yerel düzeyde gerçekleştirilen tüm etkinliklere yer verilmektedir. Alt kategoriler incelendiğinde ise eğitim, kültür, çevre, sağlık, aile ve çocuk adlı başlıklar ile çok geniş kapsamlı bir alanda etkinliklerin düzenlendiği görülmektedir.

New York Belediyesine ait tüm elektronik bağlantılar ile ilgili bilgilerin yer aldığı Bağlantı adlı sekme içerisinde sosyal medya hesapları ve mobil uygulamalar bulunmaktadır. Belediyenin tek bir sosyal medya hesabının bulunmadığı, her bir belediye hizmeti için ayrı sosyal medya hesaplarının kurulduğu görülmektedir. New York belediyesinin mobil uygulamaları incelendiğinde ise tek tip olmadığı, geniş kapsamlı alanlarda uygulamaların aktif bir şekilde faaliyette olduğu söylenebilir. Şehir içi otopark, geri dönüşüm, gönüllü faaliyetler, kültürel etkinlikler, bağışlar gibi birbirinden farklı alanlar için mobil uygulamaları bulunmaktadır.

NYC311 hattı acil olmayan tüm belediye hizmetleri için faaliyet göstermektedir. NYC311 hattına vatandaşlar tarafından yerel nitelikteki tüm sorunlar bildirilmekte, belediye hizmetlerini keşfetmekte, bulunmuş oldukları hizmet talepleri hakkında bilgiler alınabilmektedir. NYC311 hattı mobil uygulama olarak kolay bir şekilde vatandaşların kullanımına sunulmaktadır.

New York belediye web sitesi yerel vatandaşa her konuda hizmet sunmak için çok geniş kapsamlı kategorileri bünyesinde taşımaktadır. New York şehrindeki tüm konut seçenekleri ve evsizler için sağlanan konutlar sitede sıralanmaktadır.

Avantajlar ve Destek adlı sekme altında yerel halk için sağlanan tüm sosyal hizmet faaliyetleri sıralanmaktadır. Sosyal hizmet faaliyetleri göçmenlerden yaşlı bireylere kadar çok geniş kapsamlı tutulmaktadır. Vergiler başlığında ise vergi kaçakçılığını önlemek için ne tür işlemlerin yapılması gerektiği belirtilmektedir. Yeni işletmelerin açılması için düzenlenen eğitimlere, teşviklere ve izinlere yer verilmektedir. Vatandaşların şehirde oluşan her türlü

rahatsız edici gürültüden kolayca şikayet edebilmesi için gerekli olan tüm ulaşım yolları sunulmaktadır.

New York şehrinin dört bir yanında kolayca erişilebilecek tüm ulaşım araçları ve engelliler için ayrıca faaliyette bulunan taksiler hakkında gerekli olan bilgilere yer verilmektedir. Şehirdeki otoyollar, köprüler ve kaldırımların onarımı hakkında bilgiler sunulmaktadır. Yetişkin ve genç istihdamın sağlanması için çalışma alanları sıralanmaktadır. Hayvan hakları ve sahiplenilme süreci, tehlikeli hayvanlara yönelik şikayetlerin nasıl yapılacağı gibi hususlara yer verilmektedir.

- *Stockholm Belediyesi* (<https://international.stockholm.se>);

Web Sayfası ana ekranında yer alan Yönetim başlığı altında Stockholm şehrinin yönetimi hakkında bilgiler sunulmakta, yönetim sürecinin yerel yönetim ilkesi ekseninde yürütüldüğü vurgulanmaktadır. Aynı zamanda bu başlık içerisinde Stockholm belediyesinin yürütmüş olduğu başarılı eğitim, aile ve sosyal refah programları ile şehrin gelişmiş ekonomisine dair bilgilere yer verilmektedir.

2017 yılında dijital şehir olma yolunda etkin planları bünyesinde bulunduran ve Belediye Meclisi tarafından kabul edilen stratejiler sunulmaktadır.

2040 yılında dünyanın en akıllı şehri olma hedefi ile yola çıkılan ve düzenlenen projenin tüm ayrıntıları e-broşür halinde vatandaşa sunulmaktadır. Bu proje hayata geçirilirken de Stockholm halkının süreç içerisine entegre edildiğini gösteren anketlere yer verilmektedir. Daimi bir şekilde artan nüfus göz önünde tutularak, sağlıklı ve akıllı bir şehrin inşa edilmesi misyonu ile yürütülen projeler ve çalışmalar sunulmaktadır.

Projeler incelendiğinde ise dijitalleşmeye ve yerel halkın etkin katılımına büyük oranda önem verildiği gözlemlenmektedir. Stockholm'e taşınmadan önce, taşınırken ve taşındıktan sonra dikkate alınması gereken yararlı bilgiler ve listeler paylaşılmaktadır.

Stockholm şehrinde yapılabilecek yatırımlar, iş ortaklıkları sıralanarak şehir ekonomisinin canlanması için fırsatlar sunulmaktadır. Dünyanın dört bir yanından parlak beyinler için bir miknatis olarak nitelendirilen Stockholm şehrinde en çok talep edilen işletmelerin bulunduğu belirtilmekte ve burada çalışanların yerel dili kullanma zorunluluğu olmadığı için büyük avantaj sağladığı vurgulanmaktadır.

- *Sydney Belediyesi* (<https://www.cityofsydney.nsw.gov.au/>);

Sydney Belediyesi Web Sayfası ana ekranında kaliteli yaşam ve eğlence için en iyi şehir ortamının sunulduğu vurgusu görülmekte ve bunun adına yürütülen çalışmalar incelendiğinde Sydney Belediyesi'nin başarısı dikkat çekmektedir. Şehrin en iyi piknik alanları, kütüphaneler, oyun parkları, kültürel etkinlikler, şehirde sürdürülebilir tarımın devamlılığı için gönüllü yerel vatandaşa sunulan eğitim ve tüm imkanlar hakkında gerekli olan bütün bilgilere yer verilmektedir.

Hizmetler adlı sekme altında atık ve geri dönüşüm faaliyetleri, iş onayları, ihaleler, evcil hayvan, mülk ve ağaç bakımı, şehir içi ulaşım ve park yerleri, inşaat izinleri ve ruhsat işlemleri, kamu arazilerinde yürütülen faaliyetler, çocuk bakım ve aile hizmetleri, kütüphaneler ve spor tesisleri ayrıntılı bilgilerle sıralanmaktadır.

Sydney Belediyesi web sayfasında bulunan sorun bildir butonu ile şehre dair tüm konu başlıkları altında vatandaşların şikayetleri alınmaktadır. Gürültü, atık toplama, bozuk kaldırımlar, yasadışı konaklama, çevreye dair tüm sorunlar bu buton altında bildirilmektedir.

“Herkes İçin Bir Şehir” sloganıyla vizyonunu açıklayan ve bu vizyon doğrultusunda stratejik eylem ve programlarını açıklayan Sydney Belediyesi, öncelikle benimsemiş oldukları ilkeleri sıralamaktadır. Kapsayıcı, yaşanabilir, etkileşimli ve uyumlu bir şehir profili çizilmekte ve bu kapsamdaki projeler sunulmaktadır.

Yürütülen ve tamamlanan projeler incelendiğinde ise kapsayıcı, sosyal sürdürülebilirliği sağlayan, eşitliği ve sosyal adaleti merkeze koyan, toplumun her kesiminin gelişmesini öngören ve tüm bunları hayata geçirirken de iş insanları ile önemli ortaklıkların kurulduğu görülmektedir. Sürdürülebilir, eşitlikçi ve esnek bir şehir için çevre, topluluk, kültür, ekonomi ve sanata dair uzun vadeli stratejik planlar sıralanmaktadır.

Sydney Şehri Haberleri içeriğinde ise belediye hizmetlerinde görülen son güncellenmeler, şehre dair fotoğraflar, videolar, podcastler sıralanmaktadır. Kültürel etkinlikler ve kütüphaneler hakkında haberler sunulmakta, şehrin büyük sanat galerisinin kurulması için vatandaşlardan katılım sağlanmasını talep edilen haberler de bulunmaktadır.

Yerel halka yaşadıkları bölgeyi şekillendirme imkanı sunan Sydney Belediyesi, park ve oyun alanlarından şehrin geleceğinin planlamasına kadar çok geniş kapsamlı alanlarda yerel halkın söz sahibi olması için tüm istişarelerin yapıldığı belirtilmektedir.

Şehirde bulunan spor tesisleri, toplantı salonları, etkinliklerin düzenlenebileceği toplum merkezlerinin kiralanması için olanak sağlayan Sydney Belediyesi tarafından tüm bu mekanlar için gerekli olan bilgileri sunulmaktadır.

Özel sektörün yenilikleri bünyesinde taşıması, büyümesi, şehir faaliyetlerine aktif bir şekilde etkisinin olması için iş seminerleri ve programların düzenlediği, gerekli olan desteğin sağlandığı belirtilmektedir.

Dünyadan e-belediyeçilik örneklerinin incelenmiş olduğu bu çalışmanın daha net bir şekilde anlaşılması için on kıstas ekseninde bir tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1

*Dijital Yönetişim Ekseninde Belirlenen Kıstaslarla Belediye Web Sayfalarının İncelenmesi*

E-BELEDİYE UYGULAMALARI KAPSAMINDA YEREL HALKA SUNULAN HİZMET ANALİZİ		Ankara Büyükşehir Belediyesi	Berlin Belediyesi	Dubai Belediyesi	Londra Belediyesi	New York Belediyesi	Stockholm Belediyesi	Sydney Belediyesi
Elektronik Hizmetleri	Ödeme	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var
Sosyal ve Etkinlik Soruşturma	Kültürel	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Ulaşım Hakkında Bilgi	Araçları	Var	Var	Yok	Var	Var	Yok	Var
Kent Rehberi		Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Farklı Seçenekleri	Dil	Yok	Var	Var	Yok	Var	Var	Var
E-İstek/E-Şikayet Sekmesi		Var	Yok	Var	Var	Var	Var	Var
Tamamlanan ve Devam Eden Projelerin Sunumu		Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Stratejik Planların Yayınlanması		Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Belediye Direkt Mesaj	Başkanına	Var	Yok	Yok	Yok	Var	Yok	Var
Mobil Uygulama		Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var

Kaynak: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

İncelenen belediye web sayfası örneklerinde sosyal ve kültürel etkinlikler, kent rehberi, belediye yönetimi tarafından tamamlanan ve devam eden projeler ve stratejik planlar sunulmakta ve bu noktada benzerlikler görülmektedir. Bu benzerliklerin dışında önemli farklılıkların olduğu da tespit edilmektedir. İncelenen diğer örneklerin aksine Berlin Belediyesi

web sayfasında e-şikayet veya e-istek sekmesinin bulunmaması nedeniyle yerel halkın talepleri veya mağduriyetleri hakkında kısa süre içerisinde belediye yönetimine ulaşması zorlaşmaktadır. Aynı zamanda Berlin, Londra, Stockholm ve Dubai belediye başkanlarına vatandaşlar tarafından direkt olarak mesaj yolu ile iletişim kurulma sisteminin olmaması dikkat çekmekte ve dijital yönetim anlayışına ters düşmektedir. Dijital yönetişimin önemli bir getirisi olan mobil uygulamalar, belediyeler tarafından hizmet sunumunu kolaylaştırmak adına aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak Berlin, Londra ve Stockholm Belediye web sayfalarında mobil uygulamalarına yer vermemeleri bu alanda önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Çalışma kapsamında incelenen belediye web sayfaları içerisinde Ankara Büyükşehir Belediyesi ve New York Belediyesi dijital yönetim kapsamında sıralanan kıstasları tam anlamıyla bünyelerinde taşıyor olmaları nedeniyle dikkat çekmektedir.

## **5. Sonuç**

21.yüzyılda her alanda görülen değişim ve dönüşüm rüzgarının temelinde şüphesiz bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişimi bulunmaktadır. Dijital devrim olarak nitelendirilen süreç içerisinde yalnızca yönetim alanı değil ekonomiden sosyal alana kadar birbirinden farklı pek çok alanda önemli dönüşümler yaşanmıştır. Yönetim alanında hizmet sunum şekli ve yürütme boyutunda farklılaşma görülmeye başlandığı dönemde dijital devrim tam anlamıyla gündemde bulunmamaktaydı. Klasik yönetim anlayışından sıyrılarak, hizmet sunumunda yalnızca tek bir konumun söz sahibi olmadığı ülkenin tüm paydaşlarının sürece dahil edilmeye başlandığı dönemle birlikte pek çok yenilik beraberinde gelmiştir. Yönetişim olgusu bu dönem içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Değişen dünya düzeni ile birlikte yönetim süreci artık tek bir merkezden yürütülmeyle, vatandaş, sivil toplum ve özel sektör gibi diğer önemli paydaşların da sürece tam anlamıyla entegre edildiği bir anlayış benimsenmeye başlanmıştır. Yeni anlayışın temelinde en başta katılımcı, şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim sisteminin kurulması bulunmaktadır. Katılımcı yönetim yalnızca yürütülen faaliyet hakkında gerekli olan bilgileri diğer paydaşlara sunmak değil, tüm çalışma alanında ve sürecinde etkin bir şekilde söz sahibi olabilmeyi ifade etmektedir. Yönetişim olgusu ile birlikte yönetimler tek başına süreci yönetmedikleri için daha açık ve hesap verebilir bir yapıya bürünmeye başlamıştır. Bilgi ve iletişim teknolojisindeki hızlı gelişmelerle birlikte yönetim ve dijitalleşme kavramları Yönetişim olgusunun yönetim alanına kazandırmış olduğu uygulamaların dijital ortamda sunulması ile dijital yönetim ön plana çıkmıştır.

Dijital yönetim ile birlikte bilgi iletişim teknolojisi kamu yönetimi alanına tam anlamıyla entegre edilmeye başlanmıştır. Kamu hizmeti sunum sürecinde teknolojinin

kullanılması hem kamu idareleri hem de vatandaş için önemli kazanımlar sağlamıştır. Bu alanda günümüzde en çok uygulamaya konulan ve en somut örneği olarak karşımıza çıkan uygulama ise e-devlettir. E-devlet uygulaması kamu yönetimi hizmetlerinin sunumunda teknolojiden olabildiğince faydalanmaktadır. Uygulamanın temel amacı ise vatandaşın işlemlerinin en kısa süre içerisinde yapabilmesini sağlamak, kamu kurumlarına gitmeden işlemlerini gerçekleştirebilmek, bürokrasiyi azaltmak ve maliyetleri düşürmektir.

Dijital yönetim yerel yönetimler üzerinde de önemli düzeyde etkisini göstermiştir. Yerel yönetimler tarafından yürütülen hizmetler web sayfaları aracılığıyla sunulmakta, yerel halk tek tıklamayla yerel otorite hakkında bilgilere ulaşabilmektedir. Dijital yönetişimin yerel yönetimler alanındaki uygulamasının en somut örneği ise e-belediyecilik olarak. E-belediye uygulaması ile birlikte yerel halk hem yerel düzeyde yürütülen hizmetlere katılım sağlayabilmekte hem de belediye dairelerine gitmeden işlemlerini yürütebilmektedir. Aynı zamanda e-belediye uygulaması ile ulaşım araçlarından görülmeye değer tüm mekanlara kadar şehre dair çok kapsamlı bilgiler sunulmaktadır. Belediye meclis kararları yayınlanarak, yerel otoritenin daha şeffaf bir yönetim sürdürebilmesi sağlanmaktadır.

E-belediyecilik uygulaması dijitalleşmenin yerel yönetimlere entegre edilmesi boyutunda çok büyük bir önem arz etmektedir. Uygulama neticesinde yerel yönetimlerin hizmet sunma algısında önemli bir değişim yaşandığı görülmektedir. Saydam, hesap verebilir bir yönetim yanında daha aktif ve katılımcı bir anlayış ile süreç işlenmektedir. E-belediye uygulaması pek çok alanda önemli getiriler sağlamıştır. Ancak etkin katılım ve dijital kültürün benimsenmesi konusunda bazı zafiyetler verdiği tespit edilmektedir.

Çalışmada ele alınan e-belediyecilik örnekleri ekseninde başarılı bir e-belediyecilik uygulamasında olması gereken tüm hususlar belirtilmiştir. Bu doğrultuda etkin e-belediyecilik uygulamasını hayata geçirmek isteyen belediyelerin dikkate alması gereken hususlar şu şekilde ifade edilebilir: Katılım boyutunda belediyelerin web sayfalarında bulunan anketler veya oylamaların varlığı yeterli olmamaktadır. Elbette belediye hizmetleri için vatandaşın görüş ve önerilerini alacak etkin ve kapsamlı anketlerin düzenlenmesi başarı getirirse de ancak bunun devamlılığını sağlayacak mekanizmaların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. Devamlılığı bulunmayan yalnızca belirli dönemlerde basit uygulamalar için vatandaşın görüşünün alındığı anketler, yerel yönetimlerde dijital yönetişimi benimsetecek nitelikte olmamaktadır. Bu açıdan mobil uygulamalar önem arz etmektedir. Ayrıca belediyeye dair projelerde şehrin tüm paydaşları dahil edilerek etkin yol haritaları ortaya konulmalıdır. Yerel yönetimler kapsamında bulunan paydaşların sürece daha aktif bir şekilde katılımının sağlanması için dijital

okuryazarlığının da geliştirilmesi önem arz etmekte ve dijital eşitsizliğin giderilmesi için tüm yereli kapsayan projeler hayata geçirilmelidir. Yerel yönetim hizmet birimlerinde teknolojik uygulamaların kullanılabilmesi için dijital yönetim anlayışının kurum kültürüne entegre edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda mobil uygulamalar veya belediye web sayfaları üzerinden yürütülen işlemler sırasında kişisel verilerin korunması için siber güvenlik önlemleri geliştirilmeli ve vatandaşa bu konuda bilgiler sunulmalıdır. Dijital devrimin yerel yönetimlere yansımaları yalnızca belediyeler özelinde kalmamalıdır. Tüm yerel yönetim hizmet birimleri dijital yönetim uygulamalarını benimsemeli ve yerel halka bu doğrultuda hizmet sunulmalıdır.

Dünyadan başarılı e-belediyecilik uygulamaları incelendiğinde belediyelerin vizyonları, ulaşmak istedikleri hedefleri, yerel halkın konumu ve projeleri arasında çok büyük farklılıkların olmadığı tespit edilmektedir. E-belediyecilik anlayışının temelinde ve özünde bulunan ilkelerin, hedeflerin çalışmada incelenen şehir yönetimleri tarafından benimsendiği görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin belediyeleri tarafından e-belediyecilik anlayışının uygulamaya konulması şaşırtılmayacak bir tespittir ancak çalışma içerisinde ele alınan Ankara belediyesinin incelenen diğer belediyeler ile aynı seviyede bir başarı göstermesi dikkat çekmektedir.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**Çatışma Beyanı:** Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Contribution Rate Statement:** Corresponding author: 50% Other author: 50%

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---

## KAYNAKÇA

- Afşar, Ö. A. (2019). Nitelikli demokrasi bağlamında demokrasi ve e-demokrasi ilişkisi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15 (4), 1101-1118.
- Altınok, R. & Benschir, T. K. (2005). *Türk kamu yönetiminde e-dönüşümün yerel boyutu*. Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-I, Nobel Yayınevi.
- Avrupa Konseyi. (2008). E-democracy: who dares?, 01.01.2023, [https://www.coe.int/t/dgap/forumdemocracy/Activities/Forum%20sessions/2008/Proceedings\\_FFD08\\_EN.pdf](https://www.coe.int/t/dgap/forumdemocracy/Activities/Forum%20sessions/2008/Proceedings_FFD08_EN.pdf).
- Çoruh, M. (2009). Kent bilişim sistemi ve e-belediye. *Akademik Bilişim '09 - XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, (ss. 213-219), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.
- Çukurçayır, M. A. (2006). *Siyasal katılma ve yerel demokrasi*. Çizgi Yayınevi.
- Demirel, D. (2010). Yönetişimde yeni bir boyut: e-yönetişim. *Türk İdare Dergisi*, 466, 65-94.
- Denek, S. (2018). Teknolojik kamu yönetimi, İçinde M. A. Özer ve U. Ayhan (Ed.), *Kamu Yönetimi Tartışmaları*, (ss. 457-502), Gazi Kitabevi.
- Dinçkol, B. V. & Işık, A. (2019). Katılımcı demokrasi ve online karar alma bağlamında e-oy ve Estonya örneği, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25 (2), 716-726.
- DPT (2007). *Kamuda iyi yönetim, özel ihtisas komisyonu raporu*, Dokuzuncu Kalkınma Planı.
- Enerji Portalı (2021). Dünyadaki en akıllı 7 şehir listelendi, 01.01.2023. <https://www.enerjiportali.com/dunyadaki-en-akilli-7-sehir-listelendi/>.
- Erdoğan, O. (2019). Yerel yönetimlerde dijital dönüşüm: Molenwaard belediyesi örneği. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (13), 59-74.
- Ersöz, S. (2005). İnternet ve demokrasinin geleceği, *Selçuk İletişim Dergisi*, 3 (4), 122-129.
- European Parliament (2014). 01.01.2023. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/507480/IPOL-ITRE\\_ET\(2014\)507480\\_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/507480/IPOL-ITRE_ET(2014)507480_EN.pdf).
- Gül, A. ve Çobanoğlu, Ş. A. (2017). Avrupa'da akıllı kent uygulamalarının değerlendirilmesi ve Çanakkale'nin akıllı kente dönüşümünün analizi. *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Kayfor15 Özel Sayısı*, 1543-1565.
- Güngör, S. (2014). E-Demokrasi: Umutlar ve riskler. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (39), 68-89.
- Güvendik, A. (2016). Akıllı şehirler için akıllı teknolojiler. *Uluslararası Sürdürülebilir Yapılı Çevre Konferansı Bildiri Kitabı*, (ss.283-288), İstanbul.
- ISO/IEC (2015). *Smart cities preliminary report 2014*. JTC Information Technology, Published in Switzerland.
- İnsani Gelişme Vakfı (2020). Yerel yönetimlerde dijital yönetim fırsatları. 05.01.2023. [https://ingev.org/raporlar/Yerel\\_Yonetimlerde\\_Dijital\\_Yonetisim\\_Firsatlari.pdf](https://ingev.org/raporlar/Yerel_Yonetimlerde_Dijital_Yonetisim_Firsatlari.pdf).



- Henden, H. B. (2005). Katılımcı yerel yönetim anlayışında e-belediyecilerin yeri ve önemi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8 (1), 1-13.
- Henden, H. B. & Henden, R. (2005). Yerel yönetimlerin hizmet sunumlarındaki değişim ve e-belediyecilik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (14), 48-66.
- Karkın, N. & Çalhan, H. S. (2011). Vilayet ve il özel idare web sitelerinde e-katılım olgusu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 55-80.
- Kayan, A. (2018). Çağdaş gelişmeler kapsamında kent yönetimi tartışmaları, İçinde M. A. Özer ve U. Ayhan (Ed.), *Kamu Yönetimi Tartışmaları*, (ss. 581-630), Gazi Kitabevi.
- Kim, S., & Lee, J. (2012). E-participation, transparency, and trust in local government, *Public Administration Review*, 72 (6), 819-828.
- Kocaoğlu, M. (2014). *Yerel yönetimlerde katılım ve kültür*. Çizgi Yayınevi.
- Kocaoğlu, M. (2019). Kent ve katılım, İçinde M. A. Özer (Ed.), *Kent ve...* (ss. 281-30-10), Gazi Kitabevi.
- Kocaoğlu, B. U. & Saylam, A. (2022). Kamu yönetiminde yönetsel kapasiteyi e-katılım perspektifinden değerlendirmek. *Amme İdaresi Dergisi*, 55 (2), 63-88.
- Moreira, A. M., Möller, M., Gerhardt, G. & Ladner, A. (2009), E-society and e-democracy, *EGovernment Symposium, 18–20 November*, Malmö: The Swedish EU Presidency, 1–50.
- Örselli, E. & Akbay, C. (2019). Teknoloji ve kent yaşamında dönüşüm: Akıllı kentler, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2 (1), 228-241.
- Özer, M. A. (2017). Yönetişimden dijital yönetişime: Paradigma değişiminin teknolojik boyutu. *Emek ve Toplum Dergisi*, 6 (16), 457-479.
- Perez, C. C., Bolivar, M. P. R. & Hernandez, A. M. L. (2008). E-Government process and incentives for online public financial information, *Online Information Review*, 32 (3), 379–400.
- Prasad, K. (2012). E-Governance policy for modernizing government through digital democracy in India, *Journal of Information Policy*, 2 (2), 183–203.
- Sæbø, Ø., Rose, J. & Flak, L.S. (2008). The shape of e-participation: Characterizing an emerging research area, *Government Information Quarterly*, (25), 400-428.
- Sanford, C. & Rose, J. (2007). Characterizing e-participation, *International Journal of Information Management*, (27), 406-421.
- Siegfriede, T., Grabow, B. & Drüke, H. (2003). *Ten factors for succes for local community e-government*, *Electronic Government*, 452–455.
- Tarhan A. (2007). Halkla ilişkilerde tanıma ve tanıtma aracı olarak internet. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4 (4), 75-95.
- Tat, A. & Ho, K. (2002). Reinventing local governments and the e-government initiative, *Public Administration Review*, 62 (4), 434-444.

Telciler, C. (2017). Elektronik seçim sistemleri, sorunlar, çözüm önerileri. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 106-122.

Toprak, Z. (2010). E-Yönetişim & e-devlet. İçinde M. A. Çukurçayır, H. T. Eroğlu ve H. Eşki Uğuz (Ed.), *Yönetişim*, (ss. 73-106), Çizgi Yayınevi.

Türkiye II. Bilişim Şurası Sonuç Raporu (2004).  
08.01.2023. <https://www.freewebsite.com/wpcontent/uploads/2020/08/2bilisimsurasitaslkrapor.pdf>

Varol, Ç. (2017) Sürdürülebilir gelişmede akıllı kent yaklaşımı; Ankara'daki Belediyelerin uygulamaları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 26 (1), 43-58.

2020-2023 Ulusal akıllı şehirler stratejisi ve eylem planı. (2019). Erişim Tarihi: 01.01.2023.  
<https://www.akillisehirler.gov.tr/basarili-ornekler/>.

<https://www.ankara.bel.tr/>, 10.01.2023.

<https://www.berlin.de/en/>, 12.01.2023.

<https://www.london.gov.uk/>, 12.01.2023.

<https://international.stockholm.se/>, 12.01.2023.

<https://www.dm.gov.ae/>, 15.01.2023.

<https://www.nyc.gov/>, 15.01.2023.

<https://www.cityofsydney.nsw.gov.au/>, 15.01.2023.



ISSN: 2146-1740  
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,  
Doi: 10.54688/ayd.1334293  
Araştırma Makalesi/Research Article



## ŞERİF MARDİN'İN ESERLERİ ÜZERİNDEN ENTELEKTÜELLER VE İDEOLOJİLER: SOSYOLOJİK BAKIŞ AÇISININ GÜCÜNE DAİR KİŞİSEL BİR İZAH<sup>1</sup>

INTELLECTUALS AND IDEOLOGIES THROUGH THE WORKS OF ŞERİF MARDİN:  
A PERSONAL EXPLANATION OF THE POWER OF SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

Kenan TAZEFİDAN<sup>2</sup>

### Öz

#### ***Makale Bilgi***

***Gönderilme:***  
28/07/2023

***Kabul:***  
08/12/2023

Bu çalışmada, Şerif Mardin'in eserleri üzerinden Türk sosyolojisi bağlamında entelektüeller ve ideolojiler konusunda bazı çıkarımlar, değerlendirmeler ve dönemseller olarak birtakım sınıflandırmalar yapmaktır. Türk sosyolojisinde entelektüellerin kazandığı özelliklerin, eğilimlerin yanında hasıraltı edilmiş ideolojilerin muhtevasıyla birlikte düşünülerek tespit edilmeye çalışılmıştır. 100 yıllık sosyoloji tarihimizle birlikte Batı'dan aktarılan ekollere yaklaşımlara, paradigmalara yer vermekle birlikte; entelektüellerin bu dönemdeki ideolojik bağlamındaki süreklilik ve kopuşlarına da yer verilmiştir. İdeolojilerin inşası ve yayılım aşamaları aydınlardan bağımsız değildir. Ayrıca entelektüeller ve ideolojiler gündelik siyasetin dışında da değildir. Bu nedenle entelektüellerin, siyasal hareketler ve ideolojilerle kurduğu ilişkilere de değinilmiştir. Her toplumda entelektüeller siyasal ideolojilerin hem taşıyıcıları hem de üreticileri oldukları hatırlatılmıştır. Çalışmada Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısı ile düşünce tarihine ilişkin araştırmalarıyla tanınan Mardin'in eserleri perspektifinden entelektüeller, ideolojilere ve onun sosyolojik bakış açısı üzerinden söz konusu sürecin izleri takip edilerek geline nokta kemikleşen ideolojilerin entelektüellerin üzerindeki etkiyi tarihsel aşamalarıyla irdelemektir.

**Anahtar Kelimeler:** Türk Sosyolojisi, Şerif Mardin, Entelektüeller, İdeolojiler.

**Jel Kodları:** Z10, Z12, Z19, Z00.



<sup>1</sup> Bu çalışma, "Şerif Mardin'in Sosyolojik Görüşleri" başlıklı hazırlanmış olan doktora tezinden üretilmiştir.

<sup>2</sup> Dr., ORCID:0000-0001-6054-0576, [kenant.fidan@hotmail.com](mailto:kenant.fidan@hotmail.com)

**Atf:** Tazefidan, K. (2023). Şerif Mardin'in eserleri üzerinden entelektüeller ve ideolojiler: Sosyolojik bakış açısının gücüne dair kişisel bir izah. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 721-752.

## **Abstract**

### **Article Info**

**Received:**  
28/07/2023

**Accepted:**  
08/12/2023

In this study, it is to make some inferences, evaluations and periodic classifications about intellectuals and ideologies in the context of Turkish sociology through the works of Şerif Mardin. It has been tried to determine the characteristics of intellectuals in Turkish sociology by considering the contents of the ideologies that have been hidden as well as the tendencies. Along with our 100-year history of sociology, we include approaches and paradigms transferred from the West; The continuity and ruptures of intellectuals in the ideological context of this period are also included. The construction and diffusion stages of ideologies are not independent of intellectuals. Also, intellectuals and ideologies are not outside of everyday politics. For this reason, the relations between intellectuals and political movements and ideologies are also mentioned. It has been reminded that in every society, intellectuals are both carriers and producers of political ideologies. In this study, intellectuals from the perspective of Mardin's works, known for his research on the Ottoman political and social structure and the history of thought, and by following the traces of the process through his sociological perspective, to examine the effect of ossified ideologies on intellectuals at the point reached, with historical stages.

**Keywords:** Turkish Sociology, Şerif Mardin, Intellectuals, Ideologies.

**Jel Codes:** Z10, Z12, Z19, Z00.

## **Extended Summary**

One of the most complex subjects of social sciences is ideologies. Because there are conflicting situations among the intellectuals about the importance of this concept. Considering the functions of intellectuals in society from a sociological point of view, intellectuals sometimes put forward some important ideas and these ideas cause historical effects. In this sense, intellectuals in every society have been both carriers and producers of modern political ideologies. Although there have been many studies on intellectuals in Turkey, these studies have not been able to go beyond the legendary quality of not objectifying intellectuals, but placing them in a more otherworldly field. When we look at our history of thought from a sociological point of view, some names have an exceptional place. Serif Mardin, who looked critically at all previous thought traditions, distorted the generally accepted viewpoints, distilled concepts and theories into their own systematics, incorporated new concepts into thought, and, as a result, radically changed the way we see people, society and the country in the West. He is one of the rare Turkish sociologists who could understand the sociological theorists of the West.

Şerif Mardin is one of the political scientist-sociologists, known for his analyzes of the Ottoman political and social structure and the history of thought, focusing on the reflections of the ideas produced in the West and the traditional ideas in our thinking. Mardin included the ideas of Karl Max, Karl Mannheim, and Clifford Geertz on ideologies in his work titled *Ideology, Religion and Ideology*, and even rejected the idea that western social scientists such as Raymond Aron and Daniel Bell put forward that ideologies are the age of decline in his work on *Religion and Ideology*. He argued that ideologies resurface at the point of relations between social action and religion. In this study, some inferences and periodic evaluations of intellectuals and ideologies in sociological and historical perspectives have been made over the works of Şerif Mardin. In addition to the short circuit that intellectuals have established with ideologies, the intellectuals in our social structure have become both producers and carriers of ideologies in the political context. Dividing ideology into soft and hard ideologies, Mardin classified religion as soft ideology. Center-periphery, community map, neighborhood pressure, volk Islam, big-small tradition, dialect-discourse-root paradigm, soft-hard ideology, which are the concepts that he brought to Turkish social sciences and sociology, the hidden problems in the Turkish society structure and the difficult and dilemma process on the way to modernization. He explained it through dualities such as the Ottoman-Republican period. According to Mardin, although these binary distinctions have shown some differences within themselves, they present a unity in a functional context.

With this study, it has been concluded that the political paradigm has a significant impact on the society and on the upbringing of intellectuals. Intellectuals and ideologies of societies that are strong in the political field are also active in guiding individuals and directing the society. Mardin argues that the intellectuals, who use daily politics in the political context for their own interests and dirty works, paved the way for the formation of a government like Hitler. Mardin also states that an intellectual like Ahmet Mithat Efendi, who raises awareness and educates the society, is no longer grown in our country. As Mardin has argued, the depressions experienced by the intellectuals in the Ottoman period continued in the Republican period, which took over the Ottoman legacy. Again, in this study, the effect of Kemalist enlightenment ideal on intellectuals and ideologies as a hegemonic ideological formation in the perspective of Mardin was emphasized, and the intellectual profile in the Ottoman and Republican eras, the issues that they did not reveal their own truth due to the depressions they had gone through, and that they broke away from the reality of society in the sociological context were mentioned.

## 1. Giriş

Türkiye, 19. yy.dan bu yana dış ilişkilerinde hangi büyük ülkeyi veya ülkeleri politik açıdan örnek almışsa bilim paradigması da o ülkenin bilim paradigmasından derin bir biçimde etkilenmiştir. Ülkemizde 1950'li yıllara kadar Kara Avrupa'sı, 1950'den itibaren Amerika Birleşik Devletleri merkezli sosyoloji anlayışları hâkim olmuştur. II. Meşrutiyetten itibaren ortaya çıkan bu durum ülkemizde diğer büyük devletlerin bilimleri hiç etkili olmamış şeklinde anlaşılmalıdır. Amerikan sosyolojisi, 1930'larda zayıf olsa da temsilci bulmuş, 1940'larda kuvvetlenmiştir. Amerikan sosyolojisini Türkiye'ye ekol olarak aktaran sosyologlar, siyasal sebeplerle tasfiye edilmelerine rağmen, ABD'nin 1945'li yıllar sonrasında dünya hâkimiyetini ele geçirmesine bağlı olarak, 1950'lilerde egemen bilim paradigmasını oluşturmuştur. Diğer yandan Amerikan sosyolojisinin hâkim olduğu dönemlerde ve öncesinde Alman sosyologlara rastlandığı gibi, 1960'larda Marksist sosyoloji de etkili olmuştur. Bu durum bize ülkemizde bilimin ve sosyolojinin siyasal gelişmelere bağlı olduğunu ve bu bağlılığın siyasal "bilimsel" boyutları sayesinde ülkemize yansımıştır. Türk sosyolojisinin tarihsel geçmişi bu süreçlerden etkilenerek ilerleme kaydetmiştir. Örneğin Ziya Gökalp, Fransa'dan Sosyalizm ekolünü aktarırken Alman siyasetine yönelmiş, Prens Sabahaddin Science Sociale ekolünü aktarırken İngiliz siyasal sistemin savunuculuğunu yapmıştır. İşlevselci sosyoloji yaklaşımına yakın duran sosyologlar genelde Amerikan siyasal anlayışına bağlı kalmışlardır (Kaçmazoğlu, 2015: 32).

Türk sosyolojisinde uzun zaman 1940'lı yıllardan günümüze tüm olumsuzluklara rağmen gerçek manada bir ekol oluşumuna rastlanmasa da özellikle 2000'li yıllardan günümüze sosyolojiden beklenen görev, ele alınan konuların ve kullanılan yöntemlerin farklılığı ile birlikte son zamanlarda kurulan sosyoloji bölümlerinin sağlayacağı katkı ile Türk sosyolojinin yeni ekollerin oluşum aşamasında olduğunu söyleyebiliriz (Koyuncu, 2014: 94).

21. yüzyıla ülkemizdeki sosyolojik düşüncenin inşası açısından bakıldığında genel olarak dört ana eğilimle birlikte giriş yaptığı söylenebilir. Bunlar sırasıyla; pozitivist, Marksist, yorumsamacı/hermeneutik ve Amerikan sosyolojisidir. 1992 ve 2010'lu yıllarda Anadolu'da açılan yeni sosyoloji bölümleriyle sosyolojik düşüncedeki bu dört ana eğilim zenginleşmiş sosyolojide 2000'li yıllarda yeni rakip fikirler doğmuştur. Bir yandan eski akımların etkisi devam ederken, diğer yandan Avrupa ve ABD kıtasında yeni sosyolojik fikirlerin etkisi Türkiye'de de karşılık bulmuş ve gitgide değer kazanmıştır. 20. yüzyıldan sonra ve etkisi halen günümüzde de hissedilen Avrupa sosyolojisi, Türkiye'deki metropol devlet ve vakıf üniversitelerinde Foucault, Deleuze, Derrida, Bourdieu, Popper, Giddens ile daha çok modern ve postmodernizm tartışmalarından dolayı yeniden gündeme gelmiştir (Orçan, 2014: 57).

Kurtuluş Kayalı, Türkiye’de sosyolojinin ilerlemesinin entelektüel tarih içinde daha makul bir çerçeveye yerleştirilebileceğini ifade etmektedir. Kayalı’ya göre özellikle ilk dönem entelektüelleri; sosyolojik problemleri, genel sorunların bir neticesi olarak tanımlamışlar ve sorunların çözüme kavuşması halinde sosyolojiye ilişkin konuların gündeme gelmeyeceğini varsaymışlardır. Yani sosyolojinin haricindeki konularla ilgilenmişlerdir. Ülkemizde sosyolojinin gelişim tarihi Türkiye’nin entelektüel tarihi arka planıyla örtüşmektedir (Kayalı, 2011: 55-56).

Türkiye’de aydınlar konusunda pek çok araştırma yapılmışsa da bu araştırmalar genellikle aydınları nesneleştirmeyen, tam tersine onları daha uhrevi bir alana yerleştiren menkıbevari niteliğin ötesine geçememiştir. Bu tür analizlerde aydın kavramı, nötr içerikli değil olumlayıcı, hatta yüceltici bir anlam dünyası oluşturur. Şerif Mardin de 1950 ve 1960’lı yıllarda özellikle dönemin önemli düşünsel dergilerden olan Forum Dergisi’nde Batı’daki aydın profili ile ülkemizdeki aydın profili hakkında sosyolojik bağlamda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Türkiye’deki aydınların ikilemde olduklarını ve bu ikilemden dolayı kendini gerçekleştiremediklerini öne süren Mardin, aynı zamanda aydınların toplumun sorunlarından da uzaklaştığını ifade etmiştir. Bu açıdan bakıldığında ülkemizdeki aydın profilini anlamamız için Necip Fazıl Kısakürek’in yaşamına ve düşünce dünyasına bakmamız gerektiğinin altını çizer. Günümüzdeki aydınlara eleştiri getiren Mardin’e göre, Batı medeniyetinde insanların günlük yaşamlarında meydana gelen problemleri çözmeye çalışmış olan aydınların sayısının fazla olduğunu ileri sürmüştür ve ülkemizde ise aydınların artık Ahmet Mithat gibi topluma her şeyi öğretmek amacını taşımadıklarını, toplumu eğitmekten ziyade onları sömüren ve menfaatleri uğruna görüşlerinden vazgeçen bir anlayış içerisinde olduklarını dile getirmiştir.

Aydınlar, dini cemaatler, ideolojiler, din ve ideolojilerin sert-yumuşak kategorileri gibi pek çok konuya değinen Mardin, çalışmalarında düşünce tarihi perspektifinde sosyolojiyi önemsemiş, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri adlı çalışmasında sosyoloji hakkında şunları ileri sürmüştür: “19. yüzyıl düşünce tarihimiz üzerindeki incelemelerimin bana öğrettikleri şunlardır: 19. yüzyıl Türk düşünce tarihinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak bir 19. yüzyıl ‘düşünce sosyolojisi’nden bahsedebiliriz” (Mardin, 2012a: 18).

Bu makalede, Türkiye’nin önde gelen sosyal bilimci ve sosyologlardan olan Şerif Mardin’in eserleri üzerinden ve sosyolojik arka planı perspektifinden hareketle entelektüellerin toplumsal hayatımızda ideolojilerle nasıl bir ilişki içerisinde oldukları ve ideolojilerin üreticileri mi yoksa onların taşıyıcıları mı oldukları konusuna bir açıklık getirmek için kaleme alınmıştır. Bu amaçla entelektüelliğin ne olduğu, ideolojilerin kökeni, modern siyasal ideolojilerin

taşıyıcıları ve üreticileri bağlamında entelektüeller, hegemonik bir ideolojik oluşum olarak Kemalist aydınlanma ülküsünün entelektüeller ve ideolojiler üzerindeki etkisi gibi konuların çerçevesinde gelişen tartışmaların kaynağına ilişkin eleştirel değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmanın gidiş seyrini belirlerken temel amaç toplumbilimci Şerif Mardin'i öncelikle aydınlar ve ideolojiler konusundaki görüşlerine odaklanılmıştır. Çünkü entelektüeller ve ideolojiler konusu, aktüelliğini yitirmediği gibi tarihsel bir serüveni de içermektedir. Mardin, çalışmalarında tarihsel sosyoloji yaklaşımını benimsediği için bu doğrultuda entelektüeller ve ideolojileri de tarihsel bir perspektifte ele almıştır.

Çalışma Mardin'in İletişim Yayınları'ndan çıkan eserleri ile *Forum Dergisi* ve benzeri yayınlardaki eserlerine başvurularak hazırlanmıştır. Çalışma, konusu gereği literatür taramasından hareketle hazırlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma teknikleri içerisinde yer alan doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırma konusu hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin çözümlenmesidir. Doküman analizi, gözlem veya görüşmenin mümkün olmadığı araştırmalarda, veri toplamak amacıyla, diğer veri toplama teknikleriyle kullanıldığında verilerin çeşitliliğini sağlamak ve çalışmanın geçerliliğini yükseltmek amacıyla kullanılır (Çetin, 2014: 94). Dolayısıyla ortaya konulan bu teorik çalışma, Mardin'in kaleme aldığı metinlerin doğrudan ya da dolaylı alıntılama aracılığıyla derlenip yorumlanmasına dayanmaktadır.

## **2. Entelektüel Kimdir, İşlevleri Nelerdir?**

*"Bütün insanlar entelektüeldir, ama toplumda herkes entelektüel işlevini görmez"*<sup>3</sup>

Gramsci'nin bütün insanlar entelektüeldir fakat toplumda herkes bu işlevi yerine getirmez sözünden hareketle her dönemde belirli bilgiye sahip olanlar toplumda ayrıcalıklı hale gelmiştir. Aydınlar bunun sonucunda da maddi, siyasal ve ideolojik bağlamda ödüllendirilmişlerdir. İlkel toplumlarda büyücüler, firavunun rüya yorumcusu, çağımızın politik diplomatları gibi içinde yaşadıkları toplumsal yapıların sosyolojik perspektifte entelektüelleridir. Bu nedenle aydını olmayan toplum tahayyül edilemez (Başkaya, 2018: 27). Gramsci aydınların toplumdaki konumunu şu sözlerle açıklar: *"Her ulusun kendi entelektüel zaferini temsil eden şairi veya yazarı vardır. Yunanistan için Homeros, İtalya için Dante, İspanya için Cervantes, Portekiz için Camoes, İngiltere için Shakespeare, Almanya için*

---

<sup>3</sup>Gramsci, A. (1997), *The Prison Notebooks*, Hapishane Defterleri, Akt: Said, E., (2021), **Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı**, Ayrıntı Yayınları.



*Geothe.*” (Gramsci, 2014: 177). Şerif Mardin de aydınların analizini Ahmet Mithat Efendi ve Necip Fazıl Kısakürek üzerinden izah etmiş, batı düşün tarihindeki entellectuel kavramıyla ülkemizdeki “münevver” kavramları üzerinde durmuştur.

Şerif Mardin, “Tanzimat ve Aydınlar” makalesinde toplumda aydınların yeri konusuna değinir. Ona göre Tanzimat dönemi içerisinde “aydın”ların konumunu tayin etmekteki problem, bu ifadenin Batı’da kullanıldığı anlamıyla içerisinde barındırdığı vurgunun Osmanlı İmparatorluğu kültüründe tam karşılığının olmamasındandır. Bu açıdan, Tanzimat “Aydın”larını işlemeye başlamadan önce birkaç belirleyici noktayı hafızada tutmanın gerekliliğini vurgulayan Mardin, aydın konusunu iki temel çerçeveden ele alır. Birincisi, aydın kelimesi ülkemize Batı’dan aktarılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda “âlim” veya “arif” olarak ifade edilen kişinin özellikleri Batı’da “aydın”la birlikte telaffuz edilen, intellect, intellectuel, le siecle des lumieres (aydınlanma yüzyılı) gibi kavramlardaki vurguyu vermez. İkincisi, “aydın” Batı dünyasında toplumsal bir grubu izah etmek için 19. yüzyılda ortaya atılmış bir kavramdır. Bu terimin üretilmesi “fikir” hakkında çalışmanın uzmanlık alanı şeklini almış olmasını zorunlu kılar. Bu türden bir “fikir uzmanları” topluluğu Batı dünyasında çok geç olmuştur. 19. yy’ın sonlarına doğru oluşan “fikir uzmanı” kavramı, zamanla fikirle uğraşanların toplum sınıflarından ayrı bir sınıf oluşturdukları anlayışını meydana getirmiştir. 18. yy’da Batı dünyasında bu özellik, ne bir “grup” veya “sınıf” a referans gösteren bir kavram olarak, ne de ampirik açıdan mevcuttur. 1830’lu yılların sonlarında Batı dünyasında bunun izlerine rastlamak belki mümkündür. Fakat o dönemler “*La Republique des Lettres*” ve benzeri ifadeler yazı yazarların grubuna işaret eder ve muğlak manalar taşır. Mardin’e göre, uzun dönemler Batı’da “aydın” hakkındaki anlayışı en iyi bir biçimde temsil eden söz, 17. yy’nın Fransız “*honnete homme*” anlayışdır. Descartes’in katkısıyla, toplumun faydalanabileceği genel kültür birikiminden “feyz” alarak insanlığını geliştirebileceği anlayışına dayanır (Mardin, 1985: 46).

Türkiye’de Din ve Siyaset adlı çalışmasında Mardin, Türkiye hakkında toplumbilim konularındaki anlayışta olduğu gibi, “aydınlar” noktasında yapacağımız değerlendirmenin, ilk başta, tercüme problemini aşması gerektiğini ileri sürer. İster “aydın” isterse de onun ağabeyi olan “münevver” kelimeleri, kültürel yapımızın haricindeki bir kavramlaştırmalardandır. Bu kelimeler, o kavramlaştırmının izini süren tercümelelerdir. Çoğunlukla, bu tercüme görevi kendi düşünce geçmişimizin geleneksel “pratiği” perspektifinde inşa edildiğinden, görünen çözüm gittikçe muğlaklaşır. Örneğin, Batı düşün tarihinde ortaya çıkan intellectuel-intellectuals, intelligentsia, literati ve les clerics gibi detaylı ifadelerin getirdiği ayrıntılı inceleme yükümlülüğü, bu bağlantıları tek bir terime “aydınlara” indirgemekle ortadan kaldırmıştır.

“Entelektüel” sözcüğünün ilk kullanımı günümüzde oldukça yakındır. “Münevver” kelimesinin dilimize bu tarihten sonra girdiğini düşünebiliriz. *Intelligentsia*’ya kavramına gelince 1860’ların Rusya’sının bize sunduğu bir terimdir. *Intelligentsia* bilim ya da sanatta öncülük vurgusunu içerisinde barındırır. *Literati* daha geçmişlere uzanan, ancak kendi dönemimizde teknik bir mana kazanmıştır; anlatım gücü, kültürel yapımızdaki “aydın”ların kendi ülkemizde “aydın” olarak tanımladığımız bireylerden ayrı fonksiyonları yerine getirdiği, bu açıdan yaklaşıldığında da o topluluklarda “entelektüel” aramanın yanlış olacağı noktasında toplanır. “Geleneksel” topluluklarda yaşamlarını “bilme”ye veren kişiler edindikleri bilgileri “entelektüel”lerden çok farklı bir biçimde kullanırlar. Bu bireylerin, bilgiyi koruma ve topluma “iyi”yi gösterme yolunda yüklendikleri sorumluluklar *le clers* kavramında vurgulanmıştır. Mardin, “aydın”larımızın Türkiye’nin tecrübe ettiği bütün farklılaşmalara rağmen, Türk entelektüellerinin *literati* niteliklerini kaybetmedikleri ve *intellectuels* olarak nitelendirilmediklerinin yanlış olacağına dikkat çeker. Bu düşüncelerin bir “ipucu” göstermekten ileriye gidemeyeceği de muhtemeldir, ancak ülkemizde “aydınlar” konusundaki araştırmalar mevzuu şu an için sadece aralamayı başarmıştır (Mardin, 2015: 251-253).

“Kültürel Değişme ve Aydın: Necip Fazıl ve Nakşibendi” adlı makalesinde Mardin, aydınlar konusunda Necip Fazıl Kısakürek’in düşünce yaşamı üzerinden bir takım kıyaslar yaparak Türk toplum yapısındaki aydın profiline değinir. Ona göre, Tanzimat öncesinde Osmanlı edebiyatında toplum hakkında ahlaki eleştirinin pek çok yönü vardı, fakat edebiyat hiçbir zaman Osmanlı aydınlarınca bir değişim silahı olarak kullanılmamıştı. Osmanlı’da 19. yy’ın ortalarından itibaren ortaya çıkan topyekün dönüşüm konusundaki en iyi yorum, Fransız tarihçi Prosper de Barante tarafından kendi toplumu hakkında konuşurken yapılmış olandır: “*Kurumların yokluğu durumunda, edebiyatın kendisi kurum haline gelir.*” Osmanlı reformcuları ve modernleştiricileri geleneksel kurumları terk etmeye çalıştıklarında, edebiyat oldukça güçlü bir değişim aracıydı. 1860’ların Genç Osmanlılar olarak bilinen Türk entelijansiyası tarafından bu amaç için kullanılmaya başlandı. Yeni aydınlar Locke ve Rousseau’nun önemli bir yere sahip olduğu Batı siyaset felsefesi merkezli siyasal bir projeyi benimsedikçe edebiyatın özü de farklılaşmıştır. Bu Osmanlı entelijansiyası Batı’nın ekonomik ve sosyal kurumlarını basit bir biçimde kopya etmekle suçladıkları dönemin Osmanlı devlet adamlarına nazaran, kendilerinin Batı’yla daha uyumlu olduğunu düşünüyorlardı. Kendilerine biçtikleri görev, “medeniyet”, “ilerleme” ve “hürriyet” gibi bir dizi Batılı soyutlamadan oluşan model bir toplumun yaratılması, başka bir deyişle bir “hayali toplum”un oluşturulmasıydı. Geçmiş Osmanlı edebiyatçılarıyla karşılaştırıldığında, yeni kuşak edipler yapısal ilkelerini de

yitirmişlerdi. Daha önceki aydın ve edebiyatçılar Aydınlanma dönemindekilere benzer “salon” gruplarında, grubu koruyan, şenlik ve ziyafet sağlayan patronlarla bir araya gelirlerdi. Fakat 1860’ların romancı, şair ve gazeteci kuşağı bu ortamdan hoşnut değildi: kendilerini, demokratik bir şekilde yönetilen yurttaşlardan oluşan bir okuyucu kitlesine seslenen reformcular olarak kabul ediyorlardı. Ütopya böylece, her ne kadar biraz rahatsız da olsa, onların doğal ortamıydı. Bir anlamda, Türkiye Cumhuriyeti tarafından başlatılan laikleşmeden önce, Türk aydınları, klasik çerçeveye sahip olan Gemeinschaft’a fırsat tanımayan çekişmeli bir ortam içinde kendilerini konumlandırmışlardı (Mardin, 2007: 221).

Görüldüğü üzere Mardin, çalışmalarında entelektüellerin toplumdaki işlevi konusunda önemli açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre, filozofların, aydınların teorileri toplumun eğitim metotlarına, fikir dünyasına tesir etmiş ve derin izler bırakmıştır. Ancak bu şekilde hakikat bir kül olarak ortaya çıkmıştır (Mardin, 1957a: 20). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* adlı çalışmasında vurguladığı üzere temel amacının geleneksel fikri kalıplarının düşünce yapımız üzerindeki etkisi hakkındadır. Mardin, özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun kültüründe fert iradesinin sınırları konusunda yerleşen inançların Osmanlı aydınlarının dünya görüşünü ne şekilde etkilediği üzerine odaklanmıştır (Mardin, 2020: 161).

Bu yönüyle çağdaş sosyal teorisyenlerin ve entelektüellerin amacı, günümüz dünyasının ruhunu anlamak, toplumların yapısal özelliklerini ve bireyi tahlil etmektir. Aydınların niyeti, hem bugünkü dünyanın makro ve mikro ölçekli problemlerine hem de sosyolojik teorilerin sorunlarına odaklanmaktır. Şerif Mardin, *Yeni Bir Ütopya* çalışmasında Batı medeniyetinde insanların toplu bir şekilde yaşamlarından meydana gelen problemleri halletmeye çalışmış olan aydınların sayısının çok olduğunu ileri sürer. Toplum içerisinde meydana gelen kopukluklar zaman zaman katlanılmaz bir seviyeye geldikçe bunlara bir çözüm bulabileceğine ve sıkıntıları kaldıracak ideal sistemler öne sürmek, batı dünyası siyasi davranışının niteliklerinden birisidir. Bu yüzden de Batı toplumunun siyasi düşünceler tarihi, toplumdaki problemleri ortadan kaldıracaklarını ileri süren bir iddialar manzumesi, bir ütopya grubu manzarasını teşkil etmektedir. Örneğin Yunan sitesinin biçim değiştirmesiyle meydana gelen karışıklıklara bir yanıt olarak vermek isteyen, Yunan sitesinin “dondurulmasını” tedarik edecek ideal sistemi ortaya atan Marx’a kadar siyasi düşüncelerin hepsi, toplum hayatında, yıkılmaz bir düzeni temin edeceklerine inandıkları çözüm önerileri teklif etmişlerdir (Mardin, 1956b: s. 9). Mardin, uzun süre boyunca Osmanlı-Türk modernleşme aşamalarının fikirsel kaynaklarından, din ve ideoloji konularına değinerek geniş bir perspektifte, tartışmaları içeren analizleriyle sosyal bilimlere derin bir biçimde etkiledi (Kaçmazoğlu, 2009: 235).

Mardin, “Tanzimat ve İlmîyye” çalışmasında günümüz dünyasında ve içinde yaşadığımız toplumun sorunlarının anlaşılmasında faydası dokunacak önemli metotlardan birisi de tarihi metottur. Sözü edilen bu problemlerin halledilmesinde ise siyasi bilimlerde yer alan “elite” metodunun etkisi vardır. Elite yaklaşımı, temel biçimiyle, tarih süresince birbirini örnek alan politik yönetim ve faaliyetlerin biçimlenmesinde temel amilin bir “önderler” grubu olduğunu kabul eder. Belirli siyasi yapılanma biçiminde oluşan farklılıkları bu “elite” veya “önderler” grubunda meydana gelen farklılaşmaya bağlar. Burada “elite” den kastedilen, bir üst sınıftan ziyade bir cemiyetin önem verdiği alanlarda ehliyet kazanmış olan kişilerdir (Mardin, 1956a: 9).

Çalışmalarında aydınlara değinen İtalyan düşünür Antonio Gramsci'e göre, gündelik yaşamda toplumsal ilişkilerin tamamı çelişkilerle dolu olduğu için, insanın tarihsel bilinci de çelişkilidir (Gramsci, 2014: 183). Bu bağlamda entelektüelin asıl vazifesi insanlar arası iletişimi ve insan düşüncesini bünyesi altına alan kalıplaşmış ve indirgemeci fikirleri kırmaktır. Entelektüel olmak demek kişi hangi partiden olursa olsun, kendini neye bağlı hissederse hissetsin ve hangi ülkeden gelirse gelsin, fertlerin yaşamış olduğu sıkıntılar ve tecrübe ettiği baskı ve sıkıntılar konusunda belli bir güvenilirlik ve doğruluk standartlarından şaşmaması anlamına gelir. Edward Said'in deyişiyle: *“Nabza göre şerbet vermek, konuşulması gereken yerde susmak, şovenist kabadayılıklara, tantanalı döneklilik ve günah çıkarma törenlerine rağbet etmek bir entelektüelin kamusal rolüne en çok gölge düşüren tavırlardır. Entelektüel, mümkün olduğunca geniş bir halk kesimine seslenir.”* Onları küçük düşürücü durumlardan sakınır. Görüldüğü üzere Said, toplumda entelektüel kesime çok büyük görevler yükler. Ona göre, entelektüelin görevi, *“kamuoyunu şekillendiren, onu formistleştiren, iktidardaki bir avuç çokbilmişe güvenmeye teşvik eden uzmanlar, eş dost grupları, profesyoneller, düzen adamlarıdır. Düzenin adamları belli çıkarları gözetirler, oysa entelektüeller şovenist milliyetçiliği, şirketleşmiş düşünce müsvetelerini ve sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet imtiyazlarını sorgulayan kişiler olmalılar”* (Said, 2021: 11).

Evrensellik, Said'e göre büyüdüğümüz çevrenin, konuştuğumuz dilin ve toplumun sağladığı, genellikle de başkalarının gerçekliğini görmemizi engelleyen bir perde fonksiyonunu yerine getiren, ucuz kesinliklerin arka planına geçme durumunun riskini göze alabilmektir. Dış politika, toplumsal politika mevzuları söz edildiğinde birey davranışları için bir tek standart arama ve bunun normuna uymadır. Said'e göre, örneğin bir düşmanın durduk yere bir saldırıya girişmesini kınıyorsak, devletimiz kendinden daha güçsüz bir devleti işgal ettiği zaman da aynısını yapabilmeliyiz. Aydınların ne yapmaları veya ne söylemeleri gerektiğini belirleyen

hiçbir engel yoktur; laik bir aydın için tapılacak ve yanılmaz rehberliğine inanılacak herhangi bir tanrı da mevcut değildir. Birey olarak hepimiz kendine ait dili, geleneği, tarihi olan bir toplumda yaşam süreriz. Aydınlar bu konuların ne ölçüde kölesi, ne de düşmanlarıdır? Benzer durum entelektüellerin kilise, akademi, mesleki grup ve benzeri kurumlarla entelijansiyayı olağanüstü oranda kendi taraflarına çekme noktasında dünyevi yönetimlerle olan bağlantısı için de aynı durum geçerlidir. Netice itibarıyla, Wilfred Owen'ın ifade ettiği gibi “*mürekkep yalamışların tüm halkı bir kenara itip/devlete biat etmeleri*” olmuştur. Aydınların vazifesi bu zorluklar karşısında görece bağımsızlığını muhafaza etme arayışına girmektir. Aydını sürgün ve marjinal olarak, amatör olarak, yönetime karşı gerçeği dile getirmeye gayret eden bir dilin uzmanı olarak adlandırmanın sebebidir (Said, 2021: 11-15).

Görüldüğü üzere Edward Said entelektüellerin toplumda çok önemli bir yere sahip olduğunu altını çizmiştir. Bu konuda Şerif Mardin de “Demokrasi ve Aydınların Mesuliyeti” çalışmasında Alman aydınlarının izlemiş olduğu politikanın toplumda ne tür sonuçlar doğurduğu noktasında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Mardin, tespitini şöyle ileri sürer:

Hitlerin iktidara geçmesini sağlayan amiller arasında en mühimlerinden bir tanesi Alman aydınlarının günlük politikayı bir hayli kirli bir alış-veriş telakki etmiş olmalarıdır. Ahlaki tenlerinin politika güneşinde kavrulmasından ürken Alman aydınlarının politikaya ve bilhassa demokratik politikanın her tatbik edildiği yerde baskı gruplarının meydana getirdikleri alış-veriş vasfına karşı gösterdikleri tiksinti, bir gün, Hitler gibi bir adamın başkalarına geçip yerleşmesine yol açmıştır (Mardin, 2009: 34).

Yukarıdaki görüşleriyle Mardin, aydın kavramının bize Batı'dan aktarılmış bir kavram olduğunu ifade eder. Ona göre dünyada ve Türkiye'de ideolojilerin bir grup aydın tarafından desteklendiğini söylemek mümkündür. Mardin, Batıdaki düşünürlerin insanların gündelik yaşamdaki sıkıntılarını çözmeye çalıştıklarını ancak ülkemizde Batı'daki gibi filozofların, fikir peşinde koşan aydınların yetişmediğini ileri sürmüştür. Bu durumu ise Mardin, İslami unsurlara ve toplumda felsefenin kötü bir şey olduğuna inanılması olarak ifade eder. Mardin'e göre, Osmanlı kültüründen gelen felsefeye böyle bir algıyla yaklaşılması günümüze kadar etkisini devam ettirmiştir. Her toplumda aydınlar siyasal ideolojilerin hem üreticileri hem de taşıyıcıları olmuştur. Bu perspektifte Mardin de kemikleşen ideolojilerin ve fikir kalıplarının aydınlar üzerindeki etkiyi tarihsel sosyolojik yaklaşımla ele almıştır.

### **3. Modern Siyasal İdeolojilerin Taşıyıcıları ve Üreticileri Olarak Entelektüeller**

Şerif Mardin, *İdeoloji* kitabında sosyal gerçekliğin unsurlarından olan ideoloji kavramının tarihsel gelişimi noktasında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre ideoloji sözcüğü günümüzün olaylarından ve fikir akımlarından bahsederken sıkça

başvurduğumuz bir kavramdır. “İdeolojik akımlar”, “Sağın İdeolojisi”, “Marksist İdeoloji”, kitaplarda ve gazetelerde son yıllarda sıkça görülen deneyimler arasında yer almıştır. Türkiye’de bu kavram son zamanlarda toplum konularıyla ilgilenen kişilerin sözlüğünde ilk sırada yerini almıştır. İdeoloji denildiği zaman ne anlamamız gerekiyor? Türkiye’de, 1974’lü yıllarda üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir uygulama bize bir ipucu göstermiştir. Bu araştırmadan, “ideoloji”nin denekler arasında iki anlama geldiği görülmüştür. Talebelerin çoğunluğu açısından “ideoloji” hiyerarşik düşünce yapısı ya da anlatısı”dır. İdeolojinin bu manası mevzunun bir tarafını oluşturuyor. Deneklerin başka bir grubu “İdeoloji denildiğinde aklınıza ne gelir” sorusuna, “Gerçekleri olduğu gibi yansıtmayan bir fikir yapısı” ya da buna yakın deyişler kullanılmıştır. Mardin’e göre, “Gerçekleri olduğu gibi yansıtmamak” Marx’ın ideoloji kavramına getirmiş olduğu açıklamaya benziyor ve gerçekte ideoloji ismini verdiğimiz olayın başka yönünü oluşturmaktadır (Mardin, 2017: 16). Mardin, siyasal fikirler tarihi bağlamında ideolojileri uzun zaman insanların aklını çelen kural dışı etkenler olarak tanımlandığını ileri sürer. Ona göre siyasal bilimciler, ideolojileri Locke, Rousseau ya da Marx gibi entelektüellerin fikirlerinin “melezleşmiş” yozlaşmış biçimleri olarak yorumlanmıştır (Mardin, 1983b: 18).

Görüldüğü üzere Mardin ideoloji konusunda Karl Marx’tan etkilenmiştir. Neo-Marsist düşünür olan Louis Althusser de ideoloji ve devletin ideolojik aygıtları fikirleriyle çağdaş sosyal teoride önemli bir yer edinmiş ve sosyal teoride “devletin ideolojik aygıtları teorisi” ile bilinmiştir. Ona göre, devletin ideolojik aygıtları, insanın karşısına birbirinden farklı ve özelleşmiş kurumlar şeklinde çıkan pek çok sayıdaki gerçekliklerdir. Devletin ideolojik aygıtlarını (DİA) olarak nitelendiren Althusser, dinsel DİA, öğretimsel DİA, aile DİA’sı, hukuki DİA, siyasal DİA, sendikal DİA, haberleşme DİA’sı ve son olarak kültürel DİA şeklinde sınıflandırır (Kızılcıçelik, 2018: 133). Mardin’in etkisinde kaldığı ve çalışmalarında yer verdiği Marx’ın yorumcularından bir diğeri de Anthonio Gramsci’dir. Mardin de Gramsci gibi aydın ve ideolojiler konuları üzerinde durmuş ve belki de kimsenin ilgilenmediği konulara ışık tutmuştur.

Mardin, *Din ve İdeoloji* çalışmasında Raymond Aron ve Daniel Bell gibi entelektüellerin her ne kadar devrimizi ideolojik yaklaşımların batış devri olarak ilan etseler de, yirminci yüzyıla geriden baktığımızda bu yüzyılın en keşif manada “ideolojik” olduğunu ileri sürer. Bu çalışmasında ideolojilerin önemini, toplumsal eylemle din ilişkileri bakımından göstermeye ve ülkemiz açısından incelenmeye çalışmıştır. İdeolojileri sert ve yumuşak şeklinde ayıran Mardin: Sert ideoloji denildiğinde düzenli bir biçimde işlenmiş, teorik temel çalışmalarla

desteklenen, seçkin zümrelerin kültürüyle çerçeveslendirilmiş muhtevası güçlü bir yapıyı izah etmiş, yumuşak ideoloji ile toplumların çok daha biçimsiz inanç ve bilgisel sistemlerini kast ettiğini ileri sürmüştür (Mardin, 1983b: 13). Düşünce ve görüşlerin bilimi manasına gelen ideoloji, modern zamanlarda siyasal iktidarlara meşruiyet temeli sağlayan kaynaklardandır. Geçmiş bilgi ve akla dayalı eleştirel değerlendirmeye alan, yaşanan zamanı düzenleyen ve geleceği organize eden sistematik bilgiler bütünü olan ideoloji, modern dönemde fert, toplum ve siyasi yapılara yol haritası sunar. Sanayileşmeyle beraber, Batı toplumu büyük oranda ekonomik yapı üzerinden biçimlenmişken, ideolojilerde ekonomik temelli bu yapının ve siyasal ayrışmanın bütünlüğünü sağlamıştır. Sanayi sonrası ekonomik ilişkilerin sürdürülebilirliği ve idealize edilmesine dayanan liberalizm ve sosyalizm dünyanın her yerinde, toplumsal, mekânsal ve siyasal ayrışmanın meydana gelmesine ideolojik destek vermiştir. Ulusçuluk, muhafazakârlık, faşizm, feminizm ve ekolojizm de siyasal ayrışmayı farklı şekilde tekrardan üretmiştir (Tuncel, 2020: 79).

*Siyasal ve Sosyal Bilimler* çalışmasında Mardin, siyasal sözlüğümüzün nitelikleri arasında yer alan ve sert ideoloji grubundaki politik ideolojilerden olan “faşizm” e de değinir. Ona göre, faşist kelimesi yerinde kullanılıp kullanılmadığı ya da memleketimizdeki gelişmeleri gereken biçimde aydınlatıp aydınlatmadığı pek tartışma konusu olmasa da bu kelime siyasal sözlüğümüzde iyice yerleştiği için buna şaşmamak gerekir. Mardin, ayrıca pek çok işimizde olduğu gibi, siyaset kavramını ele almakla da birçok kalıplarımızı Batı’dan alıyor ve kendi modernleşme dinamiğimizle uyuşup uyuşmadığı noktasını dikkate almadığımızı ifade eder. Batı’nın gelişme aşamalarıyla ilgili olan mefhumları kendi gerçeğimize uyarladığımızdan haliyle yanıltıcı sonuçlarla karşılaşmamız da kaçınılmazdır (Mardin, 2019: 157).

“19.yy’da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti” adlı çalışmasının girişinde Mardin, şu soruya yer verir: Siyasal fikir akımları noktasında Batı dünyasında üretilen yaklaşımlara kendi fikir tarihimiz arka planı açısından bakıldığında görünen portre nedir? Mardin’e göre, Osmanlı Devleti’nden ele alarak Platon ile Aristoteles’in bir anlamda İmparatorluğun yaşamında da yer aldıklarını ifade eder. Ona göre, Farabi, el-Medinetü’l Fazıla (Faziletli Şehir) isimindeki eserinde net bir biçimde Platon’un düşüncelerini İslam düşün ilkeleriyle denkleştirmeye çalışmıştır. Platon’un fikri, bu ve başka kaynaklardan gelerek iki farklı açıdan Osmanlı İmparatorluğu’na geçmiştir. Birincisi, toplumun temel olarak üreticiler, askerler, devlet ileri gelenleri biçiminde üçlü veya dörtlü bir gruplaşmadan oluştuğu başına bir “bilge hükümdar” gerektiği düşüncesidir. İkincisi, hükümlarlığın temelini “adalet” olduğudur. Ancak adalet, burada, Kur’an’da geçen öğretisi fikridir (Mardin, 1985: s. 342).

Mardin, “Ali Paşa ve Hürriyet” adlı makalesinde aydınların tarihten nasıl etkilendikleri ve tarihten ne bekledikleri konusuna değinir. Ona göre, bazen tarihten çok şeyler bekliyoruz. Örneğin entelektüellerimizin büyük çoğunluğunun kabul ettiği bir fikirde tarihte bir şekilde önem kazanmış olan bireylerin hakiki şahsiyetlerinin bir süre sonra ve “tarih” sayesinde ortaya çıkacağıdır. Böylelikle, önceden dini inanç temelli “Allah ceza veya mükâfatlarını versin” türden anlayışın yerine, “tarih ona nasıl olsa müstehak olduğu yeri verir” biçiminde bir düşünce yerleşmiştir. Mardin’e göre tarihsel bakış, ne yazık ki toplumların bakış açılarının bir ürünü olduğundan çoğunlukla hakikatin ortaya çıkmasında bu kadar lütufkâr davranmamaktadır. Tarihin bu “yargıç” görevi yaklaşımının nasıl mübalağalı olduğunu kavramak için XIX. yüzyılın önemli şahsiyetlerden Mehmet Ali Paşa’nın kişiliğinin genel anlamda günümüzde bıraktığı ize bakmak gerekir. Görevleri gereği meslekleri tarihçilik ya da edebiyatçılık olmayan aydınlara sorarsanız Ali ve Fuat Paşalar temelde Türkiye’nin yenileşme hareketini desteklemiş önemli iki sadrazamlardır. Bu anlayış genel itibariyle toplumda yerleşmiştir. Ali ve Fuat Paşalar Osmanlı İmparatorluğunda buldukları müspet ilavelerle bilinmektedirler. Ancak tarihi gerçeğin bunun tersini gösteren kanıtlar da mevcuttur (Mardin, 1955: 10).

“Tarihimiz ve Tarihe Soru Sormak: Bir Hasbihal” adlı makalesinde düşünürlerin olayları tarihsel perspektifte ele alması gerektiğini vurgulayan Mardin, Türkiye’nin düşünce tarihinin gelişmesi ise tarihe soru sormakla gelişeceğini ileri sürer (Mardin, 2000: 387). Türkiye’nin siyasal ve toplumsal yapısı ile düşünce tarihine ilişkin araştırmalarıyla bilinen Mardin, sosyolojide bağlamı önceleyen bir tutumla Türk modernleşme sürecinin hasıraltı edilmiş sorunlarına değinmiştir. Türk toplum tarihi ve toplum sorunlarına yönelik ortaya koyduğu fikirler geniş çevrelerin ilgisini çekmiştir. Tarihi, değişik açılardan ele alan Mardin’in çalışma konuları tarihsel olmakla birlikte günümüz toplum yapısını da kapsamaktadır (Tazefidan, 2023: 7).

Mardin, “Fikirler Tarihi Nedir? Bir Kitap Hakkında” adlı makalesinde her dönemde insanlığa tesir etmiş olan büyük fikir cereyanlarının olduğunu ileri sürmüştür. Bu fikir cereyanları ise herkesin kendi ideolojik perspektifinden reva gördüğünü söyler. Başka bir deyişle fikir hangi ihtisasa mensupsa o fikrin cereyanı da ona göre şekil almıştır. Öyle ki felsefeci meseleyi felsefi açıdan, iktisatçı problemi iktisat yönünden, siyasi bilimler ya da hukuk ise meseleyi bu bilim dalları çerçevesinden ele almıştır. Ona göre zamanla bu bakış açısının ve metodolojinin fikir problemlerinin aydınlatılması bakımından yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Çünkü fikir tarihi adı verilen bu bilim dalı aydınları dar bir sahayı kapsayan araştırmalarla daha ince eleyerek çözmeye çalışmanın bir ürünüdür. Mardin, aydınlarla bir uyarıda bulunarak



fikirler tarihine belli bir alandan bakmanın yanı sıra daha geniş bir perspektiften yaklaşılması gerektiğinden bahseder. Mardin'e göre, fikirler tarihi ise şunlardır: Felsefe tarihi, ilim tarihi, folklor, diller tarihinin bazı kısımları ve bilhassa teolojik doktrinlerin tarihi, edebiyat tarihi, mukayeseli edebiyat tarihi, edebiyat dışındaki sanatların tarihi ve bunlarda zevk birimlerinin değişimi tarihi, iktisat tarihi ve iktisadi doktrinler tarihi, eğitim tarihi siyasi ve sosyal tarih, sosyolojinin tarihi kısmı: yani "müessir fikirler" in yada ideolojilerin tetkiki. Mardin, son zamanlarda bu tetkiklerin birbirinden tamamıyla ayrı cereyan ettiğini ileri sürmüştür. Bunun faydalı yönleri olsa da hayatın ve tarihin akımı içinde fikri hayat daima bir bütün olarak tezahür etmiştir (Mardin, 1957a: 20). Görüldüğü üzere her dönemde entelektüellerin düşünce dünyasına tesir eden fikirlerin olduğunu ileri süren Mardin, fikir cereyanlarının da herkesin kendi ideolojik penceresine göre şekillendiğini ileri sürer.

Bu yönüyle entelektüeller hakkında her kavramsallaştırmanın belirli seviyeleri vardır ve bu seviyeler, temel olarak, entelektüellerin teşkil ettiği kümenin niteliğine ve yaptıkları işin önemine bağlı olarak incelenmek zorundadırlar. Bir anlamıyla bu kavramsal çaba, Mannheim'ın "serbest donanımlı entelektüelleri" ile Gramsci'nin "geleneksel" ve "organik" entelektüelleri arasındaki ayrımın etrafında devam etmektedir. Mannheim, entelektüellerin görece olarak sınıfsal ilişkilerden bağımsız bir tabaka oluşturduğunu, bunun entelektüel üretimin doğasını belirlediğini ve böylelikle, Bourdieu'nun "entelektüel alan" olarak isimlendirdiği bir bölgeye katkı sağladıklarını düşünmektedir. Gramsci açısından entelektüeller sosyal konumlarına bağlı olarak var olup, bu mevzunun belirlediği düşünsel ve pratik problemlerle uğraşırlar. Mannheim, "serbest" yerine, daha sonra "görelî serbest" demeyi tercih etmiştir (Çiğdem, 2002: 113).

Mardin'e göre, modern Türkiye'deki laikleşmenin birkaç seviyede etkisi olmuştur. İlki, Osmanlı aydınlarının kendilerinin, soyut bir kamu ile iletişim kuran kişiler olarak konumlandırımları gerekmişti. Necip Fazıl Kısakürek gibi modern Türk edebiyatçıları bir eşitsizlik hissine kapılmışlardı, zira hem onların aydınlar olarak geleneksel konumları, şüpheli kalmaya devam etmekle birlikte, tekrardan inşa edilmişti, hem de benliğin çözümlenmesi için yol gösterici bir şablonu yitirmişlerdi. Yine de, kitle iletişim araçlarının geliştirdiği yeni bir okuryazar kitlesi aracılığıyla toplumun geneliyle yeni bir bağ kurmuşlardı. İdeolojik olarak adlandırılabilir bu yeni ilişki, Türk toplumuna yeni bir girdi olmuş oldu. Yeni okuryazar kitlesine mevzu gelince, onlar da Cumhuriyet dönemi süresince değiştiler. Sıradan bir vatandaş, bir Müslüman hayatı sürdürme yeteneğini kaybetti. Fakat bu durumun kendi içinde iyi aşaması vardı: Birincisi İslam'ın ailenin dışına çıkarılmış olmasıydı: başka bir deyişle,

evlilik artık dinsel değil, dünyevi bir akitte teyit ediliyordu. Daha da önemlisi, Cumhuriyet ideolojisinin yeni toplumsal değerler dayatmadaki ısrarından dolayı, Müslüman bir ilke etrafından yaşam öyküsünün kurgulanması artık mümkün olmamış ya da en azından karmakarışık bir biçime bürünmüştür (Mardin, 2007: 230).

Görüldüğü üzere Mardin, modern siyasal ideolojiler ile onların taşıyıcıları ve üreticileri olan aydınlar arasında sıkı bir ilişki olduğunu ve sosyolojik bağlamda ideoloji kavramının dönemin olaylarından ve fikir akımlarından bağımsız olmadığını ifade eder. Sosyolojik ve tarihsel arka planı açısından aydınlar ve ideolojiler arasında önemli bir ilişki söz konusudur. Bu nedenle modern siyasal ideolojiler ile aydınlar konusu hem kapsamlı hem de iddialı bir konu olmuştur.

#### **4. Hegemonik İdeolojik Oluşum Olarak Kemalist Aydınlanma Ülküsünün Entelektüeller ve İdeolojiler Üzerindeki Etkisi**

Cumhuriyet döneminde yetişmiş önemli sosyologlardan birisi olan Şerif Mardin'in Türkiye'de hegemonik bir ideolojik oluşum olarak Kemalist aydınlanma ülküsünün entelektüeller ve ideolojiler üzerindeki etkisine geçmeden önce onun bakış açısıyla Atatürkçülüğün neliği konusuna bakmak gerektiğinin kanaatindeyim.

Mardin, "Atatürkçülüğün Kökenleri" adlı çalışmasının girişinde Atatürkçülüğün amacını şöyle açıklar: "*Atatürkçülük, Cumhuriyet Türkiye'sinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma bazı temel yapısal unsurları değiştirip onların yerine dünya uygarlığına girişte ilk adım sayılan Batı uygarlığından esinleniş bir topluluğu kurmak amacına yönelen bir görüşür*" (Mardin, 1983a: 86). Bu fikri birkaç odak noktasında bir araya getirerek bir ülke politikası haline getiren Mustafa Kemal Atatürk olduğu için, bu yaklaşıma onun ismi verilmiştir. Atatürk, hayattayken, kilit yönlerini cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık olarak adlandırmış, bunları "Kemalizm yolu" olarak isimlendirmiştir (Mardin, 1983a: 86). Bununla birlikte, hilafeti kaldırarak (3 Mart 1924) laik reformu hayata geçiren Türkiye Cumhuriyeti idi. Bunun devamında, Cumhuriyet'in Sufi tarikatları yasaklaması (30 Kasım 1925), İsviçre Medeni Kanunu'nun alınması (1926), Latin alfabesinin kabulü (Kasım 1928), Anayasa'dan "*Türkiye Devleti'nin dini, İslam dinidir*" ibaresinin çıkarılması (1926), Latin alfabesinin kabulü (Kasım 1937) izlemiştir (Mardin, 2007: 214).

Mardin, *Türkiye Günlüğü Dergisi*'nde yayınlanan "Atatürk'ü Anarken" adlı çalışmasında şunu ileri sürer:

Aşağıdaki satırları Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'nin gelişme sorunları içindeki yerini arama taslağı olarak sunuyorum. Bu arayış Atatürk'ün çağımızın Türkiye'sine şekil vermekteki cehdinin değerini esastan kabul eder. Atatürk, göğüslediği sorunlardaki tutumuyla gerçekten kurucu niteliğini kazanmıştır. Fakat iradesinin ürünü olan başarılar bir tarafa, içinde yaşadığı tarihsel süreç ve toplumsal yapılarla olan ilişkisi değişik ve fazla rağbet görmeyen bir inceleme konusudur. Konuyu deşmek ise kendi müstakbel çıkarımız için gerekli bir ödevdir (Mardin, 1994: 5).

Mardin, “Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler” adlı çalışmasında amacını şöyle açıklar: *“Bu makalede, bir grup önde gelen modern Türk bilim adamını tevarüs edip Türk toplumunu analiz ederken hala kullandığı bir kavrayış çerçevesinin etkisini incelemeye çalışacağım. Türkiye’de, kuruluş ilkelerine derin bir ilgi duyulur, bilim adamlarıyla gazetecilerin bu konudaki söylemi çakışır; bu yüzden de aklımdaki grubun kesin sınırlarını çizmek zor olacak.”* Ona göre, bu grupta “Kemalistler”, Cumhuriyet’in “laisizm” ilkesini muhafaza etmeye istekli olan laikler ve ülkemizde bütünlükçü eleştirel toplum araştırmalarına rehberlik etmiş “Marksizan” bilim inşaları bulunur. Mardin’e göre, Cumhuriyet kurucuları Batı dünyasından eğitimi ve kültürel modelleri (müze, laiklik, resim/heykel,) model alırken, aslında bunların oluşturduğu anlam ve mana dünyalarının, kavrayışların ve ontolojik tutumların yarattığı bir buzdağının suyun yüzeyine çıkan görünümünden başka bir şey olmadığını kavrayamamıştır (Mardin, 1998: 54-55).

Mardin, toplumu incelemeye yönelik kavramsal çerçevenin basit olması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre, öğretmenlerin aktardığı Kemalist hegemonik ideolojinin, temelde her durumda hazır ve nazır özgürlükçü ifadeyle ters düşen bir diktatörlüğü örttüğü konusunda bir kaygıya dayanıyordu. Mardin, bir süre sonra, Kemalizm’in temellerini ele alan bir proje hazırlamaya giriştiğini ve Kemalizm’e Tanzimat adıyla bilinen 19. yüzyıl Osmanlı reform hareketini merkeze alan bir gözlem merkezinden bakmayı tercih ettiğini ileri sürer. Tanzimat’tan önce de devlet ideolojisinin varlığının olduğunu ileri süren Mardin, bu reform hareketinin bile temel hamlesine dair ipuçları verir. Tanzimat döneminin kurucularının reform planlarını niçin kameralizm’e göre tasarladıklarını izah eder. 18. yüzyılda Batı dünyasında kameralizm aydınların ve siyaset bilimcilerinin ileri sürdüğü bir yöntemdi. Yöntemi uzmanlar ve idareciler aracılığıyla uygulanacak bir devlet politikası açısıyla gören kameralistler içerisinde Seckendort ve Schlözer’in yanında Quesnay de yer aldı. Aydın despotizminin kuramsal şeklini savunan bu kişiler demokrasiye veya temsili kurumlara pek olumlu bakmıyordu. Mardin’e göre, hangi kuşağa veya fikre bağlı olurlarsa olsunlar, 19. yüzyılın Osmanlı memur ve aydınlarının amacı ülkeyi kurtarmaktı. Kameralizm’in bu fikrine çok uygundu. Politik ideolojilerinin zirvesinde devletin yer alması, baskın bir yurtseverliği ön plana çıkarmıştır. Bunun izleri Sultan II. Mahmut’un fermanında, reformcu Sadrazam Mustafa Reşit

Paşa'nın fikirlerinde, Genç Osmanlılar diye adlandırılan Tanzimat Döneminin özgürlükçü kuramlarında, amansız düşmanları Sultan II. Abdülhamid'de, Sultan Abdülhamid'e kaşı düşmanlık besleyen Jöntürkler'de ve JönTürkler içerisinde büyümekle birlikte onların düşmanı haline gelen Mustafa Kemal'in kişiliğinde görülebilir (Mardin, 1998: 59).

Mardin'e göre, Kemalist ideoloji cumhuriyetçiliğin soyut arka planda kişiliğin ilerlemesi bakımından vereceği faydalar ve evrensel eğitimin ilerlemeye katkıları hakkındaki fikirleri savunmaktaydı. Bunun yanı sıra, kişilere, aile içerisinde günlük pratik ilişkilerde ortaya çıkan mevzularla baş etme imkânı sağlayacak konularda eksik kalıyordu. Bu ideoloji, cumhuriyetçi laikleştirme ve İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulünden sonra kadının toplumdaki yeni konumu hakkındaki sorulara, kırsal bölgelere kadar yayılmış en temel İslami "ilmihal"lerin verdiği ayrıntıda cevaplar veremiyordu. Buna ek olarak Kemalistler, insanın doğum, ergenlik, evlilik ve ölüm gibi başlıca yaşam duraklarına mana kazandıran törenler noktasında da herhangi bir fikirleri yoktu. Mardin'e göre, Kemalizm, yüzeysel ve toplumla organik bağlardan uzak/yoksun olması sebebiyle, bu türden bir boşluk yaratmıştır. Bediüzzaman Said Nursi'nin öğretilerine bakıldığında, bilhassa babaya ve yaşlılara gösterilmesi gereken hürmet başta olmak üzere, aile normlarından oluşan bir harita ile aradaki bu uçurumu kapatmıştır (Mardin, 1992: 268-269).

Mardin, Ruşen Çakır'ın yönettiği bir toplantı 'da Şerif Mardin'e bir takım sorular yöneltildi ve bir sene önceki röportajda ne demek istediğini anlattı. Mardin'in fikirlerini ileri sürdüğü bu röportajda Türkiye'yi tam olarak tanımadığımızı ve niçin tanımadığımız konusunda da şunları ileri sürmüştür:

Biz Türkiye'yi çok iyi tanımıyoruz. Niçin tanımıyoruz? Çünkü Türkiye'yi stereotiplerle, yani hazır birtakım görüşlerle inceliyoruz. Orada da bir görme problemi var. Benim gördüğümü sen göremezsin, sen görmezsin gibi şeyler... Bunların içinde benim en verimli saydığım, yeni öge olarak belki de attığım şeylerden biri şu: İyi, doğru ve güzel hakkında Kemalizm'in bir zaafı var. O zaafı nereden geliyor? Vakti mi yoktu, yoksa çok başka işlerle uğraşması mı gerekiyordu? Ama Batı'da laiklerin tartıştıkları ve binlerce sayfalık tartışmaları kapsayan iyi, doğru ve güzel anlatısı var. Batı'da eskiden öyleydi, şimdi öyle olduğunu sanmıyorum, Fakat Batı'da liseyi bitirenler biraz Eflatun, Platon, biraz da Kant bilirlerdi. Oradan da iyi, doğru ve güzelin bir felsefede yerinin ne olabileceğini gayet iyi biliyorlardı. Türkiye'de bunun liseden mezun olan insandaki bilgisi sıfır seviyesindedir. Affedersiniz, çok özür dilerim ama Kemalizm'in zaafının bu olduğunu anlamak lazım ve İslam'ın zayıf ve boş bir alanı doldurma şeklinde de bu yeniden değerlendirmesinin olduğunu düşünüyorum. Bu bir öğedir ama bence mühim bir öğedir. Yani Kemalizm'in iyi, doğru ve güzel hakkındaki fikirlerinin tartışılmamasının ayrıca bir gözden geçirilmesi lazım (Çakır, 2008: 128).

Mardin'e göre, Batı hümanizmasının benimsenmesi ile kültürel aygıtının sığ propagandacılığı arasındaki gerilimi fark eden Necip Fazıl'ın kuşağındaki Türk aydınları, mesleki vaziyetlerinin temel ilkelerini aydınlar olarak umutsuzca aradılar. 1920'li ve 1930'lu yıllarda, farklı yollarla kendilerine ait bir "Edebiyat Âlemi" kurmaya çalıştılar. Onların, çerçevesinde sağlam bir dünya görüşü oluşturmaya çabaladıkları filozoflardan biri Bergson'du

ve Bergsonculuğun farklı bir şekli, Namdar Rahmi'nin kısa ömürlü deneyinde onun “enerjetizm” diye isimlendirdiği bir felsefe ortaya çıkmıştır. Arayış bazen, örneğin Kadro Dergisi'nde (1930-1932) olduğu gibi, Marksist bir yönelim kazandı. Öne çıkan laik milliyetçilerin Necip Fazıl'ın desteklediği dinsel-uyanişçı temaları, Batı Avrupa kültürünün temel değerlerine ilişkin karamsar bir bakışı paylaşmış olmaları dikkat çekicidir. Modernist bir yazar olan Reşat Nuri Güntekin, modernist çocukları bireysel egoizme dayalı Batılı dünya fikirlerini benimsemiş bir ailenin parçalanmasını anlattığı Yaprak Dökümü oyununda bu endişeyi yansıtmıştır. Cumhuriyet'in resmi ideolojisi bile, bu tavırla koşutluk taşır. Cumhuriyetçi laik jakobenizm amaç olarak Batı'nın “pozitif” bilimini ve pozitif bilimin gereklerine uyan Batılı yaşam şeklini örnek aldı, ancak aynı zamanda Batılı değerlere gereğinden fazla kapılmayı “köksüz kozmopolitanizm” diyerek kınadı. Kısacası, 1920'ler ve 1930'lar, laik Türk entelijansiyanın, her ne kadar kendi kökenlerini araştırmakla meşgul olsa da, Osmanlı İmparatorluğu'nun İslami temelleri yerine bir şey koyma noktasında az çok kararsız olduğu bir dönemdi. Mardin'e göre, halen devam eden bu ikircikli tutum, Necip Fazıl'ın çıkardığı çeşitli dergilerde yazılar yazan birçok Türk aydınında görülebilir. Bu aydınların çoğunluğu sonradan ya sağ ya da sol kanattan şu veya bu grubun içinden kalem oynatacaklardı. Ancak bu ilk kararsızlık ve askıda kalma, Kısakürek ile 1934'te “döndüğü” zaman kurdukları işbirliğinde bile mevcut ve görülebilir durumdaydı (Mardin, 2007: 224).

Mardin, İmparatorluktan günümüze Aydınlar üzerinde önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Türk toplum yapısındaki aydın profilini kavramak için yetkin modernist bir Türk entelektüeli olan Necip Fazıl Kısakürek'in yaşamına bakmamız gerektiğini vurgular. Mardin'e göre Necip Fazıl'ın düş kırıklığı ve tekrardan İslam'a dönmesinde iki temel argümanı görebiliriz. Birincisi olan benlik gelişiminin de farklı iki şekli vardır: Bir taraftan çocukluğundaki belirli kültürel yapıların “iç işlemliliği”ni tekrardan yakalama gayreti, diğer yandan kendi bireysel ve toplumsal hafızası için efsanevi bir arka plan geliştirme çabasıdır. İkinci düzeyde ise ülkemizde entelektüellere pay edilen alanın kırılabilirliği ve düzensizliğinden dolayı duymuş olduğu hayal kırıklığıdır. Necip Fazıl'ın çalışmaları ülkemizin “mekân” düzenlenmelerindeki değişim ve dönüşümleri anlatır. Önemli şiirlerinden birisi de “Kaldırımlar”dır. Sözü edilen bu mekânlar Necip Fazıl için içi tamamen boştur; çünkü gençliğini yaşadığı ata ocağı konaktaki şefkat, muhabbet gibi önemli değerlerden yoksundur. Hatta ev ortamında bu değerler solup gitmiştir. Bütün bunlardan ötürü bir aydın olarak Necip Fazıl kendi konumunu seçmekte zorluk çekmiştir. Mardin'e göre Osmanlı döneminde ikilem yaşayan aydınlar imparatorluğu miras olarak alan Cumhuriyet döneminde de bu aydın bunalımı

devam etmiştir. Cumhuriyet ideolojisi, toplumsal hayatın temeli olan İslam'ı reddetme anlayışında direktlikle entelektüel üretim alanında ve pratiğinde bir uçurum yaratmış, insanın kendini izah etmesi ve karşılıklı öznellik mikro yapılarını zayıflatmıştır. Kısacası kolektif bilinci içerisinde güvenle hayatını idame eden bir entelektüeller sınıfının yerini, aydın olarak taşıdığı kimlik noktasında kafası bulanık bir sınıf aldı. Pek çok Türk entelektüelinin imparatorluktaki seçkin ulemadan çok farklı olarak yeni "devlet"e kaba bir biçimindeki dalkavuklukla yaklaşmasının sebebi bu durumdan meydana gelmiş olabilir. 1960'lı yılların entelektüellerine mücadeleci bir pozisyon gösteren Marksizm, bu ikilemin düğümlerini çözen bir çerçeveydi. Ancak Mardin' göre, İslamiyet bireyin bir fert ve entelektüel olarak korkularını ortadan kaldıracakları doğal bir mekândı ve Necip Fazıl'ın da tercih ettiği yol budur. 1980 ve 1990'lı yılların Türk entelektüelleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum kavrayışının çok katmanlı derinliğinden mahrum, sıradan bir toplum analizi iyi öğrenmiş olmakla beraber, kültürel verilerin, yani İslam'ın yeni bir güç kazandığı bir toplumdaki dinamikleri ele almada bir takım zorluklar çekiyorlar (Mardin, 1998: 68-69).

Mardin, *Türk Modernleşmesi* adlı çalışmasında geçmişten günümüze aydın profilinin nasıl evrildiği konusunda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre çağdaş düşüncenin bir değişim ve dönüşüm aşamasında olduğunu, Batı düşüncesinin bir kriz geçirdiğini dile getirmiştir. Bu krizin varlığı noktasında kimsenin inkâr etmediği bu buhranın bir aşamasını şüphesiz insanların buna etkisi ile yeni bir biçim almış kültürün entelektüellerde yarattığı tepkide yer alır. Mardin'e göre günümüz, Ahmet Mithat Efendi gibi aydınlar her ne biçimde olursa olsun topluma her şeyi öğretmek gayreti içerisinde olan, toplumun seviyesini yükseltmek isteyen insanların rastladığı bir dönem değildir (Mardin, 1995: 298).

Kemalist bürokrat aydınlar, 1920'li, 1930'lu yıllarda sosyal ve siyasal olayların yani sosyolojinin merkezinde sosyologlarla beraber, hatta onların da önünde yer almışlardır. Bu dönemi Kemalist aydınlar biçimlendirmiştir. Bu ideologlar, sosyolojinin temel konuları olan siyaset, din, aile, ekonomi, eğitim, köy ve benzeri alanlardaki fikirlerini hem hayata geçirmeye, hem de bunları yan yana getirmek için kendi içerisinde bütünlüğe sahip bir çerçeve oluşturmaya çalışmışlardır. Bu yüzden, sosyolojinin merkezinde bulunan sosyal kurumların Batıcılığa anlayışı yönünde şekillenmesi Kemalist ideologların değerlendirmeleri, merkezi bir konumda yer almıştır. Sosyologlar ise Kemalist yöneticilerin ve ideologların toplumu ve yönetim şeklini dönüştürme çabalarının düşün yapısını yönlendirmek yerine yapılanları yalnızca kavramaya ve yorumlamaya çalışırken, haliyle arka planda, Kemalist ideologların gölgesinde kalmışlardır (Kaçmazoğlu, 2021: 10).

Mardin'e göre Atatürkçülük, padişahlık biçimindeki yönetim anlayışını kaldırarak, onun yerine Cumhuriyeti getirmiştir. Bireysel bağlılık temelli nizam yerine, yasalarla çerçevesi çizilmiş bir yönetim şekli getirilmiştir. Anadolu'da topraklarında temelleri atılan Cumhuriyet bir Türk topluluğundan ibarettir. Bu minvaldeki anlayış Cumhuriyet teb'asının önünü aydınlatmalıdır. Ulemanın devlet nazarında, etkisi azalmış olsa da, toplum üzerindeki etkisi ve devam eden izleri kökten kazınmalıdır. Bu bağlamda ulemanın toplum önderliği işlevi sonlandırılmalıdır. Ferdin dünya hakkındaki malumatını ulamalardan ziyade, müspet bilim biçimlendirmelidir. İslam bir devleti idare etme işlevini yitirmeli, herkesin şahsında biçimlenen bir inanç olarak yer almalıdır. İslam dini ve medeniyeti bir zamanlar zirvelere çıkararak parlak bir çığır açmıştır ancak günümüzün toplum anlayışında ve yaşayışında bu örnek teşkil etme anlayışını kaybetmiştir. Rehber alınacak bir medeniyet varsa bu da Batı medeniyeti ve onunla beraber inşa edilen müspet bilim ve teknik anlayışdır. Yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'si, Türk toplumunun sınıf ayrımı yapısı gündeme getirilmeden çalışmalarıyla inşa ettiği bir yapı olmuş olacaktır. Bu perspektifte sınıfsal uçurumunun kurumsallaştığı Batı dünyasında mümkün değildir. Ancak sözü edilen kopuşların daha açık hatlarla ortaya çıkarılmadığı Türkiye'de sınıfsız toplum, halka verilmiş bir şans, bir olanaktır vasıl olması gereken gaye "münevver", "avam" ikiliğini ortadan kaldırıp, Toplumun gereksinimlerini halkın dâhil edildiği bir sistemle karşılamaya çalışmaktır. Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısını kökten değiştirerek yeni bir toplum düzenini inşa etmeli ve bu toplum inşasını statik bir biçimde tutmayıp zamanla değişmesini sağlamalıdır. Bu amaç Atatürkçülüğü Jön Türkler zamanında ortaya çıkan yapıdan belki en mantıklı biçimde ayıran ögedir (Mardin, 1983a: 87).

Mardin'e göre, Cumhuriyet ideolojisi, söylemsel olarak İslamiyet'in yerini ve toplumun "çimentosu" olma işlevini geri çevirerek aydın çevrelerle avam arasındaki uçurumu derinleştirmiştir. Eski dönemde var olan toplumsal sembiyozu (ortak yaşam alanı) kendi içerisinde temel dayanak olarak görüldüğünden toplumsal heterojenliği daha hoşgörülle karşılıyordu. Zira yeni sistem denilen Jakobenliğin Cumhuriyet politikası ilkesi üzerine inşa edilmişti ve Cumhuriyet ideologların "feodal kalıntılar" diye kavramsallaştırdıkları karşıt grupları içselleştirme anlayışını içermekteydi. Önceki anlayış daha çok varoluş sorunlarını önemserken, yeni anlayış bunları "metafizik" ve skolastizm gibi kavramları sorunlar grubuna aktarmıştır. Mardin'e göre, ikincisini en güzel ortaya çıkartan yine lise öğretmenlerimizin fikir tarzıydı; "bilim" ve "irtica" olarak adlandırılan iki antagonist kavramın meydana getirdiği kolaylaştırıcı diyalektik temelli bir "pozitif" sisteme doğru önlenemez bir ilerleme göstergesi öğretmenlerimizin içine işlemiştir. Ona göre, "yaşam dünyası" çerçevesinde toplum yapımıza

bir bakışın çağdaş tarihimiz açısından ne kadar açıklayıcı olabileceğini izah eden bir fenomen, Cumhuriyet dönemi entelektüellerinin geçmişten tümüyle koparınca karşılaştığı problemlerdir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde entelektüeller iki temel alanda yollarını şaşırılmışlardır; Bunlardan ilki “devlet”te, başka bir deyişle Cumhuriyetçi olan “devlet”te görev aldıkları roldü. Bu noktada yaşadıkları zorluklar aşılabildi, çünkü kurulan bu yeni “devlet” önceki devlet ideolojisinin sınırlarının ana hatlarını muhafaza ederek üstlenmişti. Fakat Cumhuriyet öncesi entelektüelinin “gündelik” yaşamının bölünmesi Mardin'e göre, daha önemli problemler ortaya çıkarmıştı. İkinci nokta ise İslam kültürü medeniyetiyle bağları koparılması ve bununla ilişkili olarak kişiliğin izahıyla alakalı problemleri içermekteydi. Entelektüelin toplumsal kimliği hakkındaki problemler de bu noktada belirmiştir (Mardin, 1998: 62-65).

*Mardin, Religion, Society, And Modernity in Turkey* adlı eserinde hem Türk yazarların hem de Batılı yazarların Osmanlı sosyal sisteminin bir özelliğinin kalıtsal bağlamda bir aristokrasinin olmadığına işaret etmiştir (Mardin, 2006: 1). Mardin, toplum yapımızda insan ilişkileri geçmişten bugüne oldukça kaba ve merhametsiz olduğunu ileri sürmüştür. Aydınlar arasındaki iletişime bakıldığında bu bağlantılar manasız, felsefi derinlikten yoksun, duygusal olmakla birlikte şefkat duygusundan da mahrumdur. Cumhuriyet öncesinde gündelik yaşamda birey ilişkilerini açık bir biçimde görmüş ve Cumhuriyet dönemi simgeleri zorla yok edilme anlayışını kaygıyla takip etmiş olan bireyler 1930-1940'lı yıllarda yeni bir cumhuriyet kültürü oluşturmaya gayret gösterdiler; ama bu girişimleri sonuçsuz kaldı. Bu muvaffakiyetsizliğin en dikkat çekenini, Anadolu'da daha önceden yayılmış, kök salmış kültürlerin en güzel yönünü içine katarak, iyi niyetli bir hümanizmin Anadolu insanının gündelik yaşamına dâhil edilmesi amacıyla uyarlanmış tecrübelerdi. Bu müphem ortamda din, birey ilişkilerinin düzenlenmesi noktasındaki tek dayanağını oluşturmuştur (Mardin, 2015: 82).

Cumhuriyet yapısındaki yeni algısının köklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun köklerinde aranması gerektiğini ileri süren Mardin, Cumhuriyet Türkiye'sinin bize hep yenilikler Türkiye'si olarak taktim edildiğini ifade eder. Cumhuriyeti başarısız bir politika olarak etiketlemek isteyen bazıları ortaya çıkmışsa da Cumhuriyetin niteliklerinin manasını Osmanlı Devleti'nde aramak çok sık aranan bir davranış olmamıştır. Bu türden bir ilişkinin, Cumhuriyet Türkiye'sinin önemli bir özelliğidir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan aktarılan bu mirasın etkisi sadece Cumhuriyetin inşa edici adımının dışında kalmış olan etkenler için geçerli, yeni olan Cumhuriyet'in içindeki eski olan Osmanlı'yı göz ardı etmek belirli bir noktaya kadar anlaşılabilir. Ancak doğrudan Cumhuriyetin ideolojisinde bu türden benzerlikler bulunabilir. Başka bir ifadeyle ilk kurucu sosyolog olan Ziya Gökalp'le işaret ettiği gibi, bazen, bir bireyin



yeni olduğunu ileri sürdüğü ve bazen de yeni olarak kabul edebileceğimiz görüşleri arkasında derinlerde eskinin şartlandığı davranışlar yer alır. Cumhuriyeti eski Osmanlı toplumuyla ilişkilendiren unsurlardan önemli olanlar bu mertebede toplanır. İdeolojik düşünce tarzının ve bizim ona bağlılığımız ne kadar çapraşık ve grift olduğunu da en iyi onlar gösterir. Kısacası Cumhuriyet yapısının “yeni” olarak ileri sürdüğü ideolojilerin arkasında yatan meşru toplum teşekkülü anlayışında Osmanlı Devleti’ne giden temel yapı unsurları arasında herrschaft yönelimi, statü toplumunun önemli değerleri ve toplum ile aydınlar kültürünün hala iki farklı kültür olarak kalmış olması başta gelir (Mardin, 1983b: 105).

Mardin, “Kolektif Bellek ve Meşruiyetlerin Çatışması” adlı makalesinde Osmanlı ve Türk dünyasının Batılılaşmasıyla, kolektif bellek ancak derin ve neredeyse algılanamaz bir farklılaşmanın eşiğinde sürüp gidebildiğini ifade eder. İslam kendini, polemiğe sebep olacak biçimde ve bireysel “hareketlilik” ve özgüvenin farklı biçimlerine erişinceye kadar basitleştirmiş; meşruiyetin temelleri bu süreçle birlikte kemirilmiştir. Ona göre, meşrulaştırmaların çatışmalarını bir tartışmaya dönüştürmek için daire içine alınması gereken şey, meşrulaştırmaların yerine neyin geçirilebileceğinin belirsizliğidir. Bir Türk toplumu olarak kendimizi Avrupa’nın problemleri düzleminde görmenin, özellikle de Türkiye’yle Avrupa kıtası arasında giderek sıkılaştıran bağlantılar bakımından değerlendirmenin zor olmadığını vurgulamak mümkündür. Mardin, gözden geçirilmesi gerek en önemli meselelerden birisi de kolektif bellek sorunudur. İkinci olarak da Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihinde Weber’deki anlamda meşruiyet kavramının yeri konusunda bir saptama yapmamız gerekmektedir. Üçüncü olarak, toplumsal bir etik bakımından bu genel durum konusunda bir değer yargısı oluşturmak gerekiyor. Son olarak da, bileşenlerini kapitalizm kentin ve sanayileşmenin yükselişi ile dünya ölçeğindeki iletişimin yeni bir versiyonu olan küreselleşmenin oluşturduğu, tüm dünyayı kapsayan tarihsel bir duruma atıfta bulunan bir problemi ele almak gerekiyor. Ayrıca, Türkiye toplumunun bu akımların içinde nerede olduğunu tespit etmek gerekir. Mardin’e göre bu sorunların her biri kendi içinde son derece karmaşıktır ve her biri geniş bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Türk solu kendi tarihsel geçmişiyle ilgilenmeye, buna ek olarak İslam kültürünün engellediği ulusal kolektif bellekle uğraşmıştır. Cumhuriyetçi ideolojinin bu uygulamasını da Osmanlı kolektif belleğinin incelenmesiyle izah etmek mümkündür, çünkü devlet ideolojisi dinsel bir çerçevede başlayan popülist hamlelerden daima şüphe duymuştur. Cumhuriyet’in temelini oluşturan laiklik, dinsel olanı, tutkuyla yenmeye azmettiği eski rejimle özdeş görüyordu. Oysa en eski rejim kavramı dahi, bu sözlerle ifade edilmese de, Türkiye Cumhuriyeti’nin ideolojik modelini daha geniş bir perspektife, yani modernitenin

meşruiyeti çerçevesine oturtuluyordu. Mardin'e göre, Cumhuriyetin problemi halk egemenliği değildi, bu zaten kolayca elde edilmişti; asıl temel problem toplumun daha derin tabanı ve ahlak temeliydi. Başka bir ifadeyle, kökten yola çıkılarak, halkın uymaları gereken ahlaki ilkelerin nelerden oluştuğunu; sosyolojik bağlamda gündelik, ailevi ilişkilerin, insanlar arasındaki ilişkilerin hangi temel değerler üzerinde tekrardan kurulacağını belirleyen bir ilke problemidir (Mardin, 1995: 8-9).

Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* adlı çalışmasında Tanzimat zamanında ülkemizde meydana gelen kurumsal anlamdaki değişim/dönüşümler o dönemki Batılı entelektüelleri çok etkilemiş, genel manada yüzeysel olmasına rağmen, bu resmi başkalaşıma çokça yer verilmiştir. Bunun yanı sıra vakit henüz olgunlaşmamıştı ve Avrupa gözlemcilerinin kullandıkları araçlar, Tanzimat reformlarına paralel giden fikir akımlarını ele alarak kaleme almak elverişli değildi. Mardin'in bu çalışması bu eksikliği doldurmaya yönelik bir girişimdir. Bu kitabında Mardin, Tanzimat sonlarına doğru, 1867-1878 yılları arasında ün elde eden bir grup Türk aydınının, yani Yeni Osmanlıların, siyasi düşüncelerine girmeye başlayan akımları tespit etmiştir. Ona göre, Yeni Osmanlılar aynı zamanda hem Türkçe okuyan halkın entelektüel donanımının Aydınlanmacı kısmının düşüncelerini hazırlayan ilk aydınlardı ve hem de bu fikirlerle İslam camiasında bir sentez meydana getirmeye çalışan ilk düşünürlerdir (Mardin, 2012b: 10).

Görüldüğü üzere Şerif Mardin, Türkiye'de hegemonik bir ideolojik oluşum olarak Kemalist ideolojinin ve bunların taşıyıcıları olan aydınlar üzerindeki etkisine çalışmalarında sıkça değinmiştir. Ona göre, Kemalist ideoloji anlayışı laik cumhuriyetçiliğin soyut bağlamda kişiliğin ilerlemesi bakımından sağladığı faydalar ve eğitimin ilerlemeyle ilişkisi konusundaki etkileri kayda değerdir. Ancak bireyin gündelik yaşamda ve aile ilişkilerindeki bir takım pratiklerde yetersizdir. Çalışmalarında Cumhuriyet dönemi politikalarına ve bu dönemki aydın bunalımına değinen Mardin, ayrıca aydının kendi içerisindeki bunalımı, ikilemi onların toplum sorunlarına eğilmelerine gölge düşürdüğünü ileri sürer. Aydınların ve ideolojilerin politik yapıyla iç içe olduğunun altını çizen Mardin, entelektüellerin ideolojilerin politik bağlamda hem üreticileri hem de taşıyıcıları olduğunu ileri sürmüştür.

### **5. Politik Paradigmanın Entelektüel ve İdeolojiler Üzerindeki Etkisi**

Şerif Mardin'in ileri sürdüğü üzere politik paradigma, toplum yapısı üzerinde ve entelektüellerin yetişmesinde önemli bir yere sahiptir. Politik mecrada güçlü olan toplumun ebettteki entelektüelleri ve ideolojileri de toplum üzerinde ve onların yönlendirilmesinde etkin olur.

Şerif Mardin, günlük politikayı kendi kirli menfaatlerinde kullananlar toplumunda Hitler gibi bir yönetimin iktidara gelmesinin önünü açacağından bahseder. Bundan dolayı fikir adamlarının hem Batı hem de Türkiye toplumlarında çok önemli bir rol üstlendiğini ifade eder (Mardin, 2009: 8). Özellikle merkez-çevre yaklaşımı üzerinden Türkiye siyasetini analiz etmeye çalışan Mardin, bu konuda pek çok sosyal bilimciye de ilham kaynağı olmuştur. Mardin, *Türkiye’de İslam ve Sekülerizm* eserinde resmi hiyerarşi içinde, devlet görevinde bulunan pek çok memurun aynı zamanda aydın olduğunu vurgulamıştır (Mardin, 2018: 12). Mardin, “Türkiye’de Orta Sınıfların Üç Devri” adlı çalışmasında yaygın bir kalıplaşmış düşünceye göre Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyal yapısının önemli niteliklerinden birisi de Batının orta tabakasına tekabül eden bir sınıfın eksikliğinin olduğuna işaret eder. Batılı aydınların ortaya attıkları, ancak bizde de benimsenen bu teze göre, Osmanlı Türkleri, devlet idaresi ve cengaverlik hakkındaki görevlerden başkalarını faaliyet alanı bağlamında kendilerine layık görmediklerinden, güçlerini ticaret ve sanayinin gelişmesine sarf etmemişler ve böylece Batı dünyasında orta sınıfın oluşmasında tüccarlar etkili olurken, Müslüman-Türk toplumunda bu anlayış yerleşmemiştir (Mardin, 1957b: s. 11).

Mardin, “İstikbalimizdeki Kütle Problemleri Hakkında” adlı çalışmasında politik mecrada başarı, geniş perspektifte geleceğin koşullarını bugünden gözümüzün önünde canlandırabilmeye dayandığını ileri sürer. Ona göre, bu fikri dile getirmekle yeni bir keşifte bulunulduğu ileri sürülemez de söz konusu uzak görüşlülüğün önemi üzerinde durarak konuyu somutlaştırmaktan büyük kazançlar elde etmek mümkündür. Ancak ileriye görme hassasına sahip olduklarına inanların çoğu, içinde yaşadıkları koşulların ancak çoğu değişiklikler sonucunda az ya da çok dengelemek bir biçimini tasavvur edebilirler (Mardin, 1957c: 9).

Kayalı’ya göre, Türkiye’de fikir adamlarının değerlendirilmesi genellikle her dönemin ideal ölçütlerine göre gerçekleştirilmektedir. Türkiye gibi bir ülkede de ideal ölçütler genellikle siyasal eğilimin öne çıkarılması tarzında olmaktadır. Siyasal tutum o kadar ön plana çıkmaktadır ki, değişik bir siyasal konumda yer alanlar ciddiye alınmamaktadır. Fikirsiz seviyesi, soyutlama seviyesi daha ileri olanlar pek o kadar ciddiye alınmamaktadır. Bir başka deyişle, güncel siyasal yaklaşımlar ve taraflılık daha önemli hale gelmektedir. Siyaset temelli bir düşünce tarihi gündeme getirilmektedir. Bu tür fikir tarihinin göstergelerinden birisi de güncel siyasal önemi olan düşünce adamlarının düşünsel geçmişlerinin hiç önemsenmemesidir (Kayalı, 2011: 11-13). Tarihsel bağlamıyla siyasal iktidarı kavramak, iktidarda kalmak ya da iktidarda söz ehli olmak (iktidar ortağı olmak) için, savaş başta olmak üzere şiddetin her şeklinin kullanıldığı bir süreç yaşanmasına rağmen iktidar için rıza, sözleşme, rekabet, yarış

veya seçim gibi şiddet dışı yöntemler de benimsenmiştir. Bu açıdan iktidar her zaman mücadele edilerek elde edilmiş değildir. Bu yüzden iktidar uğruna yürütülen bütün mücadele veya işbirliği faaliyetleri siyasetin alanına girer (Tuncel, 2020: 18). İktidar ile siyasetin birbirlerini tamamladığı bir evrende bazı fikirler önemsenip ön plana çıkarılırken bazıları da ideolojik olarak damgalanıp sistem dışı edilebilmektedir. Bu durumda iktidar-siyaset-ideoloji üçlemelerinin birbiriyle ne derecede iç içe olduğunun açık bir belirtisidir.

Mardin, *İdeoloji* adlı çalışmasında Marx'ın altını çizdiği manada ideolojinin gerçeği “maskeleyen”, net yansıtmayan bir yapı olarak okumamız gerektiğini ileri sürmüştür. Mardin, bu eserinde nasıl oluyor da entelektüeller tarafından ortaya atılan bazı fikirler “bilimsel” olarak tanımlanırken, bazı fikirler “ideolojik” olarak tanımlanıyor? Yine Mardin, Clifford Geertz'in fikrine başvurarak: “Neden benim ileri sürdüğüm zaman sosyal felsefe adını verdiğim düşünceyi başkalarında gördüğüm zaman bunları ‘kanı’ olarak nitelendiriliyor, benim düşüncelerime katılmayan birinde bu çeşit düşünceleri bulduğum zaman bunlara ‘ideoloji’ damgasını basıyorum” (Glifford, 1964: 74; akt: Mardin, 2017: 17) şeklindeki açıklamayı hatırlatır.

Gürpınar'a göre, II. Meşrutiyet, Türkiye'nin bütün modern ideolojilerin yeşerdiği evredir; İslamcılık, Batıcılık, hatta çok daha sönük olmakla beraber liberalizm ve sosyalizm kamusal mecrada taraftarlarınca dile getirilmiştir (Gürpınar, 2013, 69-72). Ekonomik bir sistem olmanın yanı sıra toplumsal, siyasal, kültürel ve etik boyutu olan sosyalizm, detaylı bir sistemi içerisinde barındıran bir ideolojidir. Bu ideolojinin temelinde ekonomide üretime odaklanmak yerine üretilenin ve mevcut olanın paylaşımı vardır (Bakan, 2019: 74).

Mardin'e göre, ideolojilerin temel araştırma problemi pek çok ideolojinin bilimsellik fikriyle ortaya çıkmış olmalarıdır. Örneğin, Marksizm ideolojisi kimileri için gerçek dışı “yanlı” bir öğreti iken, kimileri için ise gerçekleri gün yüzüne çıkarmaya alan açan bilimsel bir araçtır. Bu durum faşizm kavramı için de geçerlidir. Faşizmin ideolojisi bilimsel bağlamda benimseyen az insan kaldı, ancak 20. yüzyılın başlarında, faşizmin beraberinde getirdiği “ırk” kuramı faşizmin bilimsel bir temellinin olduğunu iddia edenlerce, bu fikirlerini ispatlamak için kullanmışlardır. Bu açıdan “ideoloji” kavramını ele aldığımızda, “ideoloji”nin bilimle eşanlı ya da farklı mı olduğu vazgeçilmez bir sorun olarak karşımıza çıkar. Mardin'e göre, ideoloji ismini verdiğimiz düşünce toplulukları bu anlamda daha fazla kaypaktır. Formel işlemlerle zorlayıcı bir bağlantısı yoktur. İdeolojinin de içinde bulunduğu yapı içerisinde bir tutarlılığı vardır. Ancak bu tutarlılık formel tutarlılık değil, hislerin ya da biçimlenmiş arayışların mantığından ibarettir. Mardin' göre, “ideoloji”nin toplumun farklı “kat”larında

birçok insan arasında “tutma”sının nedeni nedir? sorusunu sorduğumuzda şöyle bir yanıtla karşılaşırız: Toplumların gündelik hayatlarını belirleyen temel öğelerden biri, bu insanların içinde yaşadıkları toplumu algılama biçimleridir. Bireylerin hepsi oluşturduğu toplumun içindeki farklı bireylerle ve iç içe olduğu diğer gruplarla “toplum haritası”nın bir parçası olur. Bu “toplum haritası” gerçekte olduğu gibi net çizgilerle belirtilmemiştir. Mardin’e göre, “harita”nın içinde barındırdığı manalar esneyebilmektedir ve değişime açık olan “simge dağarcığı” aracılığıyla toplumdan bireye, nesilden nesile geçer. Bu simge yapısının çalışma düzeninin tümüne “kültür” denir. “İdeoloji” kavramı “kültür” kavramı birbiriyle iç içedir. İdeoloji kavramının kendisi de “kültür” ağının temellerine dayanarak gelişir. Bir kavram olarak ideoloji, geleneksel “toplum haritaları”nın çağdaş dönemlerde yararlarını kaybetmelerinin neticesidir: İnşa edilen bu yeni bir toplum manaları “haritası” üretebilir (Mardin, 2017: 20-25).

Mardin’e göre, 1920’lerin Türk aydınları bir takım sorunlarla yüz yüze gelmişlerdir: Bunların başında ütopyacılar olarak miras alınmış konumlarını 1920’lerin Türkiye’sinin asıl yurttaşları, yani Anadolu köylüleriyle ilişkilendirilmiştir. Köyle ilgili çoğu kez idealist bir edebiyata öncülük ederek bu konuda oldukça başarı elde etmişler. Onlar ya Türkiye’nin “asıl” kültür temelleriyle (yani İslam ile) ya da emperyal Osmanlı kimliğiyle yer değiştirmekte olan yeni hayali bir Türk kimliği ile de ilişki kurmak zorundaydılar. Cumhuriyetçi siyasal seçkinlerin getirdiği çözüm, aydınların “hayal mahsulü”nü (yani Batı veya yeni Türk kimliğini) Türkiye için gerçek kılarken manevi doyuma ulaşmasıdır. Bu durum, pek çok Türk aydınının, Cumhuriyet’in propaganda aygıtının parçası şekline getirmek suretiyle omuzladığı çok ağır bir yükü. Eğitim kadrolarını da arkalarına alarak, Batı hümanizmasının bir yer versiyonunu ve modern Türk edebiyatının temel direği olarak Batı gerçekliğinin bir taklit versiyonunu neticede belli bir noktaya kadar yerleştirdiler. Fakat cumhuriyetin milliyetçilik ideolojisi Orta Asya’daki Türklerin kökenine ilişkin hayal mahsulü bir temaya dayanıyordu. Unutulmuş ataların kültürünün yüceltilmesi basit bir hokkabazlık işi değildi. Bu, Türk halkının çoğunluğunun benimsemesi çok güç, muğlak bir kültürdü. Müphem Sigfried izleğiyle elde edilmiş çağdaş Alman faşist başarısına denk gelmezdi, çünkü Osmanlı tarihinin başından sonuna kadar en kuvvetli şekilde yankı getirmiş, İslam ile harmanlı, Osmanlı’nın görkemiyle ilgili seçme konuların bir karışımıydı (Mardin, 2007: 223).

Görüldüğü üzere siyaset bilimci sosyolog Şerif Mardin’in de alını çizdiği gibi politik paradigmanın entelektüeller ve ideolojiler üzerinde etkisi yadsınamaz. Dış ilişkiler bağlamında politik paradigma hangi büyük devleti veya devletleri takip etmişse, ülkenin bilim ve ideolojik yönelimi de o yönde ilerlemiştir. İdeoloji gerçeği ile kültür gerçeğini çok yakından bağlantılı

olduğunu ifade eden Mardin' göre, her toplumu kendi toplumsal haritası ekseninde değerlendirmemiz gerektiğinin altını çizer. Çalışmalarında ideolojilerin sosyolojik ve politik yönlerine de değinen Mardin, bu konuda Marx'ın, Karl Mannheim'ın ve Clifford Geert'in fikirlerine başvurmuştur.

## **6. Sonuç**

Düşünce tarihimize sosyolojik bakış açısıyla bakıldığında bazı isimlerin istisnai bir yeri vardır. Kendinden önceki tüm düşünce geleneğine eleştirel bakmış, büyük ölçüde genelgeçer bakış açılarını bozmuş, kavramları ve teorileri kendi sistematığı içinde damıtarak anlamlandırmış, yeni kavramları düşünceye dâhil etmiştir. Böylelikle en genel anlamda insanı, toplumu ve ülkeyi görme şeklimizi köklü bir biçimde değiştiren Şerif Mardin, Batı'nın sosyoloji teorisyenlerini anlayabilmiş nadir Türk sosyologlarından birisidir. Mardin; modern Türkiye'de ideoloji, aydınlar, Türk Modernleşmesi, İslam, Said Nursi olayı, Jön Türker'in siyasi fikirleri, Osmanlı dönemi batıcılığı, laiklik, sivil toplum, din ve ideoloji, Nakşibendilik, milliyetçilik, tabakalaşma gibi netameli konularda yaptığı çalışmalarla öne çıkmış bir sosyal bilimcidir. Mardin'in gerek *Forum Dergisi*, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, *Doğu-Batı Dergisi*, *Yeni Türkiye Dergisi* ve benzeri dergilerde yayınlanan makaleleri ve İletişim Yayınları'ndan çıkan eserleri; tarihsel ve sosyolojik perspektifte aydınların ve ideolojilerin hem Osmanlı İmparatorluğu'nun kültüründe birey iradesinin sınırları konusunda yerleşen inançlarını hem de Osmanlı aydınlarının dünya görüşünü nasıl etkilediği noktasında düşünce hayatımızda önemli bir literatür sunar. Düşünce tarihini önemseyen Mardin, içinde yaşadığımız toplumun sorunlarının anlaşılmasında faydası dokunacak önemli metotlardan birisinin de tarihi metot olduğunu ileri sürer.

Eserlerini davranışçı, anlamacı/yorumlayıcı ve tarihsel sosyoloji yaklaşımları zemini üzerinden inşa eden Mardin, çalışmalarında tarihsel süreç içerisindeki değişimi önemsemiş ve bu değişimden entelektüeller ile ideolojilerin de etkilendiğini ileri sürmüştür. *Din ve İdeoloji* adlı çalışmasında insanın tarihsel değişim ve devinim ile birlikte ilerlediğini monarşinin geriliğinin ve bozuluşunun oligarşiyi yarattığını, oligarşinin de demokrasiye dönüşerek bir kısır döngü oluşturduğunu ifade eder. Bu kısır döngüyü İbn-i Haldun'un tarihsel anlayışı ile açıklar. Ona göre, bedevi kabileler içinde yeni bir akım görüldüğünde, bu durum "asabiyya" kabileler arasında dayanışmayı sağlarken, birleşen kabileler şehirlere yerleşmiş olan hadarilerin refahlarına göz dikip şehirdeki iradeyi yıkmaya çalışırlar. Zamanla şehirleşen bedeviler, bir süre sonra liderlik vasıflarını kaybedip zevklerine dalar ve onları devirecek bir başka bedevi gurup

gelir ve taaruz eder. Bu durumlarda ise Mardin, “tarih bir tekerrür”dür anlayışını doğrular (Mardin,1983b: 125).

Görüldüğü üzere Mardin’in de üzerinde durduğu ideolojik kalıp ve grupların zamanla değişim yaşandığını ve tarihin tekerrür etmesi durumunun aydınların düşünce dünyasına yansıdığını ileri sürmüştür. İdeolojiler ve siyasal kavramlar en çabuk içerik değiştiren kavramlar iken entelektüellerde bu değişim rüzgârından kimi zaman yaprak dökerek kimi zaman da yeni ideolojik tutumlara tomurcuklar açarak eşlik etmiştir. İdeolojilerin aydınlar üzerindeki etkisi konusunda Polonyalı Marksist Rosa Luxemburg şunu ileri sürer: “Hareket etmeyen zincirlerini fark edemez” (Luxemburg, 2022: 65).

Bu çalışma, kendisini muhafazakâr modernist olarak tanımlayan Şerif Mardin’in, yapmış olduğu çalışmalar üzerinden aydınlar ve ideolojiler konusuna getirmiş olduğu açılımları içerir. Mardin, eserlerinde değişimi önemsemiş ve bu değişimin kronolojisini gerek kişiler ve dönemler gerekse de Batı ve Türkiye toplumu bağlamında karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Mardin, Batı’daki fikir ürünlerinin ülkemizdeki yansımalarından hareketle ele aldığı çalışmalarında ayrıca Tanzimat ile birlikte ülkemizde meydana gelen kuramsal anlamdaki değişim ve dönüşümleri o dönemki Batılı entelektüellerinin de dikkatini çektiğini ileri sürmüştür. Mardin, entelektüellerin ve ideolojilerin nasıl evrildiğini ve bu değişimin boyutlarını tarihsel, kültürel ve sosyolojik bağlamıyla ortaya koymuştur. Mardin’in eserleri üzerinden ve yüz yıllık sosyoloji tarihi bağlamında entelektüeller ve ideolojiler konusunda birtakım çıkarımlar yaptığımız bu çalışmada entelektüeller ve ideolojilerin gündelik siyasetin belirgin bir şekilde dışında olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Mardin, ideolojileri sert-yumuşak ideolojiler olarak sınıflandırmış ve bazı Batılı düşünürlerin ideolojilerin batış devrini yaşadığı fikrinin aksine, ideolojilerin farklılaşarak ve yumuşayarak etkilerini sürdürdüğünü ileri sürmüştür. Çalışmalarında entelektüellerin toplumdaki işlevi konusuna da değinen Mardin, hakikatin bir kül olarak tekrardan ortaya çıkması için filozofların ve aydınların teorilerinin toplumun eğitim metotlarına, fikir dünyasına tesir etmesi ve derin izler bırakması gerektiğini ileri sürer. Çünkü Aydınlar zaman zaman önemli fikirler ortaya atarlar ve bu fikirler de tarihi etkilere sebep olurlar.

Literatür çalışması ekseninde Mardin’in eserleri üzerinden aydınların ideolojilerle ilişkisinin ele alındığı bu çalışmayla; farklı gruplara, ideolojilere sahip insanların dünyayı farklı şekilde anlamlandırdıkları ve aynı zamanda değişik bakış açılarına uygun düşen anlam dünyalarının ve kurumsal stratejilerinin bir kısmını yerleştirmeye çalışılmıştır. Çalışmada, entelektüel kimdir, işlevi nedir gibi soruların cevabı irdelenmiştir. Modern siyasal ideolojilerin

taşıyıcıları ve üreticileri olarak entelektüeller, Türkiye'de hegemonik ideolojik oluşum olarak Kemalist aydınlanma ülküsünün entelektüeller ve ideolojiler üzerindeki etkisi, politik paradigmanın entelektüeller ve ideolojiler üzerindeki etkisi gibi konular ışığında entelektüeller ve ideolojiler kavramlarına açıklık getirilmiştir. Çalışma, Mardin'in eserleri üzerinden Türk sosyolojisi perspektifinde entelektüeller ve ideolojiler konusunda bazı çıkarımlar, değerlendirmeler ve dönemsel olarak birtakım sınıflandırmaları ortaya koymakta ve aydınların, siyasal akımlar ve ideolojilerle kurmuş olduğu bağlantıları da ele almaktadır.

Geçmişten günümüze toplumdaki aydının konumuna ve işlevine ışık tutan Mardin, çalışmalarında toplum yapımızdaki aydın profili ile Avrupa'daki aydın profili konusunda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre, Hitlerin iktidara gelmesini sağlayan da günlük politikayı kirli işlerinde kullananlar da aydınlardır. Entelektüel, toplumu yönlendiren en önemli rehberdir. Mardin imparatorluktan günümüze aydın gerçeğini anlamamız için Necip Fazıl Kısakürek'in aile hayatına, entelektüel yaşamına bakmamız gerektiğini söyler. Ona göre ülkemizdeki aydın profili parçalı, kendi gerçeğini ortaya koyamadığı için sosyolojik bağlamıyla toplumun gerçeğinden de uzak kalmıştır. Batı medeniyetinde insanların karşılaştığı problemleri halletmeye çalışan aydınların sayısının daha çok olduğunu ileri sürerken ülkemizde ise aydınların artık Ahmet Mithat gibi topluma her şeyi öğretmek idealini taşımadıklarını, toplumu eğitmekten ziyade onları sömüren bir anlayış içerisinde olduklarını söyler. Görüldüğü üzere tarihsel süreç içerisinde aydınların dönemin politikasından, siyasal hareketlerinden ve ideolojik akımlarından etkilendiğini ifade etmek mümkündür.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Çatışma Beyanı:** Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---



## KAYNAKÇA

- Bakan, S. (2019). *İktisadi düşünceler ve devlet: Devletin iktisadi ve siyasal eylemlerinin etkileşimi*. Bilsam Yayınları.
- Başkaya, F. (2018). *Paradigmanın iflasi: Resmi ideolojinin eleştirisi üzerine*. Yordam Kitap.
- Çakır, R. (2008). *Mahalle baskısı: Prof. Dr. Şerif Mardin'in tezlerinden hareketle Türkiye'de İslam, cumhuriyet, laiklik ve demokrasi*. D.Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık.
- Çetin, O., (2014). Sosyolojik araştırmalarda veri çözümlemesi ve bulguların yorumlanması. *Sosyolojide araştırma yöntem ve teknikleri*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 182-215.
- Çiğdem, A. (2002). Entelektüeller ve ideolojiler. *Modern Türkiye'de siyasi düşünceler: Dönemler ve zihniyetler*, Cilt: 9, (ss. 112-114), İletişim Yayınları.
- Gramsci, A. (2014). *Hapishane defterleri*. Kalkedon Yayınları.
- Gürpınar, D. (2013). *Türkiye'de aydının kısa tarihi*. Etkileşim Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2009). Bazı bilim insanlarının Türkiye'deki siyasal düşün tarihine katkıları üzerine bir deneme. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Dönemler ve zihniyetler*. (ss.233-248). İletişim Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2015). Türkiye'de sosyolojinin 100 yıllık birikimi üzerine bazı tespitler. *Sosyoloji Konferansları*, 29-55.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2021). *Türk sosyoloji tarihi-III: Yeni Türkiye'de sosyolojinin düşünsel ve kuramsal temelleri*. Doğu Kitabevi.
- Kayalı, K. (2011). *Türk düşünce dünyasında yol izleri*. İletişim Yayınları.
- Kızılcıkelik, S. (2018). *Çağdaş sosyal teorisyenler 1: Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman, ve Bauman'ın sosyal teorileri*. Anı Yayınları.
- Koyuncu, A. (2014). Türkiye'de sosyoloji ekolleri. *Sosyoloji Divanı Dergisi*, (Editör: Köksal Alver), 65-99.
- Luxemburg, R. (2022). *Vardım, varım, var olacağım*. (Yay. Haz.: Poyraz Karadeniz), Destek Yayınları.
- Mardin, Ş. (1955). Ali Paşa ve hürriyet. *Forum Dergisi*, (4), 39.
- Mardin, Ş. (1957a). Fikirler tarihi nedir? bir kitap hakkında. *Forum Dergisi*, VI (7), 20-21.
- Mardin, Ş. (1956a). Tanzimat ve ilmiye, *Forum Dergisi*. 5 (49), 9-10.
- Mardin, Ş. (1956b). Yeni bir utopya. *Forum Dergisi*. (51), 9-11.
- Mardin, Ş. (1957b). Türkiye'de orta sınıfların üç devri. *Forum Dergisi*. 6 (69), 11-12.
- Mardin, Ş. (1957c). İstikbalimizdeki kütle problemleri hakkında. *Forum Dergisi*, VII (81), 9-10.
- Mardin, Ş. (1983a). Atatürkçülüğün kökenleri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1983b). *Din ve ideoloji*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1984). Tanzimat ve aydınlar. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları.

- Mardin, Ş. (1985). 19. yy'da düşünce akımları ve Osmanlı devleti. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, (2), 342-351.
- Mardin, Ş. (1992). *Bedüzzaman Said Nursi olayı: Modern Türkiye'de din ve toplumsal değişim*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). *Siyasal ve sosyal bilimler*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1994). Atatürk'ü anarken. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, (28), 5-9.
- Mardin, Ş. (1995). *Türk modernleşmesi*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1995). Kolektif bellek ve meşruiyetlerin çatışması. *Avrupa'da etik, din ve laiklik*, Metis Yayınları.
- Mardin, Ş. (1998). Modern Türk sosyal bilimleri üzerine bazı tespitler. *Türkiye'de modernleşme ve ulusal kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 54-69.
- Mardin, Ş. (2000). Tarihimiz ve tarihe soru sormak: Bir hasbihal. *Yeni Türkiye Dergisi*, (33), 384-387.
- Mardin, Ş. (2006). *Religion, society, and modernity Turkey*. The Syracuse University Press.
- Mardin, Ş. (2007). Kültürel değişim ve aydın: Necip Fazıl ve nakşibendi. *Orta Doğu'da Kültürel Geçişler*, (Çev. Birgül Koçak), Doğu-Batı Yayınları, 210-232.
- Mardin, Ş. (2009). *Demokrasi ve aydınının mesuliyeti, kime aydın denir*, (Der. Ahmet Köklügiller), IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mardin, Ş. (2012a). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012b). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiye'de din ve siyaset*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *İdeoloji*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2018). *Türkiye, İslam ve sekülerizm*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2020). *Türkiye'de toplum ve siyaset*. İletişim Yayınları.
- Orçan, M. (2014). 21. yüzyılda Türkiye'de sosyolojinin geleceği. *Sosyoloji Divanı Dergisi*, 53-64.
- Said, E. (2021). *Entelektüel: Sürgün, marjinal, yabancı*. Ayrıntı Yayınları.
- Tazefidan, K. (2023). *Şerif Mardin'in sosyolojik görüşleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncel, G. (2020). *Siyasal ayrışma*. Bilsam Yayınları.



ISSN: 2146-1740  
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,  
Doi: 10.54688/ayd.1277398  
Araştırma Makalesi/Research Article



## EVALUATION OF RIVAL PAIRS' COMPETITIVE ACTIONS: THE CASE OF TURKISH INTERNATIONAL AIRLINE MARKET <sup>1</sup>

Mehmet YAŞAR<sup>2</sup>

Ender GEREDE<sup>3</sup>

### Abstract

#### Article Info

**Received:**  
05/04/2023

**Accepted:**  
21/12/2023

Air transportation is a sector where more than one competitor faces each other in many markets simultaneously, and the competition is experienced based on the route. The study aims to classify the competitive actions performed by 26 airlines in the Turkish international airline market from 2014-2018. The study aims to classify the competitive actions performed by 26 airlines in the Turkish international airline market from 2014-2018. The evaluation of these actions will be conducted in the context of the rival pair. The study aims to classify the competitive actions performed by 26 airlines in the Turkish international airline market from 2014-2018. The study classified competitive actions based on their types and identified the preferred moves of airlines. The results indicate that traditional airlines tend to use schedule-based actions more frequently. Additionally, all airlines tend to use schedule and price-related actions the most. The analysis of the actions between competitors reveals an asymmetry of rivalry among the airlines.

**Keywords:** Competition, Competitive Dynamics, Strategy, Airline Management.

**Jel Codes:** D43, L91, L93.



<sup>1</sup> Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Mehmet Yaşar tarafından hazırlanan "Havayolu İşletmeleri Arasındaki Rekabetçi Dinamiklerin Belirleyicileri: Türkiye Dış Hatlar Havayolu Pazarında Panel Regresyon Analizi Uygulaması" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

<sup>2</sup>**Corresponding Author:** Assistant Professor, Kastamonu University, ORCID: 0000-0001-7237-4069, [myasar@kastamonu.edu.tr](mailto:myasar@kastamonu.edu.tr).

<sup>3</sup> Professor Doctor, Eskişehir Technical University, ORCID: 0000-0002-8211-8875, [egerede@eskisehir.edu.tr](mailto:egerede@eskisehir.edu.tr).

**Cite:** Yaşar, M. & Gerede, E. (2023). Evaluation of rival pairs' competitive actions: The case of Turkish international airline. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 753-781.

## **Introduction**

In the 1980s, economics became the focus of strategy research. In this process, strategic management was seen as an analytical process and strategy was often referred to as competition, which is an economic concept (Barca & Hızıroğlu, 2009: 132; Bakoğlu and Dinç Özcan, 2010: 58). One of the researchers who contributed to this process is Michael Porter (Erol et al., 2013: 88). Porter's *Competitive Strategy*, published in 1980, opened a completely different door in the development of research on the content of the strategy. A few years after the first work, a second work entitled *Competitive Advantage* was published in 1985, and the ideas about 'what strategy is' were put on a firmer footing. The greatest contribution of these two works to the development of strategic management thinking is that they placed the concept of competition, rather than planning, at the centre of strategy and caused a paradigm shift (Barca, 2005: 13).

With the evolution of strategy into competitive strategy and the placing of the concept of competition at the centre of strategic management thinking (Porter, 1980; 1985), it can be observed that research on competition in the field of strategic management has increased. One of the most distinctive features of this period is that strategy began to take on a concrete form. It was precisely during this period that research supporting this proposition under the name of competitive dynamics made significant contributions to the increasingly concrete state of strategic management thinking (MacMillan et al., 1985; Bettis & Weeks, 1987).

Competitive dynamics examines the firms involved in the industry and the competitive actions performed by them. Competitive dynamics analyses the actions of firms in real markets against each other and the consequences of those actions. The paper analyses the probabilities of moves and reactions, as well as the conditions under which they will or will not occur, and the factors that increase or decrease their likelihood (Chen & Miller, 2012: 4; Grimm et al., 2006: 61).

In today's economic climate, airlines have the freedom to operate in a competitive environment due to the regulatory dimensions of market access, entry, price, and capacity. This has led to the emergence of competitive dynamics in both domestic and international airline markets. Upon examining the literature on competitive dynamics in the Turkish context, it becomes apparent that the scope of studies is limited. These studies only focus on a particular aspect of competitive dynamics, as evidenced by the works of Gündüz and Semercioz (2012), Gündüz (2013), Yaşar (2017), Sönmez and Eroglu (2018), Yaşar and Gerede (2020), and Sönmez and Eroglu (2020). Among these studies, Gündüz and Semercioz (2012) evaluated the relationship between competitive tension and strategic innovation decisions. Gündüz (2013)

examined the moderating effect of tension on strategic innovation decisions, and Yaşar (2017) investigated cross-competition in the transport sector. In their study, Sönmez and Eroğlu (2020) examined the correlation between competitive moves and retaliation. Meanwhile, Yaşar and Gerede (2020) analysed the factors that lead to tension in the domestic airline market. Additionally, Sönmez and Eroğlu (2020) proposed a sector-specific typology by categorising competitive moves. The listed studies evaluated competitive actions at the firm level, without considering the specific competitors against whom the actions were taken. However, it is important to consider that each market has unique characteristics and dynamics. Therefore, different competitors may be required for different markets. This study analyses competitive actions at the competitor dyad level, revealing which actions airline operators take against each other. The study evaluated airline companies based on their business model. This research aims to contribute to the literature with its level of analysis. To achieve this goal, the competitive actions of 26 domestic and foreign airlines registered in the Turkish International Airline market were examined during the period 2014-2018, and each action was evaluated based on a pair of competitors.

### **1. Competitive Actions and Their Components**

Most research on competitive actions is based on Schumpeter's theory of creative destruction and the Austrian School. Companies aim to create and maintain a competitive advantage by positioning themselves relative to their competitors and seeking ways to innovate (Kirzner, 1973: 79). Competitive dynamics has developed theories and empirical methods that precisely conceptualize strategy as competitive moves (Smith et al., 1992). In other words, the strategies that were previously analyzed at the macro level have now been reduced to the firm level. The actions of firms in real markets have been included in the field of analysis.

Competitive moves (attack) and (counter-moves/reaction/retaliation/counterattack) are defined as specific and observable actions that a firm initiates to strengthen its relative competitive position (Chen et al., 1992; Ferrier et al., 1999; Smith et al., 1991; Smith et al., 1992). This definition is widely accepted in competitive dynamics research, which has studied actions in various studies. Therefore, there are likely to be differences between industries in terms of specific types of actions. The majority of actions can be categorised as pricing, marketing, new product/service introduction, capacity, and scale-related, service and operational, signaling (intimidation) moves. (Smith et al., 2006: 319). Airlines can compete by offering discounts on ticket prices, entering new markets, increasing flight frequency, or introducing innovative in-cabin services.

The initial studies in competitive dynamics focused on individual actions taken by firms, their reactions, and the relationships between sequences of moves and counter-moves. Research in this context indicates that counter-moves, or retaliations, can be predicted by analysing the characteristics of moves. In summary, the features that define the moves, such as radicality, scope, aggressiveness, and irreversibility, are crucial factors that determine the likelihood and speed of competitive reactions (Chen et al., 1992; Smith et al., 1991; Smith et al., 1992). Research in competitive dynamics has investigated the importance of responding to moves as a first-mover, second-mover, or late mover relative to competitors (Lee et al., 2000; Smith et al., 1992; Lieberman & Montgomery, 1988). MacMillan et al. (1985), Smith et al. (1989), and Chen and MacMillan (1992) examined the radicality of competitive moves, which defines the extent to which they depart from existing norms. Radical moves are difficult for rivals to interpret and lead to fewer and slower retaliations. Therefore, making a move that is uncommon in a competitive marketplace can greatly contribute to gaining a competitive advantage. In terms of generic strategies, the effectiveness of firms implementing differentiation strategies, particularly in their products and services, depends on their level of understanding and imitation of the differences. Price cuts are the easiest actions to imitate, and competing airlines are likely to quickly respond when a price action is implemented. However, the creation of Turkish Do &Co catering company in partnership with Austrian Do &Co by Turkish Airlines is a prime example of a bold strategic move. By doing so, Turkish Airlines has transformed its reliance on external resources into a competitive advantage, resulting in a substantial improvement in the quality of its catering services. Competitors view this move as a formidable challenge to replicate. The size of a competitive move is determined by resources required for its implementation. However, the scope of the move is measured by the number of potentially affected competitors. The degree of threat associated with a move is determined by the number of competing customers at risk of being lost when the move occurs (Chen et al., 1992). It has been suggested that as the size of a competitive move increases, it may become more challenging for competitors to respond. However, as the scope and threat of the move increase, so does the probability and speed of the reaction (Smith et al., 1992). It is important to note that there is a possibility of the rival losing its existing or potential market share.

Competitive dynamics also focus on the frequency of moves performed at a certain time. The aggressiveness of companies, measured by the number and speed of competitive moves, is a crucial factor in market performance. Ferrier et al. (1999) argue that a firm's profitability or market share is positively correlated with the total number of competitive moves made in a

given period and the average speed of these moves in a market. In competitive dynamics literature, the term 'competitive repertoire' refers to the range of moves made by a company within a certain period. A simple repertoire indicates a limited variety of moves, with firms often relying on a single type of attack (Miller & Chen, 1996b). Competitive repertoire incompatibility occurs when a company's repertoire differs from the industry norms. Firms with competitive repertoire incompatibility exhibit different moves compared to others. Competitors seldom use conflicting repertoires (Miller & Chen, 1996a). Another related concept is competitive repertoire inertia, which refers to the actions taken by a firm when changing its competitive stance in terms of type and number (Miller and Chen, 1994). It is important to make competitive moves in a certain period (Smith et al., 2006: 344). This view aligns with previous research on a unified chronological series of actions (Kirzner, 1973), patterns or coherences in behavioral flows (Mintzberg and Waters, 1985), a coordinated series of actions (MacCrimmon, 1993), or a sequential set of many actions (D'Aveni, 1994).

In a competitive market, if a firm takes an action that generates abnormal profits or distorts market position of its competitors, they will be motivated to retaliate against this action (Albers and Heuermann, 2013; Hitt et al., 2016: 151). Porter (1980) defines a competitive response as a clear and distinguishable counter-reaction carried out to defend or improve the current position of the firm(s) exposed to the move(s) initiated by the competitor(s).

Competitive dynamics focus on the characteristics of reactions, such as the probability of a response when a move is exposed, the type of reaction, the delay time, and the order of the reaction in the opponent's set (Lee et al., 2000; Smith et al., 1991). Furthermore, the study by Chen and Hambrick (1995) investigated additional dimensions, such as the extent and speed of retaliation, as characteristics of reactions. The probability of a competitor reacting to the firm's competitive actions was also examined by Smith et al. (1991). The frequency of a firm's reactions to a competitor's actions within a certain period is a crucial factor in predicting this probability. According to Smith et al. (2006: 325), a firm that responds to nine out of ten actions of a competitor is more likely to respond again in a similar situation in the future than a firm that responds to only one out of ten moves. Rivals have several intervention options when responding to an action, including the option to imitate the initiated action. The extent to which a reaction resembles the initiated action is defined as imitation reaction (Smith et al., 1991). If one airline increases frequency on a flight route where it competes with another airline, a similar response from the competitor sends a strong message that its market position will be defended (Chen & MacMillan, 1992). If resources allow, the competitor may retaliate to avoid losing

market share. On the other hand, it is important to consider the timing of retaliation in response to a competitive move. Reaction lag which refers to the time between the initiation of a competitive action and retaliation, can have a significant impact. It is suggested that the initiator may gain an advantage as the reaction delay increases. Competitors who fail to respond or respond late often experience a loss of market share or missed profit opportunities (Lee et al., 2000). It is assumed that the first mover will have an advantage if the action is effective. For this reason, companies that initiate the action prefer actions that will cause a delay in reaction (Porter, 1980: 98; Smith et al., 1989). The longer the reaction time, the more challenging it is to establish a relationship between the action and the reaction. Associating a response with a previous statement and perceiving a late response as a message to competitors in the market becomes difficult (Chen & MacMillan, 1992). For example, a price reduction is expected to be responded to in a short time. Because price cut is an easily applicable counteraction. If the counter-move takes a long time, it may be difficult for the initiator to perceive it as retaliation.

When a competitive action in a marketplace affects multiple competitors, each firm will respond. The order of response becomes important as it indicates the firm's ranking in the reaction to the competitive action among the competitors who made more than one counter-move (Smith et al. 1991: 62). A firm can be a first, second, or late responder.

## **2. Literature Review**

Since the basis of strategic management is competition, the mutual interactions between the firms become one of the most important issues in strategic management. For this reason, it is important to analyze competitive actions and reactions, which are the tools of firms to compete (Chen, 1996). Because it becomes possible to gain a competitive advantage and earn returns above the industry average through competitive behaviors (Young et al., 2000; Chen & MacMillan, 1992). Therefore, competitive conditions should be assessed not only at the sector or group level but also at the firm level (Baum & Korn, 1996: 256). Competitive dynamics is a field that examines the competitive moves and retaliations of firms in an industry for advantageous market position and positive financial performance in a strategic and organizational context and examines the conditions that cause these competitive actions and the consequences of these actions within a model (Chen & Miller, 2012; Smith et al., 2006). There are many studies on competitive dynamics in different contexts. Some of these studies are summarised in Table 1.



Table 1  
*Literature Summary*

Authors	Industry	Level of Analysis	Focus	Summary of Results
MacMillan et al. (1985)	Banking Sector	Firm Level	Competitors' reactions to products that are easily imitated in the marketplace	It would be appropriate to consider this research as one of the pioneering studies in the field of competitive dynamics.
Bettis & Weeks (1987)	Photography	Firm-Dyad Level Polaroid-Kodak	Action-reactions between two firms	Focuses on the competition between two firms directly in the competitive marketplace and reduces the competition previously evaluated to the micro level (firm pair).
Smith et al. (1989)	Technology firms	Firm Level 22 High Tech Firms	Retaliation time	Preliminary theories on this subject by investigating the impact of internal and external factors affecting the retaliation time of companies producing advanced technology on performance.
Smith et al. (1991)	Airline Industry	Firm-Dyad Level 32 US Airlines	Actions and Reactions	Type of actions affects the ability to imitate and perform counter-moves
Chen & MacMillan (1992)	Airline Industry	Firm Level 32 US Airlines	Actions and Reactions	The airline's action will put the affected business in a difficult situation (such as losing market superiority or losing a significant part of the market share to a competitor), the responding firm will tend to respond to this action instead of withdrawing itself and the probability of reaction will increase. In addition, if the action is irreversible (irreversibility), the opposite effect will occur compared to the first situation.
Chen et al. (1992)	Airline Industry	Firm Level	Actions and Reactions	First moves affected the realization of counter-moves, and the number

				of companies affected by the move and the importance of the market increased the number of retaliations.
Chen & Miller (1994)	Airline Industry	Firm Level	Actions and Reactions	The moves made to decentralized markets are not very noticeable and are less exposed to retaliation.
Chen & Hambrick (1995)	Airline Industry	Firm Level 28 US Airlines	Actions and Reactions	Small airlines do their competitive actions more quietly or secretly, and when they are exposed to any move, they are less likely to retaliate, and the speed at which they do so is slow.
Miller & Chen (1996a, 1996b)	Airline Industry	Firm Level 18 Major US Airlines	Actions and Reactions	They concluded that companies with high competitive interaction have a wider competitive repertoire
Ferrier et al. (1999)	41 Different Industries	N/A	Actions and Reactions	High industry competition or aggressiveness on behalf of an individual firm increases the likelihood of gaining market share.
Chen (1996)	Airline Industry	Firm-Dyad Level US Commuter Airlines	Competitor Analysis	It is argued that competitors with a high degree of market commonality are reluctant to take action against each other and that this situation leads firms to engage in mutual avoidance.
Chen et al. (2007)	Airline Industry	Firm-Dyad Level US Major Airlines	Competitive Tension	The larger the airline's size relative to its competitor and the greater the number of moves into the competitor's markets, the greater the competitive tension.
Gündüz & Semerciöz (2012)	Airline Industry	Firm-Dyad Level Turkish Domestic Airline Market	Competitive Tension	Examined the relationship between strategic innovation and tension.

Gündüz (2013)	Airline Industry	Firm-Dyad Level Turkish Domestic Airline Market	Competitive Tension	Assesses the moderating effect of competitive rivalry on strategic innovation decisions.
Yaşar & Gerede (2020)	Airline Industry	Firm-Dyad Level Turkish Domestic Airline Market	Competitive Tension	Increases in market commonality and market concentration increase the tensions that are thought to exist between airlines, but competitive asymmetry and resource similarity have no effect on tensions.
Tsai et al. (2011) with	Airline Industry	Firm-Dyad Level US Airline Industry	Competitor acumen	They concluded that the airline with higher competitive acumen increases its market share more than its competitor.
Albers & Heuermann (2013)	Transportation Industry	Industry Level German Cross-Competitive Market	AMC Perspective	The role of awareness, motivation and ability as drivers of competitive behaviour is explained in detail.
Yaşar (2017)	Transportation Industry	Firm Level Ankara-İstanbul Route	AMC Perspective	The results of the research show that bus operators consider airlines as important competitors, but this situation is not observed for airlines. This situation also points to competitive asymmetry across industries.

It is seen that the first academic research that came across in the field of competitive dynamics, which began to take place in the field of strategic management in the mid-1980s, was the work of MacMillan et al. (1985) in the banking sector. In Chen and MacMillan's (1992) research, authors have tried to measure the timing of the response to the type of competitive move. Strategic actions such as mergers and acquisitions and the creation of a hub are either not responded to or responded to too late. On the other hand, the response to actions such as price reductions seems to be faster. The research conducted by Chen et al. (1992) analysed the actions into two main categories (strategic and tactical) and found that strategic actions delayed retaliation. Chen and Hambrick's (1995) study assessed the challenges of visibility and

responsiveness to competitive tactical actions such as fare reductions, new routes and frequent flyer programmes, as well as strategic actions such as hub and spoke, mergers and acquisitions. Miller and Chen (1996a; 1996b) used action types from previous studies in their studies and they discussed variety of actions types.

In the research listed above, it can be seen that the first research has been carried out on classifying the types of competitive moves. These studies categorise competitive actions into strategic and tactical actions and clearly state which actions are strategic and which are tactical. In our research, competitive actions were evaluated in 5 different categories, taking into account the characteristics of the airline product beyond tactical and strategic.

The literature on competitive dynamics emphasizes that there are some signs that these are likely to happen before the actions or counter-actions that firms will make. These signs can give an idea of the possibilities of competitive actions for competing companies. Firms need to use various tools to achieve such a prediction. One of these tools is competitor analysis. With competitor analysis, firms have the opportunity to recognize competitors, and it is ensured that the competitor is diagnosed in advance before a possible encounter in the competitive market.

Competitor analysis is a topic that has been discussed in different contexts and at different levels of interaction by many researchers in the competitive dynamics literature (Chen, 1996, Chen et al., 2007; Tsai et al., 2011; Gündüz & Semerciöz, 2012; Gündüz, 2013, Yaşar & Gerede, 2020). In these studies, Chen (1996) conducted competitor analysis with market commonality and resource similarity, Chen et al. (2007), Gündüz and Semerciöz (2012), Gündüz (2013) and Yaşar and Gerede (2020) with competitor tension, and Tsai et al. (2011) with competitor acumen. Among these tools, market commonality and resource similarity are based on objective criteria, while tension and acumen are based on subjective criteria. Competitor analysis gives companies a head start on competitive moves and an insight into situations in which they can make moves. Yaşar and Gerede (2020) discussed the antecedents of tensions that will trigger competitive actions by airline operators. This section presents research to illustrate the relationship between competitor analysis and competitive moves. Competitor analysis is of great importance in shaping competitive actions. Firms are mobilised by competitor analysis. Figure 1 shows the relationship between competitor analysis and competitive actions, and the issues addressed under these two headings in the context of the studies conducted.

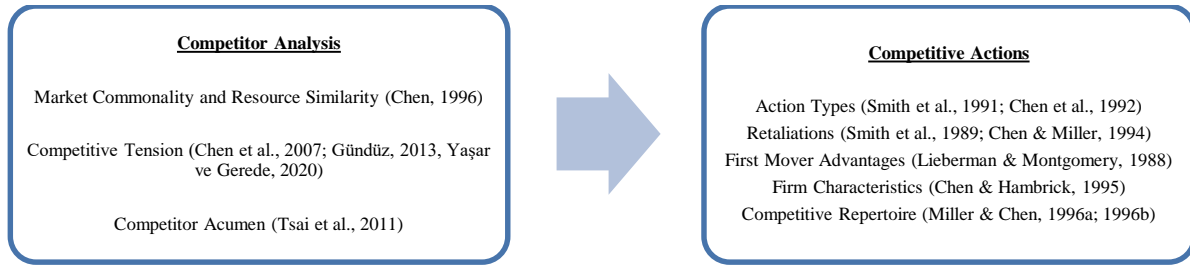


Figure 1.

*Issues Covered Under Competitor Analysis and Competitive Actions*

Source: Created by the author in the context of the studies analysed

When evaluating all studies in the field of competitive dynamics, the framework consists of actions and counter-actions between firms. This was the initial focus. Later, markets, as the places where competition takes place, were studied by examining market contact, market commonality, and multi-market relations. Following this, the study focused on the background of actions and reactions. The research covered topics such as competitor analysis and the AMC model. Competitive dynamics, which remains a popular subject today, continues to be researched with unique topics and expanding conceptual richness.

## **4. Methodology**

### **4.1. Obtaining Competitive Actions**

Competitive actions refer to the moves made by a focal firm against its competitors. In this study, we conducted a content analysis of the competitive actions carried out by 26 airlines in the Turkish international airline market between 2014-2018. These actions were grouped and discussed under five themes. The study aimed to provide insight into competitive landscape of the market which is dominated by these 26 airlines that cater to over 90% of the total market. As the research was conducted at the level of rival-dyads, the actions of foreign airlines outside of the Turkish international airline market were also included.

To identify themes related to competitive moves, we used Doganis's (2005: 237) classification of airline product components. According to Doganis (2005: 237), the first group of components in the airline product is schedule-based. These components include the size and scope of the flight network, flight frequency, flight times, connection times, connection quality, and on-time performance. The classification includes price, comfort, service convenience, and image as its components. The components related to passenger comfort include cabin interior design, seat spacing, quality and variety of refreshments, availability of airport lounges, services provided in these lounges, and in-flight entertainment systems. Doganis (2005) identifies

another group of components related to image. This context discusses various elements related to airline firms, including their reputation, safety and security performance, brand value, Frequent Flyer Programs (FFP) characteristics, and advertising and promotional activities. In the study, based on the classification of Doganis, (1) Schedule, (3) Price, (4) Comfort, and (5) Image themes were determined. Although Capacity is not included in Doganis' classification, adding a new aircraft to the fleet of airlines or changing the types of aircraft operating on existing routes are considered important competitive moves and are discussed as a separate theme in this study. On the other hand, the list of competitive moves developed by Miller and Chen (1994) and added by Sönmez and Eroğlu (2020) was used for the types of competitive moves to be included under these themes. The themes and competitive move components related to them are given in Table-2.

Table 2

*Themes Related to Competitive Actions and Types*

<b>Schedule</b>	<b>Capacity</b>	<b>Price</b>	<b>Comfort</b>	<b>Image</b>
New market entry	Enlarging the type of aircraft	Market entry discount	Offering a new service	FFP
Frequency increase				
Code sharing	Reducing seat-capacity by the type of aircraft	Price cut		Advertising moves
Exit from a market			Service development	
Frequency decrease	Adding new aircraft to the fleet	A new promotion within the scope of fees		Promotional activities

Under the schedule theme, actions related to the presence or absence of airlines in the market are discussed. These actions include an airline's re-entry into a market that did not exist before or was withdrawn before the new market entry. It is indicated whether the airline has permanently or temporarily withdrawn from a market as of the relevant date and whether it will take part in that market exit. In addition, airlines may adjust the frequency of their flights in existing markets as a competitive strategy. An increase in the number of flights is referred to as a frequency increase, while a decrease is known as a frequency decrease. As frequency is a crucial factor in determining total travel time, it falls under the schedule-based components (Doganis, 2005: 314). Another competitive action under the scheduled theme is code sharing. Code sharing allows airlines to participate in the markets of other airlines they have agreements with, without using their own aircraft. This enables them to access markets that may be restricted due to regulations, and expand their flight networks. Passengers can travel to any

destination from any origin, reducing total travel time. Therefore, codesharing agreements are an important consideration under the scheduled theme.

Airlines can regulate the capacity they offer to the market without increasing the frequency by changing the types of aircraft they use on the flight route. Airlines can regulate the capacity they offer to the market without increasing the frequency by changing the types of aircraft they use on the flight route. Airlines can regulate the capacity they offer to the market without increasing the frequency by changing the types of aircraft they use on the flight route. This can increase or decrease the capacity. It is important to note that this does not affect the current flight frequency. In the context of this research, if an airline switches to an aircraft with greater seat capacity on a particular flight route, this is referred to as 'enlarging the type of aircraft'. If they opt for a plane with less seat capacity, it is referred to as 'reducing seat capacity by aircraft type'. Another competitive action related to airline capacity is the addition of new aircraft to their fleet. Airlines can increase their seat capacity and produce more seat-km in the market by adding a new aircraft to their fleet. Discounts on ticket prices are available under the price theme. Market entry discount refers to price cuts made by the airline when entering a new market. Immediate price cut refers to price reductions made at any time on any flight route. Incentives offered by airline operators for additional services or tickets, except ticket prices, are considered a new promotion.

Under the theme of comfort, offering a new service means providing a service that has not been offered before. For instance, providing wireless internet service inside the aircraft, improving the network structure of the currently provided wireless internet service, and increasing its speed are all considered service developments. The first component of the image theme is frequent flyer programmes (FFPs). FFPs are tools used to create customer loyalty, especially for business passengers. FFP moves can be given as an example of the miles campaigns offered by airlines to their customers. Additionally advertising and promotion are important components of the programme. These include sponsorship agreements, advertising activities, and promotional collaborations.

Table 3 present details on the data sources and data collection methods used to gather information on competitive actions. Routesonline was used for schedule-based moves, and the data was obtained through data mining using with the KNIME 4.2.1 program. News was extracted from airlines' official websites ofusing both manual and data mining methods with the Dataminer program. On the other hand, the Rapidminer program and manual methods were used to obtain news about price movements and other types of changes from the official Twitter

accounts of the airlines. Additionally, airline annual reports were used as a reference for other data sources in this context.

Table 3

*Data Sources and Collection Tools for Competitive Dynamics*

<b>Data Source</b>	<b>Data Collection Tool</b>	<b>Programme Used</b>
Routes online	Data Mining	KNIME 4.2.1
Twitter	Data Mining	RapidMiner
Twitter	Manual Scanning	-
Airline Websites	Data Mining	Data miner

The data obtained underwent content analysis, which identified the targeted airline, the type of move, and the time period in which it occurred. The data obtained underwent content analysis, which identified the targeted airline, the type of move, and the time period in which it occurred. The data obtained underwent content analysis, which identified the targeted airline, the type of move, and the time period in which it occurred. The analysis was conducted numerically.

**4.2. Coding of Competitive Actions Based on Rival Pairs**

After obtaining the raw data on competitive actions we conducted content analysis and coding. During the coding process, we removed any data that was not related to the research. The codes were then categorised separately for each airline and grouped by year. Codes related to more than one route, particularly those related to schedule, capacity and price, were organised into a separate group. The study involved determining the type of action and theme for each code, as well as identifying the airline to which each action would apply. The analysis was based on competitor pairs and evaluated at that level, revealing the number of moves. Table 3 provides examples of the raw news data analyzed for content and the resulting codes for types of competitive moves.

Table 4

*Examples of Content Analysis and Coding*

<b>Date</b>	<b>Text in Raw Data</b>	<b>Action Type Code</b>
26.09.2018	British Airways has unveiled its new cabin uniforms...	Service development
1.08.2017	...Gatwick- Ibiza from GBP 39...	Price reduction
30.3.2016	...started receiving multiple boarding passes with the mobile application.	Offering a new service
18.12.2017	...The new route Kayseri 89 Euro...	Market entry discount
8.2.2018	Empire State Building Run Sponsorship...	Sponsorship activities
7.6.2017	...Business Class upgrade with a difference of 100 TL...	New promotion
22.12.2016	...Miles-Smiles Hotel Rez. 1 Euro=5 Miles...	FFP
3.12.2018	Mesut Ozil is bringing the excitement of football to Dubai with the Emirates.	Advertising and promotion
1.12.2018	THY starts the Samsun - Stuttgart route in the summer of 2018	Entering a new market



26.2.2018	THY increases its four flights on the Phuket to six	Frequency increase
15.4.2018	THY expands code sharing with Garuda Indonesia	Code sharing
10.1.2017	THY will start using B777 instead of A330 on the İstanbul-Atlanta route.	Enlarging the type of aircraft
4.5.2018	..it has added a new A330 to its fleet...	Adding new aircraft to the fleet

Route-based actions will affect competitors offering direct and indirect flights. This study considers this situation and the analyses the actions separately for airlines that offer flight alternatives in a direct or transfer format on the relevant flight route.

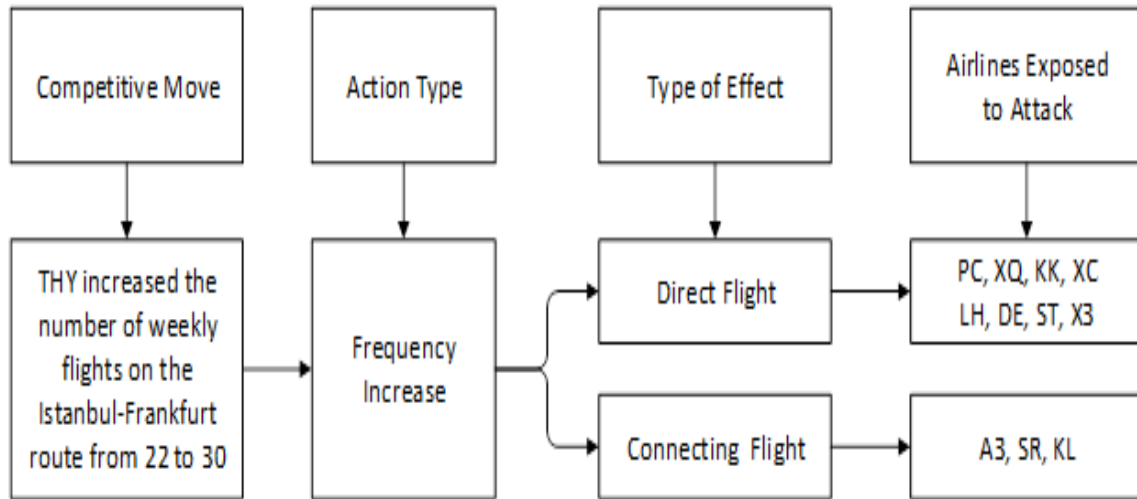


Figure 2.

*Illustration of Competitive Action Analysis*

Source: Authors

Figure 2 illustrates the analysis of the frequency increase made by Turkish Airlines on the Istanbul-Frankfurt route. The analysis divides the airlines that are likely to be affected by this move into two categories: those that offer direct flights and those that offer connecting flights. Airline companies offering direct flights are those that are registered in the relevant countries and have the traffic rights to operate flights within the Turkey-Germany country pair market.

Identifying airlines that compete with the players in the market for connecting flights is crucial for detailed analysis. The quality of connections and detours become important factors at this point. Research related to detours and route quality should focus on the ratio between direct and connecting flights, which can indicate meaningful connections up to 40%. Connecting flights become impractical if the value exceeds 40% (Danesi, 2006; Goedecking, 2010; Burghouwt & Redondi, 2013; Dobruszkes & Peeters, 2019). To compare the connecting flights offered for the relevant flight route with direct flights, we used the Great Circle Distance website. Figure 3 displays the analyses made for the example on the map.



Figure 3.

*Istanbul-Frankfurt Route Transfer Options*

Source: gcmmap.com

The method outlined in Table-4 was used to determine which airline would be affected by the comparison. The distances for both direct and connecting travel options on the Istanbul-Frankfurt route, as shown in Figure 2, were calculated, and the detour factor for each alternative was determined based on these values. To calculate the detour factor, we determine a percentage value by comparing the direct flight distance to the distances of the transfer flight options. If this value is 40% or lower, we consider the relevant link to be 'significant'. In such cases, airlines offering these significant transfers will be affected by competitive actions aimed at increasing the frequency of flights on this route.

Table 5

*Obtaining Meaningful Connections*

<b>Flight Route</b>	<b>Flight Type</b>	<b>Transfer Point</b>	<b>Flight Distance</b>	<b>Detour Factor %</b>	<b>Meaningful Connection Decision</b>
Istanbul-Frankfurt	Direct	-	1841 km	-	
Istanbul-Athens-Frankfurt	Transfer	Athens	2372 km	+ 28,8	✓
Istanbul-Zurich-Frankfurt	Transfer	Zurich	2030 km	+ 10,3	✓
Istanbul-Amsterdam-Frankfurt	Transfer	Amsterdam	2555 km	+ 38,8	✓
Istanbul-Kiev-Frankfurt	Transfer	Kiev	2610 km	+ 41,8	X
Istanbul-Paris-Frankfurt	Transfer	Paris	2669 km	+ 45	X
Istanbul-London-Frankfurt	Transfer	London	3151 km	+ 71,2	X

For instance, in Table 5 shows that the direct flight on the Istanbul-Frankfurt route is 1841 km. The transfer points from Istanbul to Frankfurt have been identified, and the flight distance has been calculated using the gcmmap website. If the flight goes through Athens, there is a 28%

detour factor and if it goes through London, the detour factor is 71%. Athens refers to the meaningful connection, while London refers to the non-meaningful connection.

In other types of moves, the business model of the airlines and the specific elements of the airline firms are taken into consideration. On the other hand, it was thought that a competitive action taken by a firm using the traditional airline business model on the theme of comfort in Business Class did not affect airline firms using the low-cost or charter business model. Codes based on such pairs of competitors were excluded from the scope of the research.

## **5. Findings**

In the research, five dimensions were obtained in the context of the themes in Table-1. The number of actions determined within the scope of these themes is seen in Table-6.

Table 6

### *Number of Action Categories*

<b>Action Category</b>	<b>N</b>	<b>(%)</b>
Schedule-Based Actions	7003	48
Capacity Actions	1681	12
Price Actions	4354	30
Comfort-Based Actions	896	6
Image Actions	548	4
<b>TOTAL</b>	<b>14482</b>	<b>100</b>

Airlines make the most schedule actions, accounting for 48% of all moves, with a total of 7003. Price-themed actions come in second with 30% and 4354 moves, followed by capacity actions with 1681 moves. The themes of comfort and image have a share of 6% and 4%, respectively.

When selecting an airline, customers' decisions may be influenced by the properties of the product offered. Airlines must determine how to combine these features to meet the needs of customers in different markets. This is a complex process due to varying customer requirements on the same route, between departments, neighboring routes, and geographical areas. Airlines can offer different combinations of product components to their customers. For instance, reducing the number of seats on an airplane can provide more comfort, but this may require selling tickets at higher prices.

The price of the fare is a crucial product feature for many market segments, particularly in price-sensitive entertainment or VFR (visiting friends and relatives) markets. In business passenger markets, where the price elasticity of demand is low, the price may be less significant. However, airlines' significant differences in price may affect demand (Doganis, 2005: 237). It

is recognised that pricing can have a predatory effect on airlines, particularly in terms of deterring or eliminating competition (Dodgson et al., 1990). However, it is important to note that other factors may also contribute to this effect.

Airlines may increase flight frequency to prevent competitors from entering the market and to offer additional capacity (Beesley, 1986; Hanlon, 2007: 276). This data offers valuable insights into why airlines are making more schedule and price adjustments in their competitive actions. Table 7 presents the distribution of competitive actions taken by airlines and their types.

Table 7

*Total Number of Airline Actions*

Airline	Schedule		Capacity		Price		Image		Total
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	
A3	334	0.56	14	0.02	154	0.26	15	0.03	80
SU	167	0.47	105	0.30	25	0.07	36	0.10	22
G9	104	0.27	5	0.01	271	0.69	5	0.01	6
KC	54	0.18	16	0.05	146	0.48	61	0.20	29
AF	228	0.53	73	0.17	29	0.07	86	0.20	13
KK	119	0.56	13	0.06	66	0.31	12	0.06	3
BA	625	0.48	180	0.14	390	0.30	95	0.07	21
DE	215	0.41	9	0.02	271	0.52	16	0.03	8
XC	45	0.49	4	0.04	24	0.26	4	0.04	14
U2	450	0.73	6	0.01	105	0.17	40	0.07	14
MS	79	0.17	20	0.04	336	0.72	26	0.06	8
EK	667	0.55	213	0.18	179	0.15	87	0.07	70
ST	271	0.53	6	0.01	217	0.43	7	0.01	9
LS	221	0.48	5	0.01	223	0.48	5	0.01	6
KL	390	0.55	213	0.30	9	0.01	83	0.12	16
LH	432	0.53	174	0.21	138	0.17	56	0.07	15
PC	122	0.33	7	0.02	211	0.58	16	0.04	9
QA	549	0.51	294	0.28	90	0.08	56	0.05	80
RJ	70	0.40	36	0.20	31	0.18	20	0.11	20
SG	487	0.62	112	0.14	128	0.16	35	0.04	24
XQ	124	0.57	5	0.02	72	0.33	12	0.06	4
SR	140	0.56	35	0.14	2	0.01	55	0.22	20
MT	181	0.31	16	0.03	370	0.64	13	0.02	1
X3	62	0.21	3	0.01	221	0.75	6	0.02	1
TK	742	0.63	107	0.09	253	0.21	41	0.03	36
PS	125	0.23	10	0.02	393	0.71	8	0.01	19

A3: Aegean, SU: Aeroflot; G9: Air Arabia; KC: Air Astana; AF: Air France; KK: Atlas Global; BA: British Airways; DE: Condor; XC: Corendon; U2: EasyJet; MS: Egypt Air; EK: Emirates; ST: Germania; LS: Jet2; KL: KLM; LH: Lufthansa; PC: Pegasus; QA: Qatar Airways; RJ: Royal Jordan; SG: Singapore Airlines; XQ: Sun Express; SR: Swiss; MT: Thomas Cook; X3: TUIfly; TK: Turkish Airlines; PS: Ukraine International

Table 7 presents a breakdown of the competitive actions taken by airlines between 2014 and 2018, categorised by type. It indicates which types of moves each airline has employed and to what extent. British Airways emerges as the most active airline, having made 1311 moves over the five-year period. Of these, 48% (625) were schedule-based actions.

Schedule-based actions are followed by price actions, which account for 30% of the total actions, with 390 moves. British Airways has primarily relied on competitive actions, such as entering new markets, increasing frequency, code sharing, and discounting ticket prices, over the years. This is similar to other firms that stand out in terms of the number of competitive actions they undertake. For instance, Emirates (1216 moves) and Turkish Airlines (1179 moves) adhered to the schedule more frequently than engaging in competitive actions, which were mostly related to price or capacity (Emirates: 667/55%; Turkish Airlines: 742/63%). It is important to maintain objectivity and avoid subjective evaluations.

Some airlines, such as Air Astana (48%), Egypt Air (72%), Pegasus (58%), Ukraine Airlines (71%), Thomas Cook (64%), and TUI Fly (75%), prioritize price-related actions over other types of actions. It is worth noting that Royal Jordan is the most consistent airline in terms of the distribution of its actions. Although there are more schedule-based actions than others, they should not differ too much. The other types of actions should remain quantitatively close to each other to ensure consistency. In general, airlines tend to prefer capacity-related actions over other types, but they still resort to schedule and price actions frequently. Table 8 displays the distribution of actions taken by airlines based on their respective business models.

Table 8

*Distribution of Actions According to Business Models*

Airline	Schedule		Capacity		Price		Image		Total
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N
Leisure	1119	42	48	2	1398	52	63	2	43
Traditional	5208	50	1615	15	2369	23	772	7	476
Low-cost	676	49	18	1	587	43	61	4	29

Before presenting the information in Table 8, it is important to note the following. The research evaluates different airlines within various business models, but the number of airlines included in each cluster is not uniform. Therefore, when interpreting the information presented in the table, it is important to focus on the distribution of competitive move types within each business model. The research findings indicate that airlines operating under the traditional business model rely more on schedule-based moves than other types of moves. These airlines use Hub and Spoke (H-S) network strategies to transport passengers from surrounding airports to hub airports and then to their final destinations. According to O'Connell (2011: 339-340), airlines aim to reduce their unit costs by increasing their average flight length, using longer-range aircraft with higher seat capacity. These firms strive to maintain optimal flight frequencies with H-S network structures by keeping their flight networks large and wide and

reducing total travel time to ensure passenger satisfaction (Gillen, 2006: 370). Traditional airlines will likely resort to schedule-based actions in response.

Low-cost airlines extensively use price and schedule-related actions as their primary competitive tools. Low-cost airlines extensively use price and schedule-related actions as their primary competitive tools. It is important to note that the use of subjective evaluations has been excluded from this analysis. Low-cost airlines extensively use price and schedule-related actions as their primary competitive tools. Additionally, they use competitive actions in tariff contracts. Hanlon (2007: 276) suggests that airlines may increase their market share by opening new routes, holding on to existing routes, or increasing frequency. Increasing frequency is considered as important as reducing prices to retain a new route. Reducing prices can be perceived as predatory pricing in deregulated markets, leading to significant sanctions imposed on airline firms by competition protection authorities. However, an increase in frequency to prevent competition is not easily understood by these authorities. Therefore, airlines seeking competitive superiority may resort to increasing frequency instead of price (Hanlon, 2007: 276). This may explain why low-cost airlines are turning to schedule-based actions and prices.

In the Leisure sector, which caters to tourism destinations and is primarily served by charter airlines, pricing and scheduling decisions are of utmost importance. Tourists typically aim to save money on travel expenses and allocate their budget towards vacation activities. Therefore, they seek to secure the lowest possible ticket prices when making travel plans. Furthermore, the seasonal flights provided by leisure airlines to tourist destinations have a significant impact on tariff rates, particularly during peak tourist seasons.

In Table 9, the action matrix showing the number of actions made by airlines against each other between Jan. 2014 and Dec. 2018 is given.

Table 9  
2014-2018 action matrix

PS	TK	X3	MT	SR	XQ	SG	RJ	QA	PC	LH	KL	LS	ST	EK	MS	U2	XC	DE	BA	KK	AF	KC	G9	SU	A3	
232	240	127	155	91	70	8	94	370	117	122	133	103	188	291	225	124	34	163	208	79	125	148	50	146	A3	
194	201	5	77	87	45	232	81	281	85	152	185	4	22	383	148	8	30	111	242	72	142	174	55		87	
100	119	5	41	48	35	8	80	323	63	30	120	4	20	381	143	7	20	44	150	37	77	132		125	82	
133	111	3	36	77	35	147	66	190	58	129	140	4	20	166	117	7	20	60	162	39	127		56	168	69	
198	276	203	421	145	67	163	87	338	78	388	364	178	107	407	214	302	24	354	757	47		149	71	183	180	
188	520	91	128	80	193	10	85	182	287	103	123	70	154	94	97	82	76	101	148		113	173	47	145	116	
174	227	195	532	125	48	180	76	314	69	362	374	318	60	396	160	263	23	335		45	255	143	48	187	135	
123	263	284	197	81	126	13	67	52	101	378	213	235	417	51	122	170	71		295	53	131	42	30	159	207	
140	247	94	119	48	117	16	75	158	208	79	90	68	131	54	100	77		95	136	127	71	116	70	131	63	
109	126	257	332	112	46	33	75	162	64	122	127	375	192	20	151		24	160	469	30	126	26	57	128	257	
198	266	74	97	81	35	174	137	334	79	179	189	4	78	484		22	26	109	263	49	152	120	166	153	105	
166	233	5	74	92	35	206	90	576	63	184	235	4	18		200	7	20	96	284	38	156	137	280	155	83	
125	165	280	231	80	116	67	72	51	100	301	104	231		12	104	256	59	287	338	56	82	112	54	149	204	
94	97	195	440	57	52	17	56	66	62	110	98		114	39	63	282	31	103	412	30	83	37	24	137	125	
226	225	198	358	129	68	175	86	366	84	411		94	66	387	184	185	27	341	698	54	244	147	51	185	153	
279	305	281	289	142	110	191	87	389	115		382	128	289	410	235	259	58	454	696	66	264	160	54	211	232	
293	610	93	142	50	208	22	89	366		94	103	72	161	289	217	83	79	98	170	195	91	169	79	149	264	
166	236	5	74	92	37	205	93		66	180	238	4	18	767	214	7	20	96	250	39	156	136	280	155	83	
210	259	9	92	81	37	166		406	82	156	190	4	52	495	414	22	26	90	234	53	140	122	158	157	117	
86	132	3	33	78	24		76	285	35	115	152	4	18	256	110	7	9	35	177	22	122	137	15	152	14	
116	412	98	92	49		18	77	151	265	84	88	66	132	34	79	76	74	99	143	133	77	115	50	123	97	
243	290	256	273		69	177	96	361	98	409	365	117	105	419	230	216	26	322	671	61	205	157	58	184	255	
88	106	196		66	71	9	66	58	62	206	145	379	121	69	93	206	35	138	494	31	101	32	48	145	132	
121	150		247	80	124	66	75	140	105	309	105	342	474	12	110	261	68	286	361	40	84	33	31	151	237	
380		93	139	83	208	199	101	467	348	196	210	74	161	481	293	88	79	197	289	199	175	174	81	183	287	
	236	81	97	86	77	206	88	337	92	176	185	23	76	336	252	12	32	137	250	90	140	168	50	204	124	

Table 9 presents data on the competitive actions taken by airlines against their competitors from 2014 to 2018 and the corresponding number of exposures. The rows indicate the actions taken by each airline, while the columns show the number of times they were exposed. The data reveals that TK had the greatest impact on PC with a score of 610 ( $NA_{TK-PC} = 610$ ). On the other hand, when examining the actions taken against TK, it becomes apparent that TK is highly vulnerable to the actions of EK ( $NA_{EK-TK} = 481$ ). Upon reviewing the moves made by the airline, it is evident that TK is significantly impacted by them ( $NA_{PC-TK} = 348$ ). Therefore, from both TK and PC's perspectives, there is a balance in the competition.

When looking at the traditional airlines based in Europe, it is evident that BA has taken the most actions towards KL ( $NA_{BA-KL} = 698$ ). KL, in turn, has taken the most actions towards LH ( $NA_{KL-LH} = 382$ ), and LH has taken the most actions towards SR. ( $NA_{LH-SR} = 409$ ). On the other hand, of these airlines, the airline that causes BA to be exposed to attack is MT ( $NA_{BA-MT} = 532$ ), while KL, and LH are BA ( $NA_{BA-KL} = 698$ ;  $NA_{BA-LH} = 696$ ). According to this information, there appears to be an asymmetry between these airlines at the firm-pair level.

Gulf carriers have taken steps towards becoming important transfer centers for remote geographies by turning their centers into important hubs in recent years with their long-range wide-body aircraft. When the competitive actions of the carriers in question are examined, the EK makes an attack at most to the QA ( $NA_{EK-QA} = 767$ ) and QA in the same way as the EK ( $NA_{QA-EK} = 576$ ). Therefore, there is symmetry in the competition between these two airlines. EK uses Dubai, and QA uses Doha as hubs for long-haul flights in the East-West direction. Proximity of the airports used by these airlines as hubs makes them important competitors. When examining the competitive actions of the two airlines, it is clear that they are most often directed against each other.

The findings indicate that geography and the simultaneous presence of competing airlines greatly influence the firms affected by competitive actions taken by airlines. Bilateral air transport agreements allow airlines to travel to the same destinations with flights starting from their own countries, even if they cannot fly in the same origin-destination markets. For example, Turkish Airlines and Emirates cannot operate simultaneously in the Istanbul-Singapore market. The availability of connecting flights puts airlines that offer them in competition with those that fly directly on the same route. If the countries' geographical locations make connecting flights a more time-efficient option, this can have a direct impact on the competition. TK-PC is positioned as the central hub for two competing airlines in Turkey, EK-QA in Dubai and Doha.



It also serves as a connecting point for LH-KL-BA airlines for flights over Europe due to its strategic location. This is an example of how geographical position can have a significant impact on competition. When evaluating the matrix in Table 9 as a whole, the effects of this situation can be observed in many pairs of competitors.

## **6. Conclusion**

This research is based on the literature on competitive dynamics. It classifies competitive actions in the airline market and evaluates them in the context of the competitor pair. Competitive actions were obtained through content analysis and data mining. Unlike previous research, the competitive actions obtained were divided into themes based on Doganis' (2006) classification of airline product components. This study analyses the competitive actions of 26 airlines operating in the Turkish international airline market between 2014 and 2018. The competitive actions were classified based on their types, and the study reveals the airlines' preferences. The results indicate that traditional airlines tend to rely more on schedule-based actions. Furthermore, the most commonly implemented measures by airlines are related to scheduling and pricing. An examination of these measures based on the competition between airlines reveals an imbalance in rivalry. Normally, firms in an industry are considered to be natural competitors, but the literature on competitive dynamics suggests that pairs of competitors in an industry may not always be direct competitors. In other words, while one firm sees the other as its most important competitor, the other firm sees a third firm as its most important competitor, and this situation creates an asymmetry (Chen, 1996). This situation, suggested by the literature on competitive dynamics, is supported by the research.

When classifying actions based on the business model, it is evident that the types of actions vary depending on the model. Schedule-based moves make up almost 50% of traditional airlines' actions, while price actions constitute 43% of low-cost airlines' competitive actions. Comfort and image-related moves are generally the least preferred actions across all business models, with the ratio of these two types of moves in all competitive actions being less than 10%.

When a firm takes action, it affects the competitive dynamics of the market. Focusing solely on the action itself provides incomplete information. To fully understand the market dynamics, it is important to determine the action taken and who it is taken against. In the airline transportation industry, services are provided on a route basis. These routes are referred to as markets, with each route corresponding to a distinct market. Competitive actions, such as scheduling, capacity, and pricing, are often specific to each market. When an airline takes action

in a particular market, it affects those who offer the airline's product in that market. This research aims to provide more concrete results than previous studies by analyzing these propositions and contributing to the understanding of competitive dynamics.

Objective analysis is necessary to avoid biased evaluations and ensure a balanced approach. In a competitive market where airlines target similar demographics and operate with similar resources, it is crucial for them to analyse the market, their existing and potential competitors, and their resources. Furthermore, airlines must analyse their competitive actions, both past and potential, to maintain their advantageous market position. It is crucial to make strategic moves that do not provoke retaliation in order to gain or retain this position. Therefore, it is essential to conduct follow-up and analysis of competitive actions in the market. The research is expected to assist airlines in analysing competitive actions.

The research has several limitations. Firstly, it only covers the period between 2014 and 2018. This limitation was imposed due to the accessibility of the data and the time required to analyze the competitor pair. Another limitation is the number of airlines included in the study. The study evaluated 26 airlines operating in the Turkish international airline market as pairs of competitors. No changes in content were made. The selection of these airlines was influenced by factors such as data availability and their significant market share. However, analysing moves between a pair of competitors becomes complicated when there are too many airlines involved. Therefore, it is important to limit the number of observations.

After identifying the types of competitive actions in future research, investigate the reasons for performing these actions can be investigated in depth by referring to primary data sources. Additionally, evaluate the competitor pairs with Social Network Analysis to reveal different dimensions of their relationships.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**Çatışma Beyanı:** Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Contribution Rate Statement:** Corresponding author: 50% Other author: 50%

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---

## REFERENCES

- Albers, S. & Heuermann, C. (2013). Competitive dynamics across industries: An analysis of inter-industry competition in German passenger transportation. *Schmalenbach Business Review*, 65 (4), 431-453.
- Bakoğlu, R. & Dinç Özcan, E. (2010). İşletme düzeyinde strateji paradokslarının mintzberg'in on stratejik yönetim okulu açısından değerlendirilmesi. *Öneri*, 9 (34), 57-69.
- Barca, M. (2005). Stratejik yönetim düşüncesinin evrimi: Bilimsel bir disiplinin oluşum hikâyesi. *Journal of Management Research/Yonetim Arastirmalari Dergisi*, 5 (1), 7-38.
- Barca, M. & Hızıroğlu, M. (2009). 2000'li yıllarda Türkiye'de stratejik yönetim alanının entellektüel yapısı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi*, 4 (1), 113-148.
- Baum, J. A. & Korn, H. J. (1996). Competitive dynamics of interfirm rivalry. *Academy of Management Journal*, 39 (2), 255-291.
- Beesley, M. E. (1986) Commitment, sunk costs and entry to the airline industry. *Journal of Transport Economics and Policy*, 20, 173-90.
- Bettis, R. A. & Weeks, D. (1987). Financial returns and strategic interaction: The case for instant photography. *Strategic Management Journal*, 8, 549-563.
- Burghouwt, G. & Redondi, R. (2013). Connectivity in air transport networks: An assessment of models and applications. *Journal of Transport Economics and Policy (JTEP)*, 47 (1), 35-53.
- Chen, M. J. (1996). Competitor analysis and interfirm rivalry: Toward a theoretical integration. *Academy of Management Review*, 21 (1), 100-134.
- Chen, M. J. & Hambrick, D. C. (1995). Speed, stealth, and selective attack: How small firms differ from large firms in competitive behavior. *Academy of Management Journal*, 38 (2), 453-482.
- Chen, M. J. & Miller, D. (1994). Competitive attack, retaliation and performance: An expectancy-valence framework. *Strategic Management Journal*, 15 (2), 85-102.
- Chen, M. J. & Miller, D. (2012). Competitive dynamics: Themes, trends, and a prospective research platform. *The Academy of Management Annals*, 6 (1), 165-210.
- Chen, M. J., Su, K. H. & Tsai, W. (2007). Competitive tension: The awareness-motivation-capability perspective. *Academy of Management Journal*, 50 (1), 101-118.
- Chen, M.-J. & MacMillan, I. C. (1992). Nonresponse and delayed response to competitive moves: The roles of competitor dependence and action irreversibility. *Academy of Management Journal*, 35 (3), 539-570.

- Chen, M.-J., Smith, K. G. & Grimm, C. M. (1992). Action characteristics as predictors of competitive responses. *Management Science*, 38 (3), 439-455.
- D'Aveni, R. (1994). *Hypercompetition: Managing the dynamics of strategic Maneuvering*. Freedom Press.
- Danesi, A. (2006). Measuring airline hub timetable co-ordination and connectivity: Definition of a new index and application to a sample of European hubs. *European Transport*.
- Dobruszkes, F. & Peeters, D. (2019). The magnitude of detours faced by commercial flights: A global assessment. *Journal of Transport Geography*, 79, 102465.
- Dodgson, J.S., Katsoulacos, Y. & Pryke, R.W.S. (1990) *Predatory behaviour in aviation*. Commission of the European Communities.
- Doganis, R. (2005). *Flying off course: The economics of international airlines*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Erol, Y., İnce, A. R. & Aras, M. (2013). Türk sanayi sektöründe stratejik yönetim yaklaşımları tercihi: ISO 1000 firmalarında bir araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 4 (3), 75-92.
- Ferrier, W. J., Smith, K. G. & Grimm, C. M. (1999). The role of competitive action in market share erosion and industry dethronement: A study of industry leaders and challengers. *Academy of Management Journal*, 42 (4), 372-388.
- Gal-Or, E. (1985). First mover and second mover advantages. *International Economic Review*, 649-653.
- Gal-Or, E. (1987). First mover disadvantages with private information. *The Review of Economic Studies*, 54 (2), 279-292.
- Goedeking, P. (2010). *Networks in aviation, Strategies and Structures*. Springer.
- Grimm, C. M., Lee, H., Smith, K. G. & Smith, K. G. (Eds.). (2006). *Strategy as action: Competitive dynamics and competitive advantage*. Oxford University Press.
- Gündüz, E. (2013). The competitive tension as a moderator for strategic innovation. *Procedia-social and Behavioral Sciences*, 99, 553-561.
- Gündüz, E. & Semerciöz, F. (2012). The relation between competitive tension and strategic innovation. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 29-39.
- Hitt, M. A., Ireland, R. D. & Hoskisson, R. E. (2016). *Strategic management: Concepts and cases: Competitiveness and globalization*. Cengage Learning.
- Kirzner, I. (1973). *Competition and entrepreneurship*. University of Chicago Press.

- Lee, H., Smith, K., Grimm, C., & Schomburg, A. (2000). Timing, order and durability of new product advantages with imitation. *Strategic Management Journal*, 21 (1), 23-30.
- Lieberman, M. B. & Montgomery, D. B. (1988). First-mover advantages. *Strategic Management Journal*, 9 (1), 41-58.
- MacCrimmon, K. R. (1993). Do firm strategies exist? *Strategic Management Journal*, 14 (2), 113-130.
- MacMillan, I., McCaffery, M. L. & Wijk, G. V. (1985). Competitors' responses to easily imitated new products—exploring commercial banking product introductions. *Strategic Management Journal*, 6 (1), 75-86.
- Miller, D. & Chen, M (1994). Sources and consequences of competitive inertia. *Administrative Science Quarterly*, 391.
- Miller, D. & Chen, M. J. (1996a). Nonconformity in competitive repertoires: A sociological view of markets. *Social Forces*, 74 (4), 1209-1234.
- Miller, D. & Chen, M.J. (1996b). The simplicity of competitive repertoires: An empirical analysis. *Strategic Management Journal*, 17, 419-440.
- Mintzberg, H. & Waters, J. A. (1985). Of strategies, deliberate and emergent. *Strategic Management Journal*, 6 (3), 257-272.
- Porter, M. (1980). *Competitive strategy: Techniques for analyzing industries and competitors*. The Free Press.
- Porter, M. (1985). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. The Free Press.
- Reinganum, J. F. (1985). A two-stage model of research and development with endogenous second-mover advantages. *International Journal of Industrial Organization*, 3 (3), 275-292.
- Smith K. G., Ferrier, W. J. & Ndofor, H. (2006). Competitive dynamics research: Critique and future directions. In M. A. Hitt, E. F. Freeman & J. S. Harrison, (eds.), *The Blackwell Handbook of Strategic Management*, (ss. 315–361. Oxford: Blackwell.
- Smith, K. G., Grimm, C. M., Chen, M. J. & Gannon, M. J. (1989). Predictors of response time to competitive strategic actions: Preliminary theory and evidence. *Journal of Business Research*, 18, 245-258.
- Smith, K. G., Grimm, C. M., Gannon, M. J. & Chen, M.-J. (1991). Organizational information processing, competitive responses, and performance in the U.S. domestic airline industry. *Academy of Management Journal*, 34 (1), 60-85.
- Smith, K. G., Grimm, C. & Gannon, M. (1992). *Dynamics of competitive strategy*. Sage Publications.
- Sönmez, R. & Eroğlu, U. (2018). firmalar arası rekabetçi etkileşim: Rekabetçi hamlelerin özellikleri ve misilleme arasındaki ilişki. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 13 (1-2), 41-69.

Sönmez, R. & Eroğlu, U. (2020). Havayolu sektöründe rekabetçi hamlelerin belirlenmesi: Sektöre özgü bir tipoloji önerisi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 12 (1), 52-69.

Tsai, W., Su, K. H. & Chen, M. J. (2011). Seeing through the eyes of a rival: Competitor acumen based on rival-centric perceptions. *Academy of Management Journal*, 54 (4), 761-778.

Yaşar, M. (2017). Analysis of the competition between transportation modes from the perspective of competitive dynamics: A study on Ankara-İstanbul transportation line. *The International Journal of Transport & Logistics*, 17 (42), 9-19.

Yaşar, M. & Gerede E. (2020). Identification of factors affecting competitive tension in the domestic air transport market in Turkey. *International Journal of Management and Economics*, 56 (2), 118-139.

Young, G., Smith, K. G., Grimm, C. M. & Simon, D. (2000). Multimarket contact and resource dissimilarity: A competitive dynamics perspective. *Journal of Management*, 26 (6), 1217-123.



ISSN: 2146-1740  
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,  
Doi: 10.54688/ayd.1364747

Derleme/Review Article



## YÖNETİM MUHASEBESİ AÇISINDAN TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ 4.0 VE YALIN ALTI SİGMA YAKLAŞIMLARI\*

TOTAL QUALITY MANAGEMENT 4.0 AND LEAN SIX SIGMA APPROACHES FOR  
MANAGEMENT ACCOUNTING

Demet EVER<sup>1</sup> Elif Nursun DEMİRCİOĞLU<sup>2</sup>

### ÖZ

#### Makale Bilgi

**Gönderilme:**  
22/09/2023

**Kabul:**  
22/12/2023

Günümüzde endüstriler, Endüstri 4.0 olarak adlandırılan yeni endüstriyel aşamaya yönelmekte olup bu aşama, geleneksel kalite kavramlarının değişiklikleri dikkate aldığı modern üretim için yeni bir paradigmayı temsil etmektedir. Endüstri 4.0 kapsamında kalite yönetiminin dijitalleşmesiyle birlikte Toplam Kalite Yönetimi'nin modern teknolojilere uyumlu hale gelmesi gerekmektedir ki bu doğrultuda yeni bir yaklaşım olarak Toplam Kalite Yönetimi 4.0 (TKY 4.0) ortaya çıkmıştır. TKY 4.0, kalite yönetimini, Endüstri 4.0 teknolojilerine uyarılmanın sonucu olarak, endüstriyel alanda teknoloji, kalite ve insanların entegrasyonunu destekleyen bir ekosistemdir. Endüstri 4.0, toplam kalite yönetiminin yanı sıra kalite yönetimi yaklaşımı olan Yalın Altı Sigma'yı (YAS) da etkileyebilmektedir. YAS, atık giderme, israfı ortadan kaldırma, süreç ve kalite iyileştirmeye odaklanan Yalın Üretim ve Altı Sigma'nın bir kombinasyonudur. TKY 4.0 ve Yalın Altı Sigma yaklaşımları, işletmelere kaliteyi arttırmak, hataları, israfı ortadan kaldırmak ve dolayısıyla maliyetleri azaltmak, süreçlerde sürekli iyileşmeyi sağlamak ve verimliliği arttırmak gibi önemli faydalar sunmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı, işletmeler için oldukça önemli faydalar sağlayan TKY 4.0 ve Yalın Altı Sigma yaklaşımlarının yönetim muhasebesi açısından önemini ortaya koymaktır. Bu çerçevede bu çalışmada Endüstri 4.0 ile önem kazanan bu yaklaşımlardan öncelikle TKY 4.0 yaklaşımı, ardından YAS yaklaşımı literatür incelemesi suretiyle yönetim muhasebesi kapsamında teorik olarak ortaya konulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Endüstri 4.0, Toplam kalite yönetimi, Toplam kalite yönetimi 4.0, Yalın altı sigma.

**Jel Kodları:** M4, M40, M41, M49.



\*Bu çalışma, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi ev sahipliğinde 28-30 Haziran 2022 tarihlerinde yüz yüze olarak gerçekleştirilen Uluslararası Korkut Ata Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

<sup>1</sup>**Sorumlu Yazar:** Öğr. Gör. Dr., Korkut Ata Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9790-3569, demetever@osmaniye.edu.tr

<sup>2</sup> Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-9711-2081, elunal@cu.edu.tr

**Atıf:** Ever, D. & Demircioğlu, E. N. (2023). Yönetim muhasebesi açısından toplam kalite yönetimi 4.0 ve yalın altı sigma yaklaşımları. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 782-805.





## Abstract

### Article Info

**Received:**  
22/09/2023

**Accepted:**  
22/12/2023

*Industries head towards new industrial phase which is termed as Industry 4.0 today and this phase represents a new paradigm for modern manufacturing by considering changes about traditional quality concepts. Through quality management digitalization by Industry 4.0, Total Quality Management should be adapted to modern technologies and consequently as a new approach Total Quality Management 4.0 (TQM 4.0) has emerged. TQM 4.0 is an ecosystem which supports the integration between technology, quality and people in industries as a result of the adoption quality management to Industry 4.0 technologies. Besides TQM, Industry 4.0 can also affect Lean Six Sigma which is a quality management approach. Lean Six Sigma is the integration of Lean Manufacturing and Six Sigma which concentrates on the elimination of waste, improvement of process and quality. TQM 4.0 and Lean Six Sigma approaches provide significant advantages to companies such as increase quality, eliminate defects and waste and therefore decrease cost, provide continuous improvement in process and increase productivity. Consequently, the aim of this study is to present the importance of TQM 4.0 and Lean Six Sigma approaches for management accounting which provide so many advantages for companies. Accordingly in this study, first TQM 4.0 approach then Lean Six Sigma approach which are significant through Industry 4.0 have been explained theoretically within the scope of management accounting by means of literature review.*

**Keywords:** Industry 4.0, Total quality management, Total quality management 4.0, Lean six sigma

**Jel Codes:** M4, M40, M41, M49.

## **Extended Summary**

Technological improvements in recent years have led to Industry 4.0 which is a new industrial revolution. In this age, the importance and necessity of new quality systems has increased because of modern technologies. Industry 4.0 can affect quality approaches such as Lean Six Sigma, Lean Manufacturing and Total Quality Management. These approaches provide significant advantages to companies such as increasing quality, eliminating waste and, therefore reducing cost, ensuring continuous improvements and increasing efficiency. In this respect, the aim of this study is to examine Total Quality Management 4.0 and Lean Six Sigma approaches theoretically in terms of management accounting through literature review. Accordingly, in this study, among these two approaches which have been important with Industry 4.0, first the Total Quality Management 4.0 (TQM 4.0) approach and then the Lean Six Sigma (LSS) approach have been theoretically explained within the scope of management accounting by literature review.

By means of Industry 4.0, and therefore, digitalization, Total Quality Management approach needs to be compatible with modern technologies, and consequently, as a new approach Total Quality Management 4.0 concept has emerged. As a result of the international literature review, it can be seen that the concept of Total Quality Management 4.0 (TQM 4.0) is also used instead of the concept of Quality 4.0. To be able to provide high quality, the role of the people is significant for companies because the ability of people to use technology is a necessity in this age. In this regard, TQM 4.0 can be defined as an ecosystem which integrates technology, quality and people in industries in order to achieve an efficient quality management. Total Quality Management dimensions are important in Industry 4.0, and also, quality cost measurement and analysis is an important dimension of Total Quality Management. Briefly, the measurement and analysis of quality costs, which is an important dimension of TQM, can be an important management accounting tool within the scope of TQM 4.0. Feigenbaum PAF model classifies quality costs as prevention, appraisal and failure cost, and by investing in prevention and appraisal activities, failure costs (internal and external failure) can be reduced. Therefore, companies can reduce their total quality cost by means of quality investments, and so, reduction of failure costs. Consequently, quality cost is an important management accounting tool in order to understand the effect of quality investments.

Industry 4.0 also affects Lean Six Sigma (LSS) approach beside Total Quality Management. Lean Six Sigma approach is the integration of Lean Manufacturing and Six Sigma approaches, and therefore, uses the techniques of these approaches. Lean Six Sigma (LSS) approach can be defined as a continuous improvement process which concentrates on the elimination of waste and improvement of quality. As a result of the literature review, the DMAIC (Define, Measure, Analyze, Improve and Control) method is one of the most widely used methods in the literature for the LSS approach. Beside this, Value Stream Costing and Activity Based Costing methods can be useful for the LSS approach in terms of management accounting. Such that, when the LSS are applied in accounting, it can provide some operational, tactical and strategic advantages to companies. Also, LSS approach helps companies to develop cost reduction strategies and to carry out auditing activities effectively in addition to determine risks and improve process in internal control for companies.

With this study conducted on TQM 4.0 and LSS approaches, which are relatively new concepts in the literature, these two approaches have been examined theoretically within the scope of management accounting through literature review. As a result, it has been concluded that, by means of TQM 4.0 and LSS approaches, companies can decrease or eliminate non-value added activities, waste and defects, understand the importance of quality investments, decrease costs, ensure continuous improvement in processes, increase customer value with the participation of all employees as a team, and therefore increase their profitability.

## 1. Giriş

Son on yılda teknolojik gelişmeler, genellikle dördüncü sanayi devrimi veya Endüstri 4.0 (Industry 4.0) olarak bilinen yeni bir sanayi devrimine yol açmıştır (Ali & Johl, 2021: 1). Endüstri 4.0'ın ortaya çıkışı, yalnızca ürün imalatında yeni gereksinimlere değil, aynı zamanda gereksinimlerin ürün kalitesini izlemek için bir sisteme dönüştürülmesine de neden olmaktadır ki bu, büyük veri ve veri bilimi ile ilgili teknolojilerin kullanılmasına yol açmıştır (Pipiay vd., 2021: 1032). Artık endüstriler, Endüstri 4.0 olarak adlandırılan yeni endüstriyel aşamaya yönelmekte olup bu aşama, geleneksel kalite kavramlarının değişiklikleri dikkate aldığı modern üretim için yeni bir paradigmayı temsil etmektedir (Chiarini, 2020: 603-604).

Endüstri 4.0; ilgi teknolojileri, yapay zekâ ve robotik entegrasyonu üzerine kurulu olup, endüstrinin tüm sektörlerinde veri toplayan, bunun için robotlar ve yapay zekâ teknolojileri kullanarak, tekrarlayan işlemlerin otomatik olarak yürütülmesine neden olan farklı teknolojik araçların uygulanmasını teşvik etmektedir (Asif, 2020: 2; Souza vd., 2021: 2; Ever & Demircioğlu, 2022: 60). Endüstri 4.0, ürün kalitesini ve üretkenliği artırma ve süreçleri sorunsuz ve verimli hale getirme stratejisi olarak kabul edilmektedir ki kalite modelleri, kaliteyi ve süreç performansını iyileştirmek için oluşturulmuş en iyi uygulamalardan oluşmaktadır (Asif, 2020: 2). Önceki üç devrimle karşılaştırıldığında, Endüstri 4.0 daha akıllı bir çalışma ortamı yaratmak için dijital ve sosyal değişiklikleri entegre etmektedir (Babatunde, 2020: 896).

Endüstri 4.0, Yalın Üretim, Yalın Altı Sigma ve Toplam Kalite Yönetimi (TKY) gibi kalite yönetimi yaklaşımlarını etkilemektedir (Arcidiacono & Pieroni, 2018: 141; Chiarini, 2020: 605-611; Babatunde, 2020: 897; Ali & Johl, 2021: 3). Endüstri 4.0, kusurlu ürünlerin ortadan kaldırılması ve daha iyi hizmet sayesinde müşteri memnuniyetini önemli ölçüde arttırabilmektedir (Albers vd., 2016: 262). Endüstri 4.0'ın iş mükemmelliği, etkinlik ve verimlilik üzerinde önemli etkisi vardır (Sader vd., 2019: 132).

Endüstri 4.0 ile yeni teknolojilerin ortaya çıkışı, işletmelerin kalite yönetimi alanında dönüşümünü gerektirmektedir (Lee vd., 2019: 1). Endüstri 4.0 kapsamında kalite yönetiminin dijitalleşmesiyle birlikte TKY'nin bu teknolojilere uyumlu hale gelmesi gerekmekte olup, bu doğrultuda TKY 4.0 kavramı ortaya çıkmıştır (Souza vd., 2021: 5). Örneğin Endüstri 4.0 ile birlikte gelişen yapay zekâ teknolojilerinin, algılama ve tanımlama, analiz ve tahmin ile karar verme yeteneği sayesinde kalite kontrol faaliyetleriyle ilgili problemler önceden tahmin edilerek çözüme kavuşturulabilmekte ve bu sayede TKY daha etkin ve verimli bir şekilde uygulanabilmektedir (Ever & Demircioğlu, 2022: 62). TKY 4.0'da kalitenin sağlanabilmesi için insanların rolü çok önemli olmakta ve aynı zamanda işletme çalışanlarının dijital araçları

kullanma becerilerine sahip olması gerekmektedir (Nguyen vd., 2022: 4). Bu doğrultuda TKY 4.0, etkin bir şekilde kalite yönetiminin sağlanması için teknoloji-kalite-insan unsurlarını içermektedir (Souza vd., 2021: 10; Babatunde, 2020: 897). Endüstri 4.0, TKY'nin yanı sıra kalite yönetimi yaklaşımlarından Yalın Altı Sigma (YAS) yaklaşımını da etkilemektedir (Babatunde, 2020: 897). YAS, Yalın Üretim ve Altı Sigma gibi kalite yönetim yaklaşımlarının entegrasyonu olup, bu yaklaşımların araç ve tekniklerini uygulamaktadır (Babatunde, 2020: 897-899; Ajmera vd., 2017: 1670). YAS işletmelerde kalite iyileştirmeye ve israfı ortadan kaldırmaya odaklanan bir yaklaşım olarak tanımlanabilmektedir (Madhani, 2021: 143). Sisodia & Forero (2020: 7), Endüstri 4.0 ve YAS yaklaşımının birbirini tamamladığını ifade etmiştir. Yalın süreçler, Endüstri 4.0 unsurlarını verimli bir şekilde uygulamak için başlangıç noktası olabilmekte ve bu sayede Endüstri 4.0 unsurları kullanılarak süreçler iyileştirilebilmektedir (Sisodia & Forero, 2020: 7).

Bütün bu bilgiler kapsamında bu çalışmada, kalite yönetimini Endüstri 4.0'a uyarılmanın bir yolu olarak yeni bir kavram olan TKY 4.0 ve YAS yaklaşımlarını keşfetmek, endüstrileri bu yeni aşamaya yönlendirmek ve bu yaklaşımları yönetim muhasebesi açısından ele almak amaçlanmıştır. Yönetim muhasebesi, işletme yönetiminin daha doğru ve rasyonel kararlar alabilmesini sağlayarak, işletmedeki faaliyetlerin etkin bir şekilde yürütülmesinin sağlanmasında önem arz etmektedir (Demircioğlu, 2016: 9). Bu doğrultuda Endüstri 4.0 ile ortaya çıkan bu yeni yaklaşımları detaylı bir şekilde açıklamadan önce, Endüstri 4.0 ve TKY arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Ardından yönetim muhasebesi kapsamında yapılan çalışmalar literatür incelemesi suretiyle tartışılarak, öncelikle TKY 4.0 yaklaşımı, daha sonra ise Yalın Altı Sigma yaklaşımı açıklanmıştır.

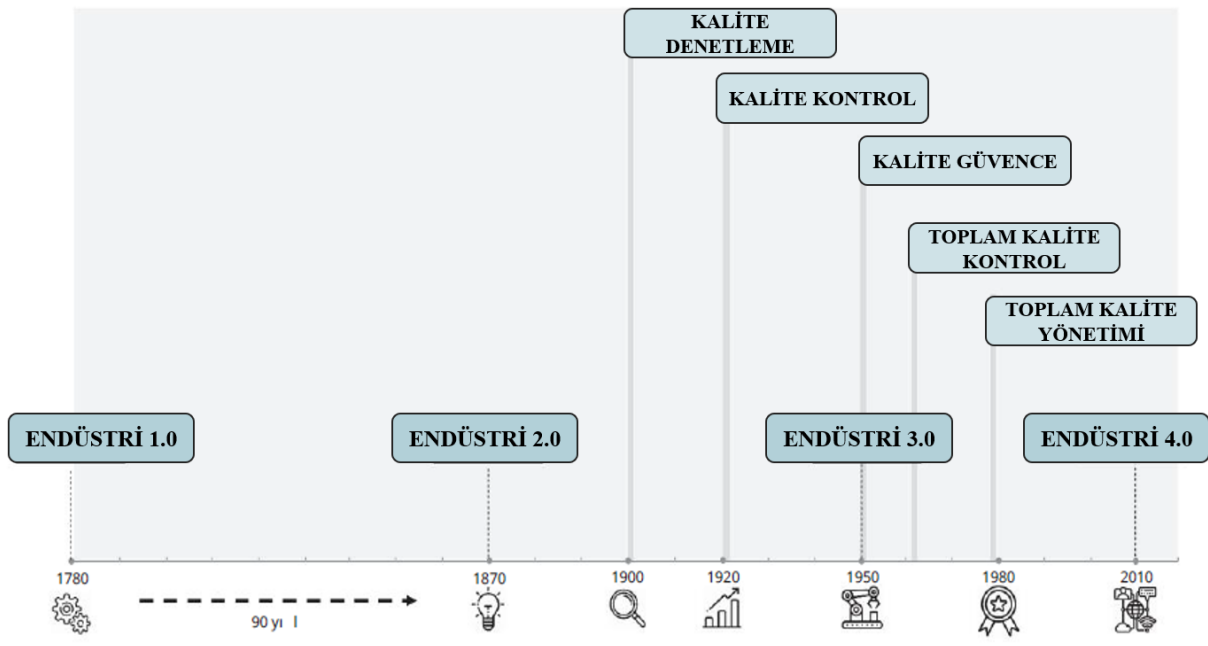
## **2. Endüstri 4.0 ve Toplam Kalite Yönetimi (TKY)**

Endüstri 4.0; 2011 yılından itibaren ortaya çıkan, nesnelere interneti, siber fiziksel sistemler, bulut bilişim, büyük veri, yapay zekâ gibi teknolojik gelişmelerden faydalanarak yeni "Akıllı Fabrika" geliştirmeyi amaçlayan dördüncü sanayi devrimidir (Sader vd., 2019: 131; Demircioğlu & Ever, 2021: 60). Endüstri 4.0, makinelerin insanlarla siber-fiziksel sistemler aracılığıyla entegre edildiği akıllı üretim/fabrika kavramına dayanmaktadır (Ali & Johl, 2021: 3). Bilgi ve iletişim teknolojileri, nesnelere interneti, robotik, katmanlı üretim ve yapay zekanın entegrasyonunu temel alan Endüstri 4.0, son derece özelleştirilmiş ürünlerin seri üretimini mümkün kılmak için otonom ve dinamik operasyonlar geliştirmeyi amaçlamaktadır (Asif, 2020: 1). Bu doğrultuda içinde bulunduğumuz Endüstri 4.0 dönemi, küresel iş ortamının

giderek artan karmaşıklığı ve gelişmiş dijital teknolojilerin ortaya çıkması nedeniyle yeni kalite yönetim sistemlerine duyulan ihtiyacı arttırmaktadır (Lee vd., 2019: 1).

TKY yaklaşımı, işletmede kalite yoluyla mükemmelliğe ulaşmayı hedefleyen bir yönetim yaklaşımı sunmaktadır (Sader vd., 2019: 131). TKY, kalite yoluyla müşteri memnuniyetini ve ortak bir hedef doğrultusunda gerçekleştirilen ekip çalışması yoluyla çalışanların katılımını arttırmaya odaklanmaktadır (Souza vd., 2021: 1). TKY, müşterilerin beklenti ve memnuniyetlerini karşılamak için sürekli iyileştirme yaklaşımı ile kuruluşların tüm kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmalarına yol açan bir yönetim yaklaşımıdır (Elibal & Özceylan, 2022: 3). TKY felsefesinde, işletmede tüm çalışanların katılımı ile kalitenin sürekli iyileştirilmesi ve maliyetlerin minimuma indirilmesi amaçlanmaktadır (Yayla & Urgan, 2019: 2). Bu doğrultuda, çalışanların katılımı göz önüne alındığında, kalite kültürü kavramı ortaya çıkmakta ve sürekli iyileştirme ile kaliteye bağlılığın önemini vurgulayan bir organizasyon kültürünün gelişimi sağlanmaktadır (Souza vd., 2021: 1). TKY'nin temelinde kalite kültürünün işletmenin tamamında yaygınlaşması ve yapılacak bütün uygulamaların bu kapsamda gerçekleştirilmesi yer almaktadır (Yayla & Urgan, 2019: 2). Durana ve arkadaşları (2019), geleneksel kalite kavramlarının Endüstri 4.0 değişikliklerini nasıl takip etmesi gerektiğini ortaya koyan bir çalışma gerçekleştirmişler ve sonuçta Endüstri 4.0 ile kalite yönetiminin benimsenmesinin temel olarak teknolojik boyuttan ziyade kalite kültürünün gelişimi ile bağlantılı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kalite kültürü, kalite yönetimi unsurlarını uygulayan endüstrilerin organizasyon kültüründe çok önemli bir rol oynamaktadır ve bu nedenle TKY yaklaşımıyla bağlantılıdır (Chiarini, 2020: 609; Souza vd., 2021: 1).

Endüstri 4.0, insan ve teknoloji yönlü bakış açılarını birleştirdiğinden TKY, sosyo-teknik sistemlerin ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir (Günasekaran, vd., 2019: 4; Ali & Johl, 2021: 3). Geleneksel yaklaşımlardan ziyade TKY, kalite-maliyet-verimlilik-kar ilişkisine, çok daha farklı bir perspektiften yaklaşmakta olup, kalite için yapılan çalışmalar israfı önlemekte, verimlilik artışı sağlamak ve maliyetleri azaltmaya yardımcı olmaktadır (Yayla & Urgan, 2019: 2). TKY, sanayi devriminden bu yana gelişen bir kavram olup, bu kavramın uygulamaları birçok araştırmacı/uygulayıcı aracılığıyla değişmektedir (Elibal & Özceylan, 2022: 3). Endüstri 4.0'ın ortaya çıkması kalite ve sanayi ile ilgili kısa sürede meydana gelen değişiklikleri de beraberinde getirmiştir ki Şekil 1'de de görüldüğü üzere TKY kavramı Endüstri 4.0'a doğru daha da önem kazanmaya başlamıştır (Souza vd., 2021: 5-6).



Şekil 1.

*Endüstri 4.0 ve Toplam Kalite Yönetimi*

Kaynak: Souza vd., 2021: 5

Endüstri 4.0'ın, TKY ilkelerini başarılı bir şekilde uygulamak için hizmet edebileceği alanlar aşağıdaki gibidir (Sader vd., 2019: 134):

• **Müşteri Odaklılık:** Endüstri 4.0, işletmelerin ürün ve hizmetlerini iyileştirerek ve bu sayede müşterilerin gereksinimlerini ve beklentilerini karşılayarak, müşterilerinin memnuniyetini arttırmalarını sağlayabilmektedir. Bununla birlikte endüstrilerin değişen seri üretim sistemlerinin karmaşıklığından uzakta, özellikle ürünler sunmasına yardımcı olabilmektedir. Ayrıca Endüstri 4.0, işletmelere tüketim davranışları ve trendleri hakkında erken tahmin imkânı sunarak doğru ürünü doğru zamanda sunmak yoluyla işletmeye rekabet avantajı sağlayabilmektedir.

• **Liderlik:** Yapılan araştırmalardan elde edilen kanıtlar, Endüstri 4.0'ın üretim hattında bilgi akışı üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu, iş süreçlerini entegre ettiğini ve üretim yönetimini optimize etmek için ERP sistemlerini desteklediğini göstermiştir. Endüstri 4.0 şeffaf üretim süreçleri sağlayabilmekte olup, böylece işgücü ve makineler gibi kaynakların talebe göre ayarlanması hususunda verimliliği optimize edebilmektedir.

• **İnsanların Katılımı:** Endüstri 4.0, işletmedeki bütün çalışanların iletişimini ve iş birliğini desteklemekte olup, yeniliği ve bireysel katkıları teşvik etmektedir. Büyük veri, ERP sistemleri, yapay zekâ gibi Endüstri 4.0 araçları tarafından sağlanan veriler, çalışanların kendi

pozisyonlarında risklerden kaçınmak ve çözümler önermek için bu verileri kullanmalarına ve dolayısıyla daha inisiyatif sahibi olmalarına yardımcı olabilmektedir.

• *Süreç Yaklaşımı*: Endüstri 4.0, işletmelerde iş ve üretim süreçlerinin şeffaflığını destekleyebilmekte, süreçlerin optimize edilmesine, verimliliğin ve kaynak tahsisinin iyileştirilmesine yardımcı olabilmektedir. Böylelikle Endüstri 4.0, üretim sürecinde darboğazın ve kısıtlı kaynakların izlenmesini kolaylaştırabilmekte ve üretim maliyetini en aza indirmeye yardımcı olabilmektedir. Ek olarak, pazar talebinden tedarikçilere kadar toplam entegrasyon yoluyla tedarik zinciri yanıt verebilirliğini geliştirebilmektedir. Endüstri 4.0, süreçler (zaman, riskler, kaynaklar, kritik kısıtlamalar) hakkında doğru bilgi sağlayabilmekte, böylece süreklilik ve verimliliğin sağlanması için kilit süreçlerin planlama düzeyine yardımcı olabilmektedir.

• *İyileştirme*: Endüstri 4.0, bir kuruluş için ürün, süreç ve iş düzeyinde sürekli iyileştirmeler için bir temel sağlayabilmektedir. Birbiriyle tamamen bağlantılı üretim ve tedarik zinciri, sistemin performansını ve yanıt verebilirliğini arttırabilmektedir. Örneğin otomotiv sektöründe, araçtan alınan ham veriyi gönderebilen akıllı cihazlar sayesinde araç performansını içeren bilgileri üretici işletmenin veri merkezine bağlayarak işletim sırasında ortaya çıkan sorunlar hakkında bilgi gönderilmekte ve böylece bu sorunların üstesinden gelmek için gelecekteki ürünlerin geliştirilmesine yardımcı olunabilmektedir.

• *Kanıtı Dayalı Karar Verme*: Endüstri 4.0 ve büyük veri gibi yeni bilgisayar teknolojilerinin çözümleri, karar verme sürecini iyileştirmek için avantaj sağlamaktadır. Makinelerin kendi kendine öğrenme, işbirlikçi bir topluluk oluşturarak birbirine bağlanma, verileri toplama ve analiz etme gibi özellikleri bağımsız kararlar alma yeteneği sağlayabilmektedir. Endüstri 4.0 teknikleriyle, makinelerin sağlıklı işleyişiyle ilgili önceden işaretler gönderilebilmekte, duruş süreleri azaltılabilmekte ve bakımlarının zamanında gerçekleştirilebilmesi mümkün olabilmektedir.

• *İlişki Yönetimi*: Bir organizasyonun tüm paydaşları arasındaki entegrasyon ve etkili iletişim, Endüstri 4.0'ın faydalarından biri haline gelmiştir. Böylece tedarikçiler, işletmelerin ihtiyaçlarını anlayarak ve pazar taleplerine her zamankinden daha fazla yanıt vererek üretim sistemleriyle bağlantılı bir şekilde hareket edebilmektedirler.

TKY uygulamaları, Endüstri 4.0 ile operasyonel performans arasındaki ilişkiyi olumlu yönde etkilemekte ve Endüstri 4.0, TKY'nin verimli bir şekilde uygulanmasını desteklemektedir ki bu doğrultuda işletmeler için yeni bir yaklaşım olan Toplam Kalite Yönetimi 4.0 yaklaşımı önemli olmaktadır (Babatunde, 2020: 897; Ali & Johl, 2021: 3). Bunun yanında yeni yaklaşımlardan YAS uygulamalarında kalite uzmanlarının Endüstri 4.0 ile gelişen

teknolojik araçları kullanmaları ve bunlarla uyumu, işletmelerde etkin bir kalite yönetiminin sağlanmasında önem arz etmektedir (Chiarini & Kumar, 2021: 3).

### **3. Yönetim Muhasebesi Açısından Toplam Kalite Yönetimi 4.0 ve Yalın Altı Sigma**

Endüstri 4.0, Yalın Altı Sigma, Yalın Üretim ve Toplam Kalite Yönetimi gibi kalite yönetim yaklaşımlarını etkilemektedir (Babatunde, 2020: 897). Bu bölümde Endüstri 4.0 ile ortaya çıkan, yeni bir yaklaşım olan Toplam Kalite Yönetimi 4.0 ve Yalın Üretimle birlikte gelişen Yalın Altı Sigma yaklaşımı yönetim muhasebesi açısından incelenmiştir.

İşletmelerin yönetim fonksiyonlarının gerçekleştirilmesinde önem arz eden yönetim muhasebesi, işletme yöneticilerinin daha rasyonel kararlar alabilmesini sağlayabilmektedir (Demircioğlu, 2016: 5). Yönetim muhasebesi, maliyet muhasebesinden edindiği bilgiler sayesinde işletme yöneticilerinin ihtiyaç duydukları bilgiyi sağlamaya çalışmaktadır (Küçüksavaş, 2006: 6). Bu kapsamda önemli olan maliyet muhasebesi, Tanış ve Tanış (2022: 2) tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “maliyet muhasebesi, ürün maliyetlerinin hesaplanması; planlama ve kontrol faaliyetleri ve karar verme sürecine yardımcı olmak amacıyla finansal bilgilerin belirli bir düzen içerisinde toplanması, sınıflandırılması, kaydedilmesi, hesaplanması ve raporlar halinde sunulması sürecidir.” Maliyet ve yönetim muhasebesi modern anlamda bakıldığında birbirini tamamlayan ve birbirinin ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirilen disiplinler olarak muhasebe bilgi sistemi içerisinde yer almaktadır (Foster & Gupta, 1994: 44; Tanış & Tanış, 2022: 2).

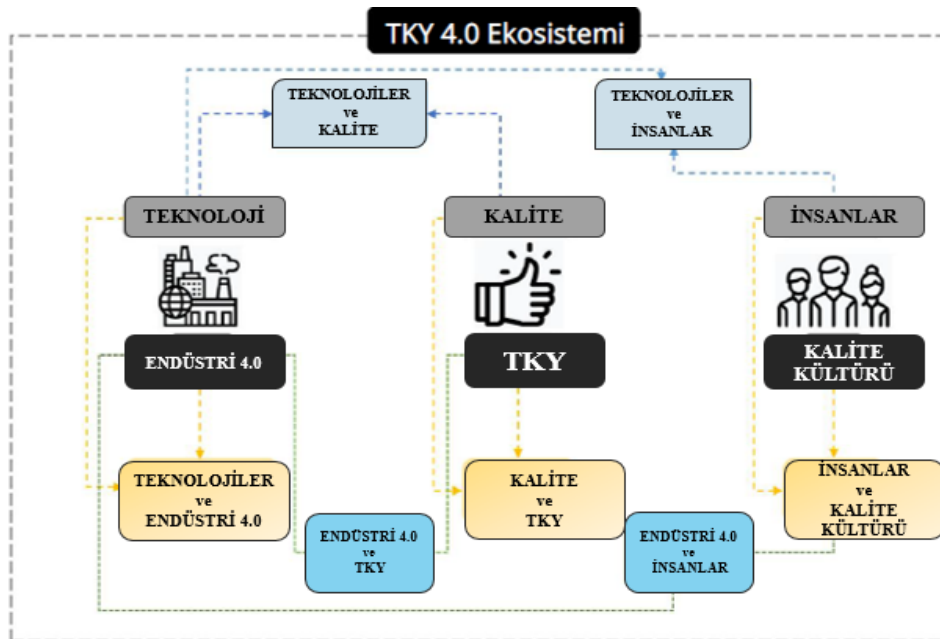
Günümüzde teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesi ve ilerlemesi ile modern üretim teknolojilerine yapılan yatırımlar artması sonucu, yönetimin ihtiyacının karşılanması amacıyla yeni maliyet ve yönetim muhasebesi yaklaşımlarına duyulan gereksinimde artmaktadır (Demircioğlu, 2016: 9). Bu doğrultuda yeni üretim teknikleri ve çağdaş maliyet/yönetim muhasebesi yaklaşımları ortaya çıkmakta olup bunlardan başlıcaları şunlardır (Demircioğlu, 2016: 9; Kefe & Turhan, 2017: 18; Demircioğlu, 2021: 335); Toplam Kalite Yönetimi ve Kalite Maliyetleri, Yalın Üretim Ve Yalın Muhasebe, Hedef Maliyetleme, Tam Zamanında Üretim (Just In Time), Değer Akış Maliyet Sistemi, Faaliyete Dayalı Maliyet Sistemi ve Zamana Dayalı Faaliyete Dayalı Maliyet Sistemi, Kısıtlar Teorisi ve Dengeli Sonuç Kartı Yöntemi. Yönetim muhasebesinin odak noktası kararlar üzerine olup, işletme yönetiminin daha doğru ve rasyonel kararlar alabilmesini sağlayarak, işletmedeki bütün faaliyetlerin etkinliğinin sağlanmasında önem arz etmektedir (Horngren, 2004: 207; Demircioğlu, 2016: 9). Bu kapsamda Toplam Kalite Yönetimi 4.0 ve Yalın Altı Sigma yaklaşımı yönetim muhasebesi açısından tartışılarak literatürden hareketle tartışılmıştır.



### 3.1. Toplam Kalite Yönetimi 4.0 (TKY 4.0)

Uluslararası literatürde “Toplam Kalite Yönetimi 4.0 (TKY 4.0)” kavramının “Kalite 4.0” kavramı yerine kullanıldığı görülmektedir (Babatunde, 2020: 909; Ali & Johl, 2021: 22; Souza vd., 2021: 15; Nguyen vd., 2022: 1). Öyle ki TKY 4.0 kavramı, bir işletmenin süreçlerinin, ürünlerinin ve çalışanlarının toplam kalitesini hedefleyen, Endüstri 4.0 tarafından yönlendirilen kalite yönetiminin teknolojik bir güncellemesi olarak tanımlanabilmektedir (Souza vd., 2021: 15). Benzer şekilde Kalite 4.0, TKY'nin dijitalleştirilmesi ve bunun kalite teknolojisi, süreçleri ve insanlar üzerindeki etkisi olarak ifade edilmektedir (Chiarini, 2020: 607).

TKY 4.0 ve Kalite 4.0 yaklaşımlarının ortaya çıkması, daha önce Şekil 1'de görüldüğü gibi kalite ve sanayi ile ilgili daha kısa sürelerde meydana gelen değişiklikleri beraberinde getirmekte ve bu dinamik senaryo karşısında adaptasyon ihtiyacını ortaya koymaktadır (Souza vd., 2021: 15). Araştırmalar, Endüstri 4.0'ın teknik araçlarının TKY sistemine uygulanarak TKY 4.0 modelinin oluşturulmaya çalışıldığı yönündedir (Nguyen vd., 2022: 1). TKY 4.0, kalite yönetimini Endüstri 4.0 teknolojilerine uyarlamasının sonucu olarak endüstriyel alanda *teknoloji, kalite ve insanlar* arasındaki entegrasyonu destekleyen bir ekosistemdir (Souza vd., 2021: 10). Endüstri 4.0 ile kalite, teknoloji ve insan unsurunu birleştirdiğinden dolayı TKY 4.0 önemli hale gelmektedir (Babatunde, 2020: 897). TKY 4.0 kavramı ile ortaya çıkan bu ekosistemin bileşenlerinin geniş bir şekilde anlaşılması önemli olmaktadır ki bu ekosistem Şekil 2'de gösterilmiştir.



Şekil 2.

*Toplam Kalite Yönetimi 4.0 Ekosistemi*

Kaynak: Souza vd., 2021: 15

Şekil 2’de görüldüğü üzere TKY 4.0 ekosisteminde, Endüstri 4.0, TKY ve Kalite Kültürü üç ana alanı; teknoloji, kalite ve insan ise alt alanları oluşturmakta olup, bu unsurlar aşağıda açıklanmıştır (Souza vd., 2021: 11):

(1) *Endüstri 4.0 ve Teknoloji*: Yeni endüstriyel aşamada teknolojideki ve otomasyondaki çeşitli yenilikler, teknolojiyi Endüstri 4.0’da ana konulardan biri haline getirmektedir.

(2) *TKY ve Kalite*: TKY yaklaşımında dikkate alınacak ana özellik kalitedir ve dolayısıyla bu durum kaliteye odaklanan birçok yönetim tekniği ve felsefesine ihtiyaç duyulmaktadır.

(3) *Kalite Kültürü ve İnsanlar*: Buradaki kültür kavramı, insanlar tarafından benimsenen bir alışkanlık veya gelenek anlamına gelmektedir. Çalışanların katılımı dikkate alındığında, organizasyon kültüründe önemli olan kalite kültürü kavramı ortaya çıkmaktadır.

TKY 4.0 ekosistemi, doğal olarak birbiriyle ilişkili olan bu üç alanda, süreçteki insanlara duyulan ihtiyacı ve onlardan kaliteye ilişkin fikirler almak için verileri analiz etme fırsatı sağlamaktadır (Souza vd., 2021: 14). Geleneksel TKY’de, üst yönetimin katılımı ve desteği, TKY uygulamasının başarılı olmasına yardımcı olan çok önemli faktörlerdendir (Nguyen vd., 2022: 3). Birçok araştırmacı, TKY yaklaşımının başarılı bir şekilde uygulanması için üst yönetimin dâhil edilmesi gerektiğini öne sürmektedir (Nguyen vd., 2022: 3). TKY 4.0 modelinde kalite kontrol personelinin, analitik, yapay zeka, siber fiziksel sistemler gibi Endüstri 4.0 teknikleri ile ilgili daha fazla beceri kazanmaları gerekmektedir (Chiarini & Kumar, 2021: 1). Ayrıca müşteri ihtiyaçları değişken olduğundan, bu ihtiyaçlarla ilgili doğru tahminlerde bulunmak son derece önemli olmaktadır ki Endüstri 4.0 sayesinde bu mümkün olabilmektedir (Asif, 2020: 7). Özetle TKY 4.0, kalitenin sağlanmasında, kalite personelleri için dijital becerilere duyulan ihtiyacı arttırmaktadır (Nguyen vd., 2022: 4).

Endüstri 4.0, teknoloji ve insan bakış açılarını birleştirdiğinden TKY, sosyo-teknik sistemlerin ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir (Babatunde, 2020: 909). Nguyen ve arkadaşları (2022), sosyal ve teknik faktörlerin kalite ve sürdürülebilirlik yönetimi üzerine olumlu etkileri olduğunu savunarak, Endüstri 4.0’ın geleneksel TKY ile tamamlayıcı olduğunu ifade etmişler ve TKY 4.0 çerçevesini oluşturmak için hem sosyal hem de teknik faktörleri tanımlayarak sosyo-teknik sistem teorisi geliştirmişlerdir. Burada sosyal taraf; bireyleri, takımları, grupları, bunların etkileşimlerini ve çalışma davranışlarını içerirken, teknik taraf; süreçleri, araçları, teknikleri, metodolojileri ve ekipmanı içermektedir (Nguyen vd., 2022: 4).

Endüstri 4.0, TKY’nin verimli bir şekilde uygulanmasını desteklemektedir (Ali & Johl, 2021: 3). Örneğin Endüstri 4.0 ile gelişen yeni teknolojiler sayesinde yapay zekâ destekli yazılımlar ile kontrol faaliyetleri kolaylaşmakta ve bir sonraki hata önceden tahmin edilerek

önlenebilmekte, bütün çalışanların katılımı ile verilere dayalı hareket edilerek analitik beceriler geliştirilmekte ve kararlar alınabilmekte, müşteri memnuniyetsizliğine yol açan faaliyetler önlenerek kalite, maliyet ve hız anlamında işletmelere önemli faydalar sağlanabilmektedir (Ever & Demircioğlu, 2022: 62). Bu nedenle, karşılıklı yarar sağlayan bu Endüstri 4.0-TKY ilişkisi, Endüstri 4.0 için, TKY unsurlarının önemini vurgulamaktadır (Babatunde, 2020: 909). Çağdaş bir maliyet/yönetim muhasebesi tekniği olan kalite maliyetlerinin ölçümü ve analizi, TKY'nin önemli bir unsuru olmaktadır (Tanış & Ever, 2022: 4). Feigenbaum'un PAF modelinde kalite maliyetleri önleme, değerlendirme, iç ve dış başarısızlık maliyetleri olarak sınıflandırılmakta olup, önleme ve değerlendirme maliyetleri kaliteli olmanın gerektirdiği maliyetler iken, iç ve dış başarısızlık maliyetleri kalitesizliğin neden olduğu maliyetlerdir (Demircioğlu, 2016: 19; Tanış & Ever, 2022: 7). PAF modelinin temel varsayımlarına göre önleme ve değerlendirme faaliyetlerine yapılan yatırımlar ile iç ve dış başarısızlık maliyetleri azaltılabilmektedir (Schiffauerova & Thomson, 2006: 649). Ayrıca kalite maliyetleri, kaliteye yönelik yapılan yatırımların etkisini görmede önemli bir yönetim muhasebesi aracı olarak da kullanılabilir (Demircioğlu & Küçüksavaş, 2009: 38).

TKY; önleme, değerlendirme, iç başarısızlık ve dış başarısızlık maliyetleri arasında denge kurarak bir bütün halinde kalite maliyetlerinin yönetimi ile maliyetlerin en aza indirilmesini sağlamaktadır (Tanış & Tanış, 2022: 203). Kalite 4.0 teknolojileri sayesinde, üretim sırasında meydana gelebilecek olan hataların önlenmesi suretiyle kalite maliyetleri düşürülebilmektedir (Javaid vd., 2021: 7). Kalite maliyetlerinin ölçümü ile örneğin önleme ve değerlendirme faaliyetlerine yönelik yapılan yatırımlar başarısızlık maliyetlerini azaltma eğiliminde olacaktır ki bu sayede işletmeler kalite düzeylerini belirleyebilmektedirler (Demircioğlu & Küçüksavaş, 2009: 41; Tanış & Tanış, 2022: 204). Kalite yönetiminde Kalite 4.0 kalifiye personellerine araştırma yapmasını ve kaliteyi korumak için üretimin kesintisiz bir şekilde yürütülmesini sağlamaktadır ki bu durum mevcut kalite yöntemlerini daha hızlı değiştirmelerini sağlayarak kalite analizlerinde verilerin kesinliğine olan güveni arttırmaktadır (Javaid vd., 2021: 7). Endüstri 4.0 teknolojileri ile kalite, çeşitli şekillerde değiştirilebilir; örneğin bir işletme, üretimdeki süreçleri izleyebilir ve eş zamanlı sensörden veri takibi yaparak, bu sensörler tarafından üretilen büyük veriler ile kaliteye yönelik hataları ve gereksinimleri tahmin edebilmektedirler (Ali & Johl, 2021: 3). Kalite maliyetlerin ölçümü ile kaliteyi iyileştirmeye yönelik yapılan bütün harcamaların ve yatırımların ne oranda başarılı olduğu tespit edilebilecektir (Tanış & Tanış, 2022: 204).

### **3.2. Yalın Altı Sigma Yaklaşımı (YAS)**

Endüstri 4.0 teknolojileri ile yalın üretim metodolojisinin yeni uygulamaları mümkün olabilmektedir (Öksüz vd., 2017: 1; Chiarini & Kumar, 2021: 3). Yapılan araştırmalar Endüstri 4.0 ile YAS arasında yakın bir ilişki olduğu ifade etmektedir (Sisodia & Forero, 2020: 7). YAS; Yalın Üretim ve Altı Sigma yaklaşımlarının entegrasyonudur (Madhani, 2021: 143). Bu doğrultuda YAS yaklaşımını açıklamadan önce Yalın Üretim ve Altı Sigma yaklaşımlarını açıklamak ve karşılaştırmak gerekli olmaktadır.

Yalın Üretim, Endüstri 4.0 için bir temel oluşturmakta, Endüstri 4.0 da yalın üretim sistemlerinin verimliliğini arttırmayı sağlamaktadır (Yıldız & Uğur, 2018: 677). Endüstri 4.0, işletmelerin tedarik zincirinden veya ürünlerin yaşam döngüsünden veri toplanmasına yardımcı olabilmektedir (Sisodia & Forero, 2020: 7). YAS, bu verileri başarılı stratejilerin parçası olabilecek iş zekasına dönüştürerek analiz etmek için araçlar sağlamaktadır (Sisodia & Forero, 2020: 7). Yalın üretimin odağında israfın önlenmesi vardır (Costa vd., 2018: 123; Ajmera vd., 2017: 1607). Ürün hatalarından kaynaklanan israfın önlenmesi de toplam kalite maliyetlerinin düşmesine sebep olabilmektedir (Kefe & Turhan, 2017: 18). İşletmeler yalın üretim felsefesini benimseyerek mevcut kaliteyi arttırabilmekte, maliyetlerini düşürebilmekte ve ürünleri zamanında teslim ederek müşteri memnuniyetini sağlayabilmekte olup, sonuç olarak rekabet üstünlüğü yaratma yoluyla karlılıklarını arttırabilmektedir (Demircioğlu, 2021: 328). Bu doğrultuda yalın üretim felsefesini benimseyen işletmeler için yalın muhasebe önemli ve gerekli olmaktadır (Demircioğlu, 2021: 332). Öyle ki yalın muhasebe, kalite yönetim felsefesinin başarılı olmasını sağlayan bir verimlilik programı olarak nitelendirilebilmektedir (Kefe & Turhan, 2017: 18). Yalın Üretim, aslında “Tam Zamanında Üretim”, “Toplam Kalite Yönetimi”, “Ekip Çalışması”, “Tedarik Yönetimi”, “Toplam Üretken Bakım” ve “Altı Sigma” gibi birçok yöntem ve tekniği içinde barındıran, çok boyutlu bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır (Aktaş & Karğın, 2011: 93). Yalın üretim tekniklerinden Altı Sigma, 2000'lerin başında yalın yönetim stratejileriyle entegre edilmiştir (Yadav & Desai, 2016: 3). Bu kapsamda, yalın yönetim stratejileri, bilgi kullanıcılarına değer üreterek ve israfı azaltarak süreç iyileştirme araçları sağlarken, Altı Sigma, değişkenliği azaltmak için süreçlerdeki problemleri ele almak ve bu problemleri çözmek için araçlar ve bilgi sağlamaktadır (Sisodia & Forero, 2020: 7).

TKY kapsamında önem kazanmış bir kavram olarak ortaya çıkan Altı Sigma yaklaşımı, TKY'nin birçok araç ve ilkesini benimsemektedir (Akça & Tuzcuoğlu, 2021: 301; Chiarini, 2020: 605). Birçok Altı Sigma ilkesinin ve aracının kökenleri, W.Edwards Deming ve Joseph

Juran gibi kalite düşünürlerinin öğretilerinde bulunmaktadır (Pande vd., 2007: 12). Bu kapsamda Harry ve Schroeder (2000: 1), Altı Sigma'yı, TKY ve İstatistiksel Süreç Kontrolü gibi teknikler üzerine inşa edilmiş bir yaklaşım olarak tanımlamıştır. Altı Sigma kavramı; "her ürün, süreç ve işlemdeki kusurların neredeyse ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir program" olarak tanımlanmaktadır ki bu kavram Motorola tarafından 1987'de üretilen elektronik ürünlerin kusurlarını azaltma arayışlarında tanıtılmış ve popüler hale getirilmiştir (Hahn vd., 1999: 208). Motorola, toplam maliyet ile kalite arasındaki ilişkide en yüksek kalitenin en düşük maliyetlerle sonuçlandığı gerçeğini fark etmiş ve bu doğrultuda Altı Sigma uygulaması ile hatalarda %40, kalite maliyetlerinde ise %58 azalma olduğunu tespit etmişlerdir (Harry & Schroeder, 2000: 1).

Yalın üretimin odak noktası ve amacı, bir sürecin hızını ve verimliliğini arttırmak için süreç akışını iyileştirmek, israfı ortadan kaldırmak ve süreçteki değişkenliği azaltmaktır (Costa vd., 2018: 123; Madhani, 2021: 143; Demircioğlu, 2021: 332). Yalın üretim aynı zamanda üretimdeki katma değeri olmayan faaliyetlere odaklanmaktadır (Ajmera vd., 2017: 1670). Altı Sigma ise, esas olarak sorunları ve bu sorunların temel nedenlerini tanımlamak ve ortadan kaldırmak için veri toplayıp, analiz ederek süreçleri iyileştirmeye odaklanmaktadır (Costa vd., 2018: 123). Maliyet azaltma açısından, yalın yöntemler katma değeri olmayan faaliyetleri hariç tutarak atıkların ortadan kaldırılmasına yardımcı olurken, istatistiksel açıdan ise Altı Sigma, kalite problemlerinin nedenlerinin kusurlara dönüşmeden önce ortadan kaldırılabilmesi için süreçteki kusurlarla sonuçlanabilecek olasılıkları belirlemeye odaklanmaktadır (Yadav & Desai, 2016: 4). Özetle, Altı Sigma, veri toplamaya ve sorunları çözmek için istatistiksel yöntemlerin kullanımına odaklanmakta iken, Yalın Üretim de genellikle israfı azaltmak ve verimliliği artırmak için daha çok bilgiye dayalı bir yaklaşım olarak kullanılmaktadır (Madhani, 2021: 143). Görülmektedir ki Yalın ve Altı Sigma tanımları farklılık gösterse de bu kavramların amacı benzerlik göstermektedir (Madhani, 2021: 143).

Daha önce değinildiği üzere YAS, atık giderme, israfı ortadan kaldırma ve süreç iyileştirme teknikleri olan Yalın Üretim ve Altı Sigma'nın bir kombinasyonu olup hem Yalın Üretim hem de Altı Sigma'nın araçlarını ve tekniklerini uygulamaktadır (Zhang vd., 2012: 599; Ajmera vd., 2017: 1670). YAS uygulamalarında, işletme çalışanlarının özellikle kalite uzmanlarının dijital teknolojik araçları kullanmaları ve bu teknolojik araçlarla uyumlu olmaları kalitenin sağlanması için önem arz etmektedir (Chiarini & Kumar, 2021: 2). YAS uygulamalarından üretilen çok sayıda veri, büyük veri teknolojileri sayesinde operasyonel süreçleri düzenlemeye yardımcı olabilecek yararlı bilgiye dönüştürmekte ve işletmelerin yeni

teknolojileri bu süreçlere etkin bir şekilde dahil etmesini kolaylaştırabilmektedir (Sisodia & Forero, 2020: 7). Özetle YAS yaklaşımı, Yalın Üretim ve Altı Sigma olmak üzere iki kalite yönetimi yaklaşımının birleşimi olup, bu doğrultuda pek çok araştırmacı, en son gelişen kalite yönetimi olarak Yalın Altı Sigma'yı oluşturmak amacıyla Yalın Üretim ve Altı Sigma'yı entegre etmeyi amaçlamaktadır (Raval vd., 2020: 729; Ajmera vd., 2017: 1670). Zira her iki yaklaşımın entegrasyonu ile her iki yaklaşımın ayrı ayrı başardıkları iyileştirmelerin kapsamı ve boyutu arttırılabilmektedir (Ajmera vd., 2017: 1670).

YAS, Altı Sigma'nın süreçleri kontrol etme yeteneği ile Yalın Üretim süreci hızını artırma becerisini entegre etmektedir (Costa vd., 2018: 123). Bu yönüyle YAS, süreç performansına odaklanarak kalite, zaman ve maliyet açısından etkin sonuçlar elde etmek için günümüzde işletmelere sunulan, yaygın olarak kabul gören sürekli iyileştirme stratejisi olarak ifade edilebilmektedir (Ajmera vd., 2017: 1670). YAS, bir işletmede kaliteyi iyileştirmeye ve israfı ortadan kaldırmaya odaklanan bir yaklaşım olarak tanımlanabilmektedir (Madhani, 2021: 143). YAS, veri sağlayarak, israfın azaltılması yoluyla katma değer yaratmak, müşteri ihtiyaçlarını anlamak, süreçleri yönetmeye ve iyileştirmeye özen göstermek, iş başarısı elde etmek ve sürdürmek için kapsamlı bir sistemdir (Knapp, 2015: 856). Özetle YAS, müşterileri odak noktasına alarak, maliyetleri azaltmayı, verimliliği arttırmayı ve kaliteyi sürdürülebilir kılmayı hedefleyen bir yönetim yaklaşımı olarak tanımlanabilmektedir (Özveri & Çakır, 2012: 17).

YAS yaklaşımı, işletmelerin düşük performansının temel nedenlerini ele almak üzere Yalın Üretim ve Altı Sigma yaklaşımlarının problem çözme yöntemlerini entegre eden, süreç performansını, müşteri memnuniyetini ve kârlılığını arttıran bir iş stratejisi ve yöntemi olarak bilinmektedir (Snee, 2010: 10; Costa vd., 2018: 123). Aynı zamanda YAS yaklaşımı, esas olarak bir işletmenin iş performansını ve verimliliğini arttırmasına yardımcı olan bir maliyet azaltma aracıdır (Zhang vd., 2012: 599). Bunun yanında YAS yaklaşımının etkili bir liderlik geliştirme aracı olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir (Snee, 2010: 10). Bu kapsamda Antony ve Banuelas, (2002), üst yönetimin sürekli desteği olmadan Altı Sigma yönteminin gerçek öneminin azalabileceğini belirtmişlerdir. İşletmelerde iş süreçleri sürekli değişebilmekte ve YAS yaklaşımı değişen süreçler için etkili yöntemler ve araçlar sağlamaktadır (Snee, 2010: 10). Öyle ki Zhang ve arkadaşları (2012: 599), YAS yaklaşımının, süreç iyileştirmede etkili olduğu ve performans ölçme derecesi yönünde işletmelerde yaygın olarak uygulandığını ortaya koymuşlardır.

Özetle YAS yaklaşımı, Yalın Üretim ve Altı Sigma yaklaşımlarının eksiklerini ortadan kaldırmak üzere söz konusu her iki yöntemin araç ve tekniklerini uygulamaktadır (Ajmera vd., 2017: 1670; Zhang vd., 2012: 599). Her iki modelin entegrasyonu, tek başına uygulandığında elde edilebileceğinden daha verimli olmakta olup, katma değeri olmayan faaliyetlerin ortadan kaldırılmasıyla işletmelerde sıfır hatalı üretimin başarılmasını kolaylaştırabilmektedir (Snee, 2010: 10). YAS, hem Yalın Üretim hızını hem de Altı Sigma'nın gücünü içermekte olup, hem kusurların ve değişkenlerin azaltılmasına hem de süreçlerdeki israfın ortadan kaldırılmasına odaklanmaktadır (Madhani, 2021: 144).

YAS yaklaşımı daha önce de değinildiği üzere hem Yalın Üretim hem de Altı Sigma ilkelerini, israfı ortadan kaldırmak ve kaliteyi sürekli iyileştirmek amacıyla entegre etmekte olup, bu entegrasyonu gerçekleştirebilmek için literatürde yaygın olarak kullanılan yöntemlerden birisi DMAIC (tanımlama, ölçme, analiz etme, geliştirme ve kontrol- Define–Measure–Analyze–Improve–Control) yöntemidir (Monday, 2022: 44). DMAIC yöntemi, Altı Sigma yaklaşımının başarısının anahtarlarından biri olan, sürekli iyileştirme için 5 adımlı bir yaklaşım veya yol haritası olarak ifade edilmektedir (Chiarini, 2020: 611). DMAIC yönteminde süreç analizi gerçekleştirilmektedir (Madhani, 2021: 141). Bu doğrultuda söz konusu bu yöntem, YAS yaklaşımını uygulamak ve süreci iyileştirmek için yol haritası görevi görmektedir (Monday, 2022: 44). Ajmera ve arkadaşları (2017), tekstil endüstrisinde, üretim süresi ve maliyetlerinin artması, israfın artması ve verimliliğin azalması sonucu işletme bu problemleri gidermek üzere nihai üründe meydana gelen kusuru azaltmak ve müşteri sadakati kazanmak için YAS yaklaşımını uygulayarak DMAIC yöntemini kullanmışlardır. Sonuçta YAS yaklaşımı uygulandıktan sonra tekstil fabrikasının % 8,25'lik bir kusur yüzdesinin % 2,63'e düştüğü ve ayrıca giysilerin üretim süresinin 5,18 dakikadan 3,90 dakikaya düştüğü görülmüştür. Sonuçta YAS yönteminin kusurların azaltılmasında çok etkili olduğu ortaya konulmuş ve bu yöntemin sürekli uygulanması ile kusur oranının daha fazla düşürülmesinin, maliyetlerin azaltılmasının ve verimliliğin artmasının mümkün olabileceği belirtilmiştir (Ajmera vd., 2017: 1676). Buna ek olarak Grosu ve arkadaşları (2019), yaşanan finansal krizlerin, işletme yöneticilerini YAS yaklaşımını maliyet azaltma ve nakit akışı devamlılığını sağlama yaklaşımı olarak uyguladıklarını belirtmişlerdir. Bu doğrultuda yaptıkları çalışma ile bir ağaç üretim işletmesinde YAS yaklaşımını uygulayarak, DMAIC yöntemini kullanmışlar ve sonuçta işletmenin hurda ve yarı mamul stoklarını azaltarak süreçleri iyileştirdiğini ve hızlandırdığını ortaya koymuşlardır (Grosu vd., 2019: 123). Sonuç olarak doğru ve sürekli olarak uygulanan YAS yaklaşımının, finansal sonuçlarda gözle görülür iyileşmeler sağlayabileceğini

vurgulamışlardır (Grosu vd., 2019: 123). YAS yaklaşımı, muhasebe ve finans süreçlerinde karşılaşılan çeşitli sorunları çözmeye yardımcı olmakta olup, iç kontrol ortamını güçlendirirken aynı zamanda bilgi akışlarının verimli olmasını sağlayacak disiplini de sağlamaktadır (Madhani, 2021: 141). Bu doğrultuda Madhani (2021: 141), YAS yaklaşımını bir süreç yönetim metodolojisi olarak tanımlayarak, bu yaklaşımın muhasebe ve finans alanında kullanılmasının operasyonel, taktiksel ve stratejik faydalar sağlayabildiğini, muhasebe ve finans sürecinde daha fazla verimlilik ve daha iyi kalite sağladığını belirtmiştir. Madhani (2021), YAS yaklaşımının muhasebe ve finans sürecine uygulanabilmesine yönelik kılavuz niteliğinde bir çerçeve sunmak üzere, DMAIC yöntemini muhasebe ve finans departmanına teorik olarak uygulayan bir çerçeve tasarlamıştır. Sonuç olarak muhasebe süreçlerinde YAS uygulaması, verimsiz süreçleri, hatalı sonuçları ortadan kaldırarak ve aynı zamanda maliyet tasarrufu sağlayarak muhasebe uygulamalarının genel sürecini düzene sokmakta ve standartlaştırmaktadır (Madhani, 2021: 148).

Bunun yanında YAS yaklaşımını uygulayan işletmelerde Değer Akış Maliyet Sistemi ve Zamana Dayalı Faaliyete Dayalı Maliyet Sistemi (ZDFDM) yaklaşımları kullanılabilir (Chiarini, 2014: 133). Yalın Muhasebe araçlarından biri olan Değer Akış Maliyet Sistemi, işletmelerde üretim sürecindeki katma değer yaratan ve yaratmayan tüm faaliyetlerin haritalandırılmasını sağlayan değer akış haritaları sayesinde, katma değer yaratmayan faaliyetlerin ortadan kaldırılması, fiili maliyetlerin hesaplanarak raporlanması ve israfın azaltılmasını mümkün kılmaktadır (Demircioğlu, 2021: 335-336). Değer akış haritaları, teslim süresinde iyileştirme fırsatlarını belirlemek amacıyla yalın üretim ortamlarında yaygın olarak kullanılan malzeme akışını analiz etmek için de uygulanmaktadır (Chiarini, 2014: 134). Chiarini (2014), değer akış haritalarının süreçlerin iyileştirilmesi üzerindeki vurgulayarak, işletmelerde Değer Akış Maliyet Sistemi aracılığıyla katma değer yaratmayan faaliyetlerin israfa neden olduğunu ifade ederek, bunların ortadan kaldırılmasında ve maliyet kontrolün sağlanmasında etkili olabileceğini ifade etmiştir. Daha önce belirtildiği üzere, YAS yaklaşımının uygulandığı üretim ortamlarında ZDFDM sistemi de kullanılabilir (Chiarini, 2014: 133). ZDFDM, Faaliyete Dayalı Maliyet (FDM) sisteminin geliştirilmiş hali olup, üretimde gerçekleştirilen faaliyetlerin maliyetlerinin, faaliyetleri gerçekleştirilmede kullanılan zamanın esas alınarak dağıtıldığı bir sistemdir (Demircioğlu, 2016: 59-71). ZDFDM sistemi ile her bir faaliyet için harcanan süreyi tahmin etmede zaman denklemleri kullanılabilir ve aynı zamanda katma değer yaratan ve yaratmayan faaliyetler tespit edilebilmektedir (Demircioğlu, 2016: 72). Ayrıca ZDFDM ile, atıl kapasite belirlenebilmekte



olup, atıl kapasite maliyetlerinin azaltılmasına yönelik faaliyetlerde bulunulabilmektedir (Demircioğlu, 2016: 72). Bu kapsamda Chiarini (2014), YAS yaklaşımını uygulayan orta ölçekli bir imalat işletmesinde bir vaka çalışması yaparak, çağdaş yönetim muhasebesi tekniklerinden ZDFDM ve Değer Akış Maliyet sistemlerini uygulamıştır. Chiarini (2014: 132), üretim süreçlerinde maliyetlerin azaltılması ve iyileştirmelerin ürün maliyetleri üzerindeki etkisini hesaplamak için muhasebe sistemlerinin uygulanması gerektiğini ifade ederek, ZDFDM ve Değer Akış Maliyet sistemlerini karşılaştırmak üzere, yeniden düzenlenen bir değer akışı içindeki ürünlerin maliyetlerini hesaplamış ve hangi durumda bir sistemin diğerine üstün olabileceğini belirtmiştir. Çalışmada değer akış haritaları aracılığı ile bütün faaliyetler tespit edilerek, her bir faaliyetin harcadığı birim süre veya kapasite kullanımı, haftada gerçekleştirilen faaliyet miktarı ve dolayısıyla faaliyetlerin dakika cinsinden toplam süresi bilinerek her bir faaliyetin maliyeti hesaplanmıştır (Chiarini, 2014: 132-145). Chiarini (2014: 145), Değer Akış Maliyet sisteminin hesaplama kolaylığı nedeniyle ZDFDM sisteminden daha verimli olabileceğini ancak faaliyetler arasında farklılıklar yüksek olduğunda ZDFDM sisteminin önerilebileceğini ifade etmiştir. Sonuç olarak Chiarini (2014: 145), yapılan karşılaştırmannın YAS yaklaşımı ile muhasebe sisteminin uygulanmasına yönelik iki farklı yaklaşımı ileri sürerek akademisyenlere ve uygulayıcılara faydalı olabileceğini öngörmektedir.

Singh ve Rathi (2019: 622) ise 216 araştırma makalesini inceleyerek YAS yaklaşımının daha çok imalat, sağlık hizmetleri, insan kaynakları, finans ve eğitim olmak üzere beş önemli sektörde gerçekleştiğini ve YAS yaklaşımının uygulanması ile atıkların azaltılması, kusurların önlenmesi ve süreçlerin iyileştirilmesinin mümkün olduğunu ifade etmişlerdir. YAS yaklaşımının uygulanmasıyla, minimum maliyetle yüksek kaliteli ürünlerin üretilmesi ve dolayısıyla müşteri memnuniyetinin artması sağlanmıştır (Singh & Rathi, 2019: 622). Furterer ve Elshennawy (2005) ise, TKY ve YAS uygulamalarının çoğunun, özel sektörde yer alan imalat işletmelerinde olduğunu ortaya koyarak, yerel yönetim hizmetlerinin kalitesini ve verimliliğini artırmak için de TKY ve YAS araçlarını uygulamaya bir vaka çalışması gerçekleştirmişlerdir. Sohal ve arkadaşları ise (2022), çalışmalarında sürekli iyileştirme projelerinin kritik başarı faktörlerini belirlemek, yönetim kontrolü ve operasyon yönetimi alanları için çok önemli olduğunu belirterek, sağlık alanında YAS yaklaşımını uygulamışlar ve bu yaklaşımın sürekli iyileştirme projelerinin işletmelere fayda sağlayabileceğini öngörmüşlerdir. Ulusal Muhasebe literatürü incelendiğinde ise muhasebe alanında YAS ile ilgili sınırlı sayıda çalışmanın yer aldığı tespit edilmiştir. Kılıç (2021), YAS araçlarından olan Tanımla, Ölç, Analiz, İyileştir, Kontrol (TÖAİK) yaklaşımı olarak adlandırılan ve denetim

faaliyetlerinde uygun olduğunu ileri süren bir çalışma yaparak, bu yaklaşımın denetçilere uygun olmayan alanların ölçülmesinde ve maliyetleri azaltma stratejileri geliştirmelerinde yardımcı olduğunu ileri sürmüştür. Selimoğlu ve arkadaşları (2021), muhasebede iç denetimde süreçlerin iyileştirilmesi ve risklerin tespit edilmesi işletmesinde YAS yaklaşımı kapsamında DMAIC yöntemini kullanmışlardır. Sonuç olarak YAS yaklaşımı araçları kullanmanın işletmede katma değer yaratmayan maliyetlerin azaltılmasına ve süreçlerde karşılaşılan riskleri değerlendirmesine fayda sağladığı tespit edilmiş olup, sağlanan bu faydaların işletmedeki kontrol sistemlerinin daha etkin bir şekilde çalışmasına ve süreçlerin iyileştirmesine katkı sağladığı ortaya konulmuştur (Selimoğlu vd., 2021).

#### **4. Sonuç**

Endüstri 4.0 çağında, küresel iş ortamının giderek artan karmaşıklığı ve gelişmiş dijital teknolojilerin ortaya çıkması nedeniyle, mevcut kalite yönetim sistemleri yetersiz kalmaktadır. Endüstri 4.0, yeni kalite yönetim sistemlerine duyulan ihtiyacı arttırmaktadır. Bu durumda yeni kalite yönetim sistemleri uygulanırken bunların muhasebe bakış açısıyla ele alınması önem arz etmektedir. Söz konusu bu çalışma ile TKY 4.0 ve YAS yaklaşımlarının, ulusal ve uluslararası literatürde yapılan çalışmaların incelenmesi yoluyla yönetim muhasebesi açısından önemi ortaya konulmuştur. Endüstri 4.0 ile mevcut kalite yönetimleri artık yerini modern yöntemlere bırakmıştır ki bu durumda TKY 4.0 ve YAS yaklaşımları öne çıkmıştır. Bu doğrultuda endüstrileri bu yeni aşamaya hazırlamak ve yönlendirmek önemli olmaktadır. Bu doğrultuda TKY'nin de önemli bir unsuru olan kalite maliyetlerinin ölçümü ve analizi, TKY 4.0 kapsamında önemli bir yönetim muhasebesi aracı olabilmektedir. Kalite maliyetleri ölçümü sayesinde, kaliteye yönelik yapılan yatırımların etkisini görülebilmekte, israfın azaltılması, katma değer yaratmayan faaliyetlerin ortadan kaldırılması, hata ve kusurların önlenmesi sağlanabilmektedir ki bu durumda süreçlerin verimliliğinin artmasını sağlanırken aynı zamanda maliyetlerin kontrolü sağlanarak toplam maliyetler azaltılabilmektedir. Benzer şekilde YAS yaklaşımının uygulanması, verimsiz süreçleri ve hatalı sonuçları ortadan kaldırmakta, israfı önlemekte, maliyetleri azaltmakta, süreç mükemmelliğini sürdürerek sürekli iyileştirmeyi sağlamakta, bütün çalışanların katılımı ile müşteri değerini artırmaya yönelik çalışanların birtakım olarak düşünmesini sağlamaktadır. Literatürde oldukça yeni bir kavram olarak sınırlı sayıda çalışmanın yer aldığı TKY 4.0 ve YAS yaklaşımları ile ilgili olarak yapılan bu çalışma ile söz konusu bu iki yaklaşım literatür araştırması yoluyla yönetim muhasebesi kapsamında teorik açıdan incelenmiş olup, bu çalışmanın bundan sonra yapılacak uygulamalı çalışmalara kılavuz olabileceği düşünülmektedir.

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**Çatışma Beyanı:** Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Contribution Rate Statement:** Corresponding author: 50% Other author: 50%

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---

## KAYNAKÇA

- Ajmera, R., Umarani, P., & Valase, K. G. (2017). Lean six sigma implementation in textile industry. *International Research Journal of Engineering and Technology*, 4 (04), 1670-1676.
- Akça, İ., & Tuzcuoğlu, F. (2021). Yalın altı sigma: Kavramsal bir derleme. *Journal of Life Economics*, 8 (3), 299-307. <https://doi.org/10.15637/jlecon.8.3.03>
- Aktaş, R., & Karđın, M. (2011). Yalın muhasebe: Yalın üretim ortamında yeni bir yönetim muhasebesi yaklaşımı. *World of Accounting Science*, 13 (3), 91-128.
- Albers, A., Gladysz, B., Pinner, T., Butenko, V. & Sturmlinger, T. (2016), Procedure for defining the system of objectives in the initial phase of an industry 4.0 project focusing on intelligent quality control systems. *Procedia CIRP*, 52, 262-267. doi: 10.1016/j.procir.2016.07.06
- Ali, K., & Johl, S. K. (2021). Soft and hard TQM practices: Future research agenda for industry 4.0. *Total Quality Management & Business Excellence*, 1-31. doi: 10.1080/14783363.2021.1985448
- Antony, J., & Banuelas, R. (2002). Key ingredients for the effective implementation of Six Sigma program. *Measuring Business Excellence*, 6 (4), 20-27. Permanent link to this document: doi:10.1108/13683040210451679
- Arcidiacono, G. & Pieroni, A. (2018), The revolution lean six sigma 4.0. *International Journal on Advanced Science, Engineering and Information Technology*, 8 (1), 141-149.
- Asif, M. (2020), Are QM models aligned with Industry 4.0? A perspective on current practices. *Journal of Cleaner Production*, 258 (1), 120820. doi:10.1016/j.jclepro.2020.120820
- Babatunde, O. K. (2020). Mapping the implications and competencies for Industry 4.0 to hard and soft total quality management. *The TQM Journal*. 33 (4), 896-914. doi: 10.1108/TQM-07-2020-0158
- Chiarini A. & Kumar, M. (2021): What is Quality 4.0? An exploratory sequential mixed methods study of Italian manufacturing companies. *International Journal of Production Research*, 1-22. doi:10.1080/00207543.2021.1942285
- Chiarini, A. (2014). A comparison between time-driven activity-based costing and value stream accounting in a lean Six Sigma manufacturing case study. *International Journal of Productivity and Quality Management*, 14 (2), 131-148.
- Chiarini, A.(2020). Industry 4.0, quality management and TQM world: A systematic literature review and a proposed agenda for further research. *The TQM Journal*, 32 (4), s.603-616, doi: 10.1108/TQM-04-2020-0082
- Costa, L. B. M., Godinho Filho, M., Fredendall, L. D., & Paredes, F. J. G. (2018). Lean, six sigma and lean six sigma in the food industry: A systematic literature review. *Trends in Food Science & Technology*, 82, 122-133. doi: 10.1016/j.tifs.2018.10.002
- Demircioğlu, E. N., & Küçüksavaş, N. (2009). Kalite maliyetleri. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 32-67.
- Demircioğlu, E., N., (2021). Yalın muhasebe ve değer akış maliyet sistemi, Hıdırlıoğlu, D., (Ed.). *Yalın Yönetim, Yalın Liderlik, Yalın Üretim ve Yalın Girişimcilik*, (ss.327-346). Nobel.

Demircioğlu, E., N., & Ever, D., (2021). Dijital dönüşüm ve muhasebe. İmamoğlu, S.,Z. ve Erat, S.,(Ed.). *Endüstri 4.0'dan toplum 5.0'a: Dijitalleşmenin gücü.* (ss.53-68). Nobel.

Demircioğlu, E., N., (2016). *Yönetim muhasebesinde çağdaş yaklaşımlar.* Karahan Kitabevi.

Durana, P., Kral, P., Stehel, V., Lazaroiu, G. & Sroka, W. (2019). Quality culture of manufacturing enterprises: A possible way to adaptation to Industry 4.0. *Social Sciences* 8 (4), 124-149. doi: 10.3390/socsci8040124

Elibal, K., & Özceylan, E. (2022). Comparing industry 4.0 maturity models in the perspective of TQM principles using Fuzzy MCDM methods. *Technological Forecasting and Social Change*, 175, 121379. doi:10.1016/j.techfore.2021.121379

Ever, D., & Demircioğlu, E.N. (2022), Yapay zekâ teknolojilerinin kalite maliyetleri üzerine etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31 (1), 59-72. doi: 35379/cusosbil.1023004

Foster, G., & Gupta, M. (1994). Marketing, cost management and management accounting. *Journal of Management Accounting Research*, 6.

Furterer, S. & Elshennawy, A.K. (2005). Implementation of TQM and lean six sigma tools in local government: A framework and a case study. *Total Quality Management & Business Excellence*, 16 (10), 1179-1191, doi:10.1080/14783360500236379

Grosu, V., Anisie, L., Hrubliak, O., & Ratsa, A. (2019). Managerial accounting solutions: Lean six sigma application in the woodworking industry: A Practical aspect. *Economic Annals-XXI*, 176 (3-4), 118-130. doi: 10.21003/ea.V176-12

Hahn, G. J., Hill, W. J., Hoerl, R. W., & Zinkgraf, S. A. (1999). The impact of six sigma improvement—a glimpse into the future of statistics. *The American Statistician*, 53 (3), 208-215. doi: 10.1080/00031305.1999.10474462

Harry, M. J., & Schroeder, R. (2000). Six sigma: The breakthrough management strategy revolutionizing the world's top corporations. A CURRENCY Book, Random House.

Horngren, C. T. (2004). Management accounting: Some comments. *Journal of Management Accounting Research*, 16, 207.

Javaid, M., Haleem, A., Singh, R. P., Khan, S., & Suman, R. (2021). Blockchain technology applications for Industry 4.0: A literature-based review. *Blockchain: Research and Applications*, 2 (4), 1-11. 100027. doi: 10.1016/j.bcra.2021.100027

Kefe, İ., & Turhan, M. S. (2017). Stratejik performans yönetiminin finansal olmayan boyutları ve çağdaş maliyet-yönetim muhasebesi yaklaşımları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (1), 12-25.

Kılıç, B. İ. (2021). Denetim programlarının geliştirilmesinde yalın denetim anlayışının etkileri, Sarıdoğan, H.Ö, Çelebi, F., (Ed.), *İktisadi ve İdari Bilimlerden Seçkin Araştırmalar*, (ss.108-121). Duvar Yayınları.

Knapp, S. (2015). Lean Six Sigma implementation and organizational culture. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 28 (8), 855-863. doi: 10.1108/IJHCQA-06-2015-0079

Küçükşavaş, N. (2006). *Yönetim açısından maliyet muhasebesi.* Kare Yayınları, İstanbul.

- Lee, S. M., Lee, D., & Kim, Y. S. (2019). The quality management ecosystem for predictive maintenance in the Industry 4.0 era. *International Journal of Quality Innovation*, 5 (1), 1-11. doi: 10.1186/s40887-019-0029-5
- Madhani, P.M. (2021). Lean six sigma in finance and accounting services for enhancing business performance. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*, 12 (6), 141-165. doi: 10.4018/IJSSMET.2021110109
- Monday, L. M. (2022). Define, measure, analyze, improve, control (DMAIC) methodology as a roadmap in quality improvement. *Global Journal on Quality and Safety in Healthcare*, 5 (2), 44-46. doi: 10.36401/JQSH-22-X2
- Nguyen, T. A. V., Tucek, D., & Pham, N. T. (2022). Indicators for TQM 4.0 model: Delphi Method and Analytic Hierarchy Process (AHP) analysis. *Total Quality Management & Business Excellence*, 1-15. doi:10.1080/14783363.2022.2039062
- Öksüz, M. K., Öner, M., & Öner, S. C. (2017). Yalın üretim tekniklerinin endüstri 4.0 perspektifinden değerlendirilmesi. *4. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı bildirileri*, 1-9, Tunceli.
- Özveri, O., & Çakır, E. (2012). Yalın altı sigma ve bir uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 17-36.
- Pande, P. S., Neuman, R. P., & Cavanagh, R. R. (2007). The six sigma way. In *Das Summa Summarum des Management*, 299-308.
- Pipiay, G. T., Chernenkaya, L. V., & Mager, V. E. (2021, January). Quality indicators of instrumentation products according to the «quality 4.0» concept. In *2021 IEEE Conference of Russian Young Researchers in Electrical and Electronic Engineering (ElConRus)*, 1032-1036. IEEE. doi:10.1109/ElConRus51938.2021.9396535
- Raval, S. J., Kant, R., & Shankar, R. (2021). Analyzing the critical success factors influencing Lean Six Sigma implementation: fuzzy DEMATEL approach. *Journal of Modelling in Management*. 16 (2), 728-764 doi:10.1108/JM2-07-2019-0155
- Sader, S., Husti, I., & Daróczi, M. (2019). Industry 4.0 as a key enabler toward successful implementation of total quality management practices. *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, 27 (2), 131-140. doi: 10.3311/PPso.12675
- Selimoğlu, S. K., Yeşilçelebi, G., & Altunel, M. (2021). İç denetim süreçlerini iyileştirme ve risk yönetimi araçları: Yalın altı sigma ve FMEA. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Özel sayı, 201-218.
- Singh, M., & Rathi, R. (2019). A structured review of Lean Six Sigma in various industrial sectors. *International Journal of Lean Six Sigma*, 10 (2), 622-664. doi: 10.1108/IJLSS-03-2018-0018
- Sisodia, R., & Villegas Forero, D. (2020). Quality 4.0–how to handle quality in the industry 4.0 revolution. Master's thesis in Quality and Operations Management. Chalmers University Of Technology Gothenburg, Sweden.
- Snee, R. D. (2010). Lean Six Sigma–getting better all the time. *International Journal of Lean Six Sigma*, (181), 9-29. doi:10.1108/20401461011033130

Sohal, A., De Vass, T., Vasquez, T., Bamber, G. J., Bartram, T., & Stanton, P. (2022). Success factors for lean six sigma projects in healthcare. *Journal of Management Control*, 33 (2), 215-240. doi: 10.1007/s00187-022-00336-9

Souza, F. F., Corsi, A., Pagani, R., N, Balbinotti, G. & Kovaleski, JL (2021), Total quality management 4.0: Adapting quality management to Industry 4.0. *The TQM Journal*, 1-21. doi: 10.1108/TQM-10-2020-0238

Taniş V., N. & Taniş, İ., F., (2022). *Üretim ve hizmet işletmeleri için maliyet muhasebesi ve maliyet yönetimi*. Karahan Kitapevi.

Taniş, V. N. & Ever, D. (2022). Kârlılık üzerine etkileri açısından kalite maliyetlerinin incelenmesi ve demir çelik işletmesinde bir uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 24 (1), 1-34. doi: 10.31460/mbdd.887795.

Yadav, G. & Desai T. N. (2016). Lean Six Sigma: A categorized review of the literature. *International Journal of Lean Six Sigma* 7 (1), 2-24 © Emerald Group Publishing Limited 2040-4166. doi: 10.1108/IJLSS-05-2015-015

Yayla, P., & Urgan, M. C. (2019). Toplam kalite yönetimi ve tedarik zinciri yönetimi uygulamaları arasındaki ilişki ve performans etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 1-19.

Yıldız, A., & Uğur, L. (2018). *Endüstri 4.0 ile yalın üretim arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Uluslararası Marmara Fen ve Sosyal Bilimler Kongresi, (ss. 672-678). Kocaeli.

Zhang, Q., Irfan, M., Khattak, M. A. O., Zhu, X., & Hassan, M. (2012). Lean Six Sigma: A literature review. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 3 (10), 599-605.



ISSN: 2146-1740  
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,  
Doi: 10.54688/ayd.1371004



Araştırma Makalesi/Research Article

**ENTEĞRE RAPORLAMA FARKINDALIK  
DÜZEYLERİNİN ANALİZİ: MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI ÜZERİNE ANKARA  
İLİNDE ALAN ÇALIŞMASI\***

ANALYSIS OF INTEGRATED REPORTING AWARENESS LEVELS: A FIELD  
STUDY ON ACCOUNTING PROFESSIONALS IN ANKARA PROVINCE

Erkan UZUN<sup>1</sup>

Zeynep GÖKSUN<sup>2</sup>

**Öz**

**Makale Bilgi**

**Gönderilme:**  
04/10/2023

**Kabul:**  
23/12/2023

Muhasebe meslek mensupları işletme faaliyetlerinin belgelendirilmesi ve kanunlara uygun hareket edilmesi konusunda işletmelere destek olmakta ve devletin ihtiyaç duyduğu verginin doğru tutarda tahsil edilmesinde rol oynamaktadır. Çıkar gruplarına sunulacak finansal ve finansal olmayan veriler entegre raporlama uygulaması ile sunulmaktadır. Entegre raporlama hem finansal hem de finansal olmayan verilerin bütünlük bir şekilde sunulması gerekliliğini ortaya koyan bir uygulamadır. Çalışmanın temel amacı Ankara ilinde faaliyet gösteren bağımlı ve bağımsız muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalığını tespit etmektir. Bu amaca ulaşmak amacıyla Ankara ilinde faaliyet gösteren hem bağımlı hem de bağımsız muhasebe meslek mensuplarına entegre raporlama ile ilgili ifadeler yöneltilmiştir. Ana kütlenin tamamına ulaşmanın zorluğu nedeniyle yapılan hesaplamalar sonucunda en az 384 kişiye ulaşılmanın ana kütleyi temsil edeceği hesaplanmış ve 400'ün üzerinde anket muhasebe meslek mensuplarına iletilmiş fakat 388 kişiden geri dönüş sağlanmıştır. Geri dönüş sağlayan 388 muhasebe meslek mensuplarının cevapları SPSS 25.0 programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılım göstermesinden dolayı çalışmada T-Testi ve Anova testi analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, katılımcı eğitim düzeyi, aylık geliri, mesleki tecrübesi, mesleki unvanı ve entegre raporlama bilgisi ile boyutlar karşılaştırıldığında sigma değerlerinin 0,05'ten küçük olmasından dolayı gruplar arası ve içinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılıklar ve hangi boyutlarda gerçekleştiği çalışma sonucunda ifade edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Muhasebe, Entegre Raporlama, Muhasebe Meslek Mensubu

**Jel Kodları:** M40, M41, M49



\* Bu çalışma, Erkan UZUN danışmanlığında Tarsus Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Zeynep GÖKSUN tarafından hazırlanan "Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlamaya İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Tespiti: Bir Alan Araştırması" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

<sup>1</sup> **Sorumlu Yazar:** Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9476-8592, [erkanuzun01@gmail.com](mailto:erkanuzun01@gmail.com),

<sup>2</sup> Bilim Uzmanı, ORCID: 0000-0001-7594-0003, [goksunzeynep@gmail.com](mailto:goksunzeynep@gmail.com)

**Etik Beyan:** Tarsus Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 20.03.2023 tarihli ve 2023/14 sayılı numaralı izin alınmıştır.

**Atf:** Uzun, E. & Göksun, Z. (2023) Entegre raporlama farkındalık düzeylerinin analizi: Muhasebe meslek mensupları üzerine Ankara ilinde alan çalışması. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 806-837.



## **Abstract**

### **Article Info**

**Received:**  
**04/10/2023**

**Accepted:**  
**22/12/2023**

Members of the accounting profession support businesses in documenting business activities and acting in accordance with the law and play a role in collecting the tax required by the state in the correct amount. Financial and non-financial data to be presented to interest groups are presented through integrated reporting. Integrated reporting is an application that reveals the necessity of presenting both financial and non-financial data in an integrated manner. The main objective of the study is to determine the awareness of integrated reporting among dependent and independent accounting professionals operating in Ankara. In order to achieve this objective, statements related to integrated reporting were directed to both dependent and independent accounting professionals operating in Ankara. As a result of the calculations made due to the difficulty of reaching the entire main mass, it was calculated that reaching at least 384 people would represent the main mass and more than 400 questionnaires were sent to accounting professionals, but 388 people returned. The responses of 388 accounting professionals who responded were analyzed through SPSS 25.0 program. Due to the normal distribution of the data, T-Test and Anova test analyzes were performed in the study. As a result of the study, when the dimensions were compared with the participant's education level, monthly income, professional experience, professional title and integrated reporting knowledge, the sigma values were less than 0.05.

**Keywords:** Accounting, Integrated Reporting, Accounting Professionals

**Jel Codes:** M40, M41, M49

### **Extended Summary**

The main objective of the study is to determine the awareness of dependent and independent accounting professionals operating in Ankara on integrated reporting. In order to achieve this objective, statements related to integrated reporting were directed. As a result of the calculations made due to the difficulty of reaching the entire main mass, it was calculated that reaching at least 384 people would represent the main mass and more than 400 questionnaires were sent to accounting professionals, but 388 people returned. The responses of 388 returning accounting professionals were analyzed through SPSS 25.0 program. Due to the normal distribution of the data, T-Test and Anova tests were analyzed in the study and the results and recommendations are explained below:

- The average of the answers given by the accounting professionals participating in the study in terms of dimensions is 2. This shows that the accounting professionals participating in the study agreed with all of the questions asked through the questionnaire.
- When the dimensions are analyzed in terms of gender, it is determined that there is no difference between men and women in terms of integrated reporting awareness. The study also reveals that there is no awareness in terms of working style.
- When the participant ages and dimensions were compared, it was found that there was no difference both between groups and within groups. It was revealed that there was no difference between the distribution range of participant ages and the awareness of the dimensions.
- When the dimensions are compared with the education level of the participants, it is determined that there is a significant difference between and within the groups since the sigma values of dimension 1: integrated reporting expectation and dimension 2: integrated reporting requirement are less than 0.05. It was revealed that there was a significant difference between the participants with high school and associate degree and the participants with bachelor's and master's degree in terms of educational status in terms of "dimension 1: expectation of integrated reporting". In addition, it has been determined that there is a significant difference between the participants with bachelor's degree and the participants with doctorate degree in terms of the same dimension. When analyzed in terms of "dimension 2: integrated reporting requirement", it was revealed that there was a significant difference between the participants with high school and associate degree and the participants with only bachelor's degree. In addition to this data, it was determined that there was a significant difference between the participants with a bachelor's degree and the participants with only a doctorate degree.
- When the dimensions were compared with the monthly income of the participants, it was determined that there was a significant difference between and within the groups only because the sigma value of "dimension 3: integrated reporting contribution" was less than 0.05. In terms of "Dimension 3: integrated reporting contribution", it was determined that there was a significant difference between the participants with a monthly income of 5,500 TL or less and between 5,501 - 10,000 TL and the participants with a monthly income between 10,001 - 15,000 TL.
- When the dimensions are compared with the professional experience of the participants, it is determined that there is a significant difference between and within the groups since the sigma values of both "dimension 1: integrated reporting expectation" and "dimension 4: integrated reporting efficiency" are less than 0.05. In terms of "dimension 1: integrated reporting expectation", it has been determined that there is a significant difference between the participants with 6-10 years of professional experience and the participants with 11-15 years of experience, and in terms of "dimension 4: integrated reporting efficiency", it has been determined that there is a significant difference between the participants with 6-10 years of professional experience and the participants with 11-15 years of professional experience and the participants with 16 or more years of professional experience.
- When the dimensions are compared with the professional title of the participant, it is determined that there is a significant difference between and within the groups since the sigma values of "dimension 1: integrated reporting expectation", "dimension 2: integrated reporting necessity" and "dimension 4: integrated reporting efficiency" are less than 0.05.
- When the dimensions are compared with the participant integrated reporting knowledge, it is determined that there is a significant difference between and within the groups since the sigma values of "dimension 1: integrated reporting expectation", "dimension 3: integrated reporting contribution" and "dimension 4: integrated reporting efficiency" are less than 0.05.

The study provides guidance to all researchers who want to conduct research on this subject. Making integrated reporting practice widespread and requiring its implementation in enterprises will contribute to both operational efficiency and profitability and to the qualitative characteristics of financial and non-financial data needed by interest groups.

## **1. Giriş**

Küreselleşmeyle birlikte işletme faaliyetlerine ve faaliyet sonuçlarına birçok paydaş ulaşabilmekte ve verileri analiz edebilmektedir. Finansal tabloları kullanan ve bunları adlandıran; yatırımcılar, tedarikçiler, müşteriler, pay sahipleri ve finansal kuruluşlar ile birlikte kamu otoritelerinde yer alan kişilerin faaliyetlerinin sonucunda işletmeye yönelik almış oldukları kararlar yer alır. Yatırım kararlarının temelinde bulunan finansal bilgiler de yerini almaktadır. Finansal tabloların önemini ve işlevlerini her daim koruyabilmek ve finansal tabloların hızla değişen piyasa koşullarına ayak uydurabilmesi için işletmelerin yaratmış oldukları değeri ortaya çıkartmak ve ilgili karar alıcıların beklentilerinin karşılanabilmesi hususunda yetersizlerdir. Bu durum artık finansal tabloların finansal sonuçlarına bakılarak yatırımcıların dikkatini çekmek, kurumsal itibarın ve değerlerinin artırılması çok fazla mümkün olamamaktadır.

İşletmeler, birçok dış faktörlerin etkisi altında kalmaktadır. Bu faktörler ekonomik olabileceği gibi sosyo-politik ve çevresel de olabilmektedir. İşletmelerin sahip olduğu finansal raporlama sistemi geleneksel ve yetersiz olduğundan bu faktörlerin etkisini ortaya koyamamaktadır. Bu eksiklik ve yetersizliği ortadan kaldırmak ve çıkar gruplarına daha açık, anlaşılır ve karşılaştırılabilir bilgiler aktarabilmesi kurumsal bir yönetim anlayışı ve sosyal sorumluluğu kendisine misyon edinmiş işletmelerin görevidir. Belirlenen bu misyonlar sürdürülebilirlik raporlarıyla mümkün hale gelmektedir. İşletmeler hem bu misyonu yerine getirmek için, hem de çıkar gruplarının daha kolay bir şekilde finansal raporlamayı anlayabilmesi amacıyla yeni bir raporlama sisteminin gerekliliğine karar vermiştir. Bu zorunlu gereksinim finansal raporların daha kapsayıcı olmasını, geçmiş verilerin yanında gelecek beklentisinin de yer almasını sağlayan entegre raporlama ihtiyacını açıkça ortaya koymaktadır. Entegre raporlamayla beraber işletmelerin hem finansal hem de finansal olmayan verileri analiz edilecek ve daha doğru yatırım kararları alınacaktır.

Finansal raporlar işletmenin geçmişinde bulunan bilgilerinin gün yüzüne çıkmasına olanak sağlar. Bu finansal raporlamalar; potansiyel yatırımcılar, kredi veren kurum ve kuruluşlar ve diğer paydaşlar tarafından analiz edilerek şirket faaliyetlerinin sürekliliği, verimliliği ve karlılığı konusunda araştırma yapmaktadır. Ancak paydaşların işletme hakkındaki bu değerlendirmeleri geçmişteki bilgilerin bir sonucunu ortaya koyduğundan yetersiz kalmakta ve paydaşlar geleceğe yönelik bilgilere de ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç hem finansal hem de finansal olmayan bilgileri beraber paydaşlara aktaran entegre raporlama uygulamasını ortaya çıkarmıştır. Entegre raporlama kurumun ya da bir şirketin kendi içinde

bulunan finansal veya finansal olmayan verilerini bir araya getirerek gelecekte nasıl bir değer yaratılabileceğini ortaya koymaktadır. Güney Afrika bu sistemi ilk olarak benimseyen ve uygulayan ülkelerin arasında yerini almıştır. Bu açıdan entegre raporlama uygulanma zorunluluğu olan tek ülkedir. Türkiye ise entegre raporlama uygulaması konusunda birçok ülke gibi henüz başlangıç aşamasında yer almaktadır.

Entegre raporlama hem finansal hem de finansal olmayan verilerin bütünleşik bir şekilde sunulması gerekliliğini ortaya koyan bir uygulamadır. Çalışmanın temel amacı Ankara ilinde faaliyet gösteren bağımlı ve bağımsız muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalığını tespit etmektir. Bu amaca ulaşmak amacıyla Ankara ilinde faaliyet gösteren hem bağımlı hem de bağımsız muhasebe meslek mensuplarına entegre raporlama ile ilgili ifadeler yöneltilmiştir. Ana kütlenin tamamına ulaşmanın zorluğu nedeniyle yapılan hesaplamalar sonucunda en az 384 kişiye ulaşmanın ana kütleyi temsil edeceği hesaplanmış ve 400'ün üzerinde anket muhasebe meslek mensuplarına iletilmiş fakat 388 kişiden geri dönüş sağlanmıştır. Geri dönüş sağlayan 388 muhasebe meslek mensuplarının cevapları SPSS 25.0 programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılım göstermesinden dolayı çalışmada T-Testi ve Anova testi analizleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular yorumlanarak çalışmanın üçüncü bölümünde ve sonuç ile öneriler kısmında açıklanmaktadır.

Birinci Bölüm: Kurumsal yönetim kavramı, kurumsal yönetimi önemli hale getiren sebepleri, kurumsal yönetimin tarihsel gelişimi, kurumsal yönetimin temelinde bulunan ilkeleri, kurumsal yönetimle ilgili yaklaşımları ve son olarak da kurumsal raporlama kısmına değinilmiştir.

İkinci Bölüm: Entegre raporlamanın doğuşu, entegre raporlamanın tanımı, entegre raporlamanın amacı, entegre raporlamanın gelişim süreci, entegre raporlamanın ana özellikleri ve sorumlulukları, entegre raporlamanın faydaları, uluslararası entegre raporlama çerçevesi ve son olarak entegre raporlama ve diğer raporlamalar arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır.

Üçüncü Bölüm: Çalışmada literatür taraması, çalışmanın amacı, çalışmanın yöntemi, çalışmanın sınırlılığı, çalışmada yapılan analizler, katılımcılara ilişkin tanımlayıcı analizlere yer verilmiştir.

## **2. Literatür Taraması**

Entegre raporlama, geleneksel anlamda paydaşlara hazırlanan raporların yetersiz olmasından dolayı ortaya çıkan bir uygulamadır. Simnett ve Huggins (2015) çalışmasında bu raporların sadece hissedarlar ve fon sağlayıcılar için hazırlandığını ifade etmektedir. Bu

yaklaşımın kapsamlı bilgi sağlamakta yetersiz olduğu vurgusunu yapmaktadır. Eccles ve Krzus (2010) ve Serafeim (2015) çalışmalarında bu yaklaşımın yetersiz olduğunu ve hazırlanacak raporların hem finansal hem de finansal olmayan veriler içermesi ve paydaşlara şeffaf bir şekilde sunulması gerektiğini ifade etmektedirler. Hoque (2017) çalışmasında entegre raporlama uygulamasının finansal ve finansal olmayan verilerin beraber sunulmasının yanında ayrıca finansal ve finansal olmayan performans ölçütleri arasındaki bağlantıları da gösterdiğini ortaya koymaktadır. Armbester, Clay ve Roberts (2011) çalışmasında sürdürülebilir bir toplumun inşa edilmesinin entegre raporlama düşüncesinin işletmeler tarafından benimsenmesi ve uygulanması ile mümkün olabileceğini öne sürmektedir. Muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalığı ve benzeri konularda yapılan çalışmalar hem ulusal hem de uluslararası platformlarda taranan çalışmalar dikkate alınarak araştırılmış ve aşağıda yer alan çalışmaların olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

Marianne (2015) sürdürülebilirlik ve entegre raporlamanın faydaları: muhasebe bölümü öğrencilerinin algılarının incelenmesi” isimli çalışmasında sürdürülebilirlik ve entegre raporlamanın desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Muhasebe öğrencileri, sürdürülebilirlik ve entegre raporlamanın özellikle küçük ve orta büyüklükteki şirketlere kıyasla büyük şirketler için uygulanmasının daha faydalı olacağı düşünülmektedir. Öğrenciler ayrıca yüksek kaliteli sürdürülebilirlik ve entegre raporlamanın, zorunlu olarak benimsenmesinin raporlamayı geliştireceğini ifade etmektedirler.

Çelebiler ve Çankaya (2019) entegre raporlama ile ilgili yapılan çalışmalar: literatür çalışması isimli çalışmasında, literatür çalışması yaparak geçmişte yapılan ve entegre raporlama çalışmalarını inceleyerek, mevcut durumu tespit etmek ve bu alanda yapılan çalışmaların eksik yanlarını belirleyerek literatürün kısmını sistematik bir şekilde incelenmesi amaçlanmaktadır. Elde edilen veriler ışığında bu raporların açıklanabilen bilgiler arasında kopuklukların olmasıyla, bazı ülkelerde yayımlanan bu raporların alt yapı eksikliğinin bulunması, entegre raporların hazırlanabilmesi çok vakit alması, kamu personellerinin entegre raporlama konusunda gönülsüz ve isteksiz olmalarından ötürü işletmelerin kullandığı kılavuzda entegre raporun yetersiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Öztürk (2019) geleceğin kurumsal raporlama yaklaşımı olarak entegre raporlama: Garanti Bankası örneği isimli çalışmasında, Garanti Bankası'nın 2017 yılı uluslararası entegre raporlama çerçevesiyle uyumlu entegre rapor incelenerek entegre rapor yaklaşımı hakkında bilgilerin verilebilmesiyle gelişmeleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu raporda, kılavuz

ilkelerinden “stratejik bakımdan odak ve geleceğe yönelik”, “önemlilik” ve “paydaşlarla ilişkilere” ayrı bir önem verildiği tespit edilmektedir.

Topal (2019) muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya ilişkin farkındalık düzeylerinin tespiti: Bursa ili örneği isimli çalışmasında, Bursa ilinde bağımlı ve bağımsız olarak faaliyetlerini yürüten muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalık düzeyleri anket yöntemi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmaktadır. Çalışma sonucunda, elde edilen verilerden birisi de meslek mensuplarının %44,6’ sının entegre raporlamayla ilgili yeterince bilgili sahibi olmadıklarını ifade etmesidir. Diğer sonuca göre katılımcıların bilgi düzeyleri ve cinsiyetleri bakımından farklılık göstermemektedir. Çalışma TÜRMOB veya üniversiteler tarafından entegre raporlama eğitimlerinin artırılmasını ve zorunlu olarak muhasebe meslek mensuplarının katılmasını önermektedir.

Akyüz ve Yağıbayev (2020) entegre raporlama ile finansal performans arasındaki ilişkiye yönelik akademik çalışmaların değerlendirilmesi isimli çalışmasında, literatürde yer alan entegre raporlama ve finansal açıdan performansların ilişkisi ile ilgili çalışmaları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada kullanılan yöntem, son on yılın ulusal ve uluslararası yerli ve yabancı akademik çalışmalarına yönelik literatür çalışması olmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda entegre raporlama ve finansal başarıların arasında bulunan ilişkiye yönelik incelenen çalışmaların ilk olarak entegre raporlamanın uygunluğunun belirlenmesinde nitel açıdan araştırmaların yöntemlerine yönelik içerik analizleri keşfedilmektedir.

Doğan (2020) “Entegre raporlama konusunda YÖKTEZ ve ULAKBİM veri tabanındaki akademik çalışmalar üzerine bir Bibliyometrik Analiz (2010-2020)” isimli çalışmasında, veri tabanında kayıtlı entegre raporlama konusundaki makale ve tezlerin Bibliyometrik özellikler kapsamında incelenmesini amaçlanmaktadır. Bu kapsamda yerli ve yabancı literatür taraması yapılarak 64 akademik çalışma analizi yapılmıştır. Çalışma sonucuna göre entegre raporlama konusunda Türkiye’de ilk tezin 2016 yılında yayımlandığı tespit edilmektedir. Ayrıca 2016 yılından itibaren entegre raporlama konusunun daha da önemli bir konu haline gelmeye başlayan ve bu konuda yapılan akademik çalışmaların sayısında da artış olduğu ortaya konmaktadır.

Doğan ve Yunusova (2020) Muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama ile ilgili farkındalık düzeyinin tespitine ilişkin bir araştırma isimli çalışmasında, entegre raporlamanın farkındalık düzeylerini tespit edilmesi amacıyla Kayseri ilinde faaliyetlerde bulunan muhasebe meslek mensuplarına 17 ifadeden oluşan anket yöntemi kullanılarak analiz

gerçekleştirmek amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda faaliyette bulunan muhasebe mensubu katılımcıların entegre raporlama hakkında yeterli bilgi düzeyine sahibi oldukları tespit edilmektedir.

Fidan (2020) Muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya ilişkin farkındalık düzeyi: İzmir örneği isimli çalışmasında, İzmir ilinde bağımlı ve bağımsız olarak faaliyetlerini yürüten muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamanın farkındalık düzeyleri anket yöntemi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmaktadır. Düzenlenen anket internet üzerinden serbest muhasebeci mali müşavirlere uygulanmıştır. Bu çalışma sonucuna göre serbest muhasebeci mali müşavirlere yöneltilen 25 ifadede tecrübe ve cinsiyet açısından üç ve yaş bakımından iki ifadede istatistik açıdan anlamlı bir farklılık olduğu, serbest muhasebeci mali müşavirler açısından ise entegre raporlama ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığı tespit edilmektedir.

Karaburun ve Demirci (2020) Muhasebe kültürü ve entegre raporlama farkındalığı ilişkisi isimli çalışmasında, İzmir’de faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarına anket yöntemi kullanılarak muhasebe kültürünün entegre raporlama farkındalığı ilişkisinin olup olmadığını tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda muhasebe kültür değerleri açısından muhasebe meslek mensuplarının profesyonellik, şeffaflık değerlerini özümseyen ve entegre raporlama açısından ise muhasebe meslek mensubu üyelerinin entegre raporlama hakkında farkındalık sahibi oldukları tespiti yapılmaktadır.

Akbaş, Coşkun ve Karamustafa (2021) Entegre raporlama içerik öğelerinin yatırımcı kararları üzerindeki etkisi isimli çalışmasında, entegre raporlamada içerik öğelerinin kurumsal bakımdan katılımcı kararlarının üzerinde etkisinin olup olmadığına dair anket yöntemi kullanılarak tespiti amaçlanmaktadır. Türkiye’de kurumsal yatırım kuruluşlarında istihdam eden yatırım bölümünde uzman olanların görüşleri alınarak aynı zamanda entegre raporlama da yerini alan kişilerin içerik bakımından yatırımcı kararlarının üzerinde etkileri olup olmadığı çalışmada belirlemeyi amaçlar. Ana kütle olarak sermaye piyasası kanuna göre kurumsal yatırımcı olarak kabul edilen 228 şirket kabul edilip fakat bu sayının sadece %40’ına ulaşılabilmektedir ancak bu verilere ulaşım gerçekleşmiştir.

Zozik ve Doğan (2021) Türkiye’de entegre raporlama sürecinde karşılaşılabilecek sorunların tespitine ilişkin bir araştırma isimli çalışmasında, Türkiye’de faaliyet gösteren işletmelerin entegre raporlamanın karşılaşılabileceği problemlerin neler olduğunu tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında, Borsa İstanbul’da faaliyette bulunan ve

entegre rapor yayımlamayan işletmeler açısından anket yöntemi kullanımıyla araştırma yapılmaktadır. Çalışmanın analizi için Mann-Whitney U testi ve Kruskal-Wallis testi tercih edilmektedir. Çalışma sonucunda yatırımcıların entegre raporlamaya ilgilerinin olmadığı, üst yönetim ve yönetim kurulunun entegre raporlamayı desteklemediği, entegre raporlama maliyetlerinin yüksek olduğu ve işletme bünyesinde entegrasyon sürecinin eksikliği tespiti yapılmaktadır.

Ağdeniz ve Tunç (2022) Muhasebe eğitiminde entegre raporlama: Türkiye'deki üniversitelere ilişkin bir araştırma isimli çalışmasında, entegre raporlama eğitimiyle ilgili Türkiye'de mevcut durum değerlendirmesi yapmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada içerik analizi yapılmasıyla Türkiye'deki devlet ve vakıf üniversitelerinin lisansüstü programlarında entegre raporlamaya ilişkin derslerin verilip verilmediği incelenmesi yapılarak bu çalışma sonucunda toplam 162 üniversiteden sadece 18 üniversitede entegre raporlama ve entegre raporlamayı içeren dersler verildiği tespit yapılmaktadır.

### **3. Çalışmanın Amacı**

Entegre raporlama hem finansal hem de finansal olmayan verilerin bütünleşik bir şekilde sunulması gerekliliğini ortaya koyan bir uygulamadır. Çalışmanın temel amacı Ankara ilinde faaliyet gösteren bağımlı ve bağımsız muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalığını tespit etmektir.

### **4. Çalışmanın Yöntemi**

Çalışma, Tarsus Üniversitesi'nin 20.03.2023 tarih ve 2 nolu toplantıda alınan 2023/14 (E-81092560-600-2859) sayılı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Komisyon Kararı ile etik ilkelere uygun bulunmuştur. Çalışma verilerinin elde edilmesi amacıyla Ankara ilinde faaliyet gösteren bağımlı ve bağımsız muhasebe meslek mensuplarına (Stajyer, Serbest Muhasebeci (SM), Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) ve Yeminli Mali Müşavir (YMM)) 8 adet demografik özellik içeren ve entegre raporlama farkındalığı hakkında da 20 adet ifade yöneltilmiştir. Bu ifadeler anket yöntemi kullanılarak Google form aracılığıyla bir araya getirilmiş ve internet tabanlı uygulamalar aracılığıyla muhasebe meslek mensuplarına yöneltilmiştir. Ana kütlenin tamamına ulaşmanın zorluğu nedeniyle yapılan hesaplamalar sonucunda en az 384 kişiye ulaşmanın ana kütleyi temsil edeceği hesaplanmış ve 400'ün üzerinde anket muhasebe meslek mensuplarına iletilmiş fakat 388 kişiden geri dönüş sağlanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir.



## 5. Çalışmanın Sınırlılığı

Çalışmanın sadece Ankara ili kapsamında faaliyet gösteren bağımlı ve bağımsız olarak çalışan muhasebe meslek mensupları üzerine gerçekleştirilmesi çalışmanın sınırlı tarafını oluşturmaktadır.

## 6. Çalışmada Yapılan Analizler

Çalışmada hem demografik hem de entegre raporlama ile ilgili ifadelere yönelik analizler gerçekleştirilmiştir.

### 6.1. Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Analizler

Çalışmaya ilişkin elde edilen demografik özelliklerin verileri aşağıda Tablo 1’de açıklanmaktadır.

Tablo 1.  
Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet			Yaş			Eğitim		
	N	%		N	%		N	%
Kadın	217	55,9	25 ve Altı	83	21,4	Lise	58	14,9
Erkek	171	44,1	26-30	118	30,4	Ön lisans	99	25,5
<b>Toplam</b>	<b>388</b>	<b>100,0</b>	31-35	87	22,4	Lisans	145	37,4
			36-40	54	13,9	Yüksek Lisans	64	16,5
			41 ve Üstü	46	11,9	Doktora	22	5,7
			<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>100,0</b>	<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>100,0</b>
Unvan			Aylık Gelir			Çalışma Yılları		
	N	%		N	%		N	%
SMMM Stajyer	165	42,5	5.500 TL ve Altı	102	26,3	1-5 Yıl	146	37,6
SM	112	28,9	5.501 - 10.000	155	39,9	6-10 Yıl	145	37,4
SMMM	86	22,2	10.001 - 15.000	91	23,5	11-15 Yıl	60	15,5
YMM	25	6,4	15.001 TL ve Üstü	40	10,3	16 ve Üstü	37	9,5
<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>100,0</b>	<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>100,0</b>	<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>100,0</b>
Çalışma Şekli								
				N	%			
			Bağımlı	260	67,0			
			Bağımsız	128	33,0			
			<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>100,0</b>			
Entegre Raporlama hakkında yeterli bilgiye sahip misiniz?								
			Evet	134	34,5			
			Hayır	135	34,8			
			Kısmen	118	30,4			
			<b>Total (Missing Value 1)</b>	<b>387</b>	<b>99,7 (+0,3)</b>			
				<b>(+1)</b>				

Tablo 1’deki veriler incelendiğinde katılımcıların %44,1’inin erkek, %55,9’unun ise kadın olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılım gösteren muhasebe meslek mensuplarının %74,2’sinin 35 ve altındaki yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya katılım

gösteren muhasebe meslek mensuplarının %37,4'ü lisans mezunudur. Bunun dışında katılım gösteren muhasebe meslek mensuplarının %40,4'ü lisans altı, %22,2'si ise lisansüstü eğitime sahip olarak faaliyetlerini yürütmektedir. Çalışmada %42,5 oranıyla 165 kişi smmm stajyer, %28,9 oranıyla 112 kişi sm, %22,2 oranıyla 86 kişi smmm ve %6,4 oranıyla 25 kişi ymm olarak verilere direkt katkı sağlamıştır. Çalışma şekli açısından incelendiğinde ise muhasebe meslek mensuplarının %33'ünü oluşturan 128 kişi kendi ofisine sahip iken %67'sini oluşturan 260 kişi ise smmm ofisinde veya farklı işletmelerde hizmet akdi ile faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Çalışma yılları açısından analiz sonuçları incelendiğinde, muhasebe meslek mensuplarının %37,6'sını oluşturan 146 kişinin 1-5 yıl aralığı, %37,4'ünü oluşturan 145 kişinin 6-10 yıl aralığı, %15,5'ini oluşturan 60 kişinin 11-15 yıl aralığı ve %9,5'ini oluşturan 37 kişinin 16 ve üstü yıl aralığında çalışma süresinin bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya katılım gösteren muhasebe meslek mensuplarının %65,2'si ifade eden 257 kişinin yaptığı işlemler sonucunda elde ettiği gelirinin 10.000 TL altında olduğu, %34,8'inin ise bu tutarın üstünde olduğu sonucu elde edilmiştir. Entegre raporlama hakkında yeterli bilgiye sahip olup olmadığı sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde katılımcıların %64,9'unun bilgisi olduğu ortaya konmuştur.

## **6.2. Normal Dağılım Testi Analizi**

Çalışmanın içinde bulunan sorulara verilen cevapların analizlerinin yapılabilmesi için ilk etapta normallik testinin yapılması gerekir. İstatistiksel veriler genel bakıldığında normallik testi açısından iki adet kategoriden oluşmaktadır. Parametrik ve parametrik olmayan testler diyebiliriz. Veriler normal dağılım göstermesi durumunda ortaya çıkan ve bu farklılıkları tespit edebilmek için T-testi ve Anova testi parametrik testler uygulanır. Veriler normal dağılım göstermemesi durumunda ise Mann-Whitney testi, Wilcox testi ve Kruskal-Wallis testi parametrik olmayan testler uygulanır. Elde edilen basıklık değerleri +2.0 ve -2.0 aralıklarında bulursa bu veriler normal dağılım olarak kabul edilir. Bu nedenle çalışmada parametrik testler kullanılmıştır (Gürbüz ve Şahin,2015:213).

## **6.3. Keşifsel Faktör Analizleri**

Çalışmada muhasebe meslek mensuplarına yöneltilen ifadeler farklı çalışmalarda yer alan ifadelerden yararlanılarak oluşturulduğundan keşifsel faktör analizi yapılmış ve 6., 21. ve 23. ifadelerin faktör yükleri 0,40 altında tespit edildiğinden analizden çıkarılmıştır. Faktörler ve yükleri Tablo 2'deki gibidir:

Tablo 2.  
Faktörler ve Yükleri

İfade Sırası	İfadeler	Faktör Yükleri
A1	Entegre Raporlama ile muhasebe meslek mensuplarının işi kolaylaşacaktır.	,619
A2	Entegre Raporlama ile finansal tablolarda gerçeğe uygun sunum sağlanmış olacaktır.	,634
A3	Entegre Raporlama ile finansal raporlama sürecinde muhasebecilere rehberlik sağlanmış olacaktır.	,541
A4	Entegre Raporlama ile karşılaştırılabilir finansal bilgiye ilişkin yeterli düzeyde açıklama sunulmuş olacaktır.	,574
A5	Entegre Raporlama ile muhasebe uygulamalarında karmaşıklık ortaya çıkacaktır.	,503
A7	Entegre Raporlama uygulamalarına muhasebeciler kısa sürede uyum sağlayacaklardır.	,463
A8	Entegre Raporlama uygulaması ile finansal tablo kullanıcılarının karar almaları zorlaşacaktır.	,524
A9	Entegre Raporlama uygulaması ile kullanıcıların finansal bilgileri yorumlamaları değişiklik gösterecektir.	,504
A10	Entegre Raporlama uygulamasına muhasebecilerin uyum sağlayabilmesi için ilave eğitim maliyetleri ortaya çıkacaktır.	,582
A11	Entegre Raporlama uygulamasının olası faydalarından birisi de finansal ve finansal olmayan verilerin şeffaf olmasını sağlamasıdır.	,578
A12	Entegre Raporlama uygulaması ile işletmeler itibar kazanmaktadır.	,606
A13	Entegre Raporlama uygulaması ile işletmeler potansiyel yatırımcılara daha kolay ulaşmaktadır.	,562
A14	Entegre Raporlama ile finansal verilerin yanında finansal olmayan verilerinde sunulması işletmeye fayda sağlamayacaktır.	,440
A15	Entegre Raporlama uygulaması kısa süre içinde önemini kaybedecek bir uygulamadır.	,593
A16	Entegre Raporlama uygulamasının zorunlu olması tüm işletmelere itibar kazandıracaktır.	,458
A17	Entegre Raporlama uygulaması ile ortaya çıkan finansal olmayan veriler potansiyel yatırımcılar tarafından önem arz etmemektedir.	,602
A18	Entegre Raporlama uygulamasının işletmeler için gerekli olduğunu düşünüyorum.	,435
A19	Finansal Tablolar işletmeler hakkında yeterli bilgiyi sunmaktadır.	,486
A20	Finansal Raporlar işletmeler geleceği konusunda yeterli bilgi sunmamaktadır.	,438
A22	Türkiye'deki tüm muhasebe meslek mensupları Entegre Raporlama konusunda yeterli bilgiye sahiptir.	,625

Faktör analizi sonuçları incelendiğinde faktörlerin 5 boyut altında birleştiği tespit edilmiştir. Elde edilen 5 boyut tüm ifadelerin yaklaşık %54'ünü açıklamaktadır. Elde edilen 5 boyut ve faktör yükleri Tablo 3'teki gibidir:

Tablo 3.  
Beş Boyut ve Faktör Yükleri

Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi	Faktör Yükleri	Cronbach Alfa Değeri
Entegre Raporlama uygulamalarına muhasebeciler kısa sürede uyum sağlayacaklardır.	,463	0,802
Entegre Raporlama uygulaması ile finansal tablo kullanıcılarının karar almaları zorlaşacaktır.	,524	
Entegre Raporlama ile finansal verilerin yanında finansal olmayan verilerinde sunulması işletmeye fayda sağlamayacaktır.	,440	
Entegre Raporlama uygulaması kısa süre içinde önemini kaybedecek bir uygulamadır.	,593	
Entegre Raporlama uygulaması ile ortaya çıkan finansal olmayan veriler potansiyel yatırımcılar tarafından önem arz etmemektedir.	,602	
Finansal Tablolar işletmeler hakkında yeterli bilgiyi sunmaktadır.	,486	
Türkiye'deki tüm muhasebe meslek mensupları Entegre Raporlama	,625	

konusunda yeterli bilgiye sahiptir.

<b>Boyut 2: Entegre Raporlama Gerekliliği</b>	<b>Faktör Yükleri</b>	<b>Cronbach Alfa Değeri</b>
Entegre Raporlama ile muhasebe uygulamalarında karmaşıklık ortaya çıkacaktır.	,503	0,644
Entegre Raporlama uygulaması ile kullanıcıların finansal bilgileri yorumlamaları değişiklik gösterecektir.	,504	
Entegre Raporlama uygulamasına muhasebecilerin uyum sağlayabilmesi için ilave eğitim maliyetleri ortaya çıkacaktır.	,582	
Finansal Raporlar işletmelerin geleceği konusunda yeterli bilgi sunmamaktadır.	,438	
<b>Boyut 3: Entegre Raporlama Katkısı</b>	<b>Faktör Yükleri</b>	<b>Cronbach Alfa Değeri</b>
Entegre Raporlama ile muhasebe meslek mensuplarının işi kolaylaşacaktır.	,619	0,677
Entegre Raporlama ile finansal tablolarda gerçeğe uygun sunum sağlanmış olacaktır.	,634	
Entegre Raporlama ile finansal raporlama sürecinde muhasebecilere rehberlik sağlanmış olacaktır.	,541	
<b>Boyut 4: Entegre Raporlama Verimliliği</b>	<b>Faktör Yükleri</b>	<b>Cronbach Alfa Değeri</b>
Entegre Raporlama ile karşılaştırılabilir finansal bilgiye ilişkin yeterli düzeyde açıklama sunulmuş olacaktır.	,574	0,600
Entegre Raporlama uygulaması ile işletmeler itibar kazanmaktadır.	,606	
Entegre Raporlama uygulamasının zorunlu olması tüm işletmelere itibar kazandıracaktır.	,458	
Entegre Raporlama uygulamasının işletmeler için gerekli olduğunu düşünüyorum.	,435	
<b>Boyut 5: Entegre Raporlama Çıkar Gruplarına Sunum</b>	<b>Faktör Yükleri</b>	<b>Cronbach Alfa Değeri</b>
Entegre Raporlama uygulamasının olası faydalarından birisi de finansal ve finansal olmayan verilerin şeffaf olmasını sağlamasıdır.	,578	0,412
Entegre Raporlama uygulaması ile işletmeler potansiyel yatırımcılara daha kolay ulaşmaktadır.	,562	

#### **6.4. Güvenilirlik Testi Analizi**

Cronbach alfa güvenilirlik testi analizi, 1951’li yıllarda Lee Cronbach tarafından ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada iç tutarlılığı ölçmeyi amaçlar ve ölçek içerisinde yer alan maddeler arasında tutarlı olup olmamasını inceler (Gürbüz ve Şahin 2015, 315). Ercan ve Kan (2004) güvenilirlik analizleri yapılan çalışmalarda bulunan ifadelerin ve ölçümlerin doğru/yanlış veya evet/hayır diye ikili maddeler ile kodlanmaması halinde likert tipli ölçeklerin iç tutarlılık açısından analizi ölçekte homojenliğin kullanılması ifade edilir. Nunnally (1978)’e göre temel araştırmalarda kullanılan ölçekler için varsayılan en düşük kabul edilebilir güvenilirlik standardı olarak 0.70 ve üzerini tavsiye etmiştir. Fakat bazı çalışmalar 0.60 ile 0.80 aralığında olan ölçek değerlerinin de güvenilir olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmalardan bir tanesi de Uzunsakal ve Yıldız tarafından (2018) yapılan çalışmadır.

Cronbach alfa değeri (Uzunsakal ve Yıldız 2018, 19):

$0 < R_2 < 0.40$  ise güvenilir değil,  
 $0.40 < R_2 < 0.60$  ise düşük güvenilirlikte,  
 $0.60 < R_2 < 0.80$  ise oldukça güvenilir,  
 $0.80 < R_2 < 1.00$  ise yüksek güvenilirlikte olduğu ifade edilmektedir.

Tablo 3.  
*Güvenilirlik Testi*

N of Items	Faktör	Farkındalık
20	Cronbach Alfa	0,862

Güvenilirlik testi analizinin sonucunda elde ettiğimiz güvenilirlik değerlerin yeterli olduğu gözlemlenmektedir. Gözlemlerin sonucunda çıkarılan maddelerin güvenilirliklerinin yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

### 6.5. Ortalama Analizleri

Çalışma daha önce de belirtildiği gibi 5 boyut açısından ele alınmıştır. Bu boyutların ortalamalarına ilişkin veriler aşağıda Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 4.  
*Beş Boyut ve Ortalamaları*

	N	Mean
<b>Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi</b>		
Entegre Raporlama uygulamalarına muhasebeciler kısa sürede uyum sağlayacaklardır.		
Entegre Raporlama uygulaması ile finansal tablo kullanıcılarının karar almaları zorlaşacaktır.		
Entegre Raporlama ile finansal verilerin yanında finansal olmayan verilerinde sunulması işletmeye fayda sağlamayacaktır.		
Entegre Raporlama uygulaması kısa süre içinde önemini kaybedecek bir uygulamadır.	388	2,3476
Entegre Raporlama uygulaması ile ortaya çıkan finansal olmayan veriler potansiyel yatırımcılar tarafından önem arz etmemektedir.		
Finansal Tablolar işletmeler hakkında yeterli bilgiyi sunmaktadır.		
Türkiye'deki tüm muhasebe meslek mensupları Entegre Raporlama konusunda yeterli bilgiye sahiptir.		
<b>Boyut 2: Entegre Raporlama Gerekliliği</b>		
Entegre Raporlama ile muhasebe uygulamalarında karmaşıklık ortaya çıkacaktır.		
Entegre Raporlama uygulaması ile kullanıcıların finansal bilgileri yorumlamaları değişiklik gösterecektir.		
Entegre Raporlama uygulamasına muhasebecilerin uyum sağlayabilmesi için ilave eğitim maliyetleri ortaya çıkacaktır.	388	2,2603
Finansal Raporlar işletmelerin geleceği konusunda yeterli bilgi sunmamaktadır.		
<b>Boyut 3: Entegre Raporlama Katkısı</b>		
Entegre Raporlama ile muhasebe meslek mensuplarının işi kolaylaşacaktır.		
Entegre Raporlama ile finansal tablolarda gerçeğe uygun sunum sağlanmış olacaktır.	388	2,0043
Entegre Raporlama ile finansal raporlama sürecinde muhasebecilere rehberlik sağlanmış olacaktır.		
<b>Boyut 4: Entegre Raporlama Verimliliği</b>		
Entegre Raporlama ile karşılaştırılabilir finansal bilgiye ilişkin yeterli düzeyde açıklama sunulmuş olacaktır.		
Entegre Raporlama uygulaması ile işletmeler itibar kazanmaktadır.	388	2,0767
Entegre Raporlama uygulamasının zorunlu olması tüm işletmelere itibar kazandıracaktır.		

Entegre Raporlama uygulamasının işletmeler için gerekli olduğunu düşünüyorum.

<b>Boyut 5: Entegre Raporlama Çıkar Gruplarına Sunum</b>	<b>N</b>	<b>Mean</b>
Entegre Raporlama uygulamasının olası faydalarından biriside finansal ve finansal olmayan verilerin şeffaf olmasını sağlamasıdır.	388	2,1082
Entegre Raporlama uygulaması ile işletmeler potansiyel yatırımcılara daha kolay ulaşmaktadır.		

Tablo 5 verilerin çalışmaya katılım gösteren muhasebe meslek mensuplarının verdiği cevapların boyutlar açısından ortalaması 2'dir. Bu durum çalışmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının anket aracılığıyla yöneltilen ifadelerin tamamına katıldığını göstermektedir.

## **6.6. Farklılık Analizleri**

Çalışmanın bu kısmında keşifsel faktör analizi sonucunda elde edilen boyutlar cinsiyet, yaş, çalışma şekli, eğitim durumu, aylık gelir, mesleki tecrübe, mesleki unvan ve entegre raporlama bilgisi gibi demografik özellikler açısından analiz edilmiştir.

### **6.6.1. Cinsiyetin Boyutlar Açısından Farklılığı (T-Testi)**

Cinsiyetin boyutlar açısından farklılığını ortaya koyan veriler Tablo 6'da açıklanmaktadır.

Tablo 5.  
*Cinsiyet Açısından T Testi Analiz Sonuçları*

<b>Boyutlar</b>	<b>Cinsiyet</b>	<b>N</b>	<b>Mean</b>	<b>Std. Deviation</b>	<b>t</b>	<b>df</b>	<b>P</b>
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	Kadın	217	2,3476	,77061	,001	386	,999
	Erkek	171	2,3475	,85208			
<b>Boyut 2:</b> Entegre Raporlama Gerekliliği	Kadın	217	2,2707	,78663	,306	386	,760
	Erkek	171	2,2471	,71537			
<b>Boyut 3:</b> Entegre Raporlama Katkısı	Kadın	217	2,0292	,67485	,805	386	,421
	Erkek	171	1,9727	,69960			
<b>Boyut 4:</b> Entegre Raporlama Verimliliği	Kadın	217	2,1233	,67406	1,493	386	,136
	Erkek	171	2,0175	,71567			
<b>Boyut 5:</b> Entegre Raporlama Çıkar Gruplarına Sunum	Kadın	217	2,0760	,74379	-,851	325,4	,396
	Erkek	171	2,1491	,90893			

Cinsiyet açısından boyutlar incelendiğinde Kadın ve Erkek açısından entegre raporlama farkındalığı konusunda farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir. Boyut 5 olarak tanımlanan “entegre raporlama çıkar gruplarına sunum” cinsiyet açısından incelendiğinde T değerinin 0,05'ten küçük olduğu ve varyansların homojen dağılmadığı söylenebilir.

### **6.6.2. Çalışma Şeklinin Boyutlar Açısından Farklılığı (T-Testi)**

Çalışma Şeklinin boyutlar açısından farklılığını ortaya koyan veriler Tablo 7'de açıklanmaktadır.

Tablo 6.  
Çalışma Şekli Açısından T-Testi Analiz Sonuçları

Boyutlar	Çalışma Şekli	N	Mean	Std. Deviation	t	df	P
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	Bağımlı	260	2,2945	,79401	-1,853	386	,065
	Bağımsız	128	2,4554	,82383			
<b>Boyut 2:</b> Entegre Raporlama Gerekliliği	Bağımlı	260	2,2510	,75673	-,347	386	,729
	Bağımsız	128	2,2793	,75466			
<b>Boyut 3:</b> Entegre Raporlama Katkısı	Bağımlı	260	1,9564	,66845	-1,968	386	,050
	Bağımsız	128	2,1016	,71180			
<b>Boyut 4:</b> Entegre Raporlama Verimliliği	Bağımlı	260	2,0596	,70183	-,690	386	,491
	Bağımsız	128	2,1113	,67856			
<b>Boyut 5:</b> Entegre Raporlama Çıkar Gruplarına Sunum	Bağımlı	260	2,1058	,85727	-,085	386	,933
	Bağımsız	128	2,1133	,74299			

Çalışma şekli olarak belirlenen bağımlı veya bağımsız çalışma şekli beş boyut açısından analiz edilmiş ve tüm boyutlar açısından entegre raporlama algısı bağımlı veya bağımsız çalışma şekli açısından herhangi bir farkındalığının bulunmadığı ortaya konmuştur.

### 6.6.3. Yaşın Boyutlar Açısından Farklılığı (ANOVA)

Yaşın boyutlar açısından farklılığını ortaya koyan veriler Tablo 8’de açıklanmaktadır.

Tablo 7.  
Yaş Açısından Betimsel Analiz Sonuçları

Boyutlar	Yaş	N	Mean	Std. Deviation
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	25 ve Altı	83	2,2324	0,74522
	26-30	118	2,3366	0,75466
	31-35	87	2,5255	0,87725
	36-40	54	2,4286	0,88456
	41 ve Üstü	46	2,1522	0,75857
<b>Boyut 2:</b> Entegre Raporlama Gerekliliği	25 ve Altı	83	2,2380	0,80101
	26-30	118	2,2076	0,73256
	31-35	87	2,3534	0,77904
	36-40	54	2,2917	0,73290
	41 ve Üstü	46	2,2228	0,72116
<b>Boyut 3:</b> Entegre Raporlama Katkısı	25 ve Altı	83	1,9839	0,72490
	26-30	118	1,9011	0,60594
	31-35	87	2,0383	0,68469
	36-40	54	2,1543	0,81833
	41 ve Üstü	46	2,0652	0,61912
<b>Boyut 4:</b> Entegre Raporlama Verimliliği	25 ve Altı	83	2,2048	0,76424
	26-30	118	2,1186	0,69084
	31-35	87	2,0374	0,68149
	36-40	54	2,0231	0,53037
	41 ve Üstü	46	1,8750	0,72982
<b>Boyut 5:</b> Entegre Raporlama Çıkar Gruplarına Sunum	25 ve Altı	83	2,2410	0,99192
	26-30	118	2,1737	0,84322
	31-35	87	2,0862	0,77837
	36-40	54	1,9907	0,62564
	41 ve Üstü	46	1,8804	0,64278

Tablo 8 verilerine göre Boyut 1: Entegre raporlama beklentisi ifadelerine yanıt veren 31-35 yaş aralığı dışındaki katılımcıların ifadelere katıldığı, 31-35 yaş aralığında olan

katılımcıların ise kararsız kaldığı tespit edilmiştir. Çalışmada yer alan diğer dört boyutta yer alan ifadelere yaş farkı olmaksızın katılımcıların tamamının ifadelere katıldığı ortaya konmuştur.

Tablo 8.  
*Yaş Açısından Anova Testi Analiz Sonuçları*

ANOVA		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	Between Groups	5,979	4	1,495	2,330	,056
	Within Groups	245,720	383	,642		
	<b>Total</b>	251,699	387			
<b>Boyut 2:</b> Entegre Raporlama Gerekliliği	Between Groups	1,241	4	,310	,542	,705
	Within Groups	219,467	383	,573		
	<b>Total</b>	220,709	387			
<b>Boyut 3:</b> Entegre Raporlama Katkısı	Between Groups	2,777	4	,694	1,485	,206
	Within Groups	179,105	383	,468		
	<b>Total</b>	181,882	387			
<b>Boyut 4:</b> Entegre Raporlama Verimliliği	Between Groups	3,731	4	,933	1,957	,100
	Within Groups	182,550	383	,477		
	<b>Total</b>	186,281	387			
<b>Boyut 5:</b> Entegre Raporlama Çıkar Gruplarına Sunum	Between Groups	5,143	4	1,286	1,929	,105
	Within Groups	255,310	383	,667		
	<b>Total</b>	260,454	387			

Tablo 9 verileri tüm boyutlar açısından incelendiğinde hem gruplar arasında hem de grup içinde bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Daha açık bir ifade ile katılımcıların yaşlarının dağılım aralığı ile boyutların farkındalığı arasında farklılık olmadığı ortaya konmuştur.

#### **6.6.4. Eğitim Durumunun Boyutlar Açısından Farklılığı (ANOVA)**

Eğitim durumunun boyutlar açısından farklılığını ortaya koyan veriler Tablo 10'da açıklanmaktadır.

Tablo 9.  
*Eğitim Durumu Açısından Betimsel Analiz Sonuçları*

Boyutlar	Eğitim	N	Mean	Std. Deviation
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	Lise	58	1,9828	,66258
	Ön Lisans	99	2,0996	,64357
	Lisans	145	2,6384	,80109
	Yüksek Lisans	64	2,5089	,92508
	Doktora	22	2,0390	,68750
	<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>2,3476</b>	<b>,80646</b>
<b>Boyut 2:</b> Entegre Raporlama Gerekliliği	Lise	58	2,1164	,76837
	Ön Lisans	99	2,0480	,67827



	Lisans	145	2,4741	,78712
	Yüksek Lisans	64	2,3164	,69041
	Doktora	22	2,0227	,65424
	<b>Total</b>	388	2,2603	,75519
	Lise	58	1,8218	,65551
	Ön Lisans	99	1,9697	,60626
<b>Boyut 3: Entegre Raporlama Katkısı</b>	Lisans	145	1,9908	,64063
	Yüksek Lisans	64	2,1510	,76042
	Doktora	22	2,3030	,98620
	<b>Total</b>	388	2,0043	,68555
	Lise	58	1,9052	,76638
	Ön Lisans	99	2,1490	,72748
<b>Boyut 4: Entegre Raporlama Verimliliği</b>	Lisans	145	2,1379	,62841
	Yüksek Lisans	64	2,0508	,67727
	Doktora	22	1,8750	,73901
	<b>Total</b>	388	2,0767	,69379
	Lise	58	2,1810	1,07890
	Ön Lisans	99	2,0505	,81908
<b>Boyut 5: Entegre Raporlama Çıkar Gruplarına Sunum</b>	Lisans	145	2,1414	,74699
	Yüksek Lisans	64	2,0703	,77596
	Doktora	22	2,0682	,66000
	<b>Total</b>	388	2,1082	,82037

Tablo 10 verilerine göre Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi ifadelerine yanıt veren lisans ve yüksek lisans eğitime sahip katılımcılar dışındaki lise, ön lisans ve doktora eğitimine sahip katılımcıların ifadelerine katıldığı, lisans ve yüksek lisans eğitime sahip katılımcıların ise kararsız kaldığı tespit edilmiştir. Çalışmada yer alan diğer dört boyutta yer alan ifadeler eğitim farkı olmaksızın katılımcıların tamamının ifadelerine katıldığı ortaya konmuştur.

Tablo 10.

*Eğitim Durumu Açısından Anova Testi Analiz Sonuçları*

		ANOVA				
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
<b>Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi</b>	Between Groups	29,836	4	7,459	12,876	,000
	Within Groups	221,863	383	,579		
	<b>Total</b>	251,699	387			
<b>Boyut 2: Entegre Raporlama Gerekliliği</b>	Between Groups	13,738	4	3,434	6,355	,000
	Within Groups	206,971	383	,540		
	<b>Total</b>	220,709	387			
<b>Boyut 3: Entegre Raporlama Katkısı</b>	Between Groups	5,417	4	1,354	2,939	,020
	Within Groups	176,464	383	,461		
	<b>Total</b>	181,882	387			

Tablo 11 verileri tüm boyutlar açısından incelenmiştir. Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi ve Boyut 2: Entegre Raporlama Gerekliliği sigma değerlerinin 0,05'ten küçük olmasından dolayı gruplar arası ve içinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Diğer üç boyut sigma değeri 0,05'ten büyük olduğundan dolayı katılımcıların eğitim durumu açısından anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya konmuştur. Boyut 1 ve 2 açısından anlamlı farklılığı ortaya koyabilmek için post hoc testine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu test ile yapılan analiz sonucunda Tablo 12 verileri elde edilmiştir.

Tablo 11.  
Post Hoc Tests (Games-Howell)

Dependent Variable	(I) Eğitim Durumu	(J) Eğitim Durumu	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	Lise	Lisans	-,65567*	,10952	,000
		Yüksek Lisans	-,52617*	,14471	,004
	Ön Lisans	Lisans	-,53886*	,09279	,000
		Yüksek Lisans	-,40936*	,13250	,021
	Lisans	Lise	,65567*	,10952	,000
		Ön Lisans	,53886*	,09279	,000
		Doktora	,59946*	,16097	,007
	Yüksek Lisans	Lise	,52617*	,14471	,004
		Ön Lisans	,40936*	,13250	,021
	<b>Boyut 2:</b> Entegre Raporlama Gerekliliği	Doktora	Lisans	-,59946*	,16096
Lise		Lisans	-,35776*	,12022	,029
Ön Lisans		Lisans	-,42616*	,09444	,000
		Lise	,35776*	,12022	,029
Lisans		Ön Lisans	,42616*	,09444	,000
Doktora	Doktora	,45141*	,15404	,046	
Doktora	Lisans	-,45141*	,15404	,046	

Tablo 12 verileri incelendiğinde “Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi” eğitim durumu açısından lise ve ön lisans mezuniyeti olan katılımcılar ile lisans ve yüksek lisans mezuniyetine sahip katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca aynı boyut açısından lisans mezuniyetine sahip olan katılımcılar ile doktora mezuniyetine sahip katılımcılar arasında da anlamlı farklılık bulunduğu tespit edilmiştir. “Boyut 2: Entegre Raporlama Gerekliliği” açısından incelendiğinde ise lise ve ön lisans mezuniyeti olan katılımcılar ile sadece lisans mezuniyetine sahip katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya konmuştur. Bu veriye ilaveten lisans mezuniyeti olan katılımcıların da sadece doktora mezuniyetine sahip katılımcılar ile arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

#### 6.6.5. Aylık Gelir Durumunun Boyutlar Açısından Farklılığı (ANOVA)

Aylık gelir durumunun boyutlar açısından farklılığını ortaya koyan veriler Tablo 13’te açıklanmaktadır.

Tablo 12.  
Aylık Gelir Durumu Açısından Betimsel Analiz Sonuçları

Boyutlar	Aylık Gelir	N	Mean	Std. Deviation
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	5.500 TL ve Altı	102	2,2395	,77498
	5.501 - 10.000	155	2,3677	,79154
	10.001 - 15.000	91	2,5024	,89528
	15.001 TL ve Üstü	40	2,1929	,67979
	<b>Total</b>	388	2,3476	,80646
<b>Boyut 2:</b> Entegre Raporlama Gerekliliği	5.500 TL ve Altı	102	2,1912	,70988
	5.501 - 10.000	155	2,3161	,83989
	10.001 - 15.000	91	2,2637	,69658

	15.001 TL ve Üstü	40	2,2125	,64933
	<b>Total</b>	388	2,2603	,75519
<b>Boyut 3:</b> Entegre Raporlama Katkısı	5.500 TL ve Altı	102	1,8595	,65069
	5.501 - 10.000	155	1,9742	,60486
	10.001 - 15.000	91	2,2198	,74406
	15.001 TL ve Üstü	40	2,0000	,82345
	<b>Total</b>	388	2,0043	,68555
<b>Boyut 4:</b> Entegre Raporlama Verimliliği	5.500 TL ve Altı	102	2,1422	,77196
	5.501 - 10.000	155	2,0903	,68072
	10.001 - 15.000	91	2,0962	,64417
	15.001 TL ve Üstü	40	1,8125	,60115
	<b>Total</b>	388	2,0767	,69379
<b>Boyut 5:</b> Entegre Raporlama Çıkar Gruplarına Sunum	5.500 TL ve Altı	102	2,0833	,88184
	5.501 - 10.000	155	2,1452	,83543
	10.001 - 15.000	91	2,0824	,73886
	15.001 TL ve Üstü	40	2,0875	,79974
	<b>Total</b>	388	2,1082	,82037

Tablo 13 verilerine göre Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi ifadelerine yanıt veren 10.001-15000 TL arasında aylık gelire sahip katılımcılar dışında kalan aylık gelir aralıklarına sahip katılımcıların ifadelere katıldığı, 10.001-15000 TL arasında aylık gelire sahip katılımcıların ise kararsız kaldığı tespit edilmiştir. Çalışmada yer alan diğer dört boyutta yer alan ifadelere gelir farkı olmaksızın katılımcıların tamamının ifadelere katıldığı ortaya konmuştur.

Tablo 13.

*Aylık Gelir Durumu Açısından Anova Testi Analiz Sonuçları*

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
	Between Groups	6,506	3	2,169	4,748	,003
<b>Boyut 3:</b> Entegre Raporlama Katkısı	Within Groups	175,376	384	,457		
	<b>Total</b>	181,882	387			

Tablo 14 verileri, katılımcıların aylık gelirlerinin tüm boyutlar açısından incelenmesini ifade etmektedir. Boyutlar arasından sadece Boyut 3: Entegre Raporlama Katkısı sigma değerinin 0,05'ten küçük olmasından dolayı gruplar arası ve içinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Diğer boyutların sigma değeri 0,05'ten büyük olduğundan dolayı katılımcıların aylık gelir durumu açısından anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya konmuştur. Boyut 3: Entegre Raporlama Katkısı açısından anlamlı farklılığı ortaya koyabilmek için post hoc testine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu test ile yapılan analiz sonucunda Tablo 15 verileri elde edilmiştir.

Tablo 14.

*Post Hoc Tests (Games-Howell)*

Dependent Variable	(I) Aylık Gelir	(J) Aylık Gelir	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
<b>Boyut 3:</b> Entegre Raporlama Katkısı	5.500 TL ve Altı	10.001 - 15.000	-,36030*	,10117	,003
	5.501 - 10.000	10.001 - 15.000	-,24559*	,09189	,041
	10.001 - 15.000	5.500 TL ve Altı	,36030*	,10117	,003
		5.501 - 10.000	,24559*	,09189	,041

Tablo 15 verileri incelendiğinde “Boyut 3: Entegre Raporlama Katkısı” açısından hem 5.500 TL ve Altında hem de 5.501 - 10.000 arasında aylık gelire sahip olan katılımcılar ile 10.001 - 15.000 TL arasında aylık gelire sahip olan katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

**6.6.6. Mesleki Tecrübenin Boyutlar Açısından Farklılığı (ANOVA)**

Mesleki tecrübenin boyutlar açısından farklılığını ortaya koyan veriler Tablo 16’da açıklanmaktadır.

Tablo 15.

*Mesleki Tecrübe Açısından Betimsel Analiz Sonuçları*

Boyutlar	Mesleki Tecrübe	N	Mean	Std. Deviation
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	1-5 Yıl	146	2,4070	,83693
	6-10 Yıl	145	2,4355	,80713
	11-15 Yıl	60	2,1214	,76811
	16 ve Üstü	37	2,1351	,64852
	<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>2,3476</b>	<b>,80646</b>
<b>Boyut 2:</b> Entegre Raporlama Gerekliliği	1-5 Yıl	146	2,2774	,74285
	6-10 Yıl	145	2,2776	,77287
	11-15 Yıl	60	2,1833	,76727
	16 ve Üstü	37	2,2500	,73598
	<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>2,2603</b>	<b>,75519</b>
<b>Boyut 3:</b> Entegre Raporlama Katkısı	1-5 Yıl	146	1,9635	,67480
	6-10 Yıl	145	1,9678	,64109
	11-15 Yıl	60	2,2278	,73516
	16 ve Üstü	37	1,9459	,76785
	<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>2,0043</b>	<b>,68555</b>
<b>Boyut 4:</b> Entegre Raporlama Verimliliği	1-5 Yıl	146	2,0908	,64919
	6-10 Yıl	145	2,1931	,75562
	11-15 Yıl	60	1,9042	,64783
	16 ve Üstü	37	1,8446	,58734
	<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>2,0767</b>	<b>,69379</b>
<b>Boyut 5:</b> Entegre Raporlama Çıkar Gruplarına Sunum	1-5 Yıl	146	2,1233	,82954
	6-10 Yıl	145	2,1966	,83810
	11-15 Yıl	60	1,9583	,82489
	16 ve Üstü	37	1,9459	,66441
	<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>2,1082</b>	<b>,82037</b>

Tablo 16 verilerine göre çalışmada belirlenen beş boyut içerisinde yer alan tüm ifadeler mesleki tecrübe farkı olmaksızın tüm katılımcıların katıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 16.  
Mesleki Tecrübe Açısından Anova Testi Analiz Sonuçları

		ANOVA				
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	Between Groups	6,375	3	2,125	3,326	,020
	Within Groups	245,324	384	,639		
	<b>Total</b>	<b>251,699</b>	<b>387</b>			
<b>Boyut 4:</b> Entegre Raporlama Verimliliği	Between Groups	5,773	3	1,924	4,094	,007
	Within Groups	180,508	384	,470		
	<b>Total</b>	<b>186,281</b>	<b>387</b>			

Tablo 17 verileri, katılımcıların mesleki tecrübelerinin tüm boyutlar açısından incelendiğini göstermektedir. Boyutlar arasından Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi ve Boyut 4: Entegre Raporlama Verimlilik sigma değerlerinin 0,05'ten küçük olmasından dolayı gruplar arası ve içinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Diğer boyutların sigma değeri 0,05'ten büyük olduğundan dolayı katılımcıların mesleki tecrübeleri açısından anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya konmuştur. Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi ve Boyut 4: Entegre Raporlama Verimliliği açısından anlamlı farklılığı ortaya koyabilmek için post hoc testine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu test ile yapılan analiz sonucunda Tablo 18 verileri elde edilmiştir.

Tablo 17.  
Post Hoc Tests (Games-Howell)

Dependent Variable	(I) Mesleki Tecrübe	(J) Mesleki Tecrübe	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	6-10 Yıl	11-15 Yıl	,31404*	,11969	,048
	11-15 Yıl	6-10 Yıl	-,31404*	,11969	,048
<b>Boyut 4:</b> Entegre Raporlama Verimliliği	6-10 Yıl	11-15 Yıl	,28894*	,10456	,033
	6-10 Yıl	16 ve Üstü	,34851*	,11516	,018
	11-15 Yıl	6-10 Yıl	-,28894*	,10456	,033
	16 ve Üstü	6-10 Yıl	-,34851*	,11516	,018

Tablo 18 verileri incelendiğinde “Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi” açısından 6-10 yıl arasında mesleki tecrübeye sahip olan katılımcılar ile 11-15 yıl arasında tecrübeye sahip olan katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu, “Boyut 4: Entegre Raporlama Verimliliği” açısından ise 6-10 yıl arasında mesleki tecrübeye sahip olan katılımcıların hem 11-15 yıl hem de 16 ve Üstü mesleki tecrübeye sahip olan katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

#### 6.6.7. Mesleki Unvanın Boyutlar Açısından Farklılığı (ANOVA)

Mesleki unvanın boyutlar açısından farklılığını ortaya koyan veriler Tablo 19’da açıklanmaktadır.

Tablo 18.  
Mesleki Unvan Açısından Betimsel Analiz Sonuçları

Boyutlar	Mesleki Unvan	N	Mean	Std. Deviation
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	SMMM Stajyer	165	2,3610	,78778
	SM	112	2,2844	,76547
	SMMM	86	2,5465	,88395
	YMM	25	1,8571	,59761
	<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>2,3476</b>	<b>,80646</b>
<b>Boyut 2:</b> Entegre Raporlama Gerekliliği	SMMM Stajyer	165	2,3273	,81554
	SM	112	2,1228	,64549
	SMMM	86	2,3895	,76370
	YMM	25	1,9900	,63525
	<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>2,2603</b>	<b>,75519</b>
<b>Boyut 3:</b> Entegre Raporlama Katkısı	SMMM Stajyer	165	1,8970	,66220
	SM	112	2,0655	,66039
	SMMM	86	2,0969	,68954
	YMM	25	2,1200	,86002
	<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>2,0043</b>	<b>,68555</b>
<b>Boyut 4:</b> Entegre Raporlama Verimliliği	SMMM Stajyer	165	2,1485	,69946
	SM	112	2,0804	,67967
	SMMM	86	2,0698	,70362
	YMM	25	1,6100	,51579
	<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>2,0767</b>	<b>,69379</b>
<b>Boyut 5:</b> Entegre Raporlama Çıkar Gruplarına Sunum	SMMM Stajyer	165	2,1576	,88312
	SM	112	2,0714	,75593
	SMMM	86	2,1337	,80595
	YMM	25	1,8600	,70000
	<b>Total</b>	<b>388</b>	<b>2,1082</b>	<b>,82037</b>

Tablo 19 verilerine göre Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi ifadelerine yanıt veren Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) unvanına sahip katılımcılar dışında kalan Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Stajyer (SMMM Stajyer), Serbest Muhasebeci (SM) ve Yeminli Mali Müşavir (YMM) unvanına sahip katılımcıların ifadelerine katıldığı, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) unvanına sahip katılımcıların ise kararsız kaldığı tespit edilmiştir. Çalışmada yer alan diğer dört boyutta yer alan ifadeler unvan farkı olmaksızın katılımcıların tamamının ifadelerine katıldığı ortaya konmuştur.

Tablo 19.  
Mesleki Unvan Açısından Anova Testi Analiz Sonuçları

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	Between Groups	9,893	3	3,298	5,237	,001
	Within Groups	241,806	384	,630		
	<b>Total</b>	<b>251,699</b>	<b>387</b>			
<b>Boyut 2:</b> Entegre Raporlama Gerekliliği	Between Groups	6,121	3	2,040	3,651	,013
	Within Groups	214,587	384	,559		
	<b>Total</b>	<b>220,709</b>	<b>387</b>			
<b>Boyut 4:</b> Entegre Raporlama Verimliliği	Between Groups	6,301	3	2,100	4,481	,004
	Within Groups	179,980	384	,469		

Total 186,281 387

Tablo 20 verileri, katılımcıların mesleki unvanlarının tüm boyutlar açısından incelendiğini göstermektedir. Boyutlar arasından Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi, Boyut 2: Entegre Raporlama Gerekliliği ve Boyut 4: Entegre Raporlama Verimliliği sigma değerlerinin 0,05'ten küçük olmasından dolayı gruplar arası ve içinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Diğer boyutların sigma değeri 0,05'ten büyük olduğundan dolayı katılımcıların mesleki unvanları açısından anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya konmuştur. Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi, Boyut 2: Entegre Raporlama Gerekliliği ve Boyut 4: Entegre Raporlama Verimliliği açısından anlamlı farklılığı ortaya koyabilmek için post hoc testine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu test ile yapılan analiz sonucunda Tablo 21 verileri elde edilmiştir.

Tablo 20.  
Post Hoc Tests (Games-Howell)

Dependent Variable	(I) Mesleki Unvan	(J) Mesleki Unvan	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi	SMMM Stajyer	YMM	,50390*	,13434	,003
	SM	YMM	,42730*	,13970	,019
	SMMM	YMM	,68937*	,15288	,000
Boyut 2: Entegre Raporlama Gerekliliği	SM	SMMM	-,26677*	,10248	,049
	SMMM Stajyer	YMM	,53848*	,11665	,000
Boyut 4: Entegre Raporlama Verimliliği	SM	YMM	,47036*	,12152	,002
	SMMM	YMM	,45977*	,12806	,004

Tablo 21 verileri incelendiğinde “Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi” ve “Boyut 4: Entegre Raporlama Verimliliği” mesleki unvan açısından SMMM Stajyer, SM ve SMMM unvanına sahip katılımcılar ile YMM unvanına sahip katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık ortaya konmuştur. “Boyut 2: Entegre Raporlama Gerekliliği” açısından unvanlar incelendiğinde sadece SM ile SMMM unvanına sahip katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

#### 6.6.8. Entegre Raporlama Bilgisinin Boyutlar Açısından Farklılığı (ANOVA)

Entegre raporlama bilgisinin boyutlar açısından farklılığını ortaya koyan veriler Tablo 22'de açıklanmaktadır.

Tablo 21.  
Entegre Raporlama Bilgisi Açısından Betimsel Analiz Sonuçları

Boyutlar	Entegre Raporlama Bilgisi	N	Mean	Std. Deviation
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	Evet	134	2,2388	,80045
	Hayır	135	2,2095	,71892
	Kısmen	118	2,6356	,84062
	<b>Total</b>	<b>387</b>	<b>2,3496</b>	<b>,80654</b>
<b>Boyut 2:</b> Entegre Raporlama Gerekliliği	Evet	134	2,1996	,76383
	Hayır	135	2,2111	,79108
	Kısmen	118	2,3898	,69302
	<b>Total</b>	<b>387</b>	<b>2,2616</b>	<b>,75572</b>
<b>Boyut 3:</b> Entegre Raporlama Katkısı	Evet	134	1,7811	,61735
	Hayır	135	2,0469	,70671
	Kısmen	118	2,2119	,66761
	<b>Total</b>	<b>387</b>	<b>2,0052</b>	<b>,68622</b>
<b>Boyut 4:</b> Entegre Raporlama Verimliliği	Evet	134	1,9590	,70190
	Hayır	135	2,1241	,75426
	Kısmen	118	2,1631	,59050
	<b>Total</b>	<b>387</b>	<b>2,0788</b>	<b>,69341</b>
<b>Boyut 5:</b> Entegre Raporlama Çıkar Gruplarına Sunum	Evet	134	2,0224	,87759
	Hayır	135	2,1074	,77841
	Kısmen	118	2,2119	,79638
	<b>Total</b>	<b>387</b>	<b>2,1098</b>	<b>,82085</b>

Tablo 22 verilerine göre Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi ifadelerine yanıt veren “Kısmen” entegre raporlama bilgisine sahip katılımcılar dışında kalan “Evet” entegre raporlama bilgisine sahibim ve “Hayır” entegre raporlama bilgisine sahip değilim diyen katılımcıların ifadelere katıldığı, “Kısmen” entegre raporlama bilgisine sahip olduğunu belirten katılımcıların ise kararsız kaldığı tespit edilmiştir. Çalışmada yer alan diğer dört boyutta yer alan ifadelere entegre raporlama bilgisi konusunda evet, hayır ve kısmen yanıtı veren tüm katılımcıların ifadelere katıldığı ortaya konmuştur.

Tablo 22.  
Entegre Raporlama Bilgisi Açısından Anova Testi Analiz Sonuçları

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	Between Groups	13,945	2	6,973	11,290	,000
	Within Groups	237,150	384	,618		
	<b>Total</b>	<b>251,095</b>	<b>386</b>			
<b>Boyut 3:</b> Entegre Raporlama Katkısı	Between Groups	12,005	2	6,002	13,577	,000
	Within Groups	169,763	384	,442		
	<b>Total</b>	<b>181,767</b>	<b>386</b>			
<b>Boyut 4:</b> Entegre Raporlama Verimliliği	Between Groups	3,041	2	1,520	3,198	,042
	Within Groups	182,556	384	,475		
	<b>Total</b>	<b>185,596</b>	<b>386</b>			



Tablo 23 verileri, katılımcıların entegre raporlama bilgisi tüm boyutlar açısından incelendiğini göstermektedir. Boyutlar arasından Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi, Boyut 3: Entegre Raporlama Katkısı ve Boyut 4: Entegre Raporlama Verimliliği sigma değerlerinin 0,05'ten küçük olmasından dolayı gruplar arası ve içinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Diğer boyutların sigma değeri 0,05'ten büyük olduğundan dolayı katılımcıların entegre raporlama bilgisi açısından anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya konmuştur. Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi, Boyut 3: Entegre Raporlama Katkısı ve Boyut 4: Entegre Raporlama Verimliliği açısından anlamlı farklılığı ortaya koyabilmek için post hoc testine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu test ile yapılan analiz sonucunda Tablo 24 verileri elde edilmiştir.

Tablo 23.  
*Post Hoc Tests (Games-Howell)*

Dependent Variable	(I) Entegre Raporlama Bilgisi	(J) Entegre Raporlama Bilgisi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
<b>Boyut 1:</b> Entegre Raporlama Beklentisi	Evet	Kısmen	-,39679*	,10378	,000
	Hayır	Kısmen	-,42607*	,09908	,000
<b>Boyut 3:</b> Entegre Raporlama Katkısı	Evet	Hayır	-,26582*	,08089	,003
	Evet	Kısmen	-,43077*	,08137	,000
<b>Boyut 4:</b> Entegre Raporlama Verimliliği	Evet	Kısmen	-,20418*	,08143	,034

Tablo 24 verileri incelendiğinde “Boyut 1: Entegre Raporlama Beklentisi” entegre raporlama bilgisi açısından evet ve hayır cevabını veren katılımcılar ile kısmen cevabını veren katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya konmuştur. “Boyut 3: Entegre Raporlama Katkısı” açısından entegre raporlama bilgisi incelendiğinde sadece evet cevabını veren katılımcılar ile hayır ve kısmen cevabını veren katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya konmuştur. “Boyut 4: Entegre Raporlama Verimliliği” açısından çalışma incelendiğinde ise evet cevabını veren katılımcılar ile kısmen cevabını veren katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya konmuştur.

## SONUÇ VE ÖNERİLER

Etkin dinamik bir kurumsal yönetimde şeffaflık ve hesap verilebilirlik açısından bakıldığında en önemli araç burada kurumsal raporlamalardır. Kurumsal raporlamanın temelini oluşturan bu raporlar işletmelerin finansal yapısını ve işletmenin başarısına ilişkin haberleri hisse sahiplerine ve diğer pay sahiplerine sunar. Finansal raporlar değişen piyasa koşulları, yetersiz veriler ve şeffaf olmayan sunumlardan dolayı karar alıcıların beklentilerini karşılayabilmede yetersiz kalmıştır. Finansal raporların sosyal, ekonomik ve çevresel faaliyet

sonuçlarını yansıtamaması ve sadece geçmişe yönelik bilgiler içermesi entegre raporlama ihtiyacını doğurmuştur.

Entegre raporlama, işletmelerin finansal ve finansal olmayan bilgilerini bir araya getirerek sosyal, ekonomik ve çevresel faaliyetleri tek bir raporda toplamaktadır. Ayrıca entegre raporlama, söz konusu faaliyetlerin işletmelere kattığı değeri ortaya koyan ve birkaç ülke dışında şimdilik gönüllü olarak hazırlanan bir kurumsal raporlama örneğidir.

Çalışmada entegre raporlamanın neden ortaya çıktığı, entegre raporlamanın gelişim süreci ve işletme paydaşlarına sunduğu katkılar açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında ise muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama algısı hazırlanan anket formu yardımıyla analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma Ankara'daki tüm muhasebe mensuplarına (Stajyer, SM, SMMM ve YMM) entegre raporlama hakkında farkındalık durumlarını tespit edebilmek amacıyla yapılmıştır.

Ankara ilinde faaliyet sürdüren muhasebe meslek mensupları entegre raporlamaya yönelik demografik özellikler açısından analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar aşağıda maddeler halinde yerini almaktadır.

- Çalışmaya katılım gösteren muhasebe meslek mensuplarının verdiği cevapların boyutlar açısından ortalaması 2'dir. Bu durum çalışmaya katılan muhasebe meslek mensuplarına anket aracılığıyla yöneltilen soruların tamamına katıldığını göstermektedir.
- Cinsiyet açısından boyutlar incelendiğinde kadın ve erkek açısından entegre raporlama farkındalığı konusunda farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir. Çalışma şekli açısından da herhangi bir farkındalığın bulunmadığı çalışmada ortaya konmuştur.
- Katılımcı yaşları ile boyutlar karşılaştırıldığında hem gruplar arasında hem de grup içinde bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Katılımcı yaşlarının dağılım aralığı ile boyutların farkındalığı arasında farklılık olmadığı ortaya konmuştur.
- Katılımcı Eğitim düzeyi ile boyutlar karşılaştırıldığında boyut1: entegre raporlama beklentisi ve Boyut 2: Entegre raporlama gerekliliği sigma değerlerinin 0,05'ten küçük olmasından dolayı gruplar arası ve içinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. "Boyut 1: Entegre raporlama beklentisi" eğitim durumu açısından lise ve ön lisans mezuniyeti olan katılımcılar ile lisans ve yüksek lisans mezuniyetine sahip katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca aynı boyut açısından lisans mezuniyetine sahip olan katılımcılar ile doktora mezuniyetine sahip katılımcılar

arasında da anlamlı farklılık bulunduğu tespit edilmiştir. “Boyut 2: Entegre raporlama gerekliliği” açısından incelendiğinde ise lise ve ön lisans mezuniyeti olan katılımcılar ile sadece lisans mezuniyetine sahip katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya konmuştur. Bu veriye ilaveten lisans mezuniyeti olan katılımcıların da sadece doktora mezuniyetine sahip katılımcılar ile arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

- Katılımcı aylık geliri ile boyutlar karşılaştırıldığında sadece “boyut 3: Entegre raporlama katkısı” sigma değerinin 0,05’ten küçük olmasından dolayı gruplar arası ve içinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Diğer boyutların sigma değeri 0,05’ten büyük olduğundan dolayı katılımcıların aylık gelir durumu açısından anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya konmuştur. “Boyut 3: Entegre raporlama katkısı” açısından hem 5.500 TL ve altında hem de 5.501-10.000 TL arasında aylık gelire sahip olan katılımcılar ile 10.001-15.000 TL arasında aylık gelire sahip olan katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.
- Katılımcı mesleki tecrübesi ile boyutlar karşılaştırıldığında hem “Boyut 1: Entegre raporlama beklentisi” hem de “Boyut 4: Entegre raporlama verimliliği” sigma değerlerinin 0,05’ten küçük olmasından dolayı gruplar arası ve içinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Diğer boyutların sigma değeri 0,05’ten büyük olduğundan dolayı katılımcıların mesleki tecrübeleri açısından anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya konmuştur. “Boyut 1: Entegre raporlama Beklentisi” açısından 6-10 yıl arasında mesleki tecrübeye sahip olan katılımcılar ile 11-15 yıl arasında tecrübeye sahip olan katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu, “Boyut 4: Entegre raporlama verimliliği” açısından ise 6-10 yıl arasında mesleki tecrübeye sahip olan katılımcıların hem 11-15 yıl hem de 16 ve üstü yıl mesleki tecrübeye sahip olan katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.
- Katılımcı mesleki unvanı ile boyutlar karşılaştırıldığında “Boyut 1: Entegre raporlama beklentisi”, “boyut 2: Entegre raporlama gerekliliği” ve “Boyut 4: Entegre raporlama verimliliği” sigma değerlerinin 0,05’ten küçük olmasından dolayı gruplar arası ve içinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Diğer boyutların sigma değeri 0,05’ten büyük olduğundan dolayı katılımcıların mesleki unvanları açısından anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya konmuştur. “Boyut 1: Entegre raporlama beklentisi” ve “boyut 4: Entegre raporlama verimliliği” mesleki unvan açısından SMMM stajyer, SM ve SMMM unvanına sahip katılımcılar ile YMM unvanına sahip katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık ortaya konmuştur. “Boyut 2: Entegre raporlama gerekliliği”

açısından unvanlar incelendiğinde sadece SM ile SMMM unvanına sahip katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

- Katılımcı entegre raporlama bilgisi ile boyutlar karşılaştırıldığında “Boyut 1: Entegre raporlama beklentisi”, “Boyut 3: Entegre raporlama katkısı” ve “Boyut 4: Entegre raporlama verimliliği” sigma değerlerinin 0,05’ten küçük olmasından dolayı gruplar arası ve içinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Diğer boyutların sigma değeri 0,05’ten büyük olduğundan dolayı katılımcıların entegre raporlama bilgisi açısından anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya konmuştur. “Boyut 1: Entegre raporlama beklentisi” entegre raporlama bilgisi açısından evet ve hayır cevabını veren katılımcılar ile kısmen cevabını veren katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya konmuştur. “Boyut 3: Entegre raporlama katkısı” açısından entegre raporlama bilgisi incelendiğinde sadece evet cevabını veren katılımcılar ile hayır ve kısmen cevabını veren katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya konmuştur. “Boyut 4: Entegre raporlama verimliliği” açısından çalışma incelendiğinde ise evet cevabını veren katılımcılar ile kısmen cevabını veren katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya konmuştur.

Çalışma muhasebe meslek mensuplarına Google formlar aracılığı ile hazırlanan anket formu ile uygulanmıştır. Muhasebe meslek mensuplarının entegre raporun hazırlanmasından sunulmasına kadar önemli yükümlülükler üstlenilerek bilgilendirilmesi yapılmıştır. Muhasebe meslek mensuplarına entegre raporlamaya ilişkin farkındalık düzeyleri oluşturulduktan sonra entegre raporlama hakkında yorumları tartışıp yorumlayabilmeleri sağlanmıştır.

Çalışma bu konuda araştırma yapmak isteyen tüm araştırmacılara yol gösterici niteliktedir. Entegre raporlama uygulamasının yaygın hale getirilmesi ve işletmelerde uygulanmasının zorunlu tutulmasının hem işletme verimliliği ve karlılığına hem de işletme paydaşlarının ihtiyaç duyduğu finansal ve finansal olmayan verilerin niteliksel özellikler taşımaya katkısı olacaktır. Sürdürülebilir bir toplum inşa edebilmek amacı ile işletmeler çıkar grubu olarak tanımlanan başta devlet, sivil toplum kuruluşları, ortaklar, çalışanlar, kredi veren kuruluşlar, potansiyel yatırımcılar ve diğer paydaşlara hem finansal hem de finansal olmayan verilerini şeffaf bir şekilde açıklayabilmelidir.

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**Çatışma Beyanı:** Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Contribution Rate Statement:** Corresponding author: 50% Other author: 50%

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---

## KAYNAKÇA

- Ağdeniz, Ş. & Köse, T. (2022). Muhasebe eğitiminde entegre raporlama: Türkiye'deki üniversitelere ilişkin bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25 (25. Yıl Özel Sayısı), 302-313.
- Akbaş, A. Çoskun, A. & Karamustafa, O. (2020). Entegre raporlamanın tarihsel gelişimi ve literatür çalışması. *Turkish Studies Economics, Finance, Politics*, 15 (3), 1-19.
- Akyüz, F., & Yangıbayev, B. (2020). Entegre raporlama ile finansal performans arasındaki ilişkiye yönelik akademik çalışmaların değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2), 41-65.
- Armbester, K., Clay, T. & Roberts, L. (2011). Integrated reporting: An irreversible tipping point. *accountancy SA*, April, 29-31.
- Çelebiler, M., & Çankaya, F. (2019). Entegre raporlama ile ilgili yapılan çalışmalar: Literatür taraması. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 5 (2), 179-196.
- Doğan, D. (2020). Entegre raporlama konusunda yöktez ve ulakbim veri tabanındaki akademik çalışmalar üzerine bir bibliyometrik analiz (2010-2020). *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 120-142, <https://dergipark.org.tr/pub/ijafr/issue/59225/763870>
- Doğan, Z. & Yunusova, A. (2021). Muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama ile ilgili farkındalık düzeylerinin tespitine ilişkin bir araştırma. *Fiscaoeconomia*, 5 (1), 343-358. DOI: 10.25295/fsecon.832358
- Eccles, R., Krzus, M. (2010). *One report: Integrated report for a sustainable strategy*. New York: Wiley.
- Erol Fidan, M. (2020). Entegre raporlama hakkında muhasebe meslek mensuplarının farkındalık düzeyi: İzmir örneği. *Pearson Journal*, 5 (8), 255-271. <https://doi.org/10.46872/pj.170>
- Gürbüz, S., ve Şahin, F., (2015). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe- yöntem-analiz, gözden geçirilmiş ve güncellenmiş, 2. Baskı, Şeçkin Yayıncılık.
- Hoque, M. E. (2017). Why company should adopt integrated reporting?. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7 (1), 241-248, <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/2886>
- Karaburun, G. & Demirci, Ş. D. (2020). Muhasebe kültürü ve entegre raporlama farkındalığı ilişkisi. *Journal of Economy Culture and Society*, (62), 345-365, DOI: 10.26650/JECS2020-0057
- Marianne, L., J. (2015). Accounting majors' perceptions of the advantages and disadvantages of sustainability and integrated reporting. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 18 (2), 107-.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory*. McGraw-Hill.
- Öztürk, S. (2019). Geleceğin kurumsal raporlama yaklaşımı olarak entegre raporlama: Garanti bankası örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (81), 1-20. DOI: 10.25095/mufad.510443
- Serafeim, G. (2015), Integrated reporting and investor clientele. *Journal of Applied Corporate Finance*, 27 (2), 34-51.
- Simnett, R. & Huggins, A. L. (2015), Integrated reporting and assurance: Where can research add value? *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 6 (1), 29-53.

Topal, Y., (2019). Muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya ilişkin farkındalık düzeylerinin tespiti: Bursa ili örneği. Sakarya Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mayıs.

Uzunsakal, E. & Yıldız, D. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 14-28.

Zozik, A. & Doğan, Z. (2021). Türkiye’de entegre raporlama sürecinde karşılaşılabilecek sorunların tespitine ilişkin bir araştırma. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 21 (63), 83-110.  
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mdbakis/issue/61125/868946>



ISSN: 2146-1740  
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,  
Doi: 10.54688/ayd.1363064  
Araştırma Makalesi/Research Article



## LÜBNAN'DA GIDA GÜVENSİZLİĞİNİN SURIYELİ MÜLTECİLERE ETKİSİ

THE IMPACT OF FOOD INSECURITY ON SYRIAN REFUGEES IN LEBANON

Pelin ALİYEV<sup>1</sup>

İrem ALGEDİK<sup>2</sup>

### Öz

#### Makale Bilgi

**Gönderilme:**  
19/09/2023

**Kabul:**  
25/12/2023



Çok boyutlu istikrarsızlığın yaşandığı Lübnan, gıda krizinin en şiddetli olduğu ve gıda güvenliğinin tehdit altında olduğu ülkelerden biridir. Ancak sadece Lübnan nüfusu değil, Lübnan'da yaşayan Suriyeli mülteciler de bu krizden ciddi şekilde etkilenmektedir. Bu çalışma, Lübnan'daki gıda güvenliği konusunu ele almakta ve gıda krizinin Suriyeli mültecileri nasıl etkilediği sorusuna cevap vermektedir. Çalışmada, Lübnan'ın gıda krize çözüm bulmak için siyasi ve ekonomik kapasiteden yoksun olması nedeniyle, Lübnan nüfusu gibi Suriyeli mültecilerin de ciddi bir gıda kriziyle karşı karşıya olduğu vurgulanmaktadır. Bu aşamada, uluslararası yardım ve finansmanda süreklilik olmadığı için, Lübnan'da istikrarın sağlanması ve devlet kapasitesinin geliştirilmesi için küresel iş birliğinin elzem olduğu aşkırtır.

**Anahtar Kelimeler:** Lübnan, Suriyeli Mülteciler, Gıda Güvenliği, Göç, Kırılgan Devlet.

**Jel Kodları:** F22, 015, Q34.

<sup>1</sup> **Sorumlu Yazar:** Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0003-2466-2132, [peлин.aliyev@hku.edu.tr](mailto:peлин.aliyev@hku.edu.tr)

<sup>2</sup> Uzman, ORCID: 0000-0001-5477-6160, [algdkirem22@outlook.com](mailto:algdkirem22@outlook.com)

**Atıf:** Aliyev, P. & Algedik, İ. (2023). Lübnan'da gıda güvensizliğinin suriyeli mültecilere etkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 838-859.





## **Abstract**

### **Article Info**

**Received:**  
**19/09/2023**

**Accepted:**  
**25/12/2023**

Lebanon, where multidimensional instability is experienced, is one of the countries where the food crisis is most severe and food security is under threat. However, not only the Lebanese population but also Syrian refugees living in Lebanon are seriously affected by this crisis. This study addresses the issue of food security in Lebanon and answers the question of how the food crisis affects Syrian refugees. The study emphasizes that Syrian refugees, like the Lebanese population, face a serious food crisis, as Lebanon lacks the political and economic capacity to find a solution to the food crisis. At this stage, it is clear that global cooperation is essential to ensure stability and develop state capacity in Lebanon, as there is no continuity in international aid and financing.

**Keywords:** Lebanon, Syrian Refugees, Food Security, Migration, Fragile State.

**Jel Codes:** F22, 015, Q34.

### **Extended Summary**

Food security exists when all people at all times have physical and economic access to sufficient, safe and nutritious food to meet their nutritional needs and food preferences for an active and healthy life. Therefore, food insecurity occurs when people do not have adequate physical, social or economic access to food. Although the 2030 United Nations Sustainable Development Goals include ending hunger and ensuring food security, millions of people continue to be chronically malnourished today. A number of factors, as well as wars and armed conflicts, further complicate this process. As a matter of fact, the food crisis, which escalated with the COVID-19 epidemic, deepened even more due to the Russia-Ukraine war. The food crisis is not a problem that only concerns a certain region, but has turned into a global problem. Especially for refugees living in camps, the food crisis can have more devastating effects.

The fact that the political and economic stability is weak in the countries where the refugees are located and there is a food crisis already makes the crisis even more difficult for this mass. Lebanon, one of these countries, has come to the fore due to the food crisis it has faced in recent years. Lebanon is currently home to approximately 1.5 million Syrians. The point that makes Lebanon different from other countries where Syrians take refuge is that it experiences an ongoing political and economic instability. Lebanon, which was called the Paris of the Middle East before the 1970s, draws attention with its multidimensional instability. It is observed that political crises and economic instability weaken the capacity of the state. After the Syrian Civil War, the political and economic structure in Lebanon has become more fragile. The war also paved the way for mass migration to Lebanon. While the country is currently unable to find solutions to the political crisis, economic instability and social fragmentation, the presence of Syrian refugees has made the process more difficult. Lebanon received aid funds from the United Nations, the European Union, many non-governmental organizations and international organizations on the grounds that it could not meet the basic needs and service needs of Syrian refugees. On July 26, 2022, the Lebanese parliament, under a great obligation, decided to withdraw a loan of 150 billion dollars from the World Bank for emergency wheat supply.

Ranking 25th in the Fragile States Index, Lebanon has recently been among the risky states in terms of food security. Lebanon, where multidimensional instability is experienced, is one of the countries where the food crisis is most severe and food security is under threat. Lebanon has recently been among the risky states in terms of food security. However, not only the local people are affected by the food crisis, but also Syrian refugees living in Lebanon. As a matter of fact, the reports of international organizations also reveal data that support the argument that the food crisis is a major threat to refugees as well as local people. At this point, concerns about the food crisis that Syrians who migrated massively due to the Syrian Civil War have been voiced more loudly in recent years. This study, which focuses on the reflections of the food crisis on Syrian refugees who have experienced the migration process before, emphasizes that Syrian refugees, like the Lebanese population, are also facing a serious food crisis, and Lebanon lacks the political and economic capacity to find a solution to this crisis due to instability. At this stage, it is stated that since there is no continuity in international aid and financing, global cooperation is essential to ensure stability and develop state capacity in Lebanon.

## 1. Giriş

2030 Birleşmiş Milletler (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında açlığın sona erdirilmesi ve gıda güvenliğinin sağlanması gibi hususlar olmasına rağmen (UN, 2023), 2022'de dünyada 691 ila 783 milyon insanın açlıkla karşı karşıya kaldığı tahmin edilmektedir. Yetersiz beslenmenin yaygınlığı ile ölçülen küresel açlığın COVID-19 pandemisi öncesi seviyelerin çok üzerinde olduğu görülmektedir. 2019'da dünya nüfusunun yüzde 7,9'unu küresel açlıktan etkilenirken bu oran 2022'de yüzde 9,2'ye yükselmiştir. Başka bir ifadeyle, 122 milyon daha fazla insan açlıkla karşı karşıya kalmıştır. 2030'da ise yaklaşık 600 milyon insanın kronik olarak yetersiz besleneceği tahmin edilmektedir (FAO vd., 2023). Bu veriler, gıda krizinin küresel bir endişeye dönüştüğünü göstermektedir. Bir dizi faktörün yanı sıra özellikle savaşlar, bu süreci daha zorlu hale getirmektedir. COVID-19 pandemisi kaynaklı gıda fiyatlarında yaşanan yükselişin yol açtığı gıda krizi, 24 Şubat 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı nedeniyle daha da derinleşti. Gıda Tarım Örgütü'nün (FAO-Food Agriculture Organization) son yirmi yıllık dönemdeki gıda fiyat endeksi verileri incelendiğinde, belirgin bir artışın varlığı dikkat çekicidir. Örneğin 2000 yılında 53,3 olan fiyat endeksi değeri, 2022'de 143,7'ye yükselmiştir. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde 2007-2008 ve 2010-2011 yıllarının ardından 2020 itibariyle üçüncü bir dalğanın yaşandığı görülmektedir. 2015-2020 aralığında belirli seviyede ilerleyen endeksin COVID-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna Savaşı'nın yaşandığı 2020-2022 aralığında hızla arttığı gözlenmektedir. Bu yükseliş ise halen devam etmektedir.

Öte yandan gıda güvenliği ile göç arasında etkileşime odaklanan çalışmaların da son dönemde arttığı gözlenmektedir. Bu çalışmalardan bazıları (Sadiddin vd, 2019; World Food Programme, September 2017; FAO vd., 2018) gıda güvensizliğinin göçün itici gücü olduğunu, bazıları (Zezza vd., 2011) ise sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte özellikle kamplarda yaşayan mülteciler için gıda krizi daha yıkıcı etkilere sahip olabilmektedir. Mültecilerin buldukları ülkelerde siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa gıda krizinin eşlik etmesi ise bu kitle için gıda güvenliğini daha girift bir mesele hale getirmektedir. Bu ülkelerden biri olan Lübnan, yaklaşık 7 milyonluk nüfusunun yanında 900 bini BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne kayıtlı yaklaşık 1,5 milyon Suriyeliye de ev sahipliği yapmaktadır. Lübnan'ı Suriyelilerin sığındığı diğer ülkelerden farklı kılan nokta ise süregelen siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklarıdır.

178 adet devletin karşılaştığı çok boyutlu (sosyal, siyasi, ekonomik) baskıları belirleyerek kırılma seviyelerinin ölçülmesini sağlayan yıllık bir sıralama olan Kırılgan Devletler Endeksi'nde (Fragile States Index, 2023) 25. sırada bulunan Lübnan, son dönemde gıda

güvenliği açısından da riskli devletler arasında yer almaktadır. Gıda krizinden sadece yerel halk değil, Suriyeli mülteciler de etkilenmektedir. Nitekim uluslararası örgütlerin raporları da gıda krizinin yerel halkın yanında mülteciler için de büyük bir tehdit olduğu argümanını destekleyen verileri ortaya koymaktadır (World Food Programme, September 2017; FAO vd., 2018). Bu noktada Suriye İç Savaşı nedeniyle kitlesel olarak göç eden Suriyelilerin maruz kaldığı gıda krizine ilişkin endişeler son yıllarda daha yüksek sesle dile getirilmektedir. Bu çalışmada da gıda krizinin Suriyeli mültecilere yansımaları üzerinde durulmakta ve Lübnan’da gıda krizinin Suriyeli mültecileri nasıl etkilediği sorusuna cevap verilmektedir.

Lübnan’daki mültecilere odaklanan bir dizi kıymetli akademik çalışma (Hourani, 2018; Andırırbu, 2022; Saleh vd., 2018; Tınas, 2020) olmakla birlikte bu çalışmanın Lübnan’daki Suriyeli mültecilerin gıda güvenliğini inceleyerek daha spesifik bir noktayı ele alması nedeniyle literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda öncelikle Lübnan’da mevcut siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın kökenleri incelenecektir. Bu kapsamda geçmişten günümüze siyasi ve ekonomik istikrarsızlığı tetikleyen faktörler üzerinde durulacaktır. Ardından Suriye İç Savaşı’nın Lübnan’a siyasi, ekonomik, toplumsal ve güvenlik temelli etkileri ele alınacaktır. Son olarak, Lübnan’da gıda güvenliğinin mevcut durumunun ortaya konulmasının ardından Suriyeli mültecileri nasıl etkilediği sorusuna cevap verilecektir.

## **2. Lübnan’da Siyasi ve Ekonomik İstikrarsızlığın Kökenleri**

Lübnan, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferi’nde Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olmuştur. Ancak 1. Dünya Savaşı sonrası, Ortadoğu coğrafyasındaki dengeler tamamen değişmiştir. Nitekim Cleveland’ın (2008: 193) “1. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu çok daha karmaşık bir araştırma alanına dönüşmektedir” sözleri de bunu doğrular niteliktedir. 19. ve 20. yüzyıl başlarında Ortadoğu Mısır, Osmanlı İmparatorluğu ve İran’dan oluşan üç otorite merkezinin kontrolü altındayken 1. Dünya Savaşı sonunda imzalanan barış anlaşmaları neticesinde bölgedeki tüm dengeler değiştirmiştir. Anlaşmalar çerçevesinde manda yönetimleri kurulmuş ve bu yönetimler Ortadoğu’da yeni bir bölgesel devlet sistemi ortaya çıkarmıştır. Milletler Cemiyeti, eski Osmanlı Arap vilayetlerinin yeni devletlere bölünmesini kabul etmiştir. Bu devletleri manda statüsünde yönetme yetkisi ise İngiltere ile Fransa’ya verilmiştir (Cleveland, 2008: 193-194). Bu doğrultuda 24 Nisan 1920’de toplanan San Remo Konferansı sırasında Suriye, Irak ve Filistin’de manda yönetimlerinin kurulmasına karar verilmiş, Suriye’nin yönetimi ise Fransa’ya verilmiştir (Umar, 2004: 371).

Fransa, “böl ve yönet” anlayışıyla, Suriye’yi farklı bölgelere ayırırken bu siyasal birimlerden yalnızca Lübnan günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. Her siyasal birimin yapısal zayıflığından faydalanan Fransa, güçlü ve birleşik bir muhalefetin yokluğundan da faydalanarak bölgedeki hâkimiyetini sürdürmüştür. 1926’da Lübnan’da bir anayasa kabul edilmiş ve Fransızların denetimi altında bir cumhuriyet ilan edilmiştir (Sander, 2005: 83). Ancak anayasada Lübnan’ın bağımsızlığına ilişkin herhangi bir hüküm yer almamaktaydı. Lübnan’ın dış ilişkileri ile askeri işleri Fransa’nın kontrolü altında yürütülüyordu. Üstelik Yüksek Komiser’in parlamentoyu kapatıp anayasayı askıya alma hakkı vardı. Nitekim Yüksek Komiser bu hakkını ülkede etnik çatışmaların yoğunlaşması üzerine 1932 yılında kullanmıştır (Cleveland, 2008: 252).

1936 yılında Fransa ile Lübnan arasında Lübnan’ın bağımsızlığının da vaat edildiği bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmada ülkenin bütün dinlerinin hükümette ve yüksek yönetimde adil bir şekilde temsil edilmesini güvence altına alan bir ek hüküm de yer almaktaydı. 1937’de toplanan meclis, Maruni olan Emile Eddé’yi cumhurbaşkanı seçmiştir. Eddé de Müslüman olan Hayreddin el-Ahdab’ı başbakanlık görevine getirmiştir. Ülkede cumhurbaşkanının Maruni, başbakanın ise Sünni Müslüman olduğu bir siyasi yapı, 1980’lerin sonuna kadar Lübnan siyasetinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Dine dayalı politika bütün dini toplulukların mecliste temsilini sağlıyordu. Üstelik cumhurbaşkanlığı ve başbakanlığın farklı dini topluluktan olması ilkesi, bir topluluğun diğer topluluk üzerinde üstünlük sağlamasını da engellemiştir. Bu uygulama, toplumsal denge ve uzlaşının sağlanması adına oldukça önemliydi. Öte yandan vaat edilen bağımsızlık, Fransız meclisinin anlaşmayı onaylamayı reddetmesi neticesinde gerçekleşmemiştir. Üstelik 2. Dünya Savaşı başında, 1939 yılında yüksek komiser bir kez daha anayasayı askıya alıp parlamentoyu feshetmiştir (Cleveland, 2008: 252-254). Böylece Lübnan’ın bağımsızlığı için bir süre daha beklemek gerekecekti.

2. Dünya Savaşı sonrası Alman işgaliyle karşı karşıya kalan Fransa’da bir otorite boşluğu ortaya çıkmıştır. Almanya’nın bölgede etkisini artırma riski karşısında İngiltere ve Charles de Gaulle liderliğindeki Özgür Fransa, Suriye ile birlikte Lübnan’a da derhal ve koşulsuz olarak bağımsızlık verilmesi konusunda anlaşmaya varmışlardır. 1941’de bağımsızlıkları kabul edilmiştir. 1943 seçimlerinde Maruni Bişara el-Huri cumhurbaşkanı olmuş ve başbakanlığa Riyad el-Sulh’u getirmişti. Bu iki siyasi lider, Milli Pakt olarak anılan anlaşma ile Lübnan’ın mezhepçiliğine ve bölgesel kimliğine bir çözüm bulmaya çalışmışlardır. Pakt çerçevesinde Hıristiyan toplumu Lübnan’ın Araplığını kabul ediyordu ve Müslümanlar da ülkeyi ayrı bir devlet olarak tanıyıp, diğer Arap devletleriyle birleşme planlarını kesinlikle reddediyorlardı.

1920'lerin sonundaki anayasal anlaşmalar ve 1930'larda başlayan uygulamalarla birleşen Milli Pakt, 1975 iç savaşı tarafından baltalanana kadar Lübnan'ın bölgesel durumu ve iç siyaset yapısı açısından uygulanabilir bir çerçeve oluşturmayı başarmıştır. Milli Pakt, temsilciler meclisinde dini temsil için de bir formül getirmişti. Bu formül, 1932 nüfus sayımına dayanıyordu. Bu nüfus sayımına göre, Hıristiyan nüfusu Dürziler dâhil Müslüman nüfusundan altıya beş oranında daha fazlaydı. Siyasal güç de bu orana göre düzenlenecekti. Dolayısıyla, mecliste her altı Hıristiyan milletvekiline karşılık beş Müslüman milletvekili oluyordu. Kabinede de bu formül geçerli olacaktı (Cleveland, 2008: 254-256).

1945 yılında Lübnan, Arap Ligi ve Birleşmiş Milletler'e üye olmuştur. 1946 yılında ise Fransa, 2. Dünya Savaşı sonrası aldığı ağır yıkımlarla, Lübnan'da daha fazla hâkimiyet ve otorite kuramayacağı kanısına vararak Lübnan ile anlaşma imzalayıp ülkedeki tüm askeri birlikleri çekmiştir (Köse, 2006: 9). 1948 yılında İsrail'in kurulmasının ardından yaşanan İsrail-Filistin çatışmaları ve 1967 Arap-İsrail Savaşları nedeniyle Filistinliler Lübnan'a kitlesel olarak göç etmişlerdir. Filistinlilerin varlığı, ülkedeki dini dengeleri derinden etkilemiştir (İNSAMER, 2020). Üstelik Filistin meselesine bakış açılarının farklı olması ve Filistin Kuruluş Örgütü'nün (FKÖ) Lübnan'da etkisini artırması Hıristiyan ve Müslüman kesimler arasında gerginliğin tırmanmasına neden olmuştur. Hıristiyanlar FKÖ ve faaliyetlerine tepki göstermiş, Filistin halkının İsrail ile yaşadığı anlaşmazlığın Lübnan'ın sorunu olmadığını savunmuşlardır. Müslümanlar ise Filistin meselesinin din kardeşliği nedeniyle Lübnan'ın önemli bir sorunu olduğunu ileri sürmüşlerdir (Köprülü & Ebrem, 2013: 7). Yükselen gerginlik 1975 yılında ülkede FKÖ ve Falanjist güçler arasında çatışmaların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Ülke böylece bir iç savaşa sürüklenmiştir. Lübnan'da yaşanan iç savaşa, kendi menfaatleri ve stratejik planları dahilinde; İsrail, Irak, Suriye ve İran da dâhil olmuştur (Altunışık, 2007: 5).

1978 ve 1982 yıllarında İsrail, Lübnan'ın güneyinde yer alan toprakları, FKÖ'ye üst görevi üstlendiğini açıklayarak işgal etmiştir (Köse, 2006: 10). 1978 yılında gerçekleşen Lübnan işgali, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından 425 sayılı kararla, Birleşmiş Milletler Geçici Lübnan Gücü kurulması ve İsrail tarafından geri çekilmeyle sonuçlanmıştır (Prados, 2006). 1982 yılında gerçekleşen İsrail işgali ise yine Birleşmiş Milletler kararıyla; ABD, Lübnan ve İsrail devletleri arasında, 17 Mayıs Anlaşması imzalanması ve İsrail'in bölgeden geri çekilmesi kararlaştırılmıştır. İsrail, Güney Lübnan'dan birliklerini çekmeden önce altı mili kapsayacak şekilde, güvenli alan bırakmıştır. Bu bölgede; FKÖ'ye karşı cephede yer alan Lübnanlı Güney Lübnan Ordusu ve İsrail askeri birlikleri bulunmuş, 2000 yılında ise

güvenli alan İsrail Başbakanı tarafından, bir seçim vaadi olması nedeniyle kapatılmıştır (Prados, 2006).

Lübnan'da iç savaşın uzun yıllar sürmesine neden olan bir diğer devlet ise Suriye'dir. İsrail'in Lübnan'ı işgali sonrasında Suriye de bu ülkede hakimiyet kurmak istemiş ve 2005 yılına kadar Lübnan topraklarından ayrılmamıştır (Özdemirci, 2016: 83). 1989 yılında Suriye ve Lübnan arasında, Suriye'nin Lübnan işgalini sonlandırması, taraflar arasında olumlu ilişkiler inşa edilmesi ve Lübnan iç savaşının bitirilmesi amacıyla, Taif Anlaşması imzalanmıştır. Ancak anlaşma hükümlerinin aksine Suriye, Lübnan üzerinde tam anlamıyla hâkimiyet kurmuştur. Ancak Lübnan halkının farklı dini grupları, Suriye'nin etkin gücünden oldukça kaygı duymuşlardır. Maruniler Cumhurbaşkanı'nın zarar görmesinden, Dürziler özerkliklerinin ortadan kalkmasından, Şiiiler siyasi yapılanmada etkisiz roller üstlenmekten ve Sünniler ise Şiiilerin nüfusunun artmasından endişe etmişlerdir (Altunışık, 2007: 6-7).

1991 yılında Lübnan ile Suriye arasında imzalanan Kardeşlik, Koordinasyon ve İş Birliği Anlaşması ile Suriye, Lübnan'ı bağımsız bir ülke olarak tanımıştır. Bu anlaşma bir nebze tarafların ilişkilerinde iyileştirme sağlamışsa da Suriye'nin Lübnan üzerindeki ekonomik ve askeri hâkimiyetini ortadan kaldıramamıştır. 1992 yılına gelindiğinde iç savaşın yol açtığı tahribat, Lübnan halkının mevcut siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri sistemden duyduğu rahatsızlık ve Suriye'nin ülkede devam eden hâkimiyeti Refik Hariri'yi başbakanlığa taşımıştır. Lübnan'da egemenlik kurmak isteyen aktörlere karşı tam bağımsızlığı savunan Hariri öncelikle Suriye askeri birliklerinin ülkeyi terk etmesini, ülkeye ulusal kimlik kazandırmayı ve bağımsızlığı getirmeyi amaçlamış ve politikalarını da bu doğrultuda şekillendirmiştir. Hariri'nin bu tutumu, Lübnan halkı tarafından oldukça olumlu karşılanmış ve Başbakan kısa süre içerisinde toplumun sempatisini kazanmıştır (Elik, 2016: 49).

Bu arada Birleşmiş Milletler, 1559 sayılı kararı doğrultusunda 2004 yılında Suriye'nin Lübnan'dan tamamen çekilmesi çağrısında bulunmuştur. BM'nin bu kararı, Refik Hariri'nin düşünce ve politikalarını destekler nitelik taşımıştır. Öte yandan Suriye'nin Devlet Başkanı Hafız Esad'ın ölümü ve yerine oğlu Beşar Esad'ın geçmesi ile uluslararası kuruluşların Suriye üzerindeki baskısı da yoğunlaşmıştır (İNSAMER, 2020). Böylelikle Lübnan tarafından bu çağrı bir nevi avantaj olarak algılanmıştır. Ancak Lübnan üzerinde otoritesi devam eden Suriye, bu duruma karşılık Cumhurbaşkanı'nın görevini, yeni anayasada değişiklik yaparak üç yıl daha uzatmıştır. İlerleyen süreçte Suriye, Lübnan'ın geleceğini ve bağımsızlığını zedeleyen özel taleplerde bulunarak Hariri'nin istifasına neden olmuştur. İstifa etmesinden kısa bir süre sonra Hariri, uğradığı suikast sonucunda yaşamını yitirmiştir. Bu olay Lübnan ve dünya kamuoyunda

geniş çaplı ses getirmiş, ülkede tepki ve gösterilere yol açmıştır. Bu süreç, Sedir Devrimi olarak adlandırılmıştır. Devrim sonucu toplumda, Suriye'yi destekleyen ve desteklemeyen iki karşıt grup ortaya çıkmıştır (Köprülü & Ebrem, 2013: 14-15). Suriye yanlısı tarafı (8 Mart Bloğu); Dürzî Demokrat Parti, Hizbullah Örgütü, Marunî Özgür Vatansever Parti ve Emel Hareketi, Suriye karşıtı olan tarafı (14 Mart Bloğu) ise Falanjist Parti, Dürzi İlerici Sosyalist Parti, Marunî Kilisesi ve Sünni siyasetçiler oluşturmuştur (Tür & Ayhan, 2008: 12). Ülkedeki krizden faydalanan İsrail, 2006 yılında Lübnan'a askeri müdahalede bulunmuştur. Ülke topraklarında İsrail ile Hizbullah arasında bir ay süren çatışmalarda İsrail'e üstün gelen Hizbullah'ın Lübnan'da askeri ve siyasi yapılanması güçlenmiştir (Kevser, 2008).

Lübnan farklı dinlerin bir arada yaşadığı, kültürel zenginliği bünyesinde taşıyan bir ülkedir. Ancak bulunduğu coğrafyanın güvenlik açısından son derece kırılgan olması Lübnan'ı da doğrudan etkilemiştir. Sahip olduğu zenginlik, çatışmanın kaynağına dönüşmüştür. Filistin-İsrail çatışmaları Lübnan'ı olumsuz etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Özellikle Filistinlilerin Lübnan'a kitlesel göçü, ülkede olumsuz siyasi, ekonomik ve toplumsal sonuçlar doğurmuştur. Bunun yanında Suriye'nin Lübnan'a hâkim olma politikaları ülkede istikrarı engelleyen bir başka faktördür. Siyasi istikrarsızlığın, ekonomik sorunların, toplumsal parçalanmanın ve güvenlik endişelerinin yoğun olarak gözlendiği Lübnan'ı derinden etkileyen bir başka gelişme yine Suriye kaynaklı olmuştur. Lübnan, 2011 yılında yaşanan Arap Baharı sonrası başlayan Suriye İç Savaşı'ndan en çok etkilenen devletlerden biri olmuştur. Bir sonraki bölümde Suriye İç Savaşı'nın Lübnan'a yansımaları ele alınmaktadır.

### **3. Suriye İç Savaşı'nın Lübnan'a Yansımaları**

2010 yılında Tunus'ta başlayan protesto hareketleri, kısa bir süre sonra Ortadoğu ülkeleri ile Kuzey Afrika ülkelerini de etkisi altına almıştır. Bu ülkelere biri olan Suriye'de olayların önüne geçilememesi sonucu iç savaş patlak vermiştir. Çok sayıda Suriyeli, güvenli bir hayat sürme konusundaki endişeleri nedeniyle kitlesel olarak göç etmeye başlamıştır. Suriyelilerin göç ettiği devletlerden biri de Suriye'nin ortak sınırının bulunduğu Lübnan olmuştur. Hem Suriye'de yaşanan iç savaş hem de Suriyelilerin kitlesel göçü güvenlik ve istikrar konularında son derece hassas olan Lübnan'ı daha kırılgan hale getirmiştir.

Lübnan, 1951 Mülteci Sözleşmesi'ne tarafsızlığı ve bu hususta kapsamlı hukuki mutabakata sahip olmadığı için, Suriyeli mültecilere 2012 yılında kabul edilen Baabda Deklarasyonu içinde yer alan karışmama prensibini uygulamıştır. Lübnan Hükümeti ve toplumu Suriye'deki olayların geçici olduğunu ve bu nedenle Suriyeli mültecilerin de Lübnan'da kalıcı olmayacaklarını düşünüyorlardı. Bu nedenle de Suriyelilerin ülkeye



girişlerine izin verilmiştir (Tinas, 2017: 6). Ancak kalıcı olmamaları ve hukuki statüye sahip olmamaları için Suriyelilere mülteci statüsü verilmemiş, “yerinden edilmiş kişiler” terimi tercih edilmiştir (UNOCHA, 2016).

Öte yandan Lübnan Hükümeti, 2014'te Suriyeli mültecilerin sayısının oldukça fazla olduğunu ileri sürerek artık sadece kadınların, çocukların ve acil tıbbi gereksinime muhtaç olanların kabul edileceğini açıklamıştır. Ayrıca mültecilerle ilgili bir plan hazırlayarak ülke sınırlarından geçişlerinin sınırlandırılması, mültecilere yönelik güvenlik kontrollerinin arttırılması, ulusal ve yerel bağlamda Suriyeli mülteciler meselesinde otoritelerin yükünün azaltılması kararlaştırılmıştır (Ünlü, 2020). 2011'den 2014'e kadar Lübnan'a gerçekleşen göçlerde, kişilerden herhangi bir pasaport, vize uygulanması aranmadan sadece kimliklerle geçişler sağlanırken 2015'ten itibaren Lübnan Hükümeti, Suriye'deki göçlerin önüne kesmek maksadıyla vize şartı aramaya başlamıştır. Ayrıca mülteciler ülkeye geliş sebeplerini belli edecek veya ispatlayacak belge buldurmak zorunda olup yeni mülteci kaydı alınmaması kararlaştırılmıştır. Ancak vize şartı, bu defa da düzensiz göç hareketlerini tetiklemiştir. Suriye'den kaçak yollarla Lübnan'a giriş yapmak isteyen mültecilerin sayısında artış yaşanmıştır (Yassin, 2018).

Göreve gelmesinden yaklaşık iki ay sonra Cumhurbaşkanı Avn, Lübnan'da bulunan Suriyeli mültecilere ülkelerine geri dönme çağrısında bulunmuştur (Anadolu Ajansı, 2017). 2017 yılında Lübnan Hükümeti, Suriyelilerin ülkelerine iadesi için, Esad Hükümeti ile görüşme girişimlerinde bulunurken Birleşmiş Milletler, ABD ve pek çok Avrupa Birliği ülkesine de destek çağrısı yapmıştır. Bu girişimler kısmen olumlu sonuçlanmış ve 2017 yılında 200 bin, 2018'de ise 400 bine yakın Suriyeli ülkelerine geri dönmüştür. 2019 ve 2020 yıllarına, Covid-19 pandemisi ve Beyrut Patlaması nedeniyle geri dönüşler kısmen durdurulsa da gönüllülük esasına göre Suriyelilerin ülkelerine geri dönüşleri, günümüzde de devam etmektedir (TimeTürk, 2022).

Mülteci meselesinin yanında Suriye İç Savaşı, Lübnan'da toplumsal bölünmeyi daha da keskinleştirmiştir. Savaşın Lübnan'a sıçramasından büyük endişe duyulmuştur. Ülkede Hariri suikastı sonrası ortaya çıkan Suriye taraftarı ve karşıtı iki grubun tutumlarında Suriye İç Savaşı sonrasında bir değişiklik yaşanmamış ve Suriye yanlısı grup Esad yönetimini desteklerken, Suriye karşıtı olan grup ise iç savaşta karşı cephede yer almıştır (Atlıoğlu, 2013: 4). 8 Mart Bloğu'nu oluşturan Hizbullah'ın Suriye'de iç savaşın başladığı yıl olan 2011'de olaylara uzaktan ve dolaylı yollarla katılsa da 2013'te direkt iç savaşa dâhil olarak Esad Hükümeti'nin yanında yer alması, Suriye karşıtı grubu rahatsız etmiştir. Hizbullah'ın bu adımı, ülkeyi iç

savaşa sürükleyeceği kaygısının yaşanmasına neden olmuştur (Özdemirci, 2016: 85-86). Hizbullah'ın Esad Rejimi'ni desteklemesiyle, Lübnan'ın Suriye sınırlarına yakın yerlerinde, Selefi ve Nusayri grupları arasında silahlı çatışmalar yaşanırken şehir merkezlerinde bombalı eylemler ve adam kaçırmaya olayları gerçekleşmiştir. Şii-Sünni çatışmalarının artması sonucu, Lübnan ordusu tarafından çatışmaların durulmasını ve güvenli alanların oluşturulmasını hedefleyen bir güvenlik planı oluşturmuştur (Özdemirci, 2016: 89-90). 2013'te El Kaide'nin üstlendiği İran Büyükelçiliğine yönelik bombalı saldırı taraflar arasında gerginliği daha da artırmıştır (Doğrusözlü, 2013: 97).

Öte yandan 2014 ve 2016 yılları arasında Suriye İç Savaşı'nın da etkisiyle, ülkeye yeni bir Cumhurbaşkanı seçilememiştir. Bu durum ülkede siyasi otorite boşluğuna yol açmıştır. Siyasi yapı daha da kırılmağa başlamıştır. Krizin derinleşmesinde Baabda Deklarasyonu da etkili olmuştur. Deklarasyona göre 8 ve 14 Mart Blokları, olası bir krizde, Lübnan'ın bekası adına herhangi bir taraftan yana olmayacaklardı. Ancak Hizbullah'ın Suriye Hükümeti'nin yanında yer alması ve Lübnan'da güçlü bir otorite sağlayarak söz hakkı elde etmesi, bu duruma karşılık 14 Mart Bloğu tarafının Suriye'ye olan keskin tavrı, taraflar arasında anlaşmazlığı derinleştirmiştir. Ayrıca iki tarafın da Cumhurbaşkanlığı seçimi için birbirlerine karşı isimleri belirlemiş olmaları neticesinde seçim krizinin devam etmesine yol açmıştır (Yiğit, 2015). Ekim 2016'da Saad Hariri'nin girişimiyle, Hizbullah'ın desteklediği Michel Avn, Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Yeni hükümetin kurulmasından sonra Lübnan'ın öncelikli misyonu, mevcut güvenlik krizinin çözüme ulaştırılması ve Suriyeli mülteciler olarak belirlenmiştir (Al Jazeera, 2016).

Suriye İç Savaşı, Lübnan ekonomisinde de büyük izler bırakmıştır. Suriye ve Lübnan iç savaş öncesi karşılıklı ticari iş birliği içerisindeydiler. Ancak iç savaşın başlamasıyla Lübnan'ın tek kara ticaret yolunun bulunduğu ve ciddi ölçekte ihracatın yapıldığı Suriye'nin sınır kapıları ülkedeki kaos ve çatışma ortamından dolayı kapatılmış, bu bağlamda Lübnan'ın kara yolu ihracatında büyük oranda düşüş yaşanmıştır. Bu durum piyasadaki ürünlerin fiyatlarına da olumsuz yansımış ve ciddi artışlar ortaya çıkmıştır. Bu da Lübnan halkının alım gücünü düşürerek ülkedeki yoksulluk oranının yükselmesine neden olmuştur (ILO, 2014).

Ayrıca Lübnan'ın ticaret yaptığı devletlerden; Irak, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan, Suriye'de Hizbullah'ın silahlı eylemlere katılması ve Lübnan Hükümeti'nin taraflı politikalar yürüttüğü gerekçesiyle karşı tavrı olarak ticari ve ekonomik iş birliklerini yavaşlatmışlar, böylelikle ihracatın yarısından fazlasını bu devletlere gerçekleştiren Lübnan'ın ekonomisi zarar uğramıştır. Aynı zamanda Körfez ülkeleri, Suriye İç Savaşı nedeniyle

vatandaşlarına Lübnan'a gitmeme çağrısı yapmış, ülkede bulunan gayrimenkullerine de satmalarını istemiştir. Bu bağlamda Lübnan'ın önemli bir gelir kaynağı konumunda bulunan turizm sektörü, büyük yıkımlar yaşarken, ülkede döviz açığı ortaya çıkmış, turist yokluğundan kaynaklı; gıda, inşaat, emlak gibi birçok sektör ağır hasar almıştır (Itani, 2013: 3).

Ekonomik şartların kötüleşmesi ve hükümet üyelerinin yolsuzluğa bulaştığı algısı 2019 yılında Lübnan'da günlerce süren protesto gösterilerine yol açmıştır. Başbakan Hariri, geniş çaplı protestolar nedeniyle istifa kararı almış, Lübnan halkına ülkede sivil barışı koruma çağrısında bulunmuştur (Euronews, 2019). 2020 yılında Lübnan Limanı'nda yaşanan patlama, ülkedeki siyasi, ekonomik ve toplumsal krizi daha da derinleştirmiştir. 2021 yılında halk hükümeti protesto etmek için yeniden sokağa inmiştir (ORSAM, 2022). 15 yıl süren iç savaş, Hariri suikastı ve ekonomik krizler Lübnan'ı zayıflatarak dış etkilere açık hale getirmiştir. Suriye İç Savaşı ve Suriye'den gelen yoğun göç hareketleri ise mevcut sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Ülkede kutuplaşma giderek artmıştır (Berti, 2012). Suriyeli mültecilerin büyük bir çoğunluğunun Sünni olması Şiiiler ve Marunilerde rahatsızlık yaratmıştır. Ülkede Sünni nüfusun artması halinde diğer mezheplerin azınlık durumuna düşecek olması düşüncesi kaygıların artmasına neden olmuştur (Tinas, 2017: 11-12).

#### **4. Lübnan'da Gıda Güvensizliği ve Suriyeli Mültecilere Etkisi**

Ülkeye göç eden Suriyelilerin sayısının aniden artması karşısında Lübnan Hükümeti temkinli davranmaya çalışmıştır. İlk başlarda mülteciler için hükümet tarafından kamplar oluşturulmamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, geçmişte Filistinlilerin ülkelerine dönmeyerek Lübnan'da kalıcı hale gelmeleriydi. Bu durumda Suriyeli mültecilerin barınma ihtiyaçları, öncelikle Lübnan'da bulunan akraba ve tanıdıkları vasıtasıyla giderilmeye çalışılmıştır. Gelir seviyesi iyi olanlar kendi imkanları ile barınma ihtiyaçlarını karşılarken yüksek kira giderlerini karşılayamayanlar için ise çadırlar kurulmuştur (ILO, 2014). Bununla birlikte kampları açmamak da bir çözüm olmamış, barınma ihtiyacı karşılanmayan Suriyeliler ülkede siyasi, ekonomik, toplumsal ve güvenlik temelli sorunların kaynağına dönüşmüştür (BBC News Türkçe, 2014b).

Kampların yokluğu nedeniyle konut talebinde yaşanan artış, Lübnan'da kira fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Ayrıca kamp dışı alanlarda kontrol mekanizmalarının zayıflığı IŞİD gibi radikal örgütlere katılanların sayısında artış yaşanmasına yol açmıştır. Kampların olmamasının bir başka olumsuz sonucu da Suriyelilerin düşük ücretle ağır şartlar altında çalıştırılması olmuştur. Böylece kamp açmama kararı ile Suriyelilerin kalıcı olmaları engellenmeye çalışılırken ülkede daha ciddi sorunlara zemin hazırlanmıştır. Bunun üzerine

2014 yılında Lübnan Sosyal İşler Bakanlığı tarafından yapılan açıklamalarda, sınırın Suriye tarafına mülteciler için ilk etapta, 35 bin kişilik kamp açacaklarını ve bu hususta da Türkiye'nin örnek alınacağı belirtilmiştir (Habertürk, 2014).

Ancak bu defa da yeni göçlerin engellenmesi için Suriyelilerin 2015 yılında Lübnan Çalışma Bakanlığı tarafından alınan kararlarla çalışma izinleri kaldırılmıştır. Fakat bu adım, Lübnan'a halihazırda göç etmiş olan Suriyelileri olumsuz etkilemiştir. Suriyelilerin yaşam koşulları daha da zorlaşmış, yoksulluk seviyeleri yükselmiştir (Tinas, 2017: 10). 2015 yılında Lübnan Hükümeti tarafından Suriyeli mültecilerin çalışma izinlerinin önünün kapatılması, ülkede yasal olmayan kayıtların dışında istihdam oranının büyük ölçüde artışına neden olmuştur. Suriyelilerin kaçak yollarla ucuz iş kollarında gündelik işlerde çalışması, Lübnan halkının resmi olarak istihdam oranını da düşürmüştür (Ebrem, 2021: 2085). Suriyelilerin çalışma izinlerinin iptali, yeni göçlerin önünü kesmeyi ve Lübnan'da işsizlik oranını düşürmeyi hedeflese de bu durum kayıt dışı istihdamı tetikleyen ve yerel toplumun işsizlik oranını olumsuz etkileyen bir sürece dönüşmüştür. Böylece mülteci kampı açma kararının alınması ve çalışma izinlerinin kaldırılması Suriyelilerin Lübnan'da hem sosyal hem de ekonomik anlamda hareket alanını sınırlandıran iki önemli adım olmuştur.

Lübnan'da, BM verilerine göre, 1,5 milyon Suriyeli mülteci bulunmakta, ancak yasal olmayan göçlere, resmi olmayan kayıtlar da eklenince, mülteci sayısının 2 milyona ulaştığı tahmin edilmektedir (UNHCR, 2023). Lübnan, yüksek sayıdaki Suriyeli mültecilere her türlü hizmeti sunacak alt yapıya sahip olmayan bir ülkedir. Bu nedenle Suriyeli mültecilerin temel ihtiyaç ve hizmet gereksinimlerini karşılayamadığı gerekçesiyle, başta BM, Avrupa Birliği (AB) ve çok sayıda sivil toplum kuruluşu ile uluslararası kuruluşlardan yardım fonları almıştır. Bu fonlar Suriyeli sığınmacıların temel gıda, barınma, eğitim ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanması adına verilmiştir (Callet-Ravat, 2015). 2014 yılında ekonomide yaşanan gelişmeler, Lübnan'ın ilk önceliğinin güvenlik ve siyasi istikrarı sağlaması yönünde olması gerektiği, bu bağlamda da ekonomik iyileşmeler adına, ufak çaplı da olsa olumlu yönde gelişmelerin yaşandığı ortaya çıkmıştır. 2014 yılında BM ve AB gibi pek çok uluslararası kuruluş, Suriyeli mültecilerin eğitim, gıda, sağlık ve temel ihtiyaçlarına katkıda bulunulması amacıyla Lübnan'ın çağrısı üzerine yardım fonları göndermişlerdir. Bu fonlar yaklaşık olarak sayıca ülke nüfusunun dörtte biri Suriyeli mülteci ağırlayan Lübnan'ın yaşadığı ekonomik sorunların çözümüne katkı sağlamış, Suriyeli mültecilere gıda yardımları gerçekleştirilmiş ve aynı yıl GSYİH' da yüzde ikilik bir büyüme yaşanmıştır (Trading Economics, 2015). Bu noktada uluslararası toplumun halihazırda ciddi siyasi, ekonomik ve toplumsal krizlerle

mücadele eden Lübnan'ı zorlu mülteci meselesi karşısında yalnız bırakmadığı, çeşitli finansal yardımlarla desteklediği ve bu sayede Lübnan ekonomisinin olumlu yönde etkilendiği gözlenmiştir. Ancak bu yardımlar, ülke sorunlarına sadece geçici çözümler sunabilmiştir.

Lübnan'da Suriyeli mültecilerin barınma ve istihdamın yanında karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri de gıda krizidir. Bununla birlikte gıda güvensizliği, Ortadoğu'da yaygın bir mesele haline gelmiştir. 2022 yılında Uluslararası Para Fonu (International Monetary Forum, IMF) yetkililerine göre, Ortadoğu'da 141 milyondan fazla insan gıda güvensizliği yaşıyor (The National News, 2022). Gıda krizinin son yıllarda yoğun yaşandığı devletlerden biri de Lübnan'dır. Osmanlı hakimiyetinin hüküm sürdüğü yıllardan itibaren Lübnan, özellikle Beyrut Limanı sayesinde Ortadoğu'da ticaret ve finans merkezlerinden biri haline gelmiştir. Ancak siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ile iklim değişikliğinin yanında Suriye İç Savaşı Lübnan'ı oldukça kırılgan hale getirmiştir. Suriye İç Savaşı'nın bölge ticaretini doğrudan etkilemesi, Lübnan'da enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Suriye İç Savaşı nedeniyle ticari ilişkiler sekteye uğramış bu bağlamda; Irak, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan, Hizbullah'ın Suriye'de silahlı eylemler yürüttüğü ve Lübnan Hükümeti'nin taraflı politika izlediği gerekçesiyle bu ülke ile ticari iş birliklerini yavaşlatmıştır. Ayrıca yine iç savaş nedeniyle Körfez ülkelerinin vatandaşlarına Lübnan'a gitmeme çağrısında bulunması da Lübnan ekonomisini etkileyen bir başka faktör olmuştur. Bu çağrı, enflasyon ve gıda fiyatlarını dolaylı yünden etkilemiştir. Ancak Beyrut Limanı'nda yaşanan patlama ülkede gıda krizini daha da derinleştirmiştir. 2020 yılında Beyrut Limanı'nda yaşanan patlamayla ekonomik kriz içinden çıkılmaz boyutlara ulaşmıştır. Ülkenin en önemli ekonomik ve ticari ağlarının yürütüldüğü limanın yüzde 70'i patlama nedeniyle kullanılamaz hale gelmiştir (Anadolu Ajansı, 2020).

Patlamada 120 ton buğday ve tahıl tohumu yok olarak ülkede gıda güvenliği tehdit altına girmiştir. Patlamanın Lübnan'ı derinden etkilemesinin bir nedeni de hükümetin stratejik açıdan yedekte tahıl rezervi bulundurmamasıydı (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020). Lübnan Sosyal Hizmetler Bakanı'nın 2020 yılında yaptığı açıklamada; nüfusun yüzde 75'inin gıda ürünlerine yönelik yapılacak yardımlara ihtiyacının olduğu ve Beyrut'ta 500 bin çocuğun gıda ürünlerine erişemeyip, yetersiz beslendiğini açıklamıştı (BBC News Türkçe, 2020).

Lübnan'a gıda krizini derinleştiren bir başka gelişme ise Rusya-Ukrayna Savaşı olmuştur. Lübnan, buğday ihtiyacının yaklaşık yüzde 80'ini Ukrayna'dan karşılamaktadır. Ancak savaş nedeniyle buğday ithalatı durma noktasına ulaşmış, bu durum mevcut ekonomik krizle birleşince gıda fiyatlarında yüksek enflasyona yol açmıştır. Böylece halkın gıdaya erişimi de olumsuz etkilenmiştir. Ülkede yaşanan büyük ölçekli ekonomik kriz nedeniyle enflasyon

oranlarında ve fiyatlarda yaşanan artış; tohum, gübre ve yakıt gibi gıda sektörüne etki eden piyasalara da yansiyarak, maliyetlerin yükselmesine neden olmuştur. Yüksek enflasyon, maliyetlerin artışı ve ekonomik kriz, ülkenin tarımsal anlamda kalkınmasını ve gıda güvenliği krizini aşmasını engelleyerek yerli tohum üretimini de engellemektedir. Bu durum, ekonomik koşulların elverdiği müddetçe, ithal tarım ürünlerine tabii kalınmasını ve gıda güvenliği meselesini aşp, halkın ve Suriyeli mültecilerin gıda ürünlerine erişimini güçleştirmektedir. Ülkede enflasyon artışı nedeniyle birçok sektörde olduğu gibi gıda sektörüne yönelik halkın ve mültecilerin satın alma gücünde büyük oranda düşüş gerçekleşmiştir (Sınmaz, 2023).

Bu gelişmeler günümüzde Lübnan'da gıda krizine kaynaklık etmektedir. Dolayısıyla Lübnan'da yaşanan gıda krizinin tek bir nedeni olmayıp hem ülkedeki gelişmelerden, hem iklim değişikliği gibi sınır aşan sorunlardan hem de ülkeden binlerce kilometre uzakta yer alan iki devlet arasındaki savaştan kaynaklandığı söylenebilir. Lübnan'da gıda güvenliği konusunda yaşanan kriz nedeniyle 2020 yılından itibaren “şehir tarımı” uygulaması yaygınlaşmaya başlamıştır. Lübnan halkı ve Suriyeli mülteciler geniş tarım arazilerine gerek duymadan, mevcut imkanları doğrultusunda edinebildikleri tohumlarla evlerinde, bahçelerinde ve şehir yerleşim merkezlerinde kısıtlı imkân ve alanlarda, gıda tarımı yapmaktadırlar. Ancak yerel toplumun sınırlı tohumlarla ürettikleri temel gıda besinleri, gıda güvenliği krizinin aşılmasına yardımcı olmamaktadır (BBC News Türkçe, 2020).

Lübnan Gıda İthalatçıları Sendikası 2021 yılında, ülkede kanayan bir yara olan gıda güvenliği konusunda, vatandaşların ve mültecilerin gıda ihtiyaçlarını karşılayamaması nedeniyle, hükümete çağrıda bulunarak yardım karnesi çıkarılmasını teklif etmiş, ancak bu teklif hükümet tarafından yanıtız bırakılmıştır (Yeşil Gazete, 2021). 2022 yılında ise gıda güvenliği krizi sebebiyle Lübnan Başbakanı Necib Mikati, Suriye, Ürdün ve Irak tarım bakanlarıyla bir araya gelmiştir. Mikati, gıda güvenliği meselesinin Arap devletlerinin önceliği olması yönünde açıklamalar yapmış ve bu hususta diğer üç devlet bakanlarına, tarım alanında iş birliği teklifi yapmıştır. Ayrıca gıda güvenliği ve ekonomik kriz sebebiyle Arap devletlerine de yardım talebinde bulunmuştur. 2022 yılının haziran ayında, Lübnan Ticaret Bakanı Emin Selam, ülkede ciddi oranda buğday kıtlığı yaşandığı ve ihtiyacın sadece yüzde 10'unu üretebildiklerini ve gıda güvenliği hususunda, Lübnan'ın farklı devletlerden yardıma ihtiyacı olduğunu demecini vermiştir. 26 Temmuz 2022'de ise acil buğday tedariki için Lübnan meclisi, büyük bir yükümlülüğün altına girerek Dünya Bankası'ndan, 150 milyar dolar kredinin çekilmesini kararlaştırmıştır (Şarkul Avsat, 2022).

Ülkede yaşanan gıda krizinin etkileri sadece Lübnan halkı ile sınırlı kalmamıştır. Lübnan'da yaşayan Suriyeli mülteciler de ülkedeki gıda krizinden olumsuz etkilenmektedir. Lübnan'ın Bekaa Vadisi'nde resmi olmayan kamplarda yaşayan Suriyeli mültecilerin büyük bir çoğunluğu, yoksulluk sınırının da altında bulunan yaşam şartlarıyla hayatlarını sürdürmektedirler. Barınma problemlerinden dolayı kayıt dışı kamplarda kalan mültecilerin en büyük problemleri gıda kaynaklarının kısıtlılığı ve çoğu zaman da bu kaynaklara ulaşamamasıdır (Dünya Bülteni, 2017). Dünya Gıda Programı Lübnan Temsilcisi Abdallah Al Wardat, gıda güvenliği krizinin Suriyeli mülteciler açısından oldukça endişe verici olduğunu açıklamıştır. BM Bilgi Merkezi tarafından Lübnan'daki Suriyeli mültecilerin, kırılganlığının değerlendirilmesi için hazırlanan raporda; gıda kıtlığı sebebiyle Suriyelilerin öğün azalttıklarından, gıda ihtiyaçlarını temin etmek adına sağlık ve eğitim ihtiyaçlarının yok saydıklarından, ebeveyn Suriyeli mültecilerin çocuklarının besin ihtiyaçlarını karşılamak adına kendi öğünlerini atladıkları veya kısıp paylaştıkları gibi bir dizi insanlık dramının yaşandığına dair göstergelerin yer aldığı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca araştırmada mültecilerle yapılan görüşmelerde en öncelikli ihtiyaçlarının gıda olduğuna dair yanıtlar alınmıştır. Suriyeli mülteci ailelerin yüzde 90'ına yakını, gıda ihtiyaçlarını karşılamak için borçlandıklarını da belirtmişlerdir (Lotus News, 2022).

Lübnan'ın kamu borcunun, 90 milyarı aştığı ve enflasyon oranının da resmi kayıtlarda yüzde 400 üzerinde olduğu tespit edilmiştir (UNHCR, 2021). 2020 Birleşmiş Milletler Lübnan Raporu'nda; ekonomik kriz nedeniyle, mali gelir kaybı yaklaşık 18 milyardır. Toplumda işsizlik oranı yüzde 25, Suriyelilerin işsizlik oranı ise yüzde 70 civarındadır. Lübnan halkının yüzde 30'a yakını yoksulluk sınırı altında, Suriyeli mültecilerin ise yüzde 70'inden fazlasının yoksulluk sınırının altında olduğu açıklanmıştır (UNHCR, 2020). Ülkede yaşanan ekonomik krizin mülteciler açısından daha ağır sonuçlar doğurduğu açıkça görülmektedir. Suriyelilerde işsizlik oranı daha yüksek, yoksulluk ise daha yoğun yaşanmaktadır. Üstelik bu durum her geçen yıl daha ağırlaşmaktadır. 2021 yılında BM tarafından Lübnan ve Suriyeli Mülteciler ile ilgili yapılan açıklamalarda; her 10 Suriyeli mülteçiden 9'unun yoksulluk sınırının altında olduğu, Suriyelilerin yoksulluk oranının yüzde 90 seviyelerine ulaştığı belirtilmiştir (UNHCR, 2021). Dolayısıyla yoksulluk sınırının altında yaşayan Suriyelilerin oranının 2020 yılında yüzde 70 iken 2021 yılında yüzde 90'a yükseldiği görülmektedir.

2022 BM Lübnan raporuna göre ise; 2021 ve 2022 yıllarını kapsayan dönemde, Lübnan'da bulunan 273.684 Suriyeli mülteci ve 42.972 yoksul Lübnanlı ailelere nakit yardımları yapılmış, Suriyeli mülteciler ve yoksulluk sınırının altındaki Lübnanlıların, öncelik

olarak gıda, barınma, ilaç gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması adına ATM kartları aracılığıyla, Çok Amaçlı Nakit Yardım Programı (MCAP) ile mali destek verilmiştir (UNHCR, 2022). Ayrıca BMMYK tarafından 2022 yılında yapılan açıklamalarda, Lübnan'daki Suriyeli mültecilerin gıda güvenliği krizi sebebiyle besin ihtiyaçlarını karşılayamamasından dolayı, üç yıllık bir zaman dilimine yayılan süreçte, 5,4 milyar dolarlık gıda fonu ayrılacağı duyurulmuştur (Yeni Şafak, 2022). Her ne kadar uluslararası toplum, Suriyeli mültecileri temel ihtiyaçlarını karşılamaları için desteklemeye devam etse de mültecilerin durumlarında somut bir iyileşmenin olmadığı da açıkça görülmektedir. Lübnan'da iç ve dış nedenlerden kaynaklanan ekonomik krizin aşılması, Suriyeli mültecilerin barınma ve istihdam sorunları yaşamaya devam etmelerine ve gıda güvenliği meselesinde daha savunmasız hale gelmelerine yol açmaktadır.

## **5. Sonuç**

Son yıllarda iklim değişikliği, savaşlar, salgın hastalıklar ve göç dalgaları, dünyanın öncelikli meseleleri haline gelmiştir. Bu meseleler, gıda güvenliği krizini de beraberinde getirmektedir. Gıda güvenliği, günümüzün en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. İlgili raporlarda 2022 yılında dünyada 691 ila 783 milyon insanın açlıkla karşı karşıya kaldığını bildirmektedir. Küresel açlık, 2019'da dünya nüfusunun yüzde 7,9'unu etkiliyorken bu oran 2022'de yüzde 9,2'ye yükselmiştir. Gıda krizinin yaşandığı ülkelerden biri de Lübnan'dır. 1970'lerden önce Ortadoğu'nun Paris'i olarak adlandırılan Lübnan, çok boyutlu istikrarsızlığıyla dikkat çekmektedir. Siyasi krizlerin ve ekonomik istikrarsızlığın devlet kapasitesini zayıflattığı gözlenmektedir. Suriye İç Savaşı sonrası Lübnan'da siyasi ve ekonomik yapı daha kırılgan hale gelmiştir. Savaş, aynı zamanda Lübnan'a kitlesel göçün de önünü açmıştır. Ülke halihazırda siyasi kriz, ekonomik istikrarsızlık ve toplumsal parçalanma meselelerine çözüm üretmezken Suriyeli mültecilerin varlığı süreci daha zorlu hale getirmiştir. Ülkenin karşı karşıya olduğu gıda krizi, sadece Lübnan halkını değil, Suriyeli mültecileri de derinden etkilemektedir. Her iki kesim de gıdaya yeterince erişememektedir. Bu nedenle ülkede gıda güvenliği tehdit altındadır. Mültecilerin uluslararası kuruluşların temin ettiği yardım ve fonlarla sürdürülebilir bir yaşama sahip olmalarının son derece güç olduğu gözlenmektedir. Lübnan halkının yanında Suriyeli mültecilerin de ciddi bir gıda kriziyle karşı karşıya olduğu, Lübnan'ın istikrarsızlıklar nedeniyle bu krize çözüm üretecek siyasi ve ekonomik kapasiteye sahip olmadığı için krizin giderek derinleştiği görülmektedir. Bu aşamada ise uluslararası yardımların ve fonların sürekliliği olmadığı için Lübnan'da istikrarın sağlanması ve devlet kapasitesinin iyileştirilmesi için küresel iş birliğinin zaruri olduğu görülmektedir.



**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**Çatışma Beyanı:** alışmada herhangi bir potansiyel çıkar atışması söz konusu değildir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Contribution Rate Statement:** Corresponding author: 50% Other author: 50%

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---

## KAYNAKÇA

- Al Jazeera. (2014). *Lübnan'da intihar saldırısı*. 23.01.2023, <https://www.aljazeera.com.tr/haber/lubnanda-intihar-saldirisi>
- Al Jazeera. (2016). *Saad Hariri to form new Lebanese government as PM*. 25.01.2023, <https://www.aljazeera.com/news/2016/11/3/saad-hariri-to-form-new-lebanese-government-as-pm>
- Altunışık, M. (2007). *Lübnan krizi: Nedenleri ve sonuçları*. Tesev Yayınları.
- Anadolu Ajansı. (2017). *Lübnan cumhurbaşkanı Avn'in suriyeli mülteciler açıklaması*. 04.10.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnan-cumhurbaskani-avnin-suriyeli-multeciler-aciklamasi-/724276>
- Anadolu Ajansı. (2020). *Beyrut'taki feci patlamanın kazananları ve kaybedenleri*. 01.02.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/beyrut-taki-feci-patlamanin-kazananlari-ve-kaybedenleri/1932365>
- Andırırbu, R. (2022). Lübnan hükümeti'nin güvenlik sorununa dönüşen filistinli ve suriyeli mülteciler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* , 5 (1), 244-256.
- Atlıoğlu, Y. (2013). *Suriye iç savaşı'nın gölgesinde Lübnan Hizbullah'ı*. 04.10.2023, <https://yasinatlioglu.files.wordpress.com/2013/08/suriye-ic3a7-savac59fc4b1nc4b1n-gc3b6lgesinde-lc3bcbnan-hizbullahc4b13.pdf>
- BBC News Türkçe. (2014a). *Lübnan'daki suriyeli mültecilerin sağlık sorunları*. 30.01.2023, [https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/05/140521\\_suriye\\_multecie](https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/05/140521_suriye_multecie)
- BBC News Türkçe. (2014b). *Suriyeli mültecilere yardım çağrısı*. 26.01.2023, [https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141209\\_syria\\_refugee](https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141209_syria_refugee)
- BBC News Türkçe. (2020). *Lübnan'da 'şehir tarımı' neden yaygınlaşıyor?*. 02.02.2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54300196>
- Berti, B. (2012). Beyond the “divine victory”: New challenges facing Hezbollah. *Strategic Assessment*, 14 (4), 103-114.
- Callet-Ravat, L. (2015). Suriyelilere yönelik çalışmalarında yerel-uluslararası eşgüdüm ve tamamlayıcılık. İçinde Y. Bulut (Ed.), *Uluslararası Göç ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü* (ss. 113-131), Umuttepe Yayınları.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern ortadoğu tarihi*, (Çev. M. Harmancı). Agora Kitaplığı.
- Doğrusözlü, C. (2013). Lübnan 2013. İçinde K. İnat ve İ. N. Telci (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı* (ss. 98-112). Açılım Kitap Yayınları.
- Dünya Bülteni. (2017). *Lübnan'da yaşayan suriyeli mülteciler kıştan endişeli*. 02.02.2023, <https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/lubnanda-yasayan-suriyeli-multeciler-kistan-endiseli-h414277.html>
- Ebrem, İ. S. (2021). Suriye krizinin etki alanındaki ülke: Lübnan. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (3), 2077-2090.

- Elik, S. (2016). Lübnan konsosiyonel (consociational) demokratik siyasal sisteminin açmazları ve başarısızlığı. *Akademik Orta Doğu*, 10 (2), 31-56.
- Euronews. (2019). *Lübnan başbakanı Saad el-Hariri geniş çaplı protestoların ardından istifasını açıkladı*. 02.02.2023, <https://tr.euronews.com/2019/10/29/lubnan-basbakan-saad-el-hariri-genis-capli-protestolar-n-ard-ndan-istifas-n-ac-klad>
- FAO, IFAD, IOM & WFP. (2018). The linkages between migration, agriculture, food security and rural development. Rome. 12.07.2023, <https://www.fao.org/3/CA0922EN/ca0922en.pdf>
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP & WHO. (2023). The state of food security and nutrition in the world 2023. <https://www.fao.org/3/cc3017en/online/cc3017en.html>
- Finnish Immigration Service. (2016). *Syrian and palestinian (in Lebanon and exiting Syria) refugees in Lebanon*. 28.01.2023, [https://migri.fi/documents/5202425/5914056/70079\\_Report\\_Refugees\\_final.pdf/add4da0f-b0c7-4473-9811-a6bbe11f811](https://migri.fi/documents/5202425/5914056/70079_Report_Refugees_final.pdf/add4da0f-b0c7-4473-9811-a6bbe11f811)
- Fragile States Index. (2023). <https://fragilestatesindex.org>
- Habertürk. (2014). *Lübnan'da suriyeliler için ilk mülteci kampı*. 04.02.2023, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/989710-lubnanda-suriyeliler-icin-ilk-multeci-kampi>
- Hourani, G. G. (2018). Devlet güvenliği ve mülteciler: Lübnan hükümeti tarafından “tercihler hiyerarşisi”nin işlevselleştirilmesi. *Middle East Journal of Refugee Studies*, 3 (2), 101-120.
- International Labour Organization. (2014). Assessment of the impact of syrian refugees in Lebanon and their employment profile 2013. 26.01.2023, [https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---arabstates/---ro-beirut/documents/publication/wcms\\_240134.pdf](https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---arabstates/---ro-beirut/documents/publication/wcms_240134.pdf)
- Itani, F. (2013). Syria's war threatens Lebanon's fragile economy. *Atlantic Council Issue Brief*, 1-8. Rafik Hariri Center for the Middle East. 26.11.2023, [https://www.files.ethz.ch/isn/166941/lebanons\\_fragile\\_economy.pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/166941/lebanons_fragile_economy.pdf)
- İNSAMER. (2020). *Lübnan*. 24.01.2023, <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-lubnan/>
- Kevser, A. (2008). *Lübnan'da toplum yapısının devlet yönetimine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Köprülü, N. & Ebremler, İ. S. (2013). Lübnan'da çoklu güç paylaşımı ve ortaklıkçı demokrasi zemininin Arap ayaklanmaları sonrası geleceği. *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 8 (1), 1-24.
- Köse, T. (2006). *SETA Lübnan raporu: Lübnan'da istikrar arayışları*. SETA. <https://file.setav.org/Files/Pdf/lubnanda-istikrar-arayislari.pdf>
- Lotus News. (2022). *BM: Lübnan'daki mültecilerin gıda güvenliği endişe verici seviyede*. 02.02.2023, <https://www.ajanslotus.com/bm-lubnandaki-multecilerin-gida-guvenligi-endise-verici-seviyede>
- Milliyet. (2017). *Hariri istifasını geri aldı*. 25.01.2023, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/hariri-istifasini-geri-aldi-2567210>
- Orhan, O. (2014). Suriye iç savaşı ve ortadoğu'da güvenlik. *Ortadoğu Analiz*, 6 (63), 1-4.

- Orhan, O. (2015). *Suriye krizinin Lübnan'a etkisi: Lübnan'dan gözlemler*. ORSAM. 06.10.2023, <https://www.orsam.org.tr/tr/suriye-krizinin-lubnan-a-etkisi-lubnan-dan-gozlemler/>
- ORSAM. (2022). *Uluslararası seçimlerin Lübnan cumhurbaşkalığı seçimine etkileri*. 30.01.2023, [https://orsam.org.tr//d\\_hbanaliz/11\\_SOHAIB\\_JOHAR.pdf](https://orsam.org.tr//d_hbanaliz/11_SOHAIB_JOHAR.pdf)
- Özdemirci, A. S. (2016). Suriye iç savaşı'nın Lübnan'a etkileri (2011-2016). *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3 (2), 76-105.
- Öztürk Ersoy, T. (2012). Değişen bölgesel çevrenin İsrail'e yansımaları III: Lübnan'da ki istikrarsızlık. *BİLGESAM*.
- Prados, A. B. (2006). *Issue brief for congress: Lebanon*. 30.01.2023, <https://www.state.gov/bureaus-offices/under-secretary-for-public-diplomacy-and-public-affairs/bureau-of-global-public-affairs/foreign-press-centers/>
- Sadiddin, A., Cattaneo, A., Cirillo, M. & Miller, M. (2019). Food insecurity as a determinant of international migration: Evidence from Sub-Saharan Africa. *Food Security*, 11, 515–530. <https://doi.org/10.1007/s12571-019-00927-w>
- Saleh, A. , Aydin, S. & Koçak, O. (2018). A comparative study of syrian refugees in Turkey, Lebanon, and Jordan: Healthcare access and delivery. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8 (14), 448-464.
- Sander, O. (2005). *Siyasi tarih: 1918-1994*. İmge Kitabevi.
- Sınmaz, K. (2023). *Ortadoğu'da gıda güvenliği krizi*. İNSAMER. 06.11.2023, <https://www.insamer.com/tr/ortadog-uda-gida-gu-venlig-i-krizi.html>
- Şarkul Avsat. (2022). *Lübnan'dan Irak, Ürdün ve Suriye ile gıda güvenliği için işbirliği çağrısı*. 02.02.2023, <https://turkish.aawsat.com/home/article/3785366/lubnandan-irak-urdun-ve-suriye-ile-gida-guvenligi-icin-isbirligi-cagrisi>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020). *Beyrut patlaması Lübnan'a gıda güvenliği sorunu yarattı*. 02.02.2023, <https://ticaret.gov.tr/blog/sector-haberleri/beyrut-patlami-lubnana-gida-guvenligi-sorunu-yaratti>
- The National News. (2022). *141 million people in middle east facing food insecurity, IMF says*. 02.02.2023, <https://www.thenationalnews.com/mena/2022/10/04/141-million-people-in-middle-east-facing-food-insecurity-imf-says/>
- Tinas, M. (2017). *Lübnan'daki suriyeli mülteciler: Hükümet stratejisi yokluğunda ekonomik, siyasi ve mezhepsel zorluklar*. ORSAM, 62, 1-15. [https://www.orsam.org.tr/d\\_hbanaliz/62TR.pdf](https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/62TR.pdf)
- Tinas, M. (2020). Lübnan hükümeti ve Lübnan. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 7 (2), 13-34.
- TimeTürk. (2022). *Lübnan'dan Suriye'ye dönüşler başladı*. 01.02.2023, <https://www.timeturk.com/lubnan-dan-suriye-ye-donusler-basladi/fotogaleri-1753929>
- Trading Economics. (2014). *Lebanon*. 01.02.2023, <http://www.tradingeconomics.com/lebanon/inflation-cpi>
- Trading Economics. (2015). *Lebanon*. 01.02.2023, <http://www.tradingeconomics.com/lebanon/inflation-cpi>
- Trading Economics. (2023). *Lebanon population*. 20.01.2023, <https://tradingeconomics.com/lebanon/population>

- Tür, Ö. & Ayhan, V. (2008). İçsel dinamikler ve ulusal aktörler bağlamında Lübnan krizinin analizi. *Akademik Orta Doğu*, 2 (1), 1-42.
- Umar, Ö. O. (2004). *Osmanlı yönetimi ve Fransız manda idaresi altında Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi.
- UN. (2023). *Take action fort he sustainable development goals*. 26.11.2023, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
- UNHCR. (2020). *Lebanon crisis response plan 2017-2020*. 28.01.2023, <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/68651>
- UNHCR. (2021). *Lebanon*. 01.02.2023, <https://www.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/Lebanon%20factsheet%20September%202021.pdf>
- UNHCR. (2022). *Lebanon*. 01.02.2023, <https://www.unhcr.org/lb/wp-content/uploads/sites/16/2022/06/UNHCR-Lebanon-Operational-Fact-Sheet-April-2022.pdf>
- UNHCR. (2023). *Lebanon*. 30.01.2023, <https://www.unhcr.org/lb/>
- UNOCHA. (2016). *Lebanon crisis response plan 2015–2016*. 27.01.2023, [https://www.unocha.org/sites/dms/CAP/2015-2016\\_Lebanon\\_CRP\\_EN.pdf](https://www.unocha.org/sites/dms/CAP/2015-2016_Lebanon_CRP_EN.pdf)
- Ünlü, K. (2020). *Lübnan'daki suriyeli sığınmacılar*. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. 30.01.2023, [https://21yyte.org/tr/lubnan/lubnan-daki-suriyeli-siginmacilar#\\_ftn20](https://21yyte.org/tr/lubnan/lubnan-daki-suriyeli-siginmacilar#_ftn20)
- World Food Programme (2017). *Food security and emigration. Why people flee and the impact on family members left behind in El Salvador, Guatemala and Honduras*. 21.07.2023, <https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000019629/download/>
- Yassin, N. (2018). *101 facts & figures on the Syrian refugee crisis*. American University of Beirut.
- Yeni Şafak. (2022). *BM 3 yılda Lübnan'a 5,4 milyar dolarlık gıda yardımı yapacak*. 02.02.2023, <https://www.yenisafak.com/dunya/bm-3-yilda-lubnana-54-milyar-dolarlik-gida-yardimi-yapacak-3891246?ysclid=ldqbbq4xtj3199695737>
- Yeşil Gazete. (2021). *Lübnan'da gıda krizi derinleşiyor: Sendika yardım karnesi çıkarılmasını önerdi*. 02.02.2023, <https://yesilgazete.org/lubnanda-gida-krizi-derinlesiyor-sendika-yardim-karnesi-cikarilmasini-onerdi/>
- Yiğit, D. (2015). *Lübnan'da başkanlık krizi*. 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 04.10.2023, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/lubnanda-baskanlik-krizi>
- Zeza A., Carletto C., Davis B. & Winters P. (2011). Assessing the impact of migration on food and nutrition security. *Food Policy*, 36 (1), 1–6.



ISSN: 2146-1740  
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,  
Doi: 10.54688/ayd.1380473  
Araştırma Makalesi/Research Article



## THE RISK OF POLITICAL MANIPULATION TURNING INTO A POLITICAL INFODEMIC: PRECAUTIONS FOR GENERATION Z

Ertuğrul Buğra Orhan<sup>1</sup>

### Abstract

#### Article Info

**Received:**  
24/10/2023

**Accepted:**  
25/12/2023

This article examines the notion of infodemic in relation to political manipulation, specifically focusing on Generation Z as a case study. The analysis is based on relevant literature and utilizes an inductive approach. The initial segment emphasizes the significance of mass communication and social media in the dissemination of information. Additionally, the paper delves into artificial intelligence and cybersecurity, specifically addressing the potential dangers of infodemics. Research literature indicates that Generation Z is more vulnerable to disinformation disseminated through social media platforms. Hence, it is imperative for lawmakers and members of Generation Z to actively engage in tackling this matter. Media literacy is promoted to empower Generation Z in discerning between reality and fiction. The article advocates for the development of analytical thinking skills and underscores the significance of discerning between different sources of information and trustworthy news outlets. Furthermore, there is a strong emphasis on adhering to regulations pertaining to the utilization of social media. In essence, it asserts that cooperation is required to safeguard Generation Z against political information breakouts and manipulations that may give rise to issues regarding democratic norms and societal repercussions. Additionally, greater investigation into this subject is important.

**Keywords:** Political Manipulation, Social Media, Generation Z, Infodemy

**Jel Codes:** D72, D79, Z18.



\*Çalışmanın ortaya çıkmasında yapıcı fikir ve desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Haluk YAMAN' a teşekkürlerimi sunuyorum.

<sup>1</sup> Associate Professor, Fırat University, ORCID: 0000-0003-2455-5441, [bugraorhan@firat.edu.tr](mailto:bugraorhan@firat.edu.tr).

**Cite:** Orhan, E. B. (2023). The risk of political manipulation turning into a political infodemic: Precautions for generation z. *Akademik Yaklaşım Dergisi*, 14 (2), 860-883.

## **1. Introduction**

In recent years, mass communication technologies have been developing rapidly. Therefore, we live in a world where the boundaries of communication and information transfer are lifted. Consequently, the use of mass communication techniques is important in influencing the dynamics of information flow among different populations (Avcıoğlu, 2013). The rapid advancement of technology has greatly facilitated the speed and accessibility of mass communication, leading to its widespread adoption (Gönenç, 2014). The process of massification has resulted in the establishment of a comprehensive and interconnected infrastructure (Adorno, 2007). The emergence of social media networks has facilitated heightened and reciprocal engagement among individuals on many platforms. Social media has a significant role in facilitating the dissemination of information on the internet as it provides users with the ability to participate in virtual interactions and maintain these interactions across many domains (Tutgun Ünal, 2020). By use of these options, individuals are able to disseminate their visual and auditory data, so increasing the visibility of their contributions across various regions globally. Therefore, the act of visually sharing content fosters the illusion that individuals possess a shared language (Öztürk, 2013). The perception of shared traits or resemblances can foster a greater inclination among users to engage actively on social media platforms and provide a larger volume of data. One could argue that social media is the primary catalyst for the phenomenon of massification on the internet, as it facilitates heightened levels of contact. Nevertheless, it is imperative to consider the potential drawbacks associated with the widespread utilization of social media, rather than solely focusing on its advantageous aspects. In addition to the inherent appeal of social media platforms for their users, it is imperative to underscore the adverse consequences associated with their usage (Amedie, 2015). Mason (1986) conducted an evaluation of the mentioned drawbacks by analyzing four main factors and developed a set of ethical rules within the framework of potential disadvantages, covering intellectual property, accuracy, accessibility, and privacy areas. Irrespective of the subject matter, the act of humans sharing information over the internet possesses a distinct characteristic pertaining to intellectual property. Nevertheless, the issue of ownership pertaining to shared content or information that is accessible online encompasses more than just mere ownership. It is imperative that the data given is both accurate and devoid of any deceptive content. Likewise, it is seen unacceptable for data to possess differential accessibility, wherein certain individuals are granted access while others are denied. The concept of accessibility should encompass more than mere direct access to data. The evaluation of misleading and

directing effects on data access can also be examined from the perspective of accessibility. Leymun (2020) asserts that the aforementioned ethical concepts continue to be universally acknowledged. The comprehension of cybersecurity encompasses various dimensions, including political, social, and economic factors, particularly when addressing the issue of manipulation on social media (Singer & Friedman, 2018). Hence, it can be seen that there exists a compatibility between the comprehension of cybersecurity and the ethical understanding in the online realm. It is imperative to build a comprehensive framework for implementing countermeasures against the manipulation of social media platforms. Concrete solutions within this framework encompass several strategies, such as the implementation of legal safeguards to combat the dissemination of fake news and deceptive information. Additionally, submitting social media platforms to taxation represents another potential avenue for addressing this issue (Nagasako, 2020). When examining the matter and digging into particularities, it is imperative to establish the theoretical foundation of the concept of manipulation that has been referenced. Following the establishment of a conceptual framework, a comprehensive analysis was undertaken to examine the impact of the Z generation on political manipulation, drawing upon relevant literature and research conducted within the purview of this subject matter. The concept of "infodemic" has been narrowed down to the central topic of the ongoing debate within the realm of scholarly research and discourse. The study has assessed the pertinent concepts within the comprehensive framework of the infodemic notion and examined them using inductive reasoning. The subsequent section introduces the concept of political manipulation by examining its constituent elements and evaluating the scholarly literature's approach to this topic. In conclusion, a discourse has taken place regarding the methods by which Generation Z might safeguard themselves from the manipulation tactics employed on social media platforms and the spread of misinformation, known as infodemics. The research findings have yielded potential recommendations for this purpose.

## **2. The Phenomenon of Political Manipulation And Its Consequential Impacts**

The concept of manipulation encompasses a wide range of occurrences and events within the setting of the internet. While manipulation encompasses a broad spectrum of behaviors, it is feasible to offer a comprehensive definition. As per the provided description, manipulation is characterized as engaging in activities that seek to disrupt individuals' capacity to make decisions and exploit emotions such as trust, concern, fear, and so forth (Netsparker, 2017). Verbs such as omitting or concealing the source of online information, modifying the content of information, and algorithmically intervening in content might be assessed as actions that may



be relevant in this particular situation. In the realm of politics, manipulation refers to the deliberate act of generating and distributing inaccurate or modified information via the circulation of the internet, with the intention of achieving political objectives (Silverman, 2020). Social media platforms also employ manipulation techniques, including the manipulation of information by detaching and distorting its context, restricting access to certain information, and spreading information from sources that lack clarity or credibility.

Upon conducting a more thorough analysis of the information disseminated on the internet and various social media platforms, it becomes evident that a classification system can be discerned. Wardle (2017) posits that there exists a categorical differentiation with regards to the precision of information. The initial component of this differentiation pertains to the content that fulfills the function of satire and parody. It is important to highlight that these particular posts are not intended to cause harm, but rather possess deceptive attributes. The second point of differentiation pertains to misleading and deceptive content, which involves the distortion of factual information with the intention of diverting attention. Artificial content, as the third component, refers to content that is entirely disjointed and intentionally created. Manipulated content, denoted as the fourth constituent, refers to content that has been deliberately modified through the manipulation of authentic information. The final component involves establishing inaccurate associations and constructing an erroneous framework. The objective of this component is to alter the contextual framework of the content through the manipulation of headlines during the transmission of information. It is evident that there are various approaches of exerting manipulative impact on information. The primary objective of these methodologies is to impede the transmission of information in its original form from its source to its recipients, and instead manipulate it for diverse goals by disrupting the inherent connection between information and end users.

One of the topics under consideration within the realm of political manipulation pertains to the phenomenon of fake news. The dissemination of false information, sometimes referred to as "fake news," is a deceptive tactic employed to manipulate public opinion by strategically presenting content that pertains to specific events or phenomena now under discussion. These forms of content seek to alter the course of collective political endeavors and can introduce a perplexing impact on ongoing political dialogues. At the individual level, the presence of fake news introduces complexities and challenges to the cognitive processes involved in sound political decision-making (Edelson et al., 2017; Karp et al., 2018; Redlawsk, 2002). In the realm of individual political decision-making, the objective of fake news extends beyond the

manipulation of knowledge and rationality, encompassing the deliberate influence on emotional responses (Druckman, 2012; Flynn et al., 2017; Prior, et al., 2015).

The internet, with its global reach and vast accessibility to information, undeniably presents a highly conducive environment for the dissemination of misinformation. Given that internet usage is not controlled by any particular group or political party, it can be argued that the phenomenon of fake news is decentralized and subject to change. However, it is not unfounded to suggest that political groups may have a notable presence in this context (Uscinski, 2018). Hence, the deliberate manipulation of facts by political factions might be regarded as a detrimental circumstance. The dissemination of news with the intention to manipulate public opinion and undermine the veracity of information is characterized by the presence of deliberate falsehoods and fabrications (Kavanagh & Rich, 2018). Nevertheless, it is important to note that while these sources may not necessarily include entirely inaccurate information, they exhibit a limited correspondence with actuality or represent a fusion of disparate realities. The challenge of discerning truth amidst the abundance of information available on the internet is a common experience for individuals. As noted by Loveless (2020), people tend to gravitate towards familiar sources while consuming political information.

The limitation of individuals' access to information or the prevention of persons from acquiring information also gives rise to the phenomenon known as information siloing (Garrett, 2017). The term "algorithmic filter bubble" pertains to the process of constraining online searches and generating search filters by algorithms, resulting in less exposure to diverse sources of information. As a consequence of employing algorithmic filters, individuals inadvertently reinforce their limited information within a confined and insular communication system, so further constraining their knowledge and understanding. The limited availability of alternate sources of information contributes to the reinforcement and perpetuation of individuals' existing worldviews. The prevalence of those who engage in information creation being susceptible to exposure to misinformation and manipulation is considerable.

The persistence of conspiracy theories remains evident in both the United States and Europe, as indicated by their continued popularity (Uscinski, 2018). Research conducted on the 2016 presidential elections in the United States has revealed that conspiracy theories and news-style information played a significant role (Allcott & Gentzkow, 2017; Flynn et al., 2017; Lewandowsky et al., 2017). Likewise, scholarly investigations on the Brexit process in the United Kingdom also offer compelling instances of comparable consequences (Karp et al., 2018; Lazer et al., 2018). Based on the findings of these investigations, it has been observed

that false news is employed as a strategic instrument for the purpose of political manipulation and influence. The phenomenon of false news, with its ability to manipulate and distort reality, engenders pessimistic perceptions regarding the future of democratic systems. Indeed, throughout its nascent stages, the internet was anticipated to play a pivotal role in fostering democratization, as highlighted by scholars such as Dahlgren (2000), Park et al., (2009), and Weber, Loumakis, and Bergman (2003). This phenomenon indeed seems to have the potential to lead to unpredictable outcomes related to the process of democratization. The proliferation of misinformation on the internet, along with its widespread dissemination, gives rise to concerns regarding the advancement of notions such as democracy and equality inside the global internet infrastructure. Nevertheless, determining the extent of this skepticism or its perception across various age cohorts appears to be a challenging task, lacking a conclusive verdict. Hence, it is crucial to refrain from employing broad methodologies in order to comprehend the impact of political manipulation techniques on both individuals and the broader populace. One of the overarching findings in this context suggests that the emotional dimension of political inclinations tends to intensify when individuals distance themselves from factual knowledge. The aforementioned belief is assessed within the framework of the emergence of emotional politics (Loveless, 2020).

There is a growing body of academic research indicating that individuals' preferences tend to exhibit less rationality as they distance themselves from the knowledge available to them (Kunda, 1990; Hart & Nisbet, 2012; Suhay et al., 2015; Lodge & Taber, 2000). The issue of generalizability arises when considering the extent to which these research can be applied to a wider population, as they focus on the capacity of people to derive advantages from their preferences. In relation to this inquiry, the rationality inherent in individual preferences can be observed to vary across different stages of development. Consequently, when individuals possess a diminished level of trust in the primary information source, their political decision-making processes tend to exhibit a reduced degree of rationality and an increased reliance on emotions (Lau et al., 2008; Sniderman et al., 1993; Taber & Lodge, 2006).

In order to enhance one's awareness and take proactive measures against the dissemination of false information, individuals must engage in a preparatory procedure. In the foreseeable future, it is probable that the dissemination of false information through online platforms and social media will become increasingly intricate. Media literacy and digital literacy education play a significant role in increasing awareness and providing individuals with knowledge regarding the prevalence of fake news, disinformation, and manipulation

(Roozenbeek & Van der Linden, 2019). There is a growing trend of inaccurate information being disseminated at a quick pace across online platforms (Zarocostas, 2020). According to Sarioğlu and Turan (2020), this pattern of flow exposes individuals to susceptibility towards manipulation and escalates to perilous extents. There were significant worries regarding the potential impact on persons who are exposed to manipulative content inside the online sphere, as it may result in fragmented consciousness and susceptibility to external influence (Pettman, 2016).

The examination of psychological aspects of voter profiles has been conducted in several regions globally, yielding data that has proven valuable in political campaign processes for the prediction of voter behavior (Confessore, 2018). Research conducted on the 2016 United States presidential elections provides substantiation for the utilization of this approach, including indications of Russian involvement in this endeavor, a notion that has garnered validation from Facebook (Dale, 2017). It has been reported that a significant number of fraudulent accounts were created and utilized across various social media platforms as part of these operations. Actors possessing political influence may exhibit inclinations to manipulate information within the context of their remarks, irrespective of its veracity (Krasni, 2020). The extent to which individuals exhibit a propensity to absorb information without discerning between verifiable and unsubstantiated claims warrants scrutiny in this context. In the present era, there exists a viewpoint that emphasizes the prominence of perceptions over facts, suggesting that the dissemination of fraudulent content and manipulative endeavors can exert significant effect on a wide audience (Yerlikaya & Toker Aslan, 2020). This concept aligns with the thesis that political players deliberately employ bot and troll accounts to disseminate deceptive information and manipulate public sentiment (Metodieva, 2018). At present, it is imperative to prioritize the purpose over the identity of the actors, as the issue lies in the systematic utilization of manipulative tools and techniques, rather than the individuals involved in political manipulation. Given the problem's emphasis on ways, it is vital to explore the measures that individuals and groups can use to safeguard themselves against those tactics.

Various strategies can be implemented to counteract the manipulation of information. The aforementioned methods encompass the enactment of governmental legislation targeting the dissemination of false information and misinformation, the formulation of novel legal frameworks and regulations aimed at safeguarding against such occurrences, the establishment of a repository housing inaccurate material, and the creation of specialized offices staffed by subject matter specialists (Nagasako, 2020). The "Social Media Law" enacted by Germany in

2022 to combat fake news, the disinformation law implemented by the UK in 2022, and the "Disinformation Governance Board" established by the law approved by the US in 2022 can be given as examples (Oymak, 2022). When implementing these measures, there is a possibility of encountering unwanted consequences as side effects, such as the potential infringement on democratic principles like the freedom of expression for individuals (Hartke, 2016). Nevertheless, the efficacy of governmental measures against misleading information and manipulation can be enhanced provided democratic considerations are not overlooked. An illustrative instance of this phenomenon can be observed in the context of China. According to Zhang (2019), China has implemented legislation aimed at imposing penalties for the disturbance of public order resulting from the dissemination of content on social media platforms. This regulation may be seen objectionable from a democratic standpoint. Furthermore, it is important to note that any online actions that infringe upon an individual's intellectual property, privacy, reputation, and legal rights are classified as criminal offenses (Zhang, 2019). The Chinese government classified this legal framework as a criminal offense in 2016, citing its infringement upon social and economic stability (Funke & Flamini, 2018). The imposition of sanctions on social media posts, as exemplified by the Chinese case, raises concerns over the preservation of public order. Nevertheless, it is necessary to undertake thorough research on the extent and type of criminal activities, as well as issues pertaining to the freedom of speech. The operations conducted within the realm of social media manipulation are subject to ongoing transformation due to the impact of advancing technology. In contemporary times, the tendency to perceive political manipulation on social media as solely attributable to individuals or groups fails to acknowledge the significant impact of technology tools.

Artificial intelligence has emerged as a prominent subject of discourse within the realm of political manipulation. The influence of artificial intelligence-controlled devices is progressively growing in various domains, including politics, society, and the economy (Rahwan et al., 2019). Hence, it is vital to acquire further knowledge regarding the novel interaction framework provided by artificial intelligence to enhance comprehension of its inherent characteristics and level of excellence. The current state of knowledge about the generation, dissemination, control, and societal impact of artificial intelligence remains incomplete. The complexity and advancement of artificial intelligence-based internet traffic are contributing factors to this phenomenon. This discourse highlights concerns pertaining to the adverse implications and uncertainties associated with artificial intelligence, including the

detrimental consequences and influence on the general populace during the stages of production, utilization, and dissemination of political information. Prior to delving into the ramifications of artificial intelligence and its ethical implications, it is imperative to provide a comprehensive definition of this idea. Hence, despite the absence of a precise delineation of artificial intelligence, numerous researchers allude to its capacity to manifest intelligent conduct, adaptively react to the surroundings, and acquire knowledge from it (Samoili et al., 2020). The aforementioned attributes of artificial intelligence have rendered AI a prominent phenomena employed in many computer and internet-based applications and gadgets within the external realm. The significance of artificial intelligence in the context of internet-based software lies in its capacity to evaluate vast quantities of data and provide highly potent outcomes. Nevertheless, the use of artificial intelligence in processing large amounts of data and successfully utilizing the processed information gives rise to uncertainties within the expansive boundaries of its application. Hence, it is imperative to acknowledge and address the legal, social, and ethical aspects associated with artificial intelligence, as emphasized by Doshi-Velez et al. (2017), Sculley et al. (2014), and McCarthy (1960). Concurrently with this imperative, the capacity of artificial intelligence to manipulate material exposes a growing prejudice against algorithms (Loucks et al., 2018). It is vital to comprehend the development of this growing bias at an individual level, its perception within the realm of social media usage and data sharing, and the nature of the individual actions taken to address this issue.

The cohort commonly referred to as Generation Z, encompassing individuals born in the late 1990s and beyond, exhibits a notable inclination towards employing social media platforms, computers, and mobile devices as means of social interaction. This inclination is mostly attributed to the pervasive use of said technological devices (Aydın & Başol, 2014; Bostancı, 2015). The assertion that individuals belonging to Generation Z encounter stress when they are separated from electronic devices is a conclusion drawn in relation to the widespread use of such devices (Gazzaley & Rosen, 2019). Hence, contemplating the correlation between social media and Generation Z in isolation from manipulative influences proves to be challenging. The level of awareness among Generation Z with regards to their susceptibility to political manipulation on social media, their cautiousness in selecting reliable sources of information for decision-making, their consideration of the potential presence of fake news content, and their attitudes towards being influenced by artificial intelligence and algorithms are of utmost importance. The brain structure and cognitive viewpoint of this generation have been influenced by their exposure to technology breakthroughs, which have emerged as a

defining aspect of their era. Consequently, this has led to the adoption of distinct thinking and learning approaches. Savaş and Karataş (2019) and Prensky (2001) differentiate between individuals who have acquired proficiency in digital technology and its associated language prior to their later counterparts, labeling the former as "digital natives" who are inherently familiar with the digital landscape from birth. This categorization positions Generation Z as a prominent group in terms of their utilization of social media and their interaction with content. Hence, the viewpoint of Generation Z regarding this matter can offer insights into the prospective trajectory of political influence via social media. Furthermore, it is widely posited that the acquired data will also have an impact on the strategies implemented to counteract political manipulation on social media platforms.

### **3. Literature Review**

It is imperative for the extant scholarly research to discern the areas of divergence within the literature evaluation pertaining to the correlation between social media and Generation Z. The selection of qualitative and quantitative field research is intended to validate the novelty of the present study in relation to the findings given. The scholarly discourse extensively examines the correlation between social media and political engagement, particularly within the context of Turkey (Çam, 2018; Keser, 2017; Selvi, 2020; Şahinbaş, 2016; Yüceel, 2019; Zubair, 2017). The research population of interest in these investigations primarily consisted of university students belonging to Generation Z. All of the aforementioned investigations were carried out using either online or in-person survey methods. Remarkably, despite sharing comparable samples, theories, and inquiries, it may be said that certain investigations produce divergent outcomes. According to Selvi (2020), the correlation between social media usage and political engagement among Generation Z is found to be relatively weak. Conversely, Keser (2017) asserts that the association between the social media environment and political participation, as well as information acquisition, is notably robust due to the significant role that social media plays in the daily lives of young individuals. Yüceel (2019), conversely, asserts that a notable correlation between social media usage and political engagement is absent. In his critique, Çam (2018) challenges the prevailing literature that posits Generation Z adolescents as apolitical, asserting that they are, in fact, significantly more politically engaged than commonly perceived. According to Şahinbaş (2016), the limited political engagement and expressive hesitation observed among Generation Z can be attributed to their attitude of distrust. According to Zubair (2017), there exists a range of political engagement levels among individuals belonging to Generation Z, which can be attributed to cultural and economic factors. The variability observed

in the outcomes of comparable quantitative field studies can potentially be attributed to divergent theoretical frameworks employed by researchers or challenges encountered in obtaining precise data from the target population.

The scholarly investigation of the influence of social media use on political matters involved the implementation of content analysis techniques specifically focused on Twitter tweets (Mınarlı, 2019; Ün, 2021). Both papers examined the 2018 Presidential election in Turkey; however, they addressed distinct aspects of the existing research. Mınarlı (2019) examined the correlation between social media and democracy, specifically focusing on the emergence of hate speech during election campaigns. The study's findings indicate that political content pertaining to elections elicits associations with democratic principles. However, it is important to note that social media does not fully meet the criteria of serving as a viable substitute platform for democracy. In a similar vein, the study conducted by Ün (2021) examines the relationship between the frequency of Twitter posts by political groups and their electoral performance in the context of the 2018 Presidential election. The findings of this research indicate a correlation between a reduced volume of Twitter activity by political groups and their heightened level of success in the election. The researcher, Ünlü (2020), examined the conceptual dimension of the subject within the framework of social media and the public domain. Consequently, it has been deduced that the utilization of political manipulation, social media bots and troll accounts, big data, and algorithms has an adverse influence on democracy and undermines the comprehension of the public sphere. The available research in the national literature is constrained in both approach and scope, as evidenced by current investigations. There is a pressing need for comprehensive investigation into the social media usage and political engagement of Generation Z, with the aim of augmenting the existing body of scholarly work. The utilization of qualitative research methodologies that delve into empirical evidence is regarded as significant for this objective.

Upon examining the worldwide literature, it becomes evident that the subject matter possesses a wider scope, employs a more varied array of methodologies, and delves into greater depths. In Ireland, a study was done by Lynch and Hogan (2012) to investigate the manner in which political parties engage with young voters through social media platforms. The research included a combination of quantitative and qualitative methodologies, including data gathering instruments including questionnaires and open-ended focus group interviews. The study's findings indicate that political parties were unable to effectively harness their capabilities in order to appeal to voters. Furthermore, the findings from focus group interviews indicate that



individuals belonging to Generation Z exhibit a preference for face to face interaction. However, political parties are actively seeking novel avenues for engagement, particularly through the utilization of social media platforms. The study undertaken by Lailiyah, Pradhana, and Yuliyanto (2020) aimed to investigate the manner in which Generation Z engages with and assesses political content disseminated through social media platforms. The research was carried out utilizing quantitative methodologies and employing data collection instruments such as surveys. At the outset, the research participants were exposed to socialization through social media platforms. The findings of the study indicated a favorable influence on the political behavior and attitudes of the survey participants belonging to Generation Z both prior to and subsequent to their engagement in the informative training. The study conducted by Alfred and Wong (2022) examined the perception and dependability of social media among Generation Z, as well as its association with political engagement. The research was carried out via quantitative methodologies, with the primary instrument for data collection being a survey. The findings of the study indicate a notable degree of trust among Generation Z individuals towards social media platforms with regards to their engagement in political activities. Furthermore, a significant correlation has been shown between political engagement and the level of trust individuals place in social media platforms. In a recent study conducted by Tandon, Singh, and Tripathi (2022), the researchers examined the utilization of political comedy images on social media platforms among persons belonging to Generation Z in Delhi. The research was carried out via quantitative methodologies and employing data collection instruments, including surveys. Based on the findings of the study, it was asserted that the act of sharing political comedy photos on social media platforms afforded users a means of expressing dissent and facilitated the creation of spaces for self-expression. According to Jago's (2022) conceptual qualitative study, algorithms have been found to have a detrimental impact on the religious beliefs of Generation Z.

Bradshaw and Howard (2018) and Bradshaw et al. (2021) conducted two extensive and authoritative research on the subject of social media manipulation and tools. These studies successfully classify a substantial volume of material. In their study on coordinated social media manipulation, Bradshaw and Howard (2018) employed content analysis as a qualitative methodology and data gathering instrument. The paper asserts that states are forming cyber armies with the intention of engaging in political manipulation, hence presenting considerable threats to democratic systems in the forthcoming years. In their seminal publication, Bradshaw et al. (2021) presented a comprehensive and significant scholarly work that delves into the

intricate dynamics of misinformation and the capacity for coordinated manipulation inside different countries. The book presents comprehensive information regarding the utilization of manipulation tools, the quantity of organizations, their respective functions, and the varying degrees of efficiency observed across different countries. The topic matter pertains to Spain's limited capacity for social media manipulation, which exhibits notable efficacy during election cycles, notably among separatist regions. The literature study reveals that the studies predominantly examine the correlation between social media and politics, focusing on aspects such as political engagement, manipulation, political perception, democracy, and cybersecurity. Moreover, these research primarily adopt a macro-level perspective when investigating these phenomena. However, it is posited that conducting a phenomenological study to explore the viewpoints and perspectives of Generation Z, a cohort closely intertwined with social media and susceptible to political manipulation, would offer a valuable opportunity to gain a comprehensive understanding of this phenomenon. This approach would enable a more nuanced examination of both the advantages and disadvantages associated with this phenomenon. Qualitative research often employs observations and interviews as primary methods, as they offer a direct focus on the human element and facilitate a comprehensive comprehension of the human factors involved in the data collection process. The interpersonal nature of human beings facilitates the occurrence of specific events and phenomena by means of communication. The significance is in the researcher's role as a subject of inquiry in qualitative studies, which serves to enhance the phenomenon under investigation by including many views and ultimately contributing to a deeper comprehension of said phenomenon. Hence, it is hypothesized that this research endeavor will provide a valuable contribution towards comprehending the attitudes and outlooks of the targeted cohort regarding the utilization of social media as a tool for political manipulation by politicians belonging to Generation Z. This contribution extends beyond the mere expression of subjective opinions on the aforementioned phenomena. Furthermore, it is imperative to ascertain the perspectives of Generation Z regarding political manipulation on social media, as this has significant implications for the regulation of legal frameworks pertaining to information accessibility, restrictions, criminal elements, cyber security, freedom of expression, and the establishment of future expectations. The scarcity of data in field studies pertaining to the perspectives of Generation Z on political manipulation on social media enhances the scholarly significance of the proposed research. This study presents a viable opportunity for scholars to employ qualitative research methods and undertake comparative research across several age cohorts. Recent studies have examined the topics of Generation Z, social media relationships, social

media manipulation, and cyber security using both conceptual and empirical approaches (Alfred and Wong, 2022; Bradshaw and Howard, 2018; Bradshaw et al., 2021; Lailiyah et al., 2020; Tandon et al., 2022). Nevertheless, it is often believed that these studies lack comprehensive data that encompasses the simultaneous examination of various topics at a micro-level. Lynch and Hogan (2012) employed a mixed techniques approach in order to enhance the richness of their data and successfully created a robust dataset. Nevertheless, the present study did not show a definitive link between social media manipulation and Generation Z. The absence of this linkage precludes a definitive determination of the present state about the political manipulation of Generation Z. Based on the aforementioned discoveries, it is posited that our planned study will yield comprehensive empirical evidence about the "relationship between political manipulation on social media and Generation Z," a topic that has been notably underexplored in scholarly literature. Moreover, it is widely stated that investigating the perspectives of Generation Z on political manipulation on social media will not only yield valuable insights into this phenomena, but also generate empirical evidence pertaining to the perception of many facets therein. Moreover, the perspectives of Generation Z on the online dissemination of political information hold significant relevance in terms of influencing forthcoming political outlooks. The limited availability of data in field studies pertaining to the perspectives of Generation Z on political manipulation on social media enhances the scholarly significance of the proposed research.

This study sets itself apart from prior research by expanding beyond the boundaries of existing quantitative and qualitative studies in the academic literature. It accomplishes this by constructing a framework that addresses the dissemination of disinformation and the concept of an infodemic within a more comprehensive context. Moreover, the results derived from a thorough examination of the existing body of literature offer empirical support that underscores the imperative for conducting research that specifically investigates Generation Z in the context of the infodemic phenomena. Hence, it is imperative to conduct additional scientific investigations in order to address this research gap.

#### **4. Political Manipulation Infodemic in Generation Z and Possible Preventive Measures**

The Z generation is characterized by their immersion in socialization processes during a time when internet networks have become ubiquitously prevalent worldwide. Consequently, this process of social interaction occurs to a greater extent on social networks in comparison to earlier generations. According to Pichler's (2021) research on online platforms, it has been

shown that 45% of individuals belonging to Generation Z dedicate approximately 9 hours of their daily routine to online activities. It can be inferred with relative ease that Generation Z, characterized by their substantial online presence, actively participates in widespread information sharing. These individuals satisfy their information need by utilizing various web channels. Platforms characterized by a high degree of information dissemination offer a convenient framework for the attainment of political objectives and the utilization of manipulative techniques. The proliferation and manipulation of information on digital platforms, particularly in light of the ongoing pandemic, have given rise to widespread worldwide challenges and heightened scrutiny of this phenomenon. In a previous study, Eysenbach (2002) coined the term "infodemiology" to describe the dissemination of health information through misinformation. However, in light of the COVID-19 pandemic, the World Health Organization has identified the circulation of false information as a more significant threat, referring to it as a "infodemic" (WHO, 2021). Hence, the issue at hand pertains to the adverse consequences arising from the dissemination of inaccurate, deceptive, and manipulative content within digital platforms. As a result, several scholarly investigations have examined the notion of "infodemic" and its associated ramifications. According to Arao et al., (2020), an information epidemic can be characterized as the swift dissemination of both reliable and erroneous information to a broad spectrum of individuals. Smith (2021) highlights the potential dangers posed by information epidemics in the realm of cybersecurity, as unscrupulous individuals leverage weaknesses inside digital networks to initiate cyber assaults. In his study, Araújo (2022) delves into a range of concepts pertaining to the present-day information landscape, emphasizing the imperative of precise assessment and comprehension of these occurrences. In his recent publication, Zielinski (2021) provides an analysis of the prevalence of information epidemics and the concurrent rise in the dissemination of false information. The author proposes potential remedies to address this issue, which encompass the utilization of cutting-edge technology and the establishment of regulatory frameworks. In conclusion, these investigations highlight the difficulties presented by information epidemics in relation to the distribution of information, cybersecurity, and the need for accurate comprehension and countermeasures. Hence, the notion of infodemic has expanded its applicability beyond misinformation and manipulation specifically pertaining to health, encompassing many forms of internet manipulation in a broader sense. Nevertheless, it is important to recognize that the creation and distribution of deceptive information should not be limited to a narrow focus on specific events. It is arguable that Generation Z, a demographic known for their extensive engagement with online platforms, is more susceptible to

manipulative material, particularly within the realm of social media manipulation. Hence, it is imperative to prioritize Generation Z as the primary target for investigation and analysis about the phenomenon of social media manipulation. Nevertheless, given the rapidity with which information is disseminated and the potential adverse consequences it may entail, it is imperative to acknowledge and address these concerns. In recent history, there have been notable demonstrations showcasing the possible utilization of political information as a means of manipulation. The social media messages posted by Donald Trump during the 2018 US Presidential elections, in which he disseminated offensive content to attain broad viewership regarding the construction of a border wall with Mexico and the prohibition of Muslims from entering the country, are commonly cited as an illustration of this phenomenon (Aydın, 2020). The impact and acceleration of the "Arab Spring," which originated in Tunisia, were influenced by the dissemination of both true and inaccurate information through social media platforms (Özalp, 2012). The primary factor contributing to the magnitude of this influence is the fact that social media is an affordable and easily available internet-based platform (Tonta, 2009). While acknowledging the potential benefits of utilizing this tool in various aspects of everyday life, it is important to consider Han (2022)'s assertion that digitization is transforming surveillance into a form of communication. This serves as a reminder to direct our attention towards comprehending the influence of political manipulation on Generation Z, particularly within the realm of social media.

The issue of safeguarding Generation Z against the proliferation of misinformation, characterized by its manipulative consequences like an epidemic, holds significant importance. Nonetheless, it is imperative to acknowledge that the concept of protection should not be approached unilaterally, but rather, should encompass the active involvement of both politicians and Generation Z. Consequently, the existence of two distinct pillars of protection necessitates a dual-pronged approach towards addressing the required actions. First and foremost, it is imperative to implement political measures aimed at enhancing the sensitivity and resilience of Generation Z towards infodemic attacks. In the present setting, it is imperative to provide media literacy education to Generation Z, fostering their capacity to discern between veracious and deceptive information. The acquisition of skills such as evaluating news sources, assessing data, and confirming information is of utmost importance in the realm of media literacy. Furthermore, it is imperative to offer assistance to young individuals in cultivating their critical thinking abilities. Promoting the practice of questioning encountered expressions in internet streams, verifying information from diverse sources, and engaging in critical thinking prior to

accepting any assertions is vital. Furthermore, it is imperative to cultivate the practice of seeking knowledge from multiple sources rather than relying just on a single source, in addition to the aforementioned encouragement. The findings of Lailiyah, Pradhana, and Yuliyanto (2020) illustrate the good outcomes associated with providing education to Generation Z, hence highlighting the possible advantageous consequences of this proposition. Engaging in the act of actively listening to and critically examining diverse viewpoints can contribute to the cultivation of a more well-rounded and impartial outlook. Even in cases when the user has gathered information from several sources, it is essential for them to possess a discerning understanding of reputable news sources and authoritative expert perspectives. Consequently, it is imperative to facilitate the acquisition of critical information literacy skills among persons belonging to Generation Z, enabling them to discern and evaluate the credibility of the sources upon which they rely. Given the prominent role of social media in facilitating the quick dissemination of infodemics, it is imperative to establish guidelines that promote a judicious utilization of social media platforms while also emphasizing the importance of critically evaluating the material encountered therein. Furthermore, the significance of education in safeguarding personal information and digital gadgets cannot be overstated. There is a need to enhance awareness on the prevalence and potential risks associated with computer viruses, malware, and fraudulent websites. One of the primary requirements for the successful implementation of these guidelines involves the establishment of a robust communication channel with individuals belonging to Generation Z. Hence, it is imperative to preserve an ongoing and inclusive discourse with individuals belonging to Generation Z. One potential strategy for mitigating the impact of the infodemic on individuals is to offer support through addressing their inquiries, attentively acknowledging their apprehensions, and facilitating their access to information resources. One crucial need for effectively addressing political influence is to enhance the political literacy of Generation Z, thereby empowering them to develop and articulate their own political perspectives. Alfred and Wong (2022) assert that the findings of their study indicate a notable level of trust in social media platforms with regards to political engagement. This perspective aligns with the notion that the youth population have the ability to independently develop political perspectives and exercise their freedom of expression. These proposals are articulated with the aim of equipping Generation Z with the necessary skills to navigate the manipulative techniques that contribute to the proliferation of an infodemic. It is imperative to bear in mind that the obligations of the group in question should not be disregarded. In the present situation, it is imperative for Generation Z to cultivate both individual and communal proclivities towards critical thinking. This entails actively striving to

make informed decisions when selecting sources of information, engaging in impartial reflection subsequent to information consumption, and placing a high priority on developing media literacy skills. Due to the increasing prevalence of online platforms and social media, which have emerged as significant channels for communication and information retrieval, it is anticipated that their usage will further expand in the foreseeable future. Furthermore, as the sources and algorithms facilitating the dissemination of information on these platforms continue to advance, there is an increased possibility for manipulation and the proliferation of misinformation. The potential consequence of this is the potential for a complete manipulation of Generation Z in relation to critical aspects such as political representation and democratic governance, which are essential to the contemporary nation-state. This is in line with the destructive possibilities associated with democracy as discussed by Bradshaw and Howard (2018). In the given context, the occurrence of detrimental consequences, such as substantial risks pertaining to political representation and democratic government, is possible.

## **5. Conclusion**

Generation Z dedicates a substantial amount of their time engaging with online platforms and obtaining knowledge from these digital sources. Nevertheless, it is important to acknowledge that these digital platforms also expedite the widespread dissemination of political manipulation. Infodemics, which refers to the widespread distribution of abundant and often deceptive information, might present a substantial threat to individuals in Generation Z and facilitate the propagation of political manipulation. Policymakers can bolster Generation Z's capacity to discern veracity from falsehood by offering media literacy instruction. It is imperative to aid young persons in cultivating their critical thinking abilities and fostering their inclination to scrutinize information. Enhancing the propensity to scrutinize information can significantly contribute to cultivating the practice of consulting diverse sources.

Maintaining a well-balanced utilization of various social media platforms and exercising caution when consuming information are crucial for ensuring the protection of personal information. Regarding the consumption of information, the utilization of advancing artificial intelligence technologies and their possible manipulative impacts on social media necessitate the establishment of legal procedures grounded in scientific evidence. Artificial intelligence applications necessitate the establishment of control mechanisms that consider their strengths, limitations, and susceptibility to manipulation. While Generation Z members may possess greater technological proficiency than earlier generations, they are nonetheless susceptible to deliberate infodemics. To mitigate this issue, it is advantageous for public authorities to

establish and sustain a transparent means of contact with Generation Z. Engaging in an open dialogue around conscious media consumption can prove to be beneficial. Furthermore, it is crucial to ensure that individuals from Generation Z cultivate political acumen and augment their capacity to construct and articulate their own political viewpoints. This can enhance their immunity to political manipulation. Policymakers can collaborate with persons from Generation Z to jointly assume the responsibility of mitigating the transformation of political manipulation into an infodemic. Instilling a strong inclination towards critical thinking, deliberately choosing trustworthy sources of information, striving for objectivity, and acknowledging the significance of media literacy can solely be accomplished by engaging Generation Z youth in these endeavors. To mitigate political infodemics and curb the dissemination of political manipulation, it is feasible to implement essential measures while ensuring the inclusion of Generation Z persons. Nevertheless, achieving successful implementation necessitates the combined endeavors and cooperation of politicians, families, and individuals. This endeavor is essential for safeguarding democratic processes and societal results. Alternatively, if not addressed, the concept of infodemics, which is relevant to our subject, may become a commonplace occurrence of deliberate and ongoing political manipulation tactics. The Generation Z cohort presents a possible threat for state-centered democratic political systems. In the event that the problem becomes prevalent, it has the potential to result in a bleak future scenario concerning the state's affirmative rights, individuals' restrictive rights, political representation, and legitimacy. Hence, it is crucial to employ several tactics with the objective of safeguarding Generation Z from the repercussions of political infodemics. Additionally, it is imperative for future conceptual research to prioritize these problems, while conducting empirical investigations to effectively tackle the current challenge associated with Generation Z. These endeavors possess the capacity to greatly enhance the current understanding in this domain.

---

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Contribution Rate Statement:** Corresponding author: %100.

**Conflicts of Interest:** There is no potential conflict of interest in this study.

---



## REFERENCES

- Adorno, T. W. (2007). *Kültür endüstrisi kültür yönetimi*. İletişim Publication.
- Alfred, J. J. R. & Wong, S. P. (2022). The relationship between the perception of social media credibility and political engagement in social media among generation Z. *Journal of Communication, Language and Culture*, 2 (2), 18-33.
- Allcott, H. & Gentzkow, M. (2017). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives*, 31, 211–236.
- Amedie, J. (2015). Impact of social media on society. *Pop Culture Intersections*, 2. <https://doi.org/10.18311/gjeis/2016/15773>
- Araújo, C. A. Á. (2022). Infodemic: The new informational reality of the present times. *Journal of Information Science Theory and Practice*, 10 (1), 59-72.
- Arao, D. A., Brooten, L., Custodio, P. A., Du, R., Rivera, M. T., & Zhang, N. Y. (2020). Fighting infodemics. *Media Asia*, 47, 85-87.
- Avcıoğlu, G. Ş. (2013). Bilginin küreselleşmesinde kitle iletişim araçlarının manipülatif rolü. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 21–34.
- Aydın, A. F. (2020). Post-Truth dönemde sosyal medyada dezenformasyon: COVID-19 (Yeni koronavirüs) pandemi süreci. *Asya Studies*, 4 (12), 76-90.
- Aydın, G. Ç. & Başol, O. (2014). X ve Y kuşağı: Çalışmanın anlamında bir değişme var mı? *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 4 (4), 1-15.
- Bostancı, M. (2015). *Sosyal medya ve siyaset*. Palet Publications.
- Bradshaw, S. & Howard, P. N. (2018). Challenging truth and trust: A global inventory of organized social media manipulation. *The Computational Propaganda Project*, 1, 1-26.
- Bradshaw, S., Campbell-Smith, U., Henle, A., Perini, A., Shalev, S., Bailey, H., & Howard, P. N. (2021). Country case studies industrialized disinformation: 2020 global inventory of organized social media manipulation. *Oxford Internet Institute*.
- Confessore, N. (2018). Cambridge analytica and facebook: The scandal and the fallout so far. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2018/04/04/us/politics/cambridge-analytica-scandal-fallout.html>
- Çam, A. (2018). *Gençlik politik mi, apolitik mi? Siyasetin değişen doğası: Üniversite gençliğinin siyaset algısı ve siyasal katılımı* (Unpublished Master Thesis). Institute of Social Sciences.
- Dahlgren, P. (2000). The internet and the democratization of civic culture. *Political Communication*, 31 (3), 329-384.
- Dale, H. C. (2017). Russia used facebook ads to wield influence in America. We need greater transparency. <https://www.heritage.org/government-regulation/commentary/russia-used-facebook-ads-wield-influence-america-we-need-greater>

- Doshi-Velez, F., Kortz, M., Budish, R., Bavitz, C., Gershman, S., O'Brien, D. & Wood, A. (2017). Accountability of AI under the law: The role of explanation. *arXiv preprint arXiv:1711.01134*.
- Druckman, J. N. (2012). The politics of motivation. *Critical Review*, 24 (2), 199-216.
- Edelson, J., A. Alduncin, C. Krewson, J. A. Sieja. & J.E. Uscinski (2017). The effect of conspiratorial thinking motivated reasoning on belief in election fraud. *Political Research Quarterly*, 70, 933-946.
- Eysenbach, G. (2002). Infodemiology: The epidemiology of (mis)information. *American Journal of Medicine*, 113 (9), 763-765.
- Flynn, D.J., B. Nyhan, & J. Reifler (2017). The nature and origins of misperceptions: Understanding false and unsupported beliefs about politics. *Political Psychology*, 38, 127-150.
- Funke, D. & Flamini, D. (2018). A guide to anti-misinformation actions around the world. *Poynter*. <https://www.poynter.org/ifcn/anti-misinformation-actions/#china>
- Garrett, R. K. (2017). The "echo chamber" distraction: Disinformation campaigns are the problem, not audience fragmentation. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6, 370-376.
- Gazzaley, A. & Rosen, L. D. (2019). *Dağımkı zihin, yüksek teknoloji dünyasında kadim beyinler*. (A. Babacan, Trans.). Metis Yayınları.
- Gönenç, Ö. (2014). *İletişim dünyası*. Yılmaz Printing & Publishing.
- Han, B. C. (2022). Infocracy: Digitization and the crisis of democracy. *John Wiley & Sons*.
- Hart, P.S. & Nisbet, E.C. (2012). Boomerang effects in science communication: How motivated reasoning and identity cues amplify opinion polarization about climate mitigation policies. *Communication Research*, 39 (6), 701-723. DOI: 10.1177/0093650211416646
- Hartke, R. (2016). The Oedipus Complex: A Confrontation at the central cross-roads of psychoanalysis. *International Journal of Psychoanalysis*, 97 (3), 893–913. <https://doi.org/10.1111/1745-8315.12561>
- Jago, E. (2022). Algorithmic manipulation: How social media is shaping our theology. *Eleutheria*, 6 (1). <https://digitalcommons.liberty.edu/elevol6/iss1/9>
- Karp, J.A. Nai, A. & Norris, P. (2018). Dial "F" for fraud: Explaining citizens' suspicions about elections. *Electoral Studies*, 53, 11-19.
- Kavanagh, J. & Rich, M. D. (2018). *Truth decay: An initial exploration of the diminishing role of facts and analysis in American public life*. Rand Corporation.
- Keser, A. (2017). *Sosyal medya siyaset ilişkisi: Sosyal medyanın siyasal katılıma etkisi üzerine bir araştırma* (Master Thesis, Institute of Social Science).
- Krasni, J. (2020). How to hijack a discourse? Reflections on the concepts of post-truth and fake news. *Palgrave Communications*, 7 (1), 1-10.
- Kunda, Z. (1990). The Case for motivated reasoning. *Psychological Bulletin*, 108, 480-498. DOI: 10.1037/0033-2909.108.3.480

- Lailiyah, N., Pradhana, G. A. & Yuliyanto, M. (2020). Youthizen political literacy: Educating the generation z. *Jurnal Ilmu Sosial Volume*, 19 (1), 22-39.
- Lau, R., Andersen, D.J. & Redlawsk, D.P. (2008). An exploration of correct voting in recent US presidential elections. *American Journal of Political Science*, 52 (2), 395-411.
- Lazer, D.M.J., Baum, M.A., Benkler, Y., Berinsky, A.J., Greenhill, K.M. & Menczer, F. (2018). The science of fake news. *Science*, 359, 1094-1096.
- Lewandowsky, S., Ullrich, K.H.E. & Cook, J. (2017). Beyond misinformation: Understanding and coping with the post-truth era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6, 353-369.
- Leymun, O. Şenay. (2020). *Dijital etik. In pandemi döneminde sınanan dijital vatandaşlık* (Ed. A. A. Kurt & H. F. Odabaşı, (s. 173-203), Anı Publications.
- Lodge, M., & Taber, C. (2000). Three steps toward a theory of motivated political reasoning. In A. Lupin (Ed.), *Elements of reason: Cognition, choice, and the bounds of rationality* (s. 183-213). Cambridge University Press.
- Loucks, J., Davenport, T. & Schatsky, D. (2018). *State of AI in the enterprise*. Deloitte Insights Report.
- Loveless, M. (2020). *Information and democracy: Fake news as an emotional weapon*. In *Democracy and Fake News* (s. 64-76). Routledge.
- Lynch, K. & Hogan, J. (2012). How Irish political parties are using social networking sites to reach generation z: An insight into a new online social network in a small democracy. *Irish Communications Review*, 13, 83-98.
- Mason, R. O. (1986). Four ethical issues of information age. *MIS Quarterly*, 10 (1), 5-11.
- McCarthy, J. (1960). *Programs with common sense*. RLE and MIT computation center.
- Metodieva, A. (2018). *Disinformation as a cyber threat in the V4: Capabilities and reactions to Russian campaigns*. Strategic Policy Institute.
- Minarlı, M. A. (2019). *İletişimsel bir ortam olarak sosyal medya ve demokrasi* (Unpublished Doctoral Thesis), Marmara University Institute of Social Sciences, İstanbul.
- Nagasako, T. (2020). Global disinformation campaigns and legal challenges. *International Cybersecurity Law Review*, 1, 125-136. <https://doi.org/https://doi.org/10.1365/s43439-020-00010-7>
- Netsparker. (2017). İstihbaratın sınıflandırılması. *Siber Güvenlik*, 1.
- Özalp, O. N. (2012). Arap baharının orta Asya cumhuriyetlerini etkileme potansiyeli. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4 (2), 251-259.
- Öztürk, A. (2013). *İmajoloji*. Elis Publications.
- Park, N., Kee, K. F. & Valenzuela, S. (2009). Being immersed in social networking environment: Facebook groups, uses and gratifications, and social outcomes. *Cyberpsychology & Behavior*, 12 (6), 729-733.
- Pettman, D. (2016). Infinite distraction: Paying attention to social media. *Politiy Press*.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 9 (5), 1-6.

- Prior, M., Sood, G. & Khanna, K. (2015). You cannot be serious: The impact of accuracy incentives on partisan bias in reports of economic perceptions. *Quarterly Journal of Political Science*, 10, 489-518.
- Rahwan, I., Cebrian, M., Obradovich, N., Bongard, J., Bonnefon, J. F., Breazeal, C., ... & Wellman, M. (2019). Machine behaviour. *Nature*, 568 (7753), 477-486.
- Redlawsk, D. P. (2002). Hot cognition or cool consideration? Testing the effects of motivated reasoning on political decision making. *Journal of Politics*, 64 (4), 1021-44.
- Roozenbeek, J. & Van Der Linden, S. (2019). The fake news game: Actively inoculating against the risk of misinformation. *Journal of Risk Research*, 22 (5), 570-580.
- Samoili, S., Cobo, M. L., Gomez, E., De Prato, G., Martinez-Plumed, F. & Delipetrev, B. (2020). AI watch. *Defining artificial intelligence. Towards an operational definition and taxonomy of artificial intelligence*. Technical Report. Joint Research Centre.
- Sarıoğlu, E. B. & Turan, E. (2020). COVID-19 ile ilgili haberlerde bilginin yeniden üretilmesi sürecinin infodemik açıdan analizi. *Turkish Studies*, 15 (6), 819-837. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44109>
- Savaş, S. & Karataş, S. (2019). Z kuşağı öğrencisini tanımak. *Eğitim Araştırmaları*, 223-237.
- Sculley, D., Holt, G., Golovin, D., Davydov, E., Phillips, T., Ebner, D., ... & Young, M. (2014). *Machine learning: The high interest credit card of technical debt*. (NIPS Workshop)
- Selvi, M. (2020). Sosyal medya ve z kuşağı siyasal katılım davranışı ilişkisi. (Unpublished Master Thesis), Anadolu University Institute of Social Sciences, Eskişehir.
- Oymak, H. (2022). Kamuoyunda dezenformasyon yasası olarak bilinen, 7418 sayılı “Basın Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”’un getirdikleri. *Yeni Medya*, 504-514.
- Pichler, S., Kohli, C. & Granitz, N. (2021). Ditto for gen z: A framework for leveraging the uniqueness of the new generation. *Business Horizons*, 64 (5), 599-610. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2021.02.021>
- Silverman, C. (2020). Investigating disinformation and media manipulation. In C. Silverman (Ed.), *Verification Handbook on Disinformation and Media Manipulation* (pp. 4-8).
- Singer, P. W. & Friedman, A. (2018). *Siber güvenlik ve siber savaş*. Buzdağı Publications.
- Smith, T. (2021). The infodemic as a threat to cybersecurity. *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs*, 23, 180-196.
- Sniderman, P. M., Brody, R. A. & Tetlock, P. E. (1993). *Reasoning and choice: Explorations in political psychology*. Cambridge University Press.
- Suhay, E., Druckman, J. N., Kraft, P. W., Lodge, M. & Taber, C. S. (2015). Why people don't trust the evidence. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 658 (1), 121-33.
- Şahinbaş, Y. (2016). *Gençliğin siyaset algısı ve yönelimleri: Trakya üniversitesi öğrencileri üzerine bir çalışma* (Unpublished Master's Thesis). Trakya University Institute of Social Sciences, Edirne.
- Taber, C. S., & Lodge, M. (2006). Motivated skepticism in the evaluation of political beliefs. *American Journal of Political Science*, 50 (3), 755-769.

- Tandon, M. S., Singh, M. N. V. & Tripathi, D. (2022). Like, share and comment: Gen-Z and political memes on social media. *Specialusis Ugdymas*, 1 (43), 2973-2998.
- Tonta, Y. (2009). Dijital yerliler, sosyal ağlar ve kütüphanelerin geleceği. *Türk Kütüphaneciliği*, 23 (4), 742-768.
- Tutgun-Ünal, A. (2020). Social media addiction of new media and journalism students. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 19 (2), 1-12.
- Uscinski, J. E. (2018). Conspiracy theories and the people who believe them. *Oxford University Press*.
- Ün, E. (2021). *Türkiye'de sosyal medyanın seçimler üzerindeki etkisi: 2018 cumhurbaşkanlığı seçimleri ve Twitter örneği* (Unpublished Master Thesis). İstanbul Gelişim University, İstanbul.
- Ünlü, A. (2020). *Habermasçı kamausal alanın imkânı: Sosyal medya üzerine bir inceleme* (Unpublished Master Thesis). Institute of Social Sciences.
- Wardle, C. (2017). Fake news. It's complicated. *First draft*, 16, 1-11.
- Weber, L. M., Loumakis, A. & Bergman, J. (2003). Who participates and why? An analysis of citizens on the internet and the mass public. *Social Science Computer Review*, 21 (1), 26-42.
- World Health Organization (2020). Munich Security Conference. <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/munich-security-conference>.
- Yerlikaya, T. & Toker Aslan, S. (2020). Social media and fake news in the post-truth era: The manipulation of politics in the election process. *Insight Turkey*, 22 (2), 177-196.
- Yüceel, M. (2019). *Üniversite öğrencilerinin siyasal katılımında sosyal medyanın rolü*. Uşak Universty, (Unpublished master's thesis). Institute of Social Sciences.
- Zarocostas, J. (2020). How to fight an infodemic. *The Lancet*, 395 (10225), 676.
- Zhang, L. (2019). Government responses to disinformation on social media platforms. *The Law Library of Congress*.
- Zielinski, C. (2021). Infodemics and infodemiology: A short history, a long future. *Revista Panamericana de Salud Pública*, 45.
- Zubair, S. (2017). *A comparative study of the impact of social media on political attitude & behavior of the university students in Pakistan & USA* (Master's thesis), Institute of Social Sciences.